آصف اللغات

جامع الفاظ مفردہ و مرکبہ اصطلاحی و استعمال و امثال فارسی زبان و مقولہ ہائے عجم

ملتزم باسناد متقدمین و متاخرین مسلمۃ الاستناد و برائے ہر یک لفظ

ترجمہ با محاورۂ زبان اردو معہ اسناد کلام زباندانان ہند

جلد اوّل

مؤلفہ نواب عزیز جنگ بہادر اوّل تعلقدار وظیفہ یاب و رکن مجلس صفائی و طبابت

الف ممدودہ

سنہ ۱۳۲۵ ہجری

عزیز المطابع حیدرآباد دکن

تنقیح

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

آنانکہ بحمدِ تو کشادند زبان را	از قلتِ الفاظ بہ بستند دہان را
ہر گہ بہ تلفظ نتوان حرف کشیدن	حیف است کہ معناے حقیقت طلبیدن
قاصر ہے زبان حمدِ الٰہی کے بیان میں	الفاظ کی قلت ہے مولف کی زبان میں
جب لفظ کے پانے میں مرا ذہن غبی ہے	معناے حقیقت کی طلب بے ادبی ہے

نعت

اے کنزِ حقیقت دُرِ قاموس معانی	وے منتخبِ فضل و صراح ہمہ دانی
برہانِ تو شد حامی اثباتِ رسالت	ذاتِ تو چراغے بشبستانِ ہدایت
فرہنگ تو گنجینۂ اسرار رب آمد	نعتِ تو ضیا بخش لسان العرب آمد

صلوٰۃ علیہ و علے آلہ الکرام و اصحابہ العظام اجمعین۔

اما بعد بر سخنورانِ ارجمند و دانشورانِ تحقیق پسند مخفی مبادکہ درین روزہا کتب لغات زبان فارسی و اردو کہ بکلیۂ اشاعت آراستہ اند اکثرے از آنہا بحذفِ زوائد مفروضہ پیراستہ خال

خال ازانند کہ فی الجملہ کسوتِ جامعیت را دربرکشیدہ اند باین حال ہر گلے را رنگ و بوے دیگر است
مولف گوید کہ اگرچہ اکثرے را ازین کتب من وجہ در معرض اعتراض آوردن آسان است
ولیکن انصاف بالاے طاعت است۔ نتیجۂ جانکاہی و عرق ریزی ہاے ہمین بزرگان است
کہ الآن در فن لغت ذخیرہ ہاے کافی بیش پا فتادہ و حوصلہ کہ برین گونہ کارہا مستقبلان را
پیدا شود۔ و ولولہ کہ جاگزین خاطرِ مولف است حصہ ازان بر انگاہ و امداد ہمین کارہاے شان است
و بس جزاہم اللہ فی الدارین خیراً کثیراً۔
فہرستے کہ باعتبارِ ردیف اسماے کتب پیش میکشم کیفیت و کمیت ہریکے را شامل است تا
ناظرین باتمکین را ملاحظہ اش مذاقے در مابہ الامتیاز تالیف محقر پیدا کند۔ بو کہ عرض حقیقت
بہ خردہ گیری محمول نہ شود کہ ہیچگاہ مقصودم بدان سو سر نمی کشد۔ خطاے بزرگان گرفتن خطا است
(۱) **ارمغان آصفی**۔ مولوی محمد عبد الغنی خان غنی تخلص مولف این کتاب است این
کتاب را مفید الشعرا توان گفت کہ فرزانہ مولف اکثر الفاظ بہار عجم را بلزوم صلہ و مصادر استعمال
بطرزے بیان کردہ است کہ ہریک لفظ را سلسلہ حروف ہجاے مصادر آئین بہ این ہدیہ ناظرین
می کند و بسیارے از اسناد متاخرین وراے بہار عجم۔ ازین شیرازہ بدست می آید۔ اما تحقیق
مولفش وابستۂ بہار است۔ بقول مولفش در سنہ ہزار و دو صد و نود ہجری اتفاق بیاضش
افتاد و سنہ ہزار و سہ صد و بست و دو در مطبع قادری آگرہ انطباعش صورت گرفت۔ کتابے
است خیلے مفید و بقیمت معتدل بدست می آید۔
(۲) **ارمغان احباب**۔ شیرازہ مختصریست از تالیف لطیف منشی محمد قادر علی صفی پوری کہ

در سنہ ہزار و سہ صد و شش ہجری بہ تحقیق تانیث و تذکیر استعمال زبان اردو نوشتہ است بمطبع شاہ جہانی بھوپال چاپ شدہ حالا کمیاب است۔

(۳) **افسر اللغات**۔ این لغتے است مختصر جامع لغات عربی و فارسی و ترکی۔ راجہ راجیسر راو مولف است کہ در سنہ ہزار و سہ صد و بست چار ہجری تالیفش کردہ از سند و حوالہ کار نگرفتہ تعریف ہر یک لفظ را در اردو زبان بیان نمودہ باید در نظام المطابع حیدرآباد حلۂ طبع در بر گرفتہ است۔ از مولف بقیمت معتدل گیری آید۔

(۴) **امیر اللغات**۔ این لغتے است جامع و مانع در زبان اردو۔ مخصوص از برائے لغات و محاورات و استعمالات این زبان کہ نتیجۂ جانکاہی مولانا منشی امیر احمد مینائیست کہ ہمدرین روزہا دار فانی را گذاشت۔ گویند کہ مسودہ اش مکمل است ولیکن دو تا جلدش کہ چاپ شدہ است۔ الف ممدودہ و مقصورہ راست و بس ع۔ روے گل سیر ندیدیم و بہار آخر شد؛ خدایش بیامرزد کہ خوب کارے کردہ است۔ حصہ مطبوعہ از مطبع مفید عام آگرہ بدست می آید کہ خیلے خوش خط و بر کاغذ کلان قد شش صد و چہل و دو صفحہ دارد۔ بعضے گویند کہ قیمتش بسیار گران است چرا نباشد کہ گران بہاست و آبش نیاوردہ۔

(۵) **بحر الجواہر فی لغۃ الطب**۔ از تالیف محمد بن یوسف الطبیب الہروی کہ زبان عربی و فارسی را شامل است الفاظ عربی را بزبان عربی تعریف می کند و فارسی را در فارسی زبان۔ کتابے است مختصر ولیکن بسیار معتبر اگرچہ در کلکتہ چاپ شدہ است ولیکن کمیاب است۔

(۶) **بحر عجم**۔ این بحریست زخار و دریاے ناپیدا کنار کہ استادی مولانا محمد حسین قادری مغفور راقم تخلص المخاطب بہ افضل الشعرا شیرین سخن خان میر مجلس مشاعرۂ اعظم دربار کرناٹک تالیفش فرمودہ

ع - عجوبہ ایست کہ دریا مگر بکوزہ دراست ۔ مصادر مفردہ و اصطلاحات مرکبۂ زبان فارسی را در فارسی زبان بآئینے رقم کردہ کہ دیدنی دارد۔ مولّف محترمش الفاظ مفردہ را درخور این شیرازہ نہ پنداشت کہ طرزے خاص مقصود داشت در بعض اصطلاحات از نظائر کلام متقدمین ہم سند آوردہ است و در بیان استعمالات کہ حدّے و نہایتے ندارد۔ پے نبردہ ۔ طرز بیانش خیلے دلپسند و تحقیقش را پایہ ایست بلند۔ جویندگان دریابند کہ این ہند نژاد باکمال ۔ زباندانان عجم را دست بردل گذارد۔ این ذخیرۂ بے بہا در سنہ ہزار و دو صد و ہفتاد و ہفت ہجری بدار السلطنت کرناٹک حلیۂ انطباع پوشیدہ الآن نایاب است ۔

(۷) برہان جامع ۔ زبان فارسی را لغتے است جامع و اسم باسمی ۔ مفردات و مرکبات را شامل ۔ مولوی محمد کریم تبریزی مصنّف اوست ۔ قدرے قلیل از کلام متقدمین ہم سند گرفتہ اختصار بیانش با اختصار الفاظ یکرنگی دارد۔ زبانش فارسی است و در سنہ ہزار و دو صد و شصت ہجری بدار السلطنت تبریز چاپ شدہ کمیاب است ۔

(۸) برہان قاطع ۔ مستند لغتے است در زبان فارسی کہ از مولّف محترمش مولانا محمد حسین تبریزی خجستہ یادگار است الفاظ مفردہ و مرکبہ را جامع ۔ از اسناد و تمثیلات کنارہ کردہ است زبان ہا دری دارد و اعتبار سند دیگران نمی کند جامعیت مفرداتش بر مرکبات فائق ۔ در عرض مطلب بسلاست کار می گیرد۔ در اکثر مطابع ہند چاپ شدہ از ان بدست می آید۔

(۹) بہار عجم ۔ نتیجۂ محنت شاقۂ لالہ ٹیک چند بہار است مفردات چند و مرکبات بسیار را شامل در اکثر الفاظ از نظائر متعددۂ متقدمین و متاخرین سند گرفتہ کہ اکثر آن مرکبات تازہ را نشان می دہد

طرفہ ترتیبے دارد کہ اصطلاحات بسیار در شیرازۂ این کتاب مضمر باشند و بیان اکثر استعمالات بیرون از بیان و در خفاے نظائر پنہان است۔ اکثر تمثیلات برخلاف اصطلاح بینۂ بنظر آمدہ۔ من وجہ جامعیتش پیداست کہ بسیارے از کلام اساتذہ در یک شیرازہ جمع فرمودہ است مولف حقیر در اکثر الفاظ مرکبہ از تحقیقش بحث کردہ۔ بیانش در فارسی است و از مطبع نولکشور لکھنو بقیمت ارزان بہم میرسد۔

(۱۰) تحقیق الاصطلاحات ۔ مختصریست مفید و خیلے دلچسپ۔ میر امیر حیدر حسینی واسطی بلگرامی در سنہ یازدہ صد و ہشتاد و پنج مفردات و مرکبات فارسی را خال خال جمع فرمودہ بعض الفاظش فروگذاشت ہاے لغات قدیمہ و جدیدہ را مخصوص است۔ بسیار خوب کارے کردہ است حیف است کہ چاپ نشد حالا نایاب است۔

(۱۱) جامع اللغات ۔ از تالیفات منشی غلام سرور لاہوریست و در ہر یک ردیف اول مفردات و مرکبات فارسی را بہ زبان اردو ذکر میکند و پس ازان الفاظ زبان اردو را مینویسد۔ در اکثر الفاظ فارسی از اشعار اساتذہ ہم نظیر میدہد۔ حصہ فارسی۔ بہتر و مبسوط تر از حصہ اردو دارد۔ در مطبع منشی نولکشور بقیمت ارزان گیسر می آید۔

(۱۲) جواہر المصادر ۔ مختصر تالیفے است از مولوی محمد مہدی واصف کہ مرد باکمال بود۔ مصادر مفردہ فارسی را در یک شیرازہ جمع کردہ است اگرچہ در اکثر مطابع مدراس طبع شدہ ولیکن کم یاب است۔

(۱۳) چراغ ہدایت ۔ مختصر رسالہ ایست در زبان فارسی۔ اصطلاحات را مخصوص۔ مولفش مولوی سراج الدین علی است کہ باخان آرزو شہرت دارد۔ سراج اللغات از تالیفات اوست۔ و این مختصر مفید دفتر دوم آنست خال خال از مفردات ہم درین کتاب ذکر کردہ در دیباچہ کتاب

می فرماید کہ لغات و اصطلاحات شعراے متاخرین کہ داخل ہیچ کتاب مثل فرہنگ جہانگیری و سروری و برہان قاطع وغیرہ نیست درین کتاب نوشتہ شدہ و این تخصیص و انتخاب اختصارش را منزلتے می بخشد۔ عجب است کہ بعض از اصطلاحات و لغات این نسخۂ منتخب در کتب متذکرہ عنوان یافتہ میشود الانسان مرکب من الخطاء والنسیان۔ در اکثر بلاد ہند چاپ شدہ بقیمت مناسب ممکن الحصول۔

(۱۴) **خزینۃ الامثال**۔ مختصر رسالہ ایست از سید محسن علی مغفور خلف الرشید مولانا سید حسین شاہ حقیقت تخلص کہ اکثر امثال فارسی و عربی و اردو را شامل۔ و درین فن خاص از مغتنمات است اگرچہ ہر یک مثل را تعریف خاص بیان نفرمودہ است ولیکن ذخیرۂ خاص را دریک شیرازہ جمع کردن ہم خالی از افادت نیست بقیمت ارزان از مطبع نولکشور بدست می آید۔

(۱۵) **دری کشا**۔ اگرچہ بسیار مختصر است ولیکن خیلے مفید و معتبر مولوی نجف علی خان جھجری در سنہ ہزار و دو صد و ہشتاد ہجری تالیفش فرمودہ اگرچہ در اکمل المطابع دہلی طبع شدہ ولیکن بسیار کم یاب است۔

(۱۶) **زبدۃ اللغات المعروف بہ لغات سروری**۔ مولفۂ مفتی غلام سرور لاہوری۔ این لغتی است مرزبان فارسی و عربی را کہ سخنوران را بکار آید۔ ترتیبش طرز نوی گرفتہ بتلاش قوافی ذخیرہ ایست جامع بیانش مختصر است وسندے از کلام اساتذہ نمی جوید معنی ہر یک لفظ را بزبان اردو می نگارد۔ و بہ اظہار اعراب لفظی و حوالۂ لغات ماضیہ سرے ندارد۔ اکثر مرکبات را گذاشتہ و در مفردات ہم اختصار را مقصود داشتہ۔ از مطبع نولکشور ارزان بدست می آید۔

(۱۷) **سراج اللغات**۔ نتیجۂ جگر کاوی خان آرزو ست کہ الفاظ مفردہ زبان فارسی را شامل است

نسخہ مطبوعہ اش بنظر مولف نیامد بسیار کمیاب است گویند کہ در زمانہ نوابی کرناٹک چاپ شد حالا در کتب خانہ شمس العلما قاضی عبید اللہ نایطی واقع رای پیٹہ مدراس و ہم بکتب خانہ نواب سرور الملک بہادر واقع حیدرآباد نسخہ قلمی یافتہ میشود۔

(۱۸) **شمس اللغات** ۔ کتابے است متوسط۔ محتوی بر لغات عربیہ و فارسیہ و ترکیہ کہ جماعتے از علماء ہند بسرپرستی مستر جوزف بسنہ دوازدہ صد و بیست تالیفش فرمودہ الفاظ مفردہ و مرکبہ را شامل است و بمقابلۂ دیگر لغات زبان فارسی مثل برہان قاطع و بحر عجم وغیرہ حصّہ فارسیش منزلتے ندارد کہ بسیارے از مفردات و مرکبات درین کتاب یافتہ نمیشود۔ در بعض الفاظ از کلام اساتذہ سندہم می گیرد۔ از مطابع بمبئی بقیمت ارزان بہم میرسد۔

(۱۹) **غیاث اللغات** ۔ مولفۂ مولوی محمد غیاث الدین رامپوری بازبان فارسی خصوصیتے ندارد۔ اکثر مرکبات فارسی را ترک کردہ و سندے کہ از اسماے لغات میدہد قابل غور است در ممالک ہند مقبولیتے خاص پیدا کردہ است۔ کثیر الاشاعت و بقیمت نازل بدست می آید۔

(۲۰) **فرہنگ آصفیہ** ۔ لغتے است مبسوط و زبان اُردو را مخصوص۔ مولوی سید احمد دہلوی مولف اوست۔ اکثر الفاظ زبان عربی و فارسی کہ در اُردو مستعمل ہست اندرین مجموعہ یافتہ می شود۔ استعمالات و محاورات اُردو را کم ذکر می کند و از کلام زباندانان اُردو خال خال سند گیرد۔ ہمین یک لغت است کہ حالا در ہندوستان زبان اُردو را جامع و مانع است باستثناے ردیف الف ممدودہ و مقصورہ کہ تالیف امیر از ین ہم گوے سبقت ربودہ۔ طبع اولینش تازگی دارد و بقیمت مناسب ارزبازار۔

(۲۱) **فرہنگ انجمن آرای ناصری** - از تالیف رضا قلیخان ہدایت وخیلے گران قیمت است مفرداتش ازحیطۂ برہان بیرون نیست ومرکباتش مختصر از اکثر کتب اوّل الذکر۔ سندے کہ از کلام خود وبعض متقدمین می گیرد ہمرنگ بہار عجم۔ کنایات واستعارات را درآخر کتاب جا دادہ ودرحصۂ اولین کہ مخصوص از مفردات نیست۔ بعض مرکبات راہم ذکر کردہ۔ اہتمام طبعش باعتبار خوش قلمی وکاغذ بہتر ازہمہ لغات اوّل وآخر الذکر۔

(۲۲) **فرہنگ انندراج** - مولفۂ محمد بادشاہ۔ شاد تخلص جامع الفاظ مفردہ ومرکبۂ زبان عربی فارسی۔ ترکی۔ یونانی۔ ہندی۔ رومی وسنسکرت۔ ازہمہ لغات موجودہ کثیر الحجم ودر اکثر الفاظ پابند سند استعمال است۔ نقل عبارت رابر تحقیق ترجیح می دہد ودرانتخاب سند تعمقے بکار نمی برد۔ از مطبع منشی نولکشور لکھنؤ بقیمت معتدل بدست می آید۔

(۲۳) **فرہنگ جہانگیری** - مولفۂ جمال الدین حسین انجو الملقب بعضد الدولہ درسنہ ہزار و ہفتدہ ہجری بعہد نور الدین جہانگیر شائع شدہ مفردات ومرکبات زبان فارسی را شامل مصادر مرکبہ بسیار کم می نویسد۔ در اکثر الفاظ از کلام متاخرین سند گیرد۔ تعدد معانی یک لفظ را انحصار می کند کہ از بیان دیگر لغات باقی نمی ماند۔ باین حال ذخیرۂ کار آمد است واز مطبع منشی نولکشور ارزان بدست می آید۔

(۲۴) **فرہنگ رشیدی** - این کتابیست جامع اکثر الفاظ مفردہ ومرکبۂ زبان فارسی کہ نتیجۂ خون گرمی مولوی رشید الدین مغفور است از کلام اساتذہ تمثیل ہم می دہد۔ طرز بیانش اگرچہ مختصر است ولیکن مفید درایشیاٹک سوسائٹی کلکتہ درسنہ ہزار وہشت صد وہفت ودو عیسوی چاپ شدہ

حالا کم یاب است۔

(۲۵) **فرہنگ فرخی**۔ خجستہ یادگار شاہ محی الدین نایطی پتور لقب کہ در سرکار ونگول گذشتہ است اکثر مفردات و بعض مرکبات زبان فارسی و عربی را بر سبیل اختصار می نویسد و سندے از کلام اساتذہ نمی آرد۔ سال تالیفش از دیباچہ کتاب سنہ ہزار و دو صد و چہل و پنج ہجری یافتہ میشود نوبت بطبعش نرسیدہ۔ نایاب است۔

(۲۶) **کشف اللغات و الاصطلاحات**۔ از مولوی عبد الرحیم ابن احمد سور است کتابے است جامع لغات و اصطلاحات فارسی و عربی۔ ہر یکے را در زبان فارسی بترک سند بسلاست می نگارد۔ و طرز بیانش اعتبارے بدل نشاند۔ کثیر الاشاعت و مطبوع عام و ارزان است۔

(۲۷) **گلشن فیض**۔ مختصر تالیفے است از برائے لغات اردو۔ مولانا سید ضامن علی جلال در سنہ ہزار و دو صد و نود ہجری بزبان اردو تالیفش کردہ۔ ترجمۂ فارسی و عربی را ہم مقابل ہر یک لفظ مینویسد مگر التزام ندارد۔ در اکثر مقامات از کلام زباندانان ہند سند می گیرد۔ با وجود طبع کم یاب است۔

(۲۸) **لغات فیروزی**۔ لغتے است جامع الفاظ مفردہ و مرکبۂ زبان فارسی و عربی و ترکی و یونانی و ہندی و سریانی و انگریزی و پرتگالی و فرانسیسی و عبرانی وغیرہ۔ مولوی محمد فیروز الدین مولف اوست کہ در اردو زبان نوشتہ۔ خوب کارے کردہ است کہ دریا را بکوزہ آوردہ۔ از تمثیل و سند و اعراب لفظی کنارہ می کند۔ بقیمت نازل از مطبع مفید عام آگرہ بدست می آید۔

(۲۹) **لغات کشوری** - مختصر مفید و لغات فارسی و عربی و ترکی و یونانی را جامع - مفردات و مرکبات نے چند را ہم در زبان اردو ذکر می کند - طرز ترتیبش فہرستے را ماند - بغایت اجمال - مولوی سید تصدق حسین رضوی بیادگار منشی نولکشور تالیفش کردہ و ہم ازان مطبع بقیمت ارزان بفروش میرود -

(۳۰) **لغت دری و پہلوی** - از علی یوسف شہرانی است کہ در سنہ ہزار و ہجدہ ہجری تالیفش فرمودہ - از دری و پہلوی خصوصیت دارد و از اشعار اکابر قدما سند ہم می آرد - بسیار خوب ذخیرہ ایست کہ نادرالوجود است حیف است کہ چاپ نشد - و نایاب -

(۳۱) **مجمع الفرس سروری** - لغتے است نہایت معتبر از حاجی محمد قاسم کاشانی کہ سروری تخلص داشت - مفردات و مرکبات را جامع - طرز بیانش خیلے دلپذیر در اکثر الفاظ از کلام قدما سند می گیرد - استعارات و کنایات را در آخر کتاب می نویسد - نسخہ مطبوعہ اش بنظر مولف نرسیدہ و قلمی نسخہ اش نادرالوجود است -

(۳۲) **محاورات ہند** - از نخبتہ یادگار مولوی سبحان بخش دہلویست کہ در زبان اردو بسلک رقم کشیدہ است و محاورات اردو را مخصوص و خال خال از امثال فارسی ہم ذکر میکند کہ در محاورہ اردو استعمال آنست - اگرچہ مختصر است ولیکن خیلے مفید - از مطبع مجتبائی دہلی ارزان بدست می آید -

(۳۳) **محیط اعظم** - لغتے است جامع و مانع - مخصوص بہ فن طب - ناظم جہان محمد اعظم خان امپوری مولف اوست در سنہ ہزار و سہ صد و سیزدہ ہجری باآیین بہین مطبع نظامی چاپ شدہ ازان بدست می آید -

(۳۴) **مخزن المحاورات** - این کتابے است جامع محاورات زبان اُردو منشی چرنجی لال دہلوی مولّف اوست - در سنہ ہزار و ہشت صد و نود و ہشت عیسوی بمقام دہلی چاپ گردیدہ - ارزِ بازار است - داغ دہلوی کہ از مشاہیر متاخرین بود خیلے پسندش میکرد - والحق مختصر مفید است -

(۳۵) **مصطلحات الشعرا** - از تصنیفات وارستہ کہ ہمین قدر از دیباچہ اش می کشاید کتابے است مختصر و مفید - در تعریف مصطلحات فارسی پابند سند است و خال خال مفردات را ہم ذکر می کند - ترتیب الفاظش مسلسل نیست کہ اکثر پیشینیان اعتنا باین نمی فرمودند - وارستہ بہ تحقیق الفاظ مذاق خاص دارد - تالیفش اگرچہ مختصر است ولیکن خیلے معتبر - تواتر طبعش قیمتش را بہ ارزانی رسانده -

(۳۶) **موید الفضلا** - کہنہ تالیفے است در فن لغت و بسیارے از اہل لغت سندش میگیرند لغات عربیہ و فارسیہ و ترکیہ را شامل است - مولّف فاضل (مولوی محمد لاد) در تعریف الفاظ خیلے مختصر نگار و از سند استعمال بہرہ کارے ندارد - از مطبع منشی نولکشور لکھنؤ آسان و ارزان بدست می آید و کثرت اغلاط طبعش اسم بامسمی میکند کہ غیر از فضلا دیگر کسے تواند کہ از صورت حالش بہرہ گیرد -

(۳۷) **نصیر اللغات** - مولوی محمد نصیر الدین احمد خان مالوی غیاث اللغات را بہ ترجمہ اُردو آراستہ ہندیان کم فارسی دان را بسیار مفید است از مطبع منشی نولکشور ارزان بدست می آید -

(۳۸) **نفائس اللغات** - زبان اُردو را لغتے است کہ نظیر ندارد - در فارسی زبان مقابل ہر یک لفظ اُردو - ترجمہ زبان فارسی و عربی را لزوماً نشان دہد و از کلام شعراے عجم سند ہم پیش میکند - مولوی اوحد الدین بلگرامی بغایت تدقیق و تحقیق تالیفش کردہ - اگرچہ باعتبار

تعداد الفاظ بسیار مختصر است ولیکن پیش دانشوران با علم وکمال خیلے معتبر۔ در اکثر بلاد ہند اشاعت دارد و ارزان ہم میرسد۔

(۳۹) **نوادر المصادر**۔ مختصر رسالۂ مخصوص از مصادر زبان فارسی است کہ از تالیف لالہ ٹیک چند بہار است بذیل ہر یک مصدر بعض الفاظ مفردہ و مرکبہ را بتعریف اشتقاق ذکر می کند واز کلام شعرا ہم سند گیرد۔ اگرچہ مطبوع است ولیکن کمیاب۔

(۴۰) **ہفت قلزم**۔ نتیجۂ جانکاہی مولوی قبول محمد ہندیست۔ فارسی زبان را مخصوص تعریف الفاظ بزبان فارسی میکند و در اعراب ملفوظی آنما یہ احتیاط بکار می برد کہ نصف بیانش بحصۂ اعراب درآمدہ۔ اجمال بیان را پسندیدہ واز کلام قدما نظیرے وسندے نچیدہ۔ پایۂ اعتبارش را تعریف لفظ اولینش کافی است۔ کثیر الحجم وقلیل القیمت است۔

(۱) ہمین چہل کتابست کہ بندہ ازان امدادے درین تالیف گرفتہ ام وترتیبے کہ درین کتاب ملحوظ داشتہ ام باعتبار حروف تہجّیست کہ ہر یک لفظ را از اوّل حرف تا حرف آخرینش سلسلۂ ترتیب لازم کردہ ام۔

(۲) الفاظے را کہ درین کتاب بیان کردہ ام بر دو قسم است (۱) مفردہ (۲) مرکّبہ۔ مفردہ ہم بر دو نوع است (۱) مصادر۔ (۲) غیر مصادر۔ امّا مرکبہ نیز دو قسم دارد (۱) مصادر مرکّبہ۔ (۲) غیر مصادر مرکّبہ۔ واین ہر دو قسم مرکّبہ را باعتبار معنی چار قسم است (۱) اصطلاح کہ اتفاق نمودن قومے برائے معیّن داشتن معنی لفظ ورائے معنی لغوی آن لفظ باشد۔ چون آب آتش بودن بمعنی حلم وغضب داشتن وآب بُرندہ بمعنی آب گوارا کہ طعام را زود ہضم کند۔ (۲) استعمال

کہ در معنی لغوی آن فرقے نباید و در محاورہ مخصوص باشد۔ چنانکہ آب خوردن بمعنی نوشیدن آب۔ اگرچہ خوردن و نوشیدن و آشامیدن مرادف یکدیگر است ولیکن فارسیان لفظ آب را بیشتر با مصدر خوردن میگویند و این استعمال است و علی ہذا القیاس۔ آرزو وارندہ را آرزومند گفتن استعمال است کہ باوجود اتحاد معنی با لفظے خاص مخصوص باشد۔ (۳) مثل۔ یعنی قصۂ و حکایتے کہ براے ایضاح مطالب آرند چون۔ آب آمد تیمم برخاست۔ (۴) مقولۂ عجم کہ اگرچہ اشتقاق آن از مصادر مرکبہ باشد ولیکن با الفاظ معین مخصوص است چنانکہ آب در جگر ندارد۔ و آب در جوے تست۔

پس این ہمہ اقسام الفاظ را باعتبار ترتیب بجاے خودش بیان کردہ ام۔ و ہمہ امکن سندے از کلام متقدمین و متاخرین مسلمۃ الاستناد پیش کشیدہ ام۔

(۳) الفاظے کہ معانی متعددہ دارند ہر یک معنی آنرا بہ نشان سلسلہ آن بیان کردہ ام۔ و بر سند اشعار ہم نشان سلسلہ قائم است تا تعلق سند با معانی متعلقہ ظاہر شود۔ دیگر اہل لغت این طریقہ را اختیار نکردہ اند کہ خالی از دقتے نبود۔

(۴) نظائر و اسناد پیش کشیدہ را با لفظ مبحوث عنہ اتحاد لفظی درین کتاب ملحوظ است و چرا نباشد کہ دلیل غیر مطابق اثبات دعوے را نشاید۔ اکثرے از اہل لغت این امر فروگذاشتہ اند مثلاً صاحب فرہنگ انجمن آراے ناصری در سند مصدر مرکب "آسمان از ریسمان ندانستن" کلام نظامی را نظیر دہد کہ گفتہ است ؎ ملک از مستی آن ساعت چنان بود ٭ کہ در چشمش آسمانش ریسمان بود ٭ و ظاہر است کہ این تمثیل در سند این مصدر مرکب بکار نمی خورد۔ کہ مطابقت لفظی ندارد۔

(۵) الفاظے کہ مشتمل بر معنی اصطلاحی و معنی لغوی بودہ اند و استعمال آن بہر دو معنی آید اکثر اہل لغت معنی دوم را بیان نکردہ اند۔ و مولّف التزام آن درین کتاب داده۔ چون آہن سرد کوفتن کہ معنی اصطلاحی این کار بیفائدہ کردن است ولیکن استعمال این در معنی لغوی ہم بنظر آمدہ۔

(۶) بسیارے از اہل لغت مصادر مرکبہ را در الفاظ مرکبہ شامل کردہ اند مثلاً صاحب بہار عجم گوید کہ "آہن کہنہ را بہ حلوا دہند" اصطلاحے است وظاہر است کہ این اصطلاح را بترکیب مضارع مخصوص کردہ واین تخصیص تعمیم استعمال را مانع میشود و بتحقیق مولّف این کتاب این مصدر مرکبہ اصطلاحی است۔ یعنی "آہن کہنہ را بحلوا دادن" محاورہ فارسیان است وازین تعمیم محاورہ۔ استعمال آن در ہر یک زمانہ و ہر یک صیغہ جائز باشد۔

(۷) در معانی الفاظ اختلافے کہ فیمابین صاحبان لغت واقع است طرفہ مذاقے دارد بعضے از اہل لغت اینگونہ اختلاف را ذکر می کنند واکثرے بریک معنی قناعت کردہ معنی مختلف فیہ را ترک کردہ اند بندہ درین کتاب از اختلاف فیمابینی بحثے کافی کردہ ام و بالآخر نتیجۂ از تحقیق خود برآوردہ ام۔

(۸) از برائے ہر یک لفظ زبان فارسی پس ازانکہ بیانش در زبان فارسی نوشتہ ام بہ تبدیل زبان ترجمہ اش را در محاورۂ اُردو ہم عرضہ میدہم و سندے از کلام زباندانان ہند ہم مہما امکن پیدا کردہ ام تا اہل ہند را بتحقیق زبان فارسی سہولتے بدست آید و فارسی دانان بیرون از ہند را از محاورۂ اُردو خبر شود۔

(۹) الفاظ اُردو را کہ بذیل ترجمۂ فارسی در آمدہ بر ختم این کتاب فہرستے جداگانہ بترتیب حروف

باشد تا اہل ہند را بلحاظ الفاظ اُردو محاورہ فارسی ملاحظہ کردن آسان شود۔

(۱۰) ناظرین تحقیق پسند از ملاحظۂ این کتاب دریابند کہ این تالیف محقّر بر جامعیت الفاظ چہل تا کتب مندرجۂ عنوان قناعت نمی کند بل بسیارے ار معانی تازہ اکثر الفاظ ہدیۂ ناظرین میشود کہ از استعمال متقدّمین سند آن بدست رسیدہ و بسیارے از الفاظ جدیدہ کہ بیرون از چہل کتاب مذکورات از انتخاب دواوین و قصاید شعرا سلف درین شیرازہ بسلک بیان کشیدہ شدہ و باشد کہ بسیارے از الفاظ زبان فارسی ازین ذخیرہ ہم بیرون باشد کہ انحصار زبانے بسیار مشکل است۔ بالجملہ الفاظ جدیدہ راہمین یک اشارہ کافی پنداشتہ ام کہ حوالۂ تالیفے از تالیفات ماسبق با او نباشد۔ و نشان سلسلہ بر حاشیہ این کتاب شمار الفاظ مجدّدہ را بنماید۔ من اللہ التوفیق وبیدہ ازمّۃ التحقیق۔

(۱۱) این ذخیرۂ عرقریزی و نتیجۂ جانکاہی را (**آصف اللغات**) نام نہادہ ام کہ اشارہ بہ خطاب و تخلص آقاے نعمت است

ازمن مسکین درین مشکین سواد گر خطاے رفتہ است آہو مگیر

شکریۂ ولی نعمت و دعاے دولتش

سرآمد متاخرین و یادگار متقدّمین۔ سخنور نکتہ دان۔ آصف دوران قدر قدرت۔ قوی شوکت۔ گردون منزلت۔ اعلیحضرت تاجدار گردون پناہ۔ نظام الدولہ نظام الملک آصفجاہ۔ فرمانرواے باہوش وہنگ **نواب میر محبوب علیخان بہادر** فتح جنگ۔ جی۔ سی۔ یس۔ آئی۔ جی۔ سی۔ بی۔ بندگان عالی متعالی مدظلہ العالی والی ریاست فرخندہ بنیاد حیدرآباد دکن صانہ اللہ عن الشرور

ولعقش ادام اللہ اقبالہم وضاعف اجلالہم را حلقہ بگوشم و باداے شکر نعماتش چرا نکوشم کہ نمک پروردہ این دربار و وظیفہ خوار حسن خدمت این سرکار ابد قرارم و این تالیف محقر بیادگار جشن چہل سالۂ عمر مبارک است و

نمبر سلسلہ	نام لغت	اختصار منتخب	نمبر سلسلہ	نام لغت	اختصار منتخب
۱	۲	۳	۱	۲	۳
۱	ارمغان آصفی۔	آصفی	۱۴	خزینۃ الامثال	خزینہ
۲	ارمغان احباب	ارمغان	۱۵	دری کشا	دری
۳	افسر اللغات	افسر	۱۶	زبدۃ اللغات	زبدہ
۴	امیر اللغات۔	امیر	۱۷	سراج اللغات	سراج
۵	بحر الجواہر	جواہر	۱۸	شمس اللغات	شمس
۶	بحر عجم	بحر	۱۹	غیاث اللغات	غیاث
۷	برہان جامع	جامع	۲۰	فرہنگ آصفیہ	آصفیہ
۸	برہان قاطع	برہان	۲۱	فرہنگ انجمن آرائے ناصری	ناصری
۹	بہار عجم	بہار	۲۲	فرہنگ انند راج	انند
۱۰	تحقیق الاصطلاحات	تحقیق	۲۳	فرہنگ جہانگیری	جہانگیری
۱۱	جامع اللغات	مع	۲۴	فرہنگ رشیدی	رشیدی
۱۲	جواہر المصادر	مصادر	۲۵	فرہنگ فرّخی	فرّخی
۱۳	چراغ ہدایت	چراغ	۲۶	کشف اللغات	کشف

۲۷	گلشن جعفری	جعفری	۳۴	مخزن المحاورات	مخزن
۲۸	لغات فیروزی	فیروزی	۳۵	مصطلحات الشعرا	وارستہ
۲۹	لغات کشوری	کشوری	۳۶	موید الفضلا۔	موید
۳۰	لغت دردری و پہلوی	پہلوی	۳۷	نصیر اللغات	نصیر
۳۱	مجمع الفرس سروری	سروری	۳۸	نفائس اللغات	نفائس
۳۲	محاورات ہند	محاورات	۳۹	نوادر المصادر	نوادر
۳۳	محیط اعظم	محیط	۴۰	ہفت قُلزم	قُلزم

الف ممدودہ بابائے عربی

سلسلۂ اوّل

آ امر از مصدر آمدن (برہان) (سلمان ساوجی۔ رباعی) اے آنکہ تو طالبِ خدائی بخود آ ٭ از خود بطلب کز تو جدا نیست خدا ٭ اوّل بخود آ چون بخود آئی بخدا ٭ کاقرار نمائی بخدائی خدا ٭ (اُردو) آ۔ آنا کا امر (ناسخ ؎) آمجھ سے ہو ہمکنار قاصد ٭ کرلون مین تجھکو پیار قاصد ٭ تعظیمًا آئیے بھی کہا جاتا ہے۔ (ذوق ع) آئیے اے بندہ پرور آئیے۔ بقول امیر آ۔ مین تحقیر ہے لیکن جب کبھی محبت اور پیار سے بُلایا جاتا ہے تو۔ آ۔ ہی کا استعمال ہوتا ہے۔ اگر مخاطب کی خاطر ملحوظ ہو تو صیغۂ جمع سے بُلاتے ہین یعنی آؤ۔ (نسیم ؎) دیکھا تو کہا خضر ملے آؤ ٭ مُنہ کھولو عدم کی راہ بتلاؤ ٭ کبھی واو پر ہمزہ بڑھا کر آؤُ بھی کہتے ہین (اسیر ؎) کرکے یہ پُکاری آؤ آؤُ ٭ گھر آپ کا ہے قدم بڑھاؤ ٭۔

آب بقول صاحب برہان قاطع بسکون باے ابجد۔

(۱) یکے از جملۂ چار عنصر است کہ آب و آتش و باد و خاک باشد (میر معزی ؎) بشب و روز کنون بادہ کشد مالا مال ؛ آنکہ در شام و سحر آب کشیدے قدرے ؛ (اُردو) پانی۔ (مذکر) آب بھی اُردو مین مذکر مستعمل ہے (ناسخ ؎) خاک پر جو لوٹتے ہین اُنکو کم رُتبہ نہ جان ؛ کی ہے ہر شے کی خدانے زندگانی آب سے ؛۔

(۲) آب بمعنی رونق (حکیم سوزنی ؎) اے ہمہ کار تو برونق و آب ؛ وے ہمہ راے تو درست و صواب ؛ (اُردو) رونق (عربی) اُردو مین مستعمل ہے (مونث) (غالب ؎) اُنکے دیکھے سے جو آجاتی ہے مُنہ پر رونق ؛ وہ سمجھتے ہین کہ بیمار کا حال اچھا ہے ؛۔ لفظ آب بھی چمک دمک کے معنون مین مستعمل ہے (مونث) (وزیر ؎) اُٹھی جو موج دمِ خندہ آب دندان سے ؛ بنی ہے چادرِ گُل اُس رُخِ منوّر پر ؛۔

(۳) آب بمعنی عزّت۔ آبرو۔ (مولوی معنوی مثنوی) چون بصحراے سلیمانی رسید ؛ خاک آن رہ جُملہ زرِ پختہ دید ؛ بر سر زر تا چہل فرسنگ راند ؛ تا کہ زر را در نظر آبے نماند ؛ (اُردو) عزّت (عربی) آبرو (فارسی) اُردو مین یہ دونون لفظ مستعمل ہین۔ (مونث) (عارف ؎) سَو بار جسے عشق مین ذلّت نہین ہوتی ؛ اربابِ وفا مین اُسے عزّت نہین ہوتی ؛ (غالب ؎) آبرو کیا خاک اُس گل کی جو گلشن مین نہین ؛ ہے گریبان ننگ پیراہن جو دامن مین نہین ؛۔

(۴) آب بمعنی رسم و رواج۔ طرز و روش۔ قاعدہ و قانون (خسرو ؎) زغزنین تا لب

دریا درین باب ؛ ہمہ اسلام بینی بریکے آب ؛ (اُردو) یہی الفاظ اُردو مین مستعمل ہین۔ رسم (عربی) مونث، رواج (عربی) مذکر، طرز (عربی) مذکر و مونث)۔ روش (فارسی۔ مونث) قاعدہ (عربی۔ مذکر) قانون (عربی۔ مذکر) (ناسخ ؎) ہے معطل اب زبانِ خامہ اوراپنی زبان ؛ رسم کی موقوف اُسنے نامہ و پیغام کی ؛ (اختر ؎) حکمرانی ہے حُسن کی اے عشق ؛ سکّہ داغ کا رواج نہین ؛ (داغ ؎) نہین ملتا کسی مضمون سے ہمارا مضمون ؛ طرز اپنا ہے جدا سب سے جدا لکھتے ہین ؛ (امیر ؎) زلف کے مانند کنگھی نے تری بیداد کی ؛ طرز ہے شاگرد مین بھی ٹھیک ٹھیک اُستاد کی ؛ (نسیم دہلوی ؎) مآل کارِ جہان فانی کبھی نہین ایک قاعدے پر ؛ جو چار دن ہے وفور راحت تو بعد اُسکے غم و الم ہے ؛ (امیر ؎ کسی کو حکم خدا و رسول یاد نہین ؛ زبان خلق پہ قانون ہے فرنگی کا ؛ ۔

(۵) آب بمعنی قدرت (سلمان ساوجی ؎) اے چو دریا خشک لب لب تشنگان رحمتیم ؛ آبروے دہ بکا کاب ہمہ عالم تراست ؛ (اُردو) قدرت (عربی) اُردو مین مستعمل ہے۔ مونث (نصیر ؎) عالم ہے نصیر ایسا اپنے بُتِ کافر کا ؛ اللّٰہ کی قدرت ہے اللّٰہ کی قدرت ہے ؛ ۔

(۶) آب بمعنی لطافت۔ طراوت (عبدالرزاق صفاہانی ؎) نماند قوتِ آذر ز صولتِ آذر ؛ برفت آب ریاحین ز صدمت آبان ؛ (اُردو) لطافت۔ طراوت (عربی) اُردو مین مستعمل ہے (مونث) (غالب ؎) لطافت بے کثافت جلوہ پیدا کر نہین سکتی ؛ چمن زنگار ہے آئینۂ بادِ بہاری کا ؛ (عارف ؎) سر سے پا تک ہو گیا ہون خشک لاغر

ہو کے مین ٭ اشک سے آنکھون مین باقی کچھ طراوت ہو تو ہو۔

(۷) آب بمعنی رحمت۔ فیض۔ عطا۔ (اُردو) رحمت (عربی۔ مونث) فیض (عربی۔ مذکر) عطا (عربی۔ مونث) اُردو مین مستعمل ہے۔ (ذوق ؔ) نام منظور ہے توفیض کے اسباب بنا ٭ پُل بنا چاہ بنا مسجد و تالاب بنا ٭ (آتش ؔ) عفو ہو جائین گے ہرچند کہ لاکھون ہین گناہ ٭ یہ عطا ہے تری رحمت کے قرین تھوڑی سی ٭

(۸) آب بمعنی دولت (انوری ؔ) گر براے او نباشد تو نخواہی صدر و قدر ٭ ور براے تو نباشد او نخواہد جاہ و آب ٭ (اُردو) دولت (عربی۔ مونث) (رند ؔ) مُہر آب کو بلون پہ ہونے لگی ٭ دولتِ حسن جب لُٹا بیٹھے۔

(۹) آب بمعنی ترقی جاہ و عزت (اُردو) مرتبہ اور عزت کی ترقی۔

(۱۰) آب بمعنی قدر و قیمت و منزلت (کمال اصفہانی ؔ) در حضرتِ تو گرچہ بر آن آب نیستم ٭ بیگانہ چون شوم کہ دلم آشناے تست ٭ (اُردو) قدر و قیمت (عربی۔ مونث) رتبہ (عربی۔ مذکر) (نصیر ؔ) قدر اُس کی چشمِ اہل نظر مین زیادہ ہے ٭ جو آپ کو نصیر سمجھتا ہے سب سے کم ٭ (آصفیہ ؔ) اُن کے ہاتھون بکے ہین جا کر مفت ٭ اپنی قیمت کو دیکھتے ہین ہم ٭ (شرف ؔ) ذکر میرا ب مجھ سے بہتر ہے کہ اُس محفل مین ہے ٭ رُتبہ کینے کا مرے دیکھو کہ اُنکے دل مین ہے ٭

(۱۱) آب بمعنی روش۔ (اردو) کند یا۔ مذکر۔ (غالب ؔ) ہیٹس ہین گزرتے ہین جو کوچہ سے ہمارے ٭ کندھا بھی کہارونکو بدلنے نہین دیتے ٭۔

(۱۲) آب یکے از نام ہاے سیماب (اُردو) سیماب (فارسی - مذکر) اردو مین مستعمل ہے (ظفرؔ ؎) دلمین ہے سیماب انکو بھیجدون نامہ کی جا ؏ حال دل اے نامہ بر لائق نہین تحریر کے ؏ -

(۱۳) آب کنایہ از عرق ندامت (تاثیرؔ ؎) شکر کہ برد دل زجہانے بجلادت ؏ آب ار نشود پیش لبت از سر خامیت ؏ (اُردو) آب آب (ناسخؔ ؎) نرگس مست یار کے آگے ؏ ہوئی غیرت سے آب آب شراب ؏ -

(۱۴) آب بمعنی تاب و درخشندگی و صفا چون آب گوہر و آب لولو (صائبؔ ؎) بادہ در لعل لب یار نماید خود را ؏ آب در گوہر شہوار نماید خود را ؏ (اُردو) چمک دمک مونث - لفظ آب بھی ان معنون مین مونث مستعمل ہے - (رشکؔ ؎) آب و تاب ایسی ہے تم مین کہ نہین دوسرے مین ؏ آتشِ لعل ہو آبِ دریکتائی ہو ؏ -

(۱۵) کنایہ از تیزی شمشیر (صائبؔ ؎) مکن بے بہرہ یارب از قبولِ دل بیانم را ؏ بزہر چشمِ خوبان آب دہ تیغِ زبانم را ؏ (اُردو) آب - مونث (ذوقؔ ؎) یکیہی جائیو اے دل شکایت تشنہ کامی کی ؏ رہے آب اُس کی جب تک تیغ مین خنجر مین پیکان مین ؏ -

(۱۶) آب بزبان رومی نام ماہ یازدہم از سال ایشان و آن بودن آفتاب است در برجِ اسد (اسفرنگی ؎) بسوزد بشب خرمنِ ماہ را ؏ سمومِ نہیبِ تو در ماہ آب ؏ (اُردو) رومیونکے سال کا گیارہوان مہینہ جو بقول صاحب غیاث اللغات تھوڑے سے

فرق کے ساتھ ماہ بھادون سے مطابق ہوتا ہے۔

(۱۷) آب بمعنی ہموارہ براہ روندہ (بیدل ؎) محمل ما عاشقان بردوش لغزش بستہ اند۔ صد قدم زاید اگر پیدا کند لنگ است آب۔ (اُردو) رات دن چلنے والا زمین کا گز۔ مذکر (آصفیہ)

(۱۸) آب بمعنی نفس کامل و عقل کل وا ورا نفس مُلہمہ گویند و بقول صاحب فرہنگ انندراج روح۔ (اُردو) نفس ملہمہ (مذکر) وہ نفس جسکے ذریعہ سے الہام ہو۔ اور دل مین مختلف ارادے پیدا ہون (آصفیہ) جان۔ مونث

(۱۹) آب بمعنی شراب خالص (فرح اللہ شوستری ؎) مغان کہ دانۂ انگور آب می سازند۔ ستارہ می شکنند آفتاب می سازند۔ (اردو) آب۔ شراب ناب (مونث) (ناسخ ؎) آبِ حیات بنگئی ناسخ شرابِ ناب۔ جو اُس نے جامِ آب سے اپنے لگائے ہونٹھ۔

(۲۰) بقول صاحب فرہنگ انجمن آراے ناصری آب بمعنی مطلق رود و جیحون (انوری ؎) سواد نظم مرا گر بود برآب گذر۔ کنند فخر رشیدی و صابر و عمعق۔ (اردو) ندی (مونث) (آصفیہ) ندی کنارے مورا بولے۔ مین جانون پیا مورا بولے۔

(۲۱) آب بمعنی نُطفہ و منی (سلمان ساوجی ؎) تعالی خالقے کز قطرۂ آب۔ چنین صورت تواند آفریدن۔ (اُردو) مَنی (عربی۔ مونث)۔ نُطفہ (عربی۔ مذکر) (سودا ؎) تاریخ تولد کی رہی آٹھ پہر فکر۔ گر رحم مین بیگم کے سُنے نُطفۂ خان ہے۔

(۲۲) بقول صاحب فرہنگ انندراج آب کلمہ نسبت است چون سرداب کہ بمعنی تہ خانہ باشد (اُردو) نسبت کا کلمہ جیسے سرداب جسکو تہ خانہ بھی کہتے ہین۔ اور اُردو مین سرداب بھی مستعمل ہے (مذکر) (دیکھو فرہنگ آصفیہ کا لفظ تہ خانہ)

آب آبستن (اصطلاح) بلااضافت ثالث بقول صاحب شمس اللغات (۱) اشک عاشقان (۲) مے سرخ (۳) خون (اردو) (۱) عاشقونکے آنسو۔ مذکر (۲) شراب سرخ مونث (۳) خون۔ مذکر۔

آب آبستنی (اصطلاح) بلااضافت ثالث بقول صاحب ناصری کنایہ از دو چیز است (۱) آب منی کہ زن بآن آبستن شود (۲) باران یا آبے کہ سبب رویانیدن نباتات زمین شود۔ (اردو) (۱) نطفہ مذکر (تمثیل دیکھو آب کا ذیلی نمبر (۲۱) (۲) مینہ مذکر۔ بارش۔ مونث۔ یا وہ پانی جو نباتات کو اُگاتا ہے۔

آب آبستنی دہ (مقولہ) بلااضافت بقول صاحب بحر عجم۔ زمین را حامل نامیہ گرداند۔ (اردو) یہ مقولہ عجم ہے جس کا مرادی ترجمہ یہ ہے کہ پانی زمین سے نباتات کو اُگاتا ہے۔

آب آتش بودن (مصدر اصطلاحی)۔ بلااضافت بقول بہار۔ حلم و غضب داشتن وحرارت و برودت در مزاج (اُردو) آگ پانی کا سنجوگ ہونا۔ بقول امیر جہان اجتماع ضدین یا دو مخالف چیزون کا میل ملاپ ہوتا ہے تو وہان کہتے ہین کہ آگ پانی کا سنجوگ ہے۔ حلم و غضب رکھنا۔ حرارت و برودت کا مزاج مین جمع ہونا۔

آب آتش رنگ (اصطلاح) باضافت ثالث۔ بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سرخ

(۲) اشک خونین وبقول بہار و وارستہ صرف معنی اول راست۔ صاحبان برہان و ناصری گویند کہ کنایہ از مے لعل فام و اشک خونین باشد (صائب ؎) زخاک افسردہ تر از بادہ گردان ترم صائب ٭ علاج درد من از آب آتش رنگ می آید ٭۔ (اُردو) (۱) آب آتش رنگ۔ بمعنی شراب سُرخ اُردو مین مستعمل ہے (مذکر) (مومن ؎) ساقیا دے چک آب آتش رنگ ٭ گرم و سرد زمانہ سے ہون تنگ ٭ (۲) اشک خونین بھی اُردو مین بولا جاتا ہے۔ بعض شعرا نے اشک خون آلود بھی باندھا ہے (ذوق ؎) ذوق اس پاسے نگارین کا جو ہے وصف نگار ٭ اشک خونین سے ہے کاغذ کو حنائی کرتا ٭ (امیر ؎) عجب کیا ہے جو نکلین اشکِ خون آلود ماتم مین ٭ کہ گلگون دانہ تسبیح ہوتے ہین محرم مین ٭۔

آبِ آتش رنگ دادن (استعمال) باضافت ثالث شراب سُرخ دادن چنانکہ سلمان ساوجی گوید (ع) آب آتش رنگ دہ ساقی کہ می بخشند صفا ٭ (اُردو) آب آتش رنگ دینا (دیکھو اصطلاح ماضیہ مین مومن کا کلام)

آبِ آتش زاے (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سُرخ (۲) اشک گلگون (اُردو) بقول امیر (۱) آب سُرخ بمعنی شراب سُرخ اردو مین مستعمل ہے (۲) اشک گلگون بھی اردو مین کہا جاتا ہے (ناسخ ؎) بھر لیے انگارے مین نے عشق کے اعجاز سے ٭ داغہاے اشک گلگون میرے دامن مین نہین ٭۔

آبِ آتش زدہ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) اشک چشم غمزدگان وبقول صاحب برہان قاطع مطلق اشک صاحبان بہار عجم و ناصری گویند کہ کنایہ

از اشک گرم است و بقول صاحب ہفت قلزم
اشک چشم عاشقان و غمزدگان۔ (حکیم خاقانی
ع) آب آتش زدہ کز دیدہ رود سوے دہانش
تنگنائے نفس از موج شرر بربندیم (اردو)۔
اشک مذکر۔ غمزدون اور عاشقون کے آنسو۔
مذکر۔ (آتش ع) اُس ماہ کی فرقت مین تارے
نکل آئے ٭ تارونسے سوا اشک ہمارے نکل آئے
اشک گرم بھی اُردو مین مستعمل ہے (مذکر) (ناسخ
ع) ایک اشکِ گرم ناسخ گر خزانے مین گرے
طعنہ زن فوارہ ہو منقار موسیقار پر ٭

آب آتش زدہ از دیدہ رفتن

(مصدر اصطلاحی) اشک گرم از دیدہ برآمدن
وجاری شدن۔ سند این در اصطلاح ماضیہ
گذشت (اردو) آنکھون سے گرم آنسو بہنا۔

آبِ آتش سا (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب ناصری مرادف آب آتش رنگ

آب آتش شدن (مصدر اصطلاحی) بلا اضافت
بقول صاحبان بحر عجم و ناصری آشوب بعد
امن مؤلف گوید کہ ادعاے بحر و ناصری بطور
تمثیل باشد۔ نزول بعد عروج را ہم توان گفت
وچون آب بسیار گرم شود فارسیان گویند کہ
آب آتش شد (ظہوری ع) آبم شدہ آتش
از تف داغ ٭ خاکم برہ سراغ باد است ٭۔
(صائب ع) اگر باید کہ آب آتش شود اول
ہوا گردد ٭ بہار این مصدر را ذکر نمی کند و بر
آب آتش شد اکتفا می فرماید بمعنی آشوب
وغوغا برخاست بعد امنیت و سندے برین
تخصیص زبانی پیش نمیکند (اردو) امن اُٹھ جانا
آشوب اُٹھنا۔ (میر ع) اُس غصیلے کی سرخ
آنکھین دیکھ ٭ اُٹھے آشوب خانقاہ کے
بیچ (۲) پانی بہت گرم ہو جانا پانی آگ
ہو جانا بھی کہہ سکتے ہین اسلئے کہ اُردو مین
آگ ہو جانے سے نہایت گرم ہو جانا مراد ہے
(ناسخ ع) سوز غم سے ہو گیا ہے آگ سب

میرا بدن ٭ پھینکدی قاتل نے ایسی ہوگئی تلوار گرم ٭ ۔

(۵) **آب آتش فرونشاند** (مقولۂ عجم) بلا اضافت ثالث ۔ از آب غصہ و فساد فرو نشیند چنانکہ ظہوری گوید (ب) آب مرگ آتشم فرو نشاند ٭ رفت خاکم اگر بباد چہ غم ٭ (اُردو) پانی لگی ہوی آگ کو بجھاتا ہے یعنی غصہ اور فساد کو مٹاتا ہے ۔

آب آتش گشتن (مصدر اصطلاحی) بلا اضافت ثالث بقول صاحبِ ناصری مرادف آب آتش شدن (ناصری ع) آب آتش گشت و جارو بم بسوخت ٭ ۔

آبِ آتش لباس (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ انند راج مرادف آب آتش رنگ (اردو) بقول امیر یہی لفظ اُردو مین شراب کے لیئے مستعمل ہے

(۶) **آب آتش مزاج** (اصطلاح) باضافت ثالث کنایہ از مے سُرخ ۔ (اُردو) بقول امیر اُردو مین آب آتش مزاج شراب کے لیئے کہا جاتا ہے ۔

آبِ آتش ناک (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سُرخ (۲) اشک خونین و لبقول وارستہ و بہار کنایہ از معنی اول (صائب ؎) دست ولب در چشمۂ آتش بشو چون آفتاب ٭ بعد ازان خود انقلب آب آتش ناک زن ٭ ازین تمثیل می کشاید کہ (بقلب آب آتش ناک زدن) کنایہ از شراب خوردن است (اُردو) اُردو مین شراب کو آب آتشناک کہتے ہین (دیکھو آب امیر اللغات)

آب آتش نمائے (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحبان بحر عجم و برہان (۱) شراب لعل (۲) اشک خونین ۔ (رضا قلیخان ہدایت ؎) آب آتش نمائے خرمن سوز ٭ مخور آتش

بحر منسرح مفروز ❊ (اُردو) بقول امیر شراب کے لیے آب آتش نما کہا جاتا ہے (مُذکر) دیکھو آب (امیراللغات)

آب آتشین (اصطلاح) باضافت ثالث بقول وارستہ (۱) کنایہ از شراب تند وبقول صاحب شمس (۲) شراب ارغوانی (۳) اشک غمزدگان (۴) خون (مرزا جلال اسیر ؎) از عشق مرتبہ حُسن دلنشین پیداست ❊ زشیشہ جوہر این آب آتشین پیداست ❊ صاحب ناصری گوید کہ کنایہ از اشک گرم دجوہر شراب است کہ انرا عرق گویند و سنداز کلام خودمی دہد (؎) بآب آتشین آن آتش چون آب ہمزانو ❊ شگفتہ آب آتش رنگ و آتش آب رنگستی ❊ **مولف** گوید کہ از سند اول الذکر پیداست کہ آب آتشین شراب است نہ جوہر شراب (اُردو) (۱) آب آتشین (مُذکر) شراب کے معنون مین مستعمل ہے (آتش ؎) کیا شکرانۂ آب بقا بکرائسے ہمنے ❊ جو اس ظلمت سرا مین لب تک آب آتشین آیا ❊ (۲) شراب ارغوانی بھی اردو مین کہا جاتا ہے (مونث) (ناسخ ؎) نظر آتا ہے شیشہ سر بریدہ ہجر ساقی مین ❊ شراب ارغوانی کم نہین ہے خون جاری سے ❊ (۳) اشک غمزدگان غمزدون کے آنسو (مُذکر) (۴) خون (فارسی مُذکر) اردو مین مستعمل ہے۔

آب آذر (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحبان بحر عجم وشمس مرادف آب احمر (اُردو) آب آذر نما - اور آب سُرخ (فارسی - مُذکر) اردو مین مستعمل (دیکھو امیراللغات مین لفظ آب کے صفات)

آب آذر آسا (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم مرادف آب آتش نما ہے صاحب برہان این را ہمین معنی بحذف

الف سوم آب آذر سامی نویسد صاحب
فرہنگ انندراج بمعنی شراب سرخ واشک غم
واندوہ - (خاقانی قطعہ) گر بادہ می نگیر برمن
مگیر جانا ✤ من خون خورم نہ بادہ من غم کشم
نہ ساغر ✤ زان آب آذر آساز انسان ہے
ہراسم ✤ کز آب سگ گزیدہ - شیر سیہ
زِ آذر ✤ (اردو) بقول امیر شراب کے لیے
آب آذر گون کہا جاتا ہے (دیکھو لفظ آب
کے صفات (امیر اللغات)

آب آسیا (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول بہار (۱) آبے کہ آسیا بزور آن بگردد
(ملا طاہر غنی ۵) کسے کز چرخ لطفے دید
جورسے درقفا دارد ✤ چو آن خوشہ کہ
سرسبزی ز آب آسیا دارد ✤ (خاقانی ۵)
چون آب آسیا سرمن در نشیب باد ✤ گر پیش
کس دہان شودم آسیاسے نان ✤ بقول صاحب
شمس اللغات (۲) بلا اضافت آن آسیا کہ
بزور آب گردد ✤ (اردو) بقول صاحب جامع اللغات
(۱) وہ پانی جس پر چکی چلتی ہو - (۲) پن چکی
مؤنث (آصفیہ)

آب آمد تیمم برخاست این مثل ست
صاحب خزینۃ الامثال ذکر این می کند و بہار
گوید کہ ہرگاہ صاحب مدار و صاحب معاملہ
متوجہ کارسے شد پس بگماشتہ و نائب او
احتیاج نماند - (اردو) یہی مثل اردو مین
بھی مستعمل ہے - امیر فرماتے ہین کہ اصل
آیا تو فرع کی کیا حاجت رہی اعلے آیا تو ادنے
کی کیا ضرورت رہی اور کبھی مذاق مین بغیر
لحاظ اصلیت کے بھی بولتے ہین -

آب آورد (اصطلاح) بلا اضافت مرادف
آب آوردہ (جامی ۵) تنم از سیل اشک
آورد سوئیت ✤ خس و خاشاک آب آورد
من بین ✤

آب آوردن چشم (مصدر اصطلاحی) نزول

ماے بد که از امراض معروفهٔ چشم است (بحر عجم) (صائب ؎) چشم پل از انتظار شاه آب آورده بود ✤ شد منوّر همچو چشم پیر کنعان در زمان (اُردو) آنکھ مین پانی اترنا (منیر ؎) چشم جوہر چونه چھپائی نور دندان دیکھ کر ✤ پانی اترا آنکھ مین آئینه اندھا ہوگیا ✤ موتیا بند ہونا (معروف ؎) موتیا بند اپنی جب سے ہوگیا اک آنکھ مین ✤ جون صدف روتے ہین روز و شب گہر اک آنکھ سے ✤

آب آوردنِ چیزے (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب فرہنگ انندراج (۱) مرادف آب رسیدن بچیزے و آب رسیدن بچیزے بمعنی سیراب و تازه شدن و رونق گرفتن آن چیز باشد مولّف گوید که این معنی در آنوقت درست باشد که چیز را فاعل گیریم (۲) اگر چیز مفعول واقع شود - یعنی چیزے را آب آوردن درینحالت کنایه از مفت بدست آمدن آن چیز باشد چون کسے خواہد که جنس گران قیمت را به بہاے نازل خرید کند فروشنده گوید که این را آب نیاورده است یعنی مفت بدست نیامد صاحب بحر عجم و وارسته ہمین معنی را بذیل آوردن آب چیزے رامی آورند (مخلص کاشی ؎) چون درین بحر پر آشوب نظر باز کنم ✤ چشم من آب نیاورده بماند حباب ✤ (اردو) (۱) کسی چیز کا رونق پانا - تر و تازه ہونا (۲) کسی چیز کا مفت ہاتھ آنا (غالب ؎) مین نے مانا که کچھ نہین غالب ✤ مفت ہاتھ آئے تو برا کیا ہے

آب آوردن در چیزے (استعمال القول)

بہار آب در ظرفے آوردن - (اردو) کسی ظرف مین پانی لانا -

آب آوردنِ متاع (مصدر اصطلاحی)

باضافت نون - بقول بہار کنایه از قیمت سہل و رائیگان یافتن و کالا آب کردن نیز - کالا آب کردن بقولش قیمت زیاده از

ارزش گفتن. مولّف گوید که آب آوردن متاع مرادف معنی دوم آب آوردن چیزے است که گذشت و این اصطلاح را غیر از بہار دیگر کسے نہ نوشتہ در رائے مولّف تخصیص این از متاع درست نباشد

آب آورده (استعمال) بلا اضافت بقول بہار که بدیل آوردن آب چیزے را می نویسد چیزیست که بر سر آب آمده یعنی آبش آورده مولّف گوید که این مشتق است از مصدر آب آوردن چیزے ۔ سندش بضمن ہمان مصدر گذشت ۔ (اردو) پانی کی بہا لائی ہوئی چیز

آبِ آہن (اصطلاح) با ضافت ثالث بقول بہار آبے که جوہر آہن است ۔ (ابوطالب کلیم ؎) آب آہن ہمہ از دیدۂ زنجیر چکید ٭ بسکه چون سلسله در بند تو شیون کردم ٭ (اردو) یہی اصطلاح اردو مین مستعمل ہے (مذکّر) بقول امیر وہ آبداری جو بجھاؤ سے لوہے پر آجاتی ہے (آتش ؎) نعرہ زن گنجِ شہیدان مین ہون بلبل کیطرح ٭ آب آہن نے کیا ہے یہ گلستان پیدا ٭

آبِ آہن تاب (اصطلاح) با ضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم آبیکه آہن را تاب داده بار بار دران غوطه دہند تا مزاجش برگردد ۔ (ملا ذکی ندیم ؎) شود ز گریۂ ظالم تسلّی مظلوم ٭ بزخم دار گوارا است آب آہن تاب ٭ (غنی ع) که ہمچون آب آہن تاب خون من بجوش آمد ٭ (اردو) یہی اصطلاح اردو مین مستعمل ہے (مذکر) بقول امیر وہ پانی جسے اصلاح کے لیے لوہا گرم کرکے بجھاتے ہین ۔ اطبّاء کی تحریر اور تقریر مین آب آہن تاب زیادہ مستعمل ہے

آبِ آینه و آب آیینه (اصطلاح) با ضافت ثالث جلاے آینه باشد و صفاے آن چنانکه بیدل گوید (؎) طلسم حیرتیم در نفس

قرارم نیست ٭ بآب آئینۂ دل سرشتہ اندراہ
(صائب ؎) آب آئینہ زعکس رخ من نیلی
شد ٭ اینقدر سیلی ایام نخوردہ است کسے ٭ (اردو)
یہی اصطلاح اردو مین مستعمل ہے۔ (مؤنث)
بقول امیر آئینہ کی جلا اور صفائی (امیر ؎)
مر گئے دیکھکے قاتل ترے رخسار کی آب ٭
آب آئینہ ہمین ہو گئی تلوار کی آب ٭

آبِ احمر (اصطلاح) باضافت ثالث بقول
صاحب بحر عجم (۱) شراب سرخ و بقول
صاحب شمس اللغات (۲) مے انگور (۳)
مے خرما و بقول صاحب فرہنگ انندراج
(۴) بحر احمر (اردو) امیر نے آب احمر کا
استعمال زبان اردو مین بمعنی شراب فرمایا ہے
(دیکھو لفظ آب کے صفات۔ امیر اللغات)
(۲) انگور کی شراب شراب انگوری مؤنث (۳)
خرمے کی شراب مؤنث (۴) بحر احمر (عربی
مذکر)

آبِ ارغوانی (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سرخ
(۲) اشک خونین بقول صاحب فرہنگ
انندراج معنی دوم را سرشک غم (اردو)
بقول امیر آب ارغوان۔ آب ارغوان رنگ
آب ارغوان فام۔ آب ارغوان گون
بترکیب فارسی (مذکر) شراب کے لیئے
اردو مین مستعمل ہے (دیکھو امیر اللغات
بضمن لفظ آب۔ صفات آب بمعنی شراب)
(۲) اشک خونین (مذکر) (ذوق ؎) ذوق
اس پائے نگارین کا جو ہے وصف نگارش
اشک خونین سے ہے کاغذ کو حنائی کرتا ٭

آب از آتش بر آوردن (مصدر
اصطلاحی) امر غیر ممکن بظہور آوردن چنانکہ
والہ ہروی گوید (؎) ز آتش آب بر آوردہ
عشق و آتش از آب ٭ ز دل بدیدۂ نیاورد
ایم نم بعبث ٭ (اردو) آسمان پھاڑ کے

تھگلی لگانا۔ یعنی دشوار کام کرنا۔ غیر ممکن کام کرنا۔ محال کام کرنا۔ (امیر اللغات) (رند ؎) کیا آسمان پھاڑ کے تھگلی لگا گئی ❊ صاحب اُبھر چلی ہے بہت گات آپ کی ❊ آسمان سے تارے اُتار لانا بھی کہا جاتا ہے۔ (نسیم ؎) وہ بولی جو تو کہے زبان سے ❊ تارے تو اتاروں آسمان سے ❊

آب از آتش برکشیدن (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب بحر عجم مرادف آب از آتش برآوردن است (میر معزی ؎) من چو خواہم کرد فریاد آب ز آتش برکشم ❊ او چو خواہد خورد تشویر آتش افروز ز آب ❊۔

آب از آتش برون آوردن

(مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب از آتش برآوردن (ملا وحشی ؎) در نمی گیرد با دیر نگ سازیہائے ما ❊ گرباف‌سون آب از آتش برون آوردہ ایم ❊

آب از آہن جدا کردن (مصدر اصطلاحی)

بقول بہار مرادف آب از آتش برآوردن (صائب ؎) آب از آہن توان کردن بآسانی جدا ❊ از دلِ خون گرم ما پیکان کشیدن مشکل است ❊ (اُردو) لوہے کے چنے چبانا یعنی نہایت سخت اور کٹھن کام کرنا۔ (آصفیہ) (آتش ؎) یاس و حرمان نہو لوہے کے چنے بھی تو چباوں ❊ نعمت عشق کے قابل لب و دندان مانگوں ❊۔

آب از آہن کشیدن (مصدر اصطلاحی)

مرادف آب از آہن جدا کردن (بحر عجم) (صائب ؎) نشین فسردہ کز پئے سامانِ اشک و آہ ❊ آتش ز سنگ و آب از آہن کشیدہ اند ❊۔

آب از آئینہ خوردن (مصدر اصطلاحی)

بقول بہار زندگانی کردن بآب آئینہ نہ بہ آب حیات۔ **مولف** گوید کہ کنایہ از زندگانی

جاوید یافتن است چنانکه صائب گوید (ص)
داغ است داغ خضر که در عهد او چرا * نام سکندر آب از آئینه می خورد * (اُردو) زندگی جاوید پانا۔ قیامت تک زندہ رہنا۔

آب از بالا بستن

(مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم سرچشمه بند کردن تا آب جاری نه شود (طغرا ص) تعیش که بجا سرے ندارد * آبے است که بسته شد زبالا * (اُردو) سوت بند کرنا۔ پانی کو اوپر سے روکنا۔

آب از پس خوردن

(مصدر اصطلاحی) بقول بہار کنایه از گان دادن (خاقانی ص) پیش بزرگان ما آب کسے روشن است * کاب ز پس می خورد بر صفت آسیا * صاحب لغت سروری که از اہل زبان است ہمین شعر را در سند آب روشن آورده و آب روشن را کنایه از رزرونق در رواج نوشته پس بمعنی مصرع ثانی قابل غور است اگر آب از پس خوردن را برادعاے بہار گرفته شود ہجو بزرگان باشد از اہل لغت دیگر کسے این مصدر اصطلاحی را نه نوشته است و معلوم میشود که بہار بسند ہمین یک شعر مصدر اصطلاحی پیدا کرده است و معنی شعر متقاضی آن۔ بتحقیق مولف آب از پس خوردن در عیاب نیک نام بودن ہم باشد گویند که ستایش کسے پیش او کردن اعتباسے ندارد ہر که از پس اولعنی در قفاسے او نامش به نیکی برند ہمان مستحق بزرگی است (اُردو) بقول بہار مغول بنا۔ گانڈ مرانا (آصفیه) و بقول مولف غیبت مین نیک نام رہنا۔ پیچھے بھلائی سے یاد کیا جانا۔ بعد از مرگ نیکنام رہنا جیساکه چکی کی نیک نامی اوسکی غیبت مین ہے یعنی چکی کی تعریف اُسکے روبرو اسلئے نہین ہوتی که اوسکا فعل ظالمانہ ہے یعنی ہر چیز کو وہ پیس ڈالتی ہے۔ لیکن جب دسترخوان پر روٹی موجود ہوتی ہے تو اوسوقت چکی کے اعمال قابل ستائش قرار پاتے ہین مینے

اسی کا صدقہ ہے کہ روٹی نصیب ہوئی۔ وہ دانے کو پیسکر آٹا نہ کرتی تو ہمکو روٹی کہاں سے نصیب ہوتی۔

آب از پنبہ ریختن (مصدر اصطلاحی)

بحالت نزع یا بیہوشی آب در گلو ریختن از کلام غنی استعمال این بنظر آمدہ (ع) بسکہ بر لب جانش از رنج خمار مے رسید ؛ در گلوے شیشہ آب از پنبہ میریزیم ما ؛ (اُردو) پانی چوانا (دہ صفحہ)

آب از پے ریختن (مصدر اصطلاحی)

بقول بہار در ایران رسم است کہ قفاے کسے کہ بسفر می رود چند برگ سبز بر آینہ گذاشتہ آب بران می ریزند و این را شگون زود رسیدن و بسلامت آمدن می شمارند۔ سند بہار از کلام ملا طغرا است (ع) کوے تو منزل گہ است در سفر آشنا ؛ بر رخ آینہ آب از پئے بیگانہ ریز ؛ **مولف گوید** کہ این سند آب بر آینہ ریختن باشد کہ اصطلاحے است خاص و بہار ہمین سند را براے آن ہم می آرد و الفاظ از پے اندرین شعر داخل اصطلاح نیست چنانکہ او میشمارد۔ سند دیگر کہ بہار از کلام ملا یحیٰی کاشی گیرد متعلق از اصطلاح آب در پے ریختن است کہ می آید الحاصل آب از پے ریختن بنظر ما نیامدہ عجب است کہ وارستہ ہم بضمن آب بر آینہ زدن ذکر این می کند و غور بر سند خود نمی فرماید (اُردو) ایران مین رسم ہے کہ جب کوئی سفر کو جاتا ہے تو اسکی روانگی کے وقت سبز پتے آینہ پر رکھکر اُن پر پانی چھڑکتے ہین اور اوسکو بسلامت روی و بازآئی کا مصداق خیال کرتے ہین یہ رسم ہند مین جاری نہین ہے بلکہ اوسکی جگہ امام ضامن کو سونپنے کی رسم ہے بعض ممالک ہند مین امام ضامن کے نام سے ایک پیسہ یا روپیہ یا اشرفی مسافر کے بازو پر باندھنے کا رواج ہے جسکو وہ سفر سے واپس ہونے پر

نقرا کو بطور خیرات دیا کرتا ہے۔ (ذوق ؎)
کہتی تھی رو کے اک بُت خوشخو ؛ مین نے سونپا
امام ضامن کو ؛۔

آب از جگر بخشیدن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم عطا کردن و چیزے بمردم
دادن۔ صاحب فرہنگ انندراج گوید کہ
کنایہ از بخشش کردن بطوع و رغبت (اُردو)
عطا کرنا۔ دینا۔ بخشش کرنا۔ (آصفیہ)۔

(۹) **آب از جگر گرفتن** (مصدر اصطلاحی) گریہ
وزاری کردن چنانکہ آقا رضی دانش گوید (؎)
شبہاے ہجر بے او داد از سحر گرفتم ؛ آتش
زدل کشودم آب از جگر گرفتم ؛ (اُردو)
رونا۔ گریہ وزاری کرنا۔ (جرأت ؎) ترستے
آستانِ یار پر ہین جبہہ سائی کو ؛ کہان تک
روئین ہم طالع کی اپنے نارسائی کو ؛۔

(۱۰) **آب از چشم بازافتادن** (مصدر اصطلاحی)
جوش زدن اشک از چشم چنانکہ سلمان ساوجی
گوید (؎) برلب جوے علی تا آب دلجوے
فرات ؛ بستہ شد زان روز بازافتادہ آب از
چشمہاے ؛ (اُردو) اشکون کا امنڈنا۔
(داغ ؎) اشک اُمڈے برس پڑین آنکھین ؛
دیکھنے کو ترس گئین آنکھین ؛

آب از چشم برون گردیدن (مصادر
آب از چشم برون گشتن اصطلاحی) (۱۱ و ۱۲)
جاری شدن اشک و برآمدن اشک از
چشم چنانکہ بیدل گوید (؎) ہر کجا بر رویت از
چشم برون می گردد آب ؛ گر ہمہ در پردہ
خارست خون می گردد آب ؛ (اُردو) آنسو
بہنا۔ آنسو روان ہونا۔ آنکھ سے آنسو ٹپک پڑنا
(بحر ؎) تری یاد مین مُنھ پہ آنسو روان
ہین ؛ تجھے سجدہ کرنے کو ہر دم وضو ہے ؛
(مسرور ؎) اُسکی نظر پڑی جو مرے حال
زار پر ؛ بے اختیار آنکھ سے آنسو ٹپک
پڑے ؛۔

آب از چشم ریختن (مصدر اصطلاحی) (۱) کنایہ از گریہ کردن (۲) بکثرت خندہ آب از چشم بر آمدن چنانکہ سلمان ساوجی گوید (سلہ) دوش حرفے از ساقی و نقل و مے و ساغر گذشت ؛ ریخت چندان آب از چشم کہ آب از سر گذشت ؛ آہی (سلہ) کجا در ماتم از دیدہ اشک تند خو ریزد ؛ اگر از خندۂ بسیار آب از چشم او ریزد ؛ (اردو) (۱) آنکھ سے ٹپ ٹپ آنسو گرنا (داغ سلہ) قطرہ افشان ابر نیسان کب میری تربت پہ ہے ؛ ٹپ ٹپ آنسو گر رہے ہین آسمان کی آنکھ سے (۲) اشک شادی سے چشم کو تر کرنا (مومن سلہ) آبرو رہ گئی مرنیکی کہ روتے تو ہین وہ ؛ اشک شادی ہی سے گو چشم کو تر کرتے ہین ؛ -

آب از چشم کسے گرفتن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم ترسانیدن (اردو) ڈرانا - آنکھین نکال کے ڈرانا - آنکھین نکالنا (ناسخ سلہ) چھپتا ہون جا کے کنج لحد مین شب فراق ؛ تارے مجھے ڈراتے ہین آنکھین نکالکر ؛ (ولہ سلہ) دیکھا آنکھون کو مین نے کس دن ؛ پھیر نہ ہمیشہ نکال آنکھین ؛ -

آب از چشم کشادن (مصدر اصطلاحی) (۱) بر آوردن ماء بد از چشم (۲) در گریہ آوردن و آب از چشم جاری کردن چنانکہ حکیم ازرقی در تعریف لشکریان گوید (سلہ) بر خم تیر بستانند نور از دیدۂ روشن ؛ بنوک تیر بکشایند آب از چشم نابینا ؛ (صائب سلہ) زآہ آتشو نرم دل کواکب را ؛ کہ دود آب ز چشم شرار نکشاید (اردو) (۱) موتیابن اچھا کرنا (۲) رلانا - آنکھون سے پانی گرانا - فی البدیہ نظم طبا طبائی (سلہ) تیرا یہ احسان نہ بھولونگا کبھی اے ضبط اشک ؛ موتیا بن آنکھ مین تھا

توُ نے اچھا کر دیا ٭۔

آب از چیزے بردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب فرہنگ آنندراج کنایہ از خوار و بے اعتبار کردن آن (اُردو) آب مٹا دینا۔ بقول امیر آب و تاب اور رونق کھو دینا (بحر ؎) مثالی موتیون کی آب اوسکے دانتون نے ٭ اڑا دیا لب رنگین نے رنگ لالونکا ٭ آبرو لینا بھی کہا جاتا ہے (ولہ ؎) جو آب آینہ کی جاسے ہم مکدر ہون ٭ وہ کون ہین جو کسی کی ہین آبرو لیتے ٭

آب از چیزے بستن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم باز داشتن آب (اُردو) پانی روکنا یا پانی بند کرنا۔

آب از چیزے چکیدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم کمال لطافت و تازگی آن (نظامی ؎) بحر غبغبش کاب از وی چکید ٭ باتش برآب معلّق کہ دید ٭ (اُردو) طراوت ٹپکنا۔ تازگی ظاہر ہونا۔

آب از چیزے خوردن (مصدر اصطلاحی) مرادف آب خوردن از چیزے۔

آب از چیزے گرفتن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم (۱) مرادف آب از چیزے بستن (محسن تاثیر ؎) رخ ز عشاق گرفتار گرفتن ستم است ٭ آب از تشنہ دیدار گرفتن ستم است ٭ (۲) بتحقیق مولّف بمعنی سیراب شدن ہم آمدہ (ابو طالب کلیم ؎) در باغ دہر جز بہ پژمردگی نماند ٭ گوئی نہال بخت من آب از تبر گرفت ٭ (اُردو) (۱) پانی بند کرنا۔ پانی روکنا (۲) سیراب ہونا

آب از دریا می بخشد این مثلے است کہ فارسیان می زنند بقول بہار از مال دیگرے بے اجازت او بخشش می کنند (اُردو) حلوائی کی دکان اور دادا جی کی فاتحہ۔ پرائے بردسے آزاد کرتا ہے۔ غیر کے مال پر سخی

یا فیاضی کرتا ہے - صاحب فرہنگ آصفیہ نے اسکے مصدر اصطلاحی کا ذکر کیا ہے -

آب از دستش نمی چکد (مقولہ عجم) بقول صاحب فرہنگ انند راج کنایہ از کمال خست و فرومایگی و نہایت بخل و امساک (اُردو) کنجوس اور مکھی چوس ہے (نصیر ؎) لیا اُس خال لب کا جونہی بوسہ شیخ صاحب نے ؛ تو رندون نے کہا حضرت بھی مکھی چوس ہین گویا ؛ اہل دکن کہتے ہین کہ وہ ایسا بخیل ہے کہ اوسکے ہاتھ سے پانی بھی نہین ملتا

آب از دہان رفتن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم آب حسرت بدہان آمدن (طغرا ؎) قدح را در مقام لب چشیدن مے ؛ زیاد بوسہ ات آب از دہان رفت ؛ (بیدل ؎) ہر کجا حرف شراب ارغوانی می رود ؛ از دہان خضر آب زندگانی می رود ؛ (اُردو) منھ مین پانی بھر آنا (داغ ؎) خشک ہوتی ہے زبان زاہد کی استغفار سے ؛ منھ مین بھر آتا ہے پانی ذمن تر دیکھ کر ؛ منھہ مین آب آجانا (ظفر ؎) دیکھکر دست ستم مین تیرے تیغ آبدار ؛ میرے ہر زخم جگر کے منھہ مین آب آجائیگا ؛ رال ٹپکنے پڑنا

آب از دہن گل چکیدن (مصدر اصطلاحی) با ظرافت دہن - بقول صاحب بحر عجم (۱) سخن کردن محبوب (۲) شبنم از گل ریختن (اُردو) محبوب کا باتین کرنا (۲) پھول سے شبنم ٹپکنا -

(١٤) **آب از دیدہ آمدن** (مصدر اصطلاحی) آب از دیدہ جاری شدن یعنی گریستن چنانکہ وحید اصفہانی گوید (؎) درین زمانہ کہ کشتی بخشک بستہ محیط ؛ غنیمت است کہ از دیدہ آب مے آید ؛ (اُردو) آنکھ سے آنسو ٹپک پڑنا (سرور ؎) اُسکی نظر پڑی جو میرے حال زار پر ؛ بے اختیار آنکھ سے آنسو ٹپک پڑے ؛

(١٥) **آب از دیدہ باریدن** (مصدر اصطلاحی)

بسیار گریستن چنانکه خسرو گوید (ع) چشم گریں
زینک آب مروارید می بینم ٭ زبس کز دیده آب
از عشق گل بسیار می بارد ٭ (اُردو) آنسو
برسنا - برسانا - زار زار رونا (داغ ع) روتا
ہے تجھ بغیر دل زار زار زار ٭ او کھینچتا ہے
آه شرر بار بار بار ٭ آنکھ سے طوفان بپا
ہونا - بقول امیر بہت رونے کے لیے کہا
جاتا ہے (وزیر ع) آنکھوں سے طوفان
بپا ہو گیا ٭ دیکھتے ہی دیکھتے کیا ہو گیا ٭

آب از دیده بردن (مصدر اصطلاحی)
بمعنی آب بر آوردن و صاف و پاک کردن
دیده چنانکه میرزا محمد اشرف گوید (ع)
گر برم آبِ سیاه از دیده می گردد سپید ٭
کے توان کردن بلاے تیره روزان را
علاج ٭ (اُردو) آنکھوں سے پانی پونچھنا
دیده کو صاف و پاک کرنا -

آب از دیده پاشیدن (مصدر اصطلاحی)
مرادف معناے اول - آب از چشم ریختن و از دیده
آب پاشی کردن است چنانکه جامی گوید (ع)
تا نشانم گردِ راهش هر طرف تا بدعنان پیش پیش
خیل او بپاشیم تا به دیده آب ٭ (اُردو) آنکھوں
سے پانی چھڑکنا -

آب از دیده پاک کردن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم اشک چیدن (سعدی ع)
برحمت بکن آبش از دیده پاک ٭ ز شفقت
بیفشانش از چهره خاک (اُردو) آنسو پونچھنا
(اسیر ع) دامن کو موتیوں سے وه بھرلیگا
روزِ حشر ٭ پونچھیگا آستین سے جو آنسو یتیم کے ٭
آنسو پاک کرنا بھی محاوره ہے (اختر ع)
صورت جان لیا بغل میں اُسے ٭ چہره سے آنسو
اُسکے پاک کیے ٭

آب از دیده رفتن (مصدر اصطلاحی)
بفتح راے مهمله بیرون شدن آب از دیده
چنانکه جامی گوید (ع) آن رخِ نازک چو آب

دیدہ رفت اما ہنوز ؛ نقش خالش چون سیاہی ماندہ در چشم منست ؛ (اُردو) آنکھ سے پانی روان ہونا۔ آنکھ سے پانی بہنا۔ آنکھ سے پانی جانا۔

آب از دیدہ طلبیدن (مصدر اصطلاحی) کنایہ از گریہ کردن چنانکہ بیدل گوید (ﮯ) بر نفع کلفت ہر آفت است تدبیرے ؛ گر آتشے بدل افتد ز دیدہ آب طلب ؛ (اُردو) رونا آنکھ سے آنسو نکالنا۔

آب از دیدہ فروریختن (مصدر اصطلاحی) بمعنی گریستن است چنانکہ فردوسی گوید (ﮯ) فروریخت از دیدگان آب زرد ؛ با آب دو دیدہ ہمین چارہ کرد ؛ (اُردو) آنسو بہانا (دوہرا) ہون وہ غم دیدہ ہنسے کوئی تو مین رونے لگون ؛ کچھ بہانہ چاہیے آنسو بہانے کے لیے ؛

آب از دیدہ کشادن (مصدر اصطلاحی) مرادف آب از چشم کشادن چنانکہ صائب گوید (ﮯ) آب از دیدۂ خورشید کشاید صائب ؛ در دل آیینہ عذارے کہ نہانست ترا ؛

آب از سر جوے عشوہ بستن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب سروری کنایہ از ترک فریب کردن (انوری ﮯ) از سر جوے عشوہ آب بہ بند ؛ بیش ازین گرد پاے حوض مگرد ؛ (اُردو) فریب سے باز آنا۔

آب از سر گذشتن (مصدر اصطلاحی) (۱) غرق شدن (۲) بقول بہار کنایہ از کمال نزول حوادث و آفات (سلمان ساوجی گوید ﮯ) دوش حرف از ساقی و نقل و سے و ساغر گذشت ؛ ریخت چندان آب از چشمم کہ آب از سر گذشت ؛ (ولہ ﮯ) غرقۂ دریاے بے پایان ہجران را اگر ؛ دستگیری می کنی دریاب کاب از سر گذشت ؛ (اُردو) (۱) ڈوب جانا۔ آب سر سے بلند ہونا۔ (اصفی ع) رسم الفت ہی آلہی ڈوب جاسے؛

(آتش ؎) اُز لاتا شام و سحر کس طرح نظارے
پست ٭ بلند سر سے سر سے آب دیدہ ہوا تھا ٭
(۲) سر سے پانی گذر جانا۔ (عارف ؎)
رو رو ہی سکے مر جاؤنگا مین دیدۂ تر سے ٭
اک روز گذر جاے گا پانی مرے سر سے ٭

آب از عرق ریختن (مصدر اصطلاحی)
سعی بلیغ کردن در کارے چنانکہ بیدل گوید
(؎) سعی آبے از عرق می ریزم اما سود
نیست ٭ چون نفس در سوختن یا آتش
ما مبہم است ٭ (اُردو) عرق ریزی کرنا
(آصفیہ)

آب از غربال بخشش می کنند (مثل) آنا حسب
خزینۃ الامثال ذکر این می کنند و این مراد
مثلے است کہ بعد ازین می آید۔

آب از غربال می بخشند (مثل) بقول بہار
نفعے از پہلوے او بکسی می رسد۔ صاحب فرہنگ
آنند راج ہمین معنی را در نفی می نویسد و ہمین
درست است (اُردو) خالی مٹھی بھر بھر دیتا ہے
یہ دکن کا محاورہ ہے دلی مین۔ سو گز وارے
ایک گز نہ پھاڑے کہتے ہین (آصفیہ)

آب از قلم خوردن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار بحالت بیماری ہاے داخل
دہن آب از نے بگلو رسانیدن (محسن تاثیر ؎)
نرگس از چشم تو دم زد بر دہانش زد صبا ٭ رنج
دندان دارو اکنون منخورد آب از قلم ٭ (اُردو)
ٹوٹی دار ظرف سے پانی پینا منھ کی بیماریون
مین ٹوٹی دار ظرف سے پانی پیا جاتا ہے
تاکہ پانی مقام مرض پر سے نہ گزر سکے اور
سیدھا حلق مین اُتر جاے۔

آب از کسے گرفتن (مصدر اصطلاحی)
(۱) بقول صاحب بحر عجم ترسانیدن ٭ بہ
تحقیق مولف (۲) بمعنی حاصل کردن
آب (۳) باز داشتن از آب ہم (علی
خراسانی ؎) ہر کس کہ سوز عشق ز افغان

من گرفت ۞ آتش بجاے آب زچشمان
من گرفت ۞ درد ادی فراق تو ہر کس کہ
او فتاد ۞ آب بقا ز دیدۂ گریان من گرفت ۞
(وحید قزوینی ؎) رُخ ز عشاق طلبگار گرفتن
ستم است ۞ آب از تشنۂ دیدار گرفتن ستم
است ۞ (اُردو) ڈرانا (آصفیہ) (۲) کسی
سے پانی لینا (۳) پانی روکنا۔

آب از کون خوردن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار مرادف آب از پس خوردن
(محمد سعید اشرف ؎) ز اختلاط بوالہوس
رعنائیش گردد زیاد ۞ چون نہال آن
سرو قامت آب از کون می خورد ۞

آب از گردن گذشتن (مصدر اصطلاحی) (۲۴)
القدر آب خوردن کہ معدہ را پر کردہ تا حلق
در آید (۲) کنایہ از تیغ خوردن ہم باشد
چنانکہ جامی گوید ؎ ز گردن آب گذشتہ
و تشنہ می میرد ۞ سبب چنین بود انرا کہ علت
استسقا ست ۞ (اُردو) پانی مُنھ تک آنا
تلوار کا زخم کھانا ۞

آب از گلو بریدن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار فرو ماندن از آب (محمد قلی سلیم
؎) ہمین بریدن آب از گلو قناعت نیست
گلو بریدہ درین بحر ہمچو ماہی باش ۞ (اُردو)
پانی پی نہ سکنا۔

(۲۵) **آب از لب بستن** (مصدر اصطلاحی) بند
کردن آب و مزا ختم شدن ازان چنانکہ محتشم
کاشی گوید ؎ گر از خمار رود ہم جان عجب
مدار اے دل ۞ کہ ساقی از لب من آب
زندگانی بست ۞ (اُردو) پانی روکنا۔ پانی
بند کرنا۔

(۲۶) **آب از مژہ آمدن** (مصدر اصطلاحی)۔
کنایہ از اشک جاری شدن چنانکہ ظہوری گوید
؎ زمانہ چشمۂ از بیستون نکردہ روان ۞
کہ آبش از مژۂ کوہکن نمی آید ۞ (اُردو)

آنسو آنا (ناسخ ؎) کس کے دانتون کی چمک کا دھیان ہے جو رات دن پیتصل آتے ہین آنسو سبحۂ بلور سے ٭ (امیر اللغات)

آب از منزل برون ریختن (استعمال) بقول بہار خانہ از آب خالی کردن (کلیم ؎) شب کلیم از دیدہ می بارد سرشک ٭ روز از منزل برون می ریزد آب ٭ (اُردو) گھر سے پانی نکالنا۔

آب از یک پیمانہ نوشیدن (مصدر اصطلاحی) حکم مسادات داشتن است چنانکہ صائب گوید (؎) خمار و خواب و بیماری و شوخی نسیہ و مستی ٭ زیک پیمانہ می نوشند آب از چشم شہلایش ٭ صاحب فرہنگ انندراج ہمین اصطلاح را آب از پیمانہ خوردن نوشتہ واز ہمین تمثیل سند گرفتہ محتاج غور است و در بعض نسخ مصرع ثانی باختلاف جزئی یافتہ شد (ع) زیک پیمانہ می نوشند مے از چشم شہلایش اندرین صورت این مصرع سند باشد براے مے از یک پیمانہ نوشیدن (اُردو) دیکھو آب از یک چشمہ خوردن۔

آب از یک چشمہ خوردن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار کنایہ از حکم مساوات داشتن در کارے (محسن تاثیر ؎) کرم ونسیہ و بخل آب زیک چشمہ خورند ٭ یک دربستہ ندیدیم کہ دیوار نبود ٭ (اُردو) ایک گھاٹ پر پانی پینا۔ ایک ترکش کے تیر ہونا (ظفر ؎) چشم کے دنبالہ سے کہتے ہین مژگان ونگاہ ٭ قتل کو عاشق کے تم دونون ہوا ایک ترکش کے تیر ٭

آب استادہ (استعمال) بقول صاحب بحر عجم آب ساکن کہ ضدِّ آب روان است و نزد اطبّا در منافع و خوبی مرتبۂ این بعد آب نہرہاے جاریست کذا فی المحیط الاعظم (مرزا معز فطرت ؎) شد عاجز از رفاقت ما رہنون ما

اشادہ آب تیغ روانست خون ما؛ صاحب فرہنگ اندراج آب ستادن بمعنی ساکن شدن آب نوشتہ (اُردو) کھڑا پانی۔ بند پانی۔ امیر نے آب بستہ کا ذکر فرمایا ہے دیکھو لفظ آب۔

آبِ عقیاب (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ اندراج کہ بدیل آبرو سے می نویسد مرادف آبرو باشد

(۲) **آب افتادن در چیزے** (مصدر اصطلاحی) روشن شدن و رونق پذیرفتن آن چیز باشد چنانکہ ابو طالب کلیم گوید (ﺳ) چون آفتاب ہر زدہ آید بجا نہا؛ مانند فرش در ہمہ منزل فتادہ آب؛ (اُردو) چمکنا۔ رونق دار ہونا کسی چیز کا۔ جرأت ﮯ گرد سے آئینہ پاتا ہے جلا دیکھو تو تم؛ حسن یہ آپکا مجھ خاک بسر سے چمکا؛

(۴) **آب افزودن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آبرو افزودن و رونق دوبالا کردن چنانکہ کلیم ہمدانی گوید (ﺳ) اسے گوشۂ عزلت ز تو آب قمر افزود؛ نشناسم اگر قدر ترا در بدر افتم؛

آبِ فسردہ (اصطلاح) بفتح الف ثانی مقصود واضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) پیالۂ بلور (۲) آلات قتل مثل شمشیر و خنجر وغیرہ و بقول صاحب فرہنگ اندراج (۳) شیشہ (۴) برف (اُردو) (۱) بلور کا پیالہ (مذکر) (۲) آلات قتل۔ آلات حرب (عربی بہم فارسی) (مذکر) (۳) شیشہ فارسی۔ مذکر (۴) برف (فارسی مونث) (آصفیہ) (امیر ﯿﮩﺍ) ہمارے دور پہ ساقی نے دست بستہ کہا؛ کہ اب تو کچھ نہین باقی جناب شیشہ مین ﯿﮫ لگا کے برف مین ساقی صراحی مے لا؛ جگر کی آگ بجھے جس سے جلد وہ شے لا؛

(عـ) **آب افشاندن بر چیزے** (استعمال) گرد و غبار نشاندن و تر و تازہ کردن چیزے چنانکہ شفائے اصفہانی گوید (ﺳ) آب بگلہائے شوقم گریۂ خونین فشاند؛ روغنے بر آتش شوقم بجائے آب زد؛ (اُردو) پانی چھڑکنا۔ تر و تازہ کرنا

آب افگندن بر چیزے (مصدر اصطلاحی) بقول بہار (۱) آب دادن و سیراب کردن آن و بقول صاحب فرہنگ اندراج (۲) دریغ داشتن مخصوص بصلۂ ز حیاتی

گیلانی ے) برگ رویداز محبّت خوشہ بند د از وفا* جاے آب رخون ما بر تاک انگور افگنند* مؤلّف گوید کہ آب فگندن از مصرع ثانی پیدانیست۔ ہر دو صاحبان لغت کہ سند از ہمین یک شعر آوردہ اند مقصود شان جزین نباشد کہ اگر بجاے افگندن آب خون ما بیفگنند نتیجہ ظاہر شود کہ در مصرع اول گذشت۔ صاحب فرہنگ انندراج کہ این را مخصوص بصلہ از کردہ است قابل غور است بیچارہ در مصرع ثانی لفظ آب را از خواندہ است (اُردو) سیراب کرنا (۲) دریغ کرنا (رنگین ے) وہ جو آوے میرے گھر مین تو مجھے جاوے لوٹ* جاؤن گھر اُسکے تو وہ مجھسے کرے آب دریغ

آب فگندن در چیزی (مصدر اصطلاحی) جلا دادن درونق بخشیدن وران چنانکہ۔ نظامی گوید (ے) اگر سایہ بر آفتاب فگند* دران چشمۂ آتش آب افگند* (اُردو) جلا دینا۔ رونق بخشنا۔ آب دینا (ظفر ے) دانۂ اشک کو دی عشق نے میرے وہ آب* جو اُسے دیکھتا ہے صاف گہر پاتا ہے*۔ بعض

(ع) زم (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب

بحر عجم (۱) شراب سرخ وبقول صاحب فرہنگ انندراج (۲) کنایہ از اشک خونین۔ نظامی ے) ازان نار رون تا بوقت بہار* سگے نار خواہد گہے آب نار* (اُردو) دیکھو آب آتش رنگ۔

آب نبار (اصطلاح) بلا اضافت ثالث بفتح رابع بقول صاحب بحر عجم (۱) حوض (۲) تالاب کلان کہ براے ذخیرۂ آب در قلعہ سازند و آن آب باران پر شود (اشرف ے) بسکہ می گریم بعشق آتشین رخسار او گشتہ آتش خانہ ہا از اشکم آب انبار ہا* (اُردو) حوض (عربی مذکر) (۲) تالاب۔ (فارسی مذکر) (آتش ے) صیاد نے تسلّی بلبل کیوا سطے* کنج قفس مین حوض بھرا ہے گلاب کا* (سند تالاب کیلیے دیکھو لفظ آبگینہ)

آب ندختن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم بیرون دادن آب (اشرف ے) اشکم بدل حزین نمی گردد بہ* این حوض شکستہ آب می اندازد* (اُردو) پانی بہا دینا۔

آب ندام (اصطلاح) بے اضافت بقول صاحب

بحر عجم (۱) آدم سفید پوست (۲) تر و تازہ اندام (۳)
صاف اندام و باضافت (۴) روشنی و تازگی اندام
(انوری ؎) مجمعے از مخدرات درو ٭ ہمہ آتش لباس
و آب اندام ٭ (اُردو) (۱) گورا چمڑا (مُذکّر) (۲)
تنومند (فارسی مُذکّر) موٹا تازہ (مُذکّر) (۳) بیلاغ بدن
(مُذکّر) (۴) جسم کی تازگی اور فربہی تنومندی (مونث)
(رنگین ؎) گورے چمڑے پر نہیں موقوف خوبی حسن کی ٭
چاہتے اُسکو نہیں ہم جسمین رعنائی نہو ٭

([illegible]) **آب اندر دہن گردیدن** (مصادر اصطلاحی)
([illegible]) **آب اندر دہن گشتن** مرادف آب بدہان
گردیدن باشد (کلیم رباعی) با آنکہ پیالہ گیر این
بزم منم ٭ ممتاز بلطف ساقی از انجمنم ٭ گیرد ہر کس
ز دست ساقی جامے ٭ گردد چو پیالہ آب اندر دہنم ٭

([illegible]) **آب اندر سر آمدن** (مصدر اصطلاحی) مرادف
آب در سر آمدن یعنی بسر وقت کسے رسیدن
چنانکہ صائب گوید (؎) ناگہان آمد چو آب
زندگانی بر سرم ٭ زندہ ام امروز کاب اندر
سر آمد مرمرا ٭ بعضے این شعر را مال خسرو
گویند (اُردو) وقت پر پہنچنا بر وقت پہنچنا
(ظفر ؎) نہ پہنچا کوئی اپنے پاس پہنچا جب
کہ وقت اپنا ٭ اجل کو آفرین ہے وقت پر پہنچی
تو یہ پہنچی ٭ ۔

آب اندر شیشہ (اصطلاح) بقول صاحب
بحر عجم رنگیست نیم سبز نباتی ۔ خان آرزو
ہم ذکر این می کند (اُردو) ہلکا دھانی رنگ ۔

آبِ انفعال (اصطلاح) باضافت بقول
بہار عرق انفعال ۔ (مرزا جلال اسیر ؎)
بہ گلشنے کہ درآمد بجلوہ نخل قدش ٭ چو ابر از سر او
آب انفعال گذشت ٭ (اُردو) آب خجلت ۔ آب
ندامت (فارسی ۔ مذکر) (امیر اللغات) (قلق ؎)
کٹ گیا دل مین فرط غیرت سے ٭ تر ہوا جسم آبِ
خجلت سے ٭ ۔

آبِ انگور (اصطلاح) باضافت بقول صاحب
بحر عجم شراب انگوری ۔ (اُردو) آب انگور (فارسی

مذکر) انگوری شراب (مونث) (آتش سے) نشۂ مے مین کھلی دشمنی دوست مجھے ٭ آب انگور نے کی آتش نہان پیدا ٭

آب لب وبرد (مقولۂ عجم) با ضافت ثالث بقول صاحب جامع اللغات آورابے آبرو کرد و آبرو سے اوریخت ۔ **مؤلف** ۔ گوید کہ آب کسے بردن مصدر اصطلاحی است واین مشتق ازہمان (صفدر سے) برنگ و بوے خود گل بود نازان ٭ مگر حسن عذارت آب او برد ٭ (اردو) عزت لے لی ۔ بے آبرو کر دیا ۔ آبرو اتاری (رشک سے) ہجر مین برسات جب آئی تو مین نے لاکھ بار ٭ آبرو سے ابر اتاری چشم دریا بار سے ٭ ۔

آب او بریز (مقولۂ عجم) با ضافت ثالث بقول صاحب ہفت ۔ رونق و جاہ او ببر و شرمندہ و سیہ رو و بے نور بکن ۔ **مؤلف** گوید کہ آب کسے ریختن مصدر اصطلاحی است واین مشتق ازہمان است ٭

آب اورا برد (مقولہ) با ضافت ثالث مرادف آب او برد ۔

آب ایام (اصطلاح) با ضافت ۔ بقول صاحبان ہفت قلزم و بحر عجم (۱) آفتاب (۲) ماہتاب (اردو) آفتاب اور ماہتاب (فارسی ۔ مذکر) اردو مین مستعمل ہے (میر سے) اک روز بے نقاب ہوا تھا وہ صبح کو ٭ ابتک ہے آفتاب جہانتاب پر زوال ٭ (صبا سے) یہ وہ فلک ہے کہ جسکے سبب سے عالم مین ٭ نہ ایک چال پہ دور دو نہ ماہتاب رہا ٭ ۔

آب ایستادہ (استعمال) با ضافت ثالث

آب ایستدہ بقول صاحب بحر عجم مرادف آب استادہ ۔ وآب ایستدہ مخفف آن (صائب سے) آئینہ کے بچہرۂ شبنم فشان کند ٭ چون آب ایستادہ بآب روان کند ٭

آب بآب رساندن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم متصلاً دادن آب (اردو) پے در پے پانی دینا ۔ لگاتار پانی دینا ۔

بلا فصل پانی دینا

آب باختن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب فرہنگ جہانگیری پیشاب کردن (استاد رودکی سے) زقلب آنچنان سوے دشمن بتاخت ٭ کہ از ہیبتش شیر نرآب باخت ٭ (اُردو) موت لینا یعنے پیشاب خطا ہونا۔

آب باد رنگ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب شمس اللغات مخفف ومرادف آب بادہ رنگ۔

آبِ بادہ رنگ (اصطلاح) باضافت بقول صاحبان برہان وبحر عجم (۱) اشک خونین وبقول صاحب فرہنگ انند راج (۲) کنایہ از خون (اُردو) اشک خونین (فارسی مذکر) (۲) خون (فارسی۔ مذکر) (ذوق سے) ذوق اس پاسے نگارین کا جو ہے وصف نگار ٭ اشکِ خونین سے ہے کاغذ کو حنائی کرتا ٭ (رند سے) یاد کرکے لبِ پان خوردہ کی تیرے سُرخی ٭ خون دل آج پیا ہے کئی چُلو بھر کر ٭

آب باران (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم۔ موقوف (۱) نام سیرگاہے است از مضافات کابل و باضافت (۲) ماالمطر و بقول صاحب محیط اعظم آب ہے کہ لطافت خِفّت۔ صفا۔ سرعتِ نفوذ۔ انحدار دارد آب باران است (ناصری سے) اگرچہ جاے خوش کابل آب باران است ٭ بہشت روے زمین خواجہ سہ باران است ٭ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات (۱) کابُل کی ایک سیرگاہ کا نام (۲) مینھ کا پانی مُذکّر۔

آب باری از مژگان کردن (مصدر اصطلاحی) کنایہ از گریستن چنانکہ ظہوری گوید (سے) عمرہا از خوے مژگان آب باری کردہ ام ٭ تا زگلبن نخلِ تمنّا نو برے می بایدم ٭ (اُردو)

(۴۹)

رونا۔ آنکھون سے اشک برسنا۔ برسانا (داغ)
آنکھون سے برستے ہین دُر اشک تمنّا ؀ سینہ
ہے میرا مخزن آلام جدائی ؀۔

آب باریدن (استعمال) بلا اضافت۔ بقول بہار باریدن باران باشد (مُلّا طاہر غنی ؎)
بسکہ بارد بر سر خصم تو آب زندگی ؀ شد زرہ
بر پیکر او عاقبت چون آبشار ؀ (اُردو)
پانی برسنا۔ مینھ برسنا۔ بارش ہونا۔ پانی پڑنا۔ مینھ پڑنا۔ (آصفیہ ؎) آج گلشن مین کیا مزا ہوگا ؀
مینھ برستا ہے گل کھلا ہوگا ؀۔

آب باریک (اصطلاح) باضافت ثالث۔ بقول صاحب بحر عجم (۱) آب کم (۲) مجازاً بر اندک مایہ توکل و قناعت نیز اطلاق کنند صاحب فرہنگ اندراج گوید کہ بکاف تازی آب کم و عمق (سلیم ؎) ہر قدم ضعفم براہ وصل می گردد زیاد ؀ آب
باریکم کہ می آید بجوے تازہ ؀ (دانش ؎)
ابر نیسان مایہ وار از آب باریک من است ؀
ہمتم دانش زدریا بے نیاز افتادہ است ؀ (اُردو)
(۱) کم پانی تھوڑا پانی۔ (۲) تھوڑے پہ قناعت۔

آب باز (اصطلاح) بلا اضافت بقول صاحب بحر عجم شناور (طغرا ؎) طفل اشک از بحر
چشمم خود بخود گیرد فرار ؀ آب بازان را تلاش
دست و پا تا معبر است ؀ (اردو) تیراک پیراک (مذکر۔ آصفیہ)

آب بازی (اصطلاح) بلا اضافت بقول صاحب بحر عجم شناوری۔ (اردو) بقول صاحب لغات کشوری۔ پانی مین تیرنا۔

آب بالاے سنگ (اصطلاح) بلا اضافت بقول صاحب بحر عجم رنگے است سفید مائل بہ سیاہی (اُردو) سیاہی مائل سفید رنگ (مذکر)

آب باد دادن (مصدر اصطلاحی) آبرو بر باد کردن چنانکہ ظہوری گوید (؎) داد
بباد آب خویش گوہر تا جش ؀ شہ کہ زخاک
رہت کلاہ ندارد ؀ (اُردو) آبرو بگاڑنا۔ آبرو

خاک مین ملانا (رشک ؎) نظر سے
کشان سے گر گر جاے ٭ آبرو خاک مین
ملاے شراب ٭ —

آب بپاے چیزے بستن (مصدر اصطلاحی)
بقول وارستہ آب دادن و سیراب کردنش
(قدسی ؎) آن نہالے کہ نبود آب گہر لائق او
بست دہقان اجل آب بپا از تبرش ٭ (اردو)
سینچنا - سیراب کرنا -

آب بپاے کسے ریختن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار کنایہ از نوکری و خدمتگاری
کردن (مخلص کاشی ؎) باغبان انجابنی
ریزد بپاے تاک آب ٭ دخترے دارد
کہ عقل و ہوش از سر می برد ٭ (باقر کاشی)
رباعی) در حمامش بطیب خاطر دیدم ٭ صد
لطف نہان از نگہش فہمیدم ٭ چون طاس
ز دیدہ ریختم آب بپاش ٭ چون قطرہ بگرد
کمرش گردیدم ٭ (اردو) نوکری کرنا خدمتگاری کرنا -

آب بہ پرویزن پیمودن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم ارتکاب امر بیہودہ و بے
فائدہ کردن (جمال الدین عبد الرزاق ؎)
عمر کان وقف مدح شان کردم ٭ آب پیمودہ
ام بہ پرویزن ٭ (اردو) اوقات ضائع کرنا
لغو حرکت کرنا (منیر ؎) منیر اوقات ضائع
کی عبث غزلون کے کہنے مین ٭ ارے نادان
مداح شہ لولاک ہونا تھا ٭ —

آب بپوست افگندن (مصدر اصطلاحی)
نزد اکثرے بالیدن است مطلقاً و ماخذ آن
بالیدن دو و شک یہ آب و بعضے گویند
کہ چون میوہ بہ پختگی رسد آب از جوہر میوہ
بپوست آید و پوست از خشکی بہ تری گراید و
انہا اطلاق آن بر میوہ دانند والاوّل ہو
الاقوی طفلے کہ بالغ شود رندان گویند کہ
آب بپوست افگند - (بحر عجم) (محمد قلی سلیم ؎)
آب ہر گہ بپوست افگندہ ٭ شدہ زمزم ز

دلوشر سندہ ٭ (ظہوری ۔ رباعی) این انبہ حلاوت آب در پوست فگند ٭ خشک است ز تازہ مغزیش لذت قند ٭ در دفع گزند تلخکامے حرزے ٭ از ریشۂ او بازو ذالقدبند ٭ (اُردو) شگفتہ ہونا ۔ پھولنا ۔ رس ٹپکنا بقول صاحب آصفیہ منی پڑنا ۔ بلوغ کو پہنچنا

آب بپوست انداختن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بپوست افگندن (اشرف ؎) میوہ شیرین ترشود چون آب انداز دبپوست ٭ ریزند جوش حلاوت آن لب تبخالہ دار ٭ ۔

آب بجو از کوفتن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مرادف آب بپرویز پیمودن ۔

آب بجو بستن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم آب درجو آوردن (اُردو) ندی مین پانی لانا ۔ (دیکھو پانی بھرنا) (آصفیہ)

آب بجوے تست (مقولۂ عجم) بخت ودولت وحل وعقد امور خلائق بدست تست مرادف آب درجوے تست ۔ چنانکہ میر معزی گوید (؎) بجوے تو ہمہ آب روانست ٭ سنر دگر من ہوا جوے تو باشم (اُردو) آپ کے گھر گنگا بہتی ہے آپ بامراد ہین ۔

آب بجوے داشتن (مصدر اصطلاحی) مرادف آب درجوے داشتن چنانکہ ظہوری گوید (؎) خوش تازہ شد آن نہال دلجوے ٭ آب مژہ ام بجوے دارد ٭

آب بچشم آمدن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار (۱) آمدن آب بچشم باشد ۔ و بقول صاحب فرہنگ انندراج (۲) حرص وطمع نمودن بچیزے (صائب ؎) تراز گریۂ ارباب درد رنجے نیست ٭ مگر بچشم تو از زور رخندہ آب آید ٭ مؤلف گوید کہ آب بچشم آمدن عاسقنا بر اسے رنج وخوشی

ہر دو (اُردو) (۱) عام معنون مین آنکھ مین آنسو ڈبڈبانا - آنکھ مین آنسو ڈبڈبا آنا - آنکھین بھر آنا - آنکھین ڈبڈبانا - (قلق ع) ہونٹ دانتون ستلے دبائے ہوئے * آنسو آنکھون مین ڈبڈبائے ہوئے * (ولہ ع) مطلب دل زبان پر لائے * آنسو آنکھون مین ڈبڈبا آئے * (داغ ع) چوٹ دل کی ذہین اُبھر آئی * جب ہنسی آئی آنکھ بھر آئی * (میر ع) نظر اسے ابر ابست آمبا داہ * کھین میری بھی آنکھین ڈبڈبائین ** خاص معنون مین اشک شادی سے چشم ترکرنا (مومن ع) آبدیدہ ہوگئی مرنے کی کہ روتے تو ہین دہ * اشک شادی ہی سے گو چشم کو تر کرتے ہین (۲) حرص کرنا لالچ کرنا -

آب بچشم آوردن (مصدر اصطلاحی) آب بدیدہ شدن و رقت کردن چنانکہ ساوجی در مرثیہ گوید (ع) خواہشت آب ست دمامی آوریم اینک بچشم * خاکسار آنکس کہ باد ریا و آتش ما جراست * (اُردو) آبدیدہ ہونا - آنکھ مین آنسو بھر لانا (مصحفی ع) کون اُٹھ گیا ہے پاس سے میرے یہ مصحفی * روتا ہون زار زار پڑا آبدیدہ ہون * (مومن ع) پھر تو اشک آنکھون مین وہ بھر لائے * یہ سخن روکے زبان پر لائے * (قلق ع) کبھی آنکھون مین آنسو بھر لانا کبھی تیوری چڑھاکے دھمکانا *

آب بچشم گردیدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم (۱) آب حسرت بچشم آمدن و بقول صاحب فرہنگ انندراج (۲) حرص و طمع نمودن بچیزے (غنی ع) بسے مشکل بود دل کندن از خوبان پس از الفت * ہنوز آب از غم یوسف بچشم چاہ می گردد * (صائب ع) ہمیشہ آب بچشم پیالہ می گردد * جبین ہر خرابات

بسکہ نورانیست ۞ (۴) بہ تحقیق مؤلف استعمال
این بمعنی حقیقی ہم باشد یعنے آمدن آب در چشم
چنانکہ صائب گوید (ے) زخط انشد دل سخت تو
مہربان ورنہ ۞ بچشم آینہ زین دود آب می
گردد ۞ (ولہ ے) زخیرہ چشمی من آفتاب می
لرزد ۞ کنون نہ ذرّہ بچشم من آب می گردد ۞
(ولہ ع) آب می گردد بچشم از خندہ بے
اختیار ۞ (اردو) (۱) دیکھو آب بچشم آمدن
(۲) حرص کرنا - لالچ کرنا (۳) آنکھ مین پانی آنا

آب بچہرہ ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب فرہنگ اندراج کنایہ از بید از کردن
کسے (صائب ے) زہوش بر دہمین را چنان
نظارۂ تو ۞ کہ شبنم آب نکرد بچہرۂ گل ریخت (اردو)
دیکھو آب بچہرہ ریختن -

آب بچیزے بستن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب بحر عجم مرادف آب دادن بہ چیزے
(فطرت ے) بوے جان می شنوم از چمن
زخم مگر ۞ آب حیوان بدم خنجر قاتل بستند ۞
(سلیم طہرانی ع) ما گلزار معانی آب گوہر بستہ ایم

آب بچیزے دادن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب بحر عجم (۱) سیراب کردن آنچیز (۲)
آبگیری کردن چون آب بہ تیغ دادن (مولف)
(۳) انزال کردن (طالب کلیم ے) دہر کاست
ندہد مفت کہ امیّد گلاب ۞ تا نیامد بمیان آب
بگلزار نداد ۞ (اردو) (۱) سیراب کرنا - آب دینا
(۲) آب دینا یعنے تیز کرنا (۳) منزل ہونا
(آصفیہ) (ذوق ے) دے کر چمن کو گریۂ مستانہ
میرا آب ۞ بیضون سے بلبلون کے ہویدا
بط شراب ۞ (ظفر ے) اگر دیتا ہے اپنی تیغ
کو وان آب وہ قاتل ۞ تو جانباز محبت جان
سے یان ہاتھ دھوتے ہین -

آب بچیزے داشتن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحبان بحر عجم و فرہنگ اندراج مرادف
آب بہ چیزے دادن کہ گذشت سوگران

✦ سند (۲) دیکھو آب دادن بچیزے

ذکر این نہ کردہ اند و سند استعمال
ہم بنظر نیامد۔

آب بچیزے رفتن (استعمال) چنانکہ آب
بباغ یا بہ کشت یا بہ درخت رفتن کہ سیراب
کردن آب است انتہا۔ چنانکہ ظہوری گوید (ع)
آبے کہ رود بباغ آرزوے ٭ از چشمہ ماہ
آفتاب است (اردو) پانی پہنچنا۔

آب بچیزے گرفتن (استعمال) گرفتن
آب در چیزے باشد بدہان یا با بخور چنانکہ
مرزا طاہر وحید گوید (ع) نامش چو بر زبان
گذرانم بسان ابر ٭ شیرین شود اگر بدہان
گیرم آب تلخ ٭ (اردو) پانی منھ میں یا
کسی ظرف میں لینا۔

آب بخاک آمیختن (استعمال) سرشتن
خاک (فیضی ع) بس آب بخاک غم در آمیخت
لیکن باد در آتشم در آمیخت ٭ (اردو)
مٹی گوندھنا۔ سانا۔

آب بدست کسے ریختن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم خدمت کسی کردن و
نوکر و ملازم شخصے بودن (صائب ع)
مرا سنگین دلے در پیچ و تاب تشنگی دارد ٭
کہ آب زندگی زلفش بدست شانہ می
ریزد ٭ (اردو) نوکری کرنا۔ نوکر ہونا۔
(آصفیہ (غالب ع) غالب وظیفہ خوار ہو
دو شاہ کو دعا ٭ وہ دن گئے کہ کہتے تھے
نوکر نہیں ہوں میں ٭۔

آب بدست کسے کردن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بدست
کسے ریختن ٭۔

آب بدل میشود (مقولہ عجم) بلا اضافت
و بفتح باء موحدہ و کسر دال مہملہ بقول
صاحب شمس سردی کہ در دل می افتد
یعنے دل سرد می شود (اردو) دل بجھتا ہے
اسکا مصدر دل بجھنا یعنے طبیعت افسردہ ہونا

دل تپہ مردہ ہونا (آصفیہ امیر ؎) شام سے کچھ بجھا سا رہتا ہے ÷ دل ہوا ہے چراغ مفلس کا ÷ ۔

آب بدہان آمدن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار کنایہ از کمال رغبت و شوق چون آدمی بعض طعم ترش را می بیند آبش در دہان می آید (اُردو) رال ٹپک پڑنا ۔ رال ٹپکے پڑنا ۔ جی بھر بھر آنا ۔ جی للچانا ۔ (آصفیہ) مُنھ مین پانی بھر آنا (مومن ؎) مُنھ مین کیا اس خم صہبا کے بھر آیا پانی ÷ تیرے لب سے جو لبِ ساغر سرشار ملا ÷

آب بدہان آمدہ (مقولہ) بقول صاحب بحر عجم کمال شائق و مشتاق چیزِ مرغوب مؤلّف گوید کہ این مشتق است از اصطلاح ماضیہ (اُردو) للچایا ہوا ۔ فی البدیہہ نظم طباطبائی ؎ ساقیا خالی نہ جائے ابر یہ آیا ہوا ÷ آج تو کچھ میکشون کا جی ہے للچایا ہوا ÷

آب بدہان آوردن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار متعدی آب بدہان آمدن ۔ (کمال خجند ؎) پارسا از لب ساغر بدہان آرد آب ÷ دیگران را زسئے و نقل چرا توبہ دہد (اُردو) مُنھ مین پانی بھر بھر لانا ۔ (جرات قطعہ) سے آئینہ بد نظر پر پیرو ÷ جوش اس سے نہین نظر ملانی ÷ رُخ دیکھ ترا یہ صاف دیدہ ÷ بھر بھر لاتا ہے مُنھ مین پانی ÷

آب بدہان گردیدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم (۱) مرادف آب از دہان رفتن و بقول صاحب فرہنگ اندراج (۲) حرص و طمع نمودن بھرنے (اشرف ملا) از خرامیدن شیرین تو با ہمّہ عیان ÷ دیدہ را آب ز حسرت بدہان می گردد ÷ (اُردو) مُنھ مین پانی بھر آنا (معروف ؎) بھر آیا مُنھ مین آئینے کے پانی ÷ سحر دیکھا جو مین سرکار کا مُنھ ÷ ۔

آب بدہان گرفتن (استعمال) (۱) گرفتن آب بدہان و بقول صاحب فرہنگ انندراج (۲) تجرّع نمودن (۳) نوشیدن آب۔ مولّف گوید کہ معنی سوم در استعمال عجم بنظر نیامدہ (طاہر وحید ؒ) نامش چو برزبان گذرانم بسان ابر ٭ شیرین شود اگر بدہان گیرم آب تلخ ٭ (اُردو) (۱) مُنھ مین پانی لینا (۲) کلّی کرنا۔ (۳) پانی پینا۔

آب بدہن کشیدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مضمضہ کردن (ابوطالب کلیم ؒ) عاقبت زاہد سر در قدح بادہ نہاد ٭ بسکہ عادت بدہن آب کشیدن وارد ٭ (اُردو) کلّی کرنا (بحر ؒ) اُسکے دانتون کا یہ عالم ہے کہ کلّی کی کبھی ٭ موتیون نے آب یہ پائی کہ دریا بڑھ گیا ٭۔

آب بدیدہ (استعمال) بلا اضافت صفت کسے کہ چشم او نمناک باشد چنانکہ صائب گوید (ؒ) بدیدہ آب اگر آفتاب می گردد ٭ دل از نظارۂ روے تو آب می گردد (اُردو) آبدیدہ بغیر اضافت ثالث۔ بقول امیر وہ شخص جسکی آنکھ ڈبڈبائی ہوئی ہو۔ (بحر ؒ) یہ ضعف ہے کہ آہ بلب نارسیدہ ہے ٭ یہ رشک ہے کہ آینہ بھی آبدیدہ ہے ٭۔

آب بر آتش ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار و ناصری (۱) کنایہ از تسکین دادن (۲) غضب فرو نشاندن و بقول صاحب فرہنگ انندراج (۳) فرو نشاندن آتش نیز دراین استعمال است (ابوطالب کلیم ؒ) برآے سوختن آمادہ ام چنانکہ کسے ٭ اگر بر آتش من آب ریخت روغن شد ٭ (سعدی ؒ) ساقی سیمین چہ پسی خیز ٭ آب شادی بر آتش غم ریز ٭ (اُردو) آگ بجھانا تینون معنون کہا جاتا ہے۔ (۱) تسکین دینا (۲) غصّہ فرو کرنا (۳) آگ بجھانا۔ (مومن رباعی [1]

آتش دل زار مین لگائی اُسنے * برسون جان حزین جلائی اُسنے *پھینکا مجھ پر کل اختلاطًا پانی * بھڑکی ہوئی آگ کیا بُجھائی اُسنے * (فقرہ امیر (۲)) یہ آگ تمھین بجھاؤ گے تو بجھے گی۔ دونون کے مزاج جھلّے ہین'' (قلق ؔ) دوڑو لوگو بجھاؤ آگ لگی * جلد پانی منگاؤ آگ لگی *

آب برآتش زدن (مصدر اصطلاحی) مرادف آب برآتش ریختن (بحر عجم) (فغانی ؔ) آبے برآتش دل ماہیچکس نزد * چندان کہ پیش محرم و بیگانہ سوختیم * (سراج الدین راجی ؔ) سرو ساز و آتش دو رُخ بخویش * آنکہ او آبے برآتش می زند * صاحب فرہنگ انجمن آرائے ناصری گوید کہ ازین اصطلاح کنایہ از شراب خوردن ہم باشد (اُردو) دیکھو آب برآتش ریختن ترجمہ معنی آخر شراب پینا۔

(مثل) **آب برآتش می بافد** این مثلے است کہ فارسیان بر موقع تہمت می زنند چنانکہ بیدل گوید (ؔ) کباب شد عدم ما زتہمت ہستی * برآتشے کہ نداریم آب می بافد * (اُردو) اتہام کرتا ہے۔ اتہام لگاتا ہے تہمت جوڑتا ہے۔ (داغ ؔ) کہان وہ زہرہ جبین داغ پاکباز کہان * فرشتہ پر بھی یہ لوگ اتہام کرتے ہین * (فقرہ امیر) مجھ پر عبث اتہام لگاتے ہو مین نے تو تمھارا نام بھی نہین لیا''۔

(فا) **آب برآذر راندا ختن** (مصدر اصطلاحی تسکین و دلاسا دادن چنانکہ خزین گوید ؔ) بدلاسایم زغنچہ تر * مگر آبے بر آذر اندازی * (اُردو) آگ بجھانا (دیکھو آب برآتش ریختن۔

آب برآئینہ ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب از پے ریختن (محسن تاثیر ؔ) رفتی و گریہ بحال

دل بہ بیان کردم ٭ آب بر آینہ ریزند قفاے سفری ٭ ۔

آب بر آینہ زدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب از پیلہ ریختن (نظام دست غیب ؎) دیدہ را تر کنم از اشک چو رفتی ز برم ٭ در قفاے سفری آب بر آینہ زنند ٭ (اُردو) صاحب امیر اللغات فرماتے ہین کہ بعض مسلمان عورتون مین بھی یہ رسم تھی کہ جب کوئی عزیز سفر کو جانے لگتا تو اُسکی پیٹھ کو آینہ دکھاتی تھین اور یہ ٹوٹکا تھا کہ مسافر خیریت سے پھر گھر آئے اسکو آینہ دکھانا کہتے ہے۔

آب بر بنیاد بستن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم در صدد خرابی خانہ بودن (تاثیر ؎) آب می بندی ز سمے تا چند بر بنیاد تن ٭ بر سر خود میکنی این خانہ را ویران چرا ٭ (اُردو) مکان کی بنیاد مین پانی بھرنا یعنی مکان گرانیکے درپے ہونا ٭ ۔

آب بر پاے چیزے بستن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم آب دادن و سیراب گردانش (اُردو) سیراب کرنا۔ سینچنا۔ (آصفیہ)

آب بر پاے کسے ریختن (مصادر اصطلاحی)
آب بر پاے کسے کردن بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بدست کسے ریختن (سع ؎) از سر انکار یک لحظہ نظر بالا نکرد ٭ سالہا ہر چند آب از دیدہ بر پا ریختم ٭ ۔

آب بر جا خشک ماندن (مصدر اصطلاحی) منجمد شدن آب چنانکہ صائب گوید (؎) ز حیرت آب چون آینہ بر جا خشک می ماند ٭ بہر گلشن کہ گرد جلوہ گر سرو خرامانش ٭ (اُردو) پانی جم جانا ۔

آب بر چہرہ ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم بیدار و ہوشیار ساختن (اردو) جگانا بیدار کرنا۔ ہوشیار کرنا

آب بر چیزے بستن (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بر پاے
چیزے بستن (ظہوری ؎) نمی دانم چہ آب بست
این کہ بر کشتِ جگر بستم * کزان جز خوشہ ہاے
دانۂ اخگر نمی خیزد *۔

آب بر چیزے گذشتن (استعمال) سیراب
و تر شدن آنچیز باشد چنانکہ جامی گوید (؎)
در چمن چون بہواے قدِ او گریہ کنم * آب
چشمم ہمہ بر سرو و صنوبر گذرد (اردو) پانی گذرنا
تر ہونا۔ سیراب ہونا۔

آب بر چیزے نشستن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم قرار دادن آب براے
سیرابی آن و بہ تحقیق۔ مؤلف۔ قرار گرفتن
آب و سیراب کردن چیزے را۔ (مخلص کاشی
؎) نے ہمین از جوے شمشیرت گلویم تر نشد *
آب پیکانِ تو ہرگز بر دلم ننشستہ است (اردو)
پانی ٹھہرنا۔ سیراب کرنا۔

آب بُرخ بازآوردن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار کنایہ از رونق رفتہ باز آوردن۔
(حافظ ؎) گریہ آبے بُرخ سوختگان باز آورد *
نالہ فریاد رس عاشق مسکین آمد * (اردو) گئی
ہوئی رونق پھر لانا (فی البدیہہ داغ) (ع) گئی
رونق کو پھر لائی بہار تازہ گلشن میں *۔

(۱) آب بُرخ ریختن (مصادر اصطلاحی) بقول
(۲) آب بُرخ زدن بہار مرادف آب بر چہرہ
ریختن (کلیم ؎) بعد عمرے کہ بخوابِ من
بیدل آمد * گریہ آبے بر رخم ریخت کہ بیدار
شدم * (ولہ ؎) آبے ز آبلہ بُرخ پاے
نفتہ زن * باید ز پیش رفت حریفان خبر
گرفت *۔

آب برخسار زدن (مصدر اصطلاحی)
مرادف ماضیہ (صائب) خواب نازگل گران
تر شد ز نکہتِ بلبلان * ہر قدر شبنم برخسارِ
گلستان آب زد *

آب بردار (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم

سخنے کہ صدق و کذبش غیر معلوم باشد (اُردو) مشتبہ بات۔

(۴۹) **آب برداشتن** (استعمال و اصطلاح) (۱) حاصل کردن آب (۲) ہمراہ گرفتن آب چنانکہ ظہوری گوید ؎ ز اشک نا امیدی گرچہ دریا کردہ ام صحرا ٭ ازان ابرسے کہ بر میدارد آب امیدی بارد ٭ (صائب ؎) مرا ز برگ سفر شوق کعبہ غافل کرد ٭ مگر بہ آبلہ در راہ آب بردارم ٭ (صائب ؎) دلا رہے چو بیابان مرگ در پیش است ٭ بگو بہ آبلۂ پا کہ آب دارد ٭ چون کسے بسفر می رود و در راہ بہم رسیدن آب دشوار می نماید مسافران آب ہمراہ می گیرند و فارسیان گویند کہ آب بردارید یعنی آب با خود گیرید و این مقولہ عجم از ہمین مصدر مشتق است چنانکہ سندش از کلام آخرین صائب گذشت۔ (اُردو) (۱) پانی حاصل کرنا۔ (۲) پانی لے چلنا۔ پانی ساتھ لینا۔

(۵۰) **آب برداشتن آبلہ** (اصطلاح) تازہ شدن آن یعنی از تعب پیادہ روی آبلہ در پا افتد و پس ازان از آب پر میشود و خیلے زحمت می بخشد۔ سندش از اسناد اصطلاح ماضیہ من وجہ بدست می آید (اُردو) آبلہ بھرنا (داغ ؎) اگر آبلہ ہے بھرا ہوا تو ہر ایک داغ جلا ہوا جسے ہنسے سینہ میں دی جگہ نہ وہ دل سے خوش نہ جگر سے خوش ٭۔

آب برداشتن از چیزے (مصدر اصطلاحی) بہار ذکر این می کند و بحوالہ اصطلاح نظر داشتن بہ چیزے می فرماید کہ کنایہ از تماشا کردن چیزے است و بہ تحقیق مؤلف مقصود شرا از استفادہ باشد چنانکہ صائب گوید (؎) خوشا چشمے کہ بر روے عرق ناکے نظر دارد ٭ خوشا ابرے کہ آب از چشمۂ خورشید بردارد (ظہوری ؎) عجب کہ خضر ز شرم فنا نگردد آب ٭ بسبو آب ز سرچشمۂ بقا برداشت ٭ در راے مؤلف

اگر آب برداشتن را با چشمہ یا جوے یا چاہ مخصوص کردہ شود چنانکہ در کلام ظہوری واقع است معنی حقیقی آن گرفتن آب است۔ گاہے از آن معنی استفاضہ ہم میتوان گرفت و معنی تماشا کردن را حاجت صلہ نیست چنانکہ خود مؤلف از کلام خود استعمالش را نشان می دہد (س) آب وجار دیدے من از مژگان کشم در راہ شوق گر بود چشمے کہ او از دور رہ میدارد آب ہ (اردو) دیکھنا نظارہ کرنا مستفید ہونا مستفیض ہونا (صابر س) کون کرسکتا ہے گھر بیٹھے نظارہ حسن کا ہ ہے نظر بازون مین یہ ہم سب سے بہتر آئینہ ہ (آصفیہ) (حضور آصف) چشم مشتاق کو بس دیکھکے آنکھین نہ نکال ہ یہ تو کرتی ہے تیرے رُخ کے نظارے پیارے (۲) ندی یا کنوین یا حوض یا تالاب سے پانی لینا

(۵) **آب برداشتنِ جراحت** (مصدر اصطلاحی) تازہ شدن زخم چنانکہ محمد علی بیگ جویا گوید (س) اگر در گریہ خود داری کنم چشمم خطر دارد ہ زضبط اشک ترسم این جراحت آب بردارد ہ (اردو) زخم ہرا ہوجانا۔ پانی چرانا (آصفیہ۔ نکہت س) جراحت خوردہ کس کی تیغ دزدیدہ نگہ کا ہے ہ جو ضبط اشک سے زخم جگر پانی چراتا ہے ہ

آب برداشتنِ زخم (مصدر اصطلاحی۔) بقول صاحب بحر عجم۔ مرادف ماضیہ (طالب س) ز بار منت احسان دریا ابر نیسانی ہ کند افغان چو مجروحے کہ زخمش آب بردارد ہ

آب بردستِ کسے ریختن (مصدر اصطلاحی) مرادف آب بدست کسے ریختن چنانکہ صائب گوید (س) روزگاریست کہ در دیر مغان می ریزد ہ آب بردست سبو گریۂ مستانہ ما ہ (بہار عجم)

آب بردست کسے کردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بدست کسے ریختن (طغرا س) چون نمد پوش شد می خدمت

قیصر نکنی ٭ آب چون آینہ بر دست سکندر نکنی ٭ (بہار)

(۳۷) **آب بردن از چیزے** (مصدر اصطلاحی) (۱) آب گرفتن از چیزے ۔ چاہ باشد یا حوض یا چشمہ ۔ گویند کہ فلان کس آب از حوض برد (۲) بے آبرو کردن آن را (خسرو نثر) خضیکہ کوثر آب از و بردہ بلکہ آن حوض آب از کوثر بردہ ،، (واصف بخاری سے) چشم بگریہ آمد و از ابر آب برد ٭ لعلت بخندہ آمد و قدر گہر شکست ٭ (اردو) (۱) کنوین یا ندی یا حوض سے پانی لیجانا (۲) کسی چیز کو بے رونق کر دینا (دیکھو آب از چیزے بردن)

آب بردن چیزے (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم (۱) نہایت اشکال و استعجاب و استغراب آن ۔ **مولف** ۔ با مبالغہ اتفاق ندارد اشکال و استعجاب و استغراب محض از استعمال زبان دانان عجم پیدا است (۲) بہار این را مرادف یخ بسیار آب شدن گوید ۔ و آن بقولش مثلے است کنایہ از کار بمشقت و تعب بسیار صورت گرفتن (عبدالغفور نیردی سے) از گریہ کار رخانہ دل کے شود تمام ٭ تعمیر این خرابہ بلے آب می برد ٭ (اسید حسین خالص سے) پایمال خلق گشتن اندک آبے می برد ٭ گر نداری طاقت این کار را از پل قرض کن ٭ (اردو) تعجب خیز ہونا حیرت انگیز ہونا (۲) بہت دشواری کے ساتھ کام ہونا صاحب لغات کشوری نے آب بردن کا ترجمہ بے رونق کرنا لکھا ہے ۔ **مولف** کی رائے مین وہ اصطلاح ماضیہ سے متعلق ہے

(۳۸) **آب بردن چیزے را** (مصدر اصطلاحی) غرق کردن آب آنرا و معدوم شدن آن چنانکہ ظہوری گوید (سے) زود پندارم کہ خواہد معذرت را آب برد ٭ گردہ طوفان

شر مساری گریہ می آید مرا (اُردو) ڈبونا
خاک مین ملانا۔ (جرأت ؎) سمجھ کے دیکھا
تو بیجا تھا سب گلہ دل کا ٭ کہ چشم نم نے ڈبویا
معاملہ دل کا ٭ (غالب ؎) کی ہم نفسون نے
اثر گریہ مین تقریر ٭ اچھے رہے آپ اُس سے
مگر مجھکو ڈبو آئے ٭ ۔

آب بردنِ زخم (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب بحر عجم مرادف آب داشتن زخم
(سعید اشرف ؎) ہمچو زخم کہنہ کز آب بردن
واشود ٭ غنچہ نشگفتہ شد از موجہ انہار گل ٭

آب بردنِ ماجرا (مصدر اصطلاحی) بقول
بہار کنایہ از عرض وطول عظیم داشتن ماجرا
وصعوبت وسختی داشتن آن است خان
آرزو در چراغ ہدایت گوید کہ کنایت از نہایت
اشکال واستعجاب واستغراب حالتے باشد
صاحب فرہنگ اندراج را باہر دو اتفاق
ہر سہ از کلام محسن تاثیر سند گیرند وہو ہذا
(؎) غیر از براے یار مے ناب می برد ٭
این ماجرا ببین چہ قدر آب می برد ٭ مؤلف
گوید کہ ادّعاے ہر سہ آب در میان دارد
کہ ماجرا را ازین اصطلاح تعلقے نیست تخصیص
ماجرا را تعمیم اصطلاح (آب بردن چیزے)
باطل می کند (اُردو) دیکھو آب بردن چیزے

آب بر دیدہ زدن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب بحر عجم بیدار وہوشیار ساختن (حافظ
؎) بخت خواب آلود ما بیدار خواہد شد مگر ٭
زان کہ زد بر دیدہ آبے روے رخشان
شما ٭ (اُردو) دیکھو آب بر چہرہ ریختن۔

آب بر رُخ آئینہ ریختن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار مرادف آب بر آئینہ زدن (طغرا ؎)
کوے تو منزل گہست در سفر آشنا ٭ بر رُخ
آئینہ آب از پے بیگانہ ریز ٭ ۔

آب بر رُخ افشاندن (مصدر اصطلاحی) (۵۸)
مرادف آب بر دیدہ زدن باشد چنانکہ صائب گوید

(ع) می کند اشک ندامت خواب غفلت را علاج ٭ گریہ کردن بر رُخ مدہوش آب افشاندن است ٭

آب بہ رُخ بازآوردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم رونق رفتہ بازآوردن کہ مرادف آب برخ بازآوردن باشد۔

آب بر رُخ ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب فرہنگ انندراج مرادف آب بر دیدہ زدن۔

آب بر رُخ زدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بر دیدہ زدن۔ (بابافغانی ع) پیش خورشید رخت گل رفتہ بود از حال خویش ٭ بر رخش ابر بہاران از ترحم آب زد ٭۔

(۵۵) **آب بر رُخسارہ زدن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب بر رُخ و دیدہ زدن چنانکہ ظہوری گوید (ع) گر بغز فتنہ گاہے دہر خواب سر دہد ٭ آب بر رخسارہ از خون دماغ خود زنند ٭

آب بہ رُخ کار آوردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحبان بہار و فرہنگ انندراج کنایہ از رونق رفتہ باز آوردن کہ مرادف آب برُخ بازآوردن باشد۔ **مولف**۔ گوید کہ این مرادف آب بر روے کار آوردن است یعنی رونق و خوبی در کار پیدا کردن۔ سند بہار۔ سند او عاے مولف خاکسار (محمد علی افسر ع) بیستون را می کند گلگون ز خون کوہکن ٭ عشق اگر خواہد کہ آبے برُخ کار آورد ٭۔

آب بر روبستن (مصدر اصطلاحی) بقول وارستہ (۱) آب دادن و سیراب کردن (۲) بازداشتن آب ہم (اردو) (۱) سینچنا۔ سیراب کرنا (۲) پانی روکنا۔ پانی بند کرنا۔

آب بر رو زدن (مصدر اصطلاحی) مرادف (۵۶)
آب بر دیدہ زدن چنانکہ خواجہ آصفی گوید (ع) گر بیشست امشب ز چشم کحل خواب عافیت ٭ آب بر رو طفل را در عین خواب خوش زدم ٭

آب بر روے آب دیدن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار (۱) رونق بر رونق و بقول صاحب
فرہنگ انندراج (۲) پیاپے آب دادن سیکے
کہ بہار از کلام صائب پیش می کند قابل غور است
(سہ) پے شکستن دل قطرۂ زن چو حباب وکہ ہمچو
جوے توانی بر روے آب دیدہ از کلیات
صائب مصرع ثانی باختلاف جزئی بدست
می آید سع کہ ہمچو موج توانی بروے آب
دیدہ - در بعض نسخ بجاے لفظ موج سبوے
نوشتہ - و شارح علیہ الرحمہ برحاشیہ بہار عجم
می نویسد کہ بہار سندے کہ از وارستہ نوشتہ
است سند بر روے آب دویدنست
نہ سند آب بر روے آب دویدن فتأمل،،
مولف - گوید کہ بہار این اصطلاح را از ہمین
شعر بدست آوردہ و کاتب دیوانے کہ پیش نظر
داشت لفظ توانی را تو آبے نوشتہ باشد -
اندرین صورت اگر از معنی کار نہ گیریم الفاظ کتابت
ہمین اصطلاح را پیدا می کند بہ تحقیق **مولف** -
آب بر روے آب دویدن مصدر اصطلاحی است
و ز باندانان عجم تصدیق آن می کنند - وسندے
دیگر از جامع اللغات بدست می آید تا تامی کشایم
کہ مال کیست (سہ) چو از نامہ بر این بشارت
رسید * یکے آب بر روے آبش دوید * (اردو)
رونق دوبالا ہونا (۲) پے در پے پانی دینا -
پے در پے سینچنا - لگاتار پانی دینا -

آب بروے چیزے بستن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بر رو بستن
(ظہوری سہ) درچمن از طراوت سمنش * آب
بر روے ارغوان بستم (ولہ سہ) ظہوری بستہ
بر روے دعا آب اثر آرسے * لبسر سبزی
بشارت با دکشت مدعائے را * -

آب بروے زدن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب بحر عجم مرادف آب بر دیدہ زدن -
(صائب سہ) صبح بیداری ندارد درپے این

خواب گران ۔ ورنہ طوفان بار رہا بر ردسے
بختم آب زد ۔

آب بر روے کار آمدن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار کنایہ از رونق رفتہ باز آمدن وبہ تحقیق
مولّف ۔ درست شدن کار چنانکہ در مبحث آب
بروے کار آمدن می آید ۔

(٦٥) **آب بر روے کار آوردن** (مصدر اصطلاحی)
مرادف آب بروے کار آوردن (مع ۵)
ہر کہ زین خاک جان سلامت برد ۔ آب
برروے کار خویش آورد ۔

آب برروے کسے بستن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار باز داشتن آب (شفیع اثر ۵)
آب برروے امام خویش بستند آن سیاہ
پس بآب تیغ شستند از جنبش گرد
راہ ۔ (اُردو) پانی روکنا ۔ پانی بند کرنا

(٦٧) **آب بر سرراہ ریختن** (مصدر اصطلاحی)
آب پاشیدن ۔ باشد چنانکہ جامی گوید (۵)

مریزا سے ابر دیدہ آب حسرت بر سر راہش ۔
کہ دور او لے سم اسپش ز آسیب چنین گلہا ۔ (اُردو)
آبپاشی کرنا ۔

آب بر کسے بستن بقول بہار (۱) باز
داشتن آب (فغانی ۵) بعمر رفتہ راضی باش
ملکِ جاودان کم خواہ ۔ کہ آب زندگانی بر
سکندر زین گنہ بستند ۔ وبہ تحقیق مُولّف
(۲) مرادف آب بر چیزے بستن ہم ۔ چنانکہ ظہوری
گوید (۵) کسے گشتہ از نخل جان بہرہ یاب ۔
کہ از جوے مہرت بر وبستہ آب ۔ (اُردو)
(۱) پانی روکنا ۔ پانی بند کرنا ۔ صاحب فرہنگ
آصفیہ پانی باندھنے کی تعریف مین فرماتے
ہین کہ پانی روکنا زراعت کیوا سطے بہتے
پانی کو بند کرنا ہے ۔

(٦٨) **آب برگرفتن** (استعمال) حاصل کردن
آب ۔ چنانکہ خسرو گوید (نثر) کہ سبے گفت او
آب ازآب گنگ نتوانند گرفت ۔ (ظہوری ۵)

تر زبان گردید خضر از العطش گویان لست ۔
زاد راہ تفتہ جانی آب حیوان برگرفت ۔ (اُردو)
پانی حاصل کرنا۔

آب برلب بستن (مصدر اصطلاحی) مرادف
معنائے اول آب برکسے بستن۔ چنانکہ سلمان
ساوجی گوید (ص) برلب جوئے علی تا آب
دلجوے فرات ۔ بستہ شد از روز باز افتاد
آب از چشمہا ست ۔

آب برلب چکانیدن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بہار۔ بحالت نزع وبیہوشی قطرۂ
آب بدہان چکانیدن (آملی خراسانی ص) کسے
کو برلبم آبے چکاندنیست جُز دیدہ ۔ زبخت
بدبود آنہم بصد خون جگر حاصل (اُردو) دیکھو
آب از پنبہ ریختن ۔

آب برلب رسانیدن (مصدر اصطلاحی)
سیراب کردن چنانکہ محتشم کاشی گوید (ص)
تشنہ را کز تمنا عاقبت می سوختی ۔ آبلہ زبان ریحانش
برلب رسانیدن چہ بود ۔ (اُردو) سیراب کرنا۔

آب برلب ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول
بہار مرادف آب برلب چکانیدن (علی خراسانی
ص) آنقدر ہا نا امیدم کز تف سوز جگر ۔ گر بسوزم
کس نریزد آب برلب ہاے من ۔ در بعض
نسخ مصرع ثانی باختلاف جزئی یافتہ شدہ ہونا
ع گر بریزد آب برلب ہاے من می سوزدم ۔

آب برلب نہادن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب فرہنگ آنند راج نوشیدن
آب است (اُردو) پانی پینا۔

آب بُرّندہ (اصطلاح) باضافت ثالث و
فتح بائے عربی وبہ تشدید راے مہملہ وبلا
تشدید ہم بقول صاحب بحر عجم (۱) آب گوارا
کہ طعام را زود ہضم کند (۲) بقول بہار آبے
کہ کنار ساحل و امثال آنرا ببرد (اشرف
مازندرانی ص) از ان دل آرزوے زخم دمبدم
دارد ۔ کہ آب تیغ برندہ است گرچہ دم دارد ۔

(طالب آملی ؎) چنین کردم اتیغ او بخوردن آب

برندہ بود وسے آب اشتہا دارد (محسن تاثیر ؎) بر

تا دیدیار اشکم از من طمع بریدہ ✣ آب برندہ تر

زین ہرگز کسے ندیدہ ✣ (اردو ۱۹۱) ہاضم پانی

خوشگوار پانی (۲) وہ پانی جو ساحل کے کنارونکو

کاٹے (فقرہ امیر) کیا ہاضم پانی ہے پانی کیا

پایا گویا چون کھالیا، (تسلیم ؎) ہے نہیں

اسے نگار پانی ہے ✣ پی تو کیا خوشگوار پانی ہے ✣

(۴۴) **آب بروے آوردن** (مصدر اصطلاحی) رونق

و تازگی بخشیدن و سرسبز کردن چنانکہ کلیم ہمدانی

گوید (؎) ابر آب دگر بروے دنیا آورد ✣

باید بیان ساغر و مینا آورد ✣ (اردو) رونق

و تازگی بخشنا۔ سرسبز کرنا۔

(۴۵) **آب بروے زدن** (مصدر اصطلاحی۔)

مرادف آب برچہرہ ریختن چنانکہ کلیم گوید (؎

دانی کہ بے سوزدلت آبے برویش می زنند

ساعتی چیراہن فانوس راہم ترکیند ✣ (غنی ؎

گر برود لحظہ نرگس مستش بخواب ✣ عشوہ برویش

زند از عرق فتنہ آب ✣۔

آب بروے کار آمدن (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب بحر عجم درست شدن کار و بقول ملحقات

بہار کنایہ از رونق رفتہ باز آمدن۔ بہ تحقیق

مولف۔ ادعاے صاحب بحر عجم مستند است

چنانکہ خواجہ جمال الدین سلمان گوید (؎)

آبے بروے کار من آمد ز دیدہ باز ✣ دین

نیز اگرچہ باز نیامد بکار ما ✣ (اردو) کام بن آنا

کام بنا۔

آب بروے کار آوردن (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب بحر عجم (۱) رونق و خوبی در کار

پیدا کردن و عزت و امتیاز حاصل کردن (۲)

و بقول بہار کنایہ از رونق رفتہ باز آوردن

(مخلص کاشی ؎) تا آورد ز ہمت تو آبے بروے

کار ✣ دارد زبان سبزہ لب جوئبارہا ✣

(ظہوری ؎) وصل آبے بروے کار آورد

سوخت ہجران در آتش تپ ما ٭ (صائب ع)
گرمی آورد آبلے بروے کار ما ورنہ ٭ آب
زندگانی آسیاسے مانمی گردد ٭ (اُردو) کام کو
رونق دینا۔ کام مین خوبی پیدا کرنا۔ عزت پانا
بقول صاحب لغات کشوری رونق اور خوبی
کام مین پیدا کرنا (۲) گئی ہوئی رونق کو پھر لانا
(فی البدیہہ داغ ع) گئی رونق کو پھر لائی
بہار تازہ گلشن مین ٭

آب بریسمان بستن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم (۱) تلاش امر محال کردن
(۲) تغلب کردن (اُردو) ہوا مٹھی مین بند
کرنا۔ (۳) خیانت کرنا تصرف بیجا کرنا تغلب
کرنا (معروف سلمہ) قید سے دہر کے آزاد
ہین وارستہ مزاج ٭ کرسکے کون بھلا
بند ہوا مٹھی مین ٭۔

آب بریسمان می بندد (مثل) بقول جناب
خزینۃ الامثال مثلے است کہ فارسیان می زنند
ومقصودش از مصدر رماضیہ ظاہر کہ مشتق از ہمان
است (اُردو) ہوا کو مٹھی مین بند کرتا ہے۔
امر محال کی کوشش کرتا ہے۔ مفت اوقات
ضائع کرتا ہے۔

آب برین (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم
بروزن پاک ترین۔ کنار جوے آب را
گویند کہ زیرش مجوف باشد و ہردم آب در آنجا
رخنہ کند بقول صاحب برہان کنار مجوف جوے
کہ پیوستہ ازو آب تراوش کند یا رخنہ کردہ بیرون
رود۔ (اُردو) ندی کا وہ کنارہ جو سطح زمین
سے بلند ہوا اور جسکو پانی نے کاٹا ہو جس مین
سے پانی رِسا کرے یا اوسمین رخنہ پیدا کرے

آب بزیر کسے آمدن (مصدر اصطلاحی)
بقول وارستہ (۱) فریب خوردن واز جا شدن
لازم از فریب دادن واز جا ربودن وبقول
بہار (۲) کنایہ از سراسیمہ شدن (باقر کاشی
ع) کے مے نشینم آنجا کہ آید بزیر آبم ٭

جائے ردم کہ آنجا بالائے یاد باشد؛ (اردو)
دھوکا کھانا۔ فریب میں آنا (۲) پریشان ہونا
(غالب ۷) لاگ ہو تو اس کو ہم سمجھیں لگاؤ؛
جب نہ ہو کچھ بھی تو دھوکا کھائیں ہم؛۔

آب بزیر کسے سر دادن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم۔ مرادف ماضیہ (سلیم ۷)
درین چمن نہ چنان خفتہ ام کہ از غفلت؛ چو
سبزہ سر دہد آب این چنین بزیر مرا؛

آب بزیر کسے ہشتن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار مرادف ماضیہ صاحب بحر عجم فرماید
کہ آب بزیر ہشتن حیلہ نمودن و فریب دادن
باشد۔ (نظامی ۷) بجائے نخسپد عقاب
دلیر؛ کہ آبے توان ہشتن اورا بزیر؛ در بعض
نسخ مصرع ثانی باختلاف لفظی بنظر آمدہ ع کجا
توان ہشتن اورا بزیر؛ (اردو) فریب دینا۔
ٹالا بالا بتانا۔ ٹالا بالا دینا (آصفیہ) (شائق ۷)
کبھی تو وصل کا وعدہ وفا ہو؛ کہاں تک و
جا ناٹا لے بالے۔ بقول صاحب فرہنگ آصفیہ
ٹالا بالا دینے سے فریب دینا مراد ہے۔

آب بستن در جوے (مصدر اصطلاحی)
بقول خان آرزو آب در جوے آوردن
کہ مرادف آب بجو بستن است۔

آب بستن در جوبار (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار آب دادن و سیراب کردن مؤلف
گوید کہ آب دادن مرادف سیراب کردن است
و آب در جوبار بستن مرادف آب بستن در جوے
و آب بجو بستن بمعنی آب در جوے آوردن باشد
و این کنایہ از رونق دادن است نہ آب دادن
زیرا کہ آب دادن مرادف رونق دادن نیست
(صائب ۷) اگر نہ روے تو آئینہ را دہد
پرداز؛ دگر کہ آب درین جوبار می بندد؛

آب بستن در چیزے (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار آب دادن و سیراب کردن آن
صاحب فرہنگ انندراج را با بہار اتفاق است

که بہا پیش می کند ہمان است که در اصطلاح
ماضیہ گذشت * مولف گوید که آب بجرسے
بستن اصطلاح است که گذشت و آب بستن
را بصلہ در پہ سند کلام صائب (متذکرہ اصطلاح ماضیہ
اصطلاح عام نتوان شمرد که سند مذکور مخصوص
از اصطلاح خاص است (اُردو) دیکھو آب
بجرسے بستن -

آبِ بستہ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول
صاحب بحر عجم (۱) شیشہ (۲) آبگینہ (۳)
بلور (۴) یخ (۵) ژالہ (۶) شمشیر در غلاف
و بقول صاحب فرہنگ انندراج (۷) ساغر
بلورین و پیالہ شراب و بقول بہار (۸) تیغ و
خنجر و امثال آن (خواجہ عبید لوبکی ۵۷) آتش
تر آب بستہ فگن * پیکرہ از باد خاک غم بنشان (اُردو)
(۱) بوتل مذکر (۲) آئینہ - مذکر (۳) بلور - مذکر
(۴) برف - مونث (۵) ژالہ - اولہ مذکر - (۶)
میان مین رکھی ہوئی تلوار - مونث - (۷)
بلوری ساغر - شراب کا پیالہ - مذکر - (۸)
تیغ و خنجر وغیرہ - (اسیر ۵۲) شوخ چشمی
آئینہ کی کب گوارا ہے اسے * چن دیئے
جسنے سکندر سکڑون دیوار مین * (سرور ۵)
بہاتا مین نہین اس خوف سے اشک * پڑین
اوسے نہ کشتہ آرزو مین * (امانت ۵۵)
سائل علی سے ہین مے کوثر کے اے فلک *
ساغر ہمارے ہاتھ مین دے آفتاب کا * -

آب بسنگ سودن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب بحر عجم مرادف آب بپرویز پیمودن -

(۱۴) **آب بغربال برآمدن** (مصدر اصطلاحی)
بصلہ از - امر مشکل تر و ناممکن بوقوع آمدن
چنانکہ صائب گوید (۵) کاسے کہ برآید ز
خسیسان نظر تنگ * آبے است کہ از چاہ
بغربال برآید * (اُردو) ناممکن اور مشکل امر
وقوع مین آنا -

آب بغربال پیمودن (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب بحر عجم - مرادف آب بپرویز
پیمودن (میر معزی ؎) کان چارہ چو جنبیدن
کوہ است لبو زن * وان حیلہ چو پیمودن
آب است بغربال *-

آبِ بقا (اصطلاح) باضافت ثالث بقول
صاحب فرہنگ انند راج و بہار مرادف آب
حیات (کلیم ؎) آب حیوان نیست چون
خاک قناعت سازکار * از خضر پرسیدہ ام
آب بقارا دیدہ است * (اردو) بقول
امیر آب بقا اردو مین مستعمل ہے اس سے
وہ پانی مراد ہے جسکا اثر مشہور ہے یعنی اسکے
پینے سے قیامت تک موت نہین آتی اور
مردہ اُسکے اثر سے جی اُٹھتا ہے۔ (ناسخ ؎)
خضر کی طرح کرون کیا طلب آب بقا * بادۂ مُوت
سے ہون مثل سکندر بے ہوش *-

آبِ بُقَم (اصطلاح) بلا اضافت - بقول صاحب
فرہنگ انند راج کنایہ از اشک خونین (اردو)
اشک خونین - مذکر - (ذوق ؎) ذوق اُس
پائے نگارین کا جو ہے وصف نگار * اشک
خونین سے ہے کاغذکو حنائی کرتا *-

آب بُقُم شدن (مصدر اصطلاحی) بلا اضافت
بضم ثانی بقول صاحب بحر عجم سُرخ شدن
آب (اردو) پانی لال ہونا -

(۵۵) **آب بلب چکانیدن** (مصدر اصطلاحی -)
مرادف آب برلب چکانیدن چنانکہ ظہوری گوید
(؎) تشنۂ ترمیشود آنم نچکانید بلب * اے خوشا
تشنہ کہ در چشمۂ حیوان افتد *-

(۵۶) **آب بلب رساندن** (استعمال) مرادف
آب برلب رسانیدن چنانکہ صائب گوید (؎)
ہزار کاسۂ خونم بلب حوالت کرد * چو تیغ تا
بمن ایام یکدم آب رساند *-

آب بلگد سودن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب بحر عجم مرادف آب بپرویز پیمودن -
(انوری ؎) سیم گرمایہ نداری بزنخ باد مسنج

نان یک روزہ نداری بلکہ آب مساے ٭ ۔

آبِ بُن (اصطلاح) بکسر ثالث وضم باے عربی بقول صاحب برہان چیزیست مانند صمغ و آنرا در بیخ درخت گردگان کہنہ شدہ و مجوّف گردیدہ یا بندو لیسہ ریانی بہار اوران خوانند۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات ایک رقیق گوند جو جوز ہندی کے پرانے درخت کی جوف مین پایا جاتا ہے ۔

آب بے افسار خوردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مطلق العنان و خودسر معاش کردن ۔ (بدیعی سمرقندی ع) ہمیشہ تا فرس نگام ابلق چرخ ٭ خورد زچشمۂ خورشید آب بے افسار (اُردو) خودسری سے بسر کرنا ۔ شتر بے مہار رہنا مطلق العنان رہنا ۔

آب بے لگام خوردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف ماضیہ میرزا طاہر وحید (ع) بعاشق بود زندگانی حرام ٭ دل او خورد آب اگر بے لگام ٭ ۔

آب بے لگام خوردہ (اصطلاح) بقول صاحب سروری کنایہ از مخلّے بالطبع بودن **مولف** ۔ گوید کہ این از مصدر ماضیہ مفعول است عجیب است کہ محقق کاشانی از ابتنائے مصدری ذکر می کند (اردو) مطلق العنان شخص ۔ شتر بے مہار (سروری ع) گرچہ سر لیلی محمل سوار جاے ٭ مجنون بھی ساتھ جون شتر بے مہار جاے ٭ ۔

آب بے لگام دادن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مطلق العنان و خودسر معاش کردن و معاش کردن فرمودن ۔ **مؤلف** ۔ گوید کہ کنایہ از خودسر پیدا کردن است یعنی قضا و قدر در آفرینش او را خودسر آفریدہ عجب است کہ صاحب انند این را مترادف آب بے افسار خوردن نوشتہ (ظہوری ۔ رباعی) رخش توکہ برق و بادنامش دادند ٭ با...

ع ۔ جوز ہندی ناریل ۔ گردگان کا ترجمہ اخروٹ ۔ مولف

نرمی گامش دادند؛ چون اہل ارادت بکفت
دادہ عنانِ؛ ہرچند کہ آب بے رگامش
دادند؛ (اُردو) محاورہ مین بے لگام
سے سرکش اور شریر گھوڑا مراد ہے پس
اس موقع پر کہا جا سکتا ہے کہ قضاؤ قدر نے
اس گھوڑے کو بے لگام پیدا کیا ہے یا فلان
شخص کو خود سر پیدا کیا ہے ۔

آب بے لجام رساندن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار مرادف آب بے لجام دادن و
بقول صاحب انند مرادف آب بے لجام
خوردن ہم ۔ **مؤلف** ۔ گوید کہ آب بے لجام
رساندن کنایہ از بے دریغ و با فراط آب
دادن و سیراب کردن است (فغانی ۵)
روان زدن بقدح ریزمے کہ مخمور رم بکشت
تشنۂ ما آب بے لجام رسان ۔ (اُردو) بے
دریغ پانی دینا ۔ یا فراط آب رسانی کرنا ۔

آب بے لگام خوردن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب شمس اللغات مرادف آب
بے لجام خوردن است ۔

آب بینی (استعمال) باضافت ثالث
بقول بہار آبے کہ از راہ بینی برآید (اُردو)
بقول صاحب جامع اللغات ناک کا فضلہ ۔

آب پاشان (اصطلاح) صاحب بحر عجم فرمایند
وقتے کہ در فارس امساک باران شد و بعد از
مدتے باران بارید فارسیان آنروز را عید گرفتند
ازان باز روز مذکور جشن کنند و گلاب بریکدیگر
بپاشند و آن روز باین نام موسوم شد (نظیر نیشاپوری ۵)
آب پاشان است درکوے پریرویان یزد؛
تا نمائی پاے در گل چشم بر روزن مکن؛ (اُردو)
عجمیونکی ایک خاص عید کا نام ۔

آب پاشیدن بر چیزے (استعمال) بقول
بہار کنایہ از گرد و غبار فرونشاندن باشد تحقیق
مؤلف (۲) آب پاشیدن بمعنی مطلق آبیاری
کردن ہم باشد چنانکہ از سند اصطلاح آیندہ می کشاید

(ظہوری ؎) بنازم بآن قصر عالیجناب ٭ کہ بر
درگہش خضر پاشیدہ آب (اُردو) پانی چھڑکنا ۔
آب پاشی کرنا ۔ گرد بٹھلانا ۔ چھڑکاؤ کرنا (رند ؎)
آب پاشی کرتی ہین پر یان گذرتی ہو جدھر ٭
جھاڑتی ہین حور بالونسے تمہاری راہ کو ٭
(اسیر ؎) غم دور کرے شراب پاشی ٭
بٹھلا دے یہ گرد آب پاشی ٭ (۲) آبیاری کرنا (امیر)

آب پاشیدن بر زمین شور (مصدر اصطلاحی) (۷۶)
کار بے فائدہ کردن است چنانکہ صائب گوید
(؎) قدر شعرت را چہ می دانند ناقص طینتان ٭
آب حیوان بر زمین شور پاشیدن چرا ٭ (اُردو)
اوقات ضائع کرنا ۔ بے فائدہ کام کرنا ۔
اوقات کھونا ۔ (امیر اللغات) ۔

آبِ پختہ (اصطلاح) باضافت بقول صاحب
انند ۔ (۱) آبِ گرم (۲) شوربائے گوشت (اردو)
(۱) گرم پانی ۔ (۲) آب گوشت ۔ بلا اضافت
ثالث (امیر) شوربا یخنی ۔ (آصفیہ)

آب پذُرفت (اصطلاح) بلا اضافت بکسر
باے فارسی وسکون ذال معجمہ وضمّ راے مہملہ
وسکون باقی بقول صاحب شمس میوۂ فاسد
شدہ ۔ (اردو) سڑا ہوا میوہ

آب پذیرفت (اصطلاح) بلا اضافت ۔
بقول صاحب شمس مرادف آبجست ۔

آبِ پشت (اصطلاح) باضافت ثالث
وبضم باے فارسی بقول بہار نطفۂ مرد (خاقانی
؎) از فرج آنکہ ہست ہیبت تو نسل برد ٭ چشم
ترا آب پشت خون شود اندر زہار ٭ (ملا مع ؎)
چو آتش مشو زشت خوے ودرشت ٭ کہ زاول
بدی قطرۂ آب پشت ٭ (اُردو) منی ۔ نطفہ ۔
(دیکھو لفظ آب کے اکیسوین معنی)

آبِ پنیر (اصطلاح) باضافت بقول صاحب
محیط اعظم آب شیر است کہ حدت وکیفیت
مرققہ ومسہلہ اکتساب نمودہ وقوت آن جلاے
غسالہ است بعربی ماء الجبن (اُردو) اُردو مین بھی

مار انجمن کہا جاتا ہے (مذکر) و بقول صاحب
فرہنگ آصفیہ وہ پانی جو دودہ کو پھاڑ کر سفیدی
جدا کرنے کے بعد رہجاتا ہے۔

آب به پیچیدن (مصدر اصطلاحی) بہا ذکر این
می کند و معنیش را حواله بر دست و پا به پیچیدن می
دہد که بر جاے خود نشانے ندارد و دیگران ازین
اصطلاح سکوت ورزیده اند بتحقیق مؤلف
از آب پیچیدن گرداب مراد است که در آب
می پیچد از کلام ملّا طاہر غنی تصدیق این می شود
اگرچه او آب پیچیدن را استعمال نکرده (ع)
ہر تہی کاسه درین بحر بود سرگردان ❁ حاصل
این معنی پیچیده زگرداب شود۔ (اردو) پانی کا
چکّر کھانا۔ اس کا لفظی ترجمہ ہے گرداب کو اردو
مین بھنور کہتے ہین صاحب فرہنگ آصفیہ
فرماتے ہین که بھنور پڑنا۔ پانی کا چکّر کھانا
گرداب پڑنا تینون کی ایک معنی ہین۔

(۳۷) **آب به پیچیدن بر آتش** (مصدر اصطلاحی)
کار ناممکن و عجیب و غریب کردن چنانکه نازکی
ہمدانی گوید (ع) آب می پیچد بر آتش اشک
آتش زاے من ❁ شعله در زنجیر دارد موجۂ
دریاے من ❁ (اردو) ناممکن اور عجیب و
غریب کام کرنا۔

آب پیکان (استعمال) باضافت ثالث
بقول بہار و صاحب انند۔ تیزی پیکان باشد
(خسرو ع) چگونه آب پیکانش بمغز دشمن آمیزد ❁
چگونه سازوار آید مزاج آب با روغن ❁ (اردو)
آب پیکان۔ پیکان کی آب۔ (ناسخ ع)
ہون وہ با غیرت که قاتل آب پیکان گر پلائین
ترکرون اپنے لہو سے ہونٹھ مین سوفار کے ❁

آب پیکر (اصطلاح) بلا اضافت بقول بہار
و صاحب فرہنگ انند مرادف آب اندام
بہار گوید که اطلاق آہن بر غیر از ستارگان یافته
نه شده۔ و صاحب فرہنگ انند بذیل آب
اندام بر خلاف بہار بحثے می کند۔

آب پیکران (اصطلاح) بلا اضافت بقول صاحب بحر عجم ستارگان (خاقانی سے) صبح است کمان کش اختران را ٭ آتش زدہ آب پیکان را ٭ (اردو) تارے (جرأت سے) شکوہ تارے نہین جھلکتے ہین ٭ آبلے ہین کہ یہ جھلکتے ہین ٭ -

آبتابہ (اصطلاح) بلا اضافت بقول صاحب انند - آفتابہ یعنی ظرفیکہ آب گرم دران کردہ بر اعضا زنند یا ظرفے خاص کہ آب دران کنند اعم ازینکہ گرم بود یا سرد (اردو) آفتابہ - مذکر بقول امیر ایک وضع کا لوٹا ہے جسکے پیچھے گرفت کے واسطے دستی لگی ہوتی ہے اور مُنھ پر سرپوش ہوتا ہے اُس سے اکثر مُنھ - ہاتھ دھوتے ہین (ناسخ سے) ماہ کامل تیرے مُنھ دھونیکی ہے سیلابچی ٭ آفتاب اے ماہ تابان آفتابہ ہوگیا ٭ -

آب تاختن کسے (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم پیشاب و شاش کردن (حکیم رودکی سے) زقلب آنچنان سوے دشمن بتاخت ٭ کہ از ہیبتش شیر نر آب تاخت ٭ صاحب فرہنگ جہانگیری بسند ہمین شعر ادعاے آب باختن می کند (اُردو) دیکھو آب باختن

آبِ تاریک (اصطلاح) باضافت ثالث کنایہ از آب مخفی باشد چنانکہ از کلام بیدل می کشاید در بعض نسخ درہمین سند کہ می آید آب باریک نوشتہ است (سے) اعتبارات جہان ہمہ بے نسق افتادہ است ٭ آب تاریکے بذوق تشنگان دارد عقیق ٭ مخفی مباد کہ نسق بفتحتین بمعنی روشن و دستور و ترتیب دادن است پس رعایت معنوی نشان می دہد کہ مصنف مغفور در مصرع ثانی - آب تاریک را استعمال کردہ است نہ آب باریک و اختلاف نسخ از غلطی کتابت باشد - (اُردو) مخفی پانی چھپا ہوا پانی -

آبِ تاک (استعمال) باضافت ثالث

(۵۵)

بقول صاحب بحر عجم شراب انگوری (علی خراسانی
ع) فشردہ ریشۂ طوبی بکوے مارضوان ٭ کہ گہ
صباح سوِ خلد آب تاک بردہ٭ (اُردو) بقول
امیر انگوری شراب۔ انگور کی شراب (آتش
ع) پھر خوشے اُتریں پھر کھچے انگور کی شراب ٭ پھر
شاخ تاک پیچ سرِ دار بست کھاے٭۔

آبِ تبرستان (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحبان شمس و فرہنگ انند چشمہ ایست
روان بر کوہے از تبرستان۔ گویند کہ اگر بانگ
بران زنند آب بازایستد و بار دیگر روان گردد (اُردو)
ایک خاص چشمہ کا نام جو تبرستان کے ایک پہاڑ پر
واقع ہے۔

آبِ تبریہ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول
صاحب ناصری چشمہ ایست کہ ہفت سال روان
و ہفت سال خشک باشد و بقول صاحب فرہنگ
انند مرادف آب تبرستان (اُردو) ایک خاص
چشمہ کا نام۔

آب ترازو (اصطلاح) بے اضافت بقول
صاحب بحر عجم نام علمے مخصوص معاران و بنایان
کہ بدان آب را زجاے بجاے توان برد۔
(خان آرزو ع) بیہودہ بحر شعر تمام آرزوے آن
خوش ورس علم آب ترازو گرفتہ است٭ (اُردو)
علم مساحت کی ایک وہ شاخ جس سے مسطح آب
کی کیفیت دریافت ہوتی ہے۔

آب ترہ (اصطلاح) بلا اضافت بقول صاحب
شمس کہ بذیل آب خیز می نویسد مرادف آبخیز است
آبِ تلخ (اصطلاح) باضافت بقول صاحب
بحر عجم (۱) شراب (۲) اشک عاشق مہجور
صاحب برہان معنی اول را با شراب انگوری
خاص می کند و بقول بہار (۱) مطلق شراب
(۲) شراب تند (۳) اشک شور و تلخ (۴)
آب شور۔ صاحب فرہنگ انند گوید کہ مراد
از اشک تلخ۔ اشک عاشقان مہجور است
و بقول صاحب محیط اعظم آب تلخ را بعربی

مار الم گوید (ظہوری ۱۰۲۵) واعظ فسانہا سے تو شیرین نمی شود ٭ تا تر نمیشود لبِ خشکت بآب تلخ ٭ (صائب ۸۰) گرفت درعوض آب تلخ گوہر ناب ٭ چہ منّت است برابر بہار دریا را ٭ (اُردو) (۱) شراب کے لئے آبِ تلخ مذکر (۲) شراب تیز۔ شراب تند۔ شرابِ دو آتشہ (مونث) (آصفیہ) (۳) اشک عاشقان مہجور (مذکر) (۴) تلخ پانی آبِ شور (مذکر) (آتش ۱۲۶۵) اپنے کہنے سے اک آبِ تلخ تم پیتے نہین ٭ آگ مین ہم کو دتے ہین آپ اگر ہان کیجے ٭ (نسیم ۱۳۱۵) قطرۂ باران مین گرمی کس لئے ٭ اشک چشم عاشق مہجور ہے ٭ (فقرہ امیر ۲۸) کس قدر تلخ پانی کہ پیا نہین جاتا۔ (مصحفی ۱۲۲۴) آبِ شور اشک کا آنکھین بھی مری لے دوڑین ٭ اُنکی نتھ کے جو کبھی ہوگئے گوہر میلے ٭ -

آب تن (اصطلاح) بلا اضافت۔ بفتح تا و نو قانی مرادف آب اندام است صاحب فرہنگ انند بذیل آب اندام ذکر این می کنند (نظیری ۵) تیر مژگان و کمان ابرو سمن بر سنگ دل ٭ باز سیرت کبک رفتار آب تن آتش زبان ٭ -

آبِ تُنُک (اصطلاح) باضافت ثالث وضمّ تا قرشت و نون بقول صاحب بحر عجم (۱) آب کم و عمق (تاثیر ۵) باندک مایۂ از علم نتوان رہ بحق بردن ٭ چو آب افتد تنک سبے دست و پا ساز د شنا ور را ٭ بہ تحقیق مؤلف (۲) آب تُنک و تُنک آب مرادف تُنک ظرف و تُنک حوصلہ ہم (صائب ۵) ہر آبِ تنک سے ہمتِ من آشنا گردد ٭ من دبجرے کہ ازیک موجش این نہ آسیا گردد ٭ (سعدی گوید ۵) دریاے فراوان نشود تیرہ بسیل ٭ عارف کہ برنجد تُنک آبست ہنوز ٭ (اردو) (۱) اُتار و پانی۔ پایاب۔ کم گہرا۔ (آصفیہ) (۲) تُنک ظرف (فارسی) اُردو مین مستعمل ہے بمعنی

اوچھا۔کم حوصلہ۔پست ہمت (آصفیہ)۔

(۲۰) **آبِ تُنک افتادن** (استعمال) بلا اضافت ثالث۔پایاب شدن وعمیق نبودن آب چنانکہ در سند اصطلاح مافیہ گذشت (اُردو) پانی گہرا نہ رہنا۔عمیق نہ رہنا۔پانی کم ہو جانا۔

آبِ تہ دار (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ انند بحوالہ مظہر العجائب بحر عمیق۔(اردو) گہرا دریا۔دریاے عمیق۔تونگر

آبِ تیر (استعمال) باضافت ثالث بقول بہار کنایہ از تیزی و دم تیر (وحید ؎) ملامت چو دُرشتی بدل کند تاثیر ✿ کہ آب تیر چو سوزن برون رود زحریر ✿ (اُردو) آب تیر آب پیکان (رشک) تشنۂ آبِ حسام نگہ قاتل ہون ✿ آب تیغ و تبر و تیر سے کیا ہوتا ہے ✿۔

(۱۲) **آبِ تیرہ** (اصطلاح) باضافت ثالث مراد معنی دوم آب سیاہ باشد (جامی ؎) زراہ دل رسد اشک جگر گون دیدۂ مارا ✿ بلے

این خانہ را می آید آب تیرہ از پیشان ✿

آب تیز درخانہ درآید بہ از انکہ دولت تیز برود (مثل) بقول صاحب خزینۃ الامثال مثلے است کہ فارسیان می زنند مقصود انیست اگر غرق شدن دولت سرا بہ ازانست کہ دولت از خانہ بیرون رود (اُردو) اسی موقع پر دکن مین کہتے ہین کہ گھر ڈوبے پر دولت نہ ڈوبے

(۴۲) **آبِ تیشہ** (استعمال) باضافت ثالث کنایہ از تیزی و دم تیشہ از قبیل آب تیر و تیغ (صائب ؎) شرم می آید زتر دستان مرا ہر چند ساخت ✿ آتش یاقوت را خاموش آب تیشۂ ام ✿ (اُردو) ٹانکی کی آب۔تیشے یا بسولے کی آب۔

آبِ تیغ (استعمال) باضافت ثالث بقول بہار کنایہ از تیزی و دم تیغ است (صائب ؎) بجُز دل میسر نیست از دل آرزو شستن ✿ بآب تیغ نتوان محو کرد از تیغ جوہر را ✿ (اُردو) آبِ تیغ (فارسی) اُردو مین

مستعمل ہے۔ (ناسخ ؎) جب سے کیا ہے قتل دُرِ گوش یار نے ٭ ہم آب تیغ کہتے ہیں موتی کی آب کو ٭۔

آبِ جامد (استعمال) باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ انندراج کہ بضمن آب استادہ گویدمرادف آب استادہ۔

آبِ جامہ (اصطلاح) بلا اضافت بقول صاحب بحر عجم جام آبخوری (حکیم سنائی ؎) زمزم لطف آبجامۂ اوست ٭ کعبۂ اہل فضل خامۂ اوست ٭ (اُردو) آبخورہ (مذکر) (بحر ؎) مین اُسکا تشنۂ دیدار ہون جسکا یہ عالم ہے ٭ لہو پیتا ہے بھر بھر کے دلونکے آبخورونمین ٭

آبِ جاویدان (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بقا آب حیات (میر ؎) سر بسر مضمون رنگین نعمت الوان ماست ٭ معنی تر در حقیقت آب جاویدان ماست ٭

آب جُستن از آتش (مصدر اصطلاحی) بلا اضافت ثالث امر غیر ممکن خواستن چنانکہ وحشی بافقی گوید (؎) ز آتش آب می جویم ببین فکر محال من ٭ وفا داری طمع می دارم از طبع جفاجو یت ٭ (اُردو) ناممکن بات کی توقع کرنا۔ ظالم سے رحم کی توقع کرنا بیوفا سے وفا کی امید کرنا۔

آبِ جگر (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) خون (۲) گریۂ غمزدگان کہ مراد از اشک غمزدگان باشد۔ و بقول بہار کنایہ از (۳) خوناب (۴) رطوبت جگر (۵) اسباب معاش و بتحقیق مُولّف۔ (۶) شراب ہم (نظامی ؎) سنان کش سیکے نیزۂ سی ارش ٭ یا آب جگر یافتہ پرورش ٭ (ولہ ؎) بیا ساقی آن بادۂ چون گلاب ٭ برافشان بمن تا درآیم بخواب ٭ گلابے کہ آب جگر ہا بدوست ٭ دواے ہمہ دردسرہا بدوستہ (صائب ؎) تسکین ندہد خوردن مے سوز

درون را * آتش بود این آب جگر تشنۂ خون را * (اُردو) (۱) لہو مذکّر (۲) غمزدونکے آنسو (مذکّر) (۳) اشک خونین (مذکّر) (۴) جگر کی رطوبت (مونث) (۵) اسباب معاش (مذکّر) (۶) شراب (مونث) (غالب سلہ) رگون مین دوڑتے پھرنے کے ہم نہین قائل * جب آنکھ ہی سے نہ ٹپکا تو پھر لہو کیا ہے * (ذوق سلہ) ذوق اُس پاے نگارین کا جو ہے وصف نگار * اشک خونین سے ہے کاغذ کو حنائی کرتا (نصیر سلہ) ساقی بتا شراب کو آتش کہون کہ آب * حیران ہون آفتاب کو آتش کہون کہ آب * ۔

آبِ جگر خون (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب شمس گریۂ غمناکان ۔ مؤلف گوید کہ مراد از اشک غمناکان باشد (اُردو) غمزدون کے آنسو ۔ مذکر

آبِ جُنبش پذیر (اصطلاح) باضافت بقول صاحب انند مرادف آب روان باشد ۔

آبِ جو (استعمال و اصطلاح) باضافت ثالث (۱) آب جوئبار و بلا اضافت (۲) کنایہ از مال و دولت (۳) جویندۂ آب کہ تشنہ باشد (سعدی سلہ) شد غلامے کہ آب جو آرد * آب جو آمد و غلام ببرد * (سنجری سلہ) ز آب جو نہ بود آبروے ما سنجر * فناے مال اگر شد بقاے ہمت باد * (خسرو سلہ) جوے آب باب جیحون داد * تشنہ کوزہ را سبو بیے داد * (اُردو) آبجو اردو مین بلا اضافت ندی یا نالہ کے معنی مین مستعمل ہے اور اضافت کے ساتھ ندی یا نہر کا پانی (۲) دولت (مونث) مال (مذکّر) (۳) تشنہ ۔ پیاسا (مذکّر) (ناسخ سلہ) کیا پانی پانی ترے قد نے کیا * کہ سرو لب آبجو آب جو ہے * (رند سلہ) مُہراب کو بیلون پہ ہونے لگی * دولتِ حُسن جب لٹا بیٹھے * (آتش سلہ) افسوس ہے انسان نہو علم کا جویا * وہ مال ہے

یہ صرف سے جو کم نہین ہوتا۔

آب چشم (اصطلاح) باضافت ثالث بقول بہار کنایہ از اشک (سلمان ساوجی ؎ ز اب چشم زائران روضہ اش طوبیٰ لہم ٭ شاخ طوبیٰ را بجنّت قوت نشو و نماست ٭ اُردو) آب چشم۔ آنسو (مُذکّر) (سودا ؎ ہوے ہین غرق ہم جس طرح آبِ چشم مین اپنے ٭ بھلا لے ابریون دریا مین تو تو ڈوب دیکھین ہم ٭

(۹۶) **آب چشم از سر گذشتن** (مصدر اصطلاحی۔) از بسیار گریستن مراد است چنانکہ سلمان گوید (؎) آب چشم از سر گذشتست باز گو بد کو بگو ٭ آنکہ آب از سر گذشتش گو ز باران غم مخور ٭ اُردو) آنکھ سے طوفان بپا ہونا بقول امیر بہت رونا (وزیر ؎) آنکھ سے طوفان بپا ہوگیا ٭ دیکھتے ہی دیکھتے کیا ہوگیا ٭۔

(۹۷) **آب چشم از کسے گرفتن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث۔ مرادف آب از چشم کسے گرفتن۔ صاحب انند این را آب چشم گرفتن می نویسد و از کلام شفیع اثر سند ہم می آرد (؎ مردم گزیدہ گر رمد از خلق دور نیست ٭ چشم تو آب چشم ز آہو گرفتہ است ٭۔ **مُولّف**۔ گوید کہ (آب چشم گرفتن) بنظرم نیامدہ۔

(۹۸) **آب چشم تا باہی رفتن** (مصدر اصطلاحی) کنایہ از بسیار گریستن است چنانکہ جامی گوید (؎) آب چشم تا باہی رفت و آہم تا باہ ٭ ہست بر درد دل من ماہ تا ماہی گواہ ٭ اُردو) آنکھون سے دریا بہانا (معروف ؎) بجار اس دل کا سینے مین نہ رکھتے گر سحاب آسا ٭ تو کیون رو رو کے ہم دریا بہاتے اپنی آنکھون سے ٭۔

آب چشم کسے را گرفتن (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث و سادس بقول صاحب بحر عجم مرادف آب از چشم کسے گرفتن (مخلص کاشی ؎) ز بیم خویت از ہر دیدہ صد سیلاب

خون آید ٭ کسے ہرگز چنین نہ گرفتہ آب چشم

مردم را ٭ ۔

(۷۰) **آبِ چشمِ کسے ریختن** (استعمال) باضافت ثالث و سادس بگریہ آوردنش چنانکہ سعدی گوید (ﮯ) نریزد خدا آبروے کسے ٭ کہ ریزد گناہ آب چشمش بسے ٭ (اُردو) رُلانا

(۷۱) **آبِ چشمۂ حیوان** (اصطلاح) باضافت ثالث مرادف آب بقا و آبحیات است (سعدی ع) کہ آب چشمۂ حیوان درون تاریکی است ٭

آبِ چشمی (اصطلاح) بلا اضافت بفتح جیم عربی بقول صاحب انند ۔ غذاے کہ اول بطفل شششماھہ دہند (اُردو) کھیر چٹائی (آصفیہ)

آبِ چشیدن (اصطلاح) بلا اضافت بقول صاحب انند (۱) آب خوردن (۲) ذائقہ دریافتن (مولوی معنوی ﮯ) آب دریارا اگر نتوان کشید ٭ ہم بقدر تشنگی باید چشید ۔ ٭ (صائب ﮯ) مردان اگر نفس بفراغت کشیدہ اند ٭ در زیر تیغ آب شہادت چشیدہ اند ٭ ۔ درراے ۔ مؤلف ۔ آب شہادت چشیدن اصطلاحے خاص است و از آب چشیدن معنی چشیدن گرفتن قابل غور است ۔ (اُردو) پانی پینا (۲) چکھنا ۔ چاشنی دیکھنا ۔ ذائقہ دیکھنا ۔

آبِ چکیدن از چیزے (مصدر اصطلاحی) بلا اضافت بقول بہار کنایہ از کمال لطافت و تازگی آن چیز باشد ۔ (خاقانی ﮯ) ہرکجا در خجند یان صدریست ٭ ز آتش فکر آب می چکدش ٭ (جامی ﮯ) در وصف ارخت زنظم جامی ٭ از بسکہ تر ست می چکد آب ٭ (اُردو) لطافت ٹپکنا ۔ تازگی برسنا ۔

آبِ چیزے بردن (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث بقول بہار کنایہ از خوار کردن و از اعتبار گردانیدنش ۔ (حافظ ﮯ) ہرچند بردی آبم روا ز درت نتابم ٭ جور از حبیب خوشتر

کز مدّعی رعایت ؛ مؤلّف گوید کہ این سند آب کسے بردن است پس آب چیزے بردن بے رونق کردن آنچیز باشد نہ خوار و بے اعتبار کردنش چنانکہ سعدی گوید (ع) بدست کرم آب دریا ببرد ؛ برفعت محلِّ ثریا ببرد ؛ (اُردو) آب مٹانا - بے رونق کرنا (بحر ع) مٹائی موتیون کی آب اُسکے دانتون نے ؛ اُڑا دیا لب رنگین نے رنگ لالون کا ؛ -

آب چو از سر گذشت چہ یک نیزہ چہ یک دست
(مثل) بقول صاحب خزینۃ الامثال - مثلے است کہ فارسیان در وقتے می زنند کہ کسے در صعوبت عظیم مبتلا شود و ہمدران حال آفتے تازہ رو دہد (اُردو) یہی فارسی مثل اردو مین بھی مستعمل ہے بقول امیر جب پانی سر سے گذر گیا تو چاہے ہاتھ بھر اونچا ہو - چاہے بانس بھر - سب برابر ہے یعنی جب مصیبت یا بدنامی حد سے بڑھ گئی تو اب اسکا اتنا ہی رہنا یا اس سے بھی بڑھ جانا دونون برابر ہے

آب چیزے ریختن (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث بے رونق کردن چیزے است چنانکہ غنی گوید (ع) اگرچہ آب تیشۂ فرہاد ریختم ؛ چشمے کہ شد سپید کم از جوے شیر نیست ؛ (اُردو) کسی چیز کو بے رونق کرنا -

آبچین (اصطلاح) بلا اضافت بقول صاحبان برہان و بحر عجم (۱) پارچہ کہ بدن مردہ بعد غسل بدان خشک کنند و بقول صاحب فرہنگ انند راج (۲) این را در حمام و غسلخانہ ہم بکار می برند (فردوسی ع) بہ پیمان کہ چیزے نخواہی ز من ؛ ندارم بمرگ آبچین کفن ؛ سامانی گفتہ کہ قطیفہ کہ پس از حمام بدن بدان خشک کنند خصوصیت بمردہ ندارد (ناصری) صاحب جہانگیری اگرچہ با صاحب بحر اتفاق دارد ولیکن سندش قابل غور است (حکیم اسدی ع)

بپوشم بآئین بجامہ عجم ۔ کفن زانچین دہ زکافورہم ۔
مولف۔ گوید کہ از ہر دو سند بالا ہم تخصیص آنچین
با غسل مردہ متحقق نیست و قول ناصری موید
آنست (اردو) حمام کی چادر (مونث)
بقول صاحب جامع اللغات وہ کپڑا جس سے
بعد غسل کے بدن خشک کیا جاتا ہے ۔

آب حرام (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم (۱) دولت دنیا (۲) شراب
(۳) منی (۴) عشق مجازی۔ **مولف**۔ گوید
کہ از کلام اساتذہ می کشاید کہ آب حرام نطفہ حرام
است نہ منی و آب بمعنی منی متحقق است پس
صفت حرام بے اثر نباشد۔ (مسیح کاشی سلمہ)
مفتی بجرم مے کشیم میکند ہلاک ۔ خون حلال بین
کہ بآب حرام رفت ۔ (فوقانی یزدی سلمہ)
بچشم مردمش آب حیا قلتست بے شبہت
ہرانکو مادرش آب حرام در شکم دارد (صائب سلمہ)
ہرکہ از آب حرام رشوت آلستن نشد ۔ شیخ
اگر باشد طرف مردانہ می گوید سخن ۔ (اردو)
دنیوی دولت (مونث) (۲) آب حرام شراب
کے لئے کہا جاتا ہے (مذکر) (۳) نطفہ ۔
(مذکر) (۴) عشق مجازی (بحر ۵۲) کیوں مال
مستیاں ہیں تمہیں اے تونگرو ۔ آب
زر و گھر ہے کہ آب حرام ہے ۔ (تمثیل نمبر ۳ ۔
کے لئے دیکھو لفظ آب کا نمبر ۲ ۔ نطفہ حرام
بھی اردو میں مستعمل ہے ۔ لیکن اس سے
ولدالزنا مراد ہے اور اسی کو اردو میں
نطفہ بے تحقیق بھی کہتے ہیں ۔ (آصفیہ) آب
حرام کو ان معنوں میں جن کو مولف نے نمبر ۳
پر بیان کیا ہے ۔ دلی والے ڈھینڈا اور
اہل دکن حرام کا پیٹ کہتے ہیں ۔ اردو میں
پیٹ کا لفظ حمل کے لئے مستعمل ہے (دیکھو آصفیہ)

آب حرام در شکم داشتن (مصدر اصطلاحی) (۷)
باضافت ثالث ۔ از نطفہ حرام حاملہ بودن ۔
سند اینجا اصطلاح ماضیہ گذشت (اردو) حرام کا حمل ہونا

آبِ حُسام (استعمال) باضافت ثالث وضمّ حا رحطی بقول صاحب فرہنگ انندتیزی شمشیر۔ (سلمان ساوجی سہ) گذشتہ روز وشب آب حُسامت بر سرِ دشمن چو نشستہ سال ومہم خدنگت در دل اعدا ٭ (اردو) آب شمشیر (وزیر سہ) ٹھہراسے جوشش گریہ کہ گلا گھٹ جائے آب شمشیر نکلباسے نہ اُچھو ہو کر ٭۔

(۲۷) **آبِ حُسام بر سر گذشتن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث۔ کنایہ از قتل وکشتہ شدن سندش در اصطلاح ماضیہ گذشت۔ (اُردو) قتل ہونا۔ آب شمشیر یا آب تیغ سر سے گزرنا بھی کہ سکتے ہین۔ آب تیغ اور آب شمشیر اُردو مین مستعمل ہے (دیکھو اصطلاح ماضیہ) اور پانی سر سے گزر جانا بھی محاورہ مین داخل ہے دیکھو (آب از سر گذشتن)۔ (فی البدیئہ نظم طباطبائی سہ) جو وار کرنا ہے سفّاک کو تو کر گزرے ٭ کہ آب تیغ میرے سر سے ہاتھ بھر گزرے

آبِ حسرت (استعمال) باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ انندراج کنایہ از آرزو وتمنّا۔ **مُولّف**۔ گویدکہ حسرت بمعنی افسوس وپشیمانی است۔ پس آبے کہ از افسوس وپشیمانی در دیدہ یا بحلق یا بدہن درآید آب حسرت است وتمنّا بمعنی آرزو کردن وآرزو بمعنی خواہش پس آب حسرت کنایہ از آرزو وتمنّا نباشد۔ سندش بذیل مصادر اصطلاحی۔ آب در حلق گرہ گشتن وآب در دیدہ گذاشتن وآب در دہن گردیدن وآب در دیدہ گردیدن وآب ریختن بر سر چیزے وآب فرو بردن می آید استعمال آب حسرت در مصادر مختلفہ از ہمان مصادر پیدا ست۔ (اردو) (۱) آب حسرت اُردو مین مستعمل ہے (مذکّر) فی البدیئہ نظم طباطبائی سہ) دیکھین عیسے جو یہ لب شیرین ٭ آب حسرت دہن مین بھر آئے ٭۔

آب حمات (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب محیط اعظم آب چشمۂ گرم باشد که بورقی و زاجی و شبّی و کبریتی و نوشادری است بعربی آنرا ماء الحمات گویند که مائل بگرمی و خشکی است و محلّل قوی و قابض (اُردو) معدنی پانی یعنی اُس چشمہ کا پانی جو بعض دھاتوں یا معدنی اشیا کے قریب واقع ہونیکی وجہ سے گرم ہو

آب حیا (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم مرادف آب انفعال باشد و بقول بہار عرق شرم ـ سندش در آب حرام گذشت (اُردو) آب ندامت آب خجلت ـ اُردو مین مستعمل ہے جو آب انفعال کا مترادف ہے (آتش ۵) جلاد کی نہ پہنچی تلوار تا بگردن ٭ آب ندامت آیا سو بار تا بگردن ٭

آب حیات (اصطلاح) باضافت ثالث و فتح حاے حطی (۱) مرادف آب بقا ـ صاحب برہان گوید کہ چشمہ ایست در ظلمات ہر کہ ازان چشمہ آب خورد ہرگز نمیرد از ینجاست کہ آبش را آب حیات گفتہ اند (۲) باصطلاح شعرا کنایہ از سخن و کلام صاف و پاک (۳) دہان معشوق (۴) تکلّم معشوق (۵) باعتقاد سالکان اشارہ بعشق و محبت است کہ ہر کہ ازان بہ چشد معدوم و فانی نگردد (ارسلان ۵) بو دیک چشمہ آب حیات و عکس ماہ نو ٭ لب خندان یار و رستہ دندان اندرو پیدا ٭ (اُردو) (۱) آب حیات اردو مین مستعمل ہے (مذکّر) (ذوق ۵) ذکر دنیا نفس مردہ کو ہوا آب حیات ٭ مر کے یہ سیماب پھر زندہ و دوبارہ ہو گیا ٭ (۲) شستہ کلام ـ بے عیب کلام (مذکّر) (۳) دہان معشوق (مذکّر) (۴) معشوق کی باتین (مونّث) (۵) عشق (مذکّر) محبّت ـ مونّث ـ

آب حیات از دہان گل چکید (مقولہ) بقول صاحب جامع اللغات مقولۂ عجم است (۱) از برای کلام محبوب (۲) شبنم کہ بر ورق گل باشد (اُردو)

منھ سے پھول جھڑے۔ (وزیر سلمہ) یہ کس کے
منھ سے جھڑے پھول بات کرنے مین چمن کے
غنچہ پہ سب اشتباہ کرتے ہین ٭ صاحب فرہنگ
آصفیہ نے اسکے مصدر کا ذکر فرمایا ہے منھ سے
پھول جھڑنا یا پھول سے جھڑنا۔ رنگین سخن شیرین
کلام ہونا (ظفر سلمہ) باتین کرتا ہے جو ہنس ہنس
کے مرا غنچہ دہن ٭ پھول سے جھڑتے ہین
ہر بات مین گویا منھ سے ٭ (۲) پھول کی
پنکھڑیون پر پڑی ہوئی شبنم۔

آب حیوان (اصطلاح) باضافت ثالث
و فتح حاے حطی بقول صاحب بحر عجم مرادف
آب بقا (سلمان سلمہ) این ہمہ با خضر بعد از مدتے
راہ دراز ٭ در سعادرحمت تو آب حیوان
یافتہ ٭ (اردو) آب حیوان۔ اردو مین مستعمل ہے
مذکر سلمہ نہین تیرے قدم کو قید کچھ اعلیٰ
وادنیٰ کی ٭ سکندر تشنہ رہ جاے پیے خضر
آب حیوان کو ٭۔ (امیر اللغات)

آب حیوان گوار (اصطلاح) باضافت
آب حیوان گہر ثالث بقول بہار آبے
کہ گوارائی آب حیات دارد از عالم شراب
خوشگوار پس در اول تشبیہ بود از جہت گوارائی
آب در دوم از جہت شرف نفس وے بحیات
(نظامی سلمہ) بیا ساقی آن آب حیوان گوار ٭
بدولت سراے سکندر بیار ٭ کہ تا دولتش
بو یہ برسر دہر ٭ بمیراث خوار سکندر دہد ٭ شگفتے
نشد کاب حیوان گہر ٭ کند ماہی مردہ را جانور ٭
مولف گوید کہ نظامی رکلام خود آب حیوان گوار و
گہر نہ نوشتہ کہ بر ادعاے بہار گوارائی آب حیات
داشتن را تسلیم کردہ شود۔ نظامی آبے را
خواہد کہ حیوان گوار و حیوان گہر باشد و حیوان
بمعنی آب حیات نیامدہ بقول صاحب منتہی الارب
حیوان آبے است در جنت و بقولش حیوان
معنی زندگی را ہم شامل پس آب حیوان گوار
وحیوان گہر آبے باشد کہ گوارائی حیوان ارد

وحیوان نژاد است کہ کنایہ از شراب است
مجرد آب ہم بمعنی شراب آمدہ ع ببین تفاوت
رہ از کجاست تا بکجا۔ (اُردو) شراب (مؤنث)

آبِ خاطر (اصطلاح) باضافت ثالث بقول
صاحب بحر عجم (۱) رونق۔ روشنی خاطر۔ ضیاے
فکرت۔ صفاے فکرت (۲) فکر صائب (اردو)
(۱) روشنی طبیعت کی۔ صفائی فکر کی (۲) فکر صائب
(دیکھو آصفیہ لفظ صائب)

آبِ خاکستر (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب محیط ترجمۂ ماء الرماد است و
آن آبے است کہ چند مرتبہ خاکستر دران انداختہ
وجوش دہند و صاف نمایند۔ گرم وخشک و
با اصل چیزے کہ آن خاکستر است راجع۔ جالی
و مجفف و محرق و معفن و قارع چرک
است (اُردو) راکھ مین جوش دیا ہوا پانی

آبِ خانہ (اصطلاح) بلا اضافت بقول صاحب
بحر عجم مستراح یعنی پاےخانہ و بقول بہار قدمجا
ایرانیان این را ضروری خوانند (سلیم در ہجو
گوید ع) رود راہبے کہ نشست برلب جو
ہر حبابے شد آنجا نہ او ÷ (اردو) پاخانہ۔
جاے ضرور (مُذکّر) (آصفیہ)

آبِ خجالت (اصطلاح) باضافت ثالث
آبِ خجلت و بفتح خاے منقوطہ بقول صاحب
بحر عجم مرادف آبِ انفعال و بقول بہار عرق
شرم (صائبؔ) چند از آبِ خجالت تازہ رو باشد
کسے ÷ گل بخون خود دران چاک گریبان
تشنہ است (طغراؔ) در کلاہ سلطنت پشمے
ندیدم چون حباب ÷ از سرشتہ گرد را آبِ خجلت
افتد بہتر است ÷ (اُردو) آبِ خجالت اور
آبِ خجلت دونون الفاظ اردو مین مستعمل
ہین (مُذکّر) (صباؔ) وہ موتیون کو ملاتے
ہین اپنے دانتون سے ÷ غریق آبِ خجالت
نہ جوہری ہو جاے ÷ (ہجرؔ) مین سیہ رو
اپنے خالق سے جو قسمت مانگتا ÷ اپنا منہ دھوتا نکو

پہلے آب نجابت مانگتا ٭

آبِ خرابات (اصطلاح) باضافت ثالث و بفتح رابع بقول صاحب بحر عجم شراب (حافظ ؎) خرقۂ زہد مرا آب خرابات ببرد ٭ خانۂ عقل مرا آتش خم خانہ بسوخت ٭ (اُردو) شراب ۔ (مُذکّر)

آبِ خزان (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم باران خزان باشد (اُردو) موسم خزان کی بارش (مُونّث)

آبِ خُشک (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) شیشہ (۲) آبگینہ (۳) پیالۂ بلور (۴) بقول بہار کنایہ از تیغ و خنجر و مانند آن (۵) بقول صاحب انند برف و یخ (۶) بہ تحقیق ۔ **مولف** ۔ آب جواہر ہم (شانی تکلو ؎) نو بر چرخ کہن چیست بجز جام مے ٭ حاملہ از آب خشک ۔ آتش تر در شکم ٭ (محی الدین بلیقانی ؎) ازبلے دفع یاجوج ہوا از آب خشک ٭ خاکپاشان بین کہ سد بر آتش تر بستہ اند ٭ (فغانی ؎) ساقیا تر دماغ کن مارا ٭ آتش تر در آب خشک انداز ٭ (ہمایون ؎) چو در آتشِ لالہ افتاد مُشک ٭ دم از آتشِ تر زد و آب خُشک ٭ (صائب ؎) تشنگان را می دہد تسکین آب خُشک خود ٭ در مروت از عقیق سنگدل کمتر مباش ٭ (اُردو) (۱) شیشہ ۔ مُذکّر (۲) آینہ ۔ مُذکّر (۳) پیالۂ بلور ۔ مُذکّر (۴) تیغ ۔ مُونّث ۔ خنجر ۔ مُذکّر (۵) برف و یخ ۔ مُونّث (۶) جواہر کی آب ۔ آب جواہر ۔ مونث

آب خشک گردیدن (استعمال) بلا اضافت منجمد شدن آب و معدوم شدن آن چنانکہ صائب گوید (؎) سرد ہا گردند آب و آبہا گردند خُشک ٭ در گلستانے کہ آن سرو روان پیدا شود ٭ (اُردو) پانی جم جانا ۔ پانی خُشک ہو جانا ۔ پانی سوکھ جانا ۔

(۱۲)

آبِ خضر (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) آب حیوان۔ (۲) علم لدنی من اللہ تعالیٰ وبقول صاحب شمس (۳) حیات ابدی نیز (حافظ ۵) فرقست زآب خضر کہ ظلمات جاے اوست ؛ تا آب ما کہ منبعش اللہ اکبر است (کمال سپاہانی ۵) در کلک تو سرّ غیب مضمر ؛ در نقطۂ تو آب خضر مدغم ؛ (ارسلان ۵) بر دہانت تہمت ہستی نشانے بیش نیست ؛ آب خضر از لعل جان بخشت نشانے بیش نیست ؛ (اردو) (۱) آب خضر (مذکر) (۲) علم لدنی (مذکر) بقول صاحب آصفیہ وہ علم جو کسی کو خدا تعالیٰ کے پاس سے بغیر از محنت و استاد حاصل ہوا (۳)) عمر جاودانی (ناسخ ۵) منھ سے گر لگے مینا آب خضر ہو پینا ؛ پیکیے ایک دم جینا عمر جاودانی ہے۔

آبِ خفتہ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بستہ وبقول بہار و صاحب فرہنگ انند (۱) کنایہ از مطرابد ہم وبقول صاحب ناصری ۔ مرادف آب مردہ کہ حرکت نکند و روان نباشد (اردو) دیکھو آب بستہ و آب مردہ (۱) موتی (مذکر) (اسیر ۵) لگائین افسردن مین اپنے سلطان پر کمان پائین ؛ کسی کے ہاتھ کب لگتا ہے موتی میرے آنسو کا ؛۔

آبِ خُمار (استعمال) باضافت ثالث و ضم خاے نقطہ دار بقول بہار آبے کہ در خمار خورند یعنی در بقیہ مستی کہ از خوردن شراب در سر ماندہ باشد (صائب ۵) خضر گر راہ بسر چشمۂ حیوان بردہ است ؛ مست ہم در دل شب آب خمارے دارد ؛ (اردو) وہ پانی جو حالت خمار مین پیا جاے اردو مین آب خمار کہ سکتے ہین لفظ آب اور لفظ خمار دونون اردو مین مستعمل ہین ۔

آبِ خمار داشتن (استعمال) باضافت ثالث موجود داشتن و حاصل بودن آب خمار است سند این در اصطلاح ماضیہ گذشت (اُردو) آب خمار رکھنا۔

آبِ خمار شکن (استعمال) باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ انندراج آب مسکر کنندہ بخوردن۔ مُولّف۔ گوید کہ کنایہ از شراب باشد یا آب یا عرق مرکّب کہ خمار از سر دور کند (اُردو) وہ پانی یا عرق یا شراب جسکے پینے سے خمار باقی نرہے۔

آبِ خنجر (استعمال) باضافت ثالث بقول بہار کنایہ از تیزی خنجر (فطرت مشہدی ؎) زخم جانم از شکر خندی نمی نہد دہان چنجبر نازترا آب تبسّم دادہ اند ÷ (مع ؎) در تبسّم کرد دندانش گہر را شرمسار ÷ در نظر تیر نگاہش آب از خنجر بہ برو ÷ (اردو) آب خنجر۔ خنجر کی آب (ضامن ؎) کہو یہ حوروں سے جائین باہر جو بھر کے لائی ہین آب کوثر ÷ نہین ہون پیاسا کہ آب خنجر ابھی ابھی تو پلا چکے ہین ÷۔

آبخوارہ (اصطلاح) بلا اضافت ثالث بقول صاحب ناصری سبوے و ظرف سفالینۂ آبخوری (قاسم الانوار تبریزی ؎) ہمہ آبخوارہ ہینی کہ ز ما کنند مستی ÷ اگر آبخوارہ سازند از خاک ما سبوئے ÷ (اردو) آبخورا (مذکّر) بقول امیر مٹّی اور جست وغیرہ کا برتن جسمین پانی پیتے ہین۔ (ناسخ ؎) پیکے پانی اُسکے جھوٹے آبخورے مین ہون مست ÷ ساقیا فرقت مین مین مشتاق ساغر کا نہین ÷۔

(۵۵) **آب خواستن** (استعمال) خواہش آب کردن و آب طلب کردن چنانکہ سلمان ساوجی گوید (؎) بروزگار تو ابر محیط آبے خواست ÷ کف تو گفت بہ لفظے چو لولو

× سند آب خنجر مطابقت لفظی ندارد۔

خوش آب ٭ (اُردو) پانی مانگنا۔ پانی پینا

آب خور (اصطلاح و استعمال) بلا اضافت
بقول صاحب بحر عجم (۱) نصیب و قسمت
(۲) مشربۂ آبخوری (۳) سر چشمہ و کنار
دریا و امثال آن (۴) بقول صاحب
سروری اسم فاعل از آب خوردن و
بقول مؤلف صیغہ امر ہم (حکیم قطران
ره) ترسم کہ برآید ز جہان آبخور من ٭ کز
شہر برآورد جہان آبخور تو ٭ (حکیم خاقانی ره
در غمت اے زود سیر خون جگر می خورم ٭
تشنہ بحر من کہ دید آبخورش آتشین ٭ (لطیفی
ره) درین آبخور کس نشد آب خور ٭ کہ
آخر سجا کش نشد دیدہ پر ٭ (اردو) (۱) آب
خور (مذکر) (۲) آبخور (مذکر) (۳) پن گھٹ
گھاٹ (مذکر) (۴) پانی پی۔ پانی پینے والا
پانی پینے کے مصدر سے صیغۂ امر اور
اسم فاعل (بحر ره) آب و خور تھا جو وہ چوٹی
مرے آ گئے نہ کھلی ٭ بچگیا آج مین اژدر کا
نوالا ہوکر ٭ (ولہ ره) مین اُسکا تشنۂ دیدار
ہون جسکا یہ عالم ہے ٭ لہو پیتا ہے جگر بھر کے
دلوں نکے آبخوروں مین ۔ (مثل ۲۳) باگھ
بکری ایک گھاٹ پر پانی پیتے ہین ۔

آب خورِ آتشین (اصطلاح) بہ اضافت
سادس بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب خوار
(۲) خونخوار (۳) چشم غم زدگان (اردو
(۱) شراب خوار (مذکر) خونخوار (مذکر) (صفت
(۳) غمزدونکی آنکھ جس سے اشک گرم نکلتے ہین

آب خورد (اصطلاح و استعمال) بلا اضافت
بقول صاحب بحر عجم مرادف آبخور۔ خاقانی
ره) جان شد اینجا چہ خاک بیزد تن ٭ کاب
خوردش ازینجہان برخاست ٭ (خسرو ره
آب خورد آورد غم را سوے من ٭ کاب چشم
شد بہر کوے کہ ہست ٭ (ترکی ہمدانی ره)
تا توانی شکر نعمت کن فراموشی مکن ٭ آبخور را

مزن بر ہم مبادا گم شود ۞ (۲) مؤلف
گوید کہ فعل ماضی از آب خوردن ہم (اردو)
دیکھو آب خور (۲) پانی پیا۔

آب خورد کردن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب جہانگیری کہ بضمن آبخورد گوید (۱)
وقف نمودن و مقام کردن باشد (نظامی ۹)
شہ عالم آہنج گیتی نورد ۞ دران خاک یک ماہ
کرد آبخورد ۞ صاحب فرہنگ انند راج
بذیل آبخورد می فرماید کہ آب خورد کردن
مصدر آبخور و آبشخورد است۔ مؤلف
گوید کہ نہ چنین باشد زیرا کہ مصدر آبخور
و آبخور× آبخوردن است و مصدر اصطلاحی
برائے آبخورد۔ بمعنائے اصطلاحی۔ آبخورد کردن (۲)
بہ تحقیق مؤلف۔ آبخورد کردن بمعنی زندگانی
کردن ہم (فقرہ مہر نیمروز) حضرت ادریس
علیہ السلام ششصد و شصت و ہشت سال
آبخورد کرد (اردو) (۱) قیام کرنا۔ مقام کرنا
ٹھہرنا (۲) زندہ رہنا۔ زندگانی بسر کرنا (آصفیہ)

آب خوردن (مصدر اصطلاحی و استعمال)
بقول صاحب بحر عجم (۱) اندک توقف کردن
و مؤلف گوید کہ (۲) نوشیدن آب ہم۔
(نظامی ۱۵۲) چو پُر خون شد آن طشت
زنگی چہ کرد ۞ بخوردش چو آبے و آبے
نخورد ۞ بہار این مصدر را در نفی قرار دادہ
است و گوید کہ آب نخوردن کنایہ از کمال
سرعت و اگر خیال کنند کہ از خوردن آب
غصّہ فرو می نشیند پس نخوردن آب کنایہ
از فرو نخوردن غصّہ خواہد بود۔ انتہی۔ مؤلف
گوید کہ بر ادعائے بہار این مصدر را در نفی
قرار دادن درست نیست زیرا کہ آب خوردن
بمعنی اندک توقف کردن آمدہ و ماخذ این
عادت است کہ چون مسافران بر سر آبند
و آب خورند وقفہ شان بسیار کم صورت
گیرد کہ محض آب خوردن را کفایت کنند

× بمعنائے حقیقی

از ہمین رسم و عادت فارسیان این مصدر
اصطلاحی را پیدا کرده اند و کمال سرعت
از نفی این خود بخود پیداست (۳) و معنی دیگر که ذکر
آن بہار ہم می کند ہم از عادت مخلوق داخل
محاوره شد شک نیست که آب خشم را فرو می نشاند
و ہمین معنی در کلام ۔ نظامی که مذکور شد چسپان
تر است یعنی زنگی آن طشت پر از خون را
بخورد و غُصّه اش فرو نشد بہار از کلام عبدالرسول
استغنا ہم سند گیرد و ہو ہذا (ع) گوشهٔ ابرو
بسے دیدم و لم آبے نخورد ٭ تعمّق پسندان
این سند را از آب خوردن دل متعلق میکنند اردو
(۱) تھوڑا سا توقّف کرنا ۔ ٹھہرنا ۔ دکن مین
کہا جاتا ہے کہ کیا جلدی پڑی ہے ذرا توقف تو
کیجیے ۔ پانی تو پی لیجیے ۔ (۲) پانی پینا (۳)
آگ بجھنا ۔ غُصّہ فرو ہونا ۔ (بحر ؎) بجھی
نہ آگ لگائی ہوئی رقیبونکی ٭ بہلے بجرنے
دریا مین بارہا تعویذ ٭

آب خوردن از چیزے (مصدر اصطلاحی و
استعمال) بہار بذیل (آب خوردن) ذکر این
می کند و می فرماید که ورای معنی حقیقی
کنایه از پرورش یافتن ہم و بتحقیق مؤلّف معنی
دوم سیراب شدن و تمتع یافتن باشد (ملّا
قاسم مشہدی ؎) ہر کس که دلش تشنه لب
بزم حضور است ٭ از چشمهٔ کوثر نخورد آب
که دور است ٭ (ظہوری ؎) آب خواہد
خورد غیر از وصل یار ٭ چشم تر خوش گریه را
در ہم کشید (و له ؎) نہالے که بار آورد
چاک دل ٭ خورد آب از خون شریان ما ٭
(صائب ؎) خار و گل آب از بہارستان
وحدت میخورند ٭ من ز غفلت در تمیز زشت و
بد افتاده ام ٭ محاوره جویان دریابند که
معنی پرورش یافتن یا سیراب شدن و تمتع
یافتن مخصوص است بصله از و آب خوردن
بغیر صله چیز دیگر است که گذشت مخفی مباد

کہ بہار بمعنی پرورش یافتن از کلام صائب پیدا
کرده است ولیکن در کلام ظهوری نمی چسپد و معنی
بیان کردهٔ **مولف** ہمہ اسناد در اشامل بمعانی
بویان در غلط نیفتند کہ استناد بہار از کلام عبدالرسول
استغنا (کہ در اصطلاح ماضیہ گذشت) درین مقام
ہم علی محلہ نیست چنانکہ او می کند۔ (اردو)
(۱) پانی پینا۔ چشمہ یا حوض وغیرہ سے (۲)
سیراب ہونا۔ متمتع ہونا۔ کسی چیز سے۔

(۴۷) **آب خوردنِ چشم** (مصدر اصطلاحی۔)
باضافت نون۔ جلا گرفتن۔ و روشن شدن
چشم باشد چنانکہ صائب گوید (ــه) از گوہر
ما گرچہ خورد چشم جہان آب ؎ از گرد یتیمی است
ہمان پیرہن ما ؎ (اردو) آنکھین روشن
ہونا (ناسخ ــه) روشن آنکھین راہ جانان
مین ہوئین ؎ میل جو ہے سرمہ کا وہ میل ہے ؎

(۴۸) **آب خوردنِ چیزے** (مصدر اصطلاحی)
باضافت نون۔ باران دیده و باران زده
شدن آنچیز باشد کہ مقابل آفتاب خوردن
است چنانکہ اینائے فراہانی گوید (رباعی)
در راہ طلب ز لطف تو تاب نخورد ؎ از چشمہ
چاہ ذقن آبے نخورد ؎ بے گریہ و سوز دل
بود طاعت ما ؎ این دانہ کہ آب آفتاب
نخورد (اردو) نم دیدہ یا نم رسیدہ یا نم خوردہ ہونا

آب خوردنِ دل (مصدر اصطلاحی)
باضافت نون بقول صاحب بحر عجم آرام و تسکین
یافتن و بقول بہار کنایہ از قوت گرفتن و خوش
شدن آن (صائب ــه) صائب دلش از
صحبت گلشن نخورد آب ؎ شبنم کہ بخورشید دل
نگران ست ؎ (عبدالرسول استغنا ــه) گوشہ
ابروے دیدم دلم آبے نخورد ؎ تشنہ دیدار
تیغ آبدار کیستم ؎ (کلیم ہمدانی ــه) دل آب
ز آہن نفس خورد ؎ دیگر ز بہشت دانہ چین
نیست ؎ در راے **مولف**۔ از آب
خوردن دل سیراب شدن و تسکین یافتن دل

مراد است (اُردو) دل کا سیراب ہونا کلیجہ ٹھنڈا ہونا

(۲) **آب خوردنِ نگاہ** (مصدر اصطلاحی) باضافت نون سیراب شدن نگاہ است چنانکہ ظہوری گوید (س) دہر گلہاے تر بہ خار خشک افتد اگر چشمم ۵ کہ خورد است آب از روے عرقنا کے نگاہ من ۵ عجب است کہ صاحبان لغت آب خوردن دل را اصطلاحی خاص قرار دادہ اند و آب خوردن نگاہ را گذاشتہ اند و ممکن است کہ در کلام اساتذہ آب خوردن جگر ہم نظر آید۔ **مولف**۔ گوید کہ اگر آب خوردن چیزے را۔ اصطلاح عام قرار دادہ شود آب خوردن دل و نگاہ و جگر وغیرہ ہمہ را شامل شود اندرین صورت دو اصطلاح عام باشد (۱) آب خوردن کسے (۲) آب خوردن چیزے۔ پس آب خوردن زنگی کہ در اصطلاح (آب خوردن گذشت متعلق از نمبر (۱) شود و آب خوردن دل و نگاہ و دانہ وغیرہ ذالک متعلق از نمبر (۲) باشد۔ بدینوجہ کہ صاحبان لغت آب خوردن دل را اصطلاح خاص قرار دادہ اند **مُولّف** ناچیز ہم درین موقع آب خوردن نگاہ را اصطلاح خاص قرار داد (اُردو)۔ نگاہ کا سیراب ہونا۔

آب خوردہ (اصطلاح) بلا اضافت ثانی بقول صاحب بحر عجم عموماً ہر چیز آب خوردہ وخصوصاً ظرفے کہ چند گاہ آب دران بودہ باشد۔ بہار گوید کہ (۱) آب خوردہ چیزے را گویند کہ با و آب رسیدہ باشد و بدان سبب از آب و تاب اصلی برگردیدہ باشد (۲) سبوے آب خوردہ و ظرف آب خوردہ و خمے کہ نخست باب ترکنند تا چیزے کہ در و اندازند منجذب نشود۔ **مولف**۔ گوید کہ اگرچہ این اسم مفعول از مصدر آب خوردن است کہ گذشت ولیکن در محاورۂ عجم استعمال این بطور خاص واقع شدہ

(۱) گویند که میوهٔ آب خورده بدطعم شود (اثیر ۵)
کسے ندادمینا نه زاهد خشک ❋ خم آب خورده
چو شد قابل شراب شود ❋ (اُردو) (۱)
آب رسیده (۲) ترکیا ہوا برتن۔

آبِ خورشید (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم - آب زندگی - صاحب
شمس گوید که این مجاز است از قبیل واراده
مسبب زیرا که نزد حکما حیات حیوانات وآفتاب
تجلی روح است و یا ظهور نفس (اُردو)
دیکھو آب زندگی ۔

آبِ خوش خُوردن (مصدر اصطلاحی)
بلا اضافت بقول صاحبان شمس اللغات و
هفت قلزم و فرهنگ انند کنایه از آسودن
و راحت یافتن و برخورداری گرفتن
باشد۔ (اُردو) راحت پانا - آرام پانا -
تمتع حاصل کرنا (ناسخ ۵) آرام خوش قد دلنسے
کوئی پاس ہے محال ❋ جز سرو بیٹھتے ہین
سب اشجار کے تلے ❋

آبِ خونابه سرشت (مصدر اصطلاحی)
باضافت ثالث بقول صاحب فرهنگ
انند کنایه از نهر فرات (۲) شراب (۳) آبے
که رنگش سرخی زند (اُردو) (۱) فرات (مذکر)
(۲) شراب - مؤنث (۳) سُرخی مائل پانی۔
(مذکر) بقول صاحب آصفیه لال پانی شعراء
سُرخ اور اُس چشمه کو کہا جاتا ہے جس کا پانی
شعاع آفتاب یا زمین کی مٹی سرخ ہونے یا
سُرخ کیڑون کے سبب سے لال نظر آئے
اسطرح کے اکثر چشمے پہاڑون پر موجود ہین

آبِ خونین (اصطلاح) باضافت ثالث
اشک خونین چنانکه سلمان ساوجی گوید ۵
جوہر آب فرات از خون پاکان لعل گشت ❋
وین زمان آن آب خونین همچنان در
چشم ماست ❋ (اُردو) اشک خونین (مذکر)
(دیکھو آب آتش رنگ کا نمبر ۲)

آب خیر کردن (مصدر اصطلاحی) بلا اضافت بقول صاحب بحر عجم۔ صرف کردن آب در راہ خدا و بقول بہار۔ وقف کردن آب (ظفر ؎) چو گل چیند آئینہ از شوخ دیرینہ بشکرانہ آن کند آب خیر (اردو) سبیل پلانا۔ سبیل رکھنا۔ سبیل لگانا۔ (ناسخ ؎) بہر کے تشنگیں آبلوں کی اب پلا دیجے سبیل پڑ گئے ہیں پیاس سے کانٹے زبان خار میں (خورشید ؎) ملک عدم کو اب کوئی پیاسا نہ جائیگا قاتل نے آب تیغ کی رکھی سبیل ہے

آب خیز (اصطلاح) بلا اضافت۔ بقول صاحب بحر عجم (۱) زمینے باشد کہ ہر جا کہ آنرا بکنند آب بیرون آید (۲) طغیان آب۔ (۳) موجۂ آب (۴) ناودان۔ بقول صاحب ناصری این را خیز آب ہم گویند (اوحدی ؎) اندرین آب خیز نوح توئی واندرین دامگہ فتوح توئی (اردو) (۱) وہ زمین جسکو ذرا سا کھودنے سے پانی ابلنے لگے۔ (۲) پانی کی طغیانی (مونث) (۳) سیلاب (مذکر) (۴) بقول صاحب جامع اللغات بدررو۔ پرنالہ جسکے راستے کسی چھت کا پانی گرتا ہے۔ (ناسخ ؎) میرے اشکوں کا فلک تک موج زن سیلاب تھا ہالۂ مہ کی جگہ شب حلقۂ گرداب تھا

آب داخل کردن شیر را (مصدر اصطلاحی) بقول خان آرزو مرادف آب در شیر داخل کردن (؎) عشق ما را از فریبش آگہی بود آرزو چشم فرہاد آب داخل کرد جوے شیر را

آب دادن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم (۱) آبیاری کردن و پروردن (اشرف مازندرانی ؎) رسیدہ سبزۂ خطش کنون نزدیک خشکیدن بجنبید اے ہوس ناکان کہ وقت آب دادن شد (۲) مجازاً بمعنی انزال کردن (بہار) (زلالی ؎)

زانگیز خرام آن پریزاد ۔ در و دیوار خلوت
آب میداد ۔ (زلالی سے) زغلط سرین سیمین
ریزدوے ۔ زمین آب دادے زانگیزے (اردو)
آبیاری کرنا - آب دینا (۲) منزل ہونا -
(اسیر سے) سوکھ جائیگی اپنی کشت امید ۔
نہ کریگی جو آبیاری آنکھ ۔ (میرحسن سے)
عبادت سے اس کشت کو آب دو ۔ کہ
وان جا کے خرمن بھی تیار لو ۔ -

آب دادن بہ چیزے (مصدر اصطلاحی)
بہار ذکر این می کند و گوید کہ (معروف) **مولف**
گوید کہ آب دادن بہ چیزے عام است براے
اسلحہ وغیر آن - پس (۱) **آب دادن بہ تیغ**
و خنجر و امثال آن بمعنی آبگیری کردن
آن است چنانکہ والہ ہروی گوید (سے)
ز زہر چشم چرا آب می دہی جانا ۔ بہ تیغ ناز
چو آب چہ ذوقن باشد (۲) **آب دادن بہ**
نہال یا باغ - و شلہ سیراب کردن و آبیاری
کردن آنست (کلیم سے) دہر کا مستانہ دہل
مفت کہ امید گلاب ۔ تا نیامد بمیان آب
بگلزار نداد ۔ (۳) **آب دادن بہ چشم و روے**
وغیرہ لک بھلا بخشیدن و رونق دادن
باشد - پس این مصدر عام راذکر کردن
واز فرق استعمالش کنارہ کشیدن ستم است
بر اصطلاح جویان بقول صاحب بحر عجم (۴)
آب دادن بچیزے بمعنی انزال کردن است
اما سندش کہ از کلام زلالی در (آب دادن)
گذشت مخالف اوعاست - (اردو) (۱)
آب دینا تلوار یا خنجر یا اور کسی ہتھیار کو - نقد
امیرسان پر لگا کر یا چھرٹا کر تیز کرنا (غالب سے)
کرے ہے قتل لگاوٹ مین تیرا رو دینا ۔
تری طرح کوئی تیغ نگہ کو آب تو دے ۔ -
(ظفر سے) کر دیتا ہے اپنی تیغ کو وان آب
وہ قاتل ۔ تو جان با زمحبت جان سے
یان ہاتھ دھوتے ہین (۲) سینچنا - سیراب کرنا

آب دینا۔ درخت یا باغ وغیرہ کے لئے
کہا جاتا ہے۔ (ذوق ره) دے گر چمن کو
گریۂ مستانہ میرا آب ٭ بیضون سے بلبلو نکے
ہو پیدا ابلا شراب ٭ (بحر ره) جیسے سینے
ہین صنم پھولون کے بالے تم نے ٭
ابر تر موتیے کو آب گہر دیتے ہین۔ ٭
(میرحسن ره) عبادت سے اس کشت کو
آب دو ٭ کہ وان جا کے خرمن بھی تیار
ہو ٭ (۳) آب دینا۔ جلا دینا۔ چمکانا موتی
یا لعل یا اور کسی جواہر کے لیے۔ (ظفر ره)
دانۂ اشک کو دی عشق نے میرے وہ
آب ٭ جو اسے دیکھتا ہے صاف گہر
پاتا ہے ٭

آب دادن بہ کسے (استعمال) مرادف
آب دادن کسے راست کہ می آید۔

(۹) **آب دادنِ چشم** (مصدر اصطلاحی)
کنایہ از اکتساب فیض و دیدار کردن شئے
مرغوب و تماشا کردن است۔ بہار این را
(چشم آب دادن) نوشتہ و وجہے نباشد کہ چشم
آب دادن را (آب دادنِ چشم) نگیریم بنگر
ظہوری گوید (ره) آب خواہد داد چشمے در
تماشایش حباب ٭ این چنین باران اگر
از چشم احباب آورم ٭ ۔ مخفی مباد کہ
(آب دادن چشم) بذیل (آب دادن چیزے)
ہم می آید ولیکن تخصیص معنی تقاضاے آن
می کند کہ این را اصطلاح خاص قرار داده
شود (اُردو) نظارہ کرنا (صابر ره) کون کہتا
ہے گھر بیٹھے نظارہ حسن کا ٭ ہے نظر بازون
مین یہ ہم سب سے بہتر آئینہ ٭ (آصفیہ)

(۱۰) **آب دادنِ چیزے** (مصدر اصطلاحی) باضافت
نون مرادف آب دادن بہ چیزے است
یعنی (۱) آب دادنِ تیغ۔ و شمشیر و امثال
آن (ظہوری ره) از تلخی نگاہ چہ شیرین
شد است زخم ٭ برّندہ تیغ غمزہ بزہر آب داده است

(۲) آب دادن نہال۔ یا باغ ومثلہ (۳) آب دادن چشم - دردے وغیرذلک بہار ذکر این نمی کند بلکہ آب دادن تیغ وخنجر - بمعنی آبگیری کردن می نویسد درراے مؤلف تخصیصش ز تیغ وخنجر درست نیست وسندے کہ از کلام معز فطرت آوردہ است لفظاً غیر مطابق -

(۲ه) آب دادن چیزے را | مصدر اصطلاحی مرادف آب دادن بچیزے است (۱) آب دادن تیغ وخنجر وامثال آنرا (صائب ؎) مکن بے بہرہ یارب از قبول دل بیانم را ٭ بزہر چشم خوبان آب دہ تیغ زبانم را ٭ - (میر معز فطرت ؎) زخم جانم از شکرخندی نمی بندد دہان ٭ خنجر ناز ترا آب تبسم دادہ اند ٭ (ظہوری ؎) بزہر چشم داد است آب نشترہاے مژگان را ٭ نشاندست لذتہاے نیش غمزہ در نوشم ٭ (۲) آب دادن نہال یا باغ را ومثلہ (نظامی گنجوی ع) نبات روح را آب از جگر دادہ ٭ (۳) آب دادن چشم و دیدہ وغیرذلک را (صائب ؎) چشم خود را دادہ بود از آب حیوان خضر آب ٭ تا غرور آیینہ را از دست اسکندر گرفت ٭ (بیدل ؎) گل بہ رخت کشود نقاب کشیدہ را ٭ آیینہ آب دادہ ز روے تو دیدہ را ٭ (ظہوری ؎) ز زہر چشم قہرش دادہ آبے نوک مژگان را ٭ ظہوری چون نباشد محو لذت نیش نوش آمد مخفی مباد کہ ضمیر غائب کہ بشین معجمہ بیاید معنی متعلق از ہمین اصطلاح است چنانکہ میر معز فطرت گوید (؎) دو شمشیرند در یک قبضہ ابروے سیہ تابش ٭ کہ ہر دم می دہد آن تند خو از زہر چشم آبش ٭ -

(ط۲) آب دادن کسے را | (استعمال) بمعنی سیراب کردن آنست چنانکہ غنی گوید (؎)

تا زبان چون قلم از کام نیامد بیرون ٭ یکدم این چرخ سیہ کار نداد آب مرا ٭ (ارسلان در حمد گوید ﮯ) از سحاب بے تشنہ لب را آب داد ٭ ہم صدف را گوہر نایاب داد ٭ (ظہوری ﮯ) تشنگان وعدۂ امروز را ٭ آب از سرچشمۂ فردا مدہ ٭ ہم بر قیاس اصطلاح ماضیہ با ضمیر غائب (اہلی شیرازی ﮯ) ہر کہ سرمست تو شد جام شرابش ندہند ٭ بجدا گر ہمہ خضر است کہ آبش ندہند ٭ (صائب ﮯ) گل اندامے کہ میدادم بخون دیدہ آبش را ٭ چسان بینم کہ گیرد دیگرے آخر گلابش را ٭

آبدار (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم (۱) آنکہ آب از بہر مردم نگاہ دارد (عرفی ﮯ) مجلست را زہرہ قوال و مگس رانت زحل ٭ آبدار ت ابر نیسان و خواصت آفتاب ٭ اردو آبدار (مذکر) (میر حسن ﮯ) خضر اسکی سرکار کا آبدار ٭ زرہ ساز داؤد سے وان ہزار ٭ (ذوق ﮯ) مہرداروں مین ترے ایک ہے ناچیز عقیق ٭ آبداروں مین ترے ایک ہے ادنیٰ گوہر ٭ - (۲) آبدار - نام گیا ہے کہ شبیہ باشد بہ لیف خرما (اردو) ایک قسم کی گھانس کا نام جو برگ خرما سے مشابہ ہوتی ہے - (۳) آبدار - ہر چیز با طراوت وپر آب از میوہ و نباتات و جواہر و اسلحہ و شعر و سخن وغیرہ چون - انگور آبدار - ولولوئے آبدار و شمشیر آبدار - و شعر آبدار وغیرہ (جامی ﮯ) پیکان آبدار کہ آید ز دوست دوست ٭ بر عاشقان سوختہ باران رحمت است ٭ (غنی ﮯ) اشعار آبدارم تا شد محیط عالم ٭ انداختند در آب یاران سفینہ ہا را ٭ (طالب کلیم ﮯ) صحرا کنون خوش است کہ از فیض گریہ ام ٭ روئید سبزہ چون مژۂ آبدار من ٭ (ظہوری ﮯ) کہ دیدا ینچنین کشت غم تازہ کرد ٭ کرم کردہ حق

گریۂ آبدارسے ۔ (صائبؔ) زخم گل آب
از نواے آبدارم می کشد ۔ شور بلبل خجلت
از جوش بہارم می کشد ۔ (اردو) آبدار لطیف
نفیس ۔ طراوت دار ۔ چمکیلا ۔ دھاروالا
تیز ہتھیار ۔ (آتشؔ) کمال شہرۂ حسن
حبیب سنتا ہون ۔ ڈھلا ہوا کوئی مضمون
آبدار نہو ۔ (ناسخؔ) آبدار اشعار سے
تیغ زبان ہے آبدار ۔ گوہر مضمون دلا جو
ہین اس تلوار کے ۔ (انیسؔ) ہتیس
دُرو ولیعت محبوب کردگار ۔ براق و درفشان
وضیا وار و آبدار ۔ (ناسخؔ) چمن مین یاد
جو آیا وہ گلعذار مجھے ۔ تو شاخ گل ہوئی
شمشیر آبدار مجھے (۴) آبدار ۔ بقول صاحب
ناصری کنایہ از مردم صاحب جمعیت وسامان
(حکیم سنائیؔ) ثقبتہ الملک ظاہر آنکہ چو آبِ
ایزدش آبدار خواہد کرد ۔ (مصرع ناصری)
ایزدت آبدار خواہد کرد ۔ (اردو) مالدار شخص
دولت مند (۵) آبدار بقول صاحب ناصری
کنایہ از تیغ و خنجر (فردوسیؔ) چو باد دید
اُنچہ جاے ورنگ ۔ ہمان آبدارے کہ
بودش بجنگ ۔ بزد بر سر و تارک آن
نامدار ۔ تو گفتی تنش سر نیاورد بار (اردو)
ہتھیار ۔ جیسے خنجر وغیرہ ۔

آب دار خانہ (استعمال) بقول صاحب
فرہنگ انندراج جاے کہ آب دران
نگہدارند (اردو) بقول امیر وہ مکان جسمین
امرا کے پانی پینے کا سامان رہتا ہے ۔
مؤلف ۔ کی راے مین یہ لفظ عام ہے
امراسے اسکو کچھ تخصیص نہین ہے (سوداؔ)
الغرض مطبخ اُس گھرانے کا ۔ رشک
ہے آبدار خانے کا ۔

آب دارو (اصطلاح) بے اضافت
بقول صاحب محیط اعظم مومیائی است و
رازی دواے دیگر را باین اسم خوانند (اردو

مومیائی (مؤنث)

(۹۵) **آبداری** (استعمال) (۱) رونق و صفا چنانکہ صائب گوید (ﮨ) سخن چو بال و پر طوطیان شود سرسبز ٭ ز آبداری لعل لب شکر شکنش (اردو) آبداری (مؤنث) (منیر ﮨ) کمخواب کا تھان بھی ہے بھاری ٭ زربفت کی جسمیں آبداری

آب داشتن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار و صاحب فرہنگ انندراج ـ سیراب و تازہ داشتن (سلمان ساوجی ﮨ) ہمہ روز تخم طرب کاشتند ٭ ز آب زرش آب میداشتند ٭ مؤلف ـ گوید کہ آب داشتن سیراب کردن است نہ سیراب داشتن ـ (اردو) سینچنا ـ آب دینا ـ سیراب کرنا ـ سیراب رکھنا ـ ترو تازہ رکھنا ـ

آب داشتن بچیزے (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بچیزے دادن کہ سیراب کردن و انزال کردن است

آب داشتن چیزے (مصدر اصطلاحی ـ) باضافت نون بقول صاحب تحقیق اصطلاحات فریب داشتن چنانکہ از کلام خالص اصفہانی سند آرد (ﮨ) ہر کہ گوید کہ سے زیان دارد ٭ چشمش آب درمیان دارد ٭ مؤلف گوید کہ صاحب تحقیق بہ حقیقت سندپے نبردہ کہ (آب درمیان داشتن) است آب داشتن چیزے اصطلاحے است عام (۱) اگر اضافت آن بہ اسلحہ کنند چنانکہ آب داشتن تیغ و شمشیر و خنجر و امثال آن ـ مراد از تیز بودن و تیزی داشتن شمشیر و امثال آنست چنانکہ بیدل گوید (ﮨ) فقر صاحب جوہر آثار کمال عبرت است ٭ تیغ در ہر جا تنک شد بیشتر می دارد آب ٭ (ظہوری ﮨ) ندارد غالبا آب مروت تیغ بیدادش ٭ ظہوری بر کشی تا کے بحسرت گردن خود را ٭ (۲) اگر اضافت بسوے جواہر و شے آبدار کنند

چنانکہ آب داشتن گوہر و عقیق و آہن
و مثلہ مقصود از جلا و صفا داشتن آن باشد
(۳) اگر اضافت بچیز ہاے دیگر کرده شود
رونق و آبرو داشتن آن چیز است چنانکہ
آہی گوید (س) ندارد روے گل پیش تو
آبے ٭ بپایت ریخت گوئی آبرو لالہ (بیدل
س) گر درین بحر اعتبارے از گہر میداد [illegible]
قطرهٔ بے قدر مابیش از گہری دارد آب ٭
(ولہ س) فیض خاموشی بیاد لب کشود نہاد
اے زخود غافل تو بین در غنچہ دارد آب گل ٭
(۴) در بعض مواقع آب داشتن چیزے
بمعنی فریب داشتن ہم آمده چنانکہ از صنائع
تحقیق الاصطلاحات گذشت و سندش از
کلام سلیم بدست آمد (س) زنہار کہ از
دکان ایام ٭ آتش نخری کہ آب دارد ٭
(۵) آب داشتن بمعناے حقیقی اوست
چون اضافت بسوے چشمہ یا چاه و حوض وغیرہ

کنند۔ وحید قزوینی گوید (س) دیدم آن
چشمۂ ہستی کہ جہانش خوانند ٭ القدر آب
کزو دست توان شست نداشت ٭ ظہوری
س) نہاں تف جگر برون رفت ٭ وین طرفہ
کہ گریہ دارد آبے (اُردو) (۱) آب رکھنا
بقول امیر باڑھ دار ہونا (رشک س)
صفت ظلم مین یکسان ہین ستمگر کم و بیش ٭
آب رکھتی ہے لبان دم شمشیر چھری ٭
(۲) آب رکھنا خوب صاف اور چمکیلا ہونا
(امیر اللغات) (غافل س) رکھتے ہین آب
ایسی موتی سے دانت تیرے ٭ مٹی ہین
ملگیا ہے جنکی چمک سے ہیرا ٭ (۳)
رونق و آبرو رکھنا۔ بقول امیر آبرو رکھنا
ذی مرتبہ اور ذی عزت ہونا۔ (۴) کسی
چیز کا فریب و آمیزش رکھنا۔ عیب رکھنا
نقص رکھنا۔ اردو مین اس کا استعمال ہر
ایک موقع کے لئے خاص ہے۔

(۵) پانی رکھنا۔(آصفیہ) یہ حوض اس قدر پانی نہین رکھتا جس مین نہا سکین۔(مولف)

آب داشتنِ متاع (مصدر اصطلاحی)

باضافت نون بقول صاحب بحر عجم (۱) غش داشتن آن تا دیگرے را توان فریفت و بقول بہار (۲) متاعے کہ قیمتش زیادا از ارزش کردہ باشند (محمد سعید اشرف سے) بر کسے نیست فیض گردون را * آب دارد متاع دولابی * مولف گوید کہ صاحبان بحر عجم و بہار عجم (آب داشتن چیزے) را نہ نوشتہ اند ازینجاست کہ این مصدر اصطلاحی را بلباس خاص گرفتہ اند۔ حقیقت آنست کہ این مصدر خاص در (آب داشتن چیزے) داخل است و اختلافے کہ در معناے صاحب بحر و بہار واقع است تصفیہ آن از سند پیش کردہ بہار بحق صاحب بحر عجم میشود اردو متاع کا کھوٹ رکھنا۔ متاع کھوٹی ہونا متاع جعلی ہونا۔ مال کھوٹا ہونا۔ مال کھرا نہ ہونا۔

آب داشتنِ مجلس (مصدر اصطلاحی)

باضافت نون۔ رونق داشتن مجلس۔ بہار این مصدر اصطلاحی را در نفی ذکر می کند یعنی (آب نداشتن مجلس) را کنایہ از رونق و وصف نداشتن آن می گوید سندے کہ از خواجہ شیراز بہم رسیدہ در نفی است و آن مستلزم آن نیست کہ این مصدر را در منفی ذکر کردہ شود (سے) مخمور جام عشقم ساقی بدہ شرابے * پر کن قدح کہ بے مے مجلس ندارد آبے * در راے مولف این مصدر خاص ہم از معناے (۳) (آب داشتن چیزے) متعلق است (اردو) مجلس کا رونق رکھنا۔ مجلس مین رونق ہونا۔ مجلس رونق دار ہونا۔ نفی مین مجلس بے رونق ہونا۔

آبِ داغ (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم باضافت ثالث (۱) آبیکہ بسیار گرم باشد وآنرا جوش دادہ باشند (۲) یا آنکہ سنگے یا آہنے گرم کردہ دران انداختہ باشند (۳) و بدون اضافت داغے کہ از آب افتد (وحید ؎) ہمچو آب داغ از آمیزش ما سوختست ٭ ہر کہ بعد از آشنائی با تو مارا دیدہ است ٭ (صائب ؎) از سیاہی تازہ گردد آبداغ زندگی ٭ شد خمار چشم لیلی بیش انا ہوا مرا ٭ (اردو) (۱) کھولتا ہوا پانی (۲) تاو دیا ہوا پانی (۳) پانی کا دھبا۔ پانی کا داغ

آبدان (اصطلاح) بلا اضافت بقول صاحب بحر عجم (۱) زمین پستے کہ آب باران دران جمع شود (۲) ظرف آب (۳) آبگیر کہ تازی آن غدیر است (۴) مخفف آباد ان (۵) مثانہ آدمی وحیوانات (طالب آملی ؎) از مے ناخوردہ از دست نسیم ٭ موج بدمستی کند در آبدان ٭ (صائب ؎) آب باران خورِ صدف کرد ارگاہ تشنگی ٭ ماہی آسا ہیچ آب از آبدان کس مخور ٭ (سعدی ؎) فتد تشنہ در آبدان عمیق ٭ کہ داند کہ سیراب گردد غریق ٭ (اردو) وہ نشیبی مقام جہاں بارش کا پانی جمع ہو۔ (مذکر) (۲) پانی کا ظرف (مذکر) (۳) تالاب (مذکر) (۴) آبادان کا مخفف اردو میں آباد ان مستعمل ہے۔ دیکھو (آبادان) (۵) مثانہ (مذکر)۔

آب داند کہ آبادی کجاست (مثل) بقول صاحب خزینۃ الامثال این مثلے است کہ فارسیان زنند مقصود این است کہ آب را با آبادی تعلق است و آبادی بے آب باقی نماند کسے کہ از حقیقت چیزے آگاہ و تعلق بدان داشتہ باشد در موقع اظہار تعلق و آگاہی او این مثل می زنند اردو والی سے پیٹ چھپ نہیں سکتا۔ کوتوال کا

پیادہ شہر کا بھیدی۔ مردار کی حالت گیدڑ جانے۔ یہ تینوں مثل دکن میں مستعمل ہیں صاحب محاورات ہند نے (دالی سے پیٹ چھپانا)۔ لکھا ہے جو اوّل الذکر مثل کا مصدر ہے

(۶۵) **آب در آب ریختن** (مصدر اصطلاحی)۔ متعلق است از اصطلاح عام کہ آب در چیزے یا چیزے ریختن وکردن باشد۔ آب در آب ریختن آبرو را کم کردن است۔ چون آب در شیر ریختن و آب در بادہ کردن کہ خاصیت شیر و بادہ را کم میکند و این کلیہ باشد کہ در ہر چیز کہ آب داخل کنند اثر آن کم میشود و مجازاً بمعنی دسغلے بکار بردن ہم و این مخصوص است از مصادر خاص کہ می آید (بیدل ۵) بتاراج جنون دادم چہ ہستی و چہ فرہنگش ؏ در آبش ریختم آبے کہ آبم می کند ننگش ؛ (اُردو) آبرو گھٹانا۔ آبرو کم کرنا۔ محاورہ اردو میں آبرو پر پانی پھیر دینا بھی کہا جاتا ہے جس سے عزت و آبرو مٹانا مراد ہے (ناسخ ۵) دے گھٹا کو نہ مرے دیدۂ ترسے نسبت ؏ آبرو میری نہ ہم چشموں میں اے یار گھٹا ؛ (فقرہ امیر اللغات) کسی کا کیا قصور تمہارے چال چلن نے تمہاری آبرو کم کر دی ''۔

(۶۶) **آب در آتش افگندن** (مصدر اصطلاحی) سرد کردن آتش است ز باندانان حال تصدیق این محاورہ می کنند و سندش از کلام نظامی سن د چہ توان گرفت کہ گفتہ است (۵) اگر سایہ بر آفتاب افگند ؛ در آن چشمہ آتش بآب افگند ؛ ظاہر است کہ از چشمہ آتش آفتاب مراد است۔ شاعر گوید کہ اگر ممدوح ما سایہ بر آفتاب افگند آب و تابش باقی نماند و آتش او سرد شود۔ اگر ہمین شعر درسند (آب در چیزے افگندن) آوردہ شود در آنحال کنایہ از رونق دادن باشد کہ می آید۔ (اُردو) آگ بجھانا۔ آگ ٹھنڈی کرنا۔ دیکھ ۵

آتش عشق کو رو رو کے کیا ہے ٹھنڈا ٭
اب پری بھی جو جلاے تو بلا جلتی ہے ٭-

(۹۷) **آب درآتش زدن** (استعمال) سرد کردن آتش است وکنایہ از تسکین دادن ہم چنانکہ نورالدین ظہوری گوید (ع) آبے زند ز باد ظہوری درآتشش ٭ سرست ترشو چو شرابش نمی دہند ٭ (اردو) آگ بجھانا۔ دونون معنون مین (امیر اللغات)

(۹۸) **آب درآتش کردن** (استعمال) مرادف ماضیہ چنانکہ ظہوری گوید (ع) چندانکہ بادمی بردم خاک سے شود ٭ درآتش آنقدر کہ توان آب می کنم ٭۔

آب در بادہ کردن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار (۱) کنایہ از دغلے بکار بردن مولف۔ گویدکہ این اصطلاح خاص ہم متعلق است از اصطلاح عام (آب در چیزے کردن و ریختن) کہ می آید درین مولف (۲) آب در بادہ کردن کنایہ باشد از کم کردن نشہ آن (والہ ہروی ع) از گریہ ام زمانے چشمش زفتنہ ماند ٭ بدست راتلافیست در بادہ آب کردن ٭ (اردو) (۱) دغا دینا۔ دغا کرنا۔ دھوکا دینا (۲) شراب مین پانی ملا دینا۔ نشہ کو کم کرنا۔

(۱۰۰) **آب در پوست افگندن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب بپوست افگندن است کہ گذشت (ظہوری رباعی) این انبہ حلاوت آب در پوست فگند ٭ خشک است ز تازہ مغزیش لذت قند ٭ در دفع گزند تلخکامی حرزے ٭ از ریشہ او ببازو ذائقہ بند ٭

(۱۰۱) **آب در پے کسے ریختن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب از پے ریختن است (یحیی کاشی رباعی) آنانکہ بدامان حیات آویزند ٭ مردن سفریست چند ازان بگریزند ٭ اشکے کہ بریزند

عزیزان در مرگ چو آب بے است کہ در پے
مسافر ریزند۔

آب در پیمانہ کردن (مصدر اصطلاحی)
کنایہ از دور شراب کردن و شراب نوشیدن
است چنانکہ غنی گوید (ع) دائم از مستی
غنی در رقص چون دولاب باش * گر نباشد
می توان کرد آب در پیمانہ ہا * (۲) بعض از
زباندانان عجم گویند کہ از (آب در پیمانہ کردن)
گریستن مراد است در ینصورت مقصود شاعر
این باشد کہ اگر مستی و رقص نباشد آب در
پیمانہا کن یعنی گریہ وزاری کن (اردو) شراب
پینا (۲) رونا۔

آب در جامۂ کسے ریختن (مصدر اصطلاحی)
صاحب فرہنگ انند راج بحوالہ بہار گوید کہ
کنایہ از سراسیمہ و مضطرب گردانیدن باشد و
بہار ذکر این نمی کند بلکہ بہمین معنی (آب در
زیر جامۂ خواب کسے ریختن) می نویسد کہ می آید
قائل سندے پیش نہ کردہ است و از نظر
مولف ہم نگذشت (اردو) پانی پانی کرنا۔

آب در جگر (اصطلاح) بقول صاحب
شمس اللغات کنایہ از تونگری چنانکہ سلمان
ساوجی گوید (ع) با آنکہ آب در جگرم نیست
ہر شبے * باشد خیال روے تو ام میہمان
چشم * (۲) و در معنی حقیقی ہم استعمال این
بنظر آمد (ظہوری ع) برائے گریہ دیگر در
جگر آبے نمی بینم * اگر بس نیست باید فکر دیگر
گریۂ ما را * (۳) بیمارے کہ در استسقاے
زقی مبتلا باشد (بیدل ع) از وصل گلرخان
نتوان کنار عافیت جستن * کہ دارد خوشی
گل چون در جگر آب است شبنم را (اردو)
(۱) تونگری دولتمندی (مونث) (۲) خوشی
(دیکھو آصفیہ مین خون جگر پینا) (۳) استسقاے
زقی (آصفیہ) (مذکر)

آب در جگر بودن (مصدر اصطلاحی)

لازم آب در جگر داشتن باشد چنانکہ آقا ہی
نیشاپوری گوید (ـــہ) زاسودگیست گر بود ت
پیرہن درست ۞ از خامی است گر بود ت
آب در جگر ۞ (اردو) تونگر ہونا۔ مالدار ہونا۔

آب در جگر دارد (مقولہ) بقول صاحب
برہان جامع۔ مست است و تونگر مؤلف
گوید کہ این مشتق است از (آب در جگر داشتن)
کہ می آید (اردو) مدہوش ہے مست ہے۔
مالدار ہے۔ تونگر ہے۔

آب در جگر داشتن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار تونگر گشتن و استطاعت و مایہ
داشتن (۲) بقول صاحب بحر عجم مست شدن
ہم (صائب ـــہ) روزی خونین دلان
از غیب صائب می رسد ۞ لعل اگر در سنگ
باشد در جگر می دارد آب ۞ (اردو) مال
رکھنا۔ مالدار ہونا۔

آب در جگر ندارد (مقولہ) مشتق از اصطلاح
ماضیہ و منفی (آب در جگر دارد) صاحب
بحر عجم ذکر این می کند فارسیان چون کسی را
مفلس بینند گویند کہ آب در جگر ندارد (ظہوری
ـــہ) آلودگان کہ آب ندارند در جگر ۞ دریا
بآب دیدہ نشست و شو کنند (اردو) مفلس ہے

آب در جگر نگذاشتن (استعمال) بقول بہار
کنایہ از کمال نکبت و افلاس است مؤلف
گوید کہ معنی مصدری را اینقدر اجمال نشاید آب
در جگر نگذاشتن۔ تونگر نداشتن۔ و محتاج کردن
(صائب ـــہ) نگذاشت آب در جگرم آہ آتشین
در برگ گل ز تندی آتش گلاب سوخت ۞
مقصود مصرع اول اینست کہ آہ آتشین مرا
نگذاشت کہ تونگر و مستطیع باشم۔ استطاعت
مرا برد و مرا مفلس کرد۔ (اردو) مالدار۔ دولتمند
تونگر نہ رہنے دینا۔ دیکھو (رہنے دینا) آصفیہ۔
(فی البدیہہ نظم طباطبائی ـــہ) ہمت نے مالدار
نہ رہنے دیا مجھے ۞ سمجھو کہ ہاتھ آگئی دولت گئی ہوئی ۞

آب در جگر نماندن (استعمال) بقول
بہار مرادف ماضیہ **مؤلف** گوید کہ لازم و
متعدی ہر دو یکسان نباشد۔ این لازم است
و مصدر ماضیہ متعدی۔ کنایہ است از مفلس بودن
و تونگری باقی نماندن چنانکہ با فغانی گوید
(؎) نماند در جگرم آب و این سیہ چشمان ❊ ہنوز
ازین دہ ویران خراج می طلبند ❊ (اُردو) محتاج
اور مفلس ہو جانا۔ دولت باقی نہ رہنا۔

آب در جنس کردن (مصدر اصطلاحی)
(۱) بقول بہار قیمت زیادہ از ارزش گفتن
(ملا رونقی ہمدانی ؎) بگریہ قیمتش اے گل دلم
بہیچ بجز ❊ بخندہ گفت کہ در جنس خویش آب
نکن ❊ (۲) **مؤلف** گوید کہ آب داشتن
متاع کہ گذشت متقاضی آنست کہ (آب در
جنس کردن) کنایہ باشد از نقصان رساندن
و کم قیمت کردن جنس نہ قیمت زیادہ از ارزش
گفتن و این مرادف (کالا آب کردن است)
و بہار معنی کالا آب کردن را ہم۔ قیمت زیادہ
از ارزش گفتن نوشتہ و **مؤلف** برا با آن
ہم اتفاق نیست و سندے کہ (برای کالا
آب کردن) بدست آمدہ تائید رائے **مؤلف**
می کند و ہو ہذا (نادم گیلانی ؎) بہا لکم ...ست
جگر گوشہ ہای اشک مرا ❊ کہ گفتہ بود کہ
کالائے خویش آب کنم ❊ یعنی از ماست
کہ بر ماست (اُردو) (۱) مال سے زیادہ
مول کہنا۔ مالیت سے زیادہ دام کہنا۔ (۲)
اردو میں آب رسیدہ شے سے وہ شے مراد
ہے جو بھیگ کر خراب ہو جائے (امیراللغات)
اس کا مصدری استعمال۔ کسی چیز کو بگاڑ
دینا۔ نقصان پہنچانا۔ ضائع کرنا۔

آب در جو (اصطلاح) بقول صاحب
آب در جوے بحر عجم دولت و فرمان دہی
(۲) و بمعنی کامیاب نیز (امیر خسرو ؎)
اے دیدہ بسوز من بخشائے ❊ کامروز

تراست آب درجو ۔ (اردو) مالداری۔
حکومت ۔ کامیابی ۔ (مؤنث)

آب درجوے آمدن (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب برہان کنایہ از آمدن دولت
رفتہ باشد (۲) و بقول صاحب بحر عجم آمدن
دولت است ۔ مخفی مباد کہ (آب رفتہ بجو
آمدن) و (آب رفتہ بجو باز آمدن) بسند صاحبان
لغت و کلام متقدمین کنایہ باشد از آمدن
دولت رفتہ بعد از فقر و ظاہر است کہ در
اول الفاظ (آب رفتہ) و در دوم الفاظ (باز آمدن)
برین معنی مرادے دلالت می کنند پس ۔
(آب درجو آمدن) را کہ صاحب برہان
مرادف ہر دو مصادر مابعد الذکر قرار داد
است قابل تسلیم نیست ۔ مؤلف ۔ را با
صاحب بحر عجم اتفاق کلی است (اردو)
(۱) گئی ہوئی دولت ہاتھ آنا ۔ سند کے لیئے
دیکھو آب درجگر نگذاشتن ۔ (۲) دولت آنا
دولت ملنا ۔ نصیب جاگنا ۔ نصیب پھرنا ۔
اقبال یاور ہونا (آصفیہ) (آتشؔ)
ایک شب بلبل بے تاب کے جاگے
نہ نصیب ۔ پہلوئے گل مین کبھی خار نے
سونے نہ دیا ۔ (منتہیؔ) ہین اپنے ہی
زلف و رخ پہ مائل خیال انکو ہو گیا کسی کا
بس اندنون سر چڑھے جاتا ہے شانہ نصیبا جاگا
ہے آرسی کا (مومنؔ) اُسنے نامہ
لکھا نصیب پھرے ۔ نامہ بر کیا پھرا نصیب
پھرے ۔ نصیب لڑنا اور نصیبا جاگنا
نصیبا چمکنا بھی کہتے ہین (آصفیہ) اقبال
بلند ہونا ۔ اقبال چمکنا بھی کہا جاتا ہے ۔
(امیر اللغات) (ظفرؔ) نے مال سے نے
زر سے نہ تدبیر سے چمکے ۔ چمکے اگر اقبال
تو تقدیر سے چمکے ۔

آب درجو یار بودن (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب فرہنگ آنند راج ۔ صاحب

دولت و اقبال بودن۔ سندش مطابق
نیست ولیکن از کلام حزین اصفہانی استعمال
این یافتہ میشود (ﮯ) جان حزین سکین از
فقر زندگے یافت ٭ آب حیات باشند درجو یبار
درویش ٭ **مُؤلّف**۔ گوید کہ اگرچہ درین سند استعمال
ہمین مصدر شدہ است ولیکن معنی حقیقی
دارد نہ معنی اصطلاحی و غیر از صاحب انند دیگر
کسے ذکر این مصدر نکردہ (اُردو) صاحب
اقبال ہونا۔ دولتمند ہونا۔

آب درجو یبار کردن (مصدر اصطلاحی)۔
بقول صاحب فرہنگ انند راج صاحب
دولت و اقبال کردن۔ سندے کہ از کلام
صائب پیش می فرماید آب درجو یبار گردیدن
راست۔ (اردو) دولتمند بنانا۔ مرتبہ عطا کرنا

آب درجو یبار گردیدن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار مرادف آب درجو یبار بودن۔
(صائب ﮯ) حلالش باد ہر آبے کہ مے نوشد
درین گلشن ٭ چو تاک آنکس کہ گردد آب مے
درجو یبار او ٭ **مُؤلّف**۔ گوید کہ درین سند
مقصود از (آب درجو یبار گردیدن) استغنا
از سیرابی است یعنی محتاج سیرابی نبودن چنانکہ تاک
فطرۃً گردش آب در شاخ و بن دارد۔ کنایۃً
استغنا از دولت و مال ہم توان گرفت۔

آب درجوے باز در آمدن (مصدر (ف)
اصطلاحی) مرادف آب در جوے آمدن چنانکہ
خسرو گوید (ﮯ) آنکہ کشتی بخشک می راندم ٭
باز در جوے من درآمد آب ٭۔

آب درجوے بودن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بہار عجم مرادف آب درجو یبار گردیدن
بہار۔ سندے کہ پیش می کند ازین مصدر اصطلاحی
غیر متعلق کہ در (آب بجوے تست) گذشت۔

آب درجوے تست (مقولہ) بقول
صاحب برہان جامع۔ بخت و دولت و حکم
بدست تست (اُردو) دیکھو آب بجوے تست۔

آب در جوے داشتن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب ناصری صاحب دولت و اقبال و بخت و جوانی و جمال باشد۔ **مولف** گوید کہ مرادف آب در جو یار داشتن است

آب در جوے کسے راندن (مصدر اصطلاحی) بہار این را (آب در جوے راندن) گوید و بقولش مرادف آب در جو یار کردن است **مولف** گوید کہ (آب در جوے کسے راندن) مرادف (آب را در جوے کسے راندن است) و کنایہ از تخصیص کارے بکسے است چنانکہ مولوی معنوی فرمودہ (ﮬ) راند حق این آب را در جوے تو ٭ آفرین بر دست و بر بازوے تو ٭ یعنی حق تعالی شانہ این کار را براے تو خاص کردہ و این ناموری را بتو مخصوص گذاشتہ و آفرین مصرع ثانی موید ہمین معناست (اردو) کوئی بات کسی کے حصہ مین ہونا جیسا کہ اردو کا محاورہ ہے کہ ماشاءاللہ یہ شعر آپ ہی کے حصہ مین تھا یا یہ فتح آپ ہی کے حصہ مین تھی۔

آب در جوے نماندن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم۔ رفتن دولت و زوال اقبال باشد (جامی ﮬ) چونکہ چشمم ز خیال رخت آبادان بود٭ تا تو رفتی ز نظر آب درین جوے نماند ٭ (اردو) اقبال جاتا رہنا۔ اقبال باقی نہ رہنا۔ اقبال سدھارنا۔ (منظر ﮬ) دلربا موڑ گیا منھ یہ دل آزار آیا ٭ ادھر اقبال سدھارا ادھر ادبار آیا۔

آب در جوے نماندہ (مقولہ) بقول صاحبان شمس اللغات و برہان۔ دولت باقی نماندہ اگرچہ این مشتق از مصدر ماضیہ باشد ولیکن مقولہ عجم است۔ چون کار بہ فلاکت رسد استعمال این می کنند (اردو) ادبار چھا گیا ادبار آگیا۔ (سند کے لئے دیکھو اصطلاح ماضیہ)

آب در چشم نبودن (مصدر اصطلاحی)۔ مرادف آب در دیدہ نبودن کہ کنایہ از بے شرم

(باقی)

وبے حیا بودن است چنانکہ صاحب ناصری
بذیل (آب دردیدہ نبودن) گوید (قطعہ)
حکیمان جہان گویند یک رگ * زکون پیوستہ
باشد تا بدیدہ * ہر آنکس راکہ نبود آب در
چشم * یقین میدان کہ آن رگ شد بریدہ * (اردو)
آنکھ مین پانی نہ ہونا۔ آنکھ مین حیا نہ ہونا (آغا حجو
شرف) کرتے ہین رندون کو یہ منع شراب *
زاہدون کی آنکھ مین پانی نہین * (امیر
نہ محبت ہے دلون مین نہ حیا آنکھون مین *
یہ صنم تونے بنائے ہین خدا یا کیسے *۔

آب در چشم ندارد (مقولہ) بقول صاحب
بحر عجم۔ بے حیاست (اردو) آنکھ کا پانی
مرگیا ہے۔ بے شرم و بد لحاظ ہے (اسیر)
مجھکو دیکھا تو بوسے تو نہ موا * مرگیا تیری
آنکھ کا پانی *۔

آب در چشم نماندن (مصدر اصطلاحی) بے
نور و بے رونق شدن چشم است چنانکہ نظیری
نیشاپوری گوید (ع) از سیہ چشمان ہندے
آب در چشمت نماند * آبریزان میشود دریزد
چشمے آبدہ (اردو) آنکھ کا بے نور اور بے
رونق ہونا۔

آب در چشمۂ آتش افگندن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم بے رونق و بے صفا
گردانیدن و بقول بہار (۲) کنایہ از سرد کردن
آن چشمہ را۔ مؤلف۔ گوید کہ چشمہ آتش کنایہ
از آفتاب است صاحب بحر عجم بجاے خود
ذکر این می فرماید وظاہر است کہ رونق چشمہ آتش
آب باشد پس آب در چشمۂ آتش افگندن آن آفتاب
را رونق دادن است چنانکہ نظامی گوید (ع)
اگر سایہ بر آفتاب افگند * دران چشمۂ آتش
آب افگند * یعنی آفتاب را رونق می دہد
پس راے مؤلف و رعکس راے صاحب
بحر عجم است یعنی (آب در چشمۂ آتش
افگندن) کنایہ از رونق دادن آن است

و این در مصدر اصطلاح عام (آب در چیزے
افگندن) داخل باشد (۲) اگر از چشمه قطع
نظر کرده (آب در آتش افگندن) را مصدر
اصطلاحی قرار داده شود معنی آن سرد کردن
آتش است و بهمین معنی درین کتاب مصدرے
خاص بجاے خود قائم و سندش از همین شعر
گرفته شده - ولیکن این درست نیست که
درین مصدر اصطلاحی لفظ چشمه را داخل کنیم
و از سرد کردن آن چشمه کنایه گیریم - چنانکه
بهار می گیرد - (اُردو) (۱) بے رونق کرنا
رونق مٹانا (۲) چشمه آتش کو سرد کرنا -
مؤلف کی راے کے مطابق (۱) آفتاب
کی رونق بڑھانا (۲) آگ بجھانا -

(۱۰۰) **آب در چیزے افگندن** (مصدر اصطلاحی)
صاحبان لغت ازین مصدر عام کناره گرفته
از مصادر خاص بحث کرده اند استعمال آب
در چیزے افگندن و ریختن و کردن برسه نوع است
(۱) آب در ظرف آب افگندن معنی
حقیقی راست چنانکه در حوض یا صراحی
افگندن - (۲) آب در چیزے بدینضرورت
افگندن که مقدار آن چیز زیاد شود یا رقیق
شود و اثر آن چیز کم گردد چون آب افگندن
در شیر یا در باده یا در شربت وغیر ذلک که
نتیجه آن در بعض مواقع تا بدغل و ناراستی
میرسد - (۳) آب در چیزے افگندن - رونق
دادن آن چیز است چنانکه آب در چشمه
آتش افگندن (اردو) (۱) پانی بھرنا بقول
صاحب فرہنگ آصفیه کسی چیز میں پانی ڈالنا
(۲) پانی ملانا (۳) رونق بڑھانا - ترقی دینا

آب در چیزے بودن (مصدر اصطلاحی)
بقول بهار کنایه از مغشوش و غیر خالص بودن
چیزے بسبب - دغلے - **مؤلف** گوید که
این لازم اصطلاح ماضیه باشد و بر سه
نوع استعمال حادی که در متعدی این گذشت

عجب است کہ بہار این را از یک معنی
مخصوص می کند۔

آب در چیزے ریختن (مصدر اصطلاحی)
مرادف آب در چیزے افگندن است

آب در چیزے کردن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم دغل و ناراستی بکار
بردن (۲) و بقول صاحب سروری کنایہ
از گران فروختن ہم مُؤلف گوید کہ مرادف
آب در چیزے افگندن است کہ ادعاے
صاحب بحر دران داخل است۔ وصاحب
سروری کہ معنی تازہ پیدا کردہ است تعمیم
را شاید وعجب نیست کہ از اصطلاح خاص
(آب در جنس کردن) و(آب در کالا کردن)
این معنی را پیدا کردہ۔ مُؤلف با او اتفاق
ندارد و او از سند ساکت۔

آب در حلق شکستن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم گرہ شدن آب در حلق
و بقول بہار کنایہ از بند شدن آب در گلو
یعنے آب در مجراے نفس رود و نفس تنگی کند
(مرزا طاہر وحید ؎) بدیدہ گریۂ من شد گرہ ز
حسرت یار ٭ بدان طریق کہ در حلق تشنہ
آب شکست ٭ (اُردو) اُچھو ہونا۔ گلے
مین پھندا پڑنا۔ بقول آصفیہ سانس لینے
کی نلی مین پانی یا کسی اور چیز کا اٹکجانا۔
جس سے ایک قسم کی کھانسی سی اُٹھے
(صبا ؎) بادہ نوشی مین جو زلفِ یار کا
ذکر آگیا ٭ حلق مین ایسا پڑا پھندا ہوا اچھو
مجھے ٭ بقول امیر اُچھو لگنا بھی کہتے ہین
(فقرہ امیر) دوا پیتے وقت ایسا اُچھو لگا
کہ مین بے چین ہوگیا، دلّی مین بقول امیر
اُچھو آنا بھی کہا جاتا ہے۔ (نکہت ؎)
سخت جانی سے نہ دم لب پہ جفا جو آیا ٭
پیتے ہی آب دم تیغ کو اُچھو آیا ٭

آب در حلق گرہ شدن (مصدر اصطلاحی)

بقول بہار مرادف ماضیہ۔ سندش متعلق از اصطلاح آیندہ۔

(۴۰۱) **آب در حلق گرہ گشتن** (مصدر اصطلاحی) بتحقیق **مؤلف** مرادف آب در حلق گرہ شدن و شکستن چنانکہ ظہوری گوید (ع) در حلق خضر گشتہ گرہ آب حسرتے ٭ دانستہ است مردمم از آرزوے کیست ٭

آب در حلق نشستن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب در حلق شکستن۔ بہار ہم ذکر این میکند (کلیم شفائی ع) در بزم عیش جام طرب نوش کا بخوش ٭ در حلق بدسگال تو چون استخوان نشست ٭

(۵۰۱) **آب در دفتر پیدا شدن** (مصدر اصطلاحی) کنایہ از آب رسیدن دفتر و ضائع شدن آن چنانکہ ناصر علی گوید (ع) علی شعرم بایران می برد شہرت ازان ترسم ٭ کہ صائب خون بگرید آب در دفتر شود پیدا ٭ (اردو) دفتر کا آب رسیدہ ہونا۔

آب در دل شدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم سرور و انتعاش در دل پیدا شدن **مؤلف** حقیر گوید (ع) لب آتش فشان از منع فریاد دم زند آبے ٭ بجاے سوز ما را آب شد ضبط فغان در دل ٭ مخفی مباد کلام ہندیان سند استعمال نباشد ولیکن طرز استعمال را نشان دہد کہ خالی از فائدہ نیست (اردو) خوش دل ہونا۔ دل میں سرور پیدا ہونا۔

آب در دہان آمدن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مرادف آب بدہان آمدن باشد (قاضی نوری اصفہانی ع) مریض عشق تو از اجل چنان نو شد ٭ کہ از تصور آن آب در دہان آید ٭

آب در دہان گردیدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بدہان گردیدن است (فغانی ع) چنان پیالۂ

دردی کشان لبالب شد ٭ که خاک راز هوس آب در دہان گردید ٭

(۴۰۰) **آب در دہان گشتن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب بدہان گردیدن باشد چنانکہ غنی گوید (ﺳﮧ) دیدنا سرگشتگی ہاے مراد بحر عشق ٭ آب می گردد زخواہش در دہان گرداب را ٭ (باقر کاشی ﺳﮧ) ترا ازتاب مے ہر گہ بگردد لب زبان گردد ٭ مرا از لذت آن آب حسرت در دہان گردد ٭۔

(۴۰۱) **آب در دہن آمدن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب بدہان آمدن باشد چنانکہ در کلام اوحدی یافتہ شد (ﺳﮧ) چہ آب در دہن آید نبات را زلب او ٭ اگر بکام رسد ذوق آن دہانِ چو قندش ٭۔

(۴۰۲) **آب در دہن گردیدن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب بدہان گردیدن چنانکہ صائب گوید (ﺳﮧ) دران گلشن کہ آید در سخن لعلِ گہربارش ٭ زشبنم آب حسرت غُنچہ ہارا در دہن گردد ٭

آب در دیدہ داشتن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم حیا کردن۔ صاحب فرہنگ انجمن آراے ناصری ہمین مصدر اصطلاحی را در منفی (آب در دیدہ نداشتن) نوشتہ کہ کنایہ از بے شرم و بے حیا شدن است (اردو) آنکھ جھکانا۔ حیا کرنا۔ شرمانا (بحر ﺳﮧ) ہم ہین خاموش اِدھر آنکھ جھکاے وہ اُدھر ٭ یار سے سابقہ پہلا ہے ملاقات نئی ٭ آنکھ مین شرم ہونا۔ بھی کہتے ہین (مثل) آنکھ مین شرم ہو تو جہاز سے بھاری ہے۔ (امیر اللغات) (میر ﺳﮧ) ہو شرم آنکھ مین تو بھاری جہاز سے ہے ٭ مست کرکے شوخ چشمی آشوب سا اُٹھاؤ ہو

(۴۰۴) **آب در دیدہ سوختن** (مصدر اصطلاحی) خشک شدن اشک و بند شدن آن چنانکہ

محتشم کاشی گوید (ع) خواستم پیش رخش
چہرہ بشویم بسرشک * آب دردیدہ ام از
گرمی آن طلعت سوخت * (اردو) آنسو
پی جانا۔ بقول امیر ایسا ضبط کرنا کہ آنسو آنکھوں ہی
مین خشک ہوجاوین۔ آنسو سوکھ جانا۔
آنسو خشک ہوجانا بھی کہتے ہین۔ (قلق ع)
آنسو آنکھوں مین گاہ بھر لانا * خوف سے کبھی مارے
گاہ پی جانا * (میر حسن ع) زمین مین سمایا
تحیر سے آب * گئے سوکھ آنسو کنوین کے
شتاب *۔

آب دردیدہ گردانیدن (مصدر اصطلاحی) (۱۱۲)
مرادف آب بچشم گردانیدن است چنانکہ درویش
آملی گوید (ع) چون زد رد کوہکن در بیستون
گرید سحاب * صورت شیرین بگرداند روان
در دیدہ آب * مخفی مباد کہ در مصرع ثانی
روان بمعنی فی الحال است۔

آب دردیدہ گردیدن (مصدر اصطلاحی) (۱۱۳)
مرادف آب بچشم گردیدن باشد چنانکہ غنی گوید
(ع) کامیاب از جام وصلت غیر و من از
رشک داغ * آب می گردد مرا در دیدہ
و را در دہان * و ہم برین قیاس است
آب اندر دیدہ گردیدن چنانکہ صائب گوید
(ع) خیال روے تو تا در کدامین سینہ
میگردد * کہ آب حسرت اندر دیدہ آئینہ
می گردد *۔

آب دردیدہ گذاشتن (مصدر اصطلاحی) (۱۱۵)
پیدا کردن قضا و قدر با چشم پر آب۔ دانش
دردیدہ پیدا کردن (شیخ شیراز ع) بگذاشتند
مارا دردیدہ آب حسرت * گریان چو در
قیامت چشم گناہ گاران * (اردو)
قضا و قدر کا۔ آبدیدہ پیدا کرنا۔

آب دردیدہ گشتن (مصدر اصطلاحی) مرادف (۱۱۴)
آب دیدہ گردیدن چنانکہ علوی موگوید (ع)
از مہر تو آتش بدل خام است * وز شوق تو

آب گشته در دیده طاس +

آب در دیده ندارد (مقوله) بقول صاحب
بحر عجم مرادف آب در چشم ندارد - بهار هم ذکر
این می کند -

آب در زیر جامهٔ کسے ریختن (مصدر
اصطلاحی) بقول صاحب فرهنگ انندراج
مضطر و سراسیمه کردن - مؤلف - گوید که سراسیمه
کردن کسے را - صاحب انند این مصدر اصطلاحی
را بحواله بهار می نویسد و در بهار عجم (آب در
زیر جامه خواب کسے ریختن) است مؤلف
را سندے بدست نیامد و صاحب انند سندے
که پیش کرده (آب بزیر کسے سر دادن) است
که گذشت - (اُردو) پریشان کرنا بے قرار کرنا

آب در زیر جامهٔ خواب کسے ریختن
(مصدر اصطلاحی) بقول بهار مرادف ماضیه

آب در سبد کردن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب بحر عجم ارتکاب امر بیهوده بے فائده
نمودن (ظهوری ؎) آورد نهال بیخودی
بار + صبر آمد و آب در سبد کرد + این مرادف
(آب بپرویزن پیمودن) است

آب در سراب خوردن (مصدر اصطلاحی) (۱۱۰)
ضبط تشنگی کردن و آب نخوردن چنانکه ظهوری
گوید (؎) از ظهوری است تشنگی سیراب +
که چو من در سراب آب خورد + (اُردو) پیاس
مارنا - بقول آصفیه تشنگی کی برداشت کرنا -

آب در سر آمدن (مصدر اصطلاحی) بقول
بهار بسر وقت کسے رسیدن که مرادف آب
اندر سر آمدن باشد سندے که بهار پیش میکند
(آب اندر سر آمدن) را است که گذشت -

آب در سر دارد (مقوله) بقول صاحب
بحر عجم ضعیف و گدازانست (۲) مؤلف -
گوید که آب در سر مرضے است و مبتلاے آن
همین مقوله صادق می آید که بیمار این مرض خیلے
ناتوان می باشد و عجب نیست که ماخذ این

ہمان مرض باشد (اُردو) ضُعفِ دماغ رکھتا ہے
(۲) سرمین پانی آگیا ہے

آب در شراب کردن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار مرادف آب در بادہ کردن (ابوطالب
کلیم سے) باہمہ دریا کشی مستی نمی دانم کہ چیست؟
گوارا نیست بے تو آبم در شراب ناب کردہ مُولّف
گوید کہ (آب در شراب کردن) متعلق است از
مصدر عام (آب در چیزے کردن) کہ گذشت

آب در شکر دارد (مقولہ) بقول صاحب
بحر عجم گداز و ناتوان. مُولّف. گوید کہ این مشتق
باشد از مصدر اصطلاحی کہ می آید۔ (اردو)
گھل گیا ہے۔ مضمحل ہوگیا ہے (مصحفی سے)
غم مین تیرے راحت و آرام سے جاتے
سہے ہے گھل گئے ایسے کہ ہم ہر کام سے
جاتے رہے ہے

آب در شکر داشتن (مصدر اصطلاحی)
صاحب فرہنگ انجمن آرائے ناصری گوید
کہ می گدازند و شکر در آب دارد۔ کنایہ از
گداختن است۔ مُولّف این کتاب عرض
می کند کہ (می گدازد و شکر در آب دارد) معنی
مصدری نیست (بیدل سے) شرم بے دردی
پری در طبع مینا پرورد؟ تا تہی از نالہ شد نے
در شکری دارد آب؟ (اُردو) گھلنا ناتوان
ہو جانا۔ سند کے لیے دیکھو مقولہ ماضیہ۔

آب در شیر داخل کردن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم فریب دادن کسے را (اردو)
فریب دینا۔

آب در شیر داشتن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب ناصری کنایہ از اظہار موافقت بزبان
و در دل منافق بودن (اُردو) منہ پر کچھ اور
پیٹھ پیچھے کچھ رہنا۔ منہ پر اور پیٹھ پیچھے اور
ہونا۔ منہ کا میٹھا پیٹ کا کھوٹا ہونا (نصیر سے)
منہ پر تو اور ہین وہ اور پیٹھ پیچھے ہین اور
مشتاق دید ہووے کون آئینہ رخان کا

آب در شیر ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مرادف آب در شیر داخل کردن و مؤلف گوید کہ از (آب در چیزے ریختن متعلق) ابوطالب کلیم گوید (ع) از و آموخت دل آئین ترویج کہ می ریزد ز شبنم آب در شیر ؂

آب در شیر کردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب در شیر داخل کردن صائب (ع) جرعیتی چہ برین داشت در گوش ترا ؂ کآب در شیر کند صبح بناگوش ترا ؂

آب در شیشه کردن (مصدر اصطلاحی) بقول خان آرزو رنگیست نیم سبز نباتی مرادف آب اندر شیشه - در بعض نسخه ہاے مطبوعۂ چراغ ہدایت بعوض این (آب اندر شیشه) نوشته و مؤلف گوید کہ آخر الذکر صحیح باشد

آب در غربال (اصطلاح) غربال بفتح اول است - صاحب ... ریف این اصطلاح بر کلام شیخ شیراز قناعت می کند (ع) قرار بر کف آزادگان نگیرد مال ؂ نہ صبر در دل عاشق نہ آب در غربال ؂ مولف گوید کہ (۱) کار بے نتیجه و بے فائده را (آب در غربال) توان گفت ولیکن شیخ شیراز استعمال این در معنی اصطلاحی نکرده است - و (۲) شرمنده و منفعل را ہم کہ قطره ہاے عرق انفعال از و ریزد - سندش در (آب در غربال کردن) می آید (اُردو) (۱) بے فائده اور بے نتیجه کام - (۲) آب آب شرمنده منفعل -

آب در غربال ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم کار بے فایده کردن است یعنے مرادف آب بپرویز پیمودن -

آب در غربال کردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بہ پرویز پیمودن (محمد علی رایج ع) ناز چون بر زد ز روے آتشین او نقاب ؂ شرم خوبان را ببرقع آب در غربال کرد ؂ مؤلف - گوید کہ

(آب بپرویزن پیمودن) بقولش - ارتکاب امر
بیہودہ و بیفائدہ کردن است اگر (آب در غربال
کردن) را ہمین معنی مخصوص کردہ شود چنانکہ
صاحب بحر عجم می کند معنی شعر لطف خیز نباشد
بعضے گویند کہ درین شعر استعمال (آب در
غربال کردن) بمعناے حقیقی باشد - یعنے
شاعر برقع را غربال قرار دادہ است کہ
قطرہ ہاے آب خجالت از برقع بیرون
چکید و فاعل آن شرم است - در راے
مؤلف - این شعر سند آب در غربال
کردن نباشد بلکہ سند (آب در غربال) است
کہ گذشت اندرین صورت جسم خوبان را غربال
قرار دادہ شود و از قطرہ ہاے عرق شرم
کہ در برقع از بدن شان فرو ریخت - خوبان
آب در غربال توان گفت و ہر کہ خوبان را
درین حالت آورد - شرم است - خلاصہ شرم
بے پردگی خوبان را منفعل کرد پس آب
در غربال کردن - عرق ریز کردن - یعنی
منفعل کردن ہم میتوان گرفت (اردو) آب
آب کرنا - یعنی خفیف اور شرمندہ کرنا (بحر ۵)
کیا ہے موتیون کو آب آب دانتون نے ٭
کرے گا سیم کو سیماب سیمتن کا رنگ ٭

آب در غربال نگاہ داشتن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب ناصری کنایہ از کار محال و ممتنع و بے فائدہ بسیار عجیب است کہ او بہمین معنی از ہمان کلام شیخ شیراز سند گیرد کہ در (آب در غربال) گذشت - **مؤلف** - گوید کہ معنی حقیقی الفاظ این اصطلاح تقاضاے آن می کند کہ کنایہ از کار ممتنع و ناممکن کردن است یعنی مرادف (آب از آتش بر آوردن)

آب در کالا کردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم چیز زبون را خوب نمودن از راہ فریب تا بنرخ گران فروخت شود و بقول بہار (۲) قیمت زیادہ از ارزش گفتن

(سلیم ؎) راستی را کردہ ام سرمایۂ بازار خود ٭ کار آتش می کند آبے کہ در کالا کنم ٭ در رائے مؤلف ۔ سند مؤید معنی اول است (اردو) بری چیز کو اچھی ظاہر کرنا۔

آب در گرہ زدن (مصدر اصطلاحی)

(۱) بقول صاحب بحر عجم کار ممتنع را ممکن ساختن (۲) و بقول صاحب فرہنگ آنندراج کنایہ از امر لغو کردن (۳) بہار این را قریب بمعنی آب بر ریسمان بستن گوید کہ بقولش تلاش امر محال کردن است۔ (صائب ؎) تا یکے پوشیدہ از ہم صحبتان ساغر زدن ٭ در گرہ تا چند آب خویش چون گوہر زدن ٭ **مؤلف** گوید کہ کنایہ از ارتکاب امر بیہودہ و بے فائدہ باشد و نتیجہ ۔ تلاش امر محال کردن ہم ۔ سند صائب ۔ معنی اول را مؤید نیست ٭

آب در گریہ کردن (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب بحر عجم و بہار کنایہ از گریہ ساختن کردن یعنی بہ تصنع گریستن (ظہوری ؎) شوق بعلم نگر دم محتسبے ٭ آب در گریہ می کنند بران ٭ **مؤلف** گوید کہ (گریہ کردن) استعمالے است کہ صاحب بہار عجم معنیش اشک ریختن نوشتہ و از کلام صائب سند ہم آوردہ کہ ممادوست ولیکن ۔ **مؤلف** را از انحصار این معنی اتفاق نیست چرا کہ گریستن بمعنی فریب دادن و حیلہ نمودن و چاپلوسی کردن ہم آمدہ ۔ کذا فی بحر العجم ۔ و صاحب برہان گوید کہ گریس بمعنی مکر و حیلہ و فریب و چاپلوس باشد پس بخیال **مؤلف** ۔ گریہ کردن ہم با اشک ریختن مخصوص نباشد بلکہ بر ہمہ معانی گریستن شامل باشد کہ مادۂ گریستن و گریہ کردن یکے است و (آب در گریہ کردن) کنایہ باشد از تہمت کردن و ہمین معنی مقصود شاعر ابداعی ادا میکند (اردو) دیکھو آب بر آتش می افگندن تہمت کرنا اور غلط مشہور کرنا اور غلط شکایت کرنا ۔ تینوں قریب قریب ایک ہین ۔ اردو مین

رونا شکایت کرنے کے لئے بھی کہا جاتا ہے
ساختگی اور بناوٹ کے معنی فارسی مین لفظ
آب کی شرکت سے پیدا ہوتے ہین کچھ عجب
نہین کہ ہمارے محاورہ اردو کے مطابق
اگریہ ساختہ کردن کہا ہو۔ لیکن یہ معنی اسی
حالت مین صحیح ہوسکتے ہین جب کہ گریہ کردن
کے معنی فارسی مین بھی مثل اردو کے شکایت
کرنے کے ہون۔

آب درگل (مصدر اصطلاحی) کنایہ از آباد و (۱۱۴)
خوش وطراوت در سرشت و نہاد دارندہ (صائب
ع) امید گنج گہر آب درگلم دارد ٭ ز ترکتاز
محبت اگر خراب شدم ٭ (اردو)۔ آباد۔
خوش۔ تر و تازہ۔

آب درگلو شکستن (مصدر اصطلاحی)۔
بقول صاحب بحر عجم گرہ شدن آب در
گلو یعنی مرادف آب در حلق شکستن صاحب
فرہنگ اندراج بذیل (آب شکستن درگلو)
سندے از کلام شاد پیش می کند (شاد ع)
یکبارہ نبارد ابر و باران بحیات ٭ تا تشنہ
آب درگلو طفل نبات ٭ **مؤلف**۔ گوید کہ
ازین سند استعمال ظاہر است مگر اگر در آخر
مصرع ثانی لفظ (را) محذوف نگیریم اصطلاح
(آب درگلو شکستن کسے) پیدا می شود۔

(۱۱۵) **آب درمیان** (اصطلاح) باضافت ثانیش
جوے کہ درمیان دو کس یا دو چیز حائل
باشد چنانکہ شیخ شیراز گوید (ع) وقتے در
آبے درمیان دستے و پایے می زدم ٭
اکنون ہمان پنداشتم دریاے ناپایاب
را ٭ (اردو) وہ دریا جو بیچ مین حائل ہے

(۱۱۶) **آب درمیان بودن** (مصدر اصطلاحی)
حائل بودن دریا درمیان دو کس یا دو
چیز چنانکہ خسرو گوید (ع) ہزار بار بکوے تو
بگذرم روزے ٭ اگر ز اشک خودم آب
درمیان نبود ٭ (اردو) ندی یا دریا کا حائل ہونا

آب درمیان داشتن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مغشوش بودن آب و تحقیق مولف متعدی از مصدر گذشتہ یعنی حائل شدن جوے درمیان۔ بسیار عجب است کہ بہار۔ ادعاے خود را از کلام خالص سند گیرد کہ متعلق بمصدر (آب درمیان داشتن چیزے) است کہ می آید خلاصہ اینست کہ۔ ادعاے بہار آب بے بنا دارد (اردو) دریا یا ندی کا حائل رکھنا محاورۂ اردو مین نہین کہا جاتا بلکہ لازمی معنون ہی مین مطلب ادا کیا جاتا ہے۔

آب درمیان داشتن چیزے (مصدر اصطلاحی)۔ بقول صاحب بحر عجم کنایہ از غش آلود بودنش صاحب بحر عجم ہمان سند بہار را کہ در اصطلاح ماضیہ ذکر شد سند این می گرداند و ہو ہذا (ﮧ) ہر کہ گوید کہ بے زبان سخنش آب درمیان دارد٭ (اردو) غلط ہونا۔ جھوٹ ہونا۔ بے اصل ہونا۔ بے بنیاد ہونا۔ راستی نہ رکھنا۔

آب درمینا کردن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مرادف آب در بادہ کردن (کلیم ﮧ) اشک میریزم بخون ہرگاہ شوق از حد گذشت٭ چون شود بدمست مہمان آب درمینا کنم٭

(۱۱۲) **آب در نالہ آمدن** (مصدر اصطلاحی) (۱) بلند شدن صداے آب چون در دریا یا جوے یا نالہ سنگ ہا واقع شود برو ازان آب آوازے پیدا شود چنانکہ بیدل گوید (ﮧ) ہم نواے کو کہ از ما واکشد درد دلے٭ آب ہم در نالہ می آید بذوق کوہسار٭ (۲) بمعناے حقیقی آمدن آب در نالہ (اردو) پانی کی آواز بلند ہونا۔ (۲) نالہ مین پانی آنا۔

(۱۱۳) **آب در نظر داشتن** (مصدر اصطلاحی)۔ در مشاہدہ بشکل آب نظر آمدن چنانکہ سراب (بیدل ﮧ) انفعال از ہستی ما برندارد مرگ ہم٭ خاک اگر گردیم آبے در نظر داریم ما

٭ (اُردو) پانی کا دھوکا ہونا۔ سراب نظر آنا

(١٢٣) **آب در نظر زدن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب بر چہرہ ریختن چنانکہ بیدل گوید (س) از بسکہ زد خیال توام آب در نظر ٭ مژگان شکستہ ام زرگ خواب در نظر ٭

(١٢٤) **آب درون ہاون کوفتن** (مصدر اصطلاحی) مرادف (آب بپرویزن پیمودن) باشد چنانکہ مولوی معنوی می فرماید (س) درون ہاون شہوت چہ آب می کوبند ٭ چو آب و نان بنماید زلاف پیمائی ٭

(١٢٥) **آب در ہاون سائیدن** (مصدر اصطلاحی) مرادف ماضیہ (رضا قلی ہدایت۔ صاحب ناصری) (س) زنہار مبند باد در چنبر ٭ بیہودہ مساے آب در ہاون ٭ (خسرو س) بے علم و دین ہمین چہ طمع داری ٭ در ہاون آب خیر و چرا سائی ٭

آب در ہاون سودن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آب بپرویزن پیمودن۔ (قدسی س) شکایت فلک آبگون چہ سود دہد ٭ نسودہ ہیچ خردمند آب در ہاون ٭۔

آب در ہاون کردن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف ماضیہ

آب در ہاون کوفتن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مرادف ماضیہ (حکیم سنائی س) یگانہ عالمی باللہ چہ گویم بیش ازین زیراہ ٭ ہمان آبست اگر کوبی ہزاران بار در ہاون ٭

آب دریا بکیل مشت می پیماید (مثل) صاحب خزینۃ الامثال ذکر این ہیکند فارسیان چون کسے را در امر لغو مرتکب بینند این مثل ہیزنند (اردو) اوقات ضائع کرتا ہے ہوا مٹھی مین بند کرتا ہے (دیکھو آب بپرویزن پیمودن)۔

آب در تیغ داشتن (استعمال) بقول

صاحب فرہنگ اندراج۔ کنایہ از بازنداشتن آب و صاحب بحر عجم دریغ داشتن را مضایقہ نمودن نوشتہ (اردو) پانی دریغ کرنا

آب وزد (اصطلاح) بلا اضافت ثالث وضم دال مہملہ بقول صاحبان بحر عجم وبہار عجم (۱) جائے کہ آب دران پنہان جاری باشد از عالم کاریز کہ ازان آب بجانہا و باغیچہ ہائے غیرہم میرسد (طغرا ؎) شود گرآب وزدش بستہ یکدم ٭ نماید چشمہ آئینہ بے نم ٭ (اردو) زمین دوز نہر۔ نہر مخفی (مؤنث) (۲) ظرفے است تنگ سہ کہ در اسفل آن روزنہائے تنگ باشد چون آب دران کنند و سرش بند سازند آب از منافذش برنیاید و چون دہانش بکشایند آب ریختن گیرد (فصاحت خان راضی ؎) چو آب دزد ہر آنکس بزور غیر جہد ٭ زبان درازی او پر زبادِ دہن (اردو) نیچو را (مذکر) (۳) مغاکے کہ آب دران بسیار عمیق باشد و باہستگی بگذرد (ظہوری ؎) فرو رفتہ دریا بحلقوم وے ٭ کہ دید آب وزدے چو خرطوم وے ٭ (اردو) عمیق گڑھا جسکا پانی باہستگی جذب ہوجاتا ہے۔ (۴) جائے کہ آب دران فرورود و گم شود و این در ایران زمین اکثر در توے خانہا باشد (طغرا ؎) بود چشمہ سار مہ و آفتاب ٭ کمین آب وزد محیط سراب ٭ بہار ہم ہمین سند را پیش می کند کہ مطابق مینماید ٭ (اردو) نیچے چپ زمین (۵) ابر (اردو) بادل۔ ابر (مذکر)

آب وزدیدنِ زخم (مصدر اصطلاحی) باضافت نون بقول صاحب بحر عجم تازہ شدن زخم (صائب ؎) آشکارا سینہ بر تیغ شہادت می زنند ٭ زخم عاشق آب وزدیدن نمی داند کہ چیست ٭ (اردو) زخم کا پانی چرانا (نکہت ؎) جراحت خوردہ کسکی تیغ وزدیدہ نگہہ کا ہے جو ضبط اشک سے زخم جگر پانی چراتا ہے ٭

آبدست (اصطلاح) بقول صاحب بہار عجم
(۱) باضافت۔ آبیکہ بدان دست و رو شستہ
باشند۔ بکثرت استعمال اضافت ساقط شد (طالب
آملی ؎) چو آب دست او گوہر فشاند٭ شود
شستے عرق دریا زگوہر٭ (معزی ؎) آبدستت
ہمہ بر روے کشیدے چو گلاب٭ خاکپایت
ہمہ در زلف دمیدے چو عبیر٭ (اردو) ہاتھ
منھ کا دھوون۔ (مذکر)
(۲) بے اضافت بقول بہار آبیکہ ازان
وضو کنند و مجازاً بمعنی وضو۔ صاحب بحر عجم ہم
معنی آخرین را ذکر کند۔ و بقول صاحب برہان
وضو ساختن۔ (مولوی معنوی ؎) خیال یار بے
شد قبلہ نمازم٭ زاشک رشک او شد آبدستم
(کمال خجند ؎) نماز عید خواہم کرد ہان ساقی
بیار آبے٭ براے آبدست ما بابریق قدح
شویان۔ (اردو) وضو کا پانی۔ وضو (مذکر)
وضو کرنا۔

(۳) بے اضافت بقول بہار و صاحب برہان
مجازاً بمعنی استنجا کردن۔ **مؤلف** گوید کہ
آبدست بمعنی استنجا ہم باشد۔ اگر گوئیم کہ "او
سلیقۂ آبدست ندارد" درین مقولہ معنی صاحب
برہان درست می شود و اگر گفتہ شود کہ "او
آبدست می کند یا می گیرد" معنی آخر الذکر مقصود
باشد (اردو) طہارت (مونث)۔ آبدست کرنا
طہارت کرنا (فقرہ امیر) "انکو تو ابھی آبدست کا
بھی سلیقہ نہین ہے"، بقول امیر ہندی مین آبدست
اس پانی کو بھی کہتے ہین جس سے قضاے
حاجت کے بعد طہارت کی گئی ہو۔ (رشک ؎)
کیفیت اور اور تیرے میکدے مین ہے٭
آب عنب کو جاتے ہین آبدست مست٭ بقول
امیر اس جگہ پر آبدست کا پانی زیادہ مستعمل ہے
اور صرف آبدست۔ کم۔ آبدست کرنا اور
آبدست لینا بھی اردو مین کہا جاتا ہے
(دیکھو امیر اللغات)

(۴) باضافت ثالث بقول صاحبان بحرعجم و
بہار خوبی و لطافت و قوت دست (کمال خجند
ی) کہ نسبت آن نقش عارض آفرین باد +
کہ آب دست ازوے آشکار است۔ +
مولف۔ گوید کہ ہمین معنی بے اضافت ہم آمدہ
چنانکہ نظامی گوید (ع) چنان در کار بود دش
آبدستے + کہ برآب از لطافت نقش بستے + صاحب
برہان گوید کہ بے اضافت بمعنی کاریگرے کہ دست
او در کارہا باطراوت و چالاک باشد (اردو)
ہاتھ کی صفائی ۔ وہ کاریگر جس کا ہاتھ صاف
اور منجھا ہوا ہو۔ مشاق اور چالاک کاریگر بھی
کہتے ہین +

(۵) بے اضافت بقول صاحبان برہان وبحرعجم
زاہد۔ پاک دامن و بقول صاحب دری وبہلوی
زہد پاک (اردو) زاہد پاک دامن۔ خالص
پاکیزگی پرہیزگاری۔

(۱۴۲) **آبدست از کسے گرفتن** (مصدر اصطلاحی)
کسے را آمادہ کردن برین کہ او از دست خود
سامان وضو مہیا کند و آبے کہ از دست
می چکد بگیرد و بخورد پس آبدست از کسے گرفتن
بمعنائے دیگرے را براعتراف بزرگی خود
آمادہ کردنست در ایران رسم کہنہ ایست کہ
چون صوفیان بدربار شاہ درآیند شاہ از
سر تعظیم و خلوص آفتابہ بدست خود می گیرد
تا صوفی را از وضو فارغ می کند و پس ازان
قطرہ ہائے آب کہ از دست صوفی چکد شاہ
بدست گیرد و برچشم و روے خود مالد و چیزے
ازان بخورد و این طرز عمل علامت کمال
تعظیم صوفی است فارسیان برین موقع گویند
کہ فلان صوفی آبدست از شاہ گرفتہ یعنی کار
آبدست از شاہ گرفتہ محسن تاثیر ذکر این میکند
(ع) بجز تہنیت نباشد چارہ رنجوری عشقش
چو آن صوفی کہ از اخلاص آبدست از شاہ می
گیرد + بہار بند ہمین یک شعر مصدر (آب

دست کسے گرفتن) پیدا کردہ است وگوید کہ کنایۃً
از کمال اعتقاد و بزرگی آن شخص بود۔ فقائل (اردو)
کسی سے اپنے ہاتھ پاؤں دھلوانا یعنی خدمت
لینا۔ تعظیم و بزرگی کرانا۔

آبدستان (اصطلاح) بدون اضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم (۱) آفتابہ و ابریق (۲)
بقول صاحب جہانگیری آفتابچی کہ آفتابہ دار
باشد (حکیم خاقانی ؎) آسمان آورد زرین
آبدستان آفتاب ٭ پشت خم پیش سران
چون آبدستان آمدہ ٭ (اردو) (۱) آفتابہ
(۲) آفتابہ لیکر کھڑا رہنے والا۔ ہاتھ منھ
دُھلانے والا۔ خدمتی۔

آب دستان دار (اصطلاح) بدون اضافت
ثالث بقول صاحب بحر عجم آفتابچی و آفتابہ
دار (اردو) دیکھو نمبر (۲) اصطلاح گذشتہ۔

آبدست بر روئے کشیدن (مصدر اصطلاحی) (۱۴۸)
کمال بزرگی کردن۔ ذکر این بضمن (آبدست
از کسے گرفتن) گذشت (میر معزی ؎) آبدست
ہمہ بر روئے کشیدے چو گلاب ٭ خاکپایت ہمہ
در زلف دمیدسے چو عبیر ٭ (اردو) کمال
بزرگی کرنا۔ کسی بزرگ کے ہاتھوں کا دھووَن
لیکر منھ پر مل لینا۔

(۱۴۷) **آبدست بودن** (مصدر اصطلاحی) بلا اضافت
ثالث قوت و قدرت بودن کسے را
بر صناعی سندش در (آبدست) بر نمبر چہار
گذشت (اردو) ہاتھ منجھا ہوا ہونا۔

آبدست دان (اصطلاح) بدون اضافت
بقول صاحب بحر عجم مرادف معناسے اول
آبدستان۔

آب دست شو (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم کہ بذیل آبدست میفرماید
غسالۂ دست و پا۔

(۱۴۹) **آب دست کسے** (استعمال) باضافت ثالث
آبے کہ از دست کسے حاصل شود چنانکہ

کمال خجند گوید(ع) علاج دردِ دل ما نزلست
اے ساقی ﷺ کز آب دست تو بوے گلاب
می آید ﷺ۔

آبدست کسے گرفتن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحرِ عجم کمال بزرگی کسے کردن است۔ صاحب فرہنگ انندراج ہم ذکر این می کند وسندش ہمان است کہ در (آبدست از کسے گرفتن) گذشت۔ قائلؔ۔ (اردو) کسی کی کمال بُزرگی کرنا۔

آبِ دست کَن (اصطلاح) باضافت ثالث وکاف تازی مفتوح بقول صاحب بحرِ عجم آبیکہ بکاوشِ از زمین برارند وآن در اراضی ریگستان معمول است (شفیع اثر در ہجو حمام گوید(ع)) بناخن طاس آبی از تہ گرِ چو آبِ دست کَن باید برآورد ﷺ (اردو) وہ پانی جو ریگستان مین ہاتھون سے ریت ہٹا کر حاصل کیا جاتا ہے۔ اکثر دریاؤن کے کنارون پر بھی یہی عمل کیا جاتا ہے۔ جہان کہین پانی کی سوت سطح زمین سے متصل ہوتی ہے اور ریت کی وجہ سے زمین بالکل نرم اور بھربھری ہوتی ہے وہان کسی آلہ چوبی یا آہنی کے استعمال کی ضرورت نہین واقع ہوتی صرف ہاتھون ہی سے کام نکل آتا ہے۔

آبدستہ (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ انندراج کہ بذیل آبدستان ذکر کردہ مرادف آبدستان باشد۔

آبدسدان (اصطلاح) بفتح دال مہملہ بقول صاحب جہانگیری کہ بذیل آبدستان نوشتہ مرادف آبدستدان باشد۔

آبِ دل (اصطلاح) باضافت ثالث وکسرِ دال مہملہ بقول صاحب فرہنگ انند (۱) سوزِ دل (۲) محبت (۳) روش۔ بہار گوید کہ (۴) مرادف آبِ چشم است (اردو) (۱) سوزِ دل مُذکّر (۲) محبت والفت (مونث)

(۳) روش (مونث)، چال چلن (مذکر) (۴)
اشک (مذکر) (آتش له) فغان و آہ سے ہے
سوز دل عیان ہوتا ، دلیل آگ کے ہونیکی
ہے دھوان ہوتا ، (ظفر عه) محبت چاہیے
باہم ہمین بھی تمھین بھی ہو ، خوشی ہو اس مین
یا ہو غم ہمین بھی ہو تمھین بھی ہو ، (آتش عه)
الفت جو زلف سے ہے دل داغدار کو ، طاؤس
کو یہ عشق نہو گا سحاب کا ، (آتش عه) اُس
ماہ کی فرقت مین جو تارے نکل آئے ، تاروں سے
سوا اشک ہمارے نکل آئے ،

آبِ دماغ (استعمال) باضافت ثالث
وکسر دال مہملہ بقول صاحب بحر عجم مرادف آب
بینی باشد (اشرف سه) بر سر ہم سبکہ نبدد
شمع سان آب دماغ ، ہر کرا بینی چو فیل انکون
بو د خرطوم دار ،

آبِ دمِ تیغ (اصطلاح) باضافت ثالث
وخامس بقول بہار کنایہ از تیزی دم تیغ است
(ابو طالب کلیم سه) آب دم تیغت چو بخاطر گذرانم
خمیازہ کند باز لب زخم کہن را ، (سنجر کاشی سه)
این چہ آتش بود کز آب دم تیغ تو خاست ،
کز مزار کشتگان یک کرہ بالا آتش است (اردو)
دم تیغ کی آب - اور آب دم شمشیر بھی کہا جاتا ہے
(فی البدیہ نظم طباطبائی سه) اُسنے جب دیکھا
لگا کر دانت پر تلوار کو ، آب گوہر ملگئی آب
دم شمشیر مین ، -

آبِ دم دار (اصطلاح) باضافت ثالث و
فتح دال اول بقول صاحب بحر عجم آبیکہ
ہوا بآن نرسیدہ باشد و بقول بہار آفتاب
ہم بران نتابد کہ دیر ہضم باشد صاحب فرہنگ
انند راج این را آب نفاخ گوید و بقولش
(۲) آب خوش نیز - **مولف** - گوید کہ استعمال
این بمعنی دوم نظر نیامدہ و صاحب انندکہ
حوالہ بہار عجم دہد بجاے خود نیست (مرزا سعید
اشرف له) ازان دل آرزوِ زخم دمبدم دارد ،

کہ آب تیغ بُرندا است گرچہ دم دارد (اردو) وہ پانی جو سایہ مین ہوا اور جس پر ہوا کا گذر ہو۔ امیر نے آب دیر ہضم کا ذکر لغضمن لفظ آب فرمایا ہے۔

آبدن (اصطلاح) بفتح دال مہملہ بقول صاحب فرہنگ انندراج بحوالہ فرہنگِ فرنگ مخفف آبدان۔

آب دندان (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحبان بہار عجم و شمس اللغات و فرہنگ انندراج (۱) احمق وگول و باصطلاح قمار بازان حریف زبون و نادان (انوری ؎) آبدندان حریف آوردی ٭ رایگان از تو کے تواند جست۔ (ولہ ؎) حاسدت با تو اگر زرد عداوت بازد ٭ آبدندان تر از دکس نتوان یافت بباز ٭ (اُردو) احمق۔نادان (کیف ؎) ایکدم آپ مین آئین تو بڑے احمق ہین ٭ کس پہ ستان مین رہا کرتے ہین دیوانۂ عشق ٭

(۲) ضعیف و ناتوان و مغلوب (سلمان ساوجی ؎) وست زر بخشت از ان کان در دہان انداخت خاک ٭ بجر بہ دل را حریف آبدندان یافتہ است (طالب آملی ؎) ہے بنیز وکمانِ تو رزم شانہ بپہرہ خہے بپیش زبانِ تو آبدندان تیغ ٭ (اردو) ضعیف۔ ناتوان۔ مغلوب (آصفیہ ؎) چال سے ہے مجھ ناتوان کی مرغ لبسمل کی تڑپ ٭ ہر قدم پر ہے گمان یان رہ گیا وان گیا ٭ (۳) نوعے از حلوا و مجازاً بمعنی شیرینی ہم۔ (دو صال شیرازی ؎) مرا پیری جوان بخت است و من طفل زباندانش ٭ شکستہ زان ہے گیم کہ نغز آید زطفلانش ٭ درست این نقل من نقلیست کش اشکستہ بہ باشد ٭ بلے این آبدندست و باشد ہاب دندانش (تاثیر ؎) شکر با لعل او تنگی کشیدہ ٭ متاع آبدندان آب دیدہ (اُردو) حلوے کی ایک قسم (حلوا۔ مذکر)

۔ شیرینی اور مٹھائی (مونث) (۴) نوعے
از انار و امرود و مطلق میوۂ لطیف کہ متصل
دندان نشود (شفائی ؎) چون چقندر نوعے
مسکین نہی بنید بخواب ؛ سخت از وے آرزوئے
آبدندان مضحک است ؛ (منیر درہجو ؎)
در دلش ذوق میوہ چندان است ؛ کز حریفان
آبدندان است ؛ (اردو) انار اور امرود
کی ایک قسم اور مطلق میوہ ۔ گھلا ہوا میوہ (مذکر)
(۵) مضبوط ۔ (ظہوری ؎) آبدندان حریفانا
شدہ است ؛ طالعم خوش رقابتے دارد ؛ (اردو)
قوی ۔ زور آور ۔ زوردار ۔
(۶) موافق (خاقانی ؎) تو خود را از سر غرت
قفاسے خاکپاشان زن ؛ ہوا را از بن دندان
حریف آبدندان شو ؛ (اردو) موافق ۔
(۷) شجر و گیاہ (اردو) درخت ۔ جھاڑ (مذکر)
گھاس (مونث) ۔ (اسیر ؎) وہ کون ہے جسے
نعم البدل نہین ملتا ؛ درخت مین نہ رہے
گل تو میوہ دار ہوا ؛ (ولہ ؎) اے دل دوا
ہو گیا مرض اہل وید کی ؛ بوٹی قبا کی گھاس
نہین ہے خوید کی ؛

(۸) آبِ دندان باضافت ثالث ۔ برق و
و تیزی و صفائی دندان (حکیم نزاری قہستانی
؎) بیا و بوسہ بدہ زان دہان خندانت ؛
کہ در دلم زدہ آتش بآب دندانت ؛ (اردو)
دانتون کی صفائی ۔ تیزی (مونث) ۔ آبِ
دندان بھی اردو مین کہا جاتا ہے (رشک ؎)
صفائے آب دندان دیکھ کر کٹ کٹ گئے
موتی ؛ نئے جوہر دکھائے آپ نے تیغ
تبسّم سے ؛ ۔

(۹) آبدندان بلا اضافت نوعے از نان ۔
(مخلص کاشی ؎) باشتہا خورش ناگوار
آسان است ؛ قسم بذائقہ حرص آبدندان
است ؛ (اردو) روٹی کی ایک قسم (مونث)

(۱۰) چیز مفت و رایگان (اردو) مفت کا مال (مذکر)

(۱۱) گناہ (اُردو) گناہ (مُذکّر)

(۱۲) سِحر (اُردو) جادو (مُذکّر) (آصفیہ ؎)

سوتے ہین فتنۂ خوابیدہ کی صورت معشوق ؛

جاگتے ہین یہ جگاے ہوے جادو کیطرح ؛

(۴۱) **آبدندان شدنِ کسے** (استعمال) قوی شدن دندان کسے است سندش از کلام ظہوری در آب دندان برنبر (۵) گذشت (اُردو) قوی ہونا کسی

آبِ دندان شکن (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم آب بیار سرد (یحییٰ کاشی ؎) گرت ہست در سردی آن سخن ؛ بیاشام این آبِ دندان شکن ؛ (اُردو) نہایت سرد پانی (مُذکّر)۔

(۴۳) **آبدندان گشتن** (مصدر اصطلاحی) بے اضافت خندیدن بوضعے کہ دندان بنماید و این علامت احمقی است (بابا فغانی ؎) تابکے خندیدن و دل گرمی افزودن چو شمع ؛ آبدندان گشتن و آتش زبان بودن چو شمع ؛ (اُردو) دانت نکالنا۔ بیہودہ طرح سے ہنسنا۔ (میر سوز ؎) سُن سوز عبث دیکھ کے حیران ہوگا۔ حور و نکا جال ؛ دل زلف مین الجھیگا پریشان ہوگا۔ مت لے یہ وبال ؛ یہ چال بری ہے تجھسے نبھنے کی نہین۔ آمان کہا ؛ ہنستا ہے کیا بہت پشیمان ہوگا۔ مت دانت نکال ؛

(۴۲) **آب دویدن بہ دل** (مصدر اصطلاحی) بدون اضافت کنایہ از تقویت دادن آن وبہار محض آب دویدن را ذکر می کند و از تعریف آن ساکت سندے کہ از کلام ملا شانی تکلو آوردہ آب بدل دویدن را است و بر ہمین قیاس آب بجگر دویدن و بجان دویدن ہم (۲) محض آب دویدن معنی حقیقی را باشد یعنی روان شدن آب بہ تیزی اگرچہ استعمال این در کلام متقدمین بنظر نیامدہ ولیکن از متاخرین تصدیق این معنی میشود۔ (ملا شانی تکلو ؎) مے خیال تو مخمور وصل را بجگر ؛ چنان

دور کہ بدل آب ناشتا بود ۔ (اردو) دل کو
قوت دینا۔ قوت بخشنا۔

آبِ دہان (استعمال) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم و بہار خیو کہ از دہان بیفگنند
(کمال خجند ۔) انچہ ضائع شود بازلبت ۔
بہر کہ آب دہان و دشنام است ۔ (اردو) آب
دہن لعاب دہن۔ (مذکر) (وزیر ۔) تربت
پہ مری آب دہن یار نے پھینکا ۔ بھولا نہیں
مرگ وہ مجھ تشنہ دہن کو ۔

آبِ دہان خوردن (مصدر اصطلاحی) باضافت
ثالث بقول صاحب فرہنگ انند بحوالہ شرح
قران السعدین کنایہ از تحمل کردن باشد صاحب
غیاث ہم ذکر این می کند (اردو) غصہ پینا۔
(ظفر ۔) ہم تو پی جاتے لہو دشمن کا پر کچھ
سوچکر ۔ دل میں اپنے غصہ پیا اے ستمگر پی گئے ۔

آبِ دہان فرو بردن (مصدر اصطلاحی)
آبِ دہان فرو خوردن باضافت ثالث بہ تحقیق
مؤلف مترادف آب دہان خوردن باشد صاحب
بحر عجم بذیل (آب دہان) می فرماید کہ استعمال آب دہان
بالفظ فرو خوردن و فرو بردن است بہار العجم
(آب دہان) گوید کہ ہر دو محاورہ ضعیف باشد
(خسرو ۔) صفت تیغ کہ با حسن بپایمش
گوید ۔ کہ زبہر تو فرو چند خورم آب دہان ۔

آبِ دہان فگندن بر چیزے (استعمال)
(۱۲۲) **آبِ دہن فگندن بر چیزے** باضافت
ثالث بمعنی تف زدن بر چیزے است چنانکہ
کاتبی نیشاپوری گوید (۔) آب دہن فگندن
بر خاک ما برفتن ۔ آرے نبات مصری ریزند
تو تیا را ۔ (اردو) کسی چیز پر تھوکنا)

آبِ دہِ دست (اصطلاح) باضافت ہائے
ہوز بقول صاحب بحر عجم (۱) اشارہ بجناب
سرور کائنات علیہ الصلوٰۃ والسلام خصوصاً
(۲) بزرگ مجلس عموماً (اردو) (۱) پیمبر برحق
علیہ السلام (۲) ہر ایک مجلس کا وہ شخص جو واجب التعظیم

اور برگ ہو۔

آب دہن (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ انند راج۔ (۱) مرادف آب دہان (۲) کنایہ از آرزوے دلی (اُردو) (۲) دل کی آرزو (بحر ۵) دم نہ نکلا کسی کے زانو پر٭ رہ گئی دل کی آرزو دل ہین٭

آبدیدہ جام (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب (۲) جرعۂ شراب صاحب انند ہمین اصطلاح را آبدیدہ جام می نویسد۔ واز فرہنگ فرنگ سندگیرد (اردو) (۱) شراب (مونث) (۲) شراب کا گھونٹ (مذکر) (مخبر ۵) خوش ہوکے پی شراب محبت کے گھونٹ ہین٭ اے دل کلام یار کے شربت کے گھونٹ ہین٭۔

(۱۴۴) **آب دیدنِ چیزے** (مصدر اصطلاحی) باضافت نون صاحبان لغت بر آب دیدن زخم) قناعت فرمودہ اند مؤلف گوید کہ (آب دیدن چیزے) بر دو معنی باشد (۱) تازہ و سرسبز شدن آنچیز (۲) ضائع شدن و نقصان کشیدن آن۔ پس آب دیدن خاک و آب دیدن زخم کہ می آید متعلق از معنی اول است و آب دیدن شمشیر و آب دیدن متاع و جنس متعلق از نمبر ۲ (اُردو) (۱) تازہ ہونا۔ ہرا ہونا۔ سرسبز ہونا۔ (داغ ۵) شجر خشک تو ہر سال ہرے ہوتے ہین٭ جا کر اے عمر جوانی تو نہین آتی ہے۔ (۲) آبرسیدہ ہونا۔ بقول امیر پانی سے بھیگ کر خراب ہونا (فقرہ امیر بذیل لفظ آبرسیدہ) کیا اچھی کتاب تھی مگر آب رسیدہ ہوکر خراب ہوگئی،،

(۱۴۵) **آب دیدنِ جنس** (مصدر اصطلاحی) باضافت نون ضائع شدن و نقصان کشیدن آن جنس آبدیدہ از ہمین مصدر اصطلاحی است

چنانکہ سالک قزوینی گوید (ے) متاع لخت
دل از چشم اعتبار افتاد ٭ دگر کہ می خرد این
جنس آبدیدۂ ما ٭ (اُردو) دیکھو آب دیدن
چیزے کا نمبر (۲)

(۱۴۴) **آب دیدنِ خاک** (مصدر اصطلاحی)
باضافت نون تازہ و سرسبز شدن آن
چنانکہ بیدل گوید (ے) خاک ما چون گشت
خونہا آب نادیدن ہنوز ٭ عشق میدانی کہ بے
رویت چہ با ما کردنیست ٭ (اُردو) دیکھو
آب دیدن چیزے کا پہلا نمبر۔

آب دیدنِ زخم (مصدر اصطلاحی) باضافت
نون بقول صاحب بحر عجم تازہ شدن زخم
(ابو طالب کلیم ے) آب دریا را بجوے تیغ
بیداوت مبند ٭ بسکہ سیر ابست شمشیر تو زخم
آبدید ٭ (اُردو) زخم کا ہرا ہو جانا۔ زخم کا
آلا ہونا (بحر ے) پھر کسی کان کے سبزے سے
لڑی آنکھ اپنی ٭ پھر ہرا ہو گیا زخم جگر اچھا ہو کر

(ناسخ ے) پھر بہار آئی چمن مین زخم دل آب
ہوے ٭ پھر ہرے داغ جنون آتش کے
پر کالے ہوے ٭۔

(۱۴۵) **آب دیدنِ شمشیر** (مصدر اصطلاحی)
باضافت نون۔ ضائع شدن و نقصان کشیدن
شمشیر باشد و ہم برین قیاس است آب دیدن
خنجر و پیکان و امثال آن (بیدل ے) شمشیر
آب دیدۂ زنگ ملامتم ٭ باشد درشت
گوئی مردم زبان ما ٭ (اُردو) تلوار کا زنگ
آلودیا زنگ خوردہ ہونا۔

آبِ دیدہ (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول بہار (۱) اشک (ارسلان ے) دلم
گردیدہ خون بے لعل مے گونش دم گریہ ٭ عجب
نبود کہ آبِ دیدہ خون آمیز می آید (۲) و بہ تحقیق
مؤلف۔ نور دیدہ ہم یعنے بینائی سندش در
(آبِ دیدہ رفتن) می آید صاحب بحر عجم و بہار این
اصطلاح را بدون اضافت ثالث مثل ضائع

و آب رسیدہ - گوید اگر زخم آب دیدہ را از
مصدر (آب دیدن زخم) گیرم یا خاک آب
دیدہ را از مصدر (آب دیدن خاک) تخصیص
معناے بہار و صاحب بحر عجم باقی نمی ماند
ورراے **مؤلف** - لفظ آبدیدہ را کہ اسم
مفعول (آب دیدن) است مخصوص بہ تتابع
آبدیدہ کردن درست نباشد و این ہر دو
صاحبان لغت از ہمان شعر سالک قزوینی سند
گیرند کہ در (آب دیدن جنس) گذشت. قائل

آب دیدہ از آسمان گذشتن (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث - کنایہ از بسیار (۱۷۴)
گریستن و غرق گریہ شدن چنانکہ قدسی مشہدی
گوید (ع) باآنکہ آب دیدہ ام از آسمان گذشت
بختم نہ شست دیدہ زخواب گران ہنوز (اردو)
آنکھون سے دریا بہانا یعنی بہت رونا معروف
(ع) بخار اس دل کا سینے مین نہ رکھتے
گر سحاب آسا تو کیون ورد کے ہم دریا بہاتے

اپنی آنکھونسے * -

آبدیدہ جام (اصطلاح) بدون اضافت
ثالث بقول صاحب فرہنگ اندراج مرادف
آبدیجام کہ گذشت

آب دیدہ رفتن (مصدر اصطلاحی) باضافت (۱۷۵)
ثالث نابینا شدن چنانکہ جامی گوید (ع)
چہ آب در جگرم باشد اینچنین کہ مرا * ہم آب
دیدہ زہجرش ہم آبرو رفتست * (اردو)
آنکھونکی بینائی جاتی رہنا -

آب را از بالا بستن (مصدر اصطلاحی) (۱۷۶)
مرادف آب ز بالا بستن است (شجاع الدین
اصفہانی رباعی) آزادہ روان کمر بصحرا بستند
ہمرہ طلبان بار بفرد البستند * اے سبزہ طرف
جو سر از خاک برآر * زان پیش کہ آب را
ز بالا بستند *

آب را با آب رساندن (مصدر اصطلاحی) (۱۷۷)
مرادف آب با آب رساندن است چنانکہ

نظام دست غیب گوید (ع) بآن رسید که خاک از میان کنارہ کند * زبسکہ چشم ترم آب را بآب رساند *

(۱۸۱) **آب را باریسمان بستن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب بریسمان بستن است چنانکہ مخلص کاشی گوید (ع) بطول فکر نتوان جمع کردن مال دنیارا * چرا بیہودہ باید آب را باریسمان بستن *

(۱۸۲) **آب را بجواز کوفتن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب بجواز کوفتن چنانکہ میر خسرو گوید (ع) عدو کہ آب شدش خود مکوب چند بنش * کہ پیش ازان نتوان کوفت آب را بجواز *

(۱۸۳) **آب را بجوے بستن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب بجو بستن چنانکہ کلیم گوید (ع) آب دریا را بجوے تیغ بیداد مبند * بسکہ سیراب است شمشیر تو زخمم آبدید *

آب را بریسمان بستن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب فرہنگ انند راج تردد و تلاش بجد تمام نمودن وکنایہ از امر لغو کردن و بقول بہار فکر کردن در امرے بتز ویر و خوشامد تمام و سرانجام دادن ۔ **مولف**۔ گوید کہ مرادف آب بریسمان بستن است ۔

(۱۸۵) **آب را برزمین زدن** (مصدر اصطلاحی) کنایہ از بے آبرو کردن باشد چنانکہ غنی گوید (ع) صداے گریۂ ابر بہاری کرد معلومم * کہ آب بحر راز د برزمین چشم گہر بارم * (اردو) آبرو خاک مین ملا دینا (ظفر ع) ملائی خاک مین سب آبرو آئینہ کی تم نے * او راسپر بھی تمہارے روبرو یہ بے حیا آیا *

(۱۸۶) **آب را بُریدن** (مصدر اصطلاحی) قطع کردن روانی آب چنانکہ حزین اصفہانی گوید (ع) برید آب سر چشمہ را آسمان * ز گردش فتاد آسیاے دہان * (اردو) روانی آب کو روکدینا ۔ قطع کر دینا ۔

(۴۷) **آب رابسنگ سودن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب بسنگ سودن است (امیر خسرو ع) بگداختم چو آب وبسوزی دل مراه کس آب رابسنگ نساید ساسے آب ٭

(۴۸) **آب را در جوے کسے راندن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب در جوے کسے راندن است (مولوی معنوی ع) راندحق این آب را در جوے تو ٭ آفرین بردست وبربازوے تو ٭

آب راه (استعمال) بقول صاحب شمس وبرہان قلب اضافت راهِ آب مرادف آب راهه - (سیف الدین اسفرنگی ع) خاک خورکولیس ازین روح طبیعی تامن ٭ آب راهش زگذرگاه جگر بربندم ٭ وباضافت ثالث مرادف آب سفر باشد سندش در (آب راه زدن) می آید -

(۴۹) **آبِ راه زدن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث بمعنی آب درسفرخوردن چنانکه جامی گوید (ع) بے غبارے بحرم کعبه روے پی بردهٔ ٭ کاب راه حرم از آبلهٔ پازده است ٭ مخفی مباد که زدن بمعنی خوردن ونوشیدن هم آمده چون ساغرزدن کذا فی بحرالعجم - (اردو) سفرمیں پانی پینا

آب راهه (اصطلاح) بروزن چار ماهه بقول صاحبان بحرعجم وبرہان وسروری (۱) رہگذر آب (۲) سیلاب (اردو) (۱) پانی کا رہگذر (مذکر) (۲) سیلاب (مذکر) (ناسخ ع) میرے اشکوں کا فلک پرموج زن سیلاب تھا ٭ ہالہ مہ کی جگہ شب حلقه گرداب تھا ٭

(۵۰) **آب ربودن ازچیزے** (مصدر اصطلاحی) بے آب وبے رونق کردن آن چنانکه علوی مؤگوید (ع) رنجه مشو گرسپهر از گلت آب ربود ٭ مصلحتے چرخ را بود ازین ریختن ٭ (اردو) کسی چیز کوبے رونق کرنا -

(۵۱) **آبِ رحمت** (اصطلاح) باضافت ثالث آب بارانست چنانکه جامی فرماید (ع)

سحاب نکہت و آب رحمتی جانان بودے
چہ سود کہ بر کشت زار ما نگی ؀ (اردو)
آب رحمت بقول امیر اردو مین استعارہ ہے
رحمت سے ۔ باران رحمت بارش کے
لئے مستعمل ہے ۔

آب رُخ (اصطلاح) بقول صاحب
بحر عجم بدون اضافت (۱) مرادف آبرو
باشد کہ می آید و بقول صاحب فرہنگ
آنندراج باضافت (۲) خوبی روے
و صفائی چہرہ (۳) مجازاً جاہ و اعتبار نفیک
اضافت (ظہوری ش) آب رخِ زہد و ورع
باخاک کو آمیختم ؀ در مجلس مستان کنون
جام بہاران برکنم ؀ ۔ (اردو) آب رخ اردو
مین مستعمل ہے یعنے چہرہ کی چمک ۔ دمک
روشنی (مومن ش) وہان آب رخ اور یان
آتش دل ؀ جدھر دیکھو اُدھر ہے جلوہ گر آگ ؀

(۱۵۱) **آب رخِ حیا دزدیدن** (مصدر اصطلاحی
باضافت ثالث خامس بیحیا شدن و حیا و شرم
نداشتن چنانکہ ظہوری گوید (ش) حرام باد گل
عارضان نگاہ نہان ؀ بران گروہ کہ آب
رُخ حیا دُزدند ؀ (اُردو) آنکھ مین پانی نہونا
بے شرم ہونا (آغا حجو صاحب ش) کرتے
ہین رندون کو یہ منع شراب ؀ زاہد کی
آنکھ مین پانی نہین ؀

(۱۵۲) **آب رخ فروختن** (مصدر اصطلاحی
باضافت ثالث مرادف آبرو فروختن باشد
کہ می آید (صائب ش) نبرد آب گہر تلخی منت
ز مذاق ؀ چون صدف آب رخ خویش
بہ نیسان مفروش ؀

(۱۵۳) **آب رخ کسے و چیزے را بردن**
(مصدر اصطلاحی باضافت ثالث و خامس
بے آبرو کردن باشد چنانکہ علی قلی بیگ
خراسانی گوید (ش) ہیم واعظ نبرد آب رُخ
مستان را ؀ در میخانہ بہ بستند ازین گفت و شنود ؀

(انوری ؎) نسیم باد را عجاز زنده کردن
خاک ✽ ببرد آب رخ معجزات عیسیٰ ✽ (اردو)
آبرو لینا۔ بے عزت اور ذلیل کرنا (بحر ؎)
جو آب آئینہ کی جا ہے ہم تکدر رہوں ✽ وہ کون
ہین جو کسی کی ہین آبرو لیتے ✽۔

آبِ رخ کسے ریختن (مصدر اصطلاحی) (۱۵۵)
باضافت ثالث و خامس بے آبرو شدن
و کردن چنانکہ غنی گوید (؎) تا آب رخ محتسب
شہر بریزد ✽ ما کشتی مے را نتوانیم روان کرد ✽ (اردو)
آبرو ریزی ہونا۔ آبرو ریزی کرنا۔ آبرو لینا
(امیر اللغات) (زند ؎) ہو نہ راز عشق افشا
آبرو ریزی نہو ✽ چھوٹ بہنا تو اگر اسے
چشم گریان چھوڑ دے ✽۔ (فقرہ امیر) کسی
کی آبرو ریزی کرنے سے کیا فائدہ،،

آبِ رخ کسے شکستن (مصدر اصطلاحی) (۱۵۶)
باضافت ثالث و خامس مرادف آب رخ
کسے ریختن است چنانکہ علی خراسانی گوید
(؎) بر و کہ آب رخ عاشقان شکست
از تو ✽ ز کوے دوست و لا چند شرمسار آئی

آبِ رز (اصطلاح) باضافت ثالث

آبِ رزان بقول صاحب بحر عجم شراب
انگوری (میر معزی قطعہ) دو گوہر است بدینوقت
شرط مجلس ما ✽ فتیلہ معدن این و تنورہ مسکن
آن ✽ یکے چو آب رز اندر میان جام قدح
یکے چو برگ گل اندر میان آتشدان ✽ (صائب ؎)
می شود آب رزان چون برگ تاک شود ✽
صرفہ در آب رز انست کہ در خاک شود ✽ (اردو)
آب انگور (مذکر) شراب انگوری (مونث)

(۱۵۷) **آب سانیدن بہ رخ** (مصدر اصطلاحی)
آبرو حاصل کردن چنانکہ نظیری گوید (؎) آب
رخ از آبلہ گفتم برسانم ✽ وادی برہم ریخت لقد
آبلہ چین را ✽ (اردو) سرخروئی حاصل کرنا
آبرو پیدا کرنا۔ (صبا ؎) آبرو کی جو صفات
فقرا سے پیدا ✽ صورت وصل ہوئی ذات خدا سے پیدا ✽

آب رسیدن بچیزے (مصدر اصطلاحی) (۱۵۸)
بتحقیق مولّف۔ (۱) سیراب شدن و تازه شدن
آن چنانکه ابوطالب کلیم گوید (ـــہ) شانہ از
زلف تو خوش کام روا شد ستم است ٭ که دگر
آب درین باغ به شمشاد رسد (۲) نقصان
رسیدن بچیزے چون آب به متاع رسیدن
و آب بکتاب رسیدن که متاع آبرسیده از
آب و تاب اصلی بر می گردد (اُردو) (۱) ہیرا بھرا ہونا۔
تر و تازہ ہونا۔ (۲) آبرسیدہ ہونا۔

آب رسیدنِ زخم (مصدر اصطلاحی۔) (۱۵۹)
باضافت نون۔ مرادف آب دیدن زخم
است چنانکه غنی گوید (ـــہ) بیا که در شب
ہجر تو چشم گریانم ٭ چو زخم آب رسیده بہم
نمی آید ٭۔

آب رسیده (اصطلاح) بقول صاحب
فرہنگ انندراج و بہار جنسے را گویند که بسبب
افتادن داغ از آب تاب اصلی بر گردیده
باشد۔ و قیمتش نازل شده باشد (۲) نیز
زخمے که آب دُز دیده باشد۔ **مؤلّف**۔ گوید
که آب رسیده اسم مفعول است از مصدر
(آب رسیدن بچیزے) و بر ہر دو معنی آن شامل
لفظ آبرسیده صفت چیزے واقع شود در
سر سبزی و تازگی یا به نقصان آن پس آبرسیده
را با جنس ضائع شده مخصوص کردن درست
نباشد و زخم آب دزدیده را۔ زخم آبرسیده
مترادف است۔ از مجرد لفظ آبرسیده زخم آب
دزدیده ہرگز مراد نیست۔ سند این در ہر دو
مصادر گذشته گذشت (اُردو) آبرسیدہ چیز
دیکھو آب دیدن چیزے۔

آب رُفت (اصطلاح) بدون اضافت ثالث
و بضم رائے مہملہ بقول صاحب بحر عجم
سنگے را گویند که آب ان را تراشیده و مدوّر
ساخته باشد (اردو) وہ گول پتھر جو ندیون
مین پائے جاتے ہین۔

(۱۴۰) **آب رفتن از چشم** (استعمال) بفتح را مہملہ روان شدن اشک از چشم باشد چنانکہ صائب گوید (ســـ) آب حسرت می رود ہر سو ز چشم جوے جوے ؎ بسکہ میخواہم نگار رفتہ جوے خویش را ؎ (اردو) آنکھون سے آنسو بہنا (سوداســـ) سمندر کر دیا نام اس کا ناحق سب نے کہہ کہہ کر ؎ ہوئے تھے جمع کچھ آنسو مری آنکھون سے بہ بہ کر ؎ (امیر اللغات)

(۱۴۱) **آب رفتن از چیزے و از کسے** (استعمال) بفتح را مہملہ۔ صاحب بحر عجم (آب رفتن) را ذکر می کند و می فرماید کہ بے عزت و خفیف شدن است۔ مؤلف۔ گوید کہ (۱) (آب رفتن از چیزے) بے آب و بے رونق شدن آنچیز است (۲) (آب رفتن از کسے) بے عزت و خفیف شدن آن (اردو) (۱) کسی چیز کا بے رونق ہونا (۲) کسی شخص کا بے عزت اور بے آبرو ہونا۔ آبرو جانا (بحر ســـ) آبرو جاتی رہے گی آپ کی ؎ بحر اب اس سے کنارہ خوب ہے ؎۔

(۱۴۲) **آب رفتن بر کشت زار** (استعمال) گذشتن آب بران و سیراب کردن آن چنانکہ نظیری نیشا پوری گوید (ســـ) ز ان بحر موجزن چہ کم آید اگر شبے ؎ بر کشت زار سوختہ آب بقا رود ؎ (اردو) کھیت کو پانی پہنچنا۔

آبِ رفتہ بجو آمدن (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث بقول صاحب ناصری آمدن دولت و نعمت رفتہ بعد از فقر۔ سندش از کلام ظہوری (ســـ) شاید آب رفتہ ام دیگر بجو آید بگو ؎ حرف سرو جوبیاری گر یہ می آید مرا ؎ (اردو) گئی ہوئی دولت کا ہاتھ آنا۔

(۱۴۳) **آبِ رفتہ بجو آوردن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث کنایہ از دولت رفتہ را باز حاصل کردن چنانکہ جامی گوید (ســـ) آورد آب رفتہ بجو باغ حسن را ؎ سرو بلند قامت

طوبیٰ خرام ما ٭ (اردو) گئی ہوئی دولت کو حاصل کرنا۔

(۱۶۲) **آب رفتہ بجو باز آمدن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث۔ مرادف آب رفتہ بجو آمدن چنانکہ سعدی گوید (شعر) تشنہ ترسم کہ منقطع گردد ٭ ورنہ باز آید آب رفتہ بجوے (صائب شعر) باز آید آب رفتۂ ہستی بجوے ما ٭ روزے کہ خاک تربت ما ز آب ترکنند ٭۔

(۱۶۳) **آب رفتہ بجو بار باز بخشیدن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب رفتہ بجو آوردن است چنانکہ حزین گوید (شعر) تا ہست مے بشیشۂ غم از عمر رفتہ نیست ٭ این آب رفتہ باز باین جو بیار بخش ٭۔

(۱۶۴) **آب رفتہ بجوے دیدن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث مرادف آب رفتہ بجو آمدن چنانکہ ظہوری گوید (شعر) خویش را حاجت رہ اخواہی مراد از شوق جوے ٭ گریہ آب رفتہ دید آخر بجوے خویشتن ٭

آب رفتہ درجوے آمدن (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث مرادف آب رفتہ بجو آمدن

(۱۶۶) **آب رفتہ درجوے آوردن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث۔ مرادف آب رفتہ بجو آوردن چنانکہ فیضی گوید (شعر) آورد گلم بتازگی روے ٭ کا وردیم آب رفتہ درجوے ٭۔

(۱۶۷) **آب رفتہ درچیزے آمدن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث مرادف آب رفتہ بجو آمدن چنانکہ شیخ العارفین مے فرماید (شعر) کدوے خشک زاہد را دماغ از بوے مے تر شد ٭ بحمد اللہ کہ آب رفتہ ما را درایاغ آمد ٭ ایاغ بالفتح پیالۂ شراب خوری است و این لفظ ترکیست کذا فی البرہان۔ مؤلف گوید کہ ازین سند پیدا است کہ آب رفتہ را با جوے تخصیص نیست (آب رفتہ در جام یا حوض یا تالاب یا صراحی

یا شیشہ و مثلہ (آمدن یا آوردن) بیتو ان گفت

آبِ رکنا دباد (اصطلاح) باضافت ثالث وضمّ رابع بقول صاحب فرہنگ انند۔ چشمۂ الیست در رکنا باد کہ در شیراز واقع است (حافظ ؎) بدہ ساقی مے باقی کہ در جنّت نخواہی یافت ؛ کنارِ آب رکنا باد و گلگشت مصلّا را ؛ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات رکن آباد ایک گانؤں ہے نواح شیراز مین اُسکے پاس ایک چشمہ جاری ہے جسکو آب رکنا باد کہتے ہین۔

آبِ رُکنی (اصطلاح) باضافت ثالث وضم رابع بقول صاحب ہفت قلزم مخفّف ومترادف ماضیہ (حافظ ؎) شیراز و آبِ رکنی و آن باد خوش نسیم ؛ عیبش مکن کہ خال رُخ ہفت کشور است ؛۔

آب رنگ (اصطلاح) بدون اضافت ثالث بفتح راے مہملہ بقول صاحب بحر عجم تری و تازگی۔ (اُردو) آب و رنگ مُذکّر (آتش ؎) مُرغ چمن کے نالون سے ہے یہ صدا بلند ؛ قابل ہے دیدکے یہ طلسم آب و رنگ کا ؛

آبِ رنگین (اصطلاح) باضافت ثالث بفتح راے مہملہ۔ بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سُرخ (۲) اشک پر خون (اردو) دیکھو آب آتش رنگ۔

آب رو (اصطلاح) بدون اضافت بضمّ را مہملہ۔ بقول صاحب بحر عجم (۱) شخصے کہ پیش بزرگان قدرے و اعتبارے داشتہ باشد (۲) باضافت ثالث۔ تری و تازگی و روشنائی وبقول صاحب فرہنگ انند راج بہ اضافت ہم بمعنی اول۔ بہار گوید کہ آبِ رو دراصل باضافت و معنی ترکیبے آن خوبی آب و وصفائی چہرہ۔ و بمعنی جاہ و اعتبار مجاز است و در عرف بفک اضافت و بہ تحقیق مولف

آب رو باضافت و بدون اضافت۔ (۳)
بمعنی اشک ہم۔ (صائب ؒ) ز انقلاب
چرخ می لرزم بآب روے خویش ٭ جام
لبریزم بدست رعشہ دار افتادہ ام ٭ (ولہ ؒ)
نمی افتم چو اسکندر بدنبال خضر صائب ٭ من آن
خضرم کہ آب روے باشد آب حیوانم ٭ (جامی
ؒ) آب رو راکہ دران کو مژہ ام ریخت بخاک
آرزوے بدل از خاک درش می دارم ٭ (اردو)
آبرو (مؤنث) بقول امیر بمعنی حرمت۔ قدر و منزلت
(داغ ؒ) حسرت جس آبرو کی سلیمان کو
رہی ٭ یثرب مین ہے وہ مرتبہ مور ضعیف کا ٭
آبرو بمعنی ناموس و عصمت۔ (جان صاحب ؒ)
ابرو لینے کا یہ رہتا ہے طالب رات دن ٭
نسکٹا خواجہ سرا بیری مرا مطلوب ہے ٭
آبرو بمعنی امارت و وجاہت (صبا ؒ)
چاہیئے عقبیٰ کی عزت کا خیال ٭ منعمو یہ آبرو
اچھی نہین ٭۔

آبرو بمعنی حیثیت عُرفی (فقرہ امیر) ہتک عزت
کی نالش مین آبرو کا اندازہ کرکے سرکار جرمانہ
کرتی ہے“۔
آبرو بمعنی ساکھ۔ اعتبار (فقرہ امیر) روپیہ کہان
مگر لالہ جی کی آبرو بنی ہوئی ہے“
آبرو بمعنی بی بی۔ زوجہ (فقرہ امیر) یہ تمہاری
آبرو ہے اسکا بہت خیال کرو۔
آبرو بمعنی شرم۔ لاج (داغ ؒ) آلہی اشک
ندامت کی آبرو رکھنا ٭ یہ بیکسی مین بُرے
وقت پر ضرور آیا ٭ (۲) چہرے کی رونق
(مؤنث) (۳) اشک۔ آنسو (مُذکّر)

آب رُوا (اصطلاح) بدون اضافت
ثالث بفتحم راء مہملہ بقول صاحب فرہنگ جہانگیری
سنبل باشد و در بعضے لغات (۲) نیلوفر (اردو)
بالچھڑ۔ سنبل (مُذکّر) (۲) نیلوفر (مُذکّر) (وزیر
ؒ) سنبل گلشن مین کہہ رہا ہے ٭ یکتا ہے وہ
زلف گو دوتا ہے ٭ (ظفر ؒ) خال مشکین

آتشین رُخسار پہ پیدا ہوا ٭ چشمۂ خورشید مین بھی نیلوفر پیدا ہوا ٭ ۔

(۱۲۱) **آبرو افزودن** (استعمال) قدر و مرتبت زیاد شدن و کردن لازم و متعدی ہر دو چنانکہ ابن جلال عراقی گوید (سہ) اے در جہان حسن تو خورشید خاک کوے ٭ مہ را ز خاک کوے تو افزودہ آبروے ٭ (اُردو) آبرو بڑھنا۔ آبرو بڑھانا۔ (بحر سہ) بڑھی ہے گریۂ عاشق سے آبروے فراق ٭ فلک ہے اپنی نظر مین حباب جوے فراق ٭ (اسیر سہ) فروغ پیر مغان ہے ہماری محنت سے ٭ گھٹا کے خون بڑھائی ہے آبروے شراب ٭

آبِ رَوان (اصطلاح) باضافت ثالث بفتح راے مہملہ بقول بہار آب جاری (غنی سہ) داغم کہ دل صاف مکدّر زجہان رفت ٭ چون آب روان آمد و چون آب روان رفت ٭ (جامی سہ) موسم عید و بہار است و شاہ نوجوان ٭ سایۂ ابر و کنار سبزہ و آب روان ٭ (صائب سہ) ترا بیوسف مصر اشتباہ نتوان کرد ٭ قیاس آب روان را بچاہ نتوان کرد ٭ (اردو) بہتا پانی۔ آب جاری۔ آب روان (ناسخ سہ) دلیل اس پہ ہے کیا جو حکم کرتا ہے نجاست کا ٭ کہ مے گردش مین زاہد کم نہین ہے آب جاری سے ٭ (ولہ سہ) پڑ گیا عکس جو چلنے سے رہا آب روان ٭ تیری صورت سے فقط آینہ ہی دنگ نہین ٭ ۔

آبِ روان از استادن سبز گردد (مقولہ عجم) باضافت ثالث۔ مقولہ ایست چون کسے از کاہلی و سستی در اشتغال خود تفرقہ اندازد فارسیان گویند کہ ” با آب روان از استادن سبز شود “ یعنی متعفن ناقابل استعمال می شود۔ مقصود آنست کہ اشتغال جاریہ را موقوف مکن کہ نقصانے رسد

صائب ہمین مقولہ را در کلام خود آوردہ (س) زاستادن آب روان سبز گردد مجو چون خضر ہستی جاودانہ (اردو) چلتی کا نام گاڑی نہین تو ہنڈی ہے۔

(۶۰) **آبرو اندوختن** (استعمال) آبرو پیدا کردن و آبرو حاصل کردن است چنانکہ صیدی طہرانی گوید (س) آبروئے کہ بصد خون دل اندوختہ ایم با مید کرم نسیہ بدربان مفروش (اردو) آبرو پیدا کرنا (صبا س) آبرو کی جو صفات فقرا سے پیدا صورت وصل ہوئی ذات خدا سے پیدا۔

(۶۱) **آبرو باختن** (استعمال) بے آبرو شدن و آبرو از دست دادن است چنانکہ صائب گوید (س) دربر دریا دلان خاموش نشین چون حباب آبروے خویش می بازی نفس گرمی کشی (اردو) آبرو کھونا (جر س) آبرو کھوئی ہے محو رُخ زیبا ہو کر بیٹریان پہنی ہین اس زلف پہ شیدا ہو کر۔

(۶۲) **آبرو بالیستن** (استعمال) خواہان آبرو بودن و درکار بودن آبرو ست چنانکہ ظہوری گوید (س) آبرو از سجدۂ خاک درے می بایدم قطرہ ام از تشنہ جانی کوثرے می بایدم (اردو) آبرو درکار ہونا۔

(۶۳) **آبرو بباد دادن** (استعمال) ضائع کردن آبرو ست چنانکہ ظہوری گوید (س) آبرو در طلب بباد مدہ بعرق ریزی حیا سوگند (اردو) آبرو خاک مین ملانا۔ (رشک س) نظر سے کشان سے گر کر جاے آبرو خاک مین ملائے شراب آبرو برباد کرنا بھی کہا جاتا ہے۔ (فی البدیہ نظم طبا طبائی س) پھوٹ کر کہتا ہے دریا مین حباب آبروا سے چشم تر برباد کی۔

(۶۴) **آبرو بباد رفتن** (استعمال) ضائع شدن آبرو ست چنانکہ ظہوری گوید (س) آبرو می رود بباد مباد آتش بادہ و حیا سوئی (اردو) آبرو خاک مین ملنا۔ (اسیر س) پیکان تیر یار سے

کرتا ہے ہمسری ❊ ڈرتا ہون خاک مین نہ ملے آبرو سے دل ❊ آبرو برباد ہونا بھی کہا جاتا ہے (فی البدیہہ نظم طباطبائی ؎) نہین ہو سکتا ہے ضبط اشک و آہ اے ناصح ❊ بلا سے آبرو برباد ہو جاے تو ہو جاے ❊

(۵۹) **آبرو برباد دادن** (استعمال) مرادف آبرو بباد دادن است (حافظ ؎) خون دل در جام دیدم از سرشک ❊ آبرو بر باد دادم از شراب ❊

(۶۰) **ابرو برباد رفتن** (استعمال) مرادف آبرو بباد رفتن است (ظہوری ؎) رود برباد ترسم آبروے اعتبار من ❊ چہ محتاجم بدشناسے اثر ہا در دعا پیچم ❊

(۶۱) **آبرو بر داشتن** (مصدر اصطلاحی) آبرو بلند کردن و مرادف آبرو دادن است کہ می آید چنانکہ بیدل گوید (؎) اگر مہر قناعت باز کردہ پر تو احسان ❊ چو شبنم آبروے ما کہ بر دارد درین دریا ❊ (اردو) آبرو بڑھانا (اسیر ؎) فروغ پیر مغان سے ہماری منت سے ❊ گھٹا کے خون بڑھائی ہے آبروے شراب ❊

(۶۲) **آبرو بردن** (استعمال) بے آبرو کردن است چنانکہ سعدی گوید (؎) بشب گر نبرد بر شحنہ سوز ❊ گناہ آبرویش نبرد بروز ❊ (اردو) آبرو لینا (جان صاحب ؎) لی صفت چتنی لعل نے موتی کی آبرو ❊ پہنچی خبر یہ لائی ہے گوہر ہمارے پاس ❊

(۶۳) **آبرو بر گرفتن** (استعمال) یافتن ابروست چنانکہ ظہوری گوید (؎) آبرو از خاکپایت آبحیوان بر گرفت ❊ رنگ و بوے کز تو بود افزون گلستان بر گرفت ❊ (اردو) آبرو پانا۔ بقول امیر شرف اور عزت حاصل ہونا مرتبہ بڑھنا (رشک ؎) سر تو جدا ہوا تھا مگر پائی آبرو ❊ یہ مرتبہ جدا تری تلوار سے ملا

(۱۸۰) **آبرو بودن** (استعمال) حاصل بودن آبرو
و وجود آبروست چنانکہ بیدل گوید (ﮯ) گر آبرو
بود از حادثات کاہش نیست ﴿ زیان نمیرسد آلماس
را ز سود نہا ﴿ (اُردو) ابرو بنی ہونا۔ بقول
امیر عزّت سلامت رہنا۔ آبرو سلامت رہنا
قدر و منزلت قائم رہنا۔

(۱۸۱) **آبرو حاصل کردن** (استعمال) آبرو پیدا کردن
است چنانکہ سلمان ساوجی گوید (ﮯ) آبروے
ہر دو عالم آنزمان حاصل کنی ﴿ کز سر اخلاص
گردی خاکپاے بوالحسن ﴿ (اُردو) آبرو پیدا
کرنا۔ بقول امیر ناموری اور شرف حاصل کرنا
(صبا ﮯ) آبرو کی جو صفات فقرا سے پیدا ﴿
صورت وصل ہوئی ذات خدا سے پیدا ﴿

(۱۸۲) **آبرو خرج کردن** (مصدر اصطلاحی) ضائع کردن
و باختن آبرو دست۔ (ظہوری ﮯ)
قرار خاک بیسی دہ ظہوری ﴿ نخواہم کرد آب
رو دگر خرج ﴿ (اُردو) آبرو کھونا۔ بقول امیر عزت
ضائع کرنا۔ (بحر ﮯ) آبرو کھوئی ہے محو رخ زیبا
ہو کر ﴿ بیڑیاں پہنی ہیں اُس زلف پہ شیدا ہو کر ﴿

آبرو خریدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب
بحر عجم چیزے براے حفظ آبرو دادن و خود را
از شکنجۂ آبرو ریختن رہانیدن (مخلص کاشی ﮯ)
فروختم بغبار رہ تو ملک جہان را ﴿ باین متاع
قلیل آبروے خویش خریدم ﴿ (اردو) آبرو
مول لینا کہا جاتا ہے۔ (فی البدیہہ نظم طباطبائی
ﮯ) بات میزان خرد میں تول لے ﴿ جان کو
بیچ آبرو کو مول لے ﴿

آبرود (اصطلاح) بدون اضافت بروزن
یاد بود بقول صاحب بہار (۱) سنبل و نیلوفر مرادف
آب رود کہ گذشت۔ مُولّف۔ گوید کہ (۲)
باضافت۔ آب جوے باشد کہ بقول صاحب
برہان رود۔ در فارسی جوے را گویند (اُردو)
(۱) سنبل۔ نیلوفر۔ (مذکر) (۲) ندی کا پانی (مذکر)

(۱۸۳) **آبرو دادن** (استعمال) عزت بخشیدن است

چنانکہ شاپور طہرانی گوید (ع) شاپور خون ز دیدہ روانست و خوشدلم ؎ زین آبروکہ دیدۂ تر مید ہد مرا ؎ (اردو) آبرو دینا ۔ آبرو بخشنا (ناسخ ع) دی ہے خالق نے ازل سے آبرو تلوار کو ؎ کیون نہ آنکھون پر جگہ ہو ابروے خمدار کو ؎ (غالب ع) تم نے مجھ کو جو آبرو بخشی ؎ ہوئی میری وہ گرمی بازار ؎ ۔

(١٨٤) **آبرو داشتن** (استعمال) با توقیر و با آبرو بودن است چنانکہ سبزواری گوید (ع) بنا کام شاہے برفت از درت ؎ کہ پیش تو ہیچ آبروئے نداشت ؎ (اُردو) آبرو رکھنا ۔ (فقرہ) امیر حضور ہم اگرچہ غریب ہین مگر آبرو رکھتے ہین ؎

(١٨٥) **آبرو رفتن** (استعمال) بے آبرو شدن و باقی نماندن آبروست چنانکہ جامی گوید (ع) چہ آب در جگرم باشد اینچنین کہ مرا ؎ ہم آبدیدہ زہجرش ہم آبرو رفتست ؎ (ظہوری ع) رو دار گریہ ہاے خام آبِ روے بیتابی ؎ نباشد گر جگر را جوششے از داغ پنہانی ؎ (اُردو) آبرو جانا (غالب ع) ہر بوالہوس نے حسن پرستی شعار کی ؎ اب آبروے شیوۂ اہل نظر گئی ؎

(١٨٦) **آبرو روان گردیدن** (استعمال) مرادف ماضیہ چنانکہ بیدل گوید (ع) بے روا جیہاے اشکم احتیاجم داغ کرد ؎ آبرو چندانکہ می ریزم نمی گردد روان ؎ ۔

(١٨٧) **آبرو ریختن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب کسے ریختن باشد (غنی ع) پرکن ز آب دیدۂ گریان سبوے خویش ؎ یعنی مریز بر لب جو آبروے خویش ؎ (ابوسلیک گرگانی ع) خون خود را گر بریزی بر زمین ؎ بہ کہ آبِ روے ریزی بر کنار ؎ (آہی ع) ندار د روے گل پیش تو آبے ؎ بباید ریخت گوئی آبرو را ؎ در اصطلاح ماضیہ ہم سند این از کلام بیدل پیداست ۔

(١٨٨) **آبرو سنجیدن** (مصدر اصطلاحی) موازنۂ آبرو

کردن چنانکہ بیدل گوید (ش) باکد امی ذرہ سنجم آبروے اعتبار ٭ آن قدر ہیچم کہ از خود شرمسارم کردہ اند ٭ (اردو) آبرو کا جانچنا۔

(۱۷۹) **آبرو شدن** (مصدر اصطلاحی) رفتن آبرو و بے آبرو شدن است چنانکہ حزین اصفہانی گوید (ش) نبود اوّل درین میخانہ قدرے خرقہ پوشانرا ٭ شراب آلودہ دلقم آبروے پارسائی شد ٭ (اردو) آبرو جانا۔ جاتی رہنا (غالب ش) ہر بوالہوس نے حسن پرستی شعار کی ٭ اب آبروے شیوۂ اہل نظر گئی ٭ (بحر ش) آبرو جاتی رہیگی آپکی ٭ بحر اب اس سے کنارہ خوب ہے ۔

آبرو شکستن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار کہ بذیل آبرو می نویسد مرادف آبرو بردن است

آبِ روشن (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم رونق و رواج۔ سند ش در (آب الیس خوردن) گذشت (اردو) رونق (مؤنث) رواج (مذکر)

(۱۸۰) **آبِ روشن جستن** (استعمال) باضافت ثالث امید رونق و آبرو داشتن و طلب آن کردن چنانکہ صایب گوید (ش) چہ آب روشن ازین چرخ نیلگون جویم ٭ کہ رخ بخون شفق آفتاب می شوید ٭ (اردو) آبرو چاہنا۔ عزّت اور مرتبے کی خواہش کرنا (آتش ش) ہیں منعم نہین کم مایہ کی عزّت ہوتی ٭ آبرو چاہیے تو دریا سے کنواں دور رہے ۔

(۱۸۱) **آبرو طلبیدن** (استعمال) خواہش آبرو کردن و آبرو خواستن چنانکہ صائب گوید (ش) از روشنان خرج سخاوت طمع مدار ٭ کز شبنم آبرو طلبد آفتاب خشک ٭ (بیدل ش) آبرو می طلبی ترک طمع کن بیدل ٭ کاین دو تمثال بیک خانہ نشستست بہم ٭ (اردو) آبرو چاہنا۔ (دیکھو اصطلاح ماضیہ)

(۱۸۲) **آبرو فروختن** (مصدر اصطلاحی) آبرو را بمعاوضہ از دست دادن است چنانکہ صیدی طہرانی گوید

(ص) آبروے کہ بصد خون دل اندوختۂ باید
کرم نسیہ بدربان مفروش (اُردو) آبرو بیچنا
(بحر ص) دینے والے کا کب احسان گدا لیتے
ہین ٭ آبرو بیچکے ٹکڑا فقرا لیتے ہین ٭۔

(۱۹۳) **آبرو فروریختن** (مصدر اصطلاحی) مرادف
(آب رُخ ریختن) باشد چنانکہ ارسلان گوید (ص)
زلعل جانفزا لیش ارسلان ہر گہ سخن گوید ٭
زخجلت آبروے چشمۂ حیوان فرو ریزد ٭۔

(۱۹۴) **آبرو کردن** (مصدر اصطلاحی) لحاظ و احترام
کردن (بیدل ص) خاک گردیدیم امّا آبروے گل
نکرد ٭ ہمچو دل بر آب گردیدن جگر داریم ما ٭ (نظیری
نیشاپوری ص) تصدیع کم کنند گل و بادہ تا بکے ٭
در کار بید ماغی ما آبرو کنند ٭ (ظہوری ص)
طراوتہاے عمر خضر مست از جرعۂ جامت ٭
سکندر کو کہ خاک رہگذارت آبرو کردے ٭ (اردو)
لحاظ کرنا۔ احترام کرنا۔

(۱۹۵) **آبرو گرد کردن** (مصدر اصطلاحی) کنایہ از
جمع کردن و حاصل کردن رونق و آبروست
چنانکہ صائب گوید (ص) از قناعت گرد اگر
می کرد آب روے خویش ٭ زود می شد
سیر چشم از گوہر غلطان صدف ٭ (اردو) آبرو
سمیٹنا۔ (فی البدیہ نظم طباطبائی ص) آتی ہے
جب نسیم تو کہتی ہے موج بحر ٭ یون آبرو سمیٹ
اگر ہون ہزار ہاتھ ٭

آبرو ماندن (استعمال) در مبحث آبرو
نماندن بیاید۔

(۱۹۶) **آبرو ونگاہ داشتن** (استعمال) آبرو
محفوظ داشتن است چنانکہ جامی گوید (ص)
میدہم گفتم بہاے خاک کویت آبرو ٭ گفت
رو جامی نگہدار آبروے خویش را ٭ (اُردو)
آبرو بچانا (بحر ص) ہوے بے آبرو ہم آپکے
آگے گھڑی بھر مین ٭ بچائی کیونکر آئینے
نے اپنی آبرو برسون ٭۔

(۱۹۷) **آبرو ونگذاشتن** (استعمال) بے آبرو کردن

وآبرو ریختن است اگرچہ این منفی آبرو گذشتن
است ولیکن استعمال این دو مثبت بنظر مؤلف
نیامده (شانی مشهدی ع) خاکسترم بسر کہ
چہ بے آبرو شدم چو نگذاشت گریہ پیش کسان
آبرو مرا ٭ (اردو) آبرو لینا۔ بے عزت اور
ذلیل کرنا (بحر ع) جو آب آئینہ کی جاے
ہم مکدر ہون ٭ وہ کون ہین جو کسی کی ہنا
آبرو لیتے ٭۔

آبرو نماندن (استعمال) بے آبرو شدن (١٩٨)
است لازم استعمال ماضیہ۔ ومنفی آبرو ماندن
اگرچہ آبرو ماندن بمعنائے حقیقی است ولیکن
استعمالش در مثبت بنظر نیامده قاسمی گوباوی
گوید (ع) نماند آبروئے درین انجمن ٭
در دشستہ ام دست دل از سخن ٭ (اردو)
آبرو مٹجانا۔ بے آبرو ہونا (تلق ع) گھر
سے باہر اگر نکلا قدم ٭ آبرو ساری
مٹ گئی اسد م ٭۔ اردو مین آبرو رہجانا
کہا جاتا ہے جو آبرو ماندن کا ترجمہ ہے
(بحر ع) بلا سے جان نکل جاے آبرو رہجاے
کھلے کسی پہ نہ پردہ شکستہ حالونکا ٭۔

(١٩٩) **آبرو ہوس کردن** (استعمال) بقول صاحب
نفائس ہوس بمعنی آرزوے نفس است پس آبرو
ہوس کردن خواہش آبرو کردن نفس باشد
(ظہوری ع) کسے از عشق آبرو ہوس
کردہ کہ خاک رہ بفرق ملتمس کردہ ٭ (اردو)
آبرو کی ہوس کرنا۔

(٢٠٠) **آبرو یافتن** (استعمال) مرادف آبرو حاصل
کردن (ظہوری ع) یافت ظہوری ز غمش
آبرو ٭ بر سر صد عیش و طرب خاک باد ٭

آب رہ (اصطلاح) بدون اضافت ثالث
بقول صاحب شمس اللغات شراب
انگوری (اردو) انگوری شراب (مؤنث)

آب ریخت (مقولہ) بدون اضافت ثالث
(١) بقول صاحب بحر عجم شرمندہ گردیدن

مقولۂ عجم است یعنی چون کسے نادم شد گویند
کہ آب ریخت ولبقول صاحب برہان جامع
(۲) بے عزت وخفیف ساخت ۔ مولف
گوید کہ این مشتق از مصدر اصطلاحی آب
ریختن است کہ بیاید (اردو) (۱) آب آب
ہوا ۔ پانی پانی ہوا ۔ (ناسخ ؎) نرگس مست
یار کے آگے ؎ ہوئی غیرت سے آب
آب شراب ؎ (ولہ ؎) وہ پانی پانی ہوا شرم سے
تو محفل مین ؎ بہا کے اشک ہوا کیا ہی
انفعال مجھے (۲) آبرو لی ۔ ذلیل کیا ۔

آب ریختن (مصدر اصطلاحی) (۱) بقول
بہار معروف کہ از افشاندن آب مراد باشد
(۲) ولبقول صاحب فرہنگ انندگرد دنبال
فرو نشاندن ۔ صاحب بحر عجم گوید کہ (۳) آب
ریختن بے عزت وخفیف ساختن ۔ مولف
گوید کہ معناے آخر الذکر متعلق از (آب کسے
ریختن ۔ یا آب چیزے ریختن) است وبتحقیق
مولف ۔ (۴) آب ریختن عرق آلود ومنفعل
شدن ہم ۔ (ظہوری ؎) درگرفتست آتش
ستان ؎ ساقی از روغن آب می ریزد ؎ ۔
(ولہ ؎) برگل نم دیدہ آب ریختن آسان
تراست ؎ سوز عشق خویش برد لہاے شیدا
عرض کن (بیدل ؎) مزن اے بے خبر
لاف محبت ؎ مبادا آب ریزد از حیا
دل ؎ (اردو) (۱) و (۲) پانی چھڑکنا (۳)
آبرو لینا (دیکھو آب رخ کسے ریختن) (۴)
آب آب ہونا ۔ پانی پانی ہونا ۔ (دیکھو مقولۂ فصیح)

آبریز (اصطلاح) بدون اضافت ثالث بقول
صاحب بحر عجم (۱) ادب خانہ ومستراح (۲)
دلو آب کشی (۳) ظرفے کہ وقت غسل بدان
آب برسر ریزند (۴) گودابیکہ از براے
آبہاے مستعمل ہیچو آب حمام ومطبخ وغیرہ کندہ
باشند ولبقول صاحب سروری (۵) ہتوضا
یعنی حوض وغیرہ کہ دران وضو کنند (مولوی

معنوی ملہ) اے بدیدہ لونہاے چرب خیز ﴿
فضلۂ آنرا ببین در آبریز ﴿ (حکیم سنائی ۵ؒ)
دوستی را بریز چرخ مبر ﴿ زانکہ او گہ تہی بود
گہ پر ﴿ (حکیم زجاجی ۵ؒ) کمربستہ یکسر براے
گریز ﴿ نہ مطبخ بد انجا نہ بد آبریز ﴿ (حکیم سوزنی ۵ؒ)
شعر تو باید آبریز در انداخت ﴿ گر بود از
مشک برنبشتہ با بریز ﴿ (اردو) (۱) پاخانہ
(مذکر) (۲) ڈول (مذکر) (۳) وہ ظرف جس سے
غسل کے وقت پانی سر پر ڈالین (۴) چوبچہ
جس مین حمام یا باورچیخانہ کا پانی جمع ہوتا ہے
(مذکر) (۵) حوض وغیرہ جس مین وضو کرین (مذکر)

آبریزان (اصطلاح) بدون اضافت ثالث
بقول صاحب برہان روز سیزدہم ماہ تیر باشد
گویند کہ در زمان یکے از ملوک عجم چند سال
باران نبارید در این روز حکما و بزرگان و
خواص و عوام در جاے جمعیت نمودہ دعا
کردند ہمان لحظہ باران شد بدان سبب
مردم شادی و نشاط کردہ آب بر یکدیگر
ریختند از ان باز این رسم بر جاست (نظیری
نیشاپوری ۵ؒ) از سیہ چشمان ہندی آب در
چشمت نماند ﴿ آبریزان می شود در ریزد چشمے
آبدہ ﴿ (اردو) عجمیونکی ایک خاص عید کا
نام جو ۱۳ ر ماہ تیر کو منائی جاتی ہے۔

آب ریزگان (اصطلاح) بقول صاحب
بحرعجم مرادف ماضیہ۔

آب زدن (مصدر اصطلاحی) بدون
اضافت بقول صاحب بحرعجم (۱) گرد فرونشاندن
(۲) تسکین دادن (۳) اطفاے آتش
کردن و بقول صاحب فرہنگ انندراج
(۴) فرونشاندن آتش خشم (۵) رام ساختن
موقت۔ گویدکہ اگر این مصدر عام را بہ صلہ
ہاے مختلفہ و تخصیص مفعولش بیان نکردہ شود
تحقیق پسندان را خوش نہ نماید و اصطلاح
جویان را افادتے نہ بخشد۔ مخفی مبادکہ استعمال

این مصدر را اصطلاحی بصلہ ہاے متعدّدہ یافتہ
میشود مثلاً۔ (آب زدن بہ چیزے) و (آب
زدن بر چیزے) و (آب زدن چیزے را) و
(آب زدن در چیزے) بہ تحقیق۔ **مولّف**
ازبراے این مصدر اختلاف صلہ ہا فرقے
در معنی پیدا نکند ولیکن اختلاف مفعول مؤثر
بر معنی است چنانکہ آب زدن براہ معنی
اول است و آب زدن بدل مخصوص بمعنی
دوم و آب زدن بر آتش مثال معنی سوم
باشد۔ امّا معنی چہارم متعلق است از معنی
سوم مثلاً (**آب بر آتش خشم زدن**) کنایہ
از غصّہ فرو نشاندن و اطفاے آتش غضب
است۔ عجب است کہ صاحب فرہنگ
اندراج اینمعنی را معنی تازہ قرار می دہد
و ہم چنین است معنی چہارم ہم کہ محض ادعاے
صاحب فرہنگ اندراج است و دیگران
ازینمعنی سکوت ورزیدہ اند و۔ **مولّف**
این کتاب را ہم سندش بدست نیامد و بہار
از (آب زدن) ساکت است و (آب زدن
بر چیزے) را کہ کنایہ از گرد و غبار فرو نشاندن
گیرد قابل غور است کہ تخصیص صلہ بر در تعمیم
لفظ چیزے معاملہ را برہم می کند در راے
مولّف۔ آب زدن کنایہ از فرو نشاندن باشد
و ہمین است قول صاحب برہان و (آب
زدن بظرف مکانی) خواہ بصلۂ بر باشد
یا بہ یا در یا را کنایہ از گرد و غبار فرو نشاندن
است چنانکہ بالا گذشت پس (آب زدن
بر چیزے) را بدین معنی مخصوص کردن درست
نباشد۔ خلاصہ اینست کہ معانی متعدّدۂ آب
زدن پیدا می شود از مفعول و قرینہ آن
چنانکہ بذیل می آید۔ (اردو) (۱) آبپاشی کرنا
(۲) تسکین دینا (۳) آگ بجھانا (۴) آگ
بجھانا (۵) مطیع کرنا۔ آصفیہ) (اسیر ۵)
غم دور کرے شراب پاشی ؎ ٹھلا دسے

یہ گرد آب پاشی ✣ (کیف ۳۵ھ) ایک دنیا مین
نہ ایسا کوئی صحرا پایا ✣ آگ ولگی جو بجھاوے
کہین دن بہر رو کے ✣ (قلق ۵۳ھ) دوڑو
لوگو بجھاؤ آگ لگی ✣ جلد پانی منگاؤ آگ لگی ✣
فقرہ امیر ۴) دونون مزاج کے جھلّے ہین یہ
آگ نہین بجھاؤ گے تو بجھیگی،، (امیر اللغات)

(۲۰۱) **آب زدن بہ آتش را** (مصدر اصطلاحی)
مرادف آب بر آتش زدن۔ باشد کہ گذشت
چنانکہ بیدل گوید (ہ) تدبیر دگر نتوان
ز داغ کلفت آسودن ✣ مگر آبے زند
خاکستر ما آتش ما را ✣ مخفی مباد کہ (آب زدن
بہ آتش) و (آب زدن بر آتش) و (آب زدن
در آتش) معنیٔ فرقے ندارد۔ اگرچہ سند استعمال
آن بصلہ ہاے باو برو در الان دستیاب نشد

(۲۰۲) **آب زدن براہ** (مصدر اصطلاحی) تخصیص
مفعول درین اصطلاح بر طریق تمثیل است
و این عام باشد از براے ظرف مکان یعنی

آب زدن بہ خانہ و درِ خانہ و میدان
و امثال آن در معنی اصطلاحی فرقے پیدا
نمی کند کہ کنایہ از گرد فرونشاندن باشد۔
(ظہوری گوید ہ) براہ گریہ آبے می زند
چشم ✣ نفس فراش جولانگاہ آہ است ✣
(بیدل ہ) آب زد بیدل بر آتش عمرہا
چشم ترم ✣ آن ستمگر یک نگہ انعام نتوانست
کرد ✣ (اُردو) آبپاشی کرنا۔ چھڑکاؤ کرنا۔
راستے یا مکان یا میدان وغیرہ مین۔ (دیکھو
آب زدن کے پہلے معنی) (شاہ نصیر ہ)
یہ کسکے واسطے کرتی ہے چشم تر چھڑکاؤ ✣
کہ آئنے کا نہین چاہتا ہے گھر چھڑکاؤ ✣

آب زدن بر چیزے (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار کنایہ از گرد و غبار فرونشاندن
و در راے مؤلّف۔ چنانکہ در مصدر
(آب زدن) گذشت تعمیم چیز ہر گز درست
نیست و اینقدر درست باشد کہ بجاے

(آب زدن بر چیزے) (آب زدن بر ظرف مکانی) گفتہ شود۔ بہار سندے کہ پیش میکند ہمان ست کہ در (آب زدن براہ) گذشت واسناد دیگرش ہم علی غیر محلہ۔ اگر آب زدن بر چیزے را بمعنی مخصوص کردہ شود (آب بر رُخ زدن) و (آب برخسار زدن) و (آب بر روے زدن) وغیر ذلک کہ گذشت داخل این اصطلاح می شود وآن بلحاظ معنی درست نباشد۔

(۲۰۳) **آب زدن در را** (مصدر اصطلاحی) کنایہ از گرد فرو نشاندن در خانہ باشد یا در باغ وامثال آن وگاہے صلۂ را محذوف ہم باشد چنانکہ حافظ گوید (ے) خرّم آن روز کہ با دیدۂ گریان بروم ٭ تا زنم آب در میکدہ یکبار دگر ٭ (اُردو) آبپاشی کرنا چھڑکاو کرنا۔ دروازے مین۔

(۲۰۴) **آب زدن راہ را** (مصدر اصطلاحی) مرادف (آب زدن براہ) است چنانکہ ظہوری گوید (ے) باستقبال وصل از خویش می خواہم برون آیم ٭ کہ شادی می زند از گریہ راہِ خندہ را آبے ٭ بحث کامل این مصدر اصطلاحی در (آب زدن براہ) گذشت

(۲۰۵) **آب زدن کباب را** (استعمال) افشاندن و پاشیدن آب بر کباب باشد (شاپور طہرانی ے) دلم بر آتش غم خام سوز گشت امشب ٭ کجاست گریہ کہ آبے زند کباب مرا ٭ (اردو) کباب پہ چھینٹا دینا۔ (آصفیہ دیکھو چھینٹا دینا)

آب زدہ (اصطلاح) بے اضافت بقول صاحبان بہار عجم و فرہنگ انند راج جنسے را گویند کہ بسبب افتادن داغ آب قیمتش نازل باشد (نادم گیلانی ے) تو پاکدامنی آئینہ گل زجنس حسن تو نیست ٭ کہ نیست لالہ وگل داغدار و آب زدہ ٭ بہار گوید کہ تواند کہ درینجا بمعنی آب پاشیدہ شدہ باشد چنانچہ سرگلہاے

پژمردہ می باشند۔ براے طراوت وتازگی
انہا وخیال ضعیف است کہ بمعنی لوث وآلودہ
بآب باشد ومقابلہ پاکدامنی ہمین را می خواہ
(انتہی) **مولف**۔ گوید کہ آب زدہ را بہ جنس
آب زدہ گرفتن درست نباشد ودر کلام
ناوم گیلانی استعمال (گل آب زدہ) می باشد
پس آب زدہ صفت چیزے است کہ نقصان
آب یا درسیدہ باشد اعم ازینکہ داغدار
شود یا متغیر۔ مقصود انیست کہ اثر آب آنرا از
آب وتاب اصلی برگرداندہ واین ۔ (مرادف
آب رسیدہ) ومفعول (آب زدن) درینصورت
آب زدن متاع مرادف آب رسیدن متاع
باشد کہ گذشت ۔

آب زر (اصطلاح) باضافت ثالث بقول
صاحب بحر عجم (۱) طلاے حل کردۂ نقاشان
(۲) مے زعفرانی وبقول صاحب ناصری
(۳) آب زعفران ہم۔ بہار گوید کہ آبے کہ درو
نقرہ حل کردہ باشند آنہم آب زر است ۔
(سنجر کاشی **لہ**) از آب زر بخنجر شیرویہ نقش
بود ؛ کین را نسب بہ تیشۂ فرہاد می رسد ؛
(نظامی **نہ**) بآب زر این نکتہ باید نوشت ؛
شتربان درود انچہ خربندہ کشت ؛ (سلمان ساوجی
لہ) ہمہ روز تخم طرب کاشتند ؛ بآب زرش
آب میداشتند ؛ (علی خراسانی **لہ**) درمجلس
غارت زدگان طرب وعیش ؛ ساقی زخرابات
مغان آب زر آرد ؛ (اردو) (۱) بقول امیر
آب زر سے وہ پانی مراد ہے جسمین سونا یا چاندی
حل ہو (آتش **ہ**) لکھتا جو نامۂ شوق اس
سیمبر کو آتش ؛ تحریر اسکو خامہ بے آب زر
نہ کرتا ؛ (۲) زعفرانی شراب (مونث) (۳)۔
زعفران کا پانی۔ (مذکر)

آب زرتاب (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم از قبیل آب آہن تاب
است یعنی آبیکہ زر را تاب دادہ دران

غوطہ دہند تا گرم شود پس سرد کردہ بہ بیمار خورانند (اُردو) وہ پانی جسے اصلاح کے لیے سونا گرم کر کے بجھاتے ہین - اگرچہ لوہے بجھے ہوے پانی کو اردو مین آب آہن تاب کہتے ہین لیکن آب زرتاب مستعمل نہین ہے - سونے سے بجھا ہوا پانی کہہ سکتے ہین -

آبِ زرد (اصطلاح) باضافت ثالث کنایہ از اشک خونین باشد چنانکہ صائب گوید کہ بذیل آب از دیدہ فرو ریختن گذشت (اُردو) اشک رنگین (اسیر ؎) تفوّق ہے گل شاداب پر اشک رنگین کو ؎ گریبان داغ رہتا ہے مراد امان گلچین کو ؎ -

آبِ زرد از دیدہ ریختن (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ انندراج کنایہ از اشک خونین ریختن باشد چہ صفرا رکف خون است (فردوسی ؎) فرو ریخت از دیدگان آب زرد ؎ بہ آب دو دیدہ ہمی چارہ کرد ؎ مؤلف - گوید کہ از آب زرد اشک خونین مراد است چنانکہ گذشت و (آب از دیدہ فرو ریختن) ہم مصدر اصطلاحی است کہ گذشت پس آب زرد از دیدہ ریختن اصطلاحے خاص نباشد چراکہ اشک یا آب دیدہ و امثال آن با ہر قدر مصادر کہ مستعمل است - آب زرد ہم با مصادر مذکورہ مستعمل باشد - مخفی مبادکہ در کلام فردوسی استعمال (آب زرد از دیدہ فرو ریختن) است (اُردو) آنکھون سے خون بہانا - (فی البدیہہ از نظم طباطبائی ؎) روتے روتے نہین رہتے جب اشک ؎ خون آنکھونسے بہاتا ہون مین ؎ -

آبِ زرہ برزرہ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ انندراج کہ بحوالہ مظہر العجائب می نویسد آب موج زن (اُردو) لہراتا پانی - موج زن سمندر

آبِ زلال (استعمال) باضافت ثالث

وضم زاے منقوطہ۔ بقول صاحب برہان
لفظ زلال بروزن جوال کرمے راگویند کہ
درمیان برف بہم میرسد و او پرندۂ باشد
پراز آب صاف و آنرا آب زلال خوانند
و آن کرم اندک حیاتی وحرکت مذبوحی ہست
و زلال لفظ عربی است بمعنی صاف۔ استعمال
آب زلال در کلام اساتذہ یافتہ میشود (جامی
۵) تشنگان را بدمے آب تفقدمی کن ؛
ایکہ منزل بلب آب زلالست ترا ؛ (حافظ ۵)
در سینہ دلش ز نازکی بتوان دید ؛ مانند سنگ
ریزہ در آب زلال ؛ (اردو) آب زلال۔
(مذکر) (بحر ۵) اے بحر آب و تاب ہے
کیا تیری بات مین ؛ ہر شعر موج چشمۂ آب
زلال ہے ؛۔

آب زمزم (استعمال) باضافت ثالث (ط۔ح)
آب چاہے معروف کہ در مکۂ معظمہ واقعست
(جامی ۵) باآب زمزم اگر شست خرقہ
زاہد شہر ؛ چہ سود ازان چو ندارد طہارت
ذیلی ؛ (اردو) آب زمزم (مذکر) بقول امیر
مکہ معظمہ مین ایک کنوان ہے اُسکا پانی۔
(کیفت ۵) کیسکے بوسۂ لب سے مجھے تو
رغبت ہے ؛ مین آب کوثر و زمزم کی
چاہ کیا کرتا ؛۔

آبزن (اصطلاح) با باے موقوف بقول
صاحبان برہان و بحر عجم (۱) کنایہ از آرام
وتسکین دہندہ۔ یعنی شخصے کہ مردم را بزبان
خوش تسلی کند (۲) امر بہ معنی اول ہم یعنی
تسلی کن و تسکین بدہ (۳) حوض کوچک
(۴) ظرفے باشد از مس وامثال
آن بمقدار قامت آدمی یا کمتر ازان باسرپوشے
سوراخ دار کہ اطبا بیماران را دران خوابانند
یا بنشانند و سر بیمار را ازان سوراخ بیرون
آرند و آب گرم با ادویہ جوشانیدہ دران
کنند (اردو) (۱) آرام اور تسکین دینے والا

(۲) تسلّی دلاسا دینے کا صیغہ امر یعنے تسلّی دے دلاسا دے۔ (۳) چھوٹا سا حوض (مُذکّر) (۴) بقول امیر وہ ظرف جسمین دواؤن کا جوش کیا ہوا پانی اس اندازسے بھر کر کہ مریض کی گردن تک رہے مریض کو بٹھاتے ہین اسی کا مصدر آبزن کرنا اور اُسکا لازم آبزن ہونا اردو مین مستعمل ہے ۔

(۷۰۲) **آبزن دادن** (استعمال) بیمار را در آبزن خواباندن و نشاندن است زباندانان حال ہم تصدیق این می کنند (فی البدیہہ) مرزا مہدیخان کوکب ؎ نماید تا زرنج جلدش آزاد ؏ پزشک کاردانش آبزن داد ؏ (اردو) آبزن کرنا (امیر اللغات)

آب زندرود (استعمال) بقول صاحب فرہنگ انندراج کہ بحوالہ فرہنگ فرنگ می فرماید نام دریائے است در اصفہان کہ از غرب جانب شرق جاریست گویند کہ نہرہاے مختلف دریکجا مجتمع شدہ دریاے بزرگ گردیدہ۔ زندہ بمعنی بزرگ وکلان است و زند مخفّف زندہ پس آب زندرود رودے است کہ آب او زندہ است صاحب برہان بذیل لفظ زندہ ذکر این میکند و می فرماید کہ (زندہ رود) نام دریاے است در صفاہان ۔ **مُولّف**۔ گوید کہ آب بمعنی دریا گذشت۔ (زندہ رود) را (زندہ آب) گفتن ہم درست نباشد کہ علم است عجب است کہ صاحب انند (زندہ رود) را (آب زند رود) نوشتہ (اُردو) اصفہان کے ایک بڑے دریا کا نام زندہ رود ہے۔

آبِ زندگانی (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ انندراج (۱) مرادف آب حیات (۲) کنایہ از طراوت ورونق جوانی وبتحقیق **مُولّف** (۳) مجازاً بمعنی شراب ہم (ارسلان ؎) ورزعین لطف اندازنظر ربایندش

خضر یا بد ذوق آب زندگانی از سراب ؛
(محتشم رہ) گر از خمار رہ ہم جان عجب مدار
اے دل ؛ کہ ساقی از لب من آب زندگانی
بست ؛ (اردو) (۱) آب زندگانی (مذکر)
(وزیر رہ) بوسۂ لب دلکو دیگا اک حسین سبزہ
رنگ ؛ خضر آب زندگانی سے بھریگا جام
روح (۲) ترنگ و رونق جوانی (مونث)
(۳) شراب (مونث)۔

آبِ زندگی (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول بہار (۱) مرادف آب زندگانی (۲)
وبتحقیق مؤلف. کنایہ از معشوق ہم (ارسلان
رہ) ہست گویا در دم تیغ تو آب زندگی ؛
ورنہ از بہر چہ جان بخشد دم بسمل مرا ؛ (صائب رہ)
مستانہ جلوہ ہائے تو اے آب زندگی ؛ گردش
دیا وحلقۂ گرداب می برد ؛ (اردو) بقول اہم
(۱) آب زندگی (مذکر) (بحر رہ) کیا عجب جھلکے
ضعیفونکا جو آب زندگی ؛ کاسۂ سر مین سبے
عالم ساغر مخمور کا ؛ (۲) معشوق۔

آب زندہ رود (استعمال) بدون اضافت
ثالث بقول صاحب فرہنگ انندراج مرادف
(آب زندرود) باشد۔

آبِ زِرہ (اصطلاح) باضافت ثالث وکسر
رابع بقول صاحبان بحر عجم و سروری آبیکہ از
کنار تالاب و رودخانہ وامثال آن تراوش
کند۔ (اردو) ندی یا تالاب وغیرہ کے کنارہ
سے رستا ہوا پانی (مذکر)

آبِ زہرہ (اصطلاح) باضافت ثالث وفتح
رابع بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب (۲)
تابش (۳) شفق بعد از صبح وبقول صاحب
فرہنگ انندراج مطلق شفق (اردو) (۱) شراب
(مونث) (۲) تابش (مونث) (۳) شفق (مونث)
(ذوق رہ) ہے آج جو یون خوشنما نور
سحر رنگ شفق ؛ یہ تو ہے کس خورشید کا
نور سحر رنگ شفق ؛۔

آبِ زیرِ کاه (اصطلاح) باضافت ثالث
وسادس بقول صاحب بحر عجم کسے کہ بظاہر
خوب ودر باطن فتنہ انگیز باشد وخوبی ونیکی
وقابلیّت وکمال مخفی وبقول بہار مطلق
چیز پنہان ومخفی ہم۔ **مؤلّف**۔ گوید کہ از
استعمال زباندانان عجم می کشاید کہ آبِ
زیرِ کاه (۱) آبے است کہ زیر کاه پنہان باشد
واین خیلے خطرناک است چراکہ در بادی النظر
وجود ومقدارش معلوم نمیشود ورہ روانِ
بے خبر را غرق کند اکثرے از شعراے عجم در
معنی حقیقی استعمال این کرده اند ومجازًا بمعانی
مکر ومکّار ونیکی ونیک۔ صائب در معنی حقیقی گوید
(سلہ) کرد مارا عاقبت ہمواری دشمن خراب ؂
سیل کار آب زیر کاه نتوانست کرد ؂ ولہ
آب زیر کاه را باشد خطر از بحر بیش ؂ صائب
از ہمواری اہل زمان غافل مباش ؂ خلاصہ
اینست کہ آب زیر کاه بمعنائے حقیقی (۱)
آب پنہان است نہ چیز پنہان ومجازًا (۲)
مکر وحیل را ہم توان گفت کہ در ظاہر دوست
می نماید ودر باطن فتنہ انگیزی کند (۳) خوبی
ونیکی وقابلیّت وکمال مخفی کہ بظاہر معلوم
نشود واین عکس معنی دوم است (۴) کسے
کہ در باطن با صفات حسنہ موصوف باشد وبظاہر
ننماید صاحب برہان ہم معنی سوم را ذکر میکند
صائب (سلہ) با خس وخاشاک صائب موجۂ
دریا نگرد ؂ آنچہ با ما سادہ لوحان آب زیر کاه
کرده ؂ (سالک یزدی سلہ) می دہم بر باد
آب زیر کاه خویشتن ؂ زعفرانی کہربا را کاه
خرمن می کنم ؂ خاقانی (سلہ) باجہان آب
زیر کاه مباش ؂ تا تت بے آب تر زکہ
نکند ؂ (اُردو) (۱) آب زیر کاه (مذکر) وہ پانی
جو سبزه کے نیچے چھپا ہوا ہو (۲) آب زیر کاه
مکر اور وه شخص جو دل میں فریبی ہو (۳) نیکی (۴) وه
جو باطن میں نیک بخت ہو۔ اسکو زباندانان

اُردو نے آب زیرکاہ نہین کہا ہے آتش
سه) فریب کو دل اہل صفا مین راہ نہین ؎
وہ دشت ہے یہ جہان آب زیرکاہ نہین ؎
(بحر سه) آب زیرکاہ ہے صیّاد اے مرغان
باغ ؎ چاہیئے سبزے سے بھی خوف وخطر برسات
مین ؎ (مومن سه) تھا آبؔ جو زیرکاہ پنہان ؎
غم عین سرور مین ہوا وان ؎

آب زیرکاہ انداختن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم مکّاری وحیّالی کردن
وبقول صاحب فرہنگ اندراج حیلہ وشیطنت
درپردہ داشتن (قدسی - رباعی) چرخ
آب ہمیشہ زیرکاہ اندازد ؎ یک کار بصد حیلہ
براہ اندازد ؎ مہر است کہ عیب چرخ را
پوشیدہ ؎ رسوا ست چو گل ز سر کلاہ
اندازد ؎ (اردو) مکّاری کرنا - حیلہ بازی کرنا

(۲۰۹) **آب زیرکاہ داشتن** (مصدر اصطلاحی)
(۱) مرادف ماضیہ چنانکہ بیدل گوید (سه)
ز طرز مشرب عشّاق سیر بے نوائی کن ؎ شکست
رنگ کس آب ندارد زیرکاہ آنجا ؎ -

(۲۱۰) **آب ساختن** (مصدر اصطلاحی) (۱) موافق
شدن آب وہوا است چنانکہ دانش گوید
(سه) گل بدست گلفروشان رنگ بیماران
گرفت ؎ آب غربت نازپروردِ گلستان را
نساخت ؎ (۲) مرادف آب کردن باشد
چنانکہ صائب گوید (سه) مگر تاثیر درد افغان
سنگین دل نمی باشد ؎ کجا دل آب سازد
نالۂ کز آسیا خیزد ؎ (۳) شراب ساختن - کہ
آب بمعنی شراب ہم آمدہ (غنی سه) مغان
کہ دانۂ انگور آب می سازد ؎ ستارہ می شکند
آفتاب می سازد ؎ (اردو) (۱) پانی موافق
آنا - آب وہوا موافق ہونا - آب وہوا
کی سازگاری بھی کہتے ہین (کیف سه)
خانۂ غیر کا اے حور لقا قصد نکر ؎ ناموافق
ہے بہت آب وہواے دوزخ ؎ - (۲)

نرم کرنا۔ آب کر دینا۔ بقول امیر گھلا دینا۔ پانی کر دینا (آتش ؎) عتاب یار سے رنگ رخ مرّیخ اُڑتا ہے ٭ نگاہ خشمگین کرتی ہے زہرہ آب رستم کا ٭ (۳) شراب بنانا۔

(۲۱۰) **آب ساختنِ آئینہ** (مصدر اصطلاحی۔) باضافت نون جلا دادن آئینہ باشد چنانکہ صائب گوید (؎) از دم آتش فشان آئینۂ تاریک خود ٭ گر نسازی آب بارے پیش آہنگر گذار ٭ (اُردو) آئینہ کو آب دینا کہہ سکتے ہین اسلئے کہ آب آئینہ جلا اور صفائی آئینہ کے لیے اردو مین مستعمل ہے۔ (دیکھو آب آئینہ)

(۲۱۲) **آب ساختنِ چیزے** (استعمال) اوّل **آب ساختن چیزے را** باضافت نون (۱) گداختن و آب کردن چیزے است سندے کہ در (آب ساختن) از کلام صائب گذشت سند این ہم باشد کہ آب ساختن دل و دل را آب ساختن نوشتہ مخفی مباد کہ درین مصدر اصطلاحی از لفظ چیزے تعمیمے کہ واقع است مقصود از ان چیزہاے سخت است و بس۔ چون آب ساختن دل و جگر و آہن و سنگ و امثال آن (اردو) آب کر دینا دیکھو (آب ساختن)

(۲۱۱) **آب ساختنِ خون** (مصدر اصطلاحی) باضافت نون بسیار مشقّت کشیدن دگر ہم چنانکہ ظہوری گوید (؎) نفسہا دستہ می بندم شکیب از سینہ می گیرم ٭ ز غم خون آب می سازم ز دل آرام می شویم ٭ (اردو) لہو پانی کرنا۔ بقول صاحب آصفیہ کثرت اشکباری سے خون کو خونابہ بنا دینا (آتش ؎) شوق وصلت مین ہے شغل اشک افشانی مجھے ٭ ہجر مین کرنا پڑا آخر لہو پانی مجھے ٭ (ولہ ؎) رلاتا ہے وصال یار کا شوق ٭ فراق اپنا لہو کرتا ہے پانی ٭ **مؤلف**۔ کی رائے ہین (لہو پانی کرنا)

بسیار مشقت کشیدن دگریستن کا کامل ترجمہ ہے۔

آبِ سادہ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب مؤید الفضلا کنایہ از شراب زبون۔ کم کیف۔ (اردو) بگڑی ہوئی اور کم نشہ شراب۔ ہلکی شراب۔

آب سازگار آمدن (مصدر اصطلاحی) مرادف معنائے اوّل آب ساختن است چنانکہ مرزا ملک مشرقی گوید (ع) دل ہمارا ما را آب غربت سازگار آمد؛ قفس شد آشیان از مہربانیہائے صیاد م ؛

آبِ ساکن (استعمال) باضافت ثالث بقول بہار مرادف آب استادہ کہ گذشت

آبسال (اصطلاح) بدون اضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ جہانگیری۔ باغ سندش در آبسالان بیاید (اردو) باغ (مذکر)

آبسالان (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب ناصری جمع آبسال باشد (فخر گرگانی ع) ہمان شیپور بر صدر راہ زند بسان بلبل اندر آبسالان ؛ (اردو) باغات (مذکر)

آب سائے (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب شمس اللغات مرادف آب رفتہ باشد

آبِ سبحہ (استعمال) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم رواج و رونق تسبیح (اردو) تسبیح کی آب و تاب (مؤنث)

آبِ سبز (استعمال) بہ اضافت ثالث آبے کہ جاری نباشد و از رنگ اصلی برگردیدہ باشد در کلام بیدل استعمال این با مصدر گردیدن بنظر آمدہ (ع) زنگ می بندد دولت چندان بعزلت خو مکن ؛ آب ہم می گردد از آسودن بسیار سبز ؛ (اردو) متغیر اور بگڑا ہوا پانی۔ صاحب امیر اللغات نے بضمن صفات لفظ آب بدمزہ اور بودار پانی کا ذکر کیا ہے۔

آبِ سبک (استعمال) باضافت ثالث

بقول صاحب بحر عجم آب گوارا و گوارندہ
وہاضم (اردو) بقول صاحب جامع اللغات
کم وزن اور ہاضم پانی امیر نے بضمن صفات
لفظ آب ہاضم پانی کا ذکر کیا ہے۔ ہلکا پانی
اور سُبک پانی بھی کہہ سکتے ہین -

آبِ سبیل (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول بہار و صاحب فرہنگ انندراج
آب وقف کہ بے عوض ازان انتفاع
کنند (بابا فغانی ہ) ہر جا کہ برکشید زروے
دلیل تیغ ٭ برروے خصم ریخت جو آب
سبیل تیغ ٭ (اردو) آبِ سبیل (مذکّر) بقول
امیر وہ پانی جو پیاسون کے پلانے کو سر راہ
رکھتے ہین اور ثواب کے لیے مفت پلاتے
ہین (ذوق ہ) سلسبیل آکے اگر خلد سے
ہو آب سبیل ٭ کہے مے نوش کہ بجھتی ہے
کہین اس سے پیاس ٭ -

آبِ سبیل کردن (استعمال) بدون
اضافت ثالث بقول بہار وقف کردن آب
است کہ مرادف آب خیر کردن باشد ۔
(صائب ہ) بر لعل او عقیق کند آب خود سبیل ٭
بر سیب او سہیل کند خون خود حلال ٭ -

آبِ سرخ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول
صاحب بحر عجم شراب (نظامی ہ) من و آب
سرخ و سرِ سبز شاہ ٭ جہان گو فرو شو بآب
سیاہ ٭ (اردو) امیر نے بضمن لفظ آب
آب سرخ کا ذکر فرمایا ہے بمعنی شراب (مذکّر)

آبِ سفر (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم آبیکہ در اثناے سفر
خورند **مؤلف** گوید کہ آب سفر آبے را گفتہ
اندکہ در منازل بے آب مسافران با خود
محفوظ کنند۔ خلاصہ۔ آبے کہ مسافران در اثناے
سفر با خود دارند۔ آب سفر است ۔ (سالک
یزدی ہ) گل کند در دشت وو درعمّان گہر
سازد مرا ٭ قطرۂ بارانم و آب سفر سازد مرا ٭ (اردو)

وہ پانی جو سفر میں ساتھ رکھا جاتا ہے۔

آب سپید **آب سفید** (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب شمس اللغات (۱) سفیدی کہ در چشم پدید آید مرادف آب گوہر **مولف**۔ گوید کہ آب سفید و سپید آب ہر دو یک است۔ سپید آب بقول بہار (۲) نام رنگیست و بقول صاحب بحر عجم سفید آب (۳) سرب سوختہ باشد۔ (۴) **مولف** گوید کہ خطاطان شعبدہ پسند مقطعات را از شیرۂ کشنیز بر کاغذ سپید می طرازند کہ ہمہ حروف آن نہان باشد و چون آن را گرمی آتش دہند حروفش رنگ گیرد و پیدا شود این قسم مداد را فارسیان آب سپید و سفید آب ہم گویند مگر از آب سفید یا سفید آب ہم انوفت مداد مراد گیرند کہ ذکر کتابت ہم بمیان آید چنانکہ غنی گوید (ے) چون نامہ کہ مردم بسپید آب نویسندہ در کاغذ این چشم سفیدم رقمے نیست ؎ (اردو) (۱) موتیا بند (۲) ایک رنگ کا نام (۳) نانگ بہسم سیسے کی بنک (محیط بضمن لفظ آبار) (۴) سپید روشنائی۔ جو شیرہ پیاز یا اور کسی مرکب سے بنائی جائے جسکے حروف کاغذ پر اسوقت ظاہر ہوتے ہین جب کہ آگ پر سینکا جائے

آبِ سکندر (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ انندراج مرادف آب حیات باشد (سعدی ے) بخشید حیات تن اگر آب سکندر ؎ دل زندگی چشمۂ حیوان ز تو دارد ؎۔

آبِ سنان (استعمال) باضافت ثالث بقول بہار کنایہ از تیزی و دم سنان (خسرو ے) شود ز آب سنانت غرق طوفان بلا عالم ؎ ز نیزہ گر نہ دہ جا جاے بر آب سنان باشد (خان آرزو ے) ز شوخی نیست خالی آرزو آن سرو با تمکین ؎ کہ چون آب سنان استادہ است و در گذر باشد ؎ (اردو)

آب سنان (مؤنث)

آب سنج (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب ناصری مرادف آبزن۔

آبِ سِند (استعمال) باضافت ثالث وکسر رابع وسکون نون بقول صاحب جامع اللغات دریاے سند (اردو) دریاے اٹک۔(مذکر)

(۱) آب سوار (اصطلاح) بدون اضافت

(۲) آب سواران اوّل بقول صاحب بحر عجم حباب و بقول صاحب برہان شیشہ مانندے باشدکہ بیشتر بوقت باریدن باران در روے آب بہم رسد و دوم جمع آن (اردو) بلبلا حباب (مذکر)۔ بلبلے۔ جمع (ظفر ۵۵) یہ اشک آنکھون مین اب تھم رہے رہے نہ رہے ٭ حباب بحر مین کوئی دم رہے رہے نہ رہے ٭

آب سیاہ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) مرضے است کہ چشم بدان نابینا شود و مخفف آن آب سیہ باشد (۲) شراب کہنہ (۳) گِل و لاے (۴) آب عظیم و عمیق و آب طوفان نوح (۵) نکبت و خواری و حوادث زمانی (۶) علتے است کہ و ہم اسپ پیدا شود (۷) مداد کہ بدان کتابت کنند (مرزا محمد سعید اشرف ۵ا) گریم آب سیاہ از دیدہ میگرد و سپید ٭ کے توان کردن بلاے تیرہ روزان را علاج ٭ (خسرو ۲۵) آب سیہ خوردہ چنان گشت مست ٭ کش چو نگیرند بیفتد ز دست ٭ (الٰہی ہمدانی ۵۳۔) دیدم ز بسکہ روز سیاہ و گریستم ٭ آب سیاہ تا سر زانو گرفتہ است ٭ (شرف الدین علی یزدی ظفرنامہ) (۴) بر لب آب سیاہے کہ درمیان فاصلہ بود فرود آمدند» (ابن جلال عراقی ۵۵) جہان اگر ہمہ آب سیہ گرفت چہ باک ٭ چو رامیم بیکے نان و آبک انگور ٭ (اشرف ۵۶) کند در رہ نوشتن ہا چو اصرار ٭ سمش آب سیہ آرد

قلم وارہ (کمال اسمٰعیل ؎) پئے کردہ سر بید
آب سیاہ رفت ÷ چون خامہ ہر کہ با تو نبود دست
یک زبان ÷ (اردو) (۱) موتیا بند۔ (مذکر)
دیکھو آب آوردن چشم (۲) پرانی شراب
شراب کہنہ (مونث) (۳) کیچڑ (مونث) (آنکھ
؎) یہ تیرا سے کدہ خم خانۂ عالم بنا ساقی ÷
ارے خمار کیچڑ بھی یہان تلچھٹ کی بھرتی ہے ÷
(۴) گھرا پانی۔ (مذکر) طوفان نوح کا پانی۔
(مذکر) (۵) نکبت وخواری (مونث) (آصفیہ)
(۶) سُم مین اُتر آیا ہوا پانی (مونث)۔ رس
(مذکر) (مع) (۷) روشنائی (مونث) (آصفیہ)

آبِ سیاہ آوردنِ چشم (مصدر اصطلاحی)
باضافت ثالث بقول بہار۔ عبارت از
مبتلا شدن چشم بعلت نزول الماء۔ (قدسی ؎)
سواد شعر مرا خامہ چون برد بہ بیاض ÷
ز رشک آورد آب سیاہ چشم حسود ÷ (اردو)
آنکھ مین پانی اتر آنا۔ موتیا بند ہو جانا۔
(آب آوردن چشم) ملاحظہ ہو۔

(۳۱۴) **آبِ سیاہ آوردنِ دیدہ** (مصدر اصطلاحی)
باضافت ثالث و نون مرادف ماضیہ (مرزا
زماماے مشہور شیرازی ؎) دیدۂ تن پروران
آبِ سیاہ آوردہ است ÷ ورنہ شمشیر شہادت
موجۂ آب بقاست ÷

(۳۱۵) **آبِ سیاہ آوردنِ سُم** (استعمال) باضافت
ثالث و نون فرود آمدن آب در سم ستوران
(مرزا اشرف ؎) کند در رہ نوشتن ہا چو اطراف
سمش آب سیاہ آرد قلم وار ÷ (اردو) سُم مین
پانی اُتر آنا۔ دکن مین رس اُترنا کہتے ہین۔

(۳۱۶) **آبِ سیاہ از چشمۂ خورشید بر آمدن** (مصدر
اصطلاحی) باضافت ثالث نکبت وخواری
بسر رسیدن و زوال پذیر شدن چیزے
(فصیحی یزدی ؎) زہر لیست خط دوست
کہ چون وقت سر آید ÷ آب سیہ از چشمۂ خورشید
بر آید ÷ (اردو) بد اقبالی۔ بدبختی آجانا۔ نکبت

وخواری مین مبتلا ہونا۔ ہر چیز کا زوال

(۲۱۹) **آبِ سیاہ از دیدہ بردن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث۔ دیدہ را از مار بدصاف کردن۔ یعنی آب سیاہ از دیدہ برآوردن سند این در معناے اول آب سیاہ گذشت (اردو) موتیا بند۔ اچھا کرنا (دیکھو آب از چشم کشادن۔)

آبِ سیاہ از زمین برآمدن (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث۔ بقول صاحب ناصری کنایہ از حادثۂ بزرگ وامر خطرناک واقع شدن چنانکہ زلزلۂ شدید (نظامی ؎)

آب سیہ از زمین برآمد ٭ مرگ از در آہنین درآمد ٭ بارید بباغ ماتگرگے ٭ در گلین ماند نماند برگے ٭ (اردو) خطرناک حادثہ کا واقع ہونا۔

آبِ سیاہ بچشم درآمدن (استعمال) باضافت ثالث بقول صاحب بہار مرادف۔ (آب آوردن چشم) است (کمال اسمعیل ؎) زسہم خدنگت بروز سپید ٭ درآید بچشم خور آب سیاہ ٭۔

آبِ سیاہ برآوردنِ چشم (استعمال) باضافت ثالث ونون بقول صاحب فرہنگ انندو بہار مرادف ماضیہ

آبِ سیاہ بردنِ چشم را (استعمال) باضافت ثالث ونون بقول صاحب فرہنگ انند مرادف ماضیہ (دانش ؎) بنی نہم زجنون رو بدشت و پندارم ٭ کہ بے تو آب سیہ بردہ چشم آہو را ٭

(۲۲۰) **آبِ سیاہ خوردن** (استعمال) باضافت ثالث (۱) شراب خوردن (سند این در آب سیاہ بر نمبر ۲۔ گذشت) (اردو) (۱) شراب پینا

(۲۲۱) **آبِ سیاہ گرفتن** (استعمال) باضافت ثالث (۱) مبتلاے حوادث وآفات شدن (۲) بگل فرو ماندن سند اول از کلام ابن جلال در مبحث آب سیاہ بر نمبر (۵) گذشت و سند ثانی از کلام میر الٰہی ہمدانی ایضاً بر نمبر ۱۳ (اردو)

(۱) مبتلاے حوادث ہونا۔ آفت مین
گرفتار رہونا (۲) کیچڑ مین پھنسنا۔

آب سیر (اصطلاح) بدون اضافت و
بفتح رابع بقول صاحب بحر عجم چارپاے
خوش رفتار۔ (اردو) بقول صاحب جامع اللغات
تیز رفتار گھوڑا و بقول صاحب آصفیہ سُبک رفتار
نازک خرام۔

آبشار (اصطلاح) بدون اضافت بقول
صاحب بحر عجم چادر آب کہ از بالا بپائین
ریزد (طغرا رباعی) امشب بچمن ساغر و مے
می باید ٭ آن تازہ گل خجستہ پے می باید ٭
وار ولب آبشار قانون سرود ٭ فوارہ نغمہ
جوش سنے می باید ٭ (اردو) آبشار (مؤنث)
بقول امیر مرکب ہے آب اور شار سے۔
شار کے معنی اونچی بنیاد۔ کھلی ہوئی راہ کے
ہین (ناسخ ؎) عریانی مین ہے چادر آب
اپنے جسم پر ٭ سیکھے ہین طرز رونے کی ہم
آبشار سے ؎۔

(۸۸)

آبِ شاہواری برداشتن (مصدر اصطلاحی)
باضافت ثالث حاصل کردن آب و تاب
در یتیم است شاہوار بقول صاحب برہان معنی
در یتیم آمدہ صاحبان لغت در مصدر آب برداشتن
این معنی را بہ تعمیم ذکر نکردہ اند بنا بر علیہ **مؤلف**
ہم این را بتخصیص شاہوار عرض میکند مخفی مباد کہ
تخصیص لفظ شاہوار باعتبار رندا است وجہے
نباشد کہ آب دریا آب گوہر برداشتن نگفتہ
شود (ظہوری ؎) قیمتے می خواستم خود را
چہ حاصل بر نداشت ٭ اشک آب شاہواری
گریہ می آید مرا ٭ (اردو) جواہر کی سی آب
حاصل کرنا۔

آتش بگلو فرومی رود (مقولہ عجم) بقول
بہار کنایہ از نہایت بخل و امساک است فارسیان
این را براے ممسک و بخیل استعمال می
کنند (اردو) بخل سے اس کا حلق بند ہے

اس پر نعمت حرام ہے۔

(۲۲) **آبِ شبنم** (استعمال) باضافت ثالث شبنم باشد چنانکہ غنی گوید (ص) در جہان نتوان نشان از سیر چشمی یافتن ؎ چشمۂ خورشید ہم محتاج آبِ شبنم است ؎ (اُردو) شبنم (مؤنث) (رند ص) رو سے رنگین عرق فشان ہے ؎ شبنم گل سے ٹپک رہی ہے ؎۔

آبشخور (اصطلاح) با خائے نقطہ دار و واو معدولہ بر وزن دانشور بقول صاحب بہار (۱) نصیب و قسمت (۲) سرچشمہ و کنارِ رود جلبہ ور و دخانہ و تالاب و استخر و امثال آن کہ مردمان و جانوران از انجا آب خورند (۳) ظرفِ آبخوری (۴) توقف نمودن و مقام کردن و بقول صاحب بحر عجم مرادف آبخور و محل اقامت **مولف**۔ گوید کہ مقصود صاحب برہان از معنی چہارم محل اقامت باشد۔ حافظ گوید (ص) ما برفتیم و تو دانی و دل غمخوارِ ما ؎ بخت بد تا بکجا می برد آبشخور ما ؎ (کمال اسمٰعیل ص) ہر کجا باز سرِ رایت تو سایہ فگند ؎ کبک و شاہین بہم آیند سوی آبشخور ؎ (حکیم اسدی ص) بتوان زمین زادی از مادرت ؎ ہمانجا بُد آرام و آبشخورت ؎ (اردو) (۱) آب و خورد (مذکر) آب و خورش (مؤنث) (۲) پن گھٹ۔ گھاٹ (مذکر) (۳) آبخورا (مذکر) (۴) محل اقامت (مذکر) (دیکھو آب خور)

آبشخورد بکسر بائے عربی بقول صاحب فرہنگ ناصری مرادف اصطلاح آبخور و آبخورد و آبشخور۔ صاحب فرہنگ انند ہم ذکر این میکنند

آب شدن (مصدر اصطلاحی) بدون اضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) گداختن (۲) شرمندہ شدن (۳) برطرف شدن عزت و رونق و رواج و رفتن عزت و آبرو (صائب ص) درین ریاض چو شبنم اگرچہ آب شدم ؎ خوشم کہ محو تماشاے آفتاب شدم ؎

(خسرو ۵) عدو کہ آب شود خود مکوب چندینش
کہ بیش ازین نتوان کوفت آب را بجواز ہ
مؤلف۔ گوید کہ درین مصدر باعتبار فاعل
معانی مختلفہ پیدا می شود کہ می آید مخفی مباد
کہ گداختن بمعنی نرم شدن ہم آمدہ و این
معنی از نمبر (۱) تعلق دارد و در معنی (۲)
عرق آلود شدن ہم مقصود باشد کہ نتیجۂ
انفعال است۔ (اردو) بقول امیر (۱) آب
ہونا یعنی پانی ہونا پگھل جانا (۲) آب ہونا
بمعنی شرمندہ ہونا (۳) آب ہونا بمعنی ضائع
و برباد ہونا (آتش ۵) تاثیر دار لوگ ہیں
اللہ کے فقیر ہ سنگ صنم ہو آب جو ہم ذکر
ہو کریں ہ (مومن ۵) دیکھ اس لب کی
گوہر افشانی ہ ہو گیا آب ابر نیسانی ہ (ولہ ۵)
ہوا بگڑی دعا ہائے سحر کی ہ ہوئی آب آبرو
مژگان ترکی ہ۔

(۲۲۴) **آب شدنِ آرزو** (مصدر اصطلاحی) باضافت
نون کنایہ از باقی نماندن آرزو یعنی حاصل شدن
و برآمدن آرزو باشد چنانکہ صائب گوید (۵)
تا چہرۂ تو در عرق شرم غوطہ زد ہ ہر آرزو کہ در
دل من بود آب شد ہ (اردو) بقول امیر
آرزو برآنا۔ مراد پوری ہونا۔ (اسیر ۵) بر
آئیں آرزوئیں سب یہ اب ہے آرزو اتنی ہ
خدا وہ ندا نہو تا زیست کوئی آرزو دکھاوے ہ۔

آب شدنِ چیزے (استعمال) باضافت (۲۲۵)
نون گداختن آن و بے رونق شدن ہم (تاثیر
۵) شکر کہ برد دل ز جہانے بحلاوت ہ آب ار
نشود پیش رخش از سرخامی است ہ مخفی مباد
کہ تعمیم لفظ چیزے بر ہمۂ اشیا منحصر بر ہمین معنی
نباشد چنانکہ آب شدن شمع و آب شدن
طاقت۔ کہ اگرچہ در آب شدن چیزے
داخل است ولیکن در معنی فرقے نازک دارد
ہمین سبب است کہ مؤلف۔ آنرا مصدرے
خاص قرار دادہ (اردو) دیکھو آب شدن

(۲۲۵) **آب شدنِ دل** (مصدر اصطلاحی) باضافت نون (۱) کنایہ از نرم شدن دل مثل آب از حیات کہ نرم دل را در عربی رقیق القلب گویند۔ (محتشم ؎) خاموش محتشم کہ دلِ سنگ آب شد ؛ بنیاد صبر و خانۂ طاقت خراب شد ؛ (۲) فارسیان آب شدن دل را بمعنی عرق آلود شدن دل ہم گرفتہ اند کہ نتیجۂ انفعال است چنانکہ بیدل گوید (؎) دلم ز خجلت بے ظرفی آب شد بیدل ۔۔ بیا د بادہ تہیا برین سفال گذشت ؛ (اردو) (۱) دل نرم ہونا (۲) دل آب آب ہونا۔ اردو میں آب آب ہونا بمعنی عرق آلود و منفعل ہونا آیا ہے اور یہ دل ہی سے مخصوص نہیں ہے بلکہ ہر منفعل کے لیے کہا جا سکتا ہے۔ (دیکھو امیر اللغات)

آب شدنِ زہرہ (مصدر اصطلاحی) باضافت نون بقول صاحب بحر عجم بے طاقت شدن و کمال ہیبناک گشتن (اردو) زہرہ آب ہونا بقول صاحب آصفیہ حوصلہ پست ہونا۔ دہشت ماننا۔ رعب طاری ہونا (غالب ؎) گھر سے بازار میں نکلتے ہوئے ؛ زہرہ ہوتا ہے آب انسان کا ؛

(۲۲۷) **آب شدنِ شمع** (مصدر اصطلاحی) باضافت نون گداختن شمع باشد چنانکہ بیدل گوید (؎) شب خیال پر تو حسن تو ز دبر انجمن ؛ شمع پندا آن آب شد کز دیدۂ پروانہ ریخت ؛ (اردو) شمع کا پگھل جانا۔

(۲۲۸) **آب شدنِ طاقت** (مصدر اصطلاحی) باضافت نون۔ زائل شدن طاقت است چنانکہ بیدل گوید (؎) ہستی دہر ز دست دل ز نہار ریست ؛ آب شد طاقت سنگ از جگر شیشۂ ما ؛ (اردو) قوت کا زائل ہو جانا۔ طاقت طاق ہونا۔ (نصیر ؎) گر دکھا دوں تجھے محراب خم ابروئے یار ؛ زاہد گوشہ نشین طاق

تری طاقت ہو۔

(۲۲۹) **آب شدنِ کسے** (مصدر اصطلاحی) (۱) اگر از دہشت است بے طاقت و بیمناک شدنِ آنکس (۲) اگر از انفعال است عرق آلود شدنش (ظہوری ؎) نمیشوند زلبس دہشت آب می ترسم ٭ ازان کسان کہ ترا درخیال می گیرند ٭ (عالی شیرازی ؎) بحیرتم کہ فلاطون زشرم آب نشد ٭ بخم نشست فلاطون شدو شراب نشد ٭ (اُردو) (۱) سہم جانا (۲) آب آب ہونا یعنی عرق آلود ہونا (دیکھو سند آب شدن)

(۲۳۰) **آبِ شراب** (استعمال) مرادف آبِ مے باشد کہ شراب است (سلمان ساوجی ؎) تو ابر تشنہ لب تیرہ روز رانگر ٭ کہ آب می طلبد باوجود آب شراب ٭

آبِ شرم (اصطلاح) بقول بہار مرادف آب انفعال باشد (محمد ہمگر ؎) فلک جناں از رشک خاک درگہ تو ٭ در آب شرم شود غرق روضہ مینو ٭۔

آبش روشن است (مقولہ عجم) بقول صاحب بحر عجم۔ عزت و آبرو دارد (ملا جلال الدین احمد افضل ؎) بر در مخلوق بودن عمر ضائع کردن است ٭ خاک آن در شو کہ آب بندگانش روشن است ٭ (اردو) اسکی ساکھ بنی ہوئی ہے۔ اسکی ہوا بندھی ہوئی ہے۔ (حضور آصف ؎) ہزارون حسن کی شہرت سے ہوگئے بربار ٭ بندھی ہوئی ہے زمانے مین کیا ہوا انکی ٭۔

آب شستن گاہ (استعمال) بدون اضافت بقول صاحب ناصری طہارت خانہ یعنی محل بیزیدن باشد۔ (اُردو) پیشاب خانہ

(۲۳۱) **آبِ شفق گون** (اصطلاح) باضافت ثالث کنایہ از شراب سرخ باشد چنانکہ جامی گوید (؎) شد مہ عید از شفق چون جام در رہا شکار ٭ یعنی از آب شفق گون جام زر خالی مدار (اردو)

آب سرخ۔ (مُذکّر)۔ (امیر اللغات بضمن لفظ آب

آبِ شقائق (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سرخ (۲) خون (اُردو) (۱) شراب سرخ (مُؤنّث) (۲) خون (مُذکّر) بقول صاحب جامع اللغات آب شقائق سے لالہ کا پانی اور سرخ شراب مراد ہے۔

(۲۲۲) **آب شکستن از چیزے** (مصدر اصطلاحی) بیرونق شدن و کردن آن چنانکہ فیضی گوید (ﺷﻌﺮ) در باغ شکستہ از سمن آب ٭ چون کرد خسوف روے مہتاب ٭ (اُردو) کسی چیز کا بے رونق ہونا یا کسی چیز کو بےرونق کرنا۔

آبِ شمشیر (استعمال) باضافت ثالث بقول بہار مرادف آب تیغ است (اردو) آب شمشیر۔ (مونث) (وزیر ﺷﻌﺮ) ٹھہرے جوشش گریہ کہ گلا کٹ جائیے ٭ آب شمشیر نکل جاے نہ اُچھّو ہو کر ٭۔

آبِ شنگرفی (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب رشیدی مرادف آب ارغوانی باشد۔

(۲۲۳) **آبِ شہادت چشیدن** (مصدر اصطلاحی) شہید شدن چنانکہ صائب گوید (ﺷﻌﺮ) مردان اگر نفس بفراغت کشیدہ اند ٭ در زیر تیغ آب شہادت چشیدہ اند ٭ (اُردو) شہید ہونا۔ (ناسخ ﺷﻌﺮ) دکھلا گیا کبھی نہ وہ چشم سیاہ کو ٭ آنکھیں مری شہید ہوئیں انتظار میں ٭۔

آب شناس (اصطلاح) بدون اضافت

آب شناسان و بکسر شین معجمہ بقول صاحب بحر عجم آب شناس (۱) حقیقت شناس قاعدہ دان و صاحب مہارت در علوم (۲) کسے کہ بالاے تیر کشتی بر آمدہ از صلاح و فلاح دریا خبر دہد و آب شناسان جمع آنست (اسفرنگی ﻣﻠﻪ) زیر رکاب تو اند کارگذاران یمین

پیش عنان تو اند آب شناسان مطیع ؎ (رضی الدین
ملہ) بہ پیش آب شناس آن کس است
طعمۂ موج ؎ کز آب علم تو دارد گذر طمع
بشناہ (اُردو) (۱) قاعدہ دان۔ صاحب
مہارت۔ جوہر شناس (مع) (۲) ناخدا
معلّم کشتی (مُذکّر) (زکی ملہ) ڈوبتا ہے سفینۂ
امّید ؎ ناخدا کون ہے خدا کے سوا ؎

آب شناسان کار (اصطلاح) بدون
اضافت بقول صاحب سروری۔ مرادف آب
شناسان۔

آب شنگ (اصطلاح) بدون اضافت
بر وزن آبرنگ بقول صاحب بحر عجم (۱)
مرادف آبزن بمعنی دوم و بقول صاحب
فرہنگ انندراج (۲) خون (۳) مے
سُرخ کہ مرادف آب شقائق باشد (اُردو)
دیکھو آبزن۔ (۲) خون مُذکّر (۳) دیکھو آب
شقائق۔

آب شنگرف رنگ (اصطلاح) باضافت
آب شنگرفی ثالث و فتح شین معجمہ
بقول صاحبان بحر عجم و فرہنگ انند۔ مرادف
آب آتشناک۔ صاحب ناصری ہم لضمن
آب آتش رنگ ذکر این می کند (ناصری
سہ) زاغ زنگار گون چو کرد لباس ؎
آب شنگرف رنگ ریزد بکاس ؎۔

آب شور (استعمال) اضافت ثالث
بقول صاحبان بحر عجم و انند (۱) آبے کہ شور
باشد بعربی آنرا ماء الملح گویند کما فی محیط الاعظم
(۲) اشک گرم و اشک غمزدگان (جامی ولہ)
اشک ریزان می روم امّا کجا یابد رواج ؎
پیش آن دریاے شیرین قطرۂ چند آب شور ؎
(ولہ سہ) خریدن از نمکینان بروزگار تو ناز ؎
ہمان معاملۂ آب شور و اعرابیست ؎ (اُردو)
(۱) آب شور (مُذکّر) (۲) اشک گرم (مُذکّر)
(مصحفی ملہ) آب شور اشک کا آنکھیں بھی ہی

لے دوڑین ؂ انکی نتھ کے جو کبھی ہوگئے
گوہر میلے ؂ (ناسخ ۵۲) ایک اشک گرم
ناسخ گر خرا سنیے مین گرے ؂ طعنہ زن فوّارہ
ہو منقار موسیقار پر ؂۔

آب شیب (اصطلاح) بدون اضافت
بکسر شین معجمہ۔ بقول صاحب بحر عجم راہ گذر آب
کہ از بالا بزیر آوردہ باشند (اردو) آبشار
بقول امیر کھلی راہ پانی بہنے کی جو اوپر سے
نیچے آتا ہے (صبا ۵) موسم گل ہے دن
خوشی کے ہین ؂ قہقہہ زن ہے آبشار چمن ؂

آبِ شیراز (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول خان آرزو (۱) نہریست در صفاہان
و بعضے بر آنند کہ (۲) مراد از شراب است
عموماً و بقول بعض (۳) شراب شیراز خصوصاً
وارستہ می طرازد کہ آب شیرازی و آب شیراز
شراب شیراز است در ر ے صاحب بحر عجم
آب شیراز را نہر گفتن آب درمیان دارد
و (۴) فاسیان آب شیراز را بمعناے حقیقی
ہم استعمال کردہ اند (مرزا طاہر وحید ۵۴)
ہواے اشرف ست و آب شیراز ؂ اگر آب و
ہوائے در جہانست ؂ (اردو) (۱) شیراز
کی ایک نہر کا نام (مؤنث) (۲) شراب۔
مؤنث) (۳) شیراز کی شراب (۴) شیراز کا
پانی (مذکر)

آبِ شیرازی (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول وارستہ شراب باشد (شفیع اثر ۵)
سر و برگ شگفتن نیست گلزار طبیعت را ؂ اگر
در خاک اصفاہان نباشد آب شیرازی ؂ (اردو)
شراب (مؤنث)۔

آب شیرین (اصطلاح) بدون اضافت
بقول بہار نہریست در حوالی کشمیر مؤلف
گوید کہ (۲) بمعناے حقیقی آبے کہ شیرین باشد
(صائب ۱۱۵) دلِ بے غم نصیب از نقطۂ
سودائی دارد ؂ کہ ہرگز آب شیرین عنبر سارا

نی دارد ۔ (غنیمت ؎) شکر فروشی لعل
تو تا بدل چہ کند ۔ شد آب شیرین آئینہ
را تبسم ہا ۔ (اردو) بقول صاحب جامع اللغات
کشمیر مین ایک نہر کا نام (۲) آب شیرین
میٹھا پانی ۔ (مذکر) (صبا ؎) خاکساری کا مزہ
ہوتا جو اسے خسرو تجھے ۔ آب شیرین سے
دھلاتا کوہکن کے ہاتھ پاؤن ۔ (امیر اللغات)

آبِ شیرین و مشکِ گندہ (مثل)
باضافت ثالث و کاف عربی ۔ صاحب
خزینۃ الامثال ذکر این می کند فارسیان
این مثل را بجائے زنند کہ چیز خوب را با
غیر متناسب امتزاج باشد (اردو) پاپوش
مین لگائی کرن آفتاب کی ۔ (تاش کی ٹوپی
مین مخمل کا جوڑ ۔ دکن) تاش پر موبخ کا
بخیہ اطلس پر موبخ کا بخیہ ۔

آبِ صافی (استعمال) آب شفاف (ع ۲۲)
باشد چنانکہ جامی گوید (؎) ناپسندی گرد
از یار روشن دل چہ باک ۔ نیست عیبے
آب صافی را کہ خاشاک آورد ۔ (اردو)
آبِ صاف و شفاف (مذکر) (نگارش ؎)
وہ شفاف و صاف آب آئینہ رنگ ۔ سکندر
بھی دیکھے تو ہو عقل دنگ ۔

آبِ صبح (اصطلاح) باضافت ثالث بقول
بہار آبے کہ ناہار خورند و این مورث بیماریہاست
(میر یحیی شیرازی ؎) اے گشتہ سرد مہر ترا
آفتاب صبح ۔ اے خصم جان تشنہ خود ہیچو
آب صبح ۔ (اردو) وہ پانی جو نہار منہ پیا جائے
بقول صاحب (مع) وہ پانی جو صبح صبح پیا جائے

آبِ صفت باش (مقولہ) بقول صاحب جامع
شمس و ہفت مقولہ عجم است کہ ناصحان گویند
یعنی متواضع و نفع رسان باش ۔ (اردو)
دے دلا کھلا (دکن) فیض رسانی کر ۔

آبِ صفت بودن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم بسیار نفع و فائدہ رسانیدن

وباتواضع بودن مؤلف گوید کہ مقولۂ ماضیہ مشتق ازین مصدر است (اردو) نفع پہنچانا۔ دریادل ہونا محاورہ اردو مین سخی کو دریادل کہتے ہین۔

آبِ طبرستان (استعمال) باضافت ثالث بقول صاحبان بحر عجم وانند۔ چشمہ ایست روان در کوہے کہ اگر انگشت بران زنند بایستد وچون فریاد کنند پنہان شود وچون طلب نمایند روان گردد این حال در ہر ساعتے ازان چشمہ مکرر بفعل آید (اردو) ایک خاص چشمہ کا نام (مذکر)

آبِ طبریہ (استعمال) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم چشمہ ایست کہ مدت ہفت سال پیوستہ روان باشد وہفت سال دیگر خشک (اردو) ایک خاص چشمہ کا نام (مذکر)

آبِ طرب (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب (۲) منی (اردو) (۱) شراب۔ مؤنث (۲) منی (مؤنث)

آب طریق (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب شمس اللغات راہ بزرگ (اردو) بڑا راستہ۔ کشادہ راستہ (مذکر) شاہ راہ (مؤنث) آصفیہ۔

(۳۲۵) **آبِ طلا** (استعمال) باضافت ثالث وکسر طاے مہملہ مرادف آب زر باشد (غنی ؎) ہلال نیست کہ ناخن زدہ است بر دل چرخ ٭ نوشتہ مصرع ابروے او بآب طلا ٭ (قدسی ؎) چو حرف زینت این روضہ برکشم اوّل ٭ چو کلک سوے بشویم زبان بآب طلا ٭

(۳۲۶) **آب طلبیدن** (استعمال) آب خواستن چنانکہ سلمان ساوجی گوید (؎) تو ابر تشنہ لب تیرہ روز را بنگر ٭ کہ آب می طلبد با وجود آب شراب ٭ (اردو) پانی مانگنا۔ پانی طلب کرنا

آب طینت (استعمال) بدون اضافت بقول صاحب بحر عجم آبے کہ خاک ابدان بدان سرشتہ اند (ابو طالب کلیم ؎) مارا طپیدن از غم روزی شعار نیست ٭ صد شکر کاب

طینتِ ما موجد از نیست ٭ (اردو) وہ پانی
جس سے جسم خاکی کی سرشت ہوئی اور بقول
صاحب جامع اللغات انسان کی اصلیت
اور خصلت ۔

آبِ عرق (اصطلاح) باضافت ثالث
(۱) خوے کہ از مسامات برمی آید (۲)
گلاب (تاثیر رہ) در آب عرق بسکہ فتاد
از قد شوخت ٭ فوارہ شد آن شمع کہ در
انجمن نشست ٭ (میر صیدی طہرانی رہ) شتابان
باز از بزم کہ می آئی بدین گرمی ٭ کہ از آبِ
عرق پر کردۂ چاہ زنخدان را ٭ بہار گوید کہ
آبِ عرق از عالم اضافت عام الی الخاص
باضافت مشبہ بہ الی المشبہ است (اُردو)
(۱) پسینہ (مذکر) (اسیر رہ) محفل یار میں اغیار
کا آنا کیسا ٭ آگیا مجکو پسینا جو ہوا بھی آئی ٭

آبِ عشرت (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم مرادف آبِ طرب
(خاقانی رہ) جہد با خاصگان کنند امروز ٭ آبِ
عشرت روان کنند امروز ٭ ۔

آبِ عصیر (استعمال) باضافت ثالث و
فتح عین مہملہ و کسر صاد مہملہ بقول بہار کنایہ
از شراب باشد (علی خراسانی رہ) تاک ساقی
بہرستان گشت چون ابر مطیر ٭ آتش دل
شعلہ زن گردید چون آبِ عصیر ٭ (اردو) شراب
(مؤنث) ۔

آبِ عمو (اصطلاح) باضافت ثالث و
فتح عین مہملہ بقول صاحب انند نام دریاے
جیحون کہ نہر بلخ است بخوارزم منتہی میشود ۔ (اردو)
دریاے جیحون کا نام ۔

آبِ عنب (استعمال) باضافت ثالث
و کسر عین مہملہ و فتح نون بقول بہار شراب
انگور (بدر چاچی رہ) از حرم یاد حق خواہ
اگر عاشقی ٭ بر مکش آواز چنگ و ربکش
آبِ عنب ٭ (حکیم رودکی رہ) بنشین خرم

خندان وجہان را بنشان ٭ بستان از لب عنّاب لبان آب عنب ٭ (اردو) آب عنب شراب کے لئے مستعمل ہے (ذکر رشک سے) کیفیت اور اور تیرے میکدے مین ہے ٭ آب عنب کو جانتے ہین آب دست ٭ ۔

آبِ عنب ستاندن (استعمال) باضافت

آبِ عنب کشیدن ثالث شراب خوردن است چنانکہ در اسناد ماضیہ گذشت (اردو) شراب پینا ۔

آبِ عیسوی کیش (استعمال) باضافت ثالث صاحب بہار عجم گوید کیش بمعنی ملّت و دین و عادت و خو و تصرف و قدرت باشد پس برین تقدیر مراد از خوے عیسوی اعجاز او باشد کہ احیاے موتی است (زلالی سے) بباغ و راغ آب عیسوی کیش ٭ نفوذش بود در خاکستر خویش ٭ مؤلّف ۔ گوید کہ عیسوی کیش صفت آب است و آب عیسوی کیش (۱) مطلق آب باشد کہ احیاے موات کند یعنی زمین غیر مزروعہ را سبز گرداند و بذیرد کہ احیاے موتی یعنی زندہ کردن مردہ ۔ اعجاز عیسوی است من وجہ با تصرف عیسیٰ علیہ السلام مشابہ است و سند این از کلام زلالی گذشت (۲) آب عیسوی کیش آب لقا و آب حیات باشد کہ اثرش مردہ را زندہ کند و زندہ از خوردن آن ہرگز نمیرد ۔ فارسیان از صفات آب حیات بر صفت آخر الذکر قناعت کردہ اند ولیکن صاحب میر اللغات بر صفت اول الذکر از صحیح بخاری و شرح آن (قسطلانی) سند گیرد پس بہ تشبیہ تام آب عیسوی کیش آب حیات است و معنی اوّلین مجاز آن ۔ (اردو) (۱) پانی (۲) آب حیات ۔

آبِ غربت (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم آبے کہ در اثناے راہ

خورند۔ درینصورت مرادف آب سفر باشد
(ظہوری سے) زطعن خویش وپندِ دشمنان
جان در بدن کاہد ؛ موافق ساز با طبعم
خدایا آب غربت را ؛ بہار ہم بربہان معنی
اکتفا کند کہ گذشت واز کلام مرزا ملک مشرقی سند
گیرد (سے) دل بیمار ما را آب غربت ساز
گار آمد ؛ قفس شد آشیان از مہربانی ہاے
صیادم ؛ ؛ دانش ہم در کلام خود آوردہ
(سے) گل بدست گلفروشان رنگ بیماران
گرفت ؛ آب غربت نازپرورد گلستان
را نساخت ؛ مؤلف۔ گوید کہ از ہر سہ
اسناد متذکرۂ بالا استفادہ می شود کہ آب غربت
آب وہواے غریب الوطنی است نہ آبے
کہ در اثناے سفر خورند پس آب غربت مرادف
آب سفر نباشد قائل (اردو) غیر وطن۔
پردیس کی آب وہوا۔

آبِ غمام (اصطلاح) باضافت ثالث و
فتح غین معجمہ بقول صاحب بحر عجم (۱) باران
(۲) رونق ابرہا وبقول صاحب شمس اللغات
(۳) ہواے ابر (اردو) (۱) بارش (مونث)
(۲) ابر کی رونق (مونث)، (۳) ابر کی ہوا (مونث)

آبِ غورہ (اصطلاح) بدون اضافت
بقول صاحبان آنند وہفت (۱) عصارہ میوۂ
خام وترش (۲) آب انگور ترش (اردو)
(۱) ہر میوہ خام کا ترش شیرہ (۲) بقول
صاحب جامع اللغات انگوری سرکہ اور شیرہ

آبِ فاتر (اصطلاح) باضافت ثالث بقول
صاحب محیط اعظم آبے کہ معتدل باشد در
سردی وگرمی (اردو) گنگنا پانی جو نہ زیادہ
گرم ہو اور نہ سرد (مذکر) (آصفیہ)

آبِ فتنہ (اصطلاح) باضافت ثالث۔
بقول صاحب بحر عجم رواج ورونق فتنہ
وبیاری آشوب (اردو) فتنہ کی زیادتی

آبِ فتنہ تیرہ شدن (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب بحر عجم فرو نشستن فتنہ (اردو)
لڑائی جھگڑا رفع دفع ہونا۔ فتنہ و فساد مٹنا۔
آگ بجھنا (بحر ؎) بجھی نہ آگ لگائی ہوئی
رقیبون کی ٭ بہائے بحر نے دریا مین بار ہا
تعویذ ٭۔

آبِ فراخ (استعمال) باضافت ثالث
وفتح فا بقول صاحب انند آب بسیار (اردو)
پھیلا ہوا پانی۔ گہرا پانی۔

آب فرو بردن (مصدر اصطلاحی) فرو
حلق کردن آب کہ مقصود از جرعہ کشیدن باشد
(ظہوری ؎) بر تشنگان زخم خدنگ جفا بباش
تا چند آب حسرت پیکان فرو برم ٭ (اردو)
پانی سٹکے۔ گھونٹ بھرنا۔ گھونٹ پینا (آصفیہ
(نصیر ؎) غیر پاؤن مین لگائے ترے
مہندی ہیہات ٭ ہم پیئین دیکھ کے خون
دل بیتاب کے گھونٹ ٭۔

آبِ فسردہ (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم شمشیر و خنجر و شیشہ و
بلور و آبگینہ۔ **مؤلف** گوید کہ مراد ف آب
افسردہ باشد۔

آبِ فشاندن برچیزے (استعمال) آب
پاشیدن برچیزے باشد چنانکہ ظہوری در صفت
فوارہ گوید بہار (آب فشاندن) را ذکر می کند
دلبس (؎) فشاند چو بر تارک خویش آب
بجوشد ز فوارہ ہا در ناب ٭ (صائب ؎)
آب برحسن گلو سوز نشاندن ستم است ٭
ورنہ لب تشنۂ ما آب لالے دارد ٭ (اردو)
پانی چھڑکنا۔

آب فشاندن بروئے کسے (مصدر
اصطلاحی) مرادف آب بر چہرہ ریختن است
چنانکہ ظہوری گوید (؎) دست بیداری
بروئے بخت شان افشاندہ آب ٭ دیدہ
مرگ خواب خوش شب زندہ داران خودند

آبِ فلان روشن است (مقولہ) باضافت

ثالث بقول صاحب بحر عجم کنایہ از عزت وآبرو و رواج و رونق وطراوت باشد مولّف۔ گوید کہ مرادف (آتش روشن است) باشد (خاقانی ؎) پیش بزرگان ما آب کسے روشن است ٭ کاب زلیس می خورد برصفت آسیا ٭۔

آبق بکسر باے موحدہ بقول صاحب محیط اعظم مرادف آبک۔ فارسیان استعمال این کم کنند۔

آبک بفتح ثالث بروزن ناوک بقول صاحب برہان (۱) یکے از نام ہاے سیماب است وآنرا آبق نیز گویند (۲) آبلہ کہ طفلان بر می آرند (۳) بضم ثالث ہر چیز بہ آب و آبکی (خجستہ ؎) مسّ وجود من شود از مے بسان زر ٭ گویند مے چو آبک از اجزاے کیمیاست۔ (اُردو) (۱) پارا۔ سیماب (مُذکّر) (۲) چیچک کا آبلہ جو ایک بیماری ہے (۳) پانی سے بھری ہوئی ہر چیز (مع) (ظفر ؎) دل مین ہے سیماب انکو بھیجدون نامہ کی جا ٭ حال دل اسے نامہ بر لائق نہین تحریر کے ٭ (ناسخ ؎) آبلے چیچک کے جب نکلے عذار یار پر ٭ بلبلون کو برگ گل پر شبہۂ شبنم ہوا ٭۔

آب کار (استعمال) بے اضافت بقول صاحب بحر عجم (۱) سقا (۲) شراب خوار (۳) شراب فروش (۴) حکّاک (۵) باضافت ثالث رونق ورواج وآبرو و بقول صاحب ناصری (۶) منی (خسرو ؎) در تتق باگہش گاہ کار ٭ مائدہ کش عیسی و خضر آب کار ٭۔ (خاقانی ؎) بانگ آمد از قنینہ کا باد بر خرابی ٭ ہان آب کار عشرت گرم کار آبی ٭ (حکیم سنائی ؎) آب کارت مہر کہ گردی پیر ٭ کار این آب را تو سہل مگیر ٭ صاحب فرہنگ انجمن آرا اے ناصری گوید کہ حکیم سنائی این شعر را در منع کثرت شہوت رانی و مباشرت بانسوان

گفتہ است۔ (اردو) (۱) سقا۔ آبدار (مذکر)
(۲) شراب خوار۔ شرابی۔ (مذکر) (۳) آبکار
شراب فروش (مذکر) (۴) حکاک۔ مہرکن
(مذکر) (۵) رونق (مونث) رواج (مذکر) آبرو
(مونث) (۶) منی (مونث) (برق ۵۵) لئے
وہ ہاتھ مین شمشیر آبدار آیا ٭ ہماری پیاس
بجھانے وہ آبدار آیا ٭۔

آبِ کاربردن (استعمال) باضافت
ثالث کنایہ از شہوت رانی و مباشرت کردن
باشد چنانکہ حکیم سنائی گوید کہ در اصطلاح ماضیہ
گذشت (اردو) جماع کرنا۔ مباشرت کرنا۔
مجامعت کرنا (آصفیہ)

آبکاری (استعمال) بدون اضافت بقول
صاحب انند (۱) خراج و محصول کہ از شراب
فروشان و فروشندگان دیگر مسکرات می گیرند
(۲) کارخانہ شراب مولف گوید کہ تخصیص
محصول و تعمیم دیگر مسکرات بلا وجہ سند قابل
غور است کار و بار شراب و دیگر مائعات مسکرہ
را آبکاری توان گفت کہ منسوب با بکار است
آب بمعنی شراب آمدہ و آبکار بمعنی شراب خوار
و شراب فروش ہم گذشتہ است پس بوجہ
یائے نسبت ادعائے معانی تازہ بلا وجہ سند
استعمال درست نباشد زباندانان فارس
ہم باراے مولف اتفاق دارند (اردو) آبکاری
(مونث) بقول امیر وہ کارخانہ جسمین شراب
کھچے اور بکے اور وہ کچہری جسمین مسکرات
کا محصول لیا جاوے۔ (بحر ۵) آبکاری کی تہمت
خدمت بحر کو ٭ ناخدا ہے کشتی میخوار کا ٭۔

آب کان (استعمال) بقول صاحب انند
بدون اضافت۔ مرادف آبدان و حوض
و آبگیر۔

آبکاہ (استعمال) بقول صاحبان برہان
و ناصری بدون اضافت (۱) تہی گاہ (۲)
تالاب (اردو) (۱) کوکھ یعنی پہلو کے نیچے کی

وہ جگہ جہاں ہڈی نہیں ہوتی۔(مؤنث)(آصفیہ)
(۴) تالاب (مذکر)۔

آبِ کبریتی (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب محیط اعظم آبے کہ از معدن وزمین گوگردی برآید مزاجاً گرم وخشک (اردو) گندھک کی کان کا پانی (مذکر) جو مزاجاً گرم وخشک ہے۔

آبِ کبود (اصطلاح) باضافت ثالث۔ بقول صاحب بحرعجم (۱) دریائے چین گویند کہ ہرشب زنان خوبصورت ازان برمی آیند وبردامن کوہے کہ کنار آنست بازی کنند چون روز شود باز بدریا روند (۲) کنایہ از آسمان (حکیم منوچہر ؎) گشت نگارین تذرو پنہان در کشت زار ٭ ہمچو عروس غریق در بن آب کبود ٭ (اردو) چین کے سمندر کا نام (مذکر) (۲) آسمان (مذکر)

آبِ کدر (اصطلاح) باضافت ثالث وفتح کاف عربی بقول صاحب محیط آبے کہ ناصاف باشد کہ آنرا آب فاسد و آب غلیظ ہم گویند (اردو) گدلا پانی (مذکر) (امیر اللغات بضمن صفات لفظ آب)

آبِ کرد (اصطلاح) بدون اضافت بضم کاف تازی بقول صاحب آنند آبے راگویند کہ رنگ وبو ومزہ وطعم آن نگشتہ باشد۔ صاحب فرہنگ ناصری گوید کہ این لغت از دساتیر آباد بدست آمد (اردو) وہ پانی جس کا رنگ اور بو اور مزہ نہ بدلا ہو۔

آب کردن (مصدر اصطلاحی) بدون اضافت بقول صاحب بحرعجم (۱) خجل کردن (۲) گداختہ کردن بہار برمعنی دوم قناعت کند۔ (صائب ؎) اے واے گرم انکند آب انفعال ٭ زین تخم ہا کہ کاشتہ ام درزمین خویش ٭ (ولہ ؎) نظر برات رخ چون آفتاب نتوان کرد ٭ بیک نگاہ دل خویش آب نتوان کرد ٭ اکثرے از صاحبان لغت بر ہمین دو معانی اکتفا فرمودہ اند

مؤلف گوید کہ آب کردن مصدریست عام
و معانی متعددہ دارد و اختلاف مفعول در معنی
اثر کند چنانکہ در آب شدن فاعل را دخل
است پس -
(۱) آب کردن - گداختن بہ آتش باشد
چنانکہ ظہوری گوید (ع) تا پیکرے زروح بریزم
برائے خویش * قالب تہی شدہ است و ان
آب می کنم * (اردو) پگلانا یا گلانا (عارف)
گلا یا انجم و خورشید و مہ کو تاب فرقت سے
بدن اللہ نے تیرا یہ جب سانچے میں ڈھالا ہے
(۲) آب کردن - گداختن ہمچو آب و این
عمل را خصوصیت از آتش نباشد چنانکہ ظہوری
گوید (ع) از پائے سرو آب روانم گر نیست *
در پائے سرو خویش روان آب می کنم (ولہ)
خشک است کشت نالہ فغان آب می کنم *
یعنی روان و فغان را ہمچو آب رقیق کنم تا
سرو و کشت سیراب شود (اردو) آب کر دینا
یعنی پانی کر دینا (امیر اللغات) (آتش ع)
عتاب یار سے رنگ رخ مریخ اڑتا ہے *
نگاہ خشمگین کرتی ہے زہرہ آب رستم کا *
(۳) آب کردن - بمعنی آبدادن و این معنی مخصوص
باشد از اسلحہ چنانکہ آب کردن تیغ (ظہوری ع)
خشک است کشت نالہ فغان آب می کنم * تشنہ
است زخم سینہ سنان آب می کنم (اردو)
آب دینا - (دیکھو آبدادن بہ چیزے کا نشان را)
(۴) آب کردن - بمعنی آبیاری کردن و
سیراب کردن و دررا سے - مؤلف
سند این مصرع اول کلام ظہوری است کہ در
ضمیمہ گذشت بریں تقدیر مقصود شاعر این باشد
کہ کشت نالہ من خشک است او را فغان آب
می کنم یعنی آب فغان می دہم و از فغان آبیاری ہم
و ہم بریں قیاس معنی مصرع ثانی ہم - زباندان
عجم را ازیں معنی انکار نیست (اسیر ع) نرگس
از چشم سیاہی چہ قدر ناز آموخت * ہستند بہ نگاہے

کہ چمن آب کند۔ (اردو) آب دینا۔ آبیاری کرنا (دیکھو آب دادن)۔

(۵) آب کردن۔ قرار دادن آب چنانکہ ظہوری گوید (س) رسوائیم عیار ندارد در آتشم۔ دل کوزہ گشت راز نہان آب می کنم۔ یعنی دلم کوزہ شدہ است و راز نہان را آب قرار می دہم تاکہ رسوائی سوختہ را بہ آب فرو برم و غوطہ دہم تا عیارش پیدا شود (اردو) پانی قرار دینا۔

(۶) آب کردن۔ رقیق کردن چنانکہ ظہوری گوید (س) تا ناگوار ریش نکند گوش را گران۔ شہد سخن بلطف بیان آب می کنم۔ (اردو) رقیق کرنا۔

(۷) آب کردن۔ بمعنی منفعل و شرمندہ کردن چنانکہ ظہوری گوید (س) رنگے گرد ما ندم از رُخ بہار درد۔ در سرزمین چہرہ خزان آب می کنم۔ مخفی مباد کہ ہر گاہ استعمال آب کردن بالفظ خجلت و امثال آن شود مفیش عرق آلود کردن باشد چنانکہ ظہوری گوید (س) مشاطگیش می کنم آفتاب را۔ از تاب خجلت آئینہ سان آب می کنم۔ (اردو) آب آب کرنا بقول امیر شرمندہ کرنا (کیف س) بت ہیں تیرے سامنے خوشرو انھیں کر آب آب۔ آتش رخسار سے عطر گل تصویر کھینچ۔

(۸) آب کردن۔ بمعنی آب پاشیدن چنانکہ ظہوری گوید (س) در شاہراہ شنبۂ مستان ہیاد گرد۔ آدینہ را بکوئے مغان آب می کنم۔ مخفی مباد کہ اینمعنی مخصوص باشد بجائے کہ مفعول آن ظرف مکانی باشد۔ (اردو) آبپاشی کرنا بقول امیر چھڑکاؤ کرنا۔ (رند س) آب پاشی کرتی ہیں پریان گزرتی ہو جدھر۔ جھاڑتی ہے حور بالون سے تمہاری راہ کو۔

(۹) آب کردن۔ بمعنی محو کردن و شستن چنانکہ ظہوری گوید (س) شد کہنہ زخم ناوکش اما بداغ نو۔ از بیم چشم زخم نشان آب می کنم۔

(ولہ ؎) تا نالہ را ئبک بکند بے طراوتی ٭ در سینہ دردہائے گران آب می کنم ٭ (اردو) محو کرنا۔ مٹانا۔ دھونا۔

(۲۴۲) **آب کردنِ خون** (استعمال) باضافت خون را مبدل بہ آب کردن چنانکہ ظہوری گوید (؎) درگریہ نیست فرصت خون آب کردنم ٭ اینک جگر ز دیدہ بہ پرکالہ می رود ٭ (اردو) خون کو پانی کرنا۔

(۲۴۳) **آب کردن در آتش** (مصدر اصطلاحی) سرد کردن آتش باشد چنانکہ ظہوری گوید (؎) چندانکہ بادمی بردم خاک میشود ٭ در آتش آنقدر کہ توان آب می کنم ٭ (اردو) آگ ٹھنڈی کرنا۔ بقول امیر آگ بجھانا (کیف ؎) آتش عشق کو رو رو کے کیا ہے ٹھنڈا ٭ اب پڑی بھی جو جلائے تو بلا جلتی ہے ٭

(۲۴۴) **آب کردن در چیزے** (مصدر اصطلاحی) (۱) انداختن آب در چیزے و پر کردن چیزے از آب (۲) کم کردن اثر چیزے ظہوری (ولہ ؎) دریا دیہ فریب کردیم ٭ از گریہ سراب زائے آبے ٭ (ولہ ؎) میراندم در آب ظہوری بعرض حال ٭ در تاب و شرم کام و زبان آب می کنم ٭ (اردو) (۱) کسی چیز میں پانی بھرنا (۲) پانی ملا دینا۔

(۲۴۵) **آب کردنِ دل** (مصدر اصطلاحی) نرم کردن دل کہ ترجمہ ترقیق القلب است ابدل (؎) در محبت خود گدازی ہم بسائل بودہ است ٭ ہر قدر دل آب کردم یادم از مہتاب داد ٭ (اردو) دل نرم کرنا۔ دل پسیجنے کا متعدی۔

(۲۴۶) **آب کردن دل را** (مصدر اصطلاحی) محفوظ کردن دل است صاحبان لغت (دل آب دادن) را ہمین معنی نوشتہ اند و مؤلف۔ سند آب کردن دل را) پیدا کردہ است چنانکہ ظہوری گوید (؎) دل اکہ زہر گوشہ ابرو نہ چیدہ است ٭ از ذوق شہد کنج دہان آب می کنم ٭ (اردو) محفوظ کرنا۔

(۱۴۶) آب کردنِ زور (مصدر اصطلاحی) باضافت نون زائل و کم کردن طاقت باشد چنانکہ ظہوری گوید (ش) برغیر تیرے کشد و درکشاکشم ؛ ازرو غنچہ زور کمان آب می کنم (اُردو) قوت زائل کرنا۔ طاقت گھٹانا۔

(۱۴۷) آب کردنِ زہرہ (مصدر اصطلاحی) باضافت نون گداختن زہرہ باشد کہ نتیجہ کمال ہیبناکی است چنانکہ ظہوری گوید (ش) طعنہ مزن کہ زخم نمایان نہان خوشست ؛ از بیم زہرۂ دگران آب می کنم ؛ (اُردو) دل دہلانا۔ خوف دلانا۔ (دلکو تھرّا دینا آصفیہ) زہرہ آب کرنا اسی کا لازم زہرہ آب ہونا۔ (آصفیہ) فی البدیہہ نظم طباطبائی (ش) غم نے زہرہ جو کیا آب وہ تنہا نہ رہا ؛ یہ وہ چھینٹے ہین جو شعلہ کو بجھا دیتے ہین ؛

(۱۴۸) آب کردنِ سنگ (مصدر اصطلاحی) کنایہ از نرم کردن آن چنانکہ ظہوری گوید (ش) گفتی نمیشود دلم از گریۂ تو نرم ؛ بنشین ببین کہ سنگ فسان آب می کنم ؛ (اردو) پتھر پانی کر دینا۔ پتھر گلا دینا۔ پتھر کو پانی کر دینا صاحب فرہنگ آصفیہ نے اسی کے لازم پتھر پانی ہوجانیکا ذکر کیا ہے۔

(۱۵۰) آب کردن شعلہ را (مصدر اصطلاحی) کنایہ از نشاندن شعلہ باشد عادت است کہ چون آتش روشن شود دخان کم گردد و شعلہ سرکشد چون آب زنند دخان پیدا شود و شعلہ نشیند ظہوری گوید (ش) اشکم کہ ابر را جگر از رشک سفتہ ام ؛ آہم کہ شعلہ را بدخان آب می کنم ؛ (اُردو) شعلہ کو بجھانا۔ (سند کیلئے دیکھو آب کردن زہرہ)۔

(۱۵۱) آب کسے یا چیزے افزودن (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث آبرو و رونق افزودن است چنانکہ کلیم ہمدانی گوید (ش) اے گوشۂ عزلت ز تو آب قدم افزود ؛ نشناسم اگر قدر ترا دربدر افتم ؛ (اردو) رونق اور آبرو بڑھانا۔ لقول امیر عزّت و توقیر زیادہ کرنا مرتبہ بڑھانا۔

(اسیر ؎) فروغ پیرِ مغان ہے ہماری محنت
سے ٭ گھٹا کے خون بڑھائی ہے آبروے
شراب ٭ ۔

(۲۵۱) **آب کسے یا چیزے بردن** (مصدر اصطلاحی)
باضافت ثالث بے آبرو و بے رونق کردن
آن است چنانکہ سعدی گوید (؎) بہ لا قامت
لات شکست خوردہ ٭ باعزاز دین آب عزیٰ بُردہ ٭ (اردو)
آبرو مٹانا آبرو لینا (امیر) (رشک ؎) مٹائی آبروے گریہ
ایسی بخت واژدن نے ٭ ہنسی آتی ہے انکو
جب میرے آنسو نکلتے ہین ٭ ۔

(۲۵۲) **آب کسے یا چیزے رابردن** (مصدر اصطلاحی)
باضافت ثالث مرادف ماضیہ (ارسلان ؎)
چو ریزم از مژہ اشک فراق یاران را ٭
ز گریہ آب برم ابر نوبہاران را ٭ ۔

(۲۵۳) **آب کسے یا چیزے ریختن** (مصدر اصطلاحی)
باضافت ثالث بے عزت و بے رونق ساختن
آن چنانکہ سلمان ساوجی گوید (رباعی) اے
دیدہ اگر زہر ارسل انگیزی ٭ خاک ہمہ تیز تر بخون
آمیزی ٭ از عہدۂ ماتمش نیائی بیرون ٭ بیفائدہ
آب خود چرا می ریزی ٭ (اردو) کسیکی آبروریزی
کرنا ۔ (فقرہ امیر) بھلا کسی کی آبروریزی کرنے سے
کیا فائدہ ،، صرف آبروریزی بھی انھیں معنون
مین مستعمل ہے (مصحفی ؎) بھلا اس فتنہ
انگیزی سے حاصل ٭ کسی کی آبروریزی
سے حاصل ٭ ۔

آب کسے یا چیزے را ریختن (مصدر اصطلاحی)
باضافت ثالث مرادف ماضیہ باشد
اگرچہ صاحبان لغت ذکر این نکردہ اند
ولیکن از زبان دانان حال تصدیق این شدہ

آب کش (استعمال) بدون اضافت
بکاف عربی مفتوحہ بقول صاحب بحر عجم
(۱) خورندہ آب (۲) کسیکہ از چشمہ و چاہ
آب کشد و بقول صاحب انند (۳) مشک
چرمین (۴) رگ اوراق نبات (۵) سقا

مؤلف ۔ گوید کہ صاحب انند معنی نمبر ۴
را کہ بحوالہ بہار آوردہ است بہار ازان
ساکت و برای این اصطلاح خاص (آبکش
برگ) است کہ می آید قائل (خسرو ۵۱)
مباش از سفال کہن آب کش * کہ از کوزۂ
نو خورند آب خوش * (طغرا ۵۲) چون آب
کشان چاہ زمزم * با اشک نیاز ابر نوروز
(سالک یزدی ۵۴) گر گوش تو آہنگ شناس
است درین باغ * ہر آبکش برگ سگے رشتہ
سازے است * (طغرا ۵۵) بران آبکش
میتوان بر در شک * کہ خم را بدوش آورد
جباے شک * (اردو) (۱) پانی پینے والا
(۲) پانی کھینچنے والا (۳) مشک (مونث) (۴)
نباتات کے رگ و ریشے (۵) سقا (مذکر)

آب کشادن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب
فرہنگ انندراج (۱) مقابل آب بستن و
بقول بہار آب برآوردن و جاری کردن
(۲) در گریہ آوردن چشم ۔ **مؤلف** را با معنی
دوم اختلاف کلی است و سند بہار منافی
ادعاے اوست کہ در آب از دیدہ و
چشم کشادن گذشت بسیار عجب است کہ
وارستہ ذکر این می کند و می فرماید کہ نزد
بعضے کنایہ از ضائع شدن وقت است و
جمعے بر آنند کہ مرادف آب زد ہان رفتن است
و سندے کہ از کلام مفید بلخی می آرد آب کشادن
دہن راست ۔ قائل ۔ (اردو) پانی جاری کرنا
(۲) آنکھ کو نمناک کرنا ۔

آب کشادن چشم (مصدر اصطلاحی) باضافت
نون بقول صاحب فرہنگ انندراج بحوالہ
بہار گریستن و بہار ازین اصطلاح ساکت
و سندے ہم پیش نشد و از نظر ۔ **مؤلف** ہم
نگذشت (اردو) رونا

آب کشادن دہان (مصدر اصطلاحی)
باضافت نون اول بقول بہار مرادف آب

بدہان آمدن (مفید بلخی ے) زغنچۂ دہنت خندہ تا نقاب کشادہ ٭ دہان شیشہ زشوق لب تو آب کشادہ ٭ ۔

آبِ کشادہ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم شراب زبون وکم کیف وبقول صاحب رشیدی مطلق شراب (خاقانی ے) زربہ بہائے چو سیم مکن کم ٭ آتش بستہ دہ بہ آب کشادہ ٭ (اردو) کم نشہ شراب شراب (مؤنث) ۔

آب کشِ برگ (اصطلاح) باضافت شین معجمہ بقول صاحب بحر عجم رگ اوراق نباتات (مسیح کاشی ے) تا ابر زجوئے دل من آب کشیدہ است ٭ جو شد ہمہ از آبکش برگ گیاخون ٭ (اردو) دیکھو آبکش کا نمبر(۴)

آب کشیدن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار (۱) آب برآوردن زچاہ وماننداں وبقول صاحب انند (۲) آب خوردن (۳) شستن (۴) آب را بخود کشیدن کہ

مؤلف گوید کہ (۴) آب را بخود کشیدن کہ ورائے آبخوردن است (۵) سیراب شدن ہم (میر معزی ے) آبے کہ مشتری کشد از چشمۂ حیات روئے موافق تو از آن آب شستہ باد ٭ (والہ ے) بشب ورو زکنون بادہ کشد مالا مال ٭ آنکہ در شام وسحر آب کشیدے قدرے ٭ (ملا شانی تکلو ے) شانی کیم کہ یارمے از جام من کشید ٭ مے چہ کہ آب خضر ز جامم نمی کشد ٭ (قدسی ے) دل راز خیال مے خضر آب کشیدم ٭ تا عشق چشانید بمن لذت غم را ٭ (مسیح کاشی ے) تا ابر زجوئے دل من آب کشیدہ است ٭ جو شد ہمہ از آبکش برگ گیاخون ٭ (صائب ے) ماسبک روحان بیوئے سیب غبغب زندہ ایم ٭ سبزۂ ما آب از چاہ زنخدان می کشد ٭ (اردو) (۱) پانی کھینچنا (۲) پانی پینا (۳) دھونا (۴) پانی جذب کرنا ۔ (۵) سیراب ہونا ۔

آب کشیدنِ چشم (مصدر اصطلاحی) باضافت

(۲۵۵)

نون کنایه از گریستن باشد چنانکه حافظ گوید (ف)
چشم من از پئے این قافله بس آب کشید * تا بگوش
دلم آواز درا باز آمد * (اردو) رونا۔

آب کشیدنِ چیزے (مصدر اصطلاحی)
باضافت نون بقول وارسته شستن آنست
مؤلف گوید که چنین باشد بسیار عجب است که وارسته
از کلام قدسی سند گیرد که در (آب کشیدن) بر نمبر ۳
گذشت۔ هرگاه آبکشیدن بمعنی شستن آمده است
چنانکه از کلام قدسی می کشاید نشاید که آنرا بالفظ
چیزے اضافت کرده شود و معانی دیگر را گذاشته
آید یعنی درین مصدر (چیزے) مفعول هم واقع شود
و فاعل هم سند قدسی صورت اول راست و کلام
صائب که در (آبکشیدن) بر نمبر ۵ گذشت سند صورت
ثانی است اندرین صورت (آب کشیدن کسے)
هم مصدر اصطلاحی باشد که سند آن در مصدر (آبکشیدن)
بر نمبر (۱ و ۲) از کلام میر معزی گذشته است خلاصه اینست
که مصدر عام (آبکشیدن) را گذاشتن بر (آب کشیدن
چیزے) قناعت بیک معنی کردن هرگز درست نیست۔

آب کشیدن چیزے را (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم شستن آنست و سند آن
همان شعر قدسی است که در (شستن) ماضیه گذشت۔
صاحب بحر عجم برهمین یک مصدر و همین یک معنی
اکتفا فرماید و (آب کشیدن) را نمی نویسد فتامل۔

آب کشیدنِ زخم (مصدر اصطلاحی) باضافت
نون بقول صاحب بحر عجم مرادف آب دار شدن زخم
(صائب ف) زخم گل آب زنوا سے آبدارم می کشد * شد
بلبل خجلت از جوش بهارم می کشد *۔

آب کفته من (مقوله) بقول صاحب مؤید الفضلا آبروئے
و جاه و نشاط من۔ از اهل لغت دیگر کسے ذکر این
نمیکند (اردو) میری تر و تازگی اور ترقی اور رنگ

آب کمان (اصطلاح) باضافت ثالث بقول
صاحب بحر عجم زور کمان باشد امیر خسرو در تعریف
خربزه (ف) ساخته در آب کمانش کمین * چاشنی
آب کمانش ببین * (اردو) کمان کا زور کمان کا کس۔

آبِ کُمہ (اصطلاح) بسکون ثالث وضمّ کاف عربی و فتح میم بقول صاحبان بحر عجم وبرہان آبے است خاکستری رنگ و بغایت گندہ و بد بوے و آنرا از شکم نوعے از ماہی گیرند کہ در بحر چین می باشد ہر عضو یکہ بشکند مقدار دو مثقال ازان بخورند چنانکہ بدندانہا نرسد آن عضو شکستہ را درست کند وآن ماہی در دریاے ہرموز نیز بہم رسد (اردو) ایک خاص قسم کی مچھلی کے پیٹ کا پانی جو متعفن اور خاکی ہوتا ہے جسکو بقدر دو مثقال کھانے سے عضو شکستہ جُڑ جاتا ہے ۔

آب کن بے حاصلان یکسر بدریا می رود (مثل) صاحب خزینۃ الامثال ذکر این می کند مقصود این است کہ محنت بے نتیجہ ضائع شود (اردو) بے نتیجہ محنت ضائع ہوتی ہے

آبِ کَندہ | **آبِ کَند** (اصطلاح) بدون اضافت بفتح کاف عربی و سکون نون بقول صاحبان بحر عجم وانندراج (۱) زمینے کہ آب آنرا کندہ باشد (۲) نام شہرے (۳) مرادف آبگیر و آب انبار (سروری ؎) آب کند ورآن تاریک جاے ؛ لغر لغزان چون دران نہند پاے ؛ (شمس فخری ؎) از سیل خیز حادثہ اعداے شاہ را ؛ شد خانمان خراب بکردار آبکند ؛ (اردو) (۱) دریا برد- بقول صاحب آصفیہ وہ زمین جو دریا کی طغیانی سے کٹ گئی ہو (۲) ایک شہر کا نام (۳) دیکھو آب انبار ۔

آبِ کوثر (استعمال) باضافت ثالث بقول صاحب فرہنگ انندراج جوئے است معروف در بہشت و حوض کوثر- حوضے بیرون بہشت در موقفے کہ نبع آن کوثر است جامی ؎) کنایت زان لب آمد مشرب سالک ؛ شراب سلسبیل و آب کوثر ؛ (اردو) کوثر بقول صاحب فرہنگ آصفیہ اسم (مذکر) بہشت کی

ایک نہر کا نام جو اسکے اندر جاری ہے۔ جنّت کے اس حوض کا نام جو بہشت کے باہر موقف مین واقع چونکہ اس کا منبع کوثر ہے اس وجہ سے یہی نام رکھا گیا۔ کوثر کے پانی کو اردو مین آب کوثر کہا جاتا ہے (مُذکّر) (دیکھو آب خنجر جسمین آب کوثر کی سند ہے)

آب کور (اصطلاح) بدون اضافت۔ بقول صاحب بحر عجم شخصے کہ مردم را از آب و نان مُنتفع نہ گرداند۔ (مولوی معنوی ؒ)

ناقۂ صالح بصورت بُد شتر ۞ سر بریدندش بجہل آن قوم مر ۞ از برائے آب چون خصمش شدند ۞ نانکور و آبکور ایشان بدند (اُردو) بے فیض۔ (آصفیہ)۔

آب کوھ (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب شمس کہ بفتحِ آب خیز می نویسد مرادف آب خیز است۔

آب کہ جائے بسیار میماند گندہ میشود (مثل) صاحب خزینۃ الامثال ذکر این میکند مقصود این است کہ حرکت بر سکون اولے است کسانیکہ از سعی و تردّد باز مانند د فکر معاش نمی کنند تحقیق انہا این مثل صادق می آید۔ (اُردو) چلتی کا نام گاڑی نہین تو ایندھن۔ رکا ہوا پانی۔ کیڑونکی راجدھانی (حیدرآباد)۔

آب گاہ (استعمال) بدون اضافت بر وزن خوابگاہ بقول صاحب برہان (۱) تہیگاہ (۲) پہلو (۳) تالاب (اردو) (۱) گوکھ (مونث) بقول صاحب آصفیہ پہلو کے نیچے کی وہ جگہ جہان ہڈی نہین ہے (۲) پہلو (مُذکّر) (ناسخ ؒ)

ہوگیا تھا سرد مین تو تیر سے اُٹھ جانے کے ساتھ
داغ حسرت سے مگر کچھ گرم پہلو ہوگیا ۞

(۳) تالاب (مُذکّر)۔

آب گذار (استعمال) بدون اضافت۔ بضمّ کاف فارسی بقول صاحب انند گذرگاہ آب

ودریا وجوے (اردو) پانی یا دریا یا ندی کی گذرگاہ (مؤنث) بقول آصفیہ گزرگاہ دریا وہ زمین جس پر دریا کا پانی بہتا ہے۔ دریا کا رستہ۔

آب گذشتن (استعمال) بدون اضافت (۱۵۱)
جاری و روان شدن آب با شد چنانکہ نعقور لاہجی گوید (ع) زان طرہ بہ آشفتگیم عمر گذشت ٭ چون آب کہ در سایۂ سنبل گذرد ٭ (اردو) پانی بہنا۔

آب گرِد (استعمال) بے اضافت۔ بکسر رابع بقول صاحب ناصری گرداب (الی الفتح رودکی ع) مگرد گرد آب گرد ہیتش ٭ کہ در کشد ترا بدام چو اژدرہا ٭ (اردو) بھنور (مذکر) بقول صاحب آصفیہ۔ جب دریا مین گڑھے کے باعث پانی چکر کھاتا ہے تو اُسے بھنور کہتے ہین۔ گرداب۔ (مذکر) (ظفر ع) ترے کیا ہجر مین روئے کہ ہم اب آپ حیران ہین ٭ یہ دو دو آستین یارب ہے یا گرداب پانی کا ٭

آب گردانی (اصطلاح) بدون اضافت بفتح کاف فارسی۔ بقول صاحب بحر عجم متعدی آبگردش کہ بمعنی تاثیر زبونی آب و ہوا باشد مؤلف۔ گوید کہ حاصل بالمصدر آب گردانیدن است (شانی تکلو ع) ہر زمانم بعالمے فگند ٭ خاکساری و آب گردانی (اردو) تبدیل آب وہوا بقول صاحب فرہنگ آصفیہ تابع فعل۔ پانی اور ہوا کا اثر بدلنے کے واسطے دوسری جگہ جانا

آب گردانیدن (مصدر اصطلاحی) بدون اضافت بقول خان آرزو بمعنی آب گردش داد و سندے از کلام اشرف پیش می کند (ع) جوش صہبا شربت بیمار جوشانیدن است ٭ دور ساغر خستگان را آب گردانیدن است ٭ وارستہ گوید کہ آب گردانیدن متعدی آب گردش است و سند وارستہ ہم ہمان۔ کہ گذشت بہار گوید کہ آب گردانیدن تغیر دادن آب و مکان بیمار را حاصل آنیست کہ بہار را باد آستر

اتفاق است و سند ہم مطابق آن نمی کشاید
کہ خان آرزو از ہمین سند معنی لازمی را چطور
پیدا می کند (اردو) بیمار کا مقام بدلنا۔

آب گردش (اصطلاح) بدون اضافت۔
بفتح کاف فارسی بقول وارستہ (۱) تاثیر زبونی
آب و ہوا۔ و بہار گوید کہ بیماریے باشد کہ از
خوردن آبہاے مختلفہ خصوصًا در سفر بہم رسد
صاحب بحرعجم ذکر ہر دو معنے می فرماید و
وارستہ و بہار از یک شعر ملا طاہر غنی سند گیرند
و ہو ہذا (س) در محفلے کہ دارد جام شراب
گردش * زاہد نباید آنجا از بیم آب گردش *
مولف گوید کہ شک نیست کہ ادعاے ہر دو
باہم اختلافے دارد کہ از طرز بیان ہر دو پیدا
شدہ و نہ چنین باشد کہ ادعاے ہر یک بجاے
خود بمعنی مستقل باشد چرا کہ استناد ہر دو از
یک شعر است صاحب رشیدی گوید کہ آب
گردش بیماریے کہ بسبب خوردن آبہاے
مختلف بہم رسد۔ **مولف** گوید کہ آب گردش
اختلاف آب باشد کہ بسببے از اسباب مرض
زکام است و نزلہ و ہمان سند ماضیہ۔ سند
مولف۔ باشد و معنی حقیقی موئد آنست۔
پس نہ تاثیر زبونی آب و ہوا را ازین اصطلاح
تعلق است و نہ بیماری را (اردو) پانی
کا اختلاف جس سے نزلہ کے عارض ہونے کا
اندیشہ ہوتا ہے۔

(۲) آب گردش بقول وارستہ نقل مقام کردن
بیمار از جاے بجاے دیگر براے تغیر آب و ہوا
بہار ازین معنی ساکت صاحب بحرعجم ذکر این ہمی
فرماید **مولف**۔ گوید کہ آبگردش نقل مقام
بیمار است نہ نقل مقام کردن (تشفیع اثر ص)
کشتی اش را شور بختی با بگرداب افگند * آرزوے
آبگردش گر کند بیمار ما * (اردو) آب و ہوا کا
تغیر نقل مقام بیمار۔

(۳) آب گردش بقول صاحب بحرعجم و بہار

قسمت و روزی کہ مرادف آب و خور است و گردش زمانہ (شہرت ھ) دو پیر چرخ فرزند از پدر وا می کند ٭ آب گردش طفل را از چشم تر وا می کند ٭ (اردو) قسمت و روزی (مؤنث) آب و خور (مذکر) زمانہ کی گردش (مؤنث) انقلاب زمانہ (مذکر)

(۴) آب گردش بقول بہار مرکب خوش رفتار و بقول صاحب رشیدی چار وائے تیز رو و خوش رفتار۔ ہر دو از کلام حکیم ازرقی سند گیرند (ھ) آبگردش مرکبے کز چابکی ہنگام تک ٭ نعل سخت او ز خاک نرم ننگیزد غبار ٭ مولف۔ گوید کہ تحقیق پسندان از سند دریابند کہ آبگردش صفت مرکب واقع شدہ کہ بمعنی تیز رو و خوش خرام باشد تو ہمین صفت را در اے مرکب ہم استعمال توان کرد از آبگردش مرکب تیز رو یا چار وائے تیز رو ہرگز مراد نیست اگر چنین بودے حکیم ازرقی مرکب را ذکر نہ فرمودے فتامل (اردو) نازک خرام۔ تیز رو۔ سبک رفتار۔ خوش خرام (دیکھو آصفیہ بضمن لفظ خوش رفتار)

(۲۵۶) **آب گردش کردن** (مصدر اصطلاحی) نقل مقام بیمار کردن از جائے بجائے چنانکہ قدسی گوید (ھ) از درت تا دم تسلیم بجائے نروم ٭ آبگردش نکند خستہ تو چون بیمار ٭ (اردو) بیمار کا نقل مقام کرنا۔ تبدیل آب و ہوا کرنا۔

آب گردندہ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم آسمان (نظامی ھ) ہمیبر بران ختلی رہ نوردہ ٭ برآورد زین آب گردندہ گرد ٭ (اردو) آسمان۔ (مذکر) (غالب ھ) رات دن گردش میں ہیں سات آسمان ٭ ہو رہے گا کچھ نہ کچھ گھبرائیں کیا ٭ --

(۲۵۷) **آب گردیدن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آب شدن است کہ گردیدن بمعنی شدن باشد و فارسیان مصدر گردیدن را بمعنی شدن بیشتر در کلام خود

استعمال کرده اند (۲) بدینوجه که گردیدن
بمعنی چرخ زدن هم آمده - فارسیان آب گردیدن
را بمعنی گردش آب هم استعمال کرده اند
چنانکه بیدل گوید (ھ) بسکه سرتاپایم از
درد تمنا یت گداخت ٭ همچو موجم در رگ و پے
جاے خون می گردد آب ٭ (۳) آب گردیدن
تبدل شدن آب است و آب گردش
که گذشت حاصل همین مصدر باشد بهار در
مبحث گردش گوید که گردش - حاصل بالمصدر
گردیدن است پس آب گردش را حاصل
بالمصدر آب گردیدن هم توان گرفت - و
وجهے نباشد که مصدر آب گردیدن را ذکر
نکنیم و ازینمعنی سکوت ورزیم خلاصه انیست
که آب گردیدن لازم آب گردانیدن است
ولیکن استعمال این بنظر نیامده - صاحبان
لغت از مصدر آب گردیدن کناره می کنند
و انحصار معانی که براسے مصدر آب شدن
کرده اند قابل غور است و فرقے نازک باختلاف
فاعل درینمصدر پیدا میشود بذیل می آید ٭ (اردو)
دیکھو آب شدن (۲) پانی کا گردش کرنا - (۳)
پانی بدلنا - جو بعض وقت سبب مرض زکام ہوتا ہے

(۲۵۹) **آب گردیدنِ آتش** (مصدر اصطلاحی باضافت
نون سرد شدن آتش است (صائب ھ)
کدام زهره جبین بے نقاب گردیده است ٭ که
آتش از عرق شرم آب گردیده است ٭ (اردو)
آگ بجھنا (ناسخ ھ) اڑائیے خاک کو کیونکر
ہوا تیری حکومت مین ٭ نہین بجھتی ہے اب
اے عدل گستر آگ پانی مین ٭ -

(۲۶۰) **آب گردیدنِ خون** (استعمال) باضافت
نون مبدّل شدن خون به آب چنانکه بیدل گوید
(ھ) هر کجا بررویت از چشم برون بگردد آب ٭
گر همه در پردهٔ خار است خون می گردد آب ٭
کیست تا زمر کز جدا گردیدنش رنگے نباخت ٭
خون دل از دیده می گردد برون می گردد آب ٭ (اردو)

لہو پانی ہوجانا۔

(۲۴۱) **آب گردیدن در چیزے** (استعمال)

پر شدن آب دران چنانکہ غنی گوید (ع) چنان از اشک بلبل در گلستان آب می گردد ٭ کہ بر آب اشیا نہا صورت گرداب می گردد ٭ (اردو) پانی بھر جانا۔

(۲۴۲) (۱) **آب گردیدنِ دل** ۔ (استعمال)

(۲) **آب گردیدنِ سنگ** گداختن آنست

(۳) **آب گردیدنِ شیشہ** چنانکہ بیدل گوید

(۴) **آب گردیدنِ گوہر** (ع) دل بسکہ آب گردیدن طرب پیمانہ است ٭ خود گدازی تر دماغی ہاے این دیوانہ است (صائب ع) بدیدہ آب اگر آفتاب میگردد ٭ دل از نظارۂ روے تو آب می گردد ٭ (بیدل ع) دل چہ باشد تا نگردد گم بیاد طرّہ اش ٭ گر ہمہ سنگست بیدل زین فسون می گردد آب ٭ (ولہ ع) زین خمار آبا دحسرت بادۂ پیدا نشد ٭ شیشہ ام از درد نومیدی کنون می گردد آب ٭ (ولہ ع) عرض حاجت می گداز د جوہر ناموس فقر ٭ آہ کین گوہر ز دست طبع دون می گردد آب ٭۔

(۲۴۳) **آب گردیدنِ ہلال** (مصدر اصطلاحی)

باضافت نون گداختن و غائب شدن آن (بیدل ع) ہلال غبغب جانان لطافتے دارد ٭ کہ از اشارۂ انگشت آب می گردد ٭ مُولّف گوید کہ عادت است کہ کسیکہ غبغب دارد و بخیال خود نشیند زنخدان بر غبغب بار اندازد و چین نازک در غبغب پیدا شود کہ شکل ہلال دارد و چون آنکس باشارہ انگشت کسے خبر دار شود ٭ سر بالا کند چین غبغب غائب شود ٭ حضرت بیدل چہ نازک تشبیہے با ہلال آوردہ است کہ ہلال چون از نزاکت باریک تر باشد مردمان یکدیگر را بواسطہ انگشت نشان می نمایند و بیشتر اتفاق افتد کہ درہمین سعیِ مشاہدہ ہلال

بزیر رود و از نظر پنہان گردد ۔ پس در آب شدن ہلال معنی گداختن آن لطافتے ندارد بلکہ غائب شدن آن کیفیتے دارد (اردو) ہلال کا پانی ہو کر غائب ہو جانا ۔

آب گرفتن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم (۱) آب دادن و بقول بہار (۲) آب خوردن و شراب خوردن و بقول صاحب فرہنگ انند ۔ بیمار یکہ از فساد آب پیدا می شود بسیار عجب است کہ سند بہار بر خلاف او و متعلق از مصادر (آب از چیزے گرفتن) و (آب بدہان گرفتن) است و صاحب انند از سند ساکت دیگر کسے این مصدر اصطلاحی را نہ نوشتہ و صاحب بحر عجم بر ادعائے خود از کلام مخلص کاشی سند گیرد (سلہ) چہ باک از مے کشی ہنگام جوش خط نکو یان را کہ چون گلزار گردد سبز دہقان آب می گیرد ۔ مؤلف را باہرسہ اختلاف است در کلام مخلص کاشی از آب گرفتن طراوت حاصل کردن مراد است آب بمعنی طراوت آمدہ و گرفتن بمعنی حاصل کردن و معنی شعر ہم ہمین صورت درست باشد زیرا کہ سرسبزی گلزار نتیجہ آب دادن است و چون گلزار سبز شود دہقان را سرور حاصل میشود و او طراوت گیرد برہمین دلیل شاعر گوید کہ نکو یان را بہ ہنگام جوش خط باکے نیست باید کہ اینہا از مے کشی طراوت حاصل کنند کہ وقت آن ہمین باشد تحقیق پسندان در بند کہ مصدر گرفتن معانی متعددہ دارد کہ صاحبان لغت ذکر آن فرمودہ اند اما بحر صاحب بحر عجم و بہار دیگر کسے گرفتن را بمعنی دادن نہ گرفتہ و بدین معنی سندے دیگر از نظر مؤلف ہم نگذشت فتامل (اردو) تازگی حاصل کرنا ۔ لطف اٹھانا

آب گرفتنِ تیغ (مصدر اصطلاحی) در بحث آب گیری می آید ۔

آب گرفتن چشم (مصدر اصطلاحی) باضافت نون (۱) بقول صاحب بحر عجم آب آوردن چشم باشد که گذشت (۲) بہار گوید که کنایہ از گریستن است - سندے که بہار از کلام کمال اسمعیل اصفہانی پیش می کند متقاضی آنست که آب گرفتن چشم را بمعنی (۳) حیا و شرم داشتن چشم گیریم (رباعی) اے غنچہ که خندہ ہردم از سر گیری ؛ دل می دہدت که لب ز ہم بر گیری ؛ اے نرگس شوخ دیدۂ بے چہرۂ او ؛ چشم آب نہ گیر دت که ساغر گیری ؛ **مولّف** گوید که اگر دیدہ نرگس شوخ نمیبود گریستنش را دعلے بہار روا می داشتم (اردو) (۱) دیکھو آب آوردن چشم (۲) رونا (۳) آنکھ مین پانی ہونا (آنما ہچّو صاحب ؎) کرتے ہین رندون کو منع شراب ؛ زاہدون کی آنکھ مین پانی نہین ؛

آب گرفتن مکان (مصدر اصطلاحی) باضافت نون - خراب و ویران شدن آن بہار این مصدر اصطلاحی را (آب گرفتن خانہ) می نویسد و زباندانان عجم در کلام خود اضافت آب گرفتن ہمین معنی بسوے خانہ و شہر کردہ اند پس اضافت آن بسوے خانہ کردن تعمیم را باطل می کند (کمال خجند ؎) از گریہ مرا خانۂ چشم آب گرفتہ است ؛ افسانۂ چشم تو ز من خواب گرفتہ است ؛ (محمد اسلم سالم ؎) ہستی که مرگ خانہ خرابش گرفتہ است ؛ یونان کہنہ ایست که آبش گرفتہ است ؛ (اردو) بقول امیر مکان کا ویران ہونا - اجڑنا - (جرأت ؎) اے جان دلکو میرے نہ ویران کرکے جا ؛ اجڑا جو یہ نگر تو بسایا نہ جاویگا ؛ (سحر ؎) رواج مے کی کیفیت نہ پوچھو دور ساقی مین ؛ اجڑتا مدرسہ تھا میکدہ آباد ہوتا تھا ؛ -

آب گرم (استعمال) باضافت ثالث آبے کہ بر آتش گرم شدہ باشد - (اردو) بقول امیر

آب گرم اردو مین مستعمل ہے (دیکھو لفظ آب) (مسرور ؎) دیا پینے کے واسطے آب گرم نہ آئی تجھے میہمان کرکے شرم ؎

آب گری (اصطلاح) بدون اضافت بکسر کاف فارسی بقول بہار آب دادن تیغ و خنجر و امثال آن **مولّف**۔ گویدکہ آب گری تیزی باشد۔ حاصل بالمصدر آب گرفتن مخفی مباد کہ گری مخفّف گیری از مصدر گرفتن کذا فی البرہان و صراحت این در مبحث گیری می آید (اردو) باڑ بقول آصفیہ اسم (مؤنّث۔ دھار۔ تیزی۔

آب گری کردن (مصدر اصطلاحی) آب دادن تیغ۔ و امثال آن چنانکہ اثر گوید (؎) کردی از گریہ و زاری کہ زمن قطع نظر ؎ کرد آیا کہ دگر تیغ ترا آبگری ؎ (اردو) باڑ رکھنا بقول صاحب آصفیہ دھار رکھنا۔ تیز کرنا۔ سان چڑھانا۔ پتھر چٹانا۔ بقول میر آبدینا (دیکھو آبدادن تیغ)۔ (۲۹۴)

(۲۹۵) **آب گریہ** (استعمال) باضافت ثالث اشک چنانکہ ظہوری گوید (؎) خود را بہ آب گریہ دہم یا بباد آہ ؎ گر ہستیم غبار ضمیر منیر تست (اردو) اشک۔ آنسو (مُذکر)

آب گشادہ (اصطلاح) باضافت ثالث و ضمہ کاف فارسی بقول صاحب ہفت قلزم کنایہ از شراب زبون و کم کیف (مرادف آب کشادہ)

(۲۹۶) **آب گشتن** (اصطلاح) بفتح کاف فارسی مرادف آب گردیدن باشد کہ گشتن مرادف گردیدن و شدن آمدہ ظہوری ؎ لب کنم مہر عرض حال بلاست ؎ آب گشتن زانفعال بلاست ؎ و ورای این سند ہمہ اسناد آب گردیدن کہ گذشت ہم سند آب گشتن است۔

آب گفتن (مصدر اصطلاحی) بدون اضافت بقول بہار اشارہ بآب طلب کردن باشد

(حزنی اصفہانی ؎) دل کہ لب تشنگی از چشمۂ
حیوان تو داشت * آب می گفت و نگاہے
بزنخدان تو داشت * مؤلف - گوید کہ
لفظ آب از زبان برآمدن اشارہ است
کہ قائل طلب آب می کند و در محاورہ زبان
عجم این اشارہ خصوصیت بآب ندارد بلکہ از
براے ہر یک شے مطلوب پیش مخاطب
نامش بر زبان گرفتن اشارۂ طلب آنست
و ہمچنین است محاورہ زبان اردو و دیگر
السنہ پس اگر این اشارہ کلیہ را بر سبیل تمثیل
براے آب بیان کنیم موقع حقیقی آن لفظ آب
است کہ گذشت و این درست نیست کہ در
الفاظ محاورہ لفظ گفتن را ہم شریک کنیم کہ داخل
محاورہ نیست بلکہ جزو بیان مؤلف - کتاب
است فتامل (اردو) جب کوئی شخص اپنی
مطلوب شے کا نام لے تو اسکا مخاطب بلحاظ
محاورہ یہی سمجھیگا - کہ وہ اُس چیز کو مانگتا ہے
اور چاہتا ہے - جیسی پانی - کتاب - اُگالدان
وغیرہ وغیرہ -

آبِ گُل (استعمال) باضافت ثالث و
ضمّ کاف فارسی بقول بہار گلاب باشد چنانکہ
(حاجی مظفر تبریزی گوید ؎) زشرم کشتنم خوے
بر گل عارض چہ می آری * کسے زخم شہیدان را
بہ آب گل نمی شوید * (اُردو) گلاب - اُندگل

آبِ گِل را آبستنی دہد (مقولہ) بدون
اضافت ثالث و کسر کاف فارسی بقول صاحب
موید الفضلا - زمین را حامل نامیہ کند (مرادف آب
آبستنی دہد) کہ گذشت -

آبِ گلرنگ (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سرخ (۲) اشک
خونین (مرادف آب آتش رنگ)

آبِ گلزار رنگ (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول بہار شراب سرخ (یحیی کاشی ؎) بیا ساقی
آن آب گلزار رنگ * کہ گہ صلح زان گل کند گاہ جنگ

صاحب بحر عجم این را مرادف آب گلرنگ
می فرماید۔

آب گور (اصطلاح) بدون اضافت
بقول صاحب فرہنگ انند (۱) ظرفے کہ
دران اسپ را آب مید ہند (۲) آبدان (اردو)
(۱) بالٹی (مونث) بقول صاحب آصفیہ یہ
انگریزی کا بگڑا ہوا لفظ ہے (۲) دیکھو آبدان

آب گوشت (استعمال) بدون اضافت
بقول صاحب بحر عجم شوربائے گوشت (اردو)
بقول امیر آبگوشت۔یخنی۔(مونث)

آب گون (اصطلاح) بدون اضافت
بقول صاحب بحر عجم (۱) نام رودخانہ خوارزم
(۲) نشاستہ گندم (۳) آسمان (۴) بقول
صاحب سروری۔کبود رنگ۔صاحب جہان
ہم ذکر این می کند و معنی چہارم را آب مانند
گوید۔(جامی ھ) خوش آن دو یار کہ دل
کردہ صاف چون شیشہ ٭ بہم خورند مے لعل
از آبگون شیشہ ٭ (اردو) بقول صاحب جامع اللغات
(۱) دریا کا نام جو خوارزم مین جاری ہے (۲)
نشاستہ گیہون کا (مذکر)، (۳) آسمان (مذکر) (۴)
کبود (مذکر) بقول صاحب آصفیہ نیلا رنگ
آسمانی رنگ۔

آب گون بے آب (اصطلاح) باضافت
نون۔بقول صاحب ناصری کنایہ از آسمان
کبود باشد (مسعود سعد ھ) زماہیئے کہ درین
آبگون بے آب است ٭ بترس و در اپوئین
سیکے نہنگ شمر ٭ (اردو) آسمان (مذکر)

آب گون پل (اصطلاح) بدون اضافت
بقول صاحب بحر عجم مرادف ماضیہ۔

آب گون صدف (اصطلاح) بدون اضافت
بقول صاحب بحر عجم (۱) آسمان (۲) آفتاب
(۳) ماہ (جامی ھ) بشناس قدر خویش کہ پاکیزہ
تر ز تو ٭ درّے نزاد پرورش آبگون صدف (اردو)
(۱) آسمان (مذکر) (۲) آفتاب (مذکر) (۳) چاند (مذکر)

آبِ گون طارم | (اصطلاح) بدون اضافت
بقول صاحب بحر عجم مرادف ماضیہ در معنی
اوّل ۔

آبِ گون قفس | (اصطلاح) بدون اضافت
بقول صاحب بحر عجم مرادف ماضیہ ۔

آبِ گون قفص | (اصطلاح) بدون اضافت
بقول صاحبان ہفت قلزم و موید الفضلاء
آسمان ۔

آبِ گوہر | (استعمال) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم بیماری نزول آب
در پردۂ چشم کہ نابینا می گرداند آب گہر مرادف
آن مؤلف گوید کہ آب گوہر و آب گہر بمعنی
حقیقی مرادف آب دُر ہم (صائب ؎) ہمچو چشم
از خود برآرد آب گوہر خانہ ام ٭ این صدف
از انتظار ابر نیسان فارغ است ٭ (ولہ ؎)
دلم بفقر و غنا از قرار خویش نگشت ٭ بخشکی و
تری آب گہر نشد کم و بیش (اردو) (۱) موتیا بند
(مُذکّر) ۔ آب مروارید (مُذکّر) بقول امیر موتیا بند
(۲) آب گوہر حقیقی معنوں مین (مونث) (منیر ؎)
حسرت دُرِّ نجف مین لبکہ گریان ہے مدام ٭
ہے مرض چشم صدف مین آب مروارید کا ٭ ۔
(مصحفی ؎) دانت تیرے سوا چمکتے ہین ٭
آب الماس آب گوہر سے ٭

(۲۱۸) آبِ گوہر برآوردنِ چشم | (مصدر اصطلاحی)
باضافت ثالث و نون ۔ مبتلا شدن چشم در مرض
نزول ماء بدین سند در اصطلاح ماضیہ گذشت (اردو)
موتیا بند ہونا (معروف ؎) موتیا بند اپنی
جب سے ہوگیا اک آنکھ مین ٭ جون صدف
روتے ہین روز و شب گہر اک آنکھ سے ٭

(۲۱۹) آبِ گوہر را بخاک ریختن | (مصدر اصطلاحی)
باضافت ثالث کنایہ از بے قدری آب گوہر
است چنانکہ صائب گوید (؎) خاک را ہند
این خیسان ابر و آب گہر ٭ چند ریزی
اے ستمگر آب گوہر را بخاک ٭ (اردو)

آب گوہر کو خاک مین ملانا۔

آبگہ (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب انند مرادف آبدان۔

آبِ گُہر (اصطلاح) باضافت ثالث مرادف آب گوہر۔ سندش در آب گوہر گذشت

آبِ گُہر آوردن چشم (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث و نون بقول وارستہ مرادف آب گوہر برآوردن چشم۔

(۴۰) **آبِ گُہر را بکاوش زیادہ ساختن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث کنایہ از کار بیکار ساختن کہ مرادف آب بپرویز پیمودن باشد (صائب ؎) بقسمت ازلی ہر کہ خواہد افزاید ؛ بکاوش آب گہر را زیادہ می سازد ؛۔

آب گیر (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحبان برہان و بحر عجم و سروری (۱) تالاب و کوے کہ آب درانجا استادہ باشد (۲) نام افرازے است شو مالان را و آن مانند جاروبے باشد و با آن آب برتانہ جامہ کہ بجہت بافتن ترتیب می دہند بیفشانند (حکیم اسدی ؎) درو آبگیرے بہ پہناے راغ ؛ شناور درو رود آب شکن گیر باغ (عمارہ ؎) باد بہاری آبگیر برآمد ؛ چون رُخ من گشت آبگیر پر از چین ؛ (خاقانی ؎) بدقّہ جدو ماسورہ و کلادہ و چرخ ؛ با آبگیر و بشتوت و میخ کوب طناب ؛ (جہانگیری) (اُردو) (۱) تالاب یا وہ مقام جہان پانی جمع ہو (مذکر) (۲) کوچ یا کوچخ (مؤنث) بقول صاحب آصفیہ جولاہون کا برش جس سے تانی کو صاف کرتے ہین یہ خس کے تنکون کا بنا ہوا ہوتا ہے۔

آب گیری (اصطلاح) بدون اضافت بکسر کاف فارسی بقول بہار آب دادن تیغ و خنجر و امثال ان را مؤلّف گوید کہ آبگیری آب داری یعنی تیزی است چنانکہ میرزا

شریف خازن گوید (ہ) شد تازه آبگیری تیغ جفاے او ۔ ممنون شدم زگریۂ بے اختیار خویش ۔ (محسن تاثیر ہ) نباشد سفله را درخور نوازش ۔ نخواہد تیغ چوبین آبگیری ۔ مخفی مباد کہ آبگری و آبگیری باعتبار معنے مرادف یکدیگر است گری بالکسر بقول صاحب برہان مخفف گیری است وگیری حاصل بالمصدر گرفتن ۔ پس آب گرفتن تیغ وخنجر و امثال آن آبدار شدن و تیز شدن آن باشد و آبگری و آبگیری حاصل بالمصدر آب گرفتن یعنی تیزی و آبداری ۔

آبگیری کردن (مصدر اصطلاحی) مرادف آبگری کردن است بمعنی آب دادن تیغ وخنجر و امثال آن چنانکه ملا طغرا گوید (ہ) توان از خاک کویش آبگیری کرد تیغش را ۔ تنم ازبسکه ہر سو جو بیار زخم پیکان شد ۔ (اردو) آب دینا ۔ دیکھو آبدادن تیغ وخنجر ۔

آبِ لار (استعمال) باضافت ثالث بقول بہار نام رودے کہ در کشمیر واقع است (قدسی ہ) سوادش سرمۂ چشم بہار است ۔ بہشت و جوے شیرش آب لار است ۔ (اردو) بقول صاحب جامع اللغات کشمیر مین ایک نہر کا نام ۔

آبِ لطف (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم فیض ۔ عطا ۔ بخشش (اردو) دیکھو لفظ آب کا نمبر (۷)

آبِ لعل (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سرخ (۲) اشک خونین (اردو) دیکھو آب سرخ و آب آتش رنگ

آبِ لولو (استعمال) باضافت ثالث بقول بہار مرادف آب گوہر سندش در اصطلاح آینده می آید

آبِ لولو آوردن چشم (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث دنون بقول صاحب بحر عجم

مرادف آب آوردن چشم است ۔

(۴۷) **آبِ لولو از چشم ریختن** (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث بر آوردن مارید از چشم کہ مرادف آب از چشم کشادن باشد (خاقانی در تعریف شمشیر گوید ؎) الحق نہنگ ہندوی دریا نما ازنیکوئی ٭ صفحش چو آب لولوی از چشم شہلا ریختہ ٭۔

آبِ ماہ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم روشنی ماہ (اردو) چاندنی یا چاننی (آصفیہ) چاند کی روشنی ۔ (ذوق ؎) افسردہ دل کے واسطے کیا چاندنی کا لطف ٭ لپٹا پڑا ہے مردہ سا گویا کفن کے ساتھ ٭۔

آبِ مُدَبَّر (اصطلاح) باضافت ثالث وضمّ میم و فتح دال مہملہ و تشدید و فتح باے موحدہ بقول صاحب محیط اعظم آبے است کہ با ادویات مخصوصہ جوش دادہ بطریق مرکب تیار کنند (اردو) وہ پانی جو ترکیب ادویہ کے ساتھ جوش دیکر تیار کیا جاتا ہے (مُذکّر) ۔

آبِ مُردہ (اصطلاح باضافت ثالث (۱) بقول بہار مقابل آب روان و بقول صاحب بحر عجم آب غیر جاری و افسردہ ۔ (صائب ؎) افسردگان لبعالم بالا نمیرسند ٭ این آبہاے مردہ بدریا نمیرسند ٭ (۲) صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید کہ آب مردہ آبے است کہ در زمین غائب شود و از کلام صائب سندگیرد (؎) آبہاے مردہ می گردد نصیب جویبار ٭ در گلو گردد گرہ اشکے کہ بے تاثیر شد ٭ (اردو) (۱) ٹھہرا پانی ۔ بند پانی (۲) وہ پانی جو زمین میں جذب ہو جاتا ہے ۔ صاحب جامع اللغات نے آب مردہ کا ترجمہ خراب پانی اور کیچڑ لکھا ہے

آبِ مرغان (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب برہان (۱) نام سیرگاہے است

در نواحی شیراز کہ مردمان روزہاے سہ شنبہ
ماہ رجب ور آنجا بسر می رند و آنروز را
ہم آب مرغان گویند (۲) نیز نام چشمہ ایست
در قہستان کہ آب آنرا چون بردارند و برند
ہر قدر سارہا کہ دران نواحی باشند از دنبال
شخصے کہ آب بردارد وببر روان شوند
تا ہر جا کہ ملخ آمدہ باشد آن سارہا تمام آن
ملخ را بکشند و پراگندہ سازند۔ آن چشمہ را
چشمۂ سار ہم می گویند۔ صاحب فرہنگ انند
گوید کہ این چشمہ درحوالی شیرم و قمشہ قریب
بعراق است و شرط تاثیر انست کہ آن
آب را بر زمین نگذارند و بر سہ پایہ آونگ
کنند و گاہ برداشتن از چشمہ بقفا ننگرند (اردو)
(۱) ایک سیرگاہ کا نام جو نواح شیراز مین
واقع ہے جہان رجب کے ہر سہ شنبہ کو
لوگ بطور تفریح جمع ہوتے ہین فارسیون نے
اُس دن کو بھی آب مرغان کہا ہے۔ (۲)
قہستان کے ایک چشمہ کا نام۔ صاحب
جامع اللغات فرماتے ہین کہ قہستان کی ولایت
مین ایک چشمہ اس نام کا ہے وجہ تسمیہ یہ
ہے کہ سار ایک پرندے کا نام ہے سیاہ
رنگ جسکے پرون پر سفید نقطے ہوتے ہین
یہ پرندے اُس جنگل مین بکثرت رہتے ہین
گویا وہ اس چشمہ کے محافظ ہین اور انہین
کے نام سے وہ چشمہ چشمۂ سار کہلاتا ہے
اگر کوئی شخص اس چشمہ سے پانی لے تو
وہ جانور اس کا تعاقب کرتے ہین جب تک
وہ پانی ڈال نہ دیوے پیچھا نہین چھوڑتے
پس اس علاقہ مین جب ٹڈی دل آتا ہے
تو لوگ ایک آدمی کو اس چشمہ پر بھیجدیتے
ہین جب وہ کوزہ پانی کا بھر کر روانہ
ہوتا ہے تو ہزارون جانور اُس کا تعاقب
کرتے ہین اور وہ دوڑتا ہوا اس موقع
پر آجاتا ہے جہان ٹڈی دل اترا ہوا ہے

جب سار کی فوج ٹڈیون کے مارنے سے فارغ ہو جاتی ہے تو وہ شخص پانی کا کوزہ زمین پر دے مارتا ہے پانی کے گرتے ہی سارا لشکر واپس چلا جاتا ہے

آب مروارید (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) روشنی و رونق مروارید (۲) نام علتے کہ در چشم آدمی پیدا میشود و بینائی را دور گرداند (راضی سلہ) اینکہ می ریزم بیاد آن در گوش اشک نیست * چون صدف از آب مروارید چشم پر نم است * (اشرف ماژندرانی سلہ) دیدن اشعار من شد مدعی را بار چشم * آب مروارید باشد باعث آزار چشم * (خسرو سلہ) بچشم نرگس اینک آب مروارید می بینم * ز بس گرز دیدہ آب از عشق گل بسیار می بارد * (اردو) (۱) آب مروارید

آب دُر (مؤنث) (امیر اللغات) (۲) آب دُر بمعنی موتیا بند۔ (مذکر) (رشک سلہ) آب و تاب ایسی ہے تم مین کہ نہین دوسرے مین * آتش لعل ہوا آب دُر یکتائی ہو * (منیر سلہ) حسرت در نجف مین لسکہ گریان ہے مدام * ہے مرض چشم صدف مین آب مروارید کا *۔

آب مروارید آوردن چشم (مصدر اصطلاحی) باضافت ثالث۔ دونون مرادف آب آوردن چشم است چنانکہ صائب گوید (سلہ) آب مروارید آوردہ است چشم جوہری * گوہر بے قیمت ما تا ببازار آمدہ است * (ولہ سلہ) گوہرم را چون بسنگ بے تمیزی بشکنند * آب مروارید در چشم حسود آوردہ ام *۔

آب مُروّق (استعمال) باضافت ثالث و ضم میم و تشدید واؤ بقول صاحب آنند

(۱) آب صاف (۲) شراب پالودہ کہ اصلا در وغش نبود (اردو) (۱) صاف پانی - (مذکر) (۲) صاف شراب - (مونث) -

آبِ مریم (استعمال) باضافت ثالث و فتح میم - بقول صاحب بحرِ عجم (۱) جاہ وصلاح حضرت مریم علیہا السلام (۲) شراب انگوری بہار گوید کہ از آب مریم کنایہ باشد از عفت وصلاح ونیز شیرہ انگور صاحب ہان در معنی اول ہمزبان صاحب بحر عجم و ورای معنی دوم (۳) شیرہ انگور (اردو) (۱) حضرت مریم کی عصمت اور پاکدامنی (مونث) (۲) انگوری شراب (۳) انگور کا شیرہ (مذکر)

آبِ مژگان (اصطلاح) باضافت ثالث وکسر میم بقول بہار کنایہ از اشک باشد (سلمان ساوجی ؎) رہروان او ززاد آزاد و فارغ راندہ اند * تکیہ بر خوان دل و بر آب مژگان کردہ اند * (اردو) اشک آنسو - (مذکر) -

آبِ مژہ (اصطلاح) باضافت ثالث وکسر میم بقول بہار مرادف ما ضیہ (نظامی ؎) جہانجوے را ترک پدر رو دکرد * بآب مژہ روے را رو دکرد * (سلمان ساوجی ؎) مگذار ہواے دل و آب مژہ ام را * ضائع کہ تو پروردۂ این آب وہوائی * -

آبِ مغان (اصطلاح) باضافت ثالث وضم میم بقول بہار کنایہ از شراب باشد (باقر کاشی ؎) خراب آبِ مغان شو گرہ بباد مزن * کہ گرم و سرد جہان ز اعتدال می گذرد * (اردو) شراب (مونث)

آبِ مُقطّر (اصطلاح) باضافت ثالث وضم میم و فتح قاف و تشدید طاے حطی بقول صاحب محیط آبے کہ در قرع انبیق بطریق عرق ویا بعنوان ترشح از خم وسبو وکوزہ متخلل المسام ویا از ظرف سنگ گرفتہ باشند - مزاجاً قریب

ہوا آب باران ست (اردو) ٹپکا یا ہوا یا فلٹر کیا ہوا پانی جو مزاجاً آب باران کے قریب قریب ہے۔

آبِ مُنجمد (اصطلاح) باضافت ثالث وضم میم و سکون نون و فتح جیم و کسر میم ثانی بقول صاحب بحر عجم (۱) شیشہ (۲) پیالۂ بلور و زجاجی (۳) برف و یخ (۴) تیغ و خنجر و امثال ان (حکیم سنائی رح) در آب منجمد ے آتش مثال ریزہ در پاے بند ما صنم غنچہ وش دہان (انوری رح) آتش سیال دیدستی در آب منجمد ورندیدستی بخواہ از ساقیا لش ساغری (شانی تکلو رح) چون آب منجمد بگداز د ز تاب مہر خورشید اگر جمال تو بیند در آئینہ (ظہیر فاریابی رح) آن آب منجمد کہ سنانست نام او ز آلت حملہ در رگ جان ہا شود روان (اردو) (۱) شیشہ (مذکر) (۲) بلور کا پیالہ (مذکر) پیالی مونث (۳) برف و یخ (مونث) (۴) تیغ (مونث) خنجر (مذکر) (امیر رح) مخمور آنکھیں یہ نہین ساقی کی میکشو بلور کی پیالیون مین ہے شراب سرخ۔

آبِ مَند (استعمال) بسکون با و فتح میم بروزن آزمند بقول صاحب ناصری بمعنی صاحب عزت و آبرو و براے ہر یک معنی لفظ آب مؤلف گوید کہ این تعمیم قابل غور است کہ اگر آب بمعنی رودخانہ گیریم استعمال آبمند چگونہ درست باشد علی ہذا القیاس آب بمعنی ہموارہ براہ روندہ ہم بالفظ مند بے معنی باشد وخلاف محاورہ (اردو) آبرو دار (داغ رح) غیر کا خون بہا نا مری تربت پہ فرو آبرو دار کی مٹی کہین برباد نہو۔

آبِ مُنعقد (اصطلاح) باضافت ثالث وضم میم و سکون نون و فتح عین مہملہ و کسر قاف بقول صاحب بحر عجم مراد تن مافیہ۔

صاحب رشیدی ہم ذکر این می کند وصاحب
موید الفضلا بعوض این آب منفقد می نویسد
در راے مولف غلطی کتابت باشد

آبِ من وجمالِ من (مقولہ) باضافت
باے عربی ولام بقول صاحب موید الفضلا جاہ
من وجمال من۔ دیگرکسے از اہل لغت در
مصطلحات ذکر این نکردہ (اردو) میری آبرو
میرا جمال۔

آبِ مہِ من (مقولہ) باضافت ثالث و
خامس بقول صاحب موید الفضلا۔ آب
معشوق من دیگرکسے از اہل لغت ذکر
این نکردہ (اردو) میرے معشوق کی
رونق۔

آبِ مے (استعمال) باضافت ثالث
و فتح میم بقول صاحب عجم (۱) شراب بقول
بہار (۲) نام رودے کہ در عراق عجم
واقع است (آہی سلمہ) چون خمار از انتظار

آب مے تا بم نماندہ ساقیا جامے کہ بس مخمور
بے آب و تاب ﴿ (اردو) آبِ مے (مذکر) بمعنی شراب
(صبا سلمہ) آبِ مے میں عکس روے ساقی پرنور ہے ﴿ جام
آتا ہے نظر آئینہ تصویر صبح (۲) ایک ندی کا نام

آبِ مے بجام خوردہ است (مثل)
این مثلے است کہ فارسیان بر شخصے می زنند
کہ بالکلیہ مدہوش نباشد صاحب ترجمۃ الاشعار
بلا تعریف ذکر این می کند (اردو) مدہوش
نہیں ہے۔ تھوڑی سی پی لی ہے۔ (ذکر)
کچھ پیئے ہوئے ہے۔

آبِ مے گون (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم (۱) اشک سرخ وبقول
صاحب انند (۲) اشک غمزدگان وبقول
صاحب شمس (۳) خون (اردو) (۱) سرخ
آنسو (مذکر) (ناسخ سلمہ) فصل گل ہے کیوں
نہ ہو ہم پر بہار ﴿ سرخ آنسو ہیں تو چہرہ زرد ہے
(۲) غمزدوں کے آنسو (مذکر) (۳) خون۔ لہو (مذکر)

آبِ نار (اصطلاح) باضافت ثالث بقول
صاحبان بحر عجم و برہان مخفف و مرادف آبِ انار (۱)
شراب سرخ (۲) اشک خونین (نظامی گنجوی ہ) ازان
نار وان تابوقت بہار ہم گہے نار خواہد گہے آب نار ٭ (اردو)
(۱) شرابِ سرخ (مونث) (۲) اشک خونین (مذکر)

آبِ ناروان (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم مرادف آب نار۔

آبِ ناشتا (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول بہار مرادف آب صبح (صائب ہ)
ہر کہ دارد جوہرے نانش بخون افتادہ است ٭
قسمت شمشیر آب ناشتائے بیش نیست ٭ (اثر
شیرازی ہ) در گلشن زمانہ ز قطع وظیفہ
ہا ٭ سادات ہمچو سبزہ خورند آب ناشتا ٭

آبِ ناف (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول بہار نطفۂ مرد (اردو) دیکھو لفظ آب
کا ضمن ۱۲۔

آبِ نافع (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب و بقول
صاحب برہان (۲) شراب انگوری (اردو)
(۱) شراب (۲) انگوری شراب (مونث)

آنباے (اصطلاح) بدون اضافت بقول
صاحب امیر اللغات راہ آب و باصطلاح
جغرافیہ راہ مختصر کہ دو دریا را وصل دہد
چون آنباے باب المندب کہ درمیان بحر
قلزم عرب و افریقہ واقع است اکثر اہل لغت
ازین اصطلاح خاموش اند صاحب افسر
اللغات ذکر این می کند و گوید کہ آنباے
قطعہ خشکی را گویند کہ مختصر و اصل دو آب
بزرگ باشد (اردو) بقول صاحب امیر اللغات
پانی کی راہ اور جغرافیہ کی اصطلاح مین پانیکے
اس تنگ حصّے کو کہتے ہین جو دو بڑے پانی
کے حصّون کو ملا وے جیسے آنباے باب المندب
صاحب امیر اللغات نے حاشیہ مین یہ صراحت
فرمائی ہے کہ آنباے باب المندب بحر قلزم

مین داخل ہوتی ہے جو عرب اور افریقہ کے درمیان ہے۔

آبِ نبات (اصطلاح) باضافت ثالث بقول صاحب بحر عجم (۱) نوعے از حلوا (۲) شربت (۳) شراب (۴) تازگی رستنیہا و بقول صاحب انند (۵) شیرۂ رستنی (صاحب آصف) میزند بر شیشہ سنگ از شوق ما آب نبات ؎ تا نہال خویش را چون بید بے بر ساختیم ۔ (اردو) (۱) حلوے کی ایک قسم۔ حلوا (مذکر) (۲) مصری کا شربت (مذکر) (۳) شراب (مونث) (۴) نباتات کی تازگی (مونث) (۵) نباتات کا رس۔ (مذکر)

آبِ نخوردن (مصدر اصطلاحی) اگرچہ صاحبان بحر عجم و انند و بہار عجم ذکر این میکنند ولیکن چون مصدر آب خوردن بجائے خود گذشتہ است وجہے خاص نیست کہ ذکر این در نفی ہم کردہ شود۔

آب نداشتنِ مجلس (مصدر اصطلاحی) معنی آب داشتن مجلس گذشت و اعادہ آن در نفی چنانکہ بہار می کند تحصیل حاصل است

آب ندیدہ موزہ از پاکشیدہ (مثل)

آب ندیدہ موزہ کشیدہ صاحب خزینۃ الامثال بلا تعریف ذکر این می کند مولف گوید کہ این مثلے است و فارسیان بر کسے می زنند کہ بے آثار مصیبت در اندیشۂ آن مبتلا شود کہ حفظ ما تقدم نباشد مولف حقیر استعمال این در دیوان خود کردہ است (ع) چشمم کہ ریخت آب بود ہم تغافلش ؎ از پاکشیدہ موزہ ولیکن ندیدہ آب ۔ (اردو) یہی مثل اردو مین بھی مستعمل ہے بقول امیر پانی یا کیچڑ کا نام نہین لگے موزہ اتارنے۔ کسی آفت یا مشکل سے پہلے اسکی تدبیر اور اندیشہ مین پڑنے کی جگہ بولتے ہین۔

آبِ نشاط (اصطلاح) باضافت ثالث

بقول صاحب انند مرادف آب نان کہ
کنایہ از منی و نطفہ باشد۔

آبِ نشیب (استعمال) باضافت ثالث
بقول صاحب جامع اللغات آبے کہ از بلندی
بریزد (اردو) وہ پانی جو بلندی سے پستی
کد آوے۔

آبِ نظر (استعمال) باضافت ثالث
بقول بہار کنایہ از اشک (اردو) آب
دیدہ آب چشم۔ اشک۔ آنسو (مذکر) (دیکھو
آب چشم اور آب دیدہ)

آبِ نقرہ (اصطلاح) باضافت ثالث
بقول صاحب بحر عجم آبیکہ ورق نقرہ دران
حل کردہ باشند و بکار نقاشی و کتابت
آید * (اردو) چاندی کا حل کیا ہوا پانی
(دیکھو آب زر)

آبِ نقرہ تاب (استعمال) باضافت
ثالث بقول بہار آبیکہ نقرہ را تاب دادہ
بارہا دران غوطہ دہند تا آنکہ گرم شود پس
سرد کردہ بہ بیمار بخورانند (اردو) وہ پانی
جسے اصلاح کے لئے نقرہ گرم کرکے بجھاتے
ہین اردو مین آب آہن تاب کا استعمال
ہے آب نقرہ تاب بھی کہہ سکتے ہین۔

آبِ نمک (استعمال) باضافت ثالث
بقول بہار آب شور (نجف قلی بیگ والی تخلص
سے) ہر بوسۂ تو تشنۂ بوس دگرم کرد * فریاد کہ
این آب نمک تشنہ ترم کرد * (اردو) آب شور
آب تلخ (مذکر) اردو مین مستعمل ہے (دیکھو
امیر اللغات بضمن لفظ آب)

(۹۲) **آب نمودن** (مصدر اصطلاحی) (۱) نمودن
جمال (۲) ظاہر شدن آب چنانکہ فغانی شیرازی
گوید (سلہ) بگشاے پردہ از گل رخسار اندکے
آبے نما بہ تشنۂ دیدار اندکے * (صائب سلہ)
چون آب کہ از پردہ یاقوت نماید * پیدا است
تن نازکش از پردہ گلنار * (اردو) (۱)

جمال دکھلانا (۲) ظاہر ہونا۔ نظر آنا۔ نمود ہونا۔ (ناسخ ؎) نظر آتا ہی نہین اسکے سوا کچھ مجکو ✤ کیون نظر آئے نہ بے یار مرا گھر خالی ✤ (داغ ؎) شب وصال قیامت تھی جب کسی نے کہا ✤ وہ دیکھ صبح نمودار ہوتی آتی ہے ✤

آب نوشیدن (استعمال) بدون اضافت (۱) بقول صاحب فرہنگ انندراج مرادف آب خوردن (صائب ؎) طلاش باد ہر آبے کہ می نوشد درین گلشن ✤ چو تاک آنکس کہ گرد آب مے درجویبار او ✤ بہار ذکر این می کند و سندے کہ از کلام صائب پیش می کند قابل غور است۔ (وہو ہذا ؎) چو آب زندگی می نوشد و لب ترنمی سازد ✤ اگر تیغ دو عالم بر گلوے عشق می آید۔ (۲) مؤلف۔ گوید کہ نوشیدن درین شعر نگوارائی و برغبت قبول کردن نشستن و ہمین مصدر نوشیدن در بعض جا بمعنی برداشتن کردن بخوشدلی ہم آمدہ و سندش بجاے خود می آید (اردو) پانی پینا (۲) مثل پانی کے پی جانا گوارا کرلینا (آبرو ؎) سخن اوس رنگیلے تشنہ ہوکے سُنا اور سب کہنا ✤ مگر جب آبرو کی بات کو سُنا تو پی جانا ✤ (جرأت ؎) کس لئے مجھسے خفا رہتے ہو کیا باعث ہے ✤ جو کہا تم نے سو کب مین نے گوارا نہ کیا ✤

آب نے (استعمال) بدون اضافت بقول بہار معروف مؤلف گوید کہ نے قلیان باشد کہ بر سر آن چلم می گذارند و سر دیگرش در آب۔ زباندانان حال آبنے قلیان گویند و بقول بہار (۲) رود است در عراق عجم مابین ترک و شیراز (اردو) بقول امیر آب نے (مؤنث) ترکیب مقلوب یعنی نے آب۔ نیچے کا وہ حصہ جسکے ایک سرے پر چلم رکھتے ہین اور دوسرا پانی مین ڈوبا رہتا ہے۔

آب نیاوردن چشم (مصدر اصطلاحی)
باضافت نون بقول بہار استفاضۂ دیدار
وتماشاے عجائب مصنوعات نکردن مؤلف
گوید کہ آب آوردن چشم کہ گذشت کنایہ باشد
از نزول ماء بد وسلب بصارت و آب
نیاوردن چشم نفی آنست بہار کہ معنی تازہ
پیدا می کند ایجاد بندہ باشد وبس و ہمہ لغات
ازین مصدر منفی ساکت واستعمال آب
آوردن چشم بمعنی استفاضۂ دیدار وتماشاے
عجائب مصنوعات کردن ہم بنظر نیامدہ استناد
بہار از کلام صائب است وہو ہذا (س)
پیش چشم ہر کہ از غفلت نیاوردہ است آب
جلوۂ خشک جہان موج سرابے بیش
نیست ۰ مقصود شاعر جزین نباشد کہ
پیش کسے کہ چشم او از غفلت آب نیاوردہ
است یعنی غفلت باعث ازالۂ بصارت او
نشدہ جلوۂ خشک دنیا از موج سراب بیش
نباشد۔ دررای **مؤلف**۔ اصطلاحی کہ در
نفی آن معنی تازہ پیدا شود البتہ درخور بیان
باشد برخلاف این۔

آب نیاوردہ است (مقولہ) بقول بہار
یعنی ارزان ومفت نیست واین مقولۂ فروشندۂ
جنس است درمقامے گوید کہ شخصے آن جنس را
بخواہد کہ بقیمت نازل بخرد (اردو) مفت کا
مال نہیں ہے۔ بہہ نہیں آیا ہے۔

(۶۵) **آبِ نیم خوردہ** (استعمال) باضافت ثالث
آب لب خوردہ باشد چنانکہ جامی گوید (س)
ازان زلال بقا کآب نیم خوردۂ تست ۰ چو
خضر ہر کہ خورد ایمن از ممات شود ۰ (اردو)
جھوٹا پانی (مذکر)

آبِ نیمگرم (استعمال) باضافت ثالث
بقول صاحب محیط آبے کہ شیرگرم باشد یعنی
بسیار گرم نباشد (اردو) شیرگرم پانی (مذکر)
بلا اضافت (آصفیہ)

آب و آتش (اصطلاح) بقول صاحب عجم (۱) حلم و غضب (۲) مرد حلیم و غضوب مؤلف گوید که (۳) بمعنائے حقیقی (محتشم ھ) لعل تو نقل و باده حرف تو تلخ و شیرین ٭ روئے تو آب و آتش چشم تو ترک و ہندو ٭ (اردو) (۱) حلم اور غضب (مذکر) (۲) حلیم اور تند مزاج غصیلا (آصفیه) (۳) آب و آتش صاحب جامع اللغات نے آب و آتش کا ترجمه تلوار اور بلوری پیاله شراب کا لکھا ہے۔

آب و آتش را چه آشنائی (مثل) صاحب خزینة الامثال ذکر این می کند و از تعریف ساکت مؤلف گوید که فارسیان این مثل را در مقامے و موقعے زنند که جمع اضداد باشد (اردو) آگ پانی کا بیر۔ بقول امیر اجتماع ضدین یون بھی بولتے ہین که آگ پانی ایک جگه نہین ره سکتے۔

(۲۶۶) **آبؤ آتش را صلح دادن** (مصدر اصطلاحی) ضدین را جمع کردن چنانکه صائب گوید (ھ) صلح دادست آبؤ آتش را ٭ آتش آبدار رخسارش ٭ (اردو) آگ پانی کا سنجوگ ہے۔ بقول امیر دو مخالف چیزون کا میل ملاپ۔ جہان دو مخالفون مین موافقت ہوتی ہے وہان کہتے ہین که یه تو آگ پانی کا سنجوگ ہے آگ پانی کا سنجوگ ہونا کہه سکتے ہین۔ باگھ بکری کو ایک گھاٹ سے پانی پلانا۔ بھی کہا جاتا ہے

(۲۶۷) **آب و تاب** (اصطلاح) صاحب غیاث بذیل لفظ تاب تمثیلاً ذکر این می کند و می فرماید که تاب بمعنی طاقت و توانائی و بمعنی رونق و پیچیدگی و روشنی و گرمی و این لفظ اکثر بقرینهٔ مرادف افاده معنی می کند چنانچه تابؤ طاقت پیچ و تاب۔ آب و تاب الخ پس آبؤ تاب بقرینهٔ مرادف بمعنی (۱) رونق و صفا (۲) تابؤ طاقت (۳) طراوت باشد در کلام اساتذه استعمال این یافته شد (صائب ھ) از نزاکت بسکه

دار دچہرۂ او آب وتاب ٭ آفتابی میشود رنگش

زسیر ماہتاب ٭ (آصفی ؒ) چون خمار از انتظار

آب مے تابم نماند ٭ ساقیا جامے کہ بس مخمورم و

بے آب وتاب ٭ سند دیگر این ہر آب و تاب

گرفتن بیاید و سند معنی سوم نیز در آب وتاب

گرفتن ملا روی (۱) آب و تاب بقول میر چمک کہ لطافت چمن

خوبی (مؤنث) (۲) تاب و طاقت (مؤنث) (۳) تر و تازگی

طراوت و تازگی (مؤنث) (آصفیہ) صبا سلمہ

عیان جو یار کے دانتون کی آب و تاب ہوئی ٭

غریق سیل فنا موتیون کی آب ہوئی ٭ (قلق) ہ

سہ) ساقیا دے مجھے شراب سخن ٭ تا کہ میں

دکھلاؤن آب وتاب سخن ٭

(۲۶۸) **آب وتاب برجا ماندن** (مصدر اصطلاحی)

قائم بودن آب وتاب (ظہوری سہ) از پا

فتادہ حیرت برجاست آب وتابم ٭ بر ضعف

ریخت قوّت آسود اضطرابم ٭ (اُردو) آب و

تاب رہنا۔ آب وتاب کا باقی رہنا (فی البتہ)

نظم طباطبائی سہ) گیا شباب کے ہمراہ حسن

رعنائی ٭ نہ آب و رنگ ہا وہ نہ آب و تاب ہی ٭

(۲۶۹) **آب وتاب چیدن** (مصدر اصطلاحی) حاصل

کردن آب وتاب باشد چنانکہ ظہوری گوید

(سہ) ہنگام پیام آب وتاب ٭ از انگر اشک

جبر چین (اردو) آب وتاب حاصل کرنا ۔

(۲۷۰) **آب وتاب داشتن چیزے** (استعمال)

با آب وتاب بودن آن و حاصل بودن آب و

تاب است سند این از کلام صائب در (آب و

تاب) گذشت (اُردو) آب وتاب رکھنا ۔

رشک سہ) خجل تھے دانتون سے موتی

لبون سے لعل بدخش ٭ تمہارے عہد مین

کون آب وتاب رکھتا تھا ٭

(۲۷۱) **آب وتاب کشیدن در چیزے** (مصدر

اصطلاحی) پیدا کردن آب وتاب است در

در چیزے چنانکہ ظہوری گوید (سہ) نو بہار

از رخ عرق ناکش ٭ در گل و لالہ آب و تاب

کشد ÷ (اردو) آب تاب پیدا کرنا (فی البدیہہ
نظم طباطبائی ؎) دیکھ عزلت گزینی گوہر ÷
اس طرح آب وتاب پیدا کر ÷

(۲۴۸) **آب وتاب گرفتن** (مصدر اصطلاحی) حاصل
کردن آب وتاب کہ مرادف آب وتاب
چیدن است چنانکہ عرفی گوید (؎) امکان
سیر آفتاب با عالم آرا نیر ÷ ایکہ باغ جنت از
فیض تو گیرد آب وتاب ÷ (ظہوری ؎)
دل بے تاب آب وتاب گرفت ÷ ذرہ خود
را در آفتاب گرفت ÷

آب وجاروکشیدن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار آب پاشیدن برجاے وبالاے
آن جاروب کشیدن واین را در محل استعمال
می کنند کہ دران دو چیز مقصود بود یکے پاک
کردن راہ از خار وخلاشہ ودیگر فرونشاندن
گرد وغبار تا ہیچ یکے از لفظ آب وجاروب
بیکار نماند ہرچند آب کشیدن بمعنی فرونشاندن
گرد وغبار صحیح نیست بلکہ آب زدن میگویند
لیکن درین ترکیب چون لفظ آب با معطوف
خود اعنی جاروب مفعول کشیدن واقع شدہ
بنا بران بمعنی مذکور صحیح باشد **مولف** گوید کہ بہار
دربیان مقصود تخصیص راہ را برخلاف تعمیم اولی الذکر
آوردہ است در راے **مولف** ۔ استعمال
این از براے ظرف مکان است خواہ راہ باشد
یا خانہ یا شہر وشلہ ([illegible]ن تاثیر ؎) تا نگیرد منصب
دیدار جانان دیدہ ام ÷ آب وجاروب می کشد از
اشک ومژگان دیدہ ام ÷ (اردو) پانی چھڑکنا
جھاڑو دینا ۔ آبپاشی کرنا ۔ جھاڑنا ۔

(۲۴۹) **آب وجاروب کش** (اصطلاح) اسم فاعل
از مصدر اصطلاحی آب وجاروب کشیدن کہ
می آید یعنی کسے کہ در ظرف مکانی آب زند و
جاروب کشد چنانکہ شانی تکلو گوید (؎) مشہد
آن کعبہ کہ روح اللہ اش از چشمہ مہر ÷ آب وجاروب
کش کوچہ وبازار آمد ÷ (اردو) چھڑکاؤ کرنیوالا

اور جھاڑو دینے والا۔

آبِ جاروب کشیدن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار و صاحب بحر عجم مرادف آبِ جاروب کشیدن است کہ گذشت (خواجہ آصفی ؎) بسے مژگان تر سودم دران کو شام نومیدی ٭ کشیدم آبِ جاروبے ز بہر جلوہ میدانرا ٭

(۲۸۳) **آب وخاک** (اصطلاح) (۱) مرادف آب وہوا است کہ می آید چنانکہ جامی گوید۔ (؎) خواہم اندر عالم دیگر ز ہجرت خانہ ساخت ٭ دیگر آب وخاک این عالم نمی سازد مرا ٭ (۲) ترجمۂ بر و بحر است چنانکہ ظہوری گوید (؎) شدتا بہ آب وخاک رہ جستجوے گل ٭ در سعی بسکہ آبلہ در پاشگافتم ٭ (اُردو) (۱) دیکھو آبِ ہوا (۲) بحر و بر ملاحظہ ہو آبِ رنگ افتادن۔

(۲۸۴) **آب وخاک ساختن** (استعمال) از قبیل آب ساختن است کہ گذشت یعنی موافق شدن آب وہوا است چنانکہ جامی فرمودہ است کہ در آب وخاک گذشت۔ (اُردو) دیکھو آب ساختن۔

(۲۸۵) **آب وخور** (اصطلاح) مرادف معنی اول آب خور باشد چنانکہ جامی گوید (؎) اگر ز خوشۂ پروین دہند دانہ مرا ٭ وگر ز چشمۂ خورشید باشد آب وخورم ٭ (اُردو) آب وخور (مُذکر) (بحر ؎) آب وخور تھا جو وہ چوٹی مرے آگے نہ کھلی ٭ بچگیا آج مین اژدر کا نوالہ ہوکر ٭

(۲۸۶) **آب ودانہ** (اصطلاح) روزی۔ وقسمت غنی ؎) خلق سرگردان ہمہ از قحط آب ودانہ اند ٭ ہر کرا دیدیم غیر از آسیا در گردش است ٭ (اُردو) آب ودانہ (مُذکر) (ظفر ؎) مے پیین گے روزا ورکھائین گے ہم نقل وگزک ٭ جب تلک قسمت مین آب ودانہ میخانہ کا ہے ٭

آب ورز (اصطلاح) بفتح واو بقول صاحب

بحر عجم شناکنندہ (اردو) تیراک۔ پیراک (مذکر) (آصفیہ) بقول صاحب جامع اللغات آب ورز کا ترجمۂ اردو پانی کی پیدایش۔ پانی کے اندر غوطہ لگانے والا۔ غوّاص تیراک۔

آب و رنگ (اصطلاح) بفتح رائے مہملہ بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب (۲) اشک خونین (۳) طراوت و تازگی (۴) سفیدہ (۵) شنگرف (۶) روغنے کہ براے صفاے رنگ بر چہرہ مالند و آنرا گلگونہ و غازہ گویند و بقول بہار کنایہ از رونق و صفا کہ متعلق بمعنی سوم است (جامی ۵۳) ے چنین گلرنگ گلبو نیست یا گل پیش تو پشست در آب خجالت آب و رنگ خویش را ؀ (حافظ ے) زعشق ناتمام ما جمال یار مستغنی ؀ بہ آب و رنگ و خال و خط چہ حاجت روے زیبا را ؀ (اردو) (۱) شراب (مونث) (۲) اشک خونین (مذکر) (۳) آب و رنگ (مذکر) (۴) سفیدہ (مذکر) (۵) شنگرف۔ شنجرف (مذکر) (۶) غازہ۔ گلگونہ۔ اُبٹن (مذکر) بقول صاحب آصفیہ ایک قسم کا خوشبودار سرخ پوڈر جو فارس کی عورتین اکثر سرخی کیواسطے رخسارہ پر مل لیا کرتی ہین (آتش ے) وہ آب و رنگ کہان روے یار کا گل پر ؀ ہزار آنکھ ہو نرگس کی وہ نگاہ نہین ؀

آب رنگ آوردن (استعمال) رونق و صفا پیدا کردن چنانکہ عرفی گوید (ے) باین بے رنگی و بے قیمتی آن طرفہ یاقوتم ؀ کہ لعل آفتاب این آب و رنگ آورد از کانش ؀ (اردو) آب و رنگ پیدا کرنا۔ (فی البدیہہ نظم طباطبائی ے) چشم پرنم ہو زرد ہو رخسار ؀ عشق مین آب و رنگ پیدا کر ؀

(۲۷۸)

آب و رنگ افتادن (استعمال) رونق و صفا پیدا شدن ـ بہار بذیل آب و رنگ

ذکر این می کند (علی خراسانی سه) آب و رنگ دگر از فیض تو در دہر افتاد ؛ خرم از خلق تو شد مزرع این سبز حصار ؛ (اردو) آب و رنگ کا پیدا ہونا (فی البدیہہ نظم طباطبائی سه) بہار کرتی ہے صورت گری عجب کیا ہے ؛ کہ پھر و برمین نیا آب و رنگ پیدا ہو ؛

آب و رنگ بردن (استعمال) بے رونق کردن بہار بضمن آب و رنگ ذکر این میکند طالب آملی (سه) [illegible] خیال تو آب و رنگ برد ؛ عروس خاطر مشاطۂ صفاہانی ؛ (اردو) آب و رنگ مٹانا۔ بے رونق کرنا (فی البدیہہ نظم طباطبائی سه) رنسی تو جل گئی ہے مگر بل نہین گیا ؛ گردون نے آب و رنگ مٹایا تو کیا ہوا ؛

آب و رنگ دادن (استعمال) رونق دادن بہار بضمن آب و رنگ ذکر این میکند (مرزا دانش مشہدی سه) آب و رنگ تازۂ دانش سخن را دادہ ایم ؛ سبزہ مے غلطد بخون لالہ در گلزار ما ؛ (اردو) آب و رنگ دینا۔ رونق دینا۔

(۱۵۸) **آب و رنگ داشتن** (استعمال) رونق و صفا داشتن چنانکہ شوکت بخاری گوید سه گلشن عیش آب و رنگے دارد از موج جنون ؛ غنچۂ مینا چو گل زیاد رنگم بشگفد ؛ (اردو) آب و رنگ رکھنا۔ رونق دار ہونا۔

آب و رنگ گرفتن (استعمال) حاصل کردن رونق و صفا۔ بہار بضمن آب و رنگ ذکر این میکند (صائب سه) ز نومیدی گل امید آب و رنگ می گیرد ؛ کہ از لب تشنگی بتخالہ ہا سیراب می گردد ؛ (اردو) آب و رنگ حاصل کرنا۔ رونق حاصل کرنا۔

[illegible] **آب و رنگ نماندن** (استعمال) بے رونق شدن چنانکہ نصیر ہمدانی گوید (سه) گل رفتہ

آب و رنگ درین بوستان نماند ٭ یک چشمہ
غیر دیدۂ بلبل روان نماند ٭ (اردو) آب و
رنگ نہ رہنا بے رونق ہونا۔

آب و روغن (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم
(۱) تکلف کردن در سخن آرائی و بقول بہار
(۲) کنایہ از اختلاط و (۳) مکر و تزویر بکار بردن
(مولوی معنوی ؎) آب و روغن نیست مر
رہ پوش را ٭ راہ حیلت نیست عقل و ہوش
را ٭ دل نیاز آمد زگفتار دروغ ٭ آب و روغن
ہیچ نفروزد فروغ ٭ **مؤلف**۔ گوید کہ آب و
روغن تصنع است و سخن سازی (اردو) بناوٹ
(مؤنث) تصنع (مذکر) (آصفیہ)

آب و علف (اصطلاح) بقول بہار مرادف
آب و دانہ (عرفی قطعہ) در خواب شب آلود
بچشمان دیدہ خدنگت ٭ تعبیر جز این نیست کہ دشمن
ہدف تست ٭ این خواب نہ کذب است
کجا دیدہ وشناسد ٭ آن شبرہ کہ پروردۂ آب و
علف تست ٭۔

آب و گردش (اصطلاح) بقول صاحب
جامع اللغات مرادف آبگردش باشد۔

آب و گل (اصطلاح) بکسر کاف فارسی
بقول صاحب بحر عجم قالب بشری و سرشت
وطینت (تاثیر ؎) از من باختیار تو کین در
دل تو نیست ٭ رنجم چرا ازانچہ در آب و گل
تو نیست ٭ (جامی ؎) پیش آن روز کہ
گردون خاک آدم را سرشت ٭ عشق در آب و
گلم تخم تمنائے تو کشت ٭ (اردو) آب و گل
(مونث) (آتش ؎) قید ہستی سے ہنوز آزاد
حاصل کہان ٭ روح سے چھوٹا ہے یہ زندان آب و گل

آب و نان (اصطلاح) بقول بہار مرادف
آب و دانہ (اردو) آب و نان کھانا پانی
(مذکر) (کیف ؎) پیٹ کے خاطر نہ دھو
آبرو سے ہاتھ کیف ٭ منھ کی کھلوائے نہ تجھکو
آب و نان کی احتیاج ٭ اردو مین آب و طعام

مستعمل ہے۔ (امیر ـہ) آب و طعام ترک کیا
اُس نے میرے بعد ٭ حیلے ہین غیر سے
کہ یہ روزے قضا کے ہین ٭۔

آب وند (اصطلاح) بدون اضافت
بفتح واو بقول صاحب انند بحوالہ رسالہ
عبدالواسع ظرف آب چہ وند بمعنی ظرف است
و آوند مخفف آب وند۔ (اردو) پانی کا
ظرف (مذکر)۔

آب و ہوا (استعمال) فارسیان استعمال (طہ)
این بجائے کنند کہ بیان کیفیت اسباب
صحت مقصود باشد چنانکہ مرزا طاہر وحید گوید
(ـہ) ہوائے اشرف است و آب شیراز ٭
اگر آب و ہوائے در جہان است ٭ (۲)
از مجرد آب و ہوا مقام و ملک ہم مراد است
چنانکہ جامی گوید (ـہ) جان جامی بحقیقت
زہمین آب و ہواست ٭ گر بصورت گلش
از خاک خراسان بود است (۳) در بعض
مواقع بمعنائے حقیقی ہم مستعمل چنانکہ سلمان
ساوجی گوید (ـہ) مگذار ہوائے دل و آب
مژہ ام را ٭ سلمان کہ تو پروردۂ این آب و
ہوائی ٭ (اردو) آب و ہوا (مونث)
بقول امیر پانی اور ہوا۔ ان معنون میں جہان
اسکا استعمال ہوتا ہے وہان اُسکی تاثیر اور
کیفیت مراد ہوتی ہے مثلاً جب کہتے ہین کہ
آب و ہوا کیسی ہے تو مقصود یہ ہوتا ہے کہ
آب و ہوا کی تاثیر اچھی ہے یا بری (کیف
ـہ) جنتِ کوچۂ جانان سے جو باہر نکلون ٭
پا بزنجیر کرے آب و ہوائے دوزخ ٭ (۲)
محاورہ اردو مین آب و ہوا مقام کو نہین کہا جاتا
مگر دکن مین مستعمل ہے جیسے کہتے ہین کہ یہ تو
اسی آب و ہوا کا اثر ہے کہ وہ ہم سے کورے
ہوگئے ہین یعنی اسی ملک کی سکونت کا اثر ہے
(۳) جہان صرف لفظی معنون مین استعمال
مقصود ہو تو یہ کہ سکتے ہین کہ یہان کا پانی بھی

اچھا ہے اور ہوا بھی اچھی ہے یا پانی بھی اچھا
نہیں ہے اور ہوا بھی خراب ہے۔

آبوے | بضم واو معروف بقول صاحب
ہفت قلزم نام رودخانہ کہ آنرا رودخانۂ آبوہم
گویند (اردو) ایک خاص ندی کا نام۔

آبی | بکسر ثالث وسکون تحتانی بقول صاحب بہار
(۱) آنچہ در آب معیشت کند (ظہوری ؎)
دنبالہ چشمت را چون سرمہ کند آبی * از شرم
برون نیاید ہرگز دم مرغابی * (اردو) آبی
بقول امیر پانی مین رہنے والا (صبا ؎) اشل
دیوانہ بہت شاہ آبی کف لاے * وہ پری
سیر کو جسدن لب دریا نہ گیا *
(۲) آبی۔ آنچہ منسوب بہ آب باشد (حکیم انوری
؎) اے قبلۂ ہرچہ خاکی و آبی * وے فخر ہمہ
قبیلۂ آبی * (اُردو) بقول امیر آبی وہ زمین جسمین
آبپاشی ہوتی ہے یا بقول مولف۔ وہ فصل
جسمین تری کی کاشت ہوتی ہے (فقرہ امیر)
،، آبی زمین ہے تم نے اتنی جمع کیون گھٹا دی ،،
(۳) آبی۔ نام رنگے است مشہور وارستہ گوید
کہ کبود نیم رنگ است (مظہر جانجانان ؎)
نالہ ام بلبل دستار گلابی شدہ است * آتشین
اشکم ازان جامۂ آبی شدہ است * (سلیم ؎)
بر نیاید ز فلک در طلبی کام جہان * ہمچو آن
تشنہ کہ پیراہن آبی دارد * (اردو) بقول
امیر آبی ہلکا ہلکا نیلا رنگ (ذوق ؎)
دیکھنا آبی دوپٹہ مُنھ پہ اُسکے وقت خواب *
برج آبی مین ہے مہ یا مہر روشن آب ہے *
(۴) آبی نام میوہ ایست کہ آنرا بہی نیز گویند
(امیدی ؎) آبی کہ بود بر و غبارے * نوخط
ذقنے بود زیارے * کو در پرِ قان فتادہ باشد
پس رو بہ بہی نہادہ باشد (ناصری) (اردو) بہی (موشت
(۵) آبی۔ نوعے از انگور ہم ہست (حکیم ثنائی
؎) چرا بر یک زمین چندین نبات مختلف
روید * ز نخل و نار و سیب و بید و چون

آبی و چون زیتون ۔ (اردو) انگور کی ایک
قسم ۔
(۶) آبی بقول صاحب فرہنگ ناصری
طایفہ کہ مقسم آب بلدی باشد و آنرا آبیار و
دمیر آب ہم خوانند۔ **مؤلف** ۔ گوید کہ مقسم
آب بلدی را آبیار نتوان گفت البتہ میر آب
گفتن درست باشد (اردو) افسر آبرسانی
(۷) آبی بقول بہار و صاحب انند نام قبیلہ
سندش بر نمبر (۲) گذشت (اردو) ایک قبیلہ
کا نام ۔
(۸) آبی ۔ بقول صاحب غیاث ہر چیزے
کہ بآب تر شدہ باشد و بمعنی خراب چنانکہ مرزا
قتیل ورچار شربت آبی شدن معاملہ بمعنی
برہم خوردن آن نوشتہ **مؤلف** ۔ گوید کہ
آبی بمعنی آبدار ہم توان گرفت و از کلام ظہوری
کہ بر نمبر (۱) گذشت من وجہ سند ہم بدست
می آید ولیکن آبی بمعنی خراب و آبدار جزاین

اسناد مشتبہ بنظر مؤلف نگذشت (اردو) آبریدہ آبدار

آبے | ب بای موحدہ و یاے مجہول قطرہ
آب باشد چنانکہ حافظ گوید (ع) یار مردان
خدا باش کہ در کشتی نوح ۔ ہست خاکے کہ
بآبے نخرد طوفان را ۔ (اردو) پانی کا قطرہ (مذکر)

آبیار | (استعمال) بقول بہار آنکہ باغات را
آب رساند (خاقانی ع) تا کشت تخم مہر تو یکدم
جدا نشد ۔ از چشمہ سار خون جگر آبیار چشم ۔
(دانش ع) بر برگ گل ز گریہ بلبل نشان
نبود ۔ روزے کہ بود دیدہ ما آبیار گل (اردو)
بقول امیر کھیتوں اور درختوں کو پانی دینے
والا (بحر ع) بہت شباب رہا آبیار سبزۂ خط ۔
ہوا ہے آب سے اب چشمہ ذقن خالی ۔

آبیاری | (استعمال) بقول صاحب بحر عجم
آب رسانیدن بیخ درختان را (اردو) آبیاری
(مؤنث) بقول امیر باغوں اور کھیتوں مین
پانی دینا (ناسخ ع) رلا یا مجھ کو جب برسون

تب آیا وہ سہی قامت ؛ ہوا ہے سرو پیدا
باغبان کی آبیاری سے ؛

آب یافتن (استعمال) عزت و آبرو یافتن
کہ مرادف آبرو یافتن است چنانکہ انوری گوید
(ص) بے آبروے دست تو ہر کس کہ آب
یافت ؛ از دست چرخ بود چنان کاتش از
چنار ؛

آبِ یاقوت (اصطلاح) باضافت ثالث

آبِ یاقوت وار بقول صاحب بحر عجم شراب
سرخ (اردو) شراب سرخ (مونث)

آبِ یخ (اصطلاح) باضافت ثالث بقول
صاحب بحر عجم شربت یخ (اردو) یخ کا شربت
(مذکر)

آبے درمیان است (مقولہ) بیاے مجہول
بقول بہار رودخانہ درمیان است (۲) و نیز
بمعنی فاصلۂ کم ۔ اسناد بہار بر اصطلاح (آب درمیان
و آب درمیان بودن) ۔ گذشت کہ متعلق ازین
مقولہ نباشد بہار گوید کہ این مقولہ را از اہل
زبان یافتہ است (اردو) (۱) ندی حائل ہے
(۲) قریب ہے جیسا کہ بعض مواقع پر اظہار
قلّت فاصلہ کے لئے کہا جاتا ہے اُنکے مکان
اور میرے مکان مین صرف ایک ندی ہی تو
درمیان ہے ۔

آبے بر آمدن (مصدر اصطلاحی) بیاے
مجہول بقول صاحب ناصری کنایہ از منفعتے
حاصل شدن **مولّف** ۔ گوید کہ از سند صاحب
ناصری می کشاید کہ این محض ادّعاے اوست
(نظامی ص) چہ آنجا کن کزان آبے بر آید ؛
رگ آنجا زن کزان خونے کشاید ؛ اگر صاحب
ناصری لبند این شعر آبے بر آمدن را معاوضہ
قرار می دہد عجب است کہ خونے کشادن را
مرادف آن نکرد ۔ دیگر کسے از اہل لغت
ذکر این نکردہ اگر ہر یک مصرع سند انشاء اللہ
گفتہ شود جا دارد کہ متقابل (آب کن) ہم اصلاح

یکسر بدریا میرود) شود (اردو) نفع حاصل ہونا

آبی دین ناری شد (مثل) باضافت الع
مثلے است کہ فارسیان بجائے می زنند کہ
انکار از حق درست نماید صاحب خزینۃ الامثال
ذکر این کردہ است و از تعریف ساکت۔ آبی
بزبان عربی اسم فاعل است از ابا مقصود
این است کہ ہر کہ از دین ابا کرد دوزخی شد (اردو)
دکن مین اسی کے ہم معنی کئی مثل ہین حق کا
منکر دوزخ کا کندہ۔ حق سے انکار فی النار۔
بقول صاحب محاورات ہند مجتبیٰ لا امتی۔

(۱) **آبی شدن آب** (مصادر اصطلاحی) باضافت
(۲) **آبی شدن کار** نون این ہر سہ مصادر
(۳) **آبی شدن معاملہ** اصطلاحی متعلق باشد از
مصدر عام۔ آبی شدن چیزے۔ کہ کنایہ
از برہم شدن و نقص پیدا کردن چیزے
باشد اہل لغت و مصطلحات این را فروگذاشتہ
اند و ارستہ بر مجرد (آبی شدن معاملہ) قناعت
میکند و از وقائع نعمت خان عالی سند میگیرد
کہ در بیان محاصرہ حیدر آباد فرمودہ ،، طائفہ
را بمقتضائے فاغرقناہم فی الیم معاملہ چندان
آبی شد کہ دست از حیات مستعار شستند،،
صاحب بہار عجم (آبی شدن آب) را ہم می
نویسد و می فرماید کہ کنایہ از منجمد شدن آب است
سندش از کلام انوری است (س ۵) ہرکجا
شرح صفائے تو دہند ✽ آب آبی شود از
حیرانی ✽ و صاحب کشوری مجرد (آبی شدن
کار) را اصطلاح قرار داد و از ہمان نثر وقائع
نعمت خان عالی سند گرفت کہ بالا گذشت
بہار کہ آبی شدن آب را منجمد شدن آن نوشتہ
مولف۔ را با او اتفاق نیست بتحقیق مولف
آبی شدن آب مکدر شدن آن باشد چنانکہ
آبی شدن کار و معاملہ برہم شدن آن (اردو)
(۱) پانی کا مکدر ہونا۔ گدلا ہونا (۲ و ۳) معاملہ
یا کام کا برہم ہونا۔ بگڑ جانا۔

آبیو | بواو معروف بقول صاحب آنند (۱) نیلگون (۲) رنگ آبی را گویند (اردو) (۱) نیلگون بقول صاحب آصفیہ (صفت)	نیلے رنگ کا (۲) آبی (سلیمان ؎) زیب دے تحریر سرمہ کیون چشم یار کو ، نیلگون گنڈا پنہایا مردم بیمار کو ، آبی کی سند لفظ آبی پر گذری ۔

سلسلۂ دوم الف ممدودہ با باے عربی

آباد | بر وزن آزاد بقول صاحب برہان (۱) بمعنی معمور کہ ضد ویران ست (مظہر جانجان ؎) خداوندا پس از ما حال این وادی چہ خواہد شد ، ندید آباد کس از بعد مجنون ملک صحرا را ، (ناصری ع) خانہ اش آباد باد کرد خرابم ، (اردو) یہی لفظ اردو ہی مین مستعمل ہے (ناسخ ؎) ہے جو دل آہون سے خالی جان لو ویرانہ ہے ، کام رہتا ہے دھوئین سے خانۂ آباد کو ، ۔

(۲) آباد بمعنی ورود و ثنا کہ در مقام دعا و تحسین گویند ہمچو آفرین و جزاک اللہ (نظامی ؎) در جلوۂ آن عروس نوشاد ، آباد بران کہ گوید آباد ، (ولہ ؎) کہ آباد بر چون تو شاہ دلیر کہ پیغام خود خود گذارد چو شیر ، (اردو) یہی لفظ اردو مین مستعمل ہے (امیر ؎) عالم مین کہان یہ شان و شوکت ، آباد یہ خانہ تا قیامت ، ۔

(۳) آباد ۔ نام خانۂ کعبہ (حکیم اسدی ؎) فرستاد پس کردگار بہشت ، بدست سروش خجستہ سرشت ، ز یاقوت یک پارۂ لعل فام ، درخشان بدان خاک آباد نام ، (اردو) کعبہ (عربی ۔ مذکر) (امیر ؎) تیرے کوچہ کے رہنے والون نے ، یہین سے کعبہ کو سلام کیا

صاحب جامع اللغات فرماتے ہین کہ آباد اُس کعبہ کا نام ہے جو پیغمبر آباد کا کعبہ تھا جسکی اُمّت کو آبادیان کہتے ہین ۔

(۴) آباد نام اولین پیغمبرے کہ در عجم مبعوث شد کہ کتابش دساتیر نام داشت (اُردو) ایک پیغمبر کا نام جو کہ عجم مین مبعوث ہوا ۔

(۵) آباد ۔ بمعنی خوش وخرم وخوب ونیک (فردوسی ؎) بآبان دلت ازغم آزاد باد ہمیشہ تن وبخت آباد باد ٭ (اردو) اردو مین یہی لفظ مستعمل ہے (انشا ؎) لو فقیر کی دعا ہر طرح آباد رہو ٭ خوش رہو موجین کرو تازے رہو شاد رہو ٭ ۔

(۶) آباد ۔ بقول صاحب فرہنگ انندراج بمحل خیر مقدم نیز مستعمل چنانکہ آباد آمدی ۔ (مولوی معنوی ؎) اکنون بیا شاد آمدی خندان و آباد آمدی ٭ چون سرو آزاد آمدی میگو بزیر لب صلا ٭ (اردو) بسم اللہ (آصفیہ) آئیے تشریف لائیے ۔ آپ کا گھر ہے (امیر ؎) دیوانہ ہون ایسا جو گیا جانب زندان ٭ زنجیر نے غل کرکے کہا آپ کا گھر ہے ٭

آباد ۔ مرکب است از آب وآد کہ کلمہ نسبت است چنانکہ یاد کہ مرادف باسپان باشد وبمعنی دوم مشتق از آبائیدن کہ بمعنی ستودن وآفرین کردنست **مولف** ۔ گوید کہ آبائیدن در فارسی مصدرے نیست وبقول صاحب انند آباد بمعنی آفرین مشتق از آبادانیدن ۔

آبادان بقول صاحب جامع اللغات مزید علیہ آباد چنانکہ شادان مزید علیہ شاد است (فوقانی ؎) خواہم از وعلت دل اندوہگین شادان کنم ٭ از قدومت خانۂ ویرانۂ آبادان کنم ٭ (اُردو) یہی لفظ اردو مین مستعمل ہے (مومن رباعی) تھا لائق سیر گرچہ گلزار جہان

جان بخش وطرب خیز وخوش وآبادان ٭
پر ہکو برنگ داغ لالہ کیا حظ ٭ سودے مین
گئی بہار حسرت مین خزان ٭ (امیر)

آبادانی | بقول بہار معمورہ ومخفف آن آبادانی
است۔ (اردو) یہی لفظ اردو مین مستعمل ہے بقول
امیر آبادانی ویرانی کی ضد (فقرہ) شہر کی
آبادانی دیکھ آہ سرد کھینچی غریب الوطنی پر کمر چست
کی (فسانۂ عجائب)

آبادانیدن وآبادائیدن | (۱) ستایش کردن
ستودن۔ ستودہ آمدن و وصف کردن (سالم
التصریف) (بحر عجم) وبقول صاحب ناصری ستایش
و وصف وتحسین وآفرین وبقول نوادر آبادائیدن
بالمد وہمزہ وتحتانی بمعنی ستودہ آمدن۔ صاحبان
برہان ورشیدی وجہانگیری بتائید صاحب
بحر عجم بفتحتین حرف رانون گرفتہ اند (اردو)
سراہنا۔ تعریف کرنا۔ ستایش کرنا (آصفیہ) (انشا
؎) بنایا یہ سب جسنے ہووے بھلا ٭ سہرا ہے

اُسے کوئی کیا جی چلا ٭ ۔

([illegible]) **آبادبودن** | (استعمال) معمور بودن (شدن)
بر نمبر (۱) لفظ آباد گذشت (خسرو ؎) حضرت علی
کنف عدل وداد ٭ جنت عدن است کہ آباد
باد ٭ (اردو) آباد رہنا (قلق ؎) تاریاست
ہو یہ نہو برباد ٭ دم سے دونونکے گھر رہیے آباد

([illegible]) **آباد برآمدن** | (مصدر اصطلاحی) خوش بودن
چنانکہ ظہوری گوید (؎) ویران تو گردیدم و
آباد برآیم ٭ دربند نو افتادہ ام آزاد برآیم (اردو)
آباد رہنا۔ خوش رہنا (انشاع) لو فقیرون کی
دعا ہر طرح آباد رہو ٭ ۔

آبادچہ | (استعمال) بفتح جیم فارسی بقول
بہار۔ دہ باشد کہ ترجمۂ قریہ است (اُردو) گانون
(آتش ؎) لاشون کو عاشقون کے نہ اٹھوا
گلی سے یار ٭ بسنے کا پھر یہ گانون نہین حبیب
اجڑ گیا ٭ بقول صاحب فرہنگ آصفیہ
اردو مین دہ اور دیہہ بھی گانون کے معنون

مستعمل ہے (مذکر)

(۲۹۵) آباد خواستن (استعمال) خیر خواہ و خیر طلب بودن چنانکہ علوی فرخ آبادی گوید (ہ) علوی خیر طلب قابل بیداد نبود ÷ آنکہ آباد تو می خواست خرابش کردی ÷ (اردو) خیر خواہ خیر طلب ہونا۔

(۲۹۶) آباد داشتن (استعمال) معمور داشتن چنانکہ حزین اصفہانی گوید (ہ) قدر سخن بلند است زیرا کہ دارد آباد ÷ تا حشر سروران را قصر رفیع شانی ÷ (اردو) آباد رکھنا۔ (داغ ہ) ہے عجب شہر مصطفےٰ آباد ÷ اسکو رکھنا ہے خدا آباد ÷۔

(۲۹۷) آباد دیدن (استعمال) معمور دیدن سند این در نمبر (۱) لفظ آباد گذشت (اردو) آباد دیکھنا،، ہر موسم مین اُس کو آباد دیکھتا ہون

(۲۹۸) آباد ساختن (استعمال) مرادف آباد کردن (خسرو ہ) ساز آباد خدایا دل ویرانی را ÷ یا مدہ مہر تبان ہیچ مسلمانے را ÷

آباد شدن (استعمال) لازم آباد کردن (۲۹۹) (ظہوری ہ) آباد بگنج شو ظہوری ÷ بگذار کہ دل خراب باشد ÷ (خسرو ہ) عالم ز تو شد بحکمت آباد ÷ حکمت ز تو یافت آدمی زاد ÷ (اردو) آباد ہونا (بحر ہ) خانہ ویرانی ہے قسمت مین کہان آباد ہون ÷ اسطرف نکلے سڑک پنا جدھر کو گھر بنے ÷۔

آباد کردن (استعمال) معمور کردن (۳۰۰) (ہاتفی ہ) عراق عرب را چو آباد کرد ÷ دیار حسن کیف را یاد کرد (اردو) آباد کرنا (قلق ہ) دیکھئے چلکے تربت فرہاد ÷ مسکن قیس کیجئے آباد ÷

آباد کردن خزانہ (استعمال) پر کردن (۳۰۱) خزانہ از مال و دولت (ظہوری ہ) نے خزائن کند آباد و نہ کشور معمور ÷ پادشاہے کہ بتاراج گدائے نرسد ÷ (اردو) خزانہ کو

معمور کرنا۔ بھرنا۔

آباد گردیدن (استعمال) مرادف آباد شدن (ظہوری ؎) بگنج آباد چون گرد ظہوری ❊ بویرانیش تعمیرے نکردم ❊ (۲) خوشحال و رونق پذیر گردیدن ہم چنانکہ نظامی گوید ؎ درین عالم آباد گردد بہ گنج ❊ دران عالم آزاد گردد ز رنج ❊ (اُردو) (دیکھو آباد شدن) اُردو مین آباد ہونے کا استعمال بھرے پُرے ہونے اور رونق پر ہونیکے معنون مین بھی پایا گیا ہے (صبا ؎) فصل گل ہے زاہدون کو غم ہے میکش شاد ہین ❊ مسجدین سوتی پڑی ہین بھٹیان آباد ہین ❊

آباد گرفتن (استعمال) آباد فرض کردن (ظہوری ؎) چون ظہوری از غمے گشتم خراب ❊ خویش را آباد می باید گرفت ❊ (اُردو) آباد فرض کرنا۔ خوش جاننا۔

آباد گشتن (استعمال) مرادف آباد شدن (ظہوری ؎) گشت آباد ظہوری کہ بتان از مژگان ❊ نقب بر مخزن ہر خانہ خرابے نزنند ❊

آبادون بقول صاحب فرہنگ اندراج نام شاعر معروف در عرب (اردو) عرب کے ایک مشہور شاعر کا نام۔

آبادہ بروزن آمادہ بقول صاحب ناصری بلوکے از فارس و بلوک بضم اول بقول صاحب غیاث قصبہ و دہ باشد (اردو) توابع فارس سے ایک قصبہ کا نام۔ (مع)

آبادی بقول بہار معموری کہ مقصودش از ضد ویرانی باشد (ظہوری ؎) نمی باشد بہ از اندوہ گنجے ❊ دلم آبادی ویرانہ دارد ❊ (اردو) یہی لفظ اردو مین مستعمل ہے (مُونث) (آتش ؎) کوئی ویرانہ آتش کوئی آبادی نہین باقی ❊ تلاش گوہر مقصود مین کیا خاک چھانی ہے ❊

(۴۰۵)

آبادیان بروزن ناقابلان بقول صاحب برہان امتان مہ آباد را گویند واو اولین پیغمبر بود کہ بعجم مبعوث شدو کتابش دساتیر نام داشت۔ (اردو) پیغمبر آباد کی اُمت (مُونث) آباد کے پیرو۔ (مُذکر)

آبادی ذخیرہ نہادن (مصدر اصطلاحی) حاصل کردن و بہم رسانیدن آبادی چنانکہ ظہوری گوید (ہ) دل خراب چہ آبادیے ذخیرہ نہادست ٭ نگردہ گنج لویرانہ آنچہ عشوہ باد کرد ٭ (اردو) آبادی حاصل کرنا۔

آبار بروزن قاچار بقول صاحب برہان (۱) سرب سوختہ کہ زخم و ریش ہارا نافع باشد وطریقۂ ساختن آن چنان ست کہ تابۂ آہنی را بگیرند و قدرے سرب گوگرد دران کنند و بُن کاسۂ سفالین را سوراخ کردہ بر روے آن بپوشند و بر سر آتش نہند و بدمند تا سوختہ گردد۔ آبار را بعربی آنک محرق خوانند (اردو) جلا یاہوا سیسہ (مُذکر) (۲) بقول صاحب ناصری بالف ممدودہ و مقصورہ ہر دو مخفف آبارد کہ بمعنی حساب و دفتر حساب است (اردو) حساب اور حساب کا دفتر (مُذکر) (ذوق ہ) حساب اصلا نہ پوچھے مجھ سے میرے دل کے زخموں کا ٭ حساب و ستان درد دل اگر وہ دلبربا سمجھے ٭

آبارانیدن بقول صاحب موید الفضلا مرادف آبادانیدن۔

آبارہ بقول صاحب فرہنگ انجمن آرا ناصری حساب و دفتر حساب مرادف معنی دوم لفظ آبار کہ گذشت بالف مقصورہ ہم آمدہ۔

آبارہ گیر (اصطلاح) بقول صاحب ناصری کنایہ لفظ آبار نوشتہ بمعنی محاسب (اردو) اردو مین لفظ محاسب (عربی) مذکر مستعمل ہے جانچ پڑتال کرنیوالا (آصفیہ)

آبارِیدن | بقول صاحب جامع اللغات مرادف آبادانیدن ۔

آبافت | بروزن نایافت بقول صاحب برہان نوعے از پارچہ گندہ وسفت وسطبر باشد (انوری ؎) چون لباس فاخر عریان تنی پوشیدہ ام ٭ شوق اطلس نے بدل نے خواہش آبافت است ٭ (اردو) بقول صاحب جامع اللغات ایک قسم کا موٹا کپڑا ۔

آبام | بقول صاحب فرہنگ انند راج مبدل آوام بمعنی (۱) وام (اردو) قرض (عربی ۔ مذکر) وام (فارسی ۔ مذکر) (نصیر ؎) اُسنے بوسے لب میگون کے دیئے وعدہ پر مژدہ اے بادہ کشان ہکبھی لگی وام شراب ٭ (۲) برج کبوتران (اردو) کبوتر ونکا ڈربا (مذکر) کابک (مؤنث) یعنی وہ گھر جو ایک ستون کی شکل مین بنایا جاتا ہے جس مین متعدد خانے ہوتے ہین ۔ صاحب فرہنگ آصفیہ نے لفظ کابک کے معنون مین برج کبوتر کا ذکر بھی فرمایا ہے ۔

(۳) منار (اُردو) اردو مین بھی لفظ منار مستعمل ہے (عربی ۔ مذکر)

(۴) قبّہ (اُردو) اردو مین بھی لفظ قبّہ مستعمل ہے (عربی ۔ مذکر)

(۵) قلعہ (اُردو) قلعہ عربی ۔ اردو مین مذکر مستعمل ہے ۔

آبان | بروزن تابان بقول صاحب برہان نام ماہ ہشتم از سال شمسی وآن بودن خورشید بود در برج عقرب ونام فرشتہ ایست کہ موکل بر آہن ۔ وتدابیر امور ومصالح ماہ آبان باو متعلق ونام روز دہم باشد از ہر ماہ شمسی وفارسیان بموجب قاعدہ کلیہ کہ نزد ایشان مقرر است چون نام روز با نام ماہ موافق آید از روز مبارک دانند ودرین روز عید کنند وجشن سازند

ونیز بسبب آنکہ یکے از بادشاہان ایران درین روز با افراسیاب جنگ کردہ اورا شکست داد و تعاقب نمودہ از ملک خویش بیرون کرد۔ این روز را عید کنند و دیگر آنکہ چون مدت ہشت سال در ایران باران نبارید و قحطے شد و مردم بسیار تلف گردیدند و بممالک دیگر گریختند درہمین روز باران شروع در باریدن کرد بنا بران فارسیان این روز را مبارک دانند و عید کنند و گویند کہ درین روز ہا از خداوند عالم و سلاطین و بزرگان حاجت خواستن نیکوست (حکیم منوچہری دامغانی ؎) آب انگور بیارید کہ آبان ماہ است ٭ وقت منظر شد و وقت نظر خرگاہ ست ٭ (اردو) آبان ایک شمسی مہینہ کا نام ہے جو ۳۰ دن کا مہینہ ہے دکن مین سال فصلی کا اختتام اسی مہینہ پر ہوتا ہے۔

آبانگاہ | بروزن آبا ناہ بقول صاحب برہان (۱) نام روز دہم فروردین باشد (۲) نام فرشتہ کہ موکل آب است گویند کہ اگر باران ببارد آبانگاہ مردانست و مردان بآب در آیند و این عمل را بر خود شگون نیک و مبارک دانند و اگر نبارد آبانگاہ زنان باشد و ایشان بآب در آیند (اردو) بقول صاحب جامع اللغات (۱) ماہ فروردین کی دسوین تاریخ کا نام (۲) ایک فرشتہ کا نام جو پانی پر متعین ہے۔

آبا پانی | بقول صاحب فرہنگ انندراج نام کوہی است کہ بلندی آن چہل فرسنگ است (اردو) ایک خاص پہاڑ کا نام جسکی بلندی چالیس کوس کی لکھی گئی ہے۔

آبائے علوی | (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم سبعہ سیارہ و نہ فلک اگرچہ ہردو لفظ عربی است و لیکن بترکیب فارسی داخل محاورہ فارس گردیدہ و بقول صاحب فرہنگ انندراج

ترجمۂ پدران عالم بالاست (جامی سہ) سلامٌ علیک اے ز آباے علوی دابعہ موخر یعنی مقدم + (اردو) بقول امیر یہی اصطلاح اردو مین بھی مستعمل ہے (مذکر) جس سے نو آسمان یا سات ستارے مراد ہین۔

آباے عنصری (اصطلاح) ہر دو لفظ زبان عربی وبترکیب فارسی اصطلاح است۔ بقول صاحب فرہنگ انندراج اربعہ عناصر (اردو) چار عنصر (مذکر) (آصفیہ)۔

آباے فطرت (اصطلاح) ہر دو لفظ عربی بترکیب فارسی۔ کارپردازان قضا و قدر گویند چنانکہ جامی در نعت گوید۔ (سہ) سلامٌ علیک اے ز آباے فطرت بطفیل وجود تو ایجاد عالم + (اردو) کارپردازان قضا و قدر (مذکر)

آباے گلوبر (اصطلاح) بقول صاحب

آباے گلوبند موید الفضلا مرادف آیندہ

آباے گلوگیر (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم (۱) سرور و عیش جہان۔ نعیم دنیا۔ (۲) شادی کہ بمرگ دشمن کنند (اردو) (۱) عیش (عربی۔ مذکر) عشرت (عربی مونث) دنیا کی نعمتین (مونث) (۲) دشمن کی موت پر خوشی۔ شادی بمرگ دشمن (سالک سلمہ) یون ہی دل غم سے اگر ہجر مین خوگر ہوگا + وصل مین عیش مجھے خاک میسر ہوگا +۔

آب پرگ (اصطلاح) بلا اضافت بفتح و بکسر باے فارسی بقول صاحب شمس (۱) رنگ معروف کہ آنرا ارزیرہم گویند و در ادات جزیرہ ایست (اردو) ایک خاص قسم کا سبز رنگ (۲) ایک جزیرہ کا نام۔

آبتین بکسر ثالث و رابع بروزن عابدین بقول صاحب برہان (۱) نام پدر فریدون است و بسکون ثالث ہم گفته اند و بتقدیم رابع بر ثالث نیز بنظر آمده و بقول صاحب ناصری نام بادشاہے کہ نسبش بجمشید جم میرسد اما پسر زاده جمشید نخواهد بود۔ حمد الله مستوفی در تاریخ گزیده می نویسد که فیما بین فریدون و جمشید هفت پشت فاصله باشد و نام هر یک از انها بر نگهاے گاو ان بوده۔ ابوریحان احمد خوارزمی صاحب آثار الباقیه که از معارف فضلا بود قول صاحب گزیده را گرفته و بعضی گویند که اتین در پارسی (بمعنی) پیدا شده پس آب تین پیدا شده از آب باشد۔ صاحب فرہنگ و سائر گویند که آبتین بروزن کابتین نام پدر فریدون (۲) بمعنی کاہل النفس و (۳) نیکوکار (خاقانی شروانی ؎) خاصه سیمرغ کیست جز پدر رستم ٭ قاتل ضحاک کیست جز پسر آبتین (اردو) (۱) صاحب جامع اللغات فرماتے ہین کہ آبتین فریدون کے باپ کا نام ہے جسکو ضحاک نے قتل کیا اور فریدون نے کاوہ لوہار کی امداد سے ضحاک کو مار ڈالا اور خود بادشاہ ہوا (ع ؎) از مکافات عمل غافل مشو کانجام کار ٭ چہرۂ ضحاک رنگین کرد خون آبتین ٭ مؤلف۔ کہتا ہے کہ صاحب جامع اللغات نے اس شعر فارسی کے معنون پر کم توجہ فرمائی ہے۔ مصرع ثانی مین آپکو دھوکا ہوا ہے غالباً آپ نے اُس کا ترجمہ یون کیا ہے کہ آبتین کے خون نے ضحاک کو سرخ کیا یعنے ضحاک نے آبتین کو قتل کیا۔ صاحبان لغات فارسی نے اسکے عکس مین بیان کیا ہے یعنے آبتین کا لڑکا ضحاک کا قاتل ہے جس مصرع کے معنی سے صاحب جامع اللغات نے سند لی ہے۔ اسی سے لغات فارسی کے

قول کی تصدیق ہوتی ہے۔(ع) چہرۂ ضحاک رنگین کرد خون آبتین ٭ خون آبتین سے آبتین کا لڑکا مراد ہے۔ چہرۂ ضحاک رنگین کرنے سے قتلِ ضحاک مقصود ہے۔ واللہ اعلم بحقیقتہ الحال (۲) کاہل وجود۔ یعنی مجہول اور سست آدمی (آصفیہ) (۳) نیک مرد۔ نیک نہاد۔ نیک چلن۔ نیک خصلت۔ (آصفیہ)

آبچ بفتح باے عربی و سکون جیم فارسی بقول صاحب شمس (۱) نشانہ و تودۂ خاک کہ براے نشانہ مانند (۲) آلہ مزارعان (حکیم سوزنی ا۲۹ھ) پر کند روے زمین تیر تو در آماج گاہ ٭ بزر اگر آبچ نہ پنداری تو با تاج و کمند ٭ (اُردو) (۱) چاندماری کا چاند۔ نشانہ (۲) کسانوں کا آلہ۔ (زکی سلمہ) مد د شوق سے پہنچتا ہوں ٭ تیر سے پہلے میں نشانے پہ ٭

آبچرا بفتح جیم فارسی بقول صاحب بحر عجم (۱) غذاے اندکے کہ آنرا نہاری گویند و بجہت آبخوردن بخورند (۲) خوراک آدمی و جن و پری و وحوش و طیور۔ صاحب رشیدی این را آب چر نوشتہ است (مع سہ) علی الصباح صبوحی اگر نصیبم نیست ٭ بوقت چاشت چرا می دہی تو آب چرا ٭ (اُردو) نہاری مونث (آصفیہ) (۲) جانداروں کی غذا (مونث)

آبخ بفتح ثالث بقول صاحب محیط اعظم اسم زعرور و زعرور نوعے از فواکہ گویند کہ آن قسمے است از آلو و صحیح تر آنست کہ سیب صحرائی است (اُردو) جنگلی سیب (مذکر)

آبخست بقول صاحب برہان بروزن آبدست (۱) ہندوانہ (۲) خربوزہ

(۳) ہر میوہ کہ درون آن ترش و ضائع شدہ باشد (۴) مردم بد اندرون و بقول صاحب بحر عجم (۵) نام جزیرۂ - صاحب ناصری گوید کہ جزیرہ گلابش خواستہ و کوفتہ. خواجہ علی فرقدی گوید (س۵) روے ترکان ہست نازیبا و کست :: زرد و پرچین چون ترنج آبخست (اردو) (۱) تربوز (۲) خربزہ (۳) ہر ایک میوہ جو اندر سے بگڑا ہو (۴) بد باطن شخص (۵) ڈوبا ہوا ٹاپو (مذکر)

آبخو بلا اضافت ثالث بر وزن ناز بو بقول صاحب برہان جزیرۂ عمیق میان دریا را گویند یعنی درختان و نباتات او ظاہر بود لیکن آب داشتہ باشد و تعیش دران نتوانند کرد بخیال مولف - این مخفف آبخوست باشد و بقول صاحب ناصری خشکی میان دریا عمق بخاری س۵) کوئی کہ ہست مردم چشمم چو آبخو :: یا ہیچو ماہیے است کہ دارد بآب خو :: (اردو) پانی مین ڈوبا ہوا جزیرہ یا ٹاپو - (مذکر)

آبخواست بقول صاحب شمس (۱) جزیرہ کہ درمیان دریا ہاے بزرگ باشد (۲) زمین جزیرہ کہ آب آن خواستہ یعنی کوفتہ باشد (۳) خربزہ و ہندوانہ کہ آب بدو بیشتر رسیدہ و ترش ویرچین شدہ باشد - شمس فخری س۵) زوریاے تعظیم شاہ کریم :: بود ہفت گردون کمین آبخواستہا مولف گوید کہ آبخوست مخفف آبخواست باشد چنانکہ از وجہ تسمیۂ متذکرہ لفظ آبخواست پیدا است اندرینصورت آبخواست مرادف آبخوست - است

آبخوت بقول صاحب شمس مرادف آبخواست دور از راے مولف مخفف آن ہم -

آبخوست بقول صاحب برہان بر وزن نارپوست خشکی و جزیرۂ میان دریا و بعضے بایں معنی بفتح خا و سکون واو معدولہ گفتہ اند کہ بروزن خارلست باشد و جزیرۂ را خواستہ اند کہ آب دران متعفن و گندیدہ باشد بمرتبہ کہ دران

تعیّش نتوان کرد (۲) محلّے را نیز گویند کہ آب آن گندیدہ باشد و انرا آب گند ہم گویند (۳) بقول صاحب ناصری خربزہ و ہندوانہ کہ آب بسیار بآن رسیدہ ترش و پرچین گردیدہ۔ (عنصری) ہرطرف باد تند و فوج بلند تا بیک انجوست نشان افگندہ صاحب فرہنگ انندراج بحوالہ رشیدی گوید کہ آبخوست جزیرہ کہ آب آنرا خواستہ یعنی کوفتہ و ہموار و نرمش کردہ باشد کہ مخفف آبخواست است (اُردو) دیکھو آبخواست جس جزیرہ یا جس مقام کا پانی متعفّن ہوگیا ہو اسکو بھی فارسیون نے آبخوست کہا ہے

آبخون | بروزن وارگون بقول صاحب برہان مرادف آبخوست کہ جزیرہ و خشکی میان دریا باشد

آبدان | بروزن کاروان بقول صاحب بحر عجم مخفف آبادان کہ گذشت

آبدانی | بروزن کامرانی بقول ارسنہ مخفف آبادانی کہ گذشت (شانی تکلو) شانی زآبدانی عالم کنارہ کرد ✤ چندان کہ در جہان خرابش کسے ندید ✤

آبدن | بروزن نارون بقول صاحب انند مخفف آبدان

آبرون | بروزن وارگون بقول صاحب برہان بمعنی ہمیشہ زندہ باشد و آن نوعے از ریاحین بود کہ پیوستہ سبزمی باشد و برگ آن ہرگز نیفتد در تبریز و آذربایجان بسیار است و رنجہاے دیوار و جاے سایہ دارمی روید و بعضے گویند بستان افروز است۔ خوردن آن با شراب۔ کرم ہاے دراز معدہ را برآورد (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات ایک پھول کا نام جسکے پتّے کبھی نہین گرتے۔ **مؤلّف** کہتا ہے کہ غالبًا سدا بہار سے مراد ہے۔ بقول صاحب فرہنگ آصفیہ ایک نبات کا نام جو ہمیشہ سرسبز اور تازہ رہتی ہے جسے گل ہمیشہ بہار بھی کہتے ہین۔

آبزرفت | بقول صاحب جہانگیری با بامو قوف و زاے منقوط و راے مضموم بفارزہ

مرادف آبخست باشد۔ (حکیم طرزی) ؎ چون آبز رفت روے زشتش ٭ چندین عفن و ترش چرا شد ٭

آبس | بروزن ناکس بقول صاحب برہان شہرے و مدینہ ایست نامعلوم (اردو) ایک شہر کا نام۔ (ش)

آبست | بروزن پابست بقول صاحبان برہان و ناصری (۱) گوشت ترنج را گویند و امرا بہیہ پالنگ نیز خوانند۔ معدہ را زیان دارد (۲) و بکسر ثالث مخفف آبستن باشد (فغانی ؎) از یکشبہ ہمخوابی جود تو عجب نیست ٭ گز لاے ستردن بود آبست نعم راہ (اردو) (۱) ترنج کا گودہ (محیط) صاحب جامع اللغات نے آبست کا ترجمہ ترنج کا پوست کہا ہے

آبستا | بکسر بار عربی بقول صاحب شمس اللغات شرح کتاب ژند کہ بزعم مجوس بزرردشت فرود آمدہ (؎) چو اینجا معنی قران ندانم ٭ روم آنجا کہ آبستا بخوانم ٭ بعضے گویند کہ آبستا متن است بلغت فرس قدیم چون کسے نفہمید آنرا شرح کرد مسمی بہ ژند (اردو) کتاب ژند کی شرح جو بقول مجوسیان زردشت پر نازل ہوی۔

آبستان | بروزن تابستان بقول صاحب برہان (۱) بمعنی آبستن بود یعنی ہر حیوان کہ بچہ در شکم داشتہ باشد (۲) بمعنی پنہان داشتن نیز و بقول صاحب ناصری باردار بودن (مولوی معنوی ؎) دردزہ گر رنج آبستان بود ٭ بر جنین بشکستن زندان بود ٭ (اردو) بقول صاحب جامع اللغات (۱) حاملہ (۲) کسی چیز کا چھپا رکھنا۔ **مؤلف**۔ کہتا ہے کہ حاملہ سے وہ عورت مراد ہے جسکے پیٹ مین بچہ ہو۔ چار پایون کے لئے گابھن (آصفیہ)

آبستگی بروزن شایستگی بقول صاحب فرہنگ انندراج حمل (۱) (اردو) حمل مذکر آصفیہ

آبستن بروزن دانستن اگرچہ بصورت مصدر است ولیکن معنی مصدری ندارد بقول صاحب برہان (۱) ہر حیوان حاملہ (۲) نہفتہ و پنہان - مرادف آبستان بقول صاحب فرہنگ ناصری (۳) بارور بودن زن

مؤلف گوید کہ دیگرے از اہل لغت آبستن را بمعنائے مصدر نہ نوشتہ چنانکہ صاحب فرہنگ ناصری گوید (شفیع اثر مشہدی) عروس طبع ثنا خوان ذاتش از معنا ؛ شود بہ ننگ صدف زاب گوہر آبستن ؛ (مولوی معنوی) مریمان بے شوہرے آبست از مسیح ؛ خامشان بے لاف وگفتارے فصیح ؛ از کلام مولوی معنوی سند ادعاے صاحب ناصری بدست نمی آید ولیکن صاحب برہان در لفظ آبست کہ گذشت - انرا مخفف آبستن نوشتہ است

دریں شعر اگر لفظ آبست را ماضی از آبستن نگیریم ناگزیر باشد کہ لفظ شد را محذوف گیریم (اردو) (۱) حاملہ اور گابھن - (۲) چھپا ہوا - مخفی - (۳) حاملہ ہونا -

آبستن شدن (استعمال) بقول صاحب فرہنگ انندراج حاملہ شدن و بار در شدن و بار گرفتن و شکم داشتن (صائب ؒ) ہر کہ از آب حرام رشوت آبستن نشد ؛ تیغ اگر باشد ظرف مردانہ می گوید سخن - (اردو) حاملہ ہونا

آبستنِ فرزند کُش (اصطلاح) باضافت نون و ضم کاف عربی بقول صاحب ناصری (۱) کنایہ از دنیا و روزگار است (۲) زمین (سعدی ؒ) آبستنی کہ این ہمہ فرزند زاد و کشت ؛ دیگر کہ چشم دارد از و مہر مادری ؛

مؤلف گوید کہ ظاہر است کہ این شعر فقط سند آبستنِ فرزند کش نباشد - (اردو) (۱) دنیا - مؤنث (۲) زمین - مؤنث

آبستنِ فریاد (اصطلاح) باضافت نون بقول صاحب بحرعجم بربط و آن سازیست (اُردو) بربط۔ مذکر۔ بقول صاحب جامع اللغات طنبورہ کا ایک ساز و بقول صاحب نصیر اللغات ایک ساز کا نام جو مثل طنبورہ کے ہوتا ہے مگر تونبا بڑا اور دستہ چھوٹا ہوتا ہے۔

آبستنِ فریاد خوان (اصطلاح) باضافت نون بقول صاحب بحرعجم مرادف ماضیہ۔

آبستنہ بقول صاحب افسر اللغات (۱) زن حاملہ (۲) چاپلوس (اردو) (۱) حاملہ عورت (۲) خوشامدی۔

آبستنی بقول صاحب افسر اللغات حمل (اردو) حمل مذکر۔

آبستنی دادن (استعمال) بقول بہار گشنی دادن (اوحدالدین انوری ؎) گر ابر سر تیغ تو برکوہ ببارد ؂ آبستنی نار دہد مادر کان را ؂ (اردو) حاملہ کرنا۔ مادیان پر نر چھوڑنا مادۂ خرما میں نر کا سفوف پہنچانا۔

آبستنی ِ رود (استعمال) بقول صاحب فرہنگ انندراج بقلب اضافت رود زے کہ در آن در ردہ گیرد (نظامی ؎) چنین آمد از ہوشیاران روم ؂ کہ زاہد زنے بود زان مرز بوم ؂ بآبستنی رود بیچارہ گشت ؂ ز شہر و ز شوے خود آوارہ گشت ؂ (اردو) جننے کا دن۔

آبستہ بروزن وارستہ بفتح ثالث بقول صاحب برہان (۱) زمینے را گویند کہ بجہت زراعت مہیا کردہ باشند (۲) جاسوس کہ خبر گیرندہ باشد (۳) مردم چاپلوس و بکسر ثالث (۴) مرادف آبستان۔ (۵) زہ دان کہ بعربی انرا رحم خوانند۔ صاحب فرہنگ انجمن آراے ناصری گوید کہ آبستہ مخفف آب لبستہ باشد کہ براے کاشتن ہر چیز غالباً اول زمین را آب باید لبست (اردو) بقول صاحب جامع اللغات (۱) وہ زمین جو ہل جوتکر کھیتی

کے لئے درست کیجائے (۲) جاسوس۔ (مذکر) (عالم ۵) اگرچہ دل ہے کمال مضطر ملین تو کیون کر ملین کہ دلبر پہ پھرتے ہین جاسوس مانگتو

گھر گھر ادھر ہمارے اُدھر تمہارے :: (۳) حاملہ وبقول صاحب منتا (مع) چرب بان (۴) حاملہ (دیکھو آبستن) (۵) رحم بچہ دان۔ (مذکر) (آصفیہ)۔

آبسگون | بکسر ثالث و سکون رابع و ضم کاف فارسی و سکون باقی بقول صاحب برہان (۱) نام جزیرہ یا قریہ الیست از قرائے طبرستان نزدیک باسترآباد۔ میان آن وجرجان سہ روزہ راہ است (۲) و نام دریائے آنجا نیز ہست وجہ تسمیہ آن آب سکون آنست کہ رودخانہ کہ آنرا آبگون خوانند از جانب خوارزم آمدہ بدریائے خزر کہ آنرا آسکون می گویند داخل میشود وچون نزدیک بدریا میرسد بہ آہستگی و سکون تمام میرود بدان سبب آب سکون خوانند بعضے محل پیوستن آن رودخانہ را بدریا آبسکون نامند و جزیرہ نیز بودہ است نزدیک بدانجا انرا آب سکون می نامند۔ گویند وقتے کہ سلطان محمد خوارزم شاہ از لشکر تاتار گریخت بآن جزیرہ آمدہ روز عمرش بآخر رسید و الحال آن جزیرہ را آب گرفتہ است (رودکی لہ) گرفتہ روے دریا جملہ کشتی ہاے بر تو بہ زہر مدح خوانانت ز شروان تا بہ آبسگون :: (حکیم فرخی لہ) تو داری از کنار گنگ تا دریاے آبسگون :: تو داری از در کاکنج تا قصدار و تا مکران :: (اردو) (۱) ایک قریے یا جزیرے (۲) اور دریا کا نام۔

آبشت | بروزن پالست بقول صاحب برہان (۱) نہفتہ و پنہان۔ و بقول صاحب ناصری (۲) جاسوس کہ پنہانی رفتار کند (اردو) (۱) چھپا ہوا۔ مخفی۔ (آصفیہ) (۲)

جاسوس۔ (مذکر)۔

آبشت گاہ (استعمال) بفتح بائے عربی و سکون شین معجمہ بقول صاحب برہان (۱) خلوت خانہ و جائے نہفتن و نہان شدن (۲) ادبخانہ و مستراح (اردو) خلوت۔ خلوت سرا۔ (مونث) (۲) پاخانہ (مذکر) (داغ ؒ) تجھکو تو یاد خوب ہی ملنے کے ڈھنگ ہیں ٭ خلوت میں کیا نہاں ہیں کیا انجمن میں کیا ٭ (ولہ ؒ) انکو خلوت سرا میں بے پردہ ٭ صاف میدان پا کے دیکھ لیا ٭۔

آبشتگہ (استعمال) بقول صاحب برہان مخفف و مرادف ماضیہ۔

آبشتن بروزن پالبتن و بکسر بائے عربی نیز بروزن دانستن بقول صاحب جہانگیری پوشیدہ داشتن۔ (سالم التصریف) و بقول صاحب نواد ربہمین معنی بلا مدہم و بقول صاحب برہان (۲) نہفتہ شدن (۳) خلوت خانہ (۴) متوضا۔ (اردو) (۱) چھپانا۔ پوشیدہ رکھنا (۲) چھپنا۔ چھپ جانا۔ (۳) خلوت۔ خلوت سرا (مونث) (۴) طہارت خانہ (مذکر) (آصفیہ) (داغ ؒ) چھپائے سے چھپتا نہیں راز الفت ٭۔

آبشتن گاہ (استعمال) بقول صاحب نوادر مرادف آبشت گاہ (فریع الدہر ؒ) نہ ہمین باز شناسند زعنبر سرگین ٭ نہ گلستان بشناسند نہ آبشتن گاہ ٭۔

آبشتن گہ (استعمال) بقول صاحب نوادر مخفف و مرادف ماضیہ۔

آبشگاہ و آبشگہ (استعمال) بقول صاحبان ہفت قلزم و سروری مرادف آبشتگاہ۔

آب شم (استعمال) بقول صاحب فرہنگ انندراج بحوالۂ فرہنگ فرنگ۔

بدون اضافت. بفتح شین معجمہ (۱) خانہ کرم پیلہ (۲) فضلۂ ابرشم (اُردو) پیلہ کویا ابریشم (مذکر) (آصفیہ) (۲) ریشم کا فضلہ (مذکر)

آبِشن | بکسر بائے موحدہ بقول صاحب فرہنگ انندراج پیراہن زیر جامہ کہ ہنگام عروسی داماد را بپوشانند (اردو) تہ پوشی (مونث) (آصفیہ)

آبلفت | بفتح ثالث بروزن وارفت بقول صاحب برہان مخفف و مرادف آبافت باشد (حکیم ناصر خسرو ؎) تن ہمان خاک گران سیہ است ارچہ بہ شارہ و آبلفت کنی قرطہ و شلوارش ۔۔ (ناصری)

آبکامہ | (اصطلاح) بدون اضافت بروزن کارنامہ بقول صاحب بحر عجم چیزیست کہ از حموضات متعدد مثل ماست و خمیر و سرکہ درست کنند و آنرا نانخورش سازند (مومن استرابادی ؎) ہزار شکر کہ از تلخ و شور خوداے چرخ ۔۔ نہ ایم منتظر از شہد و آبکامۂ تو ۔۔ (اردو) ایک نانخورش جسکو عراق فارس میں بناتے ہیں بقول صاحب محیط اعظم کانجی

آبکشین | (اصطلاح) بفتح کاف عربی و کسر شین معجمہ بقول صاحب انند برنجن و دستبند (اردو) پہنچی ۔ کنگن ۔ دونوں زیورات کے اقسام سے ہین جنکو عورتین کلائی مین پہنتی ہین کنگن کو چوہے دتیان بھی کہتے ہین ۔ (آصفیہ)

آبکم | بفتح کاف عربی بقول صاحب انند نوعے از مار (اردو) سانپ کی ایک قسم

آبکانہ | بقول صاحب برہان جامع مرادف آپکانہ

آبکورکش | (اصطلاح) بفتح کاف عربی بقول صاحب انند فرومایہ و کمینہ (اردو)

کمینہ۔ ارذل (میر حسن سه) پیرہن پہنے اگر کتنے ہی ارذل تو بھی * گفتگو سے منہ چھپے اسکی تو بو پیاز کیطرح *

آبگین خانہ (اصطلاح) بدون اضافت۔ بقول صاحب شمس اللغات زنبور خانہ (اردو) چھتّا۔ بقول صاحب فرہنگ آصفیہ۔ زنبور خانہ (مذکر)

آبگینہ بسکون باے عربی وکسر کاف فارسی وفتح نون بقول صاحب برہان۔

(۱) شیشہ و بلور (نظیری نیشاپوری سه) سواد دل ز مے سال خوردہ روشن کن * کہ عینک بصرش ز آبگینہ حلبی است * (اردو) شیشہ و بلور (مذکر) (آصفیہ) (سه) زاہد تجھے قسم ہے خدا کی ادھر تو آ * کیا نور سا جھلکتا ہے شیشہ کے جام مین * اردو مین آبگینہ بھی مستعمل ہے (مذکر) (آتش سه) آبگینہ سے ہے نازک دل بیمار آتش * بدمزاجی سے میری رکھتے ہین غمخوار لحاظ * (رشک سه) ہو گیا یار مرے دل سے شکستہ خاطر * آبگینے سے تعجب ہے کہ خارا ٹوٹا *

(۲) آبگینہ بمعنی الماس * آن جوہریست مشہور (اردو) الماس ہیرا (مذکر) (امیر اللغات)

(۳) آبگینہ بمعنی شراب انگوری و بقول بہار این مجاز است (خواجہ نظامی سه) چو آن جام کیخسرو الی تمام * بجام آبگینہ چہ باید فشاند * بقول صاحب رشیدی مصرع ثانی در بعض نسخ چنین یافتہ شد (ع) زجام آبگینہ چہ باید فشاند * صاحب رشیدی گوید کہ بر تقدیر صحت مصرع ثانی اول الذکر آبگینہ بمعنی صراحی باشد۔ مؤلف۔ را با صاحب برہان اتفاق است۔ (اردو) انگور کی شراب (رند سه) مے چھٹیگی مجھسے کیونکر

مے سے ہے میرا خمیر ✤ مجھ کو گھٹی مین پلائی ہے شراب انگور کی ✤

(۴) آبگینہ کنایہ از دل عاشق (اردو) عاشق کا دل (مذکر)

(۵) آبگینہ کنایہ از اشک چشم عاشق (اردو) عاشق کی آنکھون کے آنسو (مذکر) میرنے شیشہ کو اشک سے استعارہ کیا ہے (ع) شیشہ بازی تو تنک دیکھنے آ آنکھون کی ✤ ہر پلک سے مری آنکھون کی روان ہے شیشہ ✤

(۶) آبگینہ بقول صاحب ناصری۔ شیشۂ شراب (ازرقی قطعہ) زان شرابے خورد باید جرم آن یاقوت رنگ ✤ کز فروغش سیگون ساغر شود یاقوت سان ✤ آبگینہ عکس آن چون نور بر دست افگند ✤ دست بیرون کرد پنداری کلیم از بادبان ✤ (اردو) شیشہ (مذکر) بوتل۔ (مونث)

(۷) آبگینہ بقول صاحب ناصری۔ یخ (حکیم ازرقی ع) بگداخت آبگینۂ شامی در آبدان ✤ وز آب چشم ابر بجنبید بوستان ✤ مخفی مباد کہ بعض از اہل لغت آبگینۂ شامی را با شیشۂ صافی مخصوص کردہ اند و صاحب فرہنگ ناصری آبگینہ شامی را یخ گرفتہ و یخ را منسوب بملک شام کردہ است (اردو) یخ (مونث) (آصفیہ)

(۸) آبگینہ بقول صاحب شمس عرش و کرسی (اردو) عرش (مذکر) کرسی (مونث) (ناسخ ع) کیا بیان ہو رفعت قصر جلال مرتضیٰ ✤ عرش اعظم بھی برائے سائبان پیدا ہوا ✤ (اسیر ع) کرسی یہ پکاری آؤ آؤ ✤ گھر آپ کا ہے قدم بڑھاؤ ✤

(۹) آبگینہ بمعنی افلاک (اردو) افلاک (مذکر) (بحر ع) آج دنیا مین گلہ کرتے ہین جو

افلاک کا ٭ کل وہی زیر زمین شکوہ کرین گے خاک کا ٭

(۱۰) آبگینہ بمعنی شیشہ خانہ (اردو) آیینہ خانہ (مذکر) (آتش ؎) نظر آتی ہین سو صورتین ہی صورتین مجکو ٭ کوئی آیینہ خانہ کارخانہ ہے خدائی کا ٭

(۱۱) آبگینہ بمعنی تاب خانہ کہ بقول صاحب برہان درانجا بخارے وتنورے باشد و خانۂ کہ زمین آن را مانند زمین حمّام مجوّف کردہ باشند و آتش دران فروزند تا گرم شود و ایّام زمستان درانجا بسر برند و خانۂ بزرگ تابستانی و خانۂ کہ دیوار آن از آیینہ باشد (اردو) بقول صاحب جامع اللغات وہ مکان جسمین گرمی زیادہ ہو یا آگ جلتی رہے و بقول صاحب نصیر اللغات حمّام اور وہ مکان جسمین تنور روشن ہو یا دھوان رہے۔ (وہ مکان جسکی دیوارین آئینہ کی ہون۔ مولف)

(۱۲) آبگینہ بقول صاحب انند۔ مشربہ (اردو) پیالہ (مذکر)

(۱۳) آبگینہ بقول بہار آیینہ (صائب ؎) از آبگینہ پشت بدیوار دادہ است ٭ سیماب از مشاہدۂ اضطراب ما ٭ (ولہ ؎) گناہ زشتی خود را بآبگینہ منہ ٭ مکن چو تنگدلان شکوہ از زمانۂ خویش ٭ (اردو) آیینہ (مذکر) (ذوق ؎) خاک آئینہ سے ہے نام سکندر روشن ٭ روشنی دیکھتا گر دل کی صفائی کرتا ٭

آبگینہ خانہ (استعمال) بدون اضافت بقول صاحب بحر عجم (۱) آیینہ خانہ۔ (۲) آسمان (اردو) آیینہ خانہ۔ دیکھو آبگینہ کا نمبرا (۲) آسمان (مذکر)

آبگینہ در جگر شکستن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب فرہنگ انند سراسیمہ و بیقرار

شدن (اردو) بے قرار ہونا۔ پریشان ہونا۔

آبگینۂ شامی (اصطلاح) باضافت ہائے ہوز بقول صاحب شمس و فرہنگ انند آئینہ کہ در غایت صفا باشد (اردو) بقول صاحب جامع اللغات وہ شیشہ جو عمدہ ہوتا ہے

آبگینہ شکستن (مصدر اصطلاحی) مخفی مباد کہ آبگینہ بمعنی شیشہ و جام آمدہ و شیشہ شکستن بقول صاحب بحر عجم پر خوردن شراب است و جام شکستن بقولش رسوا کردن پس از آبگینہ شکستن رسوا کردن مراد باشد کہ بصلہ بر آید چنانکہ بیدل گوید (ے) نازک دلان باغ تو

چون شبنم سحر ٭ بر روے برگ گل شکنند آبگینہا ٭ حضرت بیدل مضمون نازکے پیدا کردہ است وگویدکہ نازک دلان زبرگ گل کا رنگ می گیرند و جام را بر برگ گل می شکنند یعنی از منتہاے نزاکت برگ گل را کہ خود دعواے نزاکت دارد شرمندہ می کنند (اردو) شرمندہ کرنا۔

آبگینہ طارم (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم آسمان (اردو) آسمان (مذکر)

آبگینہ گون طارم (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم مرادف آبگینہ طارم۔

آبلوج بسکون ثالث وضم لام و واو معروف ساکن بقول صاحب برہان کلہ قند و بقول صاحب بحر عجم مطلق قند (جامی قطعہ) تا آبلوج ہیچو تبرزد نشد بطعم ٭ تا چون نبات نیست بپیش نظر شکر ٭ بادا نہادہ در دہن دولتت مقیم ٭ دست نشاط عیش بفتح و ظفر شکر ٭ (اردو) بقول صاحب آصفیہ کلہ قند کو اردو میں مصری کی کوزہ کہتے ہیں۔ قند بھی اردو میں مستعمل ہے (اسیر ے) اب وہ مزہ نہیں لب شیرین کے قند میں ٭ چوکا ہوا ہے یہ کسی خدمت رسیدہ کا ٭۔

آبلوک | بسکون ثالث وضمّ لام بقول صاحب فرہنگ انجمن آراے ناصری مرادف نافیہ ۔

آبلہ | بکسر باے عربی و فتح لام (۱) بقول بہار گنبد آب کہ ترجمہ حباب است و بقول صاحب برہانِ جامع ۔ (۲) علّت ورم و جوشش معروف صاحب فرہنگ انند گوید کہ آبلہ بمعنی آبلہ دارہم آمدہ اکثرے از صاحبان لغت آبلہ را ترک کردہ اند بہار گوید کہ (خاریدہ) صفت آبلہ باشد و از تشبیہات اش (۱) تنور (۲) جوے (۳) جوباک (۴) جرس (۵) چشمۂ کوثر (۶) خیمہ (۷) دیدہ بینا (۸) دیدہ ور (۹) سبوے (۱۰) صدف (۱۱) عقدہ (۱۲) غنچہ (۱۳) قدح (۱۴) کفش (۱۵) گوش ۔ (خان آرزو ۵۱) چگونہ قطع شود راہ غم کہ در ہر گام ٭ تنور آبلہ آرد بجوش طوفان را ٭ (بیدل ۵۴) خاکسار تو طپیدن کند آغاز چرا ٭ جرس آبلہ بیرون دہد آواز چرا ٭ (صائب ۵۵) چہ شکایت کنم از گرمی صحراے طلب ٭ منکہ ہر آبلہ ام چشمۂ کوثر شدہ است ٭ (غنی ۵۶) خیر آمدن لشکر خاراست اینجا ٭ خیمۂ آبلہ گرد دست دہر بر پا کن ٭ (صائب ۵۷) بے دیدۂ بینا چہ گل از خار توان چید ٭ زخم است بپا ئیکہ درو آبلہ نیست (صائب ۵۸) خار را تشنہ جگر سر بہ بیابان ندہد ٭ ہر کہ چون آبلہ در راہ طلب دیدہ ور است ٭ (صائب ۵۹) امید وار نباشم چرا بنومیدی ٭ سبوے آبلہ پر از شراب می گردد ٭ (ابوطالب کلیم ۶۰) در بیابان طلب از اثر گرم روی ٭ صدف آبلہ را پر ز شرر یافتہ ام ٭ (صائب ۶۱) غنچۂ آبلہ ام برگ قناعت دارم ٭ روزی من ز دو عالم سر خارے باشد ٭ (صائب ۶۲)

قدم از صدق درین مرحلہ می باید زد ؛ مے لعل از قدح آبلہ می باید زد ؛ (ابوطالب کلیم ۹۵۱ھ) بسیار کفش آبلہ ہا پارہ میشود ؛ تا کس سراغ آن گہر بے بہا کند ؛ (سید حسین خالص ۱۱۵۱ھ) از ضعف تن بکوے تو چون پاے میرسد ؛ مشکل بگوش آبلہ آواز پا رسد ؛ **مؤلف**۔ گوید کہ در کلام صائب نمبر (۸) دیدہ در صفت آبلہ باشد نہ تشبیہ آن و در کلام خالص نمبر (۱۵) گوش تشبیہ آبلہ نباشد و چشمۂ کوثر را در تشبیہات آبلہ مخصوص کردن درست نیست بلکہ مطلق چشمہ تشبیہ آبلہ باشد (اردو) بقول میر آبلہ مرکب ہے آب اور لہ سے۔ لہ کلمہ تصغیر ہے جیسے چراغلہ جگنو کو کہتے ہین۔ (۱) بُلبلا حباب (مُذکر) (آصفیہ (۲) چھالا۔ پھپولا۔ (مُذکر) (امیر) (ناسخ ۱۲۵۴ھ) ناسخ اپنے دن پھر بگے دشت غربت مین اگر ؛ آبلہ ہر ایک تلوے کا گہر ہوجائے گا ؛ صاحب جامع اللغات فرماتے ہین کہ آبلہ وہ چھالا ہے جو زیادہ کام کرنے سے ہاتھ اور زیادہ چلنے سے پانون مین پڑجاتا ہے اور بیماری چیچک مین بھی بدن پر آبلے نکل آتے ہین

آبلہ از ہم گسستن (استعمال) بہار ذکر این می کند و از معنی ساکت۔ **مؤلف** گوید کہ شکستن آبلہ باشد از کثرت اتصال یکدیگر چنانکہ صائب گوید (۱۱۰۰ھ) ز بسکہ آبلۂ دل زہم نمی گسلد ؛ نفس برشتہ گوہر کشیدہ می ماند ؛ (اردو) آبلے ٹوٹنا۔ کثرت اور ایک دوسرے کے دباو کی وجہ سے۔ (نسیم ۱۲۰۰ھ) کی گہر ریزی ہمارے آبلون نے لوٹ کر ؛ تھا متاع عمر جو وقف بیابان ہوگیا ؛

آبلہ بر پاے ریختن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار عبارت از گریزانیدن و سرگشتہ و آوارہ کردن و عاجز و درماندہ گردانیدن است

(نظامی ؎) ز پیکان ترکان آن مرحله ٭ توان ریخت بر پاے شان آبله ٭ و در بعض نسخ این شعر چنین بنظر آمده (؎) ز پیکان ترکان این مرحله ٭ توان ریخت در پاے روس آبله ٭ از ینجاست که بعض صاحبان لغت این را براے مصدر اصطلاحی (آبله در پاے ریختن) سند گیرند (اردو) بھگا دینا آواره کرنا بقول امیر سرگردان اور پریشان کرنا (ناسخ ؎) خاک اُڑا دی کردیا جنگل مین آواره مجھے ٭ چرخ سمجھا گرد باد دامن صحرا مجھے ٭۔

آبله بر دوش کردن
(مصدر اصطلاحی) بار گران بر سر نهادن (بیدل ؎) چه بار کلفتی اے زندگی که همچو حباب ٭ تمام آبله بر دوش کرده ما را ٭ (اردو) بار گران مین مبتلا کرنا ۔ بھاری بوجھ سر پہ لاد دینا ۔

آبله بستن
(مصدر اصطلاحی) آبله پیدا کردن بهار ذکر این می کند و از معنی ساکت (محمد میرک نظمی خراسانی رباعی) دی وعده وصلش چو زبان گله بست ٭ جانم ز صبوری کمر حوصله بست ٭ چندان ره انتظار را پیمودم ٭ کز اشک پیاپے مژه ام آبله بست ٭ (اردو) آبلے ڈالنا ۔ چھالے پیدا کرنا (آتش ؎) اس قدر مجھسے زمانه کی ہوا ہے برخلاف ٭ کیا عجب بوسے حنا ڈالے بدن مین آبلے ٭ امیر نے آبلے ڈالنے کے ضمن مین چھالے پیدا کرنیکو بھی بیان فرمایا ہے ۔

آبله بیرون دادن
(مصدر اصطلاحی) بیرون آوردن و ظاهر کردن آبله بهار ذکر این می کند و از معنی ساکت (صائب ؎) دل پر خونم اگر آبله بیرون می داد ٭ از گهر با دیه را دامن دریا می کرد ٭ عجب است که صاحب فرهنگ اندراج این را مترادف آبله از هم گسستن ـ گوید (اُردو) آبلے نکالنا

آبلہ پا (استعمال) بدون اضافت بقول بہار کسے کہ پاے او آبلہ برآوردہ باشد و باضافت ثالث آبلۂ کہ در پا برآید (مسیح کاشی ؎) سربسر راہ تمناے تو دشت نمک است آن نمک ساز باین آبلہ پا ارزانی ❊ (ظہوری ؎) در رہ کعبہ ز تقسیم بآرایش فرق ❊ گل خارش بہ نم آبلۂ پا بشگفت ❊ (اردو) (۱) آبلہ پا اردو مین مستعمل ہے (بحر ؎) سیر اس سبزۂ عارض کی ہے دشوار بہت ❊ اے دل آبلہ پا راہ مین ہین خار بہت ❊ (۲) پاؤن کا آبلہ (مذکر)

آبلہ پایان جستجو (اصطلاح) باضافت نون بقول صاحب بحر عجم سالکان راہ طلب (اردو) راہ معرفت مین دوڑنے والے۔

آبلہ پرور (اصطلاح) بہار گوید کہ در صفات پاے مستعمل پاے آبلہ دار را آبلہ پرور گویند کہ او آبلہ را نگہدارد و می پرورد۔ اسم فاعل است از مصدر اصطلاحی (آبلہ پروردن) کہ می آید (کلیم ؎) خضر این بادیہ را چند نشان است کلیم ❊ اوّل ان کو قدم آبلہ پرور دارد ❊ (اردو) آبلہ دار۔

آبلہ پروردن (مصدر اصطلاحی) آبلہ در پا پیدا کردن و سختی کشیدن (اسیر ؎) سرکے میشود شکنجہ کش دامن وطن ❊ پاے طلب کہ آبلہ پرور دغیر نیست ❊ و ربعض نسخ مصرع ثانی چنین است ع پاے طلب کہ آبلہ پرورد غربت است ❊ (اُردو) آبلے پیدا کرنا۔ سختی کھینچنا۔ سختی اُٹھانا۔ سختی جھیلنا۔

آبلۂ پستان (اصطلاح) باضافت ہاے ہوز بقول صاحب بحر عجم تکمۂ پستان و عقدۂ پستان و سرپستان باشد (سنجر ؎) نیم از پرورش مادر گیتی راضی ❊ زانکہ خون خوردہ ام از آبلۂ پستانش ❊ (اُردو) ڈھٹنی (آصفیہ) وہ تکمہ جو عورت کے پستان پر ہوتا ہے (مع)

(۲۰)

آبلۂ تنِ رزان (اصطلاح) باضافت
ہاے ہوز و نون اول بقول صاحب ناصری
کنایہ از دانہ ہاے آبدار انگور است کہ از
جسم رز بیرون تراویدہ (اُردو) دانہ ہاے
انگور جو تر و تازہ ہون۔

آبلۂ جام (اصطلاح) باضافت خاص
بقول صاحب فرہنگ انند حباب باشد (اُردو)
حباب (مُذکر)

آبلۂ چشم (اصطلاح) باضافت خاص
بقول صاحب انند نقطۂ سپید کہ در چشم باشد (اردو)
پھولا (مُذکر) پھلّی (مونث) (آصفیہ)

آبلہ چیدن (مصدر اصطلاحی) شکستن (۱۸۱)
آبلہ باشد (نظیری نیشاپوری ؎) آبلے
بسخ از آبلہ گفتم بر سانم ؛ وادی بر ہم
ریخت تفت آبلہ چین را ؛ (اُردو) آبلہ توڑنا
(اسیر ؎) ہمجنس کے ہمجنس نہین درپے
ایذا ؛ توڑے نہ کبھی خار مژہ آبلۂ اشک ؛

(۱۸۲) **آبلہ خاستن** (مصدر اصطلاحی) آبلہ
پیدا شدن باشد چنانکہ خسرو گوید ؎
بزیر ہر کف پاے دُرر نمود چنان ؛ کہ گوئی
آبلہ ہا خاست است در کف پاے ؛ (اُردو)
آبلہ نکلنا۔ آبلہ پیدا ہونا۔ (ناسخ ؎) آبلے
چیچک کے جب نکلے عذار یار پر ؛ بلبلونکو
برگ گل پر شبہۂ شبنم ہوا ؛ (ظفر ؎) آبلہ پیدا
ہوا داغ دل مضطر کے پاس ؛ چاہیے تھا
واقعی شیشہ بھی ہان ساغر کے پاس ؛

(۱۸۳) **آبلہ داشتن** (استعمال) آبلہ دار بودن
چنانکہ محمد سعید اشرف گوید (؎) نے ہمین
دارد براہت پاے مجنون آبلہ ؛ کردہ است
از نقش پایش روے ہامون آبلہ ؛ (اُردو)
آبلہ رکھنا۔ (فی البدیہۂ نظم طباطبائی ؎) آبلے
پاؤن مین رکھتی ہے جو تاک انگور ؛
فرش مخمل کا ہوا راستہ چلنے کے لئے ؛

آبلہ در پا ریختن (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب بحر عجم مرادف آبلہ بر پاے ریختن۔

(۶۱۳) **آبلہ در پا شگافتن** (مصدر اصطلاحی) بکاف عربی کنایہ از بسیار تکاپو کردنست۔ ظہوری (ع) شدتا بہ آب و خاک رہ جستجوے گل ہٗ درسعی بسکہ آبلہ در پا شگافتم ہٗ (اردو) نہایت تگ و دو کرنا۔ (دوڑ دھوپ کرنا آصفیہ)

آبلہ در زیر پا شکستن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم کنایہ از کمال سبکروحی و کم آزاری صاحبان بہار عجم و فرہنگ انند راج ہمین اصطلاح را باثبات می گیرند و ہمین معنی ازو پیدا می کنند۔ **مولف** گوید کہ کمال سبکروحی آبلہ نون نفی را محفوظ دارد و کلام صائب سند آنست (ع) از باغم اگرچہ دو تا گشت قامتم ہٗ شکستہ است آبلہ در زیر پاے ما ہٗ (اردو) سبکروح اور سبک بار رہنا (فی البدیہہ نظم طباطبائی ع) پائی ہے عمر ابد قطع تعلق کرکے ہٗ جب سبکروح ہوا مین تو سبک بار رہوا ہٗ

(۶۱۵) **آبلہ در مژگان داشتن** (مصدر اصطلاحی) کنایہ از گریستن است چنانکہ بیدل گوید (ع) آخر از عجز چو گل اشک دوا ندیم بچشم ہٗ پاے خوابیدۂ ما آبلہ در مژگان داشت ہٗ (اردو) رونا

(۶۱۶) **آبلۂ دل** (استعمال) آبلہ کہ در دل افتد و پیدا شود (صائب ع) ز نوک ہر مژہ امروز می چکد آتش ہٗ مگر بآبلۂ دل رسید نیشترش ہٗ (اردو) دل کا آبلہ (مذکر)

(۶۱۷) **آبلۂ دل شگافتن** (استعمال) باضافت خاص وکاف عربی چاک زدن آبلۂ دل باشد (شانی مشہدی ع) شانی شگافت آبلۂ دل شب وداع ہٗ او رفتار دے این غزل عاشقانہ ماند ہٗ (اردو) آبلے توڑنا۔ (دیکھو آبلہ چیدن)

آبلۂ دل شکستن (مصدر اصطلاحی)

باضافت خاص بقول صاحب بحر عجم فرو نشستن آتش دل و تسکین یافتن آن (صائب ؎) دید چو خونین دلم لالہ ستان خاک را ۞ آبلۂ دل شکست شیشۂ افلاک را ۞ (اردو) دل کی آگ بجھنا۔ جی ٹھنڈا ہونا (ذوق ؎) ہم آپ جل بجھے مگر اس دل کی آگ کو ۞ سینے مین اپنے ذوق نہ پایا بجھا ہوا ۞ (تسلیم ؎) وصل کے دن شربت دیدار سے ۞ آگ بجھی طالب دیدار کی ۞

آبلہ دمیدن (استعمال) بقول بہار آبلہ برآمدن و ظاہر شدن آبلہ و جوشزدن آن باشد (خسرو در تعریف شراب گوید ؎) بود برآتش قدمش دیر پاے ۞ زانش دمید آبلہ سرتا بپاے ۞ (اردو) آبلے نکلنا۔ آبلے پڑجانا۔ (دیکھو آبلہ خاستن) (آتش ؎) کون سرگردان نہین ہے جستجوے یار مین ۞ پڑگئے ہین پاے شیخ و برہمن مین آبلے ۞۔

آبلۂ دولابی (اصطلاح) باضافت خاص بقول صاحب بحر عجم آبلۂ کہ بہ شدنش و آب برداشتنش دور دارد۔ یعنی بہ شود و باز آب بردارد و پس ازان بہ گردد و باز تازہ شود۔ ہلم جرا ازینجاست کہ این را آبلۂ دولابی نام نہادہ اند کہ سلسلۂ آب برداشتنش یعنی تازہ شدنش جاری باشد (سالک یزدی ؎) خار خشکم کہ درین بادیہ از بے آبی ۞ مید ہد آب مرا آبلۂ دولابی ۞ (اردو) بھریا پھوڑا صرف نواح سہارنپور مین کہا جاتا ہے (مذکر) وہ آبلہ جو التیام پاکر پھر ہرا ہو جاتا ہے اور یہ سلسلہ مدت تک جاری رہتا ہے۔

آبلۂ رخ فلک (اصطلاح) باضافت خاص بقول صاحب بحر عجم ستارگان۔ (اردو) تارے۔ ستارے۔ (مذکر) (ناسخ ؎)

تھا فلک حیرت مین یہ ثابت ہین یا سیارے ہین * یہ تیری جوتی کے جو کل چمکے ستارے رات کو *۔

(۱۴) آبلہ رو (استعمال) بدون اضافت صفت کسے است کہ بر رو نشان آبلہ دارد (غنی ؎) ہر کرا چشم بر خسار نکو می باشد * شمع پیش نظرش آبلہ رومی باشد (اردو) چیچک رو (آصفیہ)

آبلۂ روز (اصطلاح) باضافت خاص بقول صاحب بحر عجم آفتاب۔ (اردو) آفتاب (مذکر) (میر ؎) اگر روز بے نقاب ہوا تھا وہ صبح کو * اب تک ہے آفتاب جہانتاب کے زوال *۔

آبلہ ریختن (استعمال) بدون اضافت (۲)

آبلہ ریز بقول بہار صفت پا است مولف گوید کہ درین شک نیست کہ آبلہ ریز صفت است ولیکن تخصیص این با پا نا قابل تسلیم است کہ عرفی در کلام خود جگر آبلہ ریز ہم آوردہ است (صائب ؎) بپاے آبلہ ریز آنقدر تر جستم * کہ غوطہ زد بہ گہر رشتہ ہاے موج سراب * (عرفی ؎) ما دست و دہن سوختۂ نغمۂ عشقیم * و دوزخ جگر آبلہ ریز از نفس ماست * خلاصہ اینست کہ استعمال آبلہ با مصدر ریختن آمدہ و از آبلہ ریز عضوے مراد است کہ ریزش آبلہ ازان جاری باشد (اردو) آبلہ ٹپکنا محاورۂ اردو مین مستعمل ہے بقول امیر چھالے مین مادہ آجانے سے جلن ہونا۔ آبلہ بہنا آبلہ پھوٹنا۔ آبلہ پھوٹ بہنا بھی کہا جاتا ہے۔ دیکھو امیر اللغات۔ پس عضو آبلہ ریز کا ترجمہ بہتا ہوا آبلہ رکھنیوالا عضو ہو سکتا ہے (قلق ؎) الٰہی خیر ہو کچھ آج رنگ بے ڈھب ہے * ٹپک رہا ہے کئی دن سے آبلہ دل کا * (رند ؎) دل مرا شیشہ نہ تھا دیتا صدا جو ٹوٹ کر * بہ گیا ہمراہ اشک اک آبلہ سا پھوٹ کر * (آتش ؎) پھوٹ کر آبلون نے

خشک زبانین ترکین * تمسے شرمندہ مین
اسے خار مغیلان نہ گیا * (وزیر سے) آبلے
پھوٹ بہے دل کے بھرآئین آنکھین پیپ
مین آب گہر اب تو ہے گوہر کے عوض * ۔

آبلہ زار (استعمال) بدون اضافت بقول
بہار از عالم گلزار است (واله ہروی سے)
ہر موے من از رنج سفرہاے نگاریست *
چون رشتۂ تسبیح تنم آبلہ زاریست * خلاصہ
اینست کہ آبلہ زار جاے باشد کہ در وے آبلہ
با بدمد ۔ بہار گوید کہ زار حرفیست کہ در محل
کثرت اشیا استعمالش کنند چنانکہ گلزار و لالہ زار
و بقول صاحب برہان زار مکان روئیدن
باشد ہمچو لالہ زار و بمعنی انبوہی و بسیاری
ہم (اردو) وہ عضو جسمین آبلے پڑگئے ہون
چھالے پیدا ہوئے ہون ۔

آبلہ زدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب
تحقیق آبلہ پیدا کردن و آبلہ دار شدن کہ
مرادف آبلہ کردن باشد ۔ (طغرا سے)
ز آواز ہر شعلۂ بلبلہ * زدہ پردۂ گوش
جام آبلہ * (خالص صفاہانی سے) حق القدم
گرفت گہرہاے نیمرو * پاسے کسیکہ آبلہ
زد در سراغ ما * (اردو) آبلہ دار ہونا۔ چھالے
نکالنا ۔ آبلے پیدا کرنا (امیر) دیکھو آبلے اٹھانا

(۳۱۹) **آبلہ شکستن** (استعمال) شکستن آبلہ باشد
لازم و متعدی ہردو چنانکہ بیدل گوید (سے)
مانند نقش پا بگل عجز خفتہ ایم * بر ما ہزار آبلہ
باران شکست و ریخت * (اردو) آبلہ ٹوٹنا ۔
توڑنا ۔ (امیر اللغات)

(۳۲۰) **آبلہ فتادن** (استعمال) پیدا شدن آبلہ
باشد مرادف آبلہ خاستن ۔ (قاسمی گونا
بادی سے) جبین شان پراز چین چو رخسار
آب * فتادہ بروآبلہ چون حباب *

آبلہ فرسا (استعمال) بقول بہار در صفات
آبلہ فرسود پاسے مستعمل و سندے کہ از کلام

(۴ ۔ دیکھو لفظ زار ۔ بہار)

صائب پیش می کند در بحث آبلہ فرسود
کردن می آید حاصل اینست کہ آبلہ فرسود
صفت پاے باشد کہ بسیار تک ودو کند چنانکہ
آبلہ او فرساید فرسودن بمعنی بغایت کہنہ
شدن و پامال گردیدن واز ہم ریختہ شدن
ومحو گردیدن آمدہ کذا فی بحر العجم۔ (اُردو)
اردو میں فرسودہ۔ سال خوردہ۔ پرانی
اور بوسیدہ چیز کو کہتے ہین۔ فرسودہ حال
بمعنی خستہ حال مستعمل ہے لیکن پاؤن کی
صفت مین پاے آبلہ فرسا و آبلہ فرسود
کا ترجمہ یون ہو سکتا ہے کہ وہ پاؤن جسکے
آبلے پس گئے ہون۔

آبلہ فرسود کردن پا (مصدر اصطلاحی) (۳۳۱)
باضافت نون تکاپوے بسیار و تک و تاز
کردن باشد چنانکہ صائب گوید (ع) مناسب
چہ کنی پاے طلب آبلہ فرسود ٭ ہر کس
بمقامے کہ رسید است رسید است ٭ (اُردو)
دوڑنا دھوپنا۔ تک و دو کرنا۔ دوڑ دھوپ
کرنا۔ (آصفیہ)۔

(۳۳۲) **آبلۂ فرنگ** (اصطلاح) باضافت خاص
مرضے است مشہور کہ آتشک نام دارد۔
صاحب برہان بضمن آتشک می فرماید کہ
آبلۂ فرنگ ہمین مرض است۔ (اردو)
بقول امیر آبلہ فرنگ وہ بیماری ہے جسکو
باد فرنگ اور آتشک بھی کہتے ہین۔
یہ مرض قدیم زمانہ مین نہ تھا ہندوستان
مین اہل ہند اور اہل فرنگ کے اختلاط
سے بسبب اختلاف طبائع پیدا ہوا طب کی
پرانی کتابون مین اس کا ذکر نہین ہے۔

(۳۳۳) **آبلہ کردن** (مصدر اصطلاحی) مرادف
آبلہ زدن باشد (ابو البرکات منیر (ع)) پا کردہ
ایم از مژہ در راہ تو دلے ٭ از اشک دیدہ
آبلہ کرد است پاے ما ٭ (اشرف مازندرانی
(ع)) نے ہمین دارد براہت پاے مجنون آبلہ

کردہ است از نقش پا یت روے ہامون آبلہ ❊ بہار ذکر این می کند و از معنی ساکت صاحب بحر عجم آبلہ کردن دہن را تخصیصاً ذکر می فرماید کہ تبخالہ برآوردن دہان است **مؤلف** - را باین تخصیص اختلاف است کہ ضرورتے ندارد - آبلہ کردن پا در روے و دہن داخل ہمین اصطلاح عام است سند آبلہ کردن پا در روے مذکور شد و آبلہ کردن دہن از کلام لاالعلم پیدا است کہ صاحب بحر ذکر آن می کند (س) خاک ما سوختگان آتش دیگر دارد ❊ دہن مور کند آبلہ دانہ ما ❊ -

آبنوس | بر وزن خاکبوس بقول صاحب برہان درختے باشد سیاہ و مشہور است کہ چوب آنرا اگر بر آتش نہند مانند عود بگدازد و بوے خوش دہد اگر با آب بسانید و در چشم کشند شبکوری را ببرد و خوردن آن سنگ مثانہ را بریزاند (۲) نوعے از ماہی ہم ہست بسیار لذیذ (اردو) آبنوس (مذکر) بقول امیر ایک درخت ہے جسکی لکڑی سخت اور نہایت سیاہ ہوتی ہے - (۲) مچھلی کی ایک قسم جو نہایت ذائقہ دار ہوتی ہے -

آبنوسی شاخ | (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم سورنائے یعنی شہنائے - نائے کہ از چوب آبنوس ساختہ باشد (خاقانی س) آن آبنوسی شاخ بین مار شکم سوراخ بین ❊ افسونگر گستاخ بین لب بر لب یار آمدہ ❊ (اردو) شہنائی (مؤنث) (بحر س) جام نقارہ شادی ہے مجھے اے ساقی ❊ قلقل شیشہ مے نغمہ شہنائی ہے ❊ -

آبو | بر وزن قابو بقول صاحب برہان گل نیلو فر است و بقول صاحب ناصری خال کہ برا در ما در باشد (خواجہ عمید لوبکی س) صنعش ز سر کوہ بر دیاندہ شقائق ❊

در باغ دماندہ لطفش سوری وآبو ہ (اردو) بقول صاحب جامع اللغات۔ (۱) وہ پھول اور پھل جو پانی مین پیدا ہو جیسے نیلو فر وغیرہ و بقول صاحب آصفیہ گل نیلو فر کو دو طرح بولتے ہین (الف) کنول گٹہ کا پھول یہ سورج نکلنے کے وقت کھلتا ہے (ب) کنول۔ پدم۔ پدما۔ کمودنی کا پھول جس کا استعمال اکثر دواؤن مین ہوتا ہے۔

آبوس | بروزن قاموس بقول صاحب محیط اعظم طوطیاے سبز است (اردو) نیلا طوطا (مذکر)۔

آبوق | بروزن فاروق بقول صاحب برہان جامع مرادف (آپوق بباے فارسی) باشد۔

آبون | بروزن قانون بقول صاحب جامع اللغات آوازے کہ دہان بند کردہ ازلب ہا برآرند۔ کسے از اہل لغت ذکر این نکردہ (اردو) وہ آواز جو منھ بند کرکے ہونٹون سے نکالی جاوے۔

آبہ۔ | بروزن تابہ بفتح باے عربی بقول صاحبان برہان وسروری (۱) نام قریہ ایست از قراے ساوہ دآنرا آوہ نیز گویند و بقول بہار (۲) کلمۂ نسبت است چون سردابہ بمعنی سردخانہ وگورابہ بکاف فارسی بمعنی گنبدے کہ سر مقابر سازند (اردو) ایک قریہ کا نام جو حوالی عراق مین واقع ہے (۲) نسبت کا کلمہ اردو مین بترکیب فارسی بعض الفاظ کے ساتھ مستعمل ہے جیسے سردابہ بمعنی تہ خانہ۔ (آصفیہ)

آبہی	بکسر ثالث بروزن والہی بقول صاحب برہان نام رودخانہ ایست کہ اورا رودخانہ آبہو نیز گویند و بقول ناصری جیحون (زرتشت بہرام ص) ہمانگاہ نزدیک دریا رسید * یکے ژرف دریاے بن ناپدید * بوستا درون نام آن آبہی * کہ قعرش نبودست ہرگز تہی * (اردو) ایک خاص ندی کا نام جسکو فارسیون نے رودخانہ آبہو اور جیحون بھی کہا ہے
آبید	بروزن ناہید بقول صاحب برہان (۱) شرارہ آتش و (۲) سرشک را گویند و در موید الفضلا بجاے حرف آخرین راے قرشت و در جاے دیگر حرف زاے فارسی نوشتہ و بجاے حرف ثالث یاے حطّی صاحب ہفت قلزم گوید کہ بجاے ممدودہ مقصورہ ہم بنظر آمدہ (اردو) بقول صاحب جامع اللغات پہلوی زبان کا لفظ ہے (۱) شرارہ آگ کا و بقول صاحب آصفیہ شرارہ (مذکر) (۲) سرشک (مذکر) (نسیم ملک) اُٹھے شعلے درون سینہ سے تعظیم فرقت مین * سرشک دیدہ استقبال کو تا آستین آیا *
آبین	بروزن کابین بقول صاحب برہان نام قریہ ایست نزدیک بخارے کہ مومیائی کانی ورانجا بہم رسد (اردو) بقول صاحب جامع اللغات ایک موضع کا نام جس سے کانی مومیائی نکلتی ہے ۔

الف ممدودہ با باے فارسی

آپگانہ	بسکون باے فارسی بقول صاحب انند و نوادر بچہ ٔ ناتمام کہ از شکم مادر بیفتد

چہ از آدمی وچہ از جانور مشتق از مصدر آپگندن کہ می آید (مسعود سعد سلمان) شکم مادشات آبستن ٭ از نہیب تو آپگانہ فگندہ ٭ (اُردو) ساقط شدہ حمل کا نا کامل بچّہ صاحب نفائس اللغات نے بھی اس کا ذکر کیا ہے۔ بقول صاحب جامع اللغات کچّا حمل جو عورت یا گاے یا بکری کا گرجاے اور وہ بچہ جو مردہ پیدا ہو بقول صاحب آصفیہ کچّہ بچّہ۔

آپگندن بسکون باے فارسی و فتح کاف فارسی بقول صاحب نوادر المصادر مصدر است بمعنی افگندن (اردو) گرانا پٹخنا۔ دے مارنا (آصفیہ)

آپوق بضم باے فارسی و سکون واو بقول صاحب برہان آنست کہ کسے دہان خود را پر باد کند و دیگرے چنان دست بر دہان وے زند کہ صدا از دہان او برآید (اردو) وہ آواز جو منھ مین ہوا بھر کر رخسارون پر مارنے سے بے ساختہ نکلتی ہے۔

الف ممدودہ باتاے فوقانی

آتبین بکسر ثالث و رابع بروزن عابدین بقول صاحب برہان (۱) نفس کامل (۲) نیکوکار (۳) صاحب گفتار و کردار نیک و اسعد السعدا (۴) نام پدر فریدون (اردو) (دیکھو لفظ آبتین)۔

آتش بقول صاحب برہان بفتح ثالث یکے از عناصر اربعہ و او بذیل تحقیق لفظ آدیش می فرماید کہ در ہمہ فرہنگ ہا بکسر تاے قرشت آمدہ و با دانش قافیہ شدہ صاحب راحتہ الاغلاط گوید

کہ در کلام پارسیان قافیہ آتش باغش ودلکش ہم آمدہ اگرچہ مُلّا ابھری خراسانی فرمایدکہ (ع) پیوند شکستگی است باعشق ۔ چون کسرہ حرف تاے آتش ۔ ولیکن حق تحقیق آنست کہ کسرۂ تا از عالم شاذ است بالجملہ آتش بقول برہان بچند معنی آید ۔

(۱) ضد آب کہ بعربی نارخوانند (توحید ع) گہ از آتش نماید چہرۂ خویش ۔ گہ از آب وگہ از خاک وگہ از باد ۔ (مع) (اردو) آتش بقول امیر اسکی اصل ژند کا لفظ آترس ہے آترس سے قدیم فارسی مین آتیش اور اُس سے آتش ہو گیا اردو مین (مونث) مستعمل ہے بمعنی آگ ۔ اربع عناصر سے ایک عنصر کا نام (نصیر ع) کیون نہ کھین بشر کو ہم آتش و آب و باد و خاک ۔ قدرت حق سے ہین بہم آتش و آب و باد و خاک ۔ اردو مین سرکش اور رشش کا قافیہ آتش سے باندھا گیا ہے ۔

(۲) آتش بمعنی نور (اُردو) نور (مُذکر) بمعنی جوت (ارشد ع) ہوتا ہے نور ماہ کا یکسان جہان مین ۔ تو خوب چاند ہے کہ وہان تھا یہان نہ تھا ۔ صاحب امیر اللغات نے بذیل استعارات وتشبیہات لفظ آتش ۔ فرمایا ہے کہ آتش بمعنی تجلی و نور اردو مین مستعمل ہے جیسے آتش طور ۔

(۳) آتش بمعنی رواج (اردو) رواج (مُذکر) دیکھو لفظ آب کی چوتھی معنی ۔

(۴) آتش بمعنی رونق (اردو) رونق (مونث) آگ بمعنی چمک دمک تشبیہاً اردو مین مستعمل ہے (امیر) (مومن ع) دہان آب رخ اور یہان آتش دل ۔ جدہر دیکھو اُدھر ہے جلوہ گر آگ ۔

(۵) آتش بمعنی غضب (اُردو) غضب (مُذکر) (ذوق ع) اس بُت کا سمجھ حسن خداداد نہ اسکو ۔ یہ تجھ پہ خدا کا دل ناشاد غضب ہے ۔ اُردو مین آگ غصّے کے معنون مین بھی

مستعمل ہے (امیر) (نسیم ؎) تھوڑے خلاف حکم سے ہوتا ہے خشمگین ٭ کیسی بھری ہوئی ہے مزاج لبشر مین آگ ٭۔

(۶) آتش بمعنی سبکروحی کہ کنایہ از بے تکلفی و شگفتگی و ظرافت باشد مخفی مباد کہ فارسیان استعمال سبکروح بمعنی سبک پرواز کردہ اند چنانکہ صائب گوید (؎) معنی از لفظ سبک روح سبک پر وانشد است ٭ لفظ پرداختہ بال و پر این شہباز است ٭ پس سبکروحی مرادف سبک پروازی باشد (اردو) سبک پروازی۔ سبک روحی۔ سبک باری۔ (مؤنث) ہلکا پن (مذکر)

(۷) آتش بمعنی قدر و مرتبہ (اردو) قدر و مرتبہ (دیکھو لفظ آب کے دسوین معنی۔

(۸) آتش بمعنی گرانی نرخ (اردو) نرخ کی گرانی (مؤنث)

(۹) آتش کنایہ از شیطان (اردو) شیطان (مذکر) (ذوق ؎) ہونا عاشق سوچ کر اس دشمن ایمان کا ٭ دل نہ کر جلدی کہ جلدی کام ہے شیطان کا ٭

(۱۰) آتش کنایہ باشد از مردم شجاع و دلیر (اردو) جوانمرد۔ دلیر (آصفیہ)

(۱۱) آتش کنایہ از شخص عاشق (اردو) عاشق (مذکر) (شہیدی ؎) جب تک بنی بنی نہ بنی گھر کی راہ لی ٭ عاشق ہین یا شہیدی کسی کے غلام ہین ٭

(۱۲) آتش کنایہ از گرمی۔ و حدت عشق ہم و بقول صاحب انند کنایہ از گرمی آفتاب (نظیری ؎) چشمش برا ہے ی رود مژگان نمانکش نگر ٭ در سینہ دارد آتشے پیراہن چاکش نگر ٭ (اردو) گرمی (مونث) سوز عشق (مذکر) آفتاب کی گرمی لفظ آگ۔ سوز و گداز کے معنون مین بھی مستعمل ہے (ناسخ ؎) مری چشم دریا بہاتی رہی ٭ مری آگ عالم جلاتی رہی ٭۔

(۱۳) آتش نزد اہل صنعت کیمیا است (اُردو) کیمیا (مُونث) (مسدس حالی ؎) کرو کچھ کہ کرنا ہی کچھ کیمیا ہے ٭ مثل ہے کہ کرتے کی سب بدیا ہے ٭۔

(۱۴) آتش بمعنی گوگرد احمر (اردو) سرخ گندھک (مونث) (آصفیہ)۔

(۱۵) آتش کنایہ از قوت ہاضمہ (اردو) قوت ہاضمہ (مُونث) (آصفیہ)

(۱۶) آتش بمعنی اشتہا (اردو) اشتہا۔ بھوک (مُونث) (مصحفی ؎) کھا گئی مردے ہزاروں ہی زمین ٭ اشتہا لیکن نہ اسکی کم ہوئی ٭ اردو مین بھوک پیاس کی شدت کو آگ کہتے ہین (امیر) (مومن ؎) آب خنجر سے کہین پیاس مری بجھتی ہے ٭ اور بھی آگ لگاتا ہے یہ پانی مجکو ٭۔

(۱۷) بقول صاحب فرہنگ انند راج آتش کنایہ باشد از آفتاب (اُردو) آفتاب۔ سورج (مذکر)

(۱۸) آتش کنایہ باشد از برق (اُردو) برق۔ بجلی (مونث) (آصفیہ)

(۱۹) آتش کنایہ از شراب سرخ (اردو) سرخ شراب (مُونث)

(۲۰) آتش کنایہ از شراب گرم (اردو) گرم شراب (مونث)

(۲۱) آتش کنایہ از لب سرخ معشوق (اُردو) معشوق کے سرخ لب (مُذکر)

(۲۲) **مُولّف** گوید کہ آتش کنایہ از دوزخ ہم باشد (سلمان ساوجی ؎) بہرہ جز آتش چہ یابد ہر کہ بر دسر بہ تیغ ٭ خاصہ شمعے راکہ او چشم و چراغ انبیاست ٭ (اردو) دوزخ (مونث) (مومن ؎) ہوا مسلمان مین اور ڈرسے نہ درس واعظ کو سن کے مومن ٭ بنی تھی دوزخ

بلا سے بنتی عذاب ہجر صنم نہ ہوتا ❊ بقول صاحب فرہنگ انند راج تش مخفف آتش است چنانکہ مولوی معنوی می فرماید (ع) سوسی اندر درخت ہم تش وید ❊

آتشِ آب پرور (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحبان برہان جامع وسروری کنایہ از تیغ آبدار است عجب است کہ صاحب سروری از کلام خاقانی سند گیرد کہ متعلق بہ آتش تیغ است وہو ہذا (ب) کوہ البرز را کند آہنگ آتش آب پرور تیغش ❊ مؤلف۔ گوید کہ سند آتش آب پرور بمعنی تیغ از کلام رضا قلیخان ہدایت بدست آمدہ (ب) یکے آتش آب پرور بدستش ❊ کہ با خوے مریخ دبارو کیوان ❊ (اردو) شمشیر آب دار۔ و تیغ آبدار جسکی سند لفظ آب دار پر گذر چکی ہے۔

آتشِ آب پیکر (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب ناصری کنایہ از (۱) شراب (۲) سراب (۳) شمشیر آب دار (۴) لب معشوق (حکیم سنائی ۵۲۵) درگذر زین سرائے کون و فساد بسیر از معدن و بر و بمعاد ❊ کاندرین خاک تودۂ بے آب ❊ آتش آب پیکرست سراب ❊ (اردو) (۱) شراب (مونث) (۲) سراب (مذکر) بقول صاحب آصفیہ وہ چیز جو موسم گرما مین عین دوپہر کیوقت زمین شور مین پانی کا دھوکا دیتی ہے۔ اردو مین سراب مستعمل ہے (۳) شمشیر آبدار (مونث) (۴) لب معشوق۔ (مذکر)

آتشِ آبدار (اصطلاح) باضافت رابع فارسیان این را بہ تشبیہ سرخی رخسار استعمال کردہ اند چنانکہ صائب گوید (ب) صلح داد است آب و آتش را ❊ آتش آب دار رخسارش ❊ مخفی مباد کہ آتش بمعنی نور و رونق و غضب آمدہ چنانکہ در لفظ آتش بر معنی نمبر ۲ و ۳ و ۴ گذشت پس سرخی رخسار را آتش آبدار رخسار رنیتوان گفت (اردو) بقول امیر

(۲۸۹)

آتش رخ بلا اضافت القاب محبوب کیلئے مستعمل ہے اور آتشین رخسار بھی کہا جاتا ہے اور آتش رنگ رخ معشوق کے صفات سے ہے۔ (ناسخ ؎) کھینچے گر نقشہ ترے رخسار آتش رنگ کا ٭ کیا عجب یکرنگ ہو گر خامہ ارژنگ و شمع ہو۔

آتش آب اسوختن (استعمال) خشک کردن آتش آب را ست چنانکہ ظہوری گوید (؎) بادخاکم رابرد آتش آبم را بسوخت ٭ خوردہ برہم طینتم از اعتدال افتادہ ام ٭ مخفی مباد کہ آب بمعنی آبرو و آتش کنایہ از حدت عشق آمدہ چنانکہ در لفظ آب و لفظ آتش گذشت پس آتش آب را سوختن بمعنی سوختن حدت عشق آبرو را میتوان گرفت کہ کنایہ از بے آبروئی است و مصداق از ماست کہ بر ماست (اُردو) آگ کا پانی کو خشک کردینا۔ حدت عشق سے آبرو جل جانا۔ (۲۲۵)

آتش آب رنگ (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب ناصری کنایہ از شراب صاف باشد (رضا قلیخان ہدایت ؎) بہ آب آتشین آن آتش چون آب ٭ ہمزانو ٭ شگفتا آب آتش رنگ و آتش آب رنگستے (اُردو) شراب صاف (مونث)

(۲۲۶) **آتش آب گردیدن** (استعمال) سرد شدن آتش چنانکہ صائب گوید (؎) کدام زہرہ جبین بے نقاب گردیدست کہ آتش از عرق شرم آب گردیدہ است (اُردو) آگ بجھنا۔ (امیر اللغات)

آتش آر (اصطلاح) بدون اضافت رابع و بمد الف ثانی بقول صاحب شمس اللغات رونق و رواج۔ دیگر کسے از اہل لغت ذکر این نکردہ و بدین معنی مرادف آتش است کہ بر نمبر ۳۰ گذشت

آتش آرمیدہ (اصطلاح) باضافت رابع و الف ممدودہ ثانی کنایہ از آتش غیر مشتعل است کہ در خاکستر محفوظ باشد و آرمیدہ صفت آتش است

بہار بضمن لفظ آتش ذکر این می کند و از معنی
ساکت۔ حقیقت اینست کہ این مفعول مصدر
(آرمیدن آتش) است۔ آرمیدن بمعنی ساکن
شدن و قرار گرفتن و نجنبیدن آمدہ (والہ ہروی
ع) دران زلف والہ نگہ کن دل خود ٭
ندیدی اگر آتش آرمیدہ ٭ (اُردو) دبی
ہوئی آگ۔ جس کا مصدر بقول امیر (آگ
دبی ہونا) یا (آگ دبنا) ہے (میر ع) پاؤن مین
پڑ گئے ہین چھپولے مرے تمام ٭ ہر گام
راہ عشق مین گویا دبی ہے آگ ٭۔

آتش آسمان (اصطلاح) باضافت رابع
بقول صاحب انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی
رعد و تندر (اُردو) بجلی۔ گرج (مونث) آصفیہ

آتش آسمان جولان (اصطلاح) باضافت (۴۸۰)
رابع۔ آتش مشتعل باشد (جمال الدین عبدالرزاق
در تعریف آتش گوید ع) زمانہ سیرت و گردون
نہیب و دریا جوش ٭ زمین گذار و زمان فعل و
آسمان جولان ٭ (اردو) آتش بلند بقول
امیر جس مین شعلے زیادہ اُٹھتے ہون (ناصر ع)
جلا کر پہاڑون کو کر دے جو خاک ٭ بلند
اور تیز آتش ہولناک ٭

آتش آشامیدن (مصدر اصطلاحی.) (۴۸۱)
بقول بہار مرادف آتش خوردن است کہ
می آید (امیر خسرو ع) نہ گشت سیر ز طوفان
آتش عشقت ٭ دلم کہ با دگوارش آتش
آشامی ٭ (اُردو) دیکھو آتش خوردن۔ بقول
صاحب جامع اللغات آگ پھانکنا۔ غضب
مین آنا۔ عاشق ہونا۔ غم کھانا۔ مصیبت جھیلنا

آتش آلود (استعمال) بقول بہار معروف
چنانکہ ملا وحشی گوید (ع) جاے خود در بزم
خوبان شمع سان ہرگز نکرد ٭ آنکہ اشک گرم
آہ آتش آلودی نداشت ٭ (محمد سعید اشرف ع)
تا نقاب افگندہ آن رخسار محسود چراغ ٭ برقع
در فانوس حسن آتش آلود چراغ ٭ موٴلف گوید

کہ آتش آلود صفت چیزے است کہ (۱)
پر از آتش (۲) و نورانی و روشن و پر رونق
باشد۔ ملا وحشی در کلام خود آہ آتش آلود
یعنی آہ آتشین آوردہ و از حسن آتش آلود
کہ در کلام اشرف است حسن روشن مراد
باشد (اردو) بقول صاحب جامع اللغات
نہایت گرم چیز اور بقول امیر آتشناک اردو
مین مستعمل ہے یعنی آگ سے بھرا ہوا۔ آگ
کی طرح سرخ (۲) نورانی۔ چمکیلا۔ روشن
رونق دار۔

آتش آہنگ (اصطلاح) بقول بہار
کنایہ از جلد و تیز رو باشد (مولانا مظہر در
تعریف اسپ گوید ع) سبکتاک بادیہ پرورد
آتش آہنگے * کز آب و کاہ کفایت کند
باہ دسراب * مؤلف گوید کہ از قبیل گرم خیز
و گرم رو۔ گرم رفتار (اردو) آتش قدم اردو
مین مستعمل ہے بقول امیر تیز قدم۔ گرم رو
(ناسخ ع) اس قدر آتش قدم دیکھا نہین اے
شہر یار * کیا عجب گر نعل ہو جاے سم توسن
مین آگ *۔

آتش ارزن فشان (اصطلاح) باضافت
رابع بقول صاحب ناصری کنایہ از آتشے است
کہ شرارہ ہاے بسیار دارد (خاقانی ع) ہست
روے ہوا کبوتر فام * آتش ارزن فشان
کند امروز * (اردو) وہ آگ جس سے شرارے
اور چنگاریان نکلین۔

(۳۲۵) **آتش ارزن فشان کردن** (مصدر اصطلاحی)
آتش را تیز کردن بحدے کہ شرار انگیزد۔ سند
این در اصطلاح ماضیہ گذشت (اردو) آگ
بھڑکانا بقول امیر آگ کو ہوا دیکر مشتعل کرنا
(رشک ع) آگ بھڑکا کے دکھانا اسے
اے نامہ بر * حال جانسوز زبانی نہ کہا جائیگا

آتش از آب فروختن (مصدر اصطلاحی)
مرادف آب از آتش برآوردن است صاحب

فرہنگ اند ذکر این کردہ است (میر معزی ؎
من چو خواہم کرد فریاد آب ز آتش برکشم ؛
او چو خواہد خورد تشویر آتش افروز ز آب ؛

آتش از آب انگیختن (مصدر اصطلاحی) امر غیر ممکن (۳۳۹)
وغریب بظہور آمدن و آوردن - مخفی مباد کہ
مصدر انگیختن را اہل لغت بالاتفاق متعدی
قرار دادہ اند و بدین لحاظ در معنی اول الذکر
اعتراض پیدا میشود و لیکن از استعمال فارسیان
انگیختن بمعنی لازم ہم بنظر آمدہ چنانکہ نظامی گوید
(ع) میان نازک و سینہ انگیختہ ؛ و درین مصرع
لفظ انگیختہ بمعنی بلند و برآمدہ باشد کذا فی نوادر المصادر
واز کلام ابن جلال عراقی ہم کہ این مصدر
اصطلاحی را نوشتہ است معنی لازم پیدا است
(ع) انگیخت است آتش حسنت ز آب
حسن ؛ یعنی امر عجیب و غریب از حسنت بوقوع
آمدہ سند معنی متعدی بدست نیامدہ و لیکن مصدر
انگیختن خود سند آن باشد (اردو) عجیب و غریب
کام وقوع مین آنا - کرنا -

آتش از آب برآوردن (مصدر اصطلاحی)
بقول صاحب بحر عجم مرادف آب از آتش بر
آوردن و دریک معنی مرادف ماضیہ ہم (والہ
ہروی ؎) ز آتش آب برآوردہ عشق و آتش
از آب ؛ ز دل بدیدہ نیاوردہ ایم نم لبعث ؛

(۳۴۱) **آتش از آتش نمیسوزد** (مثل) این مثلے
است و فارسیان در جائے زنند کہ دو مقابل
عدیل یکدیگر باشند - صاحبان لغت ذکر این
نکردہ اند اما در کلام ظہوری استعمال این یافتہ
میشود (؎) غیر گو درد فع گرماے ہوس صندل
بمال ؛ آتش از آتش نمیسوزد - دل ما آتش
است ؛ (اردو) ٹھیرسے ٹھیٹرے بدلا ئی
نہین ہوتی - جیسے کو تیسا - لوہے کو لوہا ہی
کاٹتا ہے - سوتے کو سوتا نہین جگاتا - برابر
کی ٹکر -

(۳۴۲) **آتش از پا نشستن** (مصدر اصطلاحی) سرد شدن

آتش است چنانکہ بیدل گوید (ے) زبانہ نشست آتش تا نشد خاکستر اجزا لیش * بسعی نیستی ہم عبرت کار اینچنین باید * (اردو) آگ بجھنا۔

آتش از چشم پریدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم کنایہ از حالتے است کہ از رسیدن صدمہ سخت بر سر و روے رو دہد و در چشم مثل لمعہ برق متخیل شود و بہار گوید کہ این را چراغ از چشم جستن نیز گویند۔ (مرزا طاہر وحید گوید ے) چو سیلی بچقماق گوشش رسید * ازان سیلی آتش ز چشمش پرید * (اردو) آنکھون مین ترمرے پھرنا۔ بقول امیر دماغی صدمہ سے آنکھون کے آگے ذرّے ذرّے سے نظر آنا۔

آتش از چشم جستن (مصدر اصطلاحی) اول بقول صاحب بحر عجم مرادف ماقبل

آتش از چشم جہیدن (صائب ے) خانہ گز روے آتشناک و روشن نشد * تا قیامت می جہد آتش ز چشم روزنش * بہار ہم ذکر این می کند مؤلف گوید کہ آتش از چشم جہیدن ہم باستناد ہمین شعر صائب مرادف اوّل باشد۔

آتش از چشم کسے گرفتن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار و صاحب بحر عجم مرادف آب از چشم کسے گرفتن کہ ترسانیدن باشد مؤلف گوید کہ تادیب مراد است کہ بہتر از ترسانیدن است۔ (تاثیر ے) از ان آتش چراغ دود ماںے می شود در روشن * کہ در خردی پدر از چشم گریان پسر گیرد * و بہ تحقیق مؤلف (۲) بمعنی حقیقی ہم استعمال این می شود۔ چنانکہ علی خراسانی گوید (ے) ہر کس کہ سوز عشق ز افغان من گرفت * آتش بجاے آب ز چشمان من گرفت * (اردو) ڈرانا دب سکھانا (۲) کسی کی آنکھون سے بعوض اشک شرر لینا (کیف ے) سگ لیلی کو سکھادے ادب اتنا کوئی * دیکھکر قیس کو بھاگے نہ ہرن کی صورت *

(۱) آتش از چنار جست (مقولہ)
(۲) آتش از چنار جستن (مصدر اصطلاحی) بہار ذکر نمبر (۲) می کند و بضمن آن مقولہ (۱) را ہم۔ بقولش نمبر (۲) امرے در نہایت غرابت واقع شدن است۔ می فرماید کہ چون امرے در نہایت غرابت واقع شود فارسیان گویند کہ آتش از چنار جست خلاصہ انیست کہ مقولہ (۱) مشتق از مصدر اصطلاحی است۔ (انوری ۵) بے آبروے دست تو ہر کس کہ آب یافت ٭ از دست چرخ جست چنان کاتش از چنار ٭ مؤلف گوید کہ آتش از درخت چنار جستن در بادی النظر عجوبہ نباشد صاحب غیاث گوید کہ چنار بالفتح درختے باشد در ولایت۔ بسیار کلان برگش تشکل پنجۂ انسان بشبہا از و اخگر بار و عمرش بہزار سال رسد و بقول صاحب فرہنگ انجمن آرائے ناصری شیخ عطار گوید (۵) ہلاک نفس خوے زشت نفس است ٭ نکو زد این مثل را ہوشیارے ٭ کفن بر تن تند ہر کرم پیلہ ٭ بر آرد آتش از خود ہر چنارے ٭ (رضا قلیخان ہدایت ۵) چنار ار سالخورد آید بسوزد ٭ چنار خورد کے آتش فروزد ٭ پس متحقق شد کہ آتش از چنار بعد از مدت دراز پیدا شود و بعضے از اہل لغت این مدت را ہزار سالہ گفتہ اند۔ اندرینصورت آتش از چنار جستن امریست کہ در ہزار سال عمر سر زند باین حال در رائے مؤلف آتش از چنار جستن وقوع امرے باشد کہ آسان نیست مؤلف را بانہایت غرابت البتہ اتفاق نیست چیزے کہ کم بوقوع آید و در حکم الشاذ کالمعدوم باشد۔ آتش از چنار جستن است و بس (اردو) (۱) مشکل کام ہو گیا (۲) مشکل کام کا ہو جانا۔

آتش از چیزے زبانہ زدن (مصدر اصطلاحی) (۳۳۲)

شعلہ کشیدن آتش است از چیزے (جامی ؎)
آن کج کلہ چو کاکل گلبوے شانہ زد* از رشک شانہ
آتشم از دل زبانہ زد* (اُردو) آگ بھڑک اٹھنا
آگ بھڑکنا (امیر) (آتش ؎) نالۂ عاشق
دل سوختہ ہے آفت جان* بھڑکی خوب آگ
جہان ڈھیر ہے خاکستر کا*

(۱) آتش از خیار برون جستن (مصادر اصطلاحی)
(۲) آتش از خیار جستن بہار۔ دوم را
بضمن (آتش از چنار جستن ذکر کنا) و (۱) کنایہ
باشد از بودن امرے ناممکن و ممتنع (۲) امر
ممتنع و ناممکن بوقوع آمدن (میر خسرو ؎)
من از فسردہ دلان سوز عشق چون جویم*
زہے محال کہ آتش برون جہد ز خیار* (کمال
اسمعیل ؎) لطیفہ کرم تست اینکہ نرگس را*
بسے باد بہار آتشے جہد ز خیار* (اُردو)
(۱) کسی کام کا ناممکن ہونا (۲) ناممکن کام کا
وقوع مین آنا۔

آتش از خیار بجست و نجہد (مثل) مثلے است
کہ فارسیان در مقام اظہار امر محال و ممتنع
زنند صاحب ناصری بضمن لفظ چنار ذکر این
می کند (ادیب صابر ؎) نکرد وہم نکند حاسد
تو کار صواب* بجست وہم نہ جہد ہرگز از خیار
آتش* (اردو) پانی مین آگ نہ لگی ہے اور
نہ لگے گی۔ ہوا مٹھی مین بند نہین ہوسکتی۔
(معروف ع) کر سکے کون بھلا بند ہوا مٹھی مین ع

(۳۲۴) آتش از دل افروختن (مصدر اصطلاحی)
مرادف آتش از دل کشودن باشد (نظامی ؎)
تا بتوانی ز دل آتش فروز* دشمن خود را بہ گلی
کش چو روز* صاحب ارمغان ہمین سند را
بذیل آتش افروختن می آورد۔ قائل

(۳۲۵) آتش از دل بر آوردن (مصدر اصطلاحی)
دل را روشن کردن است کہ صفاے قلب
باشد چنانکہ باقر کاشی گوید (؎) گر مرد راہ
عشقی از دل برار آتش* کے روشنی پذیرد

چشم از چراغ مردم ؛ (اردو) دل روشن کرنا قلب کی صفائی کرنا۔

آتش از دل سنگ کشیدن (مصدر اصطلاحی) (۳۲۶)
مرادف آتش از سنگ کشیدن است (مظہر جانجان ؎) از دل سنگے تو آخر آتشے خواہی کشید ؛ آہن سردے کہ می کوبیم بے تاثیر نیست

آتش از دل کشودن (مصدر اصطلاحی) (۳۲۷)
کنایہ از آہ کردن است سند این از کلام رضی دانش در مصدر (آب از جگر گرفتن) گذشت۔ (اردو) آہ کرنا۔ آہ کھینچنا (اسیر ؎) ہنستے تھے جو قاہ قاہ شیشے ؛ اب کرتے ہین آہ آہ شیشے ؛ (ناسخ ؎) ہجر ساقی مین لبالب ہوگئی جلکر کباب ؛ جاے قلقل اے صراحی آہ آتشبار کھینچ ؛

آتش از زبان شعلہ کشیدن (مصدر اصطلاحی) (۳۲۸)
کنایہ از آہ گرم کردن است (محتشم کاشی ؎) بترس از انکہ درآرد سر از دہان من آتش ؛ بجانب تو کشد شعلہ از زبان من آتش ؛ (اردو) آہ گرم کرنا۔

آتش از سنگ برآمدن (مصدر اصطلاحی) (۳۲۹)
لازم آتش از سنگ برآوردن است کہ ظاہر شدن آتش چقماق از سنگ باشد (سیح کاشی ؎) از تاب ہیئت چہرۂ گلرنگ آئینہ ؛ آتش تماشاے تو از سنگ برآئینہ (اردو) پتھر سے آگ نکلنا۔ چقماق سے آگ جھڑنا۔

آتش از سنگ برآوردن (مصدر اصطلاحی) (۳۳۰)
متعدی ماضیہ کہ بقول بہار (۱) چقماق زدن (۲) کار مشکل کردن است۔ و او سند را بر اصطلاح۔ آتش منزل۔ حوالہ دہد و آن ہمانست کہ در اصطلاح آیندہ می آید (اردو) (۱) آگ جھاڑنا بقول امیر چقماق سے آگ نکالنا۔ (۲) مشکل کام محنت و مشقت سے کرنا (ع)

آتش از سنگ بیرون آمدن (مصدر اصطلاحی) (۳۳۱)
مرادف آتش از سنگ برآمدن باشد

محمد اسحاق شوکت سه) کے دلیل منزل
جانان تواند شد تنت * آتش منزل کجا از
سنگ راہ آید برون *

آتش از سنگ رویانیدن (مصدر اصطلاحی)

بقول بہار کنایہ از ایجاد کردن آتش از سنگ
است و این استعارہ باشد (انخ) چنانکہ صائب
گوید (سه) نیم پروانہ تا بر گرد شمع دیگران گردم *
سپند شوخ من از سنگ می رویاند آتش را *
مؤلف. گوید کہ آتش از سنگ برآوردن
ایجاد نیست کہ نتیجہ چقماق زدن است آنچہ
شاعر آتش رویانیدن نوشتہ بخیال مولف
سرخی سنگ باشد کہ از سائیدن حنا بر سنگ
پیدا گردد و ہمان سرخی استعارہ باشد از
آتش بعضے برآنند کہ سپند تخم حناست کہ آنرا
برائے دفع چشم زخم بر آتش سوزند و آنرا
تیز کے از و پیدا شود اگر فی الحقیقت چنین
باشد فاعل (آتش از سنگ رویانیدن)
ہمین سپند باشد کہ حنا را پیدا کند و لبایدان
آن رنگ سرخ بر سنگ کشد واللہ اعلم (اردو)
بقول صاحب جامع اللغات مشکل کام کرنا۔ صاحب
بہار عجم کے قول کا ترجمہ۔ پتھر سے آگ نکالنا
و بقول مؤلف پتھر سے آگ اگانا یعنی پتھر سے
حنا کی سرخی پیدا کرنا۔

(۲۲۲) **آتش از سنگ کشیدن** (مصدر اصطلاحی)

مرادف آب از آہن کشیدن باشد۔ (۲)
چقماق زدن (صائب سه) منشین افسردہ
از پئے سامان اشک و آہ * آتش ز سنگ و
آب ز آہن کشیدہ اند * (غنی سه) آتش دل غ
جنون از سنگ طفلان می کشد * یک نفس
غافل نیند از کار خود دیوانہ ہا * (اردو)
دیکھو آب از آہن کشیدن و آتش از سنگ
برآوردن ۔

(۲۲۳) **آتش از سینہ رویانیدن** (مصدر اصطلاحی)

کنایہ از آہ کردن (صائب سه) مژگان خاک

از سینہ می رو یاند آتش را، بیا قوت لب از
رخ رنگ می گرداند آتش را ٭ (اردو) سینہ سے
آہ نکالنا (آتش ؎) نکالیں گے ترے تفتہ
جگر جو آہ سینہ سے ٭ تو کر کے اسکو آلودہ
شرارون مین نکالین گے ٭

آتش از غاو شو جہانیدن (مصدر اصطلاحی)
کنایہ از کار ناممکن و ممتنع را ممکن ساختن
است صاحب ناصری بضمن لفظ چنار ذکر
این می کند و گوید کہ غاوشو مرادف چنار است
(شمس فخری ؎) پنداشت دشمنت کہ بہ اندیشۂ محال
تاند کہ آتشے بجہاند ز غاو شو ٭ (اردو) آسمان سے
تارے اتار لانا ۔ آسمان پھاڑ کے تھگلی
لگانا ۔ بقول امیر دشوار یا محال اور ناممکن
کام کرنا ۔

آتش از و یافتند (مقولہ) بقول صاحبان
شمس و مؤید الفضلا ۔ یعنی رونق و گرمی بازار
از و یافتند (اردو) ساری رونق انھین سے ہے

انھین کے دم قدم کی برکت ہے ۔

(۶۴۴) **آتش افتادن** (مصدر اصطلاحی) اثر کردن
آتش چنانکہ غنی گوید (؎) چو سرکش پر سر
افتادگی آید مشو ایمن ٭ کہ کار خویش خواہد کرد
آتش ہر کجا افتد ٭ (اردو) آگ لگنا (امیر اللغات)

(۶۴۵) **آتش افتادن بچیزے** (مصدر اصطلاحی)
(۱) اثر کردن آتش بچیزے (صائب ؎) از
شکر خندہ ات آتش بجہان افتادہ است ٭
این چہ شور است کہ در عالم جان افتاد
است ٭ (۲) بے قرار شدن (اسیران ؎)
مرا کہ گذر سوے گل و گلشن نمی افتد ٭
کہ از ہجر گلے آتش بجان من نمی افتد ٭ (اردو)
آگ لگنا دونون معنون مین (امیر اللغات)

(۶۴۶) **(۱) آتش افتادن در چیزے** (مصدر اصطلاحی)
(۲) آتش افتادن در کسے اول بقول بہار
کنایہ از سوختہ شدن چیزے و بہ تحقیق مؤلف
اثر کردن آتش و روشن شدن آن چنانکہ

محتشم گوید (ھ) ز سوز دل چو با و شرح حال خویش نویسم ٭ ہزار بار فتد در زبانم قلم آتش ٭ (ارسلان ھ) ز آہ آتشینم دل نمی سوزد رقیبان را ٭ کہ آتش ہیچگہ در سنگ و در آہن نمی افتد ٭ (۲) مؤلف گوید کہ آتش افتادن در کسے کنایہ از گرم شدن او باشد خواہ از غصہ یا لغض و حسد۔ چنانکہ ظہوری گوید (ھ) آتشے در واعظ افتد گر نمایم توبہ ام عمر بگذشت و گداز شرم استغفار نیست ٭ (اردو) دونون معنون مین آگ لگنا (۱) کسی چیز مین آگ لگنا یعنی جلنے لگنا (۲) کسی شخص کو آگ لگنا اس کا غصہ ہونا جلنا کھن جانا خواہ غصہ سے یا حسد سے۔ (ناسخ ھ) ذکر کیا شب ہاے فرقت مین چراغ و شمع کا ٭ آگ لگنے سے کبھی روشن سیہ خانہ ہوا ٭ (داغ ھ) ذکر غیرون سے مجھے آگ لگی جاتی ہے ٭ گرچہ ظاہر ہے تمہارا وہ طلبگار نہ تھا (ظفر ھ) اثر دیکھا ترا اے گریہ وہ بیدرد کہتا ہے ٭ کہ مجکو آگ لگتی ہے ترے آنسو بہانے پر ٭

آتش افرازہ (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم تیرے بود از آتشبازی کہ بر ہوا رود (اردو) ہوائی (مونث) (صاحب آصفیہ ھ) داغیگا پٹاخا نہ وہ دلدار ہوائی ٭ چھوڑون گا جین گوزکی یکبا رہوائی ٭ ۔

آتش افروختن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم (۱) روشن کردن آتش (۲) فتنۂ خوابیدہ را بیدار کردن و بقول بہار فتنہ و آشوب برانگیختن و بہ تحقیق **مؤلف** (۳) مجازاً سوز پیدا کردن (شیخ شیراز ھ) اگر صد سال گبر آتش فروزد ٭ چو یکدم اندران افتد بسوزد ٭ (ولہ ھ) میان دو تن آتش افروختن ٭ نہ عقل ست خود در میان سوختن ٭ (محتشم کاشی ھ) افروخت آتش از نگہ گرم

آتشے ؛ در محتشم نہفتہ برآورد دود درفت۔ (اردو) آگ روشن کرنا۔ آگ سُلگانا (۲) آگ لگانا۔ (آتش ۱۵) خس وخاشاک کا رتبہ ہے مجھے عالم مین ؛ پہلے پُھکتا ہون مین جو آگ کو سُلگاتا ہون۔ (برق ۵۲) آپ جل جائین گے سب آگ لگانے والے ؛ دو گھڑی مین وہی تم ہو وہی جانان مین ہون

آتش افروز (اصطلاح) بقول صاحب برہان (۱) ظرفے باشد بہیئت کلۂ آدمی۔ دو سوراخ تنگے دارد۔ چون آنرا گرم کنند و میانِ آب فرو برند آب را بخود کشد و چون بکنار آتش نا افروختہ گذارند چون گرم شود بخارے ازان بر آتش وزد و آتش را فروزد و این از مخترعاتِ جالینوس است (الخ) بعضے گویند کہ ظرف میانہ تہی است از مس وغیر آن کہ بہیئت کلۂ جانور دو چشم و بینی و دہان داشتہ باشد۔ در موضع دہانِ وے سوراخ باریکے کنند ہرگاہ خواہند آتش بیفروزند اند کے آب دران کنند و بر آتش نہند تا گرم شود و بخار آب بر آتش وزد و آتش افروختہ گردد۔ (اردو) ایک ظرف کا نام جسکو جالینوس نے ایجاد کیا تھا جس سے آگ روشن کیجاتی ہے۔

(۲) آتش افروز بقول صاحب برہان سوختہ ہر چیزے کہ بدان آتش افروزند۔ (اردو) بقول صاحب جامع اللغات آگ جلانے کا ایندھن۔

(۳) آتش افروز بقول صاحب برہان نام ماہ یازدہم است از سال ہاے ملکی یزدجری۔ (اردو) سال یزدجری کے گیارہوین مہینہ کا نام۔

(۴) آتش افروز نام مرغے ہم است کہ آنرا بروی ققنس خوانند۔ ہزار سال زندگانی کند۔ پس ریزہ ہاے ہیزم جمع آوردہ دران بنشیند وبال وپر زند تا آتش افروختہ گردد و وے بسوزد

(برہان) (ابو نصر نصیرائی ؒ) بے توائے آفتاب
بر دلِ ما ؛ شبِ مہتاب آتش افروز است ؛
(اُردو) ایک پرندہ کا نام جس کو زبان اُردو
مین بھی ققنس ہی کہتے ہین۔ بقول صاحب جامع
اللغات ہزار برس سے کم اسکی عمر نہین ہوتی۔
آخری وقت خس و خاشاک جمع کرکے خود اُسمین
بیٹھ جاتا ہے اور پر جھاڑتا ہے پرون سے آگ
نکلکر کانٹے جل اُٹھتے ہین خود بھی انہین مین جل
جاتا ہے۔
(۵) آتش افروز۔ مطبخی و مددگارِ مطبخی نیز مسموع۔
(حکیم سنائی ؒ) کافتابِ سپہر با ہمہ قدر ؛ آتش
افروزِ دیگدانِ من است۔ (اُردو) اُردو مین
آتش افروز آگ بھڑکانے والے کے معنون
مین مستعمل ہے۔ (مومن ؒ) ملاجب یہ جوابِ
سامعہ سوز ؛ ہوا سرگرم آہِ آتش افروز آتش
افروز کا ترجمہ اُردو مین باورچی اور اسکا مددگار
جسکو دکن مین سوختہ کہتے ہین جو آگ کی نگرانی
کرتا ہے۔
(۶) آتش فروز فاعل ہر یک معنی مصدر آتش
افروختن و مجازاً فتنہ پرداز (اُردو) اُردو
مین آتش افروز مجازاً مفسد اور فتنہ پرداز
کو بھی کہتے ہین۔ (بحر ؒ) آتش افروزون نے
یارب سر اُٹھایا ہے بہت ؛ شمع کے مانند کھینچ
انکی زبان بالائے سر۔

آتش افروزنہ (اصطلاح) بفتح نون ہر
چیزے کہ بدان آتش افروزند ہمچو خس و خاشاک۔
(۲) چقماق۔ (مؤید الفضلا)۔ (اُردو) (۱) ایندھن
(مذکر) (مع) (۲) چقماق (مونث) (آصفیہ)

آتش افروزہ۔ (اصطلاح) بقول صاحب
جامع اللغات مرادف آتش افرازہ (اُردو)
ہوائی تیر جو آتشباز بناتے ہین۔ آگ دینے پر
سیدھا آسمان پر جاتا ہے۔

آتش افسردن (مصدر اصطلاحی) بدون
اضافت رابع۔ سرد شدن عشق و شوق چنانکہ

(۳۷۶)

جامی گوید (ے) گرمی مجو بہ مجلس واعظ مستمع ؛ گرباشد آتش از دم سردش بیفسرد ؛ (اُردو) آگ سرد ہونا۔ شوق باقی نہ رہنا۔ (امیر اللغات)

آتش افسردہ (استعمال) باضافت شین معجمہ آتش سرد بہار بذیل لفظ آتش ذکر این کردہ است (ظہوری ے) آتش افسردۂ دل بر سرِ کویت حرام ؛ شعلہ پر دردا ست باد گوشۂ داماں ما ؛ (اُردو) بجھی ہوئی آگ۔ اہل زبان نے آتش افسردہ کو بھی اُردو مین باندھا ہے (ناسخ ے) تو ہی بھڑکائے گی اے باد بہاؔ دل ہمارا آتش افسردہ ہے۔

آتش افشاندن (مصدر اصطلاحی) (۱) برآوردن وروشن کردن آتش۔ صاحب مغان آصفی ذکر این می کند ومی فرماید کہ آتش افشاندن معروف ومیراندن آتش است وسند از کلام نظامی گیرد کہ می آید فتامل (صائب ے) از دم آتش فشان آئینۂ تاریک خود ؛ گرنسازی آب بارے پیش روشن گر گذار ؛ (نظامی ے) از بس آتش کہ طبیعت فشاند ؛ در جگر عمر تو گرمی نماند۔ (اُردو) (۱) اُردو مین آتش فشان کئی معنون مین مستعمل ہے۔ بقول امیر صفت مین آتا ہے (۱) شعلے اور چنگاریان دینے والا۔ (ناسخ ے) ایسے ہین میرے نالۂ آتش فشان بلند ؛ ہے آگ کے کرے سے بھی جسکا دہوان بلند ؛ (۲) دل مین تاثیر کرنے والی چیز جیسے دم آتش فشان (ناسخ ے) چلتی ہے اُس بُت کی فرقت مین دلا باد بہار ؛ باغ مین تو بھی دم آتش فشان دو چار کھینچ۔ (۳) روشن نورانی (مومن ے) اے سوز گریہ آگے تری آب وتاب کے ؛ پانی بھرے ہے جلوۂ آتش فشان شمع ؛ آتش افشاندن کا ترجمہ اُردو مین (۱) آگ نکالنا۔ (۲) آگ برسانا۔ دیکھو امیر اللغات۔

(۱) آتش افکندن بچیزے (مصادر اصطلاحی)

(۲) آتش افکندن بکسے | بہار برذکر نمبر ۳

(۳) آتش افکندن در چیزے | قناعت کردہ

است و می فرماید کہ کنایہ از سوختن است۔ مؤلف گوید کہ نمبر ۲ کنایہ از بیقرار کردن ہم باشد و از نمبر ۱ و ۳ ہم بحالت خاص کہ باعتبار مفعول پیدا میشود ہمین معنی پیدا میشود (حزین ۱؏) آتش بدل سوختہ ام باز فکندی ؛۔ (محتشم ۱؁) بترس از انکہ ز سوز ندہ شعرہا گہ و بیگہ ؛ بہ مجلست فکند محتشم لسان من آتش ؛ (جامی ۲؁) میدہی یادم از ان لالہ رخ آسے با دبہار ؛ چند آتش بمن سوختہ جان می فکنی۔ (سلیم ۳؁) بر ضعیفان رحم کردن رحم برخود کردن است ؛ وا ے بر شیرے کہ آتش در نیستان افکند ؛ (ارسلان ۳؁) شرر ہا گردد و در خرمن صبر افکند آتش ؛ مرا آن قطرہ ہاے خون کہ از مژگان فرو ریزد ؛ (اردو) آگ لگانا۔ دونون معنون کے لئے (ناسخ ۱؁) بارودت مین لگاے کوئی آگ جسطرح ؛ کرتے ہی عشق دل زہا اختیار مین۔ (میر ۲؁) معشوقونکی گرمی بھی اے میر قیامت ہے ؛ چھاتی مین گلے لگ کر ٹک آگ لگا دینگے۔

(۱) آتش انداختن بچیزے | (مصادر

(۲) آتش انداختن بکسے۔ | اصطلاحی)

(۳) آتش انداختن در چیزے | بہار نمبر ۲

را مرادف ماضیہ می گرداند و بہ تحقیق مؤلف ہر سہ مرادف ماضیہ باشد۔ (قاسم اردستانی ۱؏) از خانہ برون آمد و آتش بمن انداخت۔ (فغانی شیرازی ۲؁) یارب این نغمہ کہ پرداخت کہ ابریشم عود ؛ آتش انداختہ در خرقہ پشمینہ ما۔

آتش اندود | (اصطلاح) بقول بہار مرادف آتش آلود یعنی پُر از آتش (صائب ۷؁) نشد روشن چراغم زان عذار آتش اندود ش ؛ مگر چشم دہد در موسم خط آب از دودش (اردو) آتشناک اور آتشین انہین معنون مین اردو

مین مستعمل ہے (امیرؔ) نام ہے طور اُس پری کے روے آتشبار کا ؛ بے چراغ طور شعلہ روے آتشناک کا۔

آتش انگیختن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم بیقرار گردانیدن (حافظؔ) غلام آن کلماتم کہ آتش انگیزد ؛ نہ آب سرد زند درسخن ز آتش تیز ؛ (اُردو) بے قرار کرنا۔ بے چین کر دینا۔ تڑپا دینا و بقول صاحب جامع اللغات بے قرار و بے آرام کرنا۔ و بقول امیرؔ آگ لگانا۔ (ناسخؔ) گرمیِ بازارِ یوسف آگے اُس یوسف کے کیا ؛ مُنہ دکھاتے ہی لگا دے آگ جو بازار مین ؛

آتش انگیختن لالہ (مصدر اصطلاحی) کنایہ باشد از شگفتن لالہ و اضافت بر غیر لالہ ہم بہمین معنی درست باشد مثلاً آتش انگیختن حنا۔ برای سرخی رنگ حنا۔ و آتش انگیختن شفق برای برآمدن شفق وغیر ذالک۔ علی محلہ۔ (لطف نیشا پوری گویدؔ) در مرو۔ پرپر۔ لالہ آتش انگیخت ؛ دی نیلوفر بہ بلخ در آب گریخت ؛ (اُردو) آگ لگا دینا۔ بقول امیرؔ باغ مین گل و لالہ کھلنے۔ جنگل مین ڈھاک پھولنے کثرت چراغان اور سرخی شفق وغیرہ کی جگہ تشبیہاً کہتے ہین۔ (رندؔ) گلشن مین آکے آگ لگا دی بہار نے ؛ انگارے کی طرح سے ہر اک گل دہک گیا ؛ (سوداؔ) لالۂ خود رو نہین ہے خون نے فرہاد کے ؛ جوش مین آکر لگا دی کوہ کے دامن مین آگ ؛

آتش انگیز (اصطلاح) بقول بہار و صاحب انند (۱) بمعنی آتش انگیختن است۔ **مولف** گوید کہ آتش انگیز (۲) امر و (۳) فاعل مصدر آتش انگیختن و (۴) مخفف آتش انگیزی کہ حاصل بالمصدر آتش انگیختن باشد چنانکہ نظامی گویدؔ) فرد پژمرید آتش انگیز شان ؛ ز گرمی نشست آتش تیز شان ؛

(۳۰۶)

(۵) بقول بہار معنی فروزینہ کہ عبارت ازان
چوبہاے باریک وخرد است کہ در وقت افروختن
آتش ابتدا بدان کنند چہ درگرفتن آتش
ضعیف بچوبہاے قوی متعذر می باشد (اُردو)
(۱) صاحب بہار عجم کے معنی کے لحاظ سے بیقرار
کرنا۔ (۲) آگ لگا۔ آگ لگانے کا امر (۳) آگ
کا فاعل آگ لگانے والا (۴) آتش افروزی۔
(۵) بقول صاحب جامع اللغات خس وخاشاک
(مذکر)

آتش بآب غوطہ زدن (مصدر اصطلاحی) (۳۵۰)
سرد شدن آتش باشد۔ چنانکہ بیدل گوید۔
(ع) دل آنقدر گداخت کہ غم ہم بسیل رفت ؛
آتش بآب غوطہ زد از رشک این کتاب ؛
(اُردو) آگ بجھنا۔

آتش بادہ (اصطلاح) باضافت رابع (۳۵۱)
شراب۔ یعنی شرابے کہ چون آتش است چنانکہ
ظہوری گوید (ع) آبرو می رود بباد مباد ؛
آتش بادہ وحیا سوزی ؛ (اُردو) آتش
ہے (مونث)

آتشبار (اصطلاح) بقول بہار اسم فاعل
از مصدر آتش باریدن۔ فارسیان درصفت
مژگان وآہ وسقف وتیغ استعمال این
کردہ اند وممکن است کہ وراے این ہرچہار
استعمالے تازہ ہم بنظر آید سند استعمال کہ ذیل
مرقوم برسبیل تمثیل است (معز فطرت۔ قطعہ
باز از شوق تماشاے پری رخسار من ؛ دست
برہم می زند مژگان آتشبار من ؛ صوت موسیقار
شیرے در نیستان خفتہ است ؛ کے تواند شد
حریف آہ آتشبار من۔ (صائب ع) آسمان
چون خانۂ زنبور آتش دیدہ است ؛ دربر
این سقف آتشبار چون خوابد کسے۔ (غنی ع)
مگر در دل خیال تیغ آتشبار او بگذشت ؛
کہ ہمچون آب آہن تاب خون من بجوش
آمد ؛ (اُردو) آتشبار کا استعمال اُردو مین

ہوتا ہے۔ (ناسخ ے) پھلجھڑی کی طرح خط اپنا

غبار افشان ہوا ÷ گر کبھی لکھی حقیقت آہِ

آتشبار کی ÷ (وزیر ے) رُودتے ہین اشکون

کے بدلے خون گرم ÷ ابر ہین ہم لیکن آتشبار

ہین ÷

آتش باریدن (مصدر اصطلاحی) (۲۵۶)

کنایہ از مبتلاے آفات وحوادث کردن است

چنانکہ فغانی شیرازی گوید (ے) درجان ز

عشق سوزے وردل زطعنہ داغے ÷ یاران حذر

کہ بارد این روزگار آتش ÷ (اُردو) آگ

برسانا بقول امیر اُردو مین مستعمل ہے (رشک

ے) آگ برساتی ہین آہین جب وفورِ گریہ ہو ÷

یون تو ہوتی ہے رطوبت زا ہُوا برسات

مین ÷ آگ برسانے کا محاورہ گولہ باری۔

اور معرکۂ کارزار کے گرم ہونے کیلئے بھی ہے

اور آگ لگانا بقول امیر تباہ اور برباد کرنے

کے موقع پر بھی کہا جاتا ہے۔ (میر ع) کیا

پوچھتے ہو عشق نے کیا آگ لگا دی ÷

آتشباز (اصطلاح) بقول بہار (۱) آنکہ

مہتاب وہوائی وگلریز وماننداآن بسازد.

وبقول صاحب اننذ (۲) توپ انداز۔ (۳)

برق وصاعقہ وبہ تحقیق مؤلف (۴) آن کہ با

آتش بازی کند۔ علی خراسانی گوید (ے)

زرد شد رخسارِ خور تا عارضِ خود برفروخت ÷

حُسن او خاصیتِ مہتاب آتشباز داشت ÷

(بیدل ے) نوبہارِ الفت داغِ محبت میتیم ÷

طفل اشکم چون شررِ درسنگ آتشباز بود ÷

(اُردو) آتشباز مذکر اُردو مین مستعمل ہے

بقول صاحب آصفیہ وامیر آتشبازی بنانے والا۔

(۲) گولنداز۔ توپچی۔ (مذکر۔ آصفیہ)۔ (۳)

بجلی۔ مونث۔ کڑک (مونث) آصفیہ (۴)

بقول امیر آتشباز بارود کی گلکاری کھلانے

والا۔ (رشک ے) چھوڑ جائیگا ہمین وہ طفل

آتشباز اگر ÷ پھلجھڑی کا کام لین گے آہِ آتشبار سے

(۴۵۴)

آتشبازی (اصطلاح) بقول صاحب افسر اللغات (۱) بازی از آتش (۲) اقسام آن کہ آتشبازان بسازند چون گلریز آتشباز وغیر ذالک - بہار بذیل مرغ آتشباز گو یدکہ قسمے است از آتشبازی - طرز بیانش مؤید معنی اول است و کلام طغرا کہ بدست آمد سند ہر دو معنی باشد (طغراؔ) چو موشک وا کند آہم ز آتشبازی شوقت ؎ بود در دست مژگان ہر طرف مہتابی اشکم ؎ (اردو) (۱) آگ کا کھیل - (۲) بقول امیر آتشبازی (مؤنث) انار - پھلجھڑی - مہتاب اور اسکے امثال جو بارود اور گندہک - کوئلے وغیرہ سے بنتے ہین (مصحفیؔ) گرم ہے آہ سے ہنگامۂ آتش بازی ؎ کونسی رات فلک تک یہ ہوائی نہ گئی - (رشکؔ) اسی شعبان مین گلریز یان روشن ہون آہون کی ؎ جو ابکے شوقِ آتشبازی اُسکو ہو تماشا ہو ؎

آتش بالاگرفتن (مصدر اصطلاحی) بلند شدن آتش باشد و مجازاً بمعنی سرکشیدن آتش عشق (جامیؔ) شوق تو شد فزون بتماشاے سرو وگل ؎ بالا گرفت زین خس وخاشاک آتشم ؎ (ظہوریؔ) مجنون بدود آہ سیہ کرد خیمہ ؎ بالا گرفت آتش ما خانہ سوختیم ؎ (اردو) بقول امیر آگ بھڑکنا - بھڑک اٹھنا - (آتشؔ) نالۂ عاشق دلسوختہ ہے آفت جان ؎ بھڑکی خوب آگ جہان ڈھیر ہے خاکستر کا ؎ (جراتؔ) گل دیکھے جو یار بن چمن مین ؎ بس آگ بھڑک اُٹھی بدن مین ؎

آتشبان (اصطلاح) بقول صاحبان شمس وانند - شیطان ودیو - (اردو) شیطان دیو - مذکر - (ذوقؔ) نشہ دولت کا بدطوار کو جس آن چڑھا ؎ سر پہ شیطان کے اک اور بھی شیطان چڑھا ؎ (آتشؔ) مین نے لیا بغل مین پریوش جو رات کو ؎ دیو فراق کشتی

مین مجھ سے بچھڑ گیا ؏

آتش بجان (اصطلاح) بقول صاحبان بحر عجم و رشیدی و مؤید الفضلا غم و سوزش و شوق و محبت دارندہ۔ (بیدل ؎) دلدار رفت و من بہ تہ داغ سوختم ؏ یارب چہ برق بر من آتش بجان گذشت ؏ (اُردو) غمگین۔ بیقرار۔ سوز و گداز و شوق و محبت مین گرفتار۔ بقول امیر آتش نفس بمعنی تفتہ دل۔ سوختہ جگر۔ صاحب سوز و گداز مستعمل ہے۔

(۳۵۴) **آتش بجان افتادن** (مصدر اصطلاحی) بے قرار شدن و غم و سوز پیدا شدن۔ چنانکہ صائب گوید (؎) سیل در بنیاد تقوی از بہار افتادہ است ؏ توبہ را آتش بجان از نالہ زار افتادہ است ؏ (اُردو) بے قرار ہونا۔ غمگین ہونا۔ سوز پیدا ہونا۔

(۳۵۵) **آتش بجان در زدن** (مصدر اصطلاحی) **آتش بجان زدن** بے قرار کردن چنانکہ جامی گوید (؎) کیست می آید قبا پوشیدہ دامن برزدہ ؏ شکل شہر آشوب او آتش بجانم در زدہ ؏ (ولہ ؎) ہر سوے آن سرو روان زد ہر گلے آتش بجان ؏ کاشکم ندادی باغبان رہ جانب گلزار خود۔ (اُردو) کلیجہ مین آگ لگا دینا۔ تڑپا دینا۔ بے قرار کر دینا۔ (خلیل ؎) داغ دیجاتی ہے برسات مین بے یار گھٹا ؏ ابر تر آگ کلیجے مین لگا دیتا ہے ؏ بقول امیر صرف آگ لگانا۔ بے قرار کرنے کے معنون مین مستعمل ہے (ناسخ ؎) گرمی بازار یوسف آگے اُس یوسف کے کیا ؏ مُنہ دکھاتے ہی لگا دے آگ جو بازار مین ؏

(۳۵۶) **آتش بدامن گرفتن** (مصدر اصطلاحی) اثر کردن آتش و سوختن۔ چنانکہ محتشم کاشی گوید (؎) بترس ازانکہ چو سنگ دامن تو گیرم دگیرد ؏ بدانست ز زبان شرر فشان من آتش ؏ (اُردو) دامن مین آگ لگنا۔

آتش بدستار بستن (مصدر اصطلاحی) بہار گوید کہ ہمچنین لالہ بدستار بستن عبارت تازہ است **مؤلف** گوید کہ آتش بدستار بستن کنایہ از سوختہ شدن و فدا شدن است چنانکہ شیخ شیراز گوید (ؔ) ازبس مرا مشرب پروانہ الفت است ؛ آتش بجائے لالہ بدستار بستہ ام ؛ مخفی مباد کہ لالہ بدستار بستن خود را آراستن است اہل فارس لالہ را بدستار می زنند ہمچو اہل فرنگ کہ گل را بالائے سینہ بر لباس زنند۔ اگرچہ آتش بدستار بستن از قبیل لالہ بدستار بستن است ۔ ولیکن در معنی فرقے دارد بین کہ آن پروائے جان خود نکردن است و این آراستن خود۔

(اُردو) جل جانا۔ فدا ہو جانا۔ بقول صاحب جامع اللغات اپنے اوپر آپ مصیبت لینا۔

آتش بدست خود زدن (مثل) صاحب خزینۃ الامثال ذکر این میکند۔ یعنی کسے کہ از دست خویش گرفتار بلا شود در حق آن گویند کہ او آتش بدست خود زد (اُردو) آپ اپنے حق مین کانٹے بویا۔ اپنے پاؤن مین آپ کلہاڑی ماری اپنے ہاتھون اپنی قبر کھودا۔ (امیر) (ظفرؔ) ہمیشہ چاہتے ہین چھیڑ اُس کا فرکی مژگان سے ؛ یہ کانٹے حضرتِ دل اپنے حق مین آپ بوتے ہین ؛ (ناصرؔ) اپنے ہاتھون قبر اپنی کھودتا ہے کوہ کن ؛ فائدہ کیا بیستون پر ہوگا جوے شیر سے ؛

(۴۵۲) **آتش بدل افتادن** (مصدر اصطلاحی۔) سوز و گداز در دل پیدا شدن است چنانچہ بیدل گوید (ؔ) بر رفع کلفت ہر آفت است تدبیرے ؛ گر آتشے بدل افتد ز دیدہ آب طلب ؛ (اُردو) دل مین آگ لگنا۔ (اسیرؔ) بجاہے آنکھون سے گرم آنسو جو شمع کیطرح ڈہل رہے ہین ؛ لگی ہے اک آگ اپنے دل مین بدن سے شعلے نکل رہے ہین

(۴۵۳) **آتش بدود آوردن** (مصدر اصطلاحی) شعلہ را نشاندن و کنایہ از کم کردن سوز عشق

وتسکین حاصل کردن چنانکہ ظہوری گوید (ع) بیا دِ آہ سردش آتشے باید بدود آوردہ ؛ کسے باغم اگر ہمچون ظہوری گرم خون باشد ؛ (اُردو) سوز وگداز کو گھٹانا۔ تسکین دینا۔ جی ٹھنڈا کرنا۔ بقول امیر آگ بجھانا۔ (مومن ع) آتشِ دلِ زار مین لگائی اُسنے ؛ برسون جانِ حزین جلائی اُسنے ؛ چھینٹا مجھپر کل اختلاطاً پانی ؛ بھڑکی ہوئی آگ کیا بجھائی اُسنے +

آتش برآب (اصطلاح) بقول صاحب مویدالفضلا (۱) مرادف آب طرب (کذافی القنیہ والادات) ونیز کنایہ از شراب تیز وے انگوری بر پیالۂ بلوری۔ مؤلف گوید کہ مقصود صاحب مؤید جز این نباشد کہ شرابے کہ در پیالہ بلوری باشد آن را آتش برآب گویند۔ (اُردو) وہ شراب تیز اور انگوری جو پیالۂ بلور مین ہو۔

(۳۵۹) **آتش برآوردن** (مصدر اصطلاحی) آتش از خود پیدا کردن وسوختن چنانکہ عرفی گوید (ع) چنین کہ نالہ ز دل جوشد ونفس نم ؛ عجب مدار کہ آتش برآورم چو چنار ؛ (اُردو) از خود آگ نکالنا۔ جلجانا۔ محاورہ اُردو مین لفظ از خود مستعمل ہے اور آگ نکالنا بھی کہا جاتا ہے امیر نے دونون کا ذکر کیا ہے۔

(۳۶۰) **آتش برافروختن** (استعمال) مرادف آتش افروختن باشد چنانکہ ظہوری گوید (ع) آتشِ کینہ چون برافروزیم ؛ گرمی اخگر وشررِ مائیم ؛ (صیدی طہرانی ع) بروبخشم چرا آتشے برافروزی ؛ کہ بایدش بعرقہاے انفعال نشاند ؛۔

آتش برجا ماندن (استعمال) باقی ماندن آن است چنانکہ صائب گوید (ع) نیست خورشید اینکہ می بینی برین چرخ بلند ؛ ماندہ برجا آتشے از کاروان عاشقان ؛ (اُردو) آگ بچ رہنا آگ رہجانا۔

آتش برخاستن از چیزے (مصدر اصطلاحی)

بقول بہار معروف مؤلف گوید کہ بلند شدن
آتش مراد باشد (حافظ ؎) حافظ این خرقہ
بیندازمگر جان ببری ؛ کاتش از خرقۂ سالوس
وکرامت برخاست ؛ (محتشم ؎) ناوکے بنشست
از و بر سینۂ پر آتشم ؛ کاتشم یک نیزہ از چاکِ
گریبان برنخاست ؛ (شاہ کبود جامہ ؎) از دل
من گر نہ ہردم آتشے برخاستے ؛ زاب چشم من جہانے
سر بسر دریاستے ؛ (اُردو) آگ بھڑکنا۔ بقول
امیر شعلے بلند ہونا۔ (آتش ؎) نالۂ عاشق
دل سوختہ ہے آفتِ جان ؛ بھڑکی خوب آگ
جہان ڈھیر ہے خاکستر کا ؛ بقول امیر آگ بھڑک
اٹھنا بھی کہا جاتا ہے۔

(۳۴۲) **آتش بردل زدن** (مصدر اصطلاحی)
بے تاب کردن چنانکہ شیخ عطار گوید (؎) گر
برآتش نمی زنی آبے ؛ آتشم بر دل خراب
مزن ؛ (اُردو) بیتاب کرنا۔

آتشِ برزین (اصطلاح) باضافت شین
معجمہ بقول بہار مرادف آذر برزین است۔
کہ آتش گاہے معروف باشد وآنرا یکے از
ائمہ دین ابراہیم زردشت کہ برزین نام داشت
بنا کردہ وبقول صاحب فرہنگ اندراج۔
(۲) آتش خلیل باشد (سلمان ساوجی ؎)
کسے کہ آتشِ برزین ندیدہ بود بدید ؛ رخش چو
آتش وزآتش دمیدہ ریحانش ؛ (اُردو)
آتش برزین۔ مذکر۔ ایک قدیم آتشکدہ کا
نام جسکو ابراہیم زردشت نے قائم کیا تھا۔

(۳۴۴) **آتش برفروختن** (استعمال)
مرادف آتش برافروختن است (شفائی اصفہانی
؎) ساقی بیا وآتش بید ود برفروز ؛ از نور
بادہ مجلسِ مقصود برفروز ؛ (ظہوری ؎) نخستین
برفروزم در دہم آتش بخاشاکے ؛ ہوس دارم
کہ دل نخچیر شیر خشمگین باشد۔

آتش برکردن (مصدر اصطلاحی) بقول
بہار آتش روشن کردن (ابو طالب کلیم ؎)

پنجۂ گل بین کہ از سرما می آید بہم ؛ زیر ہر گلبن زمیناسے آتش برکنید ؛ (اُردو) بقول امیر آگ سلگانا۔ آگ روشن کرنا۔ (آتش ۵)

خس و خاشاک کا رتبہ ہے مجھے عالم مین ؛ پہلے بھڑکتا ہون جو مین آگ کو سُلگاتا ہون ؛

آتش برکشیدن (مصدر اصطلاحی) مراد آتش کشیدن است۔ در بعض نسخہ ہاے دیوان ابو طالب کلیم در آخر شعرے کہ در آتش برکردن گذشت برکنید را برکشید نوشتہ است۔

آتش برگ (اصطلاح) بفتح با و سکون را و کاف فارسی بقول صاحب برہان یعنی آتش زنہ است کہ چقماق باشد۔ صاحب بحر عجم می فرماید کہ خسے باشد کہ بگوگرد تر کردہ خشک سازند و ہندی دیا سلائی گویند (۲) و چقماق نیز (شہیدی قمی ۵) بیا ساقی شب عید است فکرِ عیدی من کن ؛ بآتش برگ ماہ نو چراغ بادہ روشن کن ؛ (غزالی مشہدی ۵۲) در زرست خاک وجودم چون نگردد سوختہ ؛ شعلہ می ریزد ز آتش برگ نعل آن سمند ؛ بہار گوید کہ آتش برگ عبارت از مجموع سنگ چقماق و سوختہ۔ اسد اللہ خان غالب در قاطع برہان گوید کہ آتش برگ اسم سنگ پارہ ایست کہ پر از شرار باشد و آتش زنہ در فارسی و چقماق در ترکی افزار آہنین را گویند کہ چون آنرا بر آتش برگ زنند شرارہ از ان سنگ پارہ بیرون جہد۔ خان آرزو کلام شہیدی را کہ گذشت سند معنی دوم می گیرد و صاحب مصطلحات ہم مویداست اما صاحب سروری آتش زنہ را با افزار آہنین مخصوص می کند اندرین صورت آتش برگ را مرادف آتش زنہ گفتن درست نباشد در راے مؤلف کلام شہیدی قمی سند ادعاے اول صاحب بحر عجم باشد۔ اہل زبان زمانہ حال ہم در آتش برگ و آتش زنہ فرق کنند مؤلف را ہم با راے غالب دہلوی اتفاق است (اُردو

(۵۲م)

(۱) دیا سلائی (مونث) (۲) چقماق۔ مونث۔ اُردو مین بقول صاحب فرہنگ آصفیہ چقماق آگ نکالنے کی پتھری کو کہتے ہین اور یہ استعمال فارسیون کے برعکس ہے فارسیون نے چقماق اور آتش زنہ کو اُس لوہے سے مخصوص کیا ہے۔ جسکو سنگ آتشین سے ٹکراکر آگ جھاڑی جاتی ہے

(۳۳۲) **آتش برون جستن** (مصدر اصطلاحی) خودبخود آتش پیدا شدن است چنانکہ میر خسرو گوید (ص) من از افسردہ دلان سوز عشق چون جویم ؛ زہے محال کہ آتش برون جہد ز خیارہ (اُردو) آگ نکلنا۔ آگ نکل پڑنا۔ (ظفر ص) دُھوان آگ سے آگ پتھر سے نکلی ؛ محبت کا سب مین اثر دیکھتے ہین۔

(۳۳۳) **آتش بزبان آمدن** (مصدر اصطلاحی) سوز عشق از زبان پیدا شدن باشد۔ چنانکہ نظیری نیشاپوری گوید (ص) توکہ آسودہ دلی از نفسم سوز مخواہ ؛ منکہ شوریدہ ام آتش بزبان می آید ؛ (اُردو) مُنہ سے کلیجا نکل پڑنا مُنہ سے شرارے نکلنا۔ سوز عشق کے بیان مین یہ دونون مستعمل ہین۔ (وزیر ص) اے جان تو ہو دور تو کس طرح نکل پڑے ؛ نزدیک ہے کہ مُنہ سے کلیجا نکل پڑے۔

آتش زمستان نگل سوری بہ (مثل) صاحب خزینۃ الامثال ذکر این می کند و از تعریف ساکت مولف گوید کہ مقصود از اظہار ضرورت آتش در موسم زمستان است کہ از گل سوری ہم تفوق دارد زیرا کہ مناسب وقت است کہ ضرورت تقاضاے آن می کند حاصل این است کہ ہمان چیز بہتر است کہ مناسب حال و موافق ضرورت باشد (اُردو) بھوک مین گولر ہی پکوان۔ اسی موقع پر دکن مین کہا جاتا ہے کہ۔ بھوکے کو دلیا پیٹ بھرو نکا قلیا۔

آتش بزیر پا داشتن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم بیقرار بودن (ملا قاسم

مشہدی ؎) دلم آتش بزیر پاے دارد کے
توان دیدن ؛ زنقش پا نشان خار پاے
رہروان تو ؛ (اُردو) بے قرار ہونا۔ بیتاب
ہونا۔ اسد اللہ خان غالب دہلوی نے آتش
زیر پا کو اُردو مین بہی باندہا ہے (دیکھو آتش
زیر پا داشتن) بقول امیر آگ پر لوٹنا بھی
انہین معنون مین مستعمل ہے (امیر ؎) سوز
دردن سے کیونکر مین آگ پر نہ لوٹون ؛ جون
شیشۂ حبابی سب دل پر آبلے ہین۔

آتش بزیر پہلو گستراندن (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب بحر عجم مظلوم بودن و بقول
صاحب جامع اللغات (۲) بیقرار و پریشان
شدن (کمال اسمعیل ؎) تخت زلف تو
آتش بزیر پہلو خویش ؛ بگستراند پس انگہ
چنین ستمگر شد ؛ بہار و صاحب فرہنگ انند
ہردو ہمین اصطلاح را با مصدر گستردن می
نویسند کہ ماضی آن گسترد باشد و از ہمین کلام
کمال اسمعیل سند گیرند کہ گذشت و مصرع ثانی را
چنین نوشتہ اند (ع) بگسترید و پس انگہ چنین
ستمگر شد ؛ مخفی مباد کہ گسترید ماضی است۔ از
مصدر گستریدن۔ اگر در مصرع ثانی سند گسترید
را قائم داشتہ شود لازم آید کہ عنوان مصدر
اصطلاحی را با مصدر گستردن مخصوص نہ کنیم۔
اگرچہ گستراندن و گستریدن و گستردن ہر سہ
مرادف یکدیگر است و لیکن فرق ماضی ہر یکے
بنظر ہردو نیامدہ فتامل۔ (اُردو) (۱) مظلوم
ہونا۔ (۲) بے قرار و پریشان ہونا۔

آتش بستن در چیزے (مصدر اصطلاحی)

بقول بہار کنایہ از سوختن چیزے راست بہا
گوید کہ استعمال این بصلہ را ہم آمدہ مؤلف
گوید کہ آتش بستن بچیزے ہم آمدہ چنانکہ در
(آتش بدستار بستن) گذشت (اُردو) جلانا۔
کسی چیز مین آگ لگانا۔ (آتش ؎) سنا ہے
عاشقون سے برق وش بھی نام جو اپنا ؛ تماشا

دیکھتے ہین وہ لگا کر آگ خرمن ہین۔

آتشِ بستہ (اصطلاح) باضافت رائج بقول صاحب برہان کنایہ از زر سرخ وطلاے احمر (حکیم خاقانی ؎) آتشِ بستہ کشاید ہمہ کارش کار فرماے نو زر بایستے ؛ (افضل الدین خاقانی ؎) زر بہاے چو سیم مکن کم ؛ آتشِ بستہ بدہ بآب کشادہ۔ صاحبان فرہنگ انند وبہار عجم از آتش بستہ زر نقد مراد گیرند مولف گوید کہ خاص را عام کردہ اند (اُردو) سونا۔ مذکر۔ اشرفی۔ مونث۔

(‏[illegible]) **آتشِ بسنگ بودن** (مصدر اصطلاحی) مخفی وپنہان بودن آتش است چنانکہ حزین اصفہانی گوید (؎) پیش از ظہور جلوۂ جانانہ سوختیم ؛ آتش بسنگ بود کہ ما خانہ سوختیم ؛ (اُردو) آگ چھپی رہنا۔ آگ پتھر مین رہنا۔

(‏[illegible]) **آتش بفریاد آوردن** (مصدر اصطلاحی) آواز در آتش پیدا کردن چنانکہ از سوختن نمک و امثال آن پیدا می شود (صائب ؎) صحبتِ ناجنس آتش را بفریاد آورد ؛ آب در روغن چو باشد میکند شیون چراغ (اُردو) آگ سے آواز نکالنا۔

آتش بلند (اصطلاح) باضافت رائج آتشے کہ زبانہ کشد۔ بلند۔ صفت آتش است۔ بہار بضمن لفظ آتش ذکر این میکند (جامی ؎) عشق او بگرفت بالا تا دل وجانم بسوخت ؛ آرے این آتش بلند از خار وخاشاک من است ؛ (اُردو) اردو مین بہی آتش بلند کا استعمال ہے۔ (ناصر ؎) جلا کر پہاڑون کو کردے جو خاک ؛ بلند اور تیز آتش ہولناک۔

(‏[illegible]) **آتش بلند کردن** (مصدر اصطلاحی) آتش را تیز کردن وشعلہ پیدا کردن باشد۔ چنانکہ ظہوری گوید (؎) آتش بلند کردہ ظہوری بباد آہ ؛ روشن دلان چراغ بطوفان سپردہ اند ؛ (اُردو) آگ بہڑکانا بقول امیر آگ

کو ہوا دیکر مشتعل کرنا۔ (رشک ؎) آگ بھڑکا کے دکھانا اُسے اے نامہ بر و ؛ حال جانسوز زبانی نہ کہا جائے گا۔

(۱) **آتش بلند گردیدن** (مصدر اصطلاحی) (۴۰)
(۲) **آتش بلند گشتن** سرکشیدن آتش است (صائب ؎) بہر عبرت مردم آزاران عالم را بس است ؛ آتشے کز خانہ زنبور می گردد بلند ؛ (مظہر جانجاں ؎) درچشم من کہ بے تو دلم را قرار نیست ؛ آتش بلند گشتہ زگلشن بہار نیست (اُردو) آگ بھڑکنا۔ آگ بھڑک اُٹھنا بقول امیر شعلے بلند ہونا۔ (رند ؎) بعد از کلیم بھڑکی نہ پھر آگ طور کی ؛ کیا کیا ہوائیں ورنہ جہاں مین چلی نہ تھین ؛

آتش بلندی کردن (مصدر اصطلاحی) مرادف ماضیہ (بیدل ؎) باہمہ افسردگی خاشاک عبرت پروریم ؛ آتشے ہر جا بلندی کرد فال از ما گرفت ؛ (۴۱)

آتش بند (اصلاح) بقول صاحب بحر عجم عزیمت وافسون کہ بخواندن یا نوشتن آن آتش کار خود نتواند کرد۔ (میرخسرو ؎) نسخۂ کز خط تست اندر دل سوزان من ؛ سحر آتش بند یا تعویذ تب می خوانمش ؛ (اُردو) وہ منتر یا تعویذ جسکے پڑھنے یا لکھنے سے آگ کا اثر جاتا رہتا ہے یعنی آگ نہین جلا سکتی۔

آتش بنشاند (مقولہ) بقول صاحب فرہنگ آنند کنایہ از فتنہ فرو نشاند (۲) غصہ دور کرد۔ (۳) اشتہا برد۔ **مؤلف** گوید کہ اگرچہ این مشتق از مصدر آتش نشاندن است ولیکن استعمال این بطور مقولہ مخصوص است۔ چون کسے فتنہ را فرو نشاند یا غصہ را دور کرد یا گرسنہ را نان بخشید گویند کہ آتش بنشاند۔ (اُردو) آگ بجھائی تینون معنون مین (دیکھو امیر اللغات مین آگ بجھانا۔

آتش بوس (اصطلاح) بقول صاحب شمس اللغات آتشے کہ موسی را بر کوہ طور نمود۔

(۲) کنایہ از مے۔ (اُردو) آتش طور۔ مونث (۲) شراب۔ مونث۔

آتشِ بہار (اصطلاح) بقول صاحب بحرعجم (۱) گل سرخ و لالہ۔ (۲) رونق بہار۔ صاحب فرہنگ انند بضمن آتش زر گوید کہ (۳) آتش بہار مرادف آتش زر است۔ (اُردو) (۱) گلاب۔ لالہ۔ مذکر۔ (۲) بقول صاحب جامع اللغات پھولون کا موسم۔ بہار کی رونق

آتشِ بیان (اصطلاح) بقول بہار کنایہ از تیز زبان وکسے کہ تقریرا و درگیرد۔ (صائب ۵) برلب آتش بیان صائب از دلبستگی ؎ گفتگوے عشق چون تبخال می گردد گرہ ؎ صاحب فرہنگ انند این را مرادف تیز طبع وسحر بیان می نویسد۔ (اُردو) آتش بیان (داغ ۵) تری آتش بیانی داغ روشن ہے زمانے پر ؎ پگھل جاتا ہے مثل شمع دل اہل سخندان کا ؎

آتشِ بے باد (اصطلاح) بقول صاحب بحرعجم باضافت رابع (۱) شراب (۲) ظلم وتعدی وبقول صاحب فرہنگ انند (۳) گرمی بازار (اُردو) (۱) شراب۔ مونث۔ (۲) ظلم۔ مذکر۔ (۳) گرم بازاری یعنی خرید وفروخت کی کثرت۔ بازار کی رونق۔ مونث) (واقف ۵) سرد ہے بازار خوبان گرم بازاری نہین ؎ کتنے یوسف دیکھتا ہون کچھ خریداری نہین ؎

آتشِ بے بار (اصطلاح) باضافت رابع در بعض نسخ برہان قاطع آتش بے بار رابمعنی شراب وظلم وتعدی نوشتہ بخیال **مؤلف** غلطی کتابت باشد کہ آتش بے باد رابے بار نوشت۔

آتشِ بے بال وپر (اصطلاح) باضافت رابع فارسیان۔ بے بال وپر۔ راصفت آتش گرفتہ اند۔ پس آتش بے بال وپر مرادف آتش خاموش است چنانکہ صائب گوید ۵)

(۴۶۴)

در سر بے مغز دولت را عروجے دیگر است ؛ در میان
آتش بے بال و پر رعنا شود ؛

آتشِ بیداد (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم۔ (۱) رواج و رونق ظلم۔ صاحب فرہنگ اندراج گوید کہ از آتش ظلم مراد است و از بیداد ظالم و (۲) بمعنی مے نیز۔ (اُردو) ظلم کی آگ۔ مونث۔ (۲) شراب (مونث)۔

آتشِ بیداد افروختن (استعمال) باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم رواج دادن ظلم و ستم۔ (اُردو) ظلم کی آگ بھڑکانا۔

آتشِ بے دود (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم باضافت رابع۔ (۱) شراب (۲) آفتاب (۳) قہر و غضب۔ بہار بر معنی نمبر (۱) قناعت می کند و بقول صاحب فرہنگ انند (۴) لعل و یاقوت و عقیق سرخ (حکیم سنائی ؎) ساقی بیا و آتشِ بے دود بر فروز ؛ از نور بادہ مجلس مقصود بر فروز ؛ (اُردو) شراب مونث (۲) آفتاب۔ مذکر۔ (۳) قہر و غضب۔ مذکر۔ (۴) لعل۔ یاقوت۔ عقیق۔ مذکر۔ (ذوق ؎) اس بت کا سمجھ حسنِ خداداد نہ اسکو ؛ یہ تجھ پہ خدا کا دلِ ناشاد غضب ہے۔ (رند ؎) زیادہ ہوئی یار جانی تمھاری ؛ غرض قہر ہے مہربانی تمھاری ؛ (میر سوز ؎) یاقوت لعلِ یار سے بہتر نہیں کبھی ؛ ہر جوہری کو اسکی پرکھ کی نظر نہیں ؛ (آتش ؎) آویزہ تیرے گوش کا ہوا س امید پر ؛ کیا کیا عقیق کانِ یمن سے نکل گیا ؛

آتشِ بے دود افروختن (مصدر اصطلاحی) باضافت رابع شراب دادن چنانکہ در اصطلاح ماضیہ در کلام حکیم سنائی گذشت۔ (اُردو) شراب پلانا۔

آتشِ بے زبانہ باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب۔ (۲) لعل و یاقوت و عقیق۔ (خاقانی ؎) بسنانے

زخانۂ خمار ٭ آتش بے زبانہ بستانیم ٭ (اُردو)
(۱) شراب - مونث - (۲) لعل - یاقوت عقیق مذکر -

آتشِ بے زبانہ ستاندن (مصدر اصطلاحی) (۴۰۴)
باضافت - رابع شراب گرفتن و حاصل کردن شراب
باشد چنانکہ در سند اصطلاح ماضیہ گذشت (اُردو)
شراب لینا - حاصل کرنا -

آتشِ بے زنہار (استعمال) باضافت
رابع آتشے کہ از وپناہ و امان نباشد بے زنہار
صفت آتش است بہار ذکر این بدیل لفظ آتش
می کند - (اُردو) وہ آگ جس سے بچاؤ نہو -

آتشِ بے فرمان (استعمال) باضافت (۴۰۵)
رابع - بے فرمان - صفت آتش است - آتش
بے فرمان آتشے است سرکشیدہ کہ خود سر و در حکم
کسے نباشد چنانکہ جمال الدین عبد الرزاق در
تعریف آتش گوید (ف) چو آفتاب جہانسوز
ہمچو اختر شوخ ٭ چو روزگار بجوج و چو چرخ بے
فرمان - (اُردو) وہ آگ جو پھیل گئی ہو
اور کسی کے اختیار مین نہو - بھڑکی ہوئی آتش -

آتشِ پا (اصطلاح) بقول صاحب
آتشِ پاے بحر عجم (۱) بیقرار (۲) اسپے
کہ از تندی بر یک جا نہ ایستد و بقول صاحب
تحقیق الاصطلاحات (۳) تیز رو (خسرو ف)
جنیبت بسکہ آتشپاے گشتہ ٭ ہلالِ نعل پروین
ساے گشتہ - (صائب ف) عنانِ سیر و دور
آسمانہا ٭ بدستِ شوق آتش پاے عشق
است ٭ (اُردو) (۱) بے قرار (۲) آتش
قدم (۳) گرم رو - تیز قدم (امیر) (ناسخ ف)
اسقدر آتش قدم دیکھا نہین اے شہسوار ٭
کیا عجب گر نعل ہوجاے سم توسن مین آگ -

آتشِ پارسی (اصطلاح) باضافت
رابع بقول صاحب بحر عجم (۱) مرضے است غیر
آتشک و آنرا بعربی نار فارسی خوانند - و
بقول بہار (۲) آتشے کہ در وقت زردشت
در فارس افروختہ بودند و آنرا پرستش میکردند

ونار فارسی را بجہت شدّت سوزش تشبیہ بآن
دادہ اند۔ (خاقانی رہ) دید مرا گرفتہ لب آتش
پارسی زتب ؛ نطق من آب تازبان بردہ بہ
نکتہ پروری ؛ استادے گوید کہ صاحب فرہنگ
جہانگیری ذکرش کردہ (رباعیؒ) دل بین کہ مرا
درغم مہمان آورد ؛ وزعشق کہ بر سرم چہ طوفان
آورد ؛ ازآتش پارسی روان سوز تراست ؛
این عشق کہ از خاک خراسان آورد (سعدی
رہ) نترسم زخصمان اگر برطپند ؛ کزین آتش
پارسی درتب اند۔ (اُردو) بقول امیر اُردو
مین اسی کو آتشک کہتے ہین (مونث) (جان صاحب
رہ) آتشک باد کے گھوڑے پہ ہے ان روزون
سوار ؛ لو نہین چلتی ہے معلوم ہوا گرمی ہے ؛

آتش پارہ (اصطلاح) بقول بہار (۱)
شوخ و شنگ۔ (۲) وبقول صاحب انند کنایہ
از فتیلۂ چراغ۔ (۳) کرمک شب تاب۔ (۴)
ماہ۔ (۵) پارہ از آتش کہ معروف است (سید
اشرف رہ) سرکش آتش پارہ ام آسان نہ
گردد رام تو ؛ زاضطرابم شعلۂ جوّالہ گردد دام
تو ؛ (طغرا رہ) طفل بسیار است کزشوخی دود
برروے شمع ؛ ہیچ طفلے ہمچو طفل شعلہ آتش پارہ
نیست ؛ (ظہوری رہ) زآتش پارۂ دارم جہان
ہنگامۂ گرمی ؛ کہ درلب ہاے ناصح می گدازد
خوش نصیحت را ؛ (جامی قدہ) بے رخت درباغ
صحرا بہر داغ جان من ؛ ہرگل آتش پارہ و
ہرلالہ سوزان اخگرے ؛ (اُردو) شوخ۔ آگ
کا پرکالہ۔ (۲) فتیلہ (مذکر) موٹی بتی۔ مونث۔
(۳) جگنو۔ (مذکر) (۴) چاند (مذکر) (۵) آگ
کا پرکالہ۔ (داغ رہ) اے داغ اسی شوخ کے
مضمون بھرے ہین ؛ جسنے مرے اشعار کو دیکھا
اُسے دیکھا ؛ (مومن رہ) آبلے کیونکر نہ نکلین جاے
اشک آنکھون سے آہ ؛ میرے پہلو مین ابھی
وہ آگ کا پرکالہ تہا ؛ (ذوق رہ) پھر دلمین
آہ سرد ہوی میرے شعلہ زن ؛ لو پھر بھڑک اُٹھا

یہ فتیلہ بجھا ہوا ٭ (ناسخ ۵۳) شرم سے اُڑجاے شعلہ کیون نہ جگنو کیطرح ٭ دیکھے محفل مین جو لَو فندق جانان شمع ٭ (آتش ۵۴) چاندکے اوپر نہین پڑتی کسی صورت سے خاک ٭ مُنہ تو دیکھین لیکے یوسف کے برادر آئینہ ٭ (بحر ۵۵) داغ ہین آگ کے پرکالے بھڑک اٹھین گے ٭ دیکھ او فصل بہاری نہ بہت جوش ہین آ ٭

آتش پارہ را خسپوش میسازد

(مثل) مثلے است کہ فارسیان بجائے می زنند کہ کسے خواہد کہ امر روشن را اخفا کند۔ خس پوش بمعنی پنہان کردن چیزے د کارے مشہور بطریق احتیاط و مکر وحیلہ باشد (کذا فی البحر) وظاہر است کہ آتش پارہ را بچیزے نہفتن آتش در آن چیز نہفتن است و آتش پارہ در غلاف چیزے پنہان نشود تا آن را بسوزد وعیان گردد صاحب خزینۃ الامثال ذکر این کردہ است۔ (اُردو) دکن مین کہا جاتا ہے کہ آگ کو پھوس مین چھپا آیا ۔ جسکا مطلب یہ ہے کہ وہ خود بھڑک اُٹھے گی۔ دلی اور لکھنؤ مین ایسے مواقع پر کہتے ہین کہ آگ کو دامن مین ڈہانکتا ہے (فقرہ امیر) ضبط سے عشق کے آثار اور ظاہر ہون گے بھلا آگ کہین دامن سے ڈہانکی جاتی ہے۔

آتش پا شدن

(مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم بے قرار شدن۔ (اُردو) بے قرار ہونا۔

آتش پاشیدن

(مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم (۱) شتاب کردن (۲) بیقرار شدن (۳) ظلم نمودن۔ (اُردو) جلدی کرنا (۲) بے قرار ہونا۔ (۳) ظلم کرنا۔

آتشِ پُرآب

(اصطلاح) باضافت رائج۔ بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سرخ (۲) اشک خونین۔ (۳) پیالہ طلا و پیالہ لعل و یاقوت پُراز شراب۔ (اُردو) (۱) سرخ شراب۔ مونث (۲) اشک خونین۔ مذکر۔ (۳) شراب بھرا ہوا۔

طلا یا یاقوت کا پیالہ و بقول صاحب جامع اللغات
مطلق شراب بھرا ہوا پیالہ (ذوق ؎) ذوق
اُس پائے نگارین کا جو ہو وصف نگار ؛ اشکِ
خونین سے ہے کاغذ کو حنائی کرتا ؛

آتش پرست (استعمال) بقول صاحب
بحر عجم - (۱) جماعتے از قوم موسیٰ علیہ السّلام -
(۲) پروانہ و بقول بہار مرادف گبر (جامی ؎)
آتشکدہ است سینہ چگویم کہ دل درو ؛ از بخت
تیرہ ہندو آتش پرست کیست ؛ (اُردو) یہی
لفظ اردو مین مستعمل ہے - ہندوستان مین اسی
قوم کو پارسی کہتے ہین جو آگ کو پوجتی ہے (امیر)
(سودا ؎) کفر کی مے سے مست ہے جو ہے ؛
غرض آتش پرست ہے جو ہے ؛

آتش پرستی ؛ (استعمال) آتش (۸۲۷)
آتش پرستن و پرستیدن پرست کہ گذشت
مشتق است از مصدر آتش پرستیدن و آتش
پرستی حاصل بالمصدر - (حزین ؎) برہمن سرد
شد ز آتش پرستی ؛ ہمان رخسار خوبان می پرستم
(اُردو) (۱) آگ کی پوجا - (۲) آگ کو پوجنا
اردو مین آتش پرستی بھی مستعمل ہے - (مونث)

آتش پرور (اصطلاح) بقول صاحب
بحر عجم - (۱) تیغ آبدار (۲) آلات جنگ (اُردو)
تلوار - مونث - (۲) آلات حرب - بقول صاحب
جامع اللغات جنگ کے ہتھیار جنمین تلوار - خنجر -
بندوق - توپ سب داخل ہین - امیر نے لفظ
آلات کے ذیل مین آلات حرب کا تذکرہ کیا ہے

آتش پرہ (اصطلاح) بقول صاحب
جامع اللغات کرم شب تاب - (اُردو) جگنو -
دیکھو آتش پارہ کا نمبر (۳) -

آتش پریدن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب ارمغان معروف - اگرچہ صاحب ارمغان
حوالۂ بہار و چراغ ہدایت می دہد اما این مصدر
اصطلاحی در ہیچ یک لغت یافتہ نشد - صاحب
ارمغان از کلام واضح دہلوی سندمی آرد -

(ﮱ) طبع من چون برق جست از مضطرب حالان دہر ‌‌‌؂ آتش ماہی پر داز دیدن سیماب ہا۔ مؤلف گوید کہ آتش پریدن تیز شدن و شعلہ کشیدن آتش باشد۔ (اردو) آگ بھڑک اٹھنا۔ آگ بھڑکنا۔ شعلے بلند ہونا۔

(۲۷۷) **آتش پنبہ** (اصطلاح) باضافت رابع۔ آتشے باشد کہ در پنبہ چقماق روشن شود۔ (بیدل ﮱ) اے شرر مفت نگاہت جلوہ زار عافیت ؂ آتش این پنبہ چشم شیر روشن می کند ؂ (اردو) وہ آگ جو چقماق کی روئی مین روشن ہو۔

آتش پنجہ (اصطلاح) بقول بہار کنایہ از کاریگر و استاد و ماہر در صنعتے و تیز در کارے۔ (اردو) چابکدست (آصفیہ)

(۲۷۸) **آتش پنہان** (اصطلاح) باضافت رابع۔ (۱) بمعنائے حقیقی آتشے کہ در خاکستر پنہان باشد (۲) سوز دل۔ (۳) کینہ۔ (۴) آتش چقماق کسے از اہل لغت ذکر این نہ کردہ ولیکن از کلام اہل زبان سند استعمال این بہم رسیدہ (فی البدیہہ سنجر اصفہانی ﮱ) سنجر از سوز دل و کینہ چقماق بگیر ؂ گر بخاطر ہوس آتش پنہان داری ؂ سند دیگر در مصدر آتش خموشی داشتن می آید (اردو) (۱) دبی ہوی آگ۔ (۲) سوز دل (مذکر) ۳ و ۴۔ آتش پنہان۔ (آتش ﮱ) نشہ ئے مین کھلی دشمنی دوست مجھے ؂ آب انگور نے کی آتش پنہان پیدا ؂ (ناسخ ﮱ) صدمہ دل کو جو ہوا نالہ سوزان نکلا ؂ جسطرح سنگ سے ہو آتش پنہان پیدا ؂

(۲۷۹) **آتش پنہان آشکارا شدن** (مصدر اصطلاحی) باضافت رابع۔ سوز درون پیدا شدن چنانکہ جامی گوید (ﮱ) آہ جامی زد دلم چون چاک کردی سینہ اش ؂ عاقبت شد آشکارا آتش پنہان کہ بود۔ (اردو) دبی آگ کا بھڑک اٹھنا۔ (ناسخ ﮱ) دبی تھی آگ جو سینہ مین پھر بھڑک اٹھی ؂ کل اُس بھبوکے

نے دکھلائی جو بھڑک ہمکو ؎

آتش پیچیدن در چیزے (مصدر اصطلاحی) بقول بہار معروف مؤلف گوید کہ پیچیدن آتش در چیزے سرایت کردن آتش باشد دران (محمد زمان راسخ ؎) شرار شعلہ زد در خرمن اوؔ ؎ چو خون پیچید آتش در تن او ؎ (اُردو) آگ پھیلنا۔ آگ لگنا۔ آگ لپٹ جانا۔

آتش پیکر (اصطلاح) بقول صاحب بحرعجم۔ (۱) آفتاب۔ (۲) شیاطین و جن۔ (اُردو) (۱) آفتاب۔ سورج۔ مذکر۔ (۲) شیطان۔ جن (مذکر) (ذوق ع ۲) سر پہ شیطان کے اک اور بھی شیطان چڑہا۔

آتش پیمانہ (اصطلاح) باضافت ابع بقول بہار مطلق شراب و بقول صاحب فرہنگ انندے انگوری (ظہوری ؎) گردیدست عجز ظہوری زساقیان ؎ عجب ورع بآتش پیمانہ سوختم ؎ (اُردو) شراب۔ انگوری شراب۔ مونث۔

آتش تاب (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ انند (۱) گلخن۔ (۲) آتشدان۔ (۳) مطبخی۔ (اُردو) (۱) بھاڑ۔ مذکر۔ (۲) انگیٹھی (مونث) (۳) باورچی۔ مذکر۔ (وزیر ؎) مثل شبنم عرق آجائے رخ گلگون پر ؎ غنچۂ گل جو انگیٹھی مین ہون مجمر کے عوض ؎۔

آتش تابندہ (اصطلاح) باضافت ابع بقول صاحب بحرعجم (۱) آفتاب۔ (۲) طبیعت تیز و بقول صاحب شمس اللغات (۳) محو کردہ و ترک دادہ و سوختہ۔ معنی سوم را دیگر کسے از اہل لغت نہ نوشتہ۔ (اُردو) (۱) آفتاب۔ سورج۔ (مذکر) (۲) تیز طبیعت۔ (۳) مٹا یا ہوا۔ چھوڑا ہوا۔ جھلسا ہوا۔ سوختہ۔ (میر درد ؎) جل مجہ سوختہ کے پاس سے جانا کیا تھا ؎ آگ لینے مگر آئے تھے یہ آنا کیا تھا ؎

آتش تاک (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب بحرعجم شراب و بقول صاحب

فرہنگ اننذ شراب انگوری (مرادف آتش پیمانہ) (مفید بلخی ۵) از انتظار بادہ ہلاکم چہ می کنی ؛ ساقی کباب آتش ناکم چہ می کنی ؛

آتش تاو (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ انندراج ۔ مرادف آتش دان و آتش تاب ۔

آتش تب (اصطلاح) باضافت رابع ۔ حرارت وگرمی تب باشد چنانکہ غنی گوید (ع) ہنوز از مشت خاکم می تراود آتش تب ہا ؛ (اردو) بخار کی گرمی اور حرارت ۔

آتش تر (اصطلاح) باضافت رابع ۔ بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سرخ (۲) لب معشوق (۳) لعل و یاقوت وارستہ معنی اول را شراب تندمی نویسد (طغراے مشہدی ۵) از خشک سال زہد قدح نوش راچہ غم ؛ باغ طرب ز آتش تر آب می خورد ؛ (علی خراسانی ۵) شاید ز بادہ باز بیاید طراوتے ؛ این خشک لب بآتش تر بردہ ایم ما ؛ (اردو) (۱) شراب سرخ ۔ آتش تر بھی اردو مین مستعمل ہے (۲) لب یار ۔ لعل یار ۔ معشوق کا لب (مذکر) (۳) لعل و یاقوت (مذکر) (امیر ۵) مخمور آنکھین یہ نہین ساقی کی میکشو ؛ بلور کی پیالیون مین ہے شراب سرخ ؛ (داغ ۵) آتش دوزخ پہ ہوگا آتش تر کا گمان ؛ گر کسی میکش نے اپنا دامن تر کہدیا ؛ (میر سوز ۵) یاقوت لعل یار سے بہتر نہین ولے ؛ ہر جوہری کو اسکی پرکھ کی نظر نہین ؛ —

آتش تراویدن از چیزے (مصدر اصطلاحی) کم کم ریختن و تراویدن آتش از چیزے چنانکہ صائب گوید (۵) آب می گردد دل سنگین خصم از عجز من ؛ می تراود آتش از انگشت زنہارم چو شمع ؛ بہار ذکر این میکند و از معنی ساکت ۔ (اردو) آگ جھڑنا ۔ (ہلال ۵) آسمان کے فلک تارے نظر آتے ہین سب چنگاریان ؛ کیا شب فرقت ہین جھڑتی ہے مہ کامل سے آگ ؛

(رند ؎) آہ آتش فشاں جو کرتا ہوں ؛ آگ جھڑتی ہے آشیانے سے ؛

(۱۲۰) **آتشِ تند** (استعمال) باضافت الیٰ آتشے کہ تیز باشد چنانکہ صائب گوید (؎) نگذاشت آب در جگرم آہ آتشین ؛ در برگ گل ز تندی آتش گلاب سوخت ؛ (اردو) اردو میں آتش تیز مستعمل ہے۔ دیکھو آتشِ بلند۔

آتش تند افتادن (مصدر اصطلاحی) تیز شدن آتش است۔ چنانکہ ابو طالب کلیم گوید (؎) مبادا آتش سوداے کس اینگونہ تند افتد ؛ زجوشِ گریہ ام چشمت چون دیگے بسر رفتہ ؛ بہار ذکر این میکند و از معنی ساکت۔ (اردو) آگ بھڑکنا۔ بھڑک اٹھنا۔ (رند ؎) بعد از کلیم بھڑکی نہ پھر آگ طور میں ؛ کیا کیا ہوا نہ ورنہ جہان میں چلین نہیں ؛ (جرأت ؎) گل دیکھے جو یار بن چمن میں ؛ بس آگ بھڑک اٹھی بدن میں ؛

(۱۲۲) **آتش تند کردن** (استعمال) بمعنی تیز کردن آتش است چنانکہ ملا شیدا گوید (؎) شیدا ز دل بلند مکن نالہ ہاے گرم ؛ آتش کسے نہ کردہ ز بہر کباب تند ؛ (اردو) آگ بھڑکانا (رشک ؎) آگ بھڑکا کے دکھانا اسے اے نامہ برو ؛ حال جانسوز زبانی نہ کہا جائیگا ؛

آتش تو (اصطلاح) بدون اضافت رائج بقول صاحب فرہنگ انندراج مرادف آتش تا و کہ گذشت۔

آتش توبہ سوز (اصطلاح) باضافت رائج بقول صاحب بحر عجم۔ شراب۔ (اردو) شراب (مونث)

آتشِ تیز (استعمال) باضافت رائج آتشے کہ تند و تیز باشد۔ بہار بضمن لفظ آتش ذکر این می کند۔ ظہوری (؎) تیز است آتشِ دلِ دیوانہ دور تر ؛ بشدار خام سوز نسازی کباب را ؛۔ (اردو) آتش تیز اردو

مین مستعمل ہے بقول امیر بہت بھڑکی ہوی آگ دیکھو آتش بلند۔

(۵۷۴) **آتش تیز بودن** (استعمال) لازم آتش تیز کردن است (ظہوری ؒ) کم شعلہ آتشست بہند وز بانہ است ❊ آتش چہ تیز بود چہ مردانہ سوختیم ❊ (اردو) آتش تیز رہنا۔ آگ بھڑکی ہوی ہونا۔ آگ دہکتی ہوی ہونا۔

(۵۷۵) (۱) **آتش تیز ساختن** (استعمال) متعدی
(۲) **آتش تیز کردن** ماضیہ و مرادف آتش تند کردن۔ (محتشم کاشی ؒ) زعمر برنخورد آنکہ قصد خرمن ما ❊ ز تیز ساختن آتش نفاق تو کرد ❊ بہار ذکر نمبر ۲ کردہ است و بر معروف اکتفا نمودہ (شیخ شیراز ؒ) دیداری نمائی و پرہیز می کنی ❊ بازار خویش و آتش ما تیز میکنی ❊ **مؤلف** گوید کہ آتش تیز کردن کنایہ باشد از زیادتی شوق ہم کہ آتش بمعنی حرارت عشق آمدہ است۔ (اردو) آگ بھڑکانا۔ دونون معنون مین مستعمل ہے پہلے معنی کی سند آتش تند کردن پر گذر چکی ہے (بحر ؒ) دوپٹا وہ گلنار دکہلا گئے ❊ نئے سر سے پھر آگ بھڑکا گئے ❊ (امیر اللغات)

(۵۷۶) **آتش تیغ** (اصطلاح) باضافت رابع۔ تیزی تیغ۔ مرادف آب تیغ۔ (خاقانی ؒ) کوہ البرز را کند آہنگ ❊ آتش آب پرور تیغش ❊

آتش جام (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب فرہنگ انند (۱) کنایہ از مے انگوری و بقول بہار (۲) مطلق شراب (اردو) (۱) انگوری شراب۔ (۲) شراب (مونث)

آتش جام زیبقی (اصطلاح) باضافت شین معجمہ و میم بقول صاحب بحر عجم شراب سرخ کہ در پیالہ بلور یا جام نقرہ خورند۔ صاحب موید الفضلا ہم ذکر این میکند۔ **مؤلف** گوید کہ شرابے کہ در جام بلور یا نقرہ باشد آتش زیبقی است (اردو) وہ شراب جو پیالہ بلور یا نقرئی مین ہو

آتش جام سعی (اصطلاح) باضافت شین معجمہ و

سیم بقول صاحب شمس اللغات مرادف ماضیہ۔

آتشِ جان سوز (اصطلاح) باضافت (۳۴۷)
رابع۔ سوز و گداز عشق۔ اگرچہ صاحبان لغت
ذکر این نکردہ اند ولیکن زباندانان عجم استعمال
این می کنند (واسوخت وحشی ؎) شرح این آتشِ
جانسوز نگفتن تا کے ؛ سوختم سوختم این راز نہفتن
تا کے ؛ (اردو) بقول امیر یہی اصطلاح اردو
مین مستعمل ہے (رشک ؎) آتشِ جانسوز جب
تک مشتعل تن مین نہین ؛ درد نالے مین نہین
تاثیر شیون مین نہین ؛

آتش جبین (اصطلاح) بقول بہار از
اسماے محبوب است **مؤلف** گوید کہ مرادف
نورانی سیماست کہ صفت محبوب باشد۔ آتش
بمعنی نور آمدہ۔ (ثابت ؎) دلم از وصل آن
آتش جبین گم میکند خود را ؛ چو شد پروانہ با
شمعے قرین گم میکند خود را ؛ (اردو) اہل زبان
نے آتش رخ کا استعمال اردو مین کیا ہے (امیر

مؤلف کہتا ہے کہ جب الفاظ۔ آتش اور جبین
دونون اردو مین مستعمل ہین تو آتش جبین کا
استعمال بھی اردو مین ہوسکتا ہے (ذوق ؎)
باز آیا دیکھنے سے نہ آتش رخون کے دل ؛ سو بار
آبلے اسے آنکھین دکھا چکے ؛ صاحب جامع اللغات
نے آتش جبین کا اردو ترجمہ خوبصورت معشوق
بیان کیا ہے۔

آتشِ جحیم (استعمال) آتش دوزخ است۔ (۳۴۸)
(صائب ؎) دیوار شد میان من و آتش جحیم ؛
گرد خجالتے کہ برویم نشستہ است ؛ (اردو) دوزخ
کی آگ (مونث)

آتش جستن (استعمال) پیدا شدن و سر
زدن و بلند شدن آتش باشد۔ صاحب ارمغان
آصفی بحوالہ بہار فرماید کہ معروف و بہار ازین
مصدر ساکت۔ (صائب ؎) مانع پرواز من صاحب
نمیگردد نفس ؛ می جہد چون سنگ و آہن آتش
از بال و پرم ؛ (ولہ ؎) خانہ کز روے آتشناک

اور دشمن نشد ؛ تا قیامت می جہد آتش زچشم
روشنش ؛ (مظہری ؎) آتش بجائے خون جہد
از زخم ناحق کشتگان ؛ یارب بدامانش مباد
ازخون شان آلودگی ؛ (اردو) آگ جھڑنا۔
آگ نکلنا۔ (ظفر ؎) دھوان آگ سے آگ پتھر سے
نکلی ؛ محبت کا سب مین اثر دیکھتے ہین ؛ (ہلال
؎) اے فلک تارے نظر آتی ہین سب چنگاریان ؛
کیا شب فرقت مین جھڑتی ہے مہ کامل سے آگ ؛

آتش جفت وطاق (اصطلاح) بااضافت
رابع آتشے کہ ہم طاق است و ہم جفت یعنی چون
زبانہ کشد گاہے یک زبانہ او بلند شود و گاہے
دو۔ و گاہے تہہ بتہ می نماید و گاہے بہیئت
مجموعی یک جسم۔ بہار ذکر این میکند واز معنی ساکت
(محمد سعید اشرف بتعریف تنباکو گوید ؎) ندیده
کس چنین دودے در آفاق ؛ کہ باشد آتشش
ہم جفت وہم طاق ؛ (اردو) وہ آتش جو
تہ بتہ ہو جیسے کہ چرٹ کی آگ اور وہ آتش
جسکی لو اکہری بھی ہوتی ہے اور دوہری بھی۔

آتش جگر (اصطلاح) بقول صاحب آنند
کنایہ از عاشق و بااضافت سوز عشق (اردو)
یہی اصطلاح اردو مین مستعمل ہے (فی البدیہہ
نظم طباطبائی ؎) ہے تیغ دو سر دہن دریده
آتش ؛ اک موج روان و سرکشیده آتش ؛ لیکن
غم تشنگی تغیر مین ہے ؛ آتش جگر آب۔ آب دیده
آتش ؛ (بحر ؎) یہ میرے شعر نہ کیونکر بھلا ہون
گرما گرم ؛ سنکے ہوتے یہ مری آتش جگر کے ہین ؛

آتش جلوه (اصطلاح) بقول صاحب
فرہنگ اندراج از اسمائے معشوق است۔
(اردو) دیکھو آتش رخ۔

آتش جوشیدن (مصدر اصطلاحی) سر
زدن وزبانہ کشیدن آتش باشد چنانکہ صفائے
اصفہانی گوید (؎) کند غم سجده بر جائے کہ بے
او ونہم آنجا ؛ بجوشد آتش از خاکے کہ شب
پہلو نہم آنجا ؛ (اردو) آگ نکلنا۔ شعلے بلند ہونا

(۳۲۸)

آتشِ جہان سوز (استعمال) باضافت

لازم آتشے کہ جہان را بسوزد داین مبالغہ باشد دراظہار گرمیش چنانکہ جمال الدین عبدالرزاق درصفت آفتاب گوید (ﮯ) چو آفتاب جہانسوز وہمچو اختر شوخ ؛ چو روزگار لجوج وچو چرخ بے فرمان ؛ (اردو) وہ آتش جو مثل آفتاب کے جہان یعنی جہانیون کو گرم رکھتی ہے ۔

آتش جہیدن (استعمال) بقول صاحب ارمغان آصفی بحوالہ بہار ـ معروف ـ و در بہار عجم ندارد ـ **مؤلف** گوید کہ مرادف آتش جستن است کہ گذشت (محتشم کاشی ﮯ) بترس ازانکہ چو من تیر آہ افگنم از دل ؛ بجاے تیر جہد از دم کمان من آتش ؛

آتش چشم کسے باز گرفتن (مصدر اصطلاحی) (۳۸۹)

باضافت شین معجمہ و میم ـ مصدر تازہ بنظر آمدہ واہل لغت این را فروگذاشتہ اند بہ تحقیق مؤلف خجل وبے رونق کردنست چنانکہ سعید اشرف گوید (رباعی) بے عارض تو شمع زبان کرد دراز ؛ افروخت رخ ازطمع وقد افراخت بہ ناز ؛ خورشید رخا سر زگریبان بدر آر ؛ تا آتش چشم شمع را گیری باز ؛ بہار بذیل (آتش از چشم کسے گرفتن) ہمین کلام سعید اشرف را درسند گرفتہ است ومی فرماید کہ کنایہ از ترسانیدن است فتامل (اردو) خجل اور بے رونق کرنا ۔

(۳۹۰) **آتش چکیدن از چیزے** (مصدر اصطلاحی)

بقول بہار معروف یعنی مرادف (آتش تراویدن از چیزے) کہ گذشت ـ (صائب ﮯ) زنوک ہر مژہ امروز می چکد آتش ؛ مگر بآبلۂ دل رسید نیشترش ؛ (طاہر وحید ﮯ) چندین عبث نہ سوختہ دل لخت لخت ما ؛ چون شمع سرنگون چکد آتش زبخت ما ؛ **مؤلف** گوید کہ (آتش چکیدن از چیزے) را مصدر عام گرفتن وبمعنی حقیقی قناعت کردن تحقیق پسندان راخوش نمی آید از ہمین دو سند کہ بہار پیش کردہ است

دو مصدر اصطلاحی خاص پیدا میشود۔
(۱) (آتش چکیدن از مژه) که استعاره از خون
چکیدن باشد۔
(۲) (آتش چکیدن از بخت) که کنایه از بدبختی
و ناساعدت طالع باشد۔ پس آتش چکیدن بلحاظ
ظرف خود معنی ہاے تازه پیدا می کند۔ و این ہر
دو شعر که گذشت سند ادعاے **مؤلف** است۔
(**اردو**) آگ جھڑنا۔ دیکھو آتش تراویدن از
چیزے (۱) آتش چکیدن از مژه کا ترجمہ خون
کے آنسو ٹپکنا۔ اشک آتشین ٹپکنا۔ (۲) آتش
چکیدن از بخت کا ترجمہ قسمت الٹنا۔ (آصفیہ)
(رند ۵۴) برگشتہ یار ہوگیا مجھ راست بازسے ؎
قسمت کسی کی جاے نہ یوں ہمنشیں الٹ ؎

آتش چو در پنبه افتد تر و خشک نداند (مثل)
این مثل را فارسیان در محلے می زنند که تندی
و تیزی چیزے را ظاہر کردن مقصود باشد۔ صاحب
خزینة الامثال ذکر این میکند و محل استعمال
ساکت۔ (**اردو**) ایسے ہی محل پر دکن میں کہا
جاتا ہے کہ بارود کی آگ پانی سے نہیں بجھتی۔
دلی والے کہتے ہیں کہ آگ کے آگے سب بھسم ہیں

(۳۴۱) **آتش چون آب** (اصطلاح) باضافت
رابع کنایه باشد از شراب صاف (ناصری ۵)
بآب آتشین آن آتش چون آب ہمرا نو به شگفتا
آب آتش رنگ و آتش آب رنگش ؎ (**اردو**)
خالص شراب۔ پاک صاف شراب (آصفیہ بضمن
شراب طہور)۔

آتش حجر (اصطلاح) باضافت رابع۔
بقول صاحب بحر عجم (۱) کنایه از لعل و یاقوت۔
(۲) آتشے که از چقماق خیزد۔ صاحب فرہنگ آنند
گوید که کنایه از جواہر است **مؤلف** گوید که جواہر
عام است تخصیص لعل و یاقوت را بالتعمیم بدل
کردن قابل غور است زیرا چه مطلق جواہر را
که در سنگ پیدا شود آتش حجر نتوان گفت مؤلف
را با صاحب بحر عجم اتفاق است۔ (**اردو**) (۱)

لعل و یاقوت (مذکر) (۲) چقماق کی آگ مونث۔

(۳۹۲) **آتشِ حیا سوز** (اصطلاح) باضافت رابع۔ شراب (ظہوری ؎) آبرومی رود بباد مباد ٭ آتشِ بادہ وحیا سوزے ٭ (اردو) شراب مونث۔

(۳۹۳) **آتش خاستن** (مصدر اصطلاحی) بلند شدن آتش باشد (فردوسی ؎) بنز اندرش آتش رشک خاست ٭ بایوان کمند اندر افگند راست (اردو) آتش بھڑک اٹھنا۔ (امیر اللغات)

آتش خاطر (اصطلاح) بدون اضافت۔ بقول صاحب بحر عجم (۱) عاشق (۲) تیز فہم۔ (۳) روشن راے و باضافت رابع (۴) روشنائی خاطر صاحب رشیدی و موید الفضلا ہم ذکر این میکنند (اردو) (۱) عاشق۔ مذکر۔ (۲) آتش کا پرکالہ تیز طبع۔ تیز مزاج۔ بقول امیر آتش مزاج۔ (۳) روشن راے (آصفیہ بضمن روشن ضمیر) (۴) طبیعت کی روشنی۔ (شہیدی ؎) جب تک بنی بنی نہ بنی گھر کی راہ لی ٭ عاشق ہین یا شہیدی کسی کے غلام ہین ٭ (مرزا شوق ؎) ہوتے آتش کے ہین یہ پرکالے ٭ تاڑ جاتے ہین تاڑنے والے ٭

آتشِ خاموش (اصطلاح) باضافت رابع بقول بہار آتشے کہ شعلہ نداشتہ باشد (؎) یاقوت لبش کہ آتشِ خاموش است ٭ چون برگ بنفشہ اش زبان روپوش است ٭ (اردو) آتش خاموش۔ اردو مین مستعمل ہے بقول امیر وہ آگ جسمین شعلہ نہ ہو۔ (غالب ؎) دل مرا سوز نہان سے بے محابا جل گیا ٭ آتشِ خاموش کی مانند گویا جل گیا ٭

(۳۹۴) **آتش خاموش ساختن** (مصدر اصطلاحی) بدون اضافت رابع۔ مرادف آتش خاموش کردن باشد۔ (صائب ؎) شرم می آید ز تر دستان مرا ہر چند ساخت ٭ آتشِ یاقوت را خاموش آب تیشہ ام ٭

آتش خاموش شدن (مصدر اصطلاحی)

بقول بہار مُردن آتش است۔ (اردو) آگ بُجھنا۔ و بقول صاحب جامع اللغات محبت دور ہونا۔ شوق جاتا رہنا۔ (ناسخ ؎) اڑاے خاک کو کیونکر ہوا تیری حکومت مین ؛ نہین بجھتی ہے اب اے عدل گستر آگ پانی مین ؛

(۳۶۵) **آتش خاموش کردن** (مصدر اصطلاحی)

بقول بہار میرانیدن آتش۔ (اردو) آگ بجھانا۔

آتش خاموش گشتن (مصدر اصطلاحی)

مرادف آتش خاموش شدن (عبد اللطیف تنہا ؎) افسردہ شد زگریہ دل واغدار ما ؛ خاموش گشت آتشِ گل در بہار ما ؛

آتش خانہ (اصطلاح) بدون اضافت

رائج۔ بقول صاحب فرہنگ اندراج آتشکدہ یعنی جاے کہ آتش فروزند و نگہدارند و این پرستش گاہ مجوسیان است (بیدل ؎) ادب پروردۂ تسلیم دیرستان الصنا فم ؛ دل آتش خانہ دارم کہ نباید پرستیدن ؛ (اردو) بقول امیر آتشخانہ وہ مکان ہے جہان آتش پرست آگ روشن رکھتے ہین اور تشبیہاً مکان گرم اور وہ جگہ جو مکان کی دیوارون مین بناتے ہین اور اندر سے دھوان نکلنے کے لیے اوپر کیطرف راہ رکھتے ہین اور جاڑون مین مکان گرم کرنے کے واسطے اسمین آگ روشن کرتے ہین۔ (ناسخ ؎) کیا نزاکت ہے کہ جھنجلا کر لگا کہنے وہ رات ؛ محفل عشرت کو کردیتی ہے آتشخانہ شمع ؛ (ناسخ ؎) یہ تب غم ہے کہ ناسخ مین جو لگ بیٹھون کبھی ؛ مثل آتشخانہ ہوجاے وہین دیوار گرم ؛

آتشِ خس پوش (اصطلاح) باضافت

رائج بقول صاحب بحر عجم لب نوخط (عرفی ؎) چندزین آتشِ خس پوش برانگیزی دود ؛ اے بخوش جوہری آیینہ حسن تو مثل ؛ (اردو) معشوق کا لب جس پر سبزہ کا آغاز ہوا ہو (مذکر)

آتش خس پوش بودن (استعمال) بدون (۳۶۶)

اضافت رائج۔ بودن آتش در غلاف خس۔

مخفی مباد کہ چیزے راکہ بخس پوشند فارسیان
آن راخس پوش گفتہ اند چون آب خس پوش
و آیینہ خس پوش و آتش خس پوش (ظہوری
ﻫ) آمد ز کوے جلوہ او باد دامنے ؎ خس پوش
بود آتش دل از شرر رنگفت ؎ (اردو) گھاس
مین دبی ہوئی آگ ۔

آتشِ خس نواز (استعمال) باضافت (۳۹۴)
رابع ۔ آتشے کہ خس اورا نواختہ است یعنی ظہور
و ترقی آتش از خس است چنانکہ ظہوری گوید
(ﻫ) غیر نبود صید او باد ز خود خجالتے ؎ آتش
خس نواز را باز نگس ربابے را ؎ (اردو) وہ
آگ جسکو خس و خاشاک نے روشن کیا ہے ۔

آتش خفتن (مصدر اصطلاحی) بدون
اضافت رابع ۔ بقول بہار مرادف خاموش
شدن آتش ۔

آتشِ خم خانہ (اصطلاح) باضافت رابع (۳۹۵)
کنایہ از شراب باشد چنانکہ حافظ گوید (ﻫ)
خرقہ زہد مرا آب خرابات ببرد ؎ خانہ عقل مرا
آتش خم خانہ بسوخت ؎ (اردو) شراب ۔ مونث

(۳۹۶) **آتش خموشی داشتن** (مصدر اصطلاحی)
بودن آتش در تہ خاکستر کہ ہم زبانہ نمی کشد و
ہم نمیرد ۔ (بیدل ﻫ) مدعا از دل بلب نگذشتہ
میسوزد نفس ؎ اینقدر دارد خموشی آتش پنہان ما ؎
(اردو) آگ دبی ہونا (امیر اللغات)

آتش خو (اصطلاح) بدون اضافت
رابع ۔ بقول صاحب فرہنگ انند یکے از اسماے
معشوق است و از محاورہ دانان عجم بہ تحقیق
پیوستہ کہ تند مزاج و خشمناک را نیز آتش خو
گویند ۔ (اردو) آتش خو ۔ بقول امیر تند
مزاج اور غصہ ور ۔ (ذوق ﻫ) لطف بوسہ
زہا ہمہ ہواجب توگرم ؎ شربت قند دیا کرکے
پر آتش خو گرم ؎ محاورہ اردو مین آتش خو مجرد
گرم کے معنون مین بھی مستعمل ہے جیسے نالہ آتشخو
یعنی نالہ گرم ۔ (آتش ﻫ) موم دونون کو کیا

نالۂ آتش خونے ؛ سنگ کو سنگ نہ آہن کو یہ آہن سمجھا ؛

(۲۰۰) **آتش خوابیدن** (مصدر اصطلاحی) بدون اضافت رابع۔ مرادف آتش خاموش شدن چنانکہ صائب گوید (ص) آتش سوداے من خوابید با فسون اجل ؛ مرغ نتواند ہنوز از تربت مجنون گذشت ؛

آتش خوار (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم (۱) نام مرغے است کہ آتش می خورد (۲) مردم بدنفس وظالم (۳) حرام خوار ورشوت خوار۔ صاحب رشیدی ہم ذکر این میکند وبہ تحقیق **مولف** (۴) عاشق۔ فاعل آتش خوردن کہ بمعنی رنج والم بسیار کشیدن است (میر خسرو ﷺ) خسرو است از سوز دل در ذوق عالم بے خبر ؛ مرغ آتش خوار کے لذت شناسد دانہ را ؛ (حکیم سنائی ﷺ) ببرد آب عالم ابرار ؛ مدحت بادشاہ آتش خوار ؛ (ظہوری ﷺ) این شعلہ کز کانون جان سر میکشد بر آسمان ؛ در ہر شرر دارد نہان صد داغ آتش خوار را ؛ (اُردو) (۱) چکور۔ مذکر و مونث۔ پہاڑی تیتر۔ مذکر۔ (آصفیہ) (۲) ظالم۔ مذکر۔ (۳) حرام خور۔ مذکر۔ رشوت خوار۔ مذکر۔ (آصفیہ) (۴) عاشق۔ مذکر۔ (ناسخ ﷺ) جو کہ ظالم ہے وہ ہرگز پھولتا پھلتا نہین ؛ سبز ہوتے کھیت دیکھا ہے کہین شمشیر کا ؛

آتش خوارہ (اصطلاح) بقول صاحبان بحر عجم ورشیدی مرادف آتش خوار۔

آتش خواستن (استعمال) طلب کردن آتش باشد بہار ذکر این میکند واز معنی ساکت۔ (اُردو) آگ مانگنا۔

(۲۰۱) **آتش خود بخود گرفتن در کسے** (استعمال) آتش از خود افتادن در کسے چنانکہ ظہوری گوید (ص) در ظہوری خود بخود آتش گرفت ؛ ہیچ از خوے تو منت دار نیست ؛ (اُردو) خود بخود آگ لگ جانا۔

آتش خوردن (مصدر اصطلاحی) (۱) خوردن آتش۔ استعمال این براے جانوران آتش خوار باشد چنانکہ غنی گوید (سے) بادہ نوشان رغنی از آتش دوزخ چہ باک ؛ شعلہ شاخ گل شود مرغان آتشخوار را ؛ (۲) شراب خوردن کہ آتش بمعنی شراب ہم آمدہ۔ (۳) بقول صاحب بحر عجم رنج والم بسیار کشیدن چنانکہ محمد علی رائج گفتہ است (سے) آب گرد و شکر از شرم کلامے کہ تراست ؛ کبک آتش خورد از داغ خرامے کہ تراست ؛ (۴) بہ تحقیق **مولف** سوختن ہم۔ (امیر خسرو سے) عاشق کہ می سوزد دلش از طعن باکش کے بود ؛ شمعے کہ آتش میخورد راحت شمارد گاز را ؛ (**اُردو**) (۱) آگ کھانا۔ (مثل) آگ کھاے مُنہ جلے اُدھار کھاے پیٹ۔ (امیر اللغات) (۲) شراب پینا۔ (۳) آگ مین جھونک دیا جانا۔ یعنی سخت ایذا پانا۔ مصیبت مین گرفتار رہونا۔ یہ ترجمہ اُن معنون کا ہے جنکو صاحب بحر عجم نے بیان کیا ہے۔ لیکن سند نمبر (۳) سے جو معنی پیدا ہوتے ہین ان کا ترجمہ محاورہ اُردو مین آگ لگنا ہے۔ کبک آتش خورد از داغ خرامے کہ تراست۔ کا ترجمہ یون ہوسکتا ہے کہ تیری خوش خرامی کے داغ سے کبک کو آگ لگتی ہے یا کبک جلتا ہے۔ بقول امیر آگ لگنے کے معنی تڑپنا۔ بے قرار ہونا۔ رشک وحسد ہونا۔ ناگوار گزرنا۔ بہت رنج وغم ہونا۔ (۴) جلنا۔

آتشِ خورشید (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب بحر عجم (۱) نور آفتاب (۲) سوز عشق وسوز دل۔ (۳) شراب۔ (۴) زر طلا۔ (۵) غضب۔ (۶) ظہور نور الہی۔ صاحب مؤید الفضلا ہم ذکر این می کند۔ (**اُردو**) (۱) آفتاب کا نور۔ مذکر۔ (۲) سوز عشق۔ سوز دل۔ (مذکر) (۳) شراب۔ مونث۔ (۴) سونا۔ مذکر۔ (۵) غضب۔ غصہ۔ مذکر۔ (۶) نور الہی کا ظہور مذکر (آتش سے) فغان وآہ سے ہے سوز دل عیان

ہوتا ؛ دلیل آگ کے ہونے کی ہے دہوان ہوتا ؛

آتش دادن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم (۱) سوختن (۲) ترک دادن و ترک کردن باشد مطلقاً (۳) کسے را بر سر قہر آوردن۔ (۴) بے قرار ساختن (حزین ؎) آموختم بہ مرغ سحر گرم نالۂ ؛ تا آتشے بخار و خس آشیان دہد ؛ (ظہوری ؎) از ظہوری خرقہ شوئی یاد گیر ؛ آتش آلایش دریا مدہ ؛ صاحب رشیدی ہم ذکر این می کند۔ بہار (آتش دادن چیزے را) و (آتش دادن در چیزے) کنایہ از سوختن چیزے می گیرد۔ **مولّف** گوید کہ مفعول این نہ صرف (چیزے) بیاید بلکہ (کسے) ہم و تخصیص صلۂ در ہم از کلام حزین باقی نمی ماند۔ (اردو) آگ دینا۔ جلانا (ناسخ ؎) غم نے ہمارے خانۂ دل کو جو آگ دی ؛ روشن برنگ خانۂ زنبور ہو گیا ؛ (۲) ترک کرنا۔ چھوڑ دینا۔ (میر ؎) میر کے دین و مذہب کو کیا پوچھتے ہو تم اسنے تو ؛ قشقہ کھینچا دیر میں بیٹھا کب کا ترک اسلام کیا ؛ (۳ و ۴) بقول امیر آگ لگانا۔ برافروختہ کرنا۔ بے قرار کرنا۔ (برق ؎) آپ جل جائین گے سب آگ لگانے والے ؛ دو گھڑی ہین وہی تم ہو وہی جانان ہین ہون ؛ (اسیر ؎) دیتا ہے مرے بھاگ کیا کیا ؛ دیپک نے لگائی آگ کیا کیا ؛ ۔

(۲۰۸) **آتش داشتن** (مصدر اصطلاحی) نمیدانم کہ صاحبان لغت چرا ذکر این نہ کردہ اند بہ تحقیق **مولّف** آتش داشتن (۱) بمعنائے حقیقی۔ داشتن آتش۔ (۲) سوز عشق داشتن (بیدل ؎) ہر جا روی از برق فنا جانتوان یافت ؛ عمریست کہ آتش پے این قافلہ دارد ؛ (شفائی اصفہانی ؎) آتشے دارم کہ گر بر خاک افتد اشک من ؛ ہمچو خون گرم خاک مردہ می آید بجوش ؛ (اردو) (۱) آگ رکھنا۔ ہمارا مطبخ نہ آگ رکھتا ہے اور نہ چولھا۔ (۲) سوز دل رکھنا۔

آتش داغ (استعمال) بقلب اضافت بقول صاحب فرہنگ اننداراج۔ داغ آتش است یعنی داغیکہ از آتش بہم رسد۔ (اردو) آتش کا داغ۔ مذکر

آتش دامن زدن (مصدر اصطلاحی) بدون اضافت رابع۔ دامن زدن بر آتش است و آتش را دامن زدن و تیز کردنش (والہ ہروی ؎) رشک بے قیدی کفر آتش ما دامن زد ٭ زین ہمہ قید کہ درکار مسلمانی شد ٭ مولّف گوید کہ این سند آتش کسے را دامن زدن است و کنایہ از شوق او تیز کردن۔ (اردو) آگ بھڑکانا۔ بقول امیر دونون معنون مین (رشک ؎) آگ بھڑکا کے دکہانا اُسے اے نامہ برو ٭ حال جانسوز زبانی نہ کہا جائے گا ٭ (جرأت ؎) آہ اس دل کی لگی پر چشم گریان کیون نہو ٭ یہ اسی کمبخت کی ہے آگ بھڑکائی ہوی ٭۔

آتشدان (اصطلاح) بقول صاحب رشیدی گلخن و منقل (میرمعزی قطعہ) دو گوہر است بدینوقت شرط مجلس ما ٭ فتیلہ معدن این و تنور مسکن آن ٭ یکے چو آب از اندر میان جام و قدح ٭ یکے چو برگ گل اندر میان آتشدان ٭ (اردو) بقول صاحب جامع اللغات۔ چولھا۔ تنور۔ انگیٹھی۔

(۴۸) **آتش درآب انداختن** (مصادر اصطلاحی)

(۴۹) **آتش درآب زدن** کار ناممکن و فتنہ برپا کردن است۔ (نظامی ؎) ہمان رومی رایت افراختہ ٭ ز ہندی درآب آتش انداختہ ٭ (ناصر علی ؎) تا زدی آتش درآب از عکس آن رخسارہا ٭ شمع روشن کرد در اندام ماہی خارہا ٭ (اردو) آگ پانی مین لگانا بقول امیر فتنہ اُٹھانا۔ (خلیل ؎) کچھ شرارت سے نہین دل ہی جلانے والے ٭ آپ تو پانی مین ہین آگ لگانے والے ٭ بقول صاحب فرہنگ آصفیہ پانی مین آگ لگانا ناممکن بات کرنا۔

(۵۰) **آتش در استخوان زدن** (مصدر اصطلاحی)

حرارت در جسم پیدا کردن است چنانکہ ظہوری گوید (ع) بستر بیمارے اندا ختیم ؛ آتشے در استخوان تب زدیم ؛ (اُردو) ہڈیوں مین آگ لگانا۔ یعنی سوزش اور حرارت پیدا کرنا۔ (دیکھو امیر اللغات مین آگ لگانے کے معنی نمبر ۲)۔

آتش در جبین داشتن (مصدر اصطلاحی)

غضبناک کردن است مخفی مباد کہ آتش بمعنی غضب آمدہ پس آتش در جبین غضبناک باشد و با مصدر داشتن افادہ معنی متعدی کند بصلہ (را) ظہوری گوید (ع) نکردم ہیچ تقصیرے چو عود آتش مزن در من ؛ کہ مشک و عود آتش در جبین دارند سودائی ؛ (اُردو) آگ لگانا بقول امیر برافروختہ کرنا۔ و بقول صاحب آصفیہ بھڑکانا۔

آتش در جگر داشتن (مصدر اصطلاحی)

اگر فاعل این (چیزے) باشد حرارت پنہان داشتن و اگر (کسے) را فاعل گیریم و را ے معنی اول الذکر سوز نہان عشق داشتن ہم (بیدل ع) نمیدانم چہ آتش در جگر دارد شرار من ؛ کہ ہر جا می شود چشم غبار خویش میسوزم ؛ (ولہ ع) چون حباب اینجا متاع برق حسرت خانہ است ؛ آہ نتوان گفت آتش در جگر داریم ما ؛ (اُردو) جگر مین آگ رکھنا۔ آتش رکھنا۔ آتش جگر ہونا۔ آتش دل ہونا۔

آتش در دادن بچیزے (مصدر اصطلاحی)

سوختن آن باشد چنانکہ ظہوری گوید (ع) نخستین بر فروزم در دہم آتش بخاشاکے ؛ ہوس دارم کہ دل نخچیر شیر خشمگین باشد ؛ (اُردو) آگ دینا۔ دیکھو آتش دادن۔

آتش در زبان افتادن (مصدر اصطلاحی)

سوختن زبان و از تکلم معذور شدن چنانکہ جامی گوید (ع) شمع رخسار ترا گیرد بدعوی در زبان ؛ در زبان افتادہ آتش زین گنہ دارد چراغ ؛ (اُردو) زبان جل جانا۔ بات نہ کر سکنا بقول صاحب آصفیہ زبان بند ہونا۔

(۴۱۰) **آتش درزدن بچیزے** (مصدر اصطلاحی)
مرادف آتش زدن بچیزے باشد (محتشم ؎) حرف عشقت نگر امشب زیکے سر زدہ است ؛ کہ صبا این ہمہ آتش بہ گلت درزدہ است ؛۔

(۴۱۱) **آتش درزیر پا** (اصطلاح) باضافت راے دوم کنایہ از بے قرار چنانکہ صائب گوید (؎) آتشے کز شوق او صائب مرا در زیر پاست ؛ خار صحراے ملامت فرش سنجاب من است ؛۔ (اردو) آتش زیر پا اردو مین مستعمل ہے۔ (غالب ؎) ہون اسیری مین بھی غالب بسکہ آتش زیر پا ؛ موے آتش دیدہ ہے حلقہ مری زنجیر کا ؛۔

(۴۱۲) **آتش درزیر پا بودن** (مصدر اصطلاحی)
کنایہ از بے قرار بودن کہ مرادف آتش زیر پا بودن است (غنی ؎) زدل سوزی بریزاے آبلہ از چشم خود آبے ؛ براہ شوق تا کے آتشم درزیر پا باشد ؛۔

(۴۱۳) **آتش درسراپا رسیدن** (استعمال) گرفتن آتش از سرتا پا (ظہوری ؎) من وکیل وامق آتش درسراپایش رسا ؛ گر بہا دو دامن عذرا رود و خاکسترش ؛ (اردو) تمام جسم مین آگ لگجانا۔ سرسے پاؤن تک جلنا۔

(۴۱۴) **آتش درسر داشتن** (مصدر اصطلاحی)
غصہ و نفرت داشتن است چنانکہ صائب گوید (؎) زشوق پاے بوس بحر در سر آتشے دارم ؛ کہ سیل من غبار آلود از صحرا نمی گردد ؛ (اردو) آگ لگنا۔ بقول امیر غصہ آنا۔ ناگوار گزرنا (بحر ؎) ہمارے رہنے سے تجھ کو جو آگ لگتی ہے ؛ جلاے دیتے ہین ہم آشیان بہت اچھا ؛

(۴۱۵) **آتش درشمع درگرفتن** (مصدر اصطلاحی)
روشن شدن شمع باشد چنانکہ غنی گوید (؎) خرمن عمرش تلف شد ہر کہ از کس زر گرفت ؛ داد سر بر باد چون در شمع آتش در گرفت ؛ (اردو) چراغ جلنا۔ بقول صاحب آصفیہ چراغ روشن ہونا

آتش در قفائے دود است (مثل) فارسیان این مثل را بجائے زنند کہ آثار نکبت را ظاہر کردن مقصود باشد۔ (بیدل ؎) آہ بے تاثیر ما را کم نگیر ؛ ہر کجا دود دیست آتش در قفاست ؛ (اردو) دکن میں ایسے مواقع پر کہتے ہیں کہ غبار کے پیچھے طوفان لگا ہوا ہے۔ آثار بدبختی ٹپکتی ہے۔

آتش در گرفتن (مصدر اصطلاحی) مرادف آتش گرفتن است (ظہوری ؎) در گرفت است آتش ستان ؛ ساقی از روغن آب می ریزد ؛

آتش درون (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب فرہنگ انندراج۔ (۱) عاشق۔ مرادف (آتش خاطر نمبر ۱) و باضافت الیہ بتحقیق مولف (۲) سوز دل مرادف آتش دل۔ اہل زبان تصدیق معنی دوم می کنند۔ (اردو) دیکھو آتش خاطر۔ (رشک ؎) بیجا نہیں جلاتی مجھے آتش درون ؛ تقدیر نے درخت بنایا چنار کا ؛

آتش دریا جوش (استعمال) باضافت رابع آتشے کہ ہمچو دریا جوش می زند۔ دریا جوش صفت آتش است بہ تشبیہ زبانہ کہ مثل موج جذر و مد دارد (جمال الدین عبد الرزاق در صفت آتش میگوید ؎) زمانہ سیرت و گردون نہیب و دریا جوش ؛ زمین گداز و زمان فعل و آسمان جولان ؛ (اردو) وہ آتش جو مثل دریا کے جوش مارتی ہے یعنی اپنے شعلوں کے ذریعہ جذر و مد رکھتی ہے۔

آتش دست (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب فرہنگ انندراج کنایہ از کاریگر و استاد ماہر در ہر صنعتے و بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات تیز دست (صائب ؎) لالہ در سنگ نہان بود کہ آتش دستان ؛ سکہ داغ بنام من دیوانہ زدند ؛ (ولہ ؎) ہر چہ ہر کس را بود در دل مصور میکند ؛ این چنین نقاش آتش دست در عالم کجاست ؛ (اردو) کاریگر تیز دست۔ چابکدست (مذکر) آصفیہ۔

آتش دستی (اصطلاح) بقول صاحب
فرہنگ اندراج (۱) غلبہ۔ (۲) چالاکی۔ (۳) تیز
دستی۔ (۴) جلدی۔ (اردو) (۱) غلبہ۔ مذکر (۲)
چالاکی۔ مونث۔ (۳) تیز دستی۔ مونث۔ (۴) جلدی
مونث۔ (نکہت ۵۳) کیا تیز دستیاں کہوں قاتل
کی اپنے مین ؛ تلوارین اتنی مارین کہ بس کردیا
اُتو ؛ (آصفیہ)۔

آتشِ دل (اصطلاح) باضافت اول بقول
صاحب بحر عجم سوز دل (۲) محبت۔ صاحب فرہنگ
اندراج این را مرادف آتشِ خاطر می نویسد کہ
گذشت۔ **مولف** گوید کہ آتش دل بدون اضافت
ہم مرادف آتش خاطر است (ظہوری ۵) شمیم
کاکلش در چرخ دارد مجمر عودے ؛ بباد دامن جال
آتش دل می کند دودے ؛ (اردو) (۱) آتشِ
دل بقول امیر سوز وگداز۔ مذکر (۲) محبت۔ مونث
(ذوق ۱۵) آتشِ دل سے پس از مرگ بزنگ
شعلہ ؛ خاک عاشق سے نکلتا ہے گل خودرو گرم ؛
(ظفر ۵۲) محبت چاہئے باہم ہمین بھی ہو تمہین
بھی ہو ؛ خوشی ہو اسمین یا ہو غم ہمین بھی ہو
تمہین بھی ہو ؛ اُردو مین عشق کو آتش دل کہہ
سکتے ہین۔

آتش دم (اصطلاح) بدون اضافت بقول
بہار کنایہ از تیز زبان کہ تقریر او درگیرد (ابوطالب
کلیم ۵) واعظ ما را نگہدارد خدا از چشم زخم ؛ کو
ہے آتش دم و از چوب خشک منبر است ؛ (اردو)
تیز زبان۔ لسان (فرہنگ آصفیہ بذیل چرب
زبان) صاحب امیر اللغات فرماتے ہین کہ آتش
زبان اُردو مین خوش بیان کے لئے کہا جاتا ہے
(ناسخ ۵) کوچہ و بازار مین کہتے ہین مجکو دیکھکر ؛
ہے یہی آتش زبان ناسخ اسی کا نام ہے ؛۔

(۴۴)

آتش دود کردن (مصدر اصطلاحی)
افروختن آتش است۔ عادت است کہ چون آتش
افروزند اول دود پیدا شود و پس ازان شعلہ سر
کشد (ظہوری ۵) می کرد دود آتش مہر و محبتے ؛

آمد بہ شعلہ صبر و مدارا گداختیم ؛ (ولہ ؎) آتشِ عشق کرد دود امشب ؛ سوخت از غم دلِ حسود امشب ؛ (اردو) بقول امیر آگ سلگنا۔

(۱) **آتشِ دوزخ تف** (اصطلاح) باضافت

(۲) **آتشِ دوزخ علف** رابع اول بقول صاحب موید الفضلا و ثانی بقول صاحب بحرِ عجم شمشیر آبدار و بقول صاحب فرہنگ انندراج تیغ۔ (اردو) شمشیر آبدار۔ مونث۔ (آصفیہ) (ناسخ ؎) چمن مین یاد جو آیا وہ گلعذار مجھے ؛ تو شاخ گل ہوئی شمشیر آبدار مجھے ؛۔

آتش دوست دشمن نداند (مثل) این مثلے است کہ فارسیان زنند مقصود آنست کہ از آتش چیزے کہ ہمچو آتش مضرت رسان است ہمیشہ پرحذر باید بود کہ دوست و دشمن پیشِ او یکسان است۔ صاحب خزینۃ الامثال ذکر این کردہ است و از معنی ساکت۔ (اردو) صاحب امیر اللغات فرماتے ہین کہ یہ مثل اردو مین بھی مستعمل ہے جسکا ترجمہ یہ ہے کہ آگ دوست دشمن کو نہین پہچانتی۔ بدطینت آدمی سے کنایہ ہے مطلب یہ ہے کہ جس طرح آگ ہر چیز کو جلاتی پہونکتی ہے اسی طرح جسکی فطرت مین ایذا رسانی ہے اسکے ضرر سے دوست دشمن کوئی نہین بچتا۔

آتشِ دہقان (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب بحرِ عجم و رشیدی آتشے کہ دہقانان بعد از درو کردن و بردا شتن غلہ بر بقیۂ آن زنند تا زمین قوت گیرد (خاقانی ؎) فلک چون آتش دہقان سنا ہا برکشد بر من ؛ کہ بر ملک مسیحم ہست مساحی و دہقانی ؛ (اردو) وہ آگ جو کسان اپنے کھیتون مین درو غلہ کے بعد کوڑے مین لگا دیتے ہین تاکہ کھیت پاک و صاف ہو جاے۔ اور زمین اسکی حرارت سے زوردار ہو۔ اور جب پانی برسے تو اوسمین قوتِ جاذبہ زیادہ رہے۔ اور گذشتہ فصل کا اثر کھیت مین باقی نہ رہے۔ زمینی کیڑے جل جائین۔

آتشِ دہگان (اصطلاح) باضافت
رابع مرادف آتش دہقان است. صاحب فرہنگ
انجمن آرائے ناصری گوید کہ این آتشے است کہ دہقان
در کاہ زند تا چون باران بارد کاہ نو برآید۔

(۱) **آتش دیدن** اول مصدریست اصطلاحی
(۲) **آتش دیدہ** وثانی مفعول آن (اشتقاقی)
اصفہانی ؎) زتقلید و قیاست کے فروغ معرفت
خیزد ؛ من از آتش دخان بینم تو آتش از دخان
بینی ؛ پس آتش دیدن چیزے۔ چیزے است کہ
گرمی آتش بآن رسیدہ۔ و آتش دیدن از چیزے
بمعنائے حقیقی مشاہدہ آتش است از چیزے و آتش
دیدہ چیزے باشد کہ آتش آنرا گرفتہ و اثر آتش
بآن رسیدہ باشد ہمچو باران دیدہ بہار و صاحب
آنند ہم ذکر این سکنند (صائب ؎) آسمان چون
خانۂ زنبور آتش دیدہ است ؛ در تہ این سقف
آتشبار چون خوابد کسے ؛ (اُردو) (۱) اردو
مین آگ دکہانا بقول امیر (الف) آگ کے قریب
لیجاکر گرم کرنا۔ (ب) فتیلہ وغیرہ سے جلانا۔ آگ
لگانا۔ اسی استعمال کا لازم آگ لگنا ہے۔ آگ
دیکنا نہین کہا جاتا۔ بلکہ اسکی جگہ بھاپ لگنا
گرم ہونا کہتے ہین (۲) آگ لگا ہوا۔ جیسے آگ لگا ہوا گہر

آتشِ از پا انداختن (مصدر اصطلاحی) (۱۹)
کنایہ از سرد کردن آتش است چنانکہ غنی گوید
(؎) چہ باک از زاہدان خشک مے خواران
سرکش را ؛ کہ موج بوریا از پا نمی اندازد آتش
را ؛ (اُردو) آگ بجہانا۔ (امیر اللغات) دکن
مین آگ کو بٹھانا کہتے ہین۔

آتش ایجاد کردن (مصدر اصطلاحی) (۲۰)
پیدا کردن و برآوردن آتش باشد چنانکہ صائب
گوید (؎) گنہ گار ترا از سنگ آتش ہم نمیسوزد ؛
مگر از کف بہم سودن کند ایجاد آتش را ؛ (اُردو)
بقول امیر آگ جہاڑنا۔ آگ نکالنا۔ (فقرہ امیر)
سب سے پہلے ہوشنگ نے پتہر سے آگ جہاڑی۔
(مومن ؎) سنگ در سے ترے نکالی آگ ؛

ہم نے دشمن کا گھر جلانے کو ؎ ۔

(۲۲۰) **آتش را تازه کردن** (مصدر اصطلاحی) سوزش در زخم پیدا کردن و زخم را تازه کردن چنانکہ معروف بلخی گوید (ع) چون نگردد سوز دل افزون کہ دست لطف او ؎ پنبہ از داغم گرفت و آتشم را تازه کرد ؎ مخفی مباد کہ مفعول این (کسے وچیزے) ہر دو باشد۔ (اردو) زخم کو ہرا کرنا۔ (آصفیہ)

(۲۲۱) **آتش را تیز کردن** (مصدر اصطلاحی) مشتعل کردن آتش باشد چنانکہ ظہوری گوید (ع) آتش ما را مکن در گلشن غم تیز پر ؎ بلبلان را از گل و گلزار می پرسی مپرس ؎ (اردو) آگ بھڑکانا۔

(۲۲۲) **آتش را رنگ از رخ گردانیدن** (مصدر اصطلاحی) کنایہ از سرد کردن آتش است و بے رونق کردن آن کہ چون آتش سرد شود رنگ سرخش باقی نماند (صائب ع) بخرگان خار خار از سینہ می رویاند آتش را ؎ بیاقوت لب از رخ رنگ می گرداند آتش را ؎ (اردو) آگ بجھانا۔ آگ کی رونق مٹانا۔

(۲۲۳) **آتش را زیر دست گردانیدن** (مصدر اصطلاحی) نہفتن آتش در خاکستر است۔ چنانکہ صائب گوید (ع) بہمواری ادب کن خصم سرکش را کہ خاکستر ؎ بنرمی زیر دست خویش می گرداند آتش را ؎ (اردو) آگ داب دینا (امیر اللغات۔) (ذوق ع) خنک دلون کی اگر مشت خاک دوزخ مین ؎ پڑے تو واقعی اکبار آگ داب تو دے ؎

آتش رخسار (اصطلاحی) بدون اضافت بقول صاحب فرہنگ انندراج از اسماے معشوق است (۲) و باضافت سرخی رخسار چنانکہ صائب گوید (ع) یا خط عنبر فشان یا زلف مشکین میشود ؎ پاے رفتن نیست دود آتش رخسار را ؎ (اردو) اردو مین۔ رخ بمعنی رو اور رخسار مستعمل ہے آتش رو بقول امیر القاب معشوق مین سے ہے۔ اسکی جمع زیادہ مستعمل ہے۔ آتشین رخسار بھی کہا جاتا ہے۔ (ناسخ ع) آتش رخان دہر اگر تجھکو دیکھ لین ؎

اُڑ جاے عارضون سے برنگِ شرار رنگ ؛ (۲)
آتشِ رخسار۔ رخسار کی سرخی۔ مونث۔ (آتش ؎)
دُہو کا جو تیرے آتشِ رخسار کا نہ کھاے ؛ سیماب
آگ مین نہ کبہی بے قرار ہو ؛

آتشِ رخشندہ (اصطلاح) باضافت آفتاب باشد چنانکہ جامی گوید (؎) اے خوش آن آتشِ رخشندہ کز آئینہ صبح ؛ میبرد شعلۂ آن رنگ شبِ یلدا را ؛ (اُردو) آفتاب (مذکر)۔ (۲۴۵)

آتشِ رز (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب بحر عجم شراب انگوری۔ (اُردو) انگوری شراب (مونث) امیر اللغات۔

(۱) **آتش رسیدن** اول مصدر اصطلاحی۔
(۲) **آتش رسیدہ** وثانی مفعول آن۔

آتش رسیدن مرادف آتش دیدن باشد و آتش رسیدہ مرادف آتش دیدہ (ابوالفرج رونی ع) کاتش ہمش رسیدہ بود بہ ہر مرز ؛ (میرزا طاہر قزوینی ؎) زمین چو کاغذ آتش رسیدہ خواہد شد ؛ رسد ز لالہ اگر موج بر کنار امروز ؛

آتش رفتن (مصدر اصطلاحی) مردن و سرد شدن آتش است (بیدل ؎) گرمی در مجمر ہنگامۂ آفاق نیست ؛ آتش این کاروانہا رفت پیش از کاروان ؛ (اُردو) آگ بجہنا۔ (۲۴۶)

آتش رفتن بفلک (مصدر اصطلاحی) بلند شدن و شعلہ کشیدن آتش است۔ چنانکہ محتشم گوید (؎) شبے کہ می فکند بیتو در دلم الم آتش ؛ ز آہ من بفلک میرود علم علم آتش ؛ (اُردو) شعلہ بہڑک اُٹہنا۔ آگ بہڑک اُٹہنا۔ بقول امیر شعلے بلند ہونا۔ آگ دہکنا۔ (داغ ؎) کسی نے پاے حنائی جو ناز سے رکہا ؛ بہڑک کے شعلہ ہمارے مزار سے اُٹہا ؛ (۲۴۷)

آتش رنگ (اصطلاح) بقول صاحبان موید الفضلا و جامع اللغات۔ سرخ رنگ و سند در آب آتش رنگ گذشت۔ (اُردو) آتشی

رنگ یعنی سرخ ہو کا بقول امیر لب اور رخ معشوق اور لعل اور لالہ کی صفت مین مستعمل ہے (ناسخ ع) کھینچے گر نقشہ ترے رخسارِ آتش رنگ کا ؛ کیا عجب یکرنگ ہو گر خامۂ ارژنگ و شمع ؛ (وزیر ع) مسی آلودہ نہین تیرے لبِ آتش رنگ ؛ اپنی نظرون مین دہوان دہار یہ انگارے ہین ؛ (آتش ع) جب ترے روے عتاب آلودہ سے تشبیہ دی ؛ لالہ آتش رنگ و آتش خو نظر آیا مجھے ؛ -

آتش رنگ شدن (مصدر اصطلاحی) (۲۶۴) سرخ شدن۔ (بیدل ع) جوہر خط آخراز آیینۂ بیگون دمید ؛ دود ہم از شعلۂ حسن تو آتش رنگ شد ؛ (اردو) آتش رنگ ہونا۔ لال ہونا۔

آتش رو (اصطلاح) بدون اضافت بفتح راے مہملہ بقول صاحب فرہنگ انند آنکہ در آتش رود (نظامی ع) سمندر چو پروانہ آتش رواست ؛ ولیک این کہن رنگ و آن خوشنواست ؛ (اردو) آگ مین چلنے والا۔

آتش روحانیان (اصطلاح) باضافت رائج بقول صاحب بحر عجم و موید الفضلا جسم فرشتگان و بقول صاحب فرہنگ انندراج جرم ملائکہ۔ (اردو) ملائک کا جسم۔ فرشتون کا جسم۔

آتش روز (اصطلاح) باضافت رائج۔ بقول صاحبان رشیدی و بحر عجم و موید الفضلا۔ (۱) آفتاب۔ (۲) گرمی۔ (۳) روشنی روز۔ (نظامی ع) کہ چون آتشِ روز روشن گذشت ؛ پر از دود شد گنبدِ تیز گشت ؛ (اردو) (۱) آفتاب۔ مذکر۔ (۲) گرمی۔ مونث۔ (۳) دن کی روشنی۔ (مونث)

(۲۶۵) **آتش روشن شدن** (استعمال) افروختن و سرزدن آتش باشد۔ چنانکہ آہی گوید (ع) بمردم آتش پنہان ہمی ترسم شود روشن ؛ من بے صبر و دل آن بہ کہ دوزم چاک پہلو را ؛ (اردو)

آگ روشن ہونا۔ (اسیر ؎) تیرے فروغِ حسن نے کھویا غبار خط ؛ روشن ہوئی جو آگ تو غائب ہوا دُھواں ؛۔

آتش روشن کردن (استعمال) افروختن آتش باشد چنانکہ بیدل گوید (؎) انتظارِ فیضِ عشق از خامی خود می کشم ؛ خوبتر از سعی آتش دیر روشن میکند ؛ (اُردو) بقول امیر آگ روشن کرنا۔

آتش روی (اصطلاح) بقول بہار یکے از اسماے محبوب مرادف آتش رخسار۔

آتش رویانیدن از چیزے (مصدر اصطلاحی) برآوردن آتش و پیدا کردن آن از چیزے است بسند در (آتش از سنگ رویانیدن گذشت)

آتش ریختن بچیزے (استعمال) بقول صاحب ارمغان مرادف آتش ریختن در چیزے باشد (الٰہی ہمدانی ع) آتش بفرق ریزکن اختیار برف ؛

آتش ریختن بر چیزے (مصدر اصطلاحی) افتادن برق باشد بر چیزے چنانکہ ظہوری گوید (؎) آتش پر شعلہ بر سینۂ افسردہ ریخت ؛ دجلہ پر مایہ از چشم بے نم جوش زد ؛ صاحب ارمغان بحوالہ بہار این را مرادف ماضیہ میفرماید و عجب است کہ بہار ازین ساکت و سندے در ارمغان پیش نشد فتامل۔ (اُردو) بجلی گرنا۔ بجلی پڑنا۔ (آصفیہ)۔

آتش ریختن در چیزے (استعمال) بقول بہار کنایہ از سوختن چیزے است (بیدل ؎) ز عشقِ شعلہ خو بر خاست دود از خرمن عالم ؛ تب این شیر آتش ریخت بیدل در نیستانہا ؛ (ولہ ؎) شوخ بے باکے کہ رنگ عیش در کاشانہ ریخت ؛ خواست شمعے بر فروزد آتشم در خانہ ریخت ؛ (اُردو) آگ لگانا۔ (ناسخ ؎) تب فرقت نے آگ ایسی لگائی میرے اعضا میں ؛ عرق کے بدلے ہوتے ہیں مساموں سے شرر پیدا ؛

صاحب جامع اللغات نے بھی جلانا اور آگ
لگانا کہا ہے۔

آتش ریز (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ
انندراج کنایہ از فتنہ انگیز۔ زباندانان زمانہ حال
ازین اتفاق ندارند و نہ کسے از اہل لغت ذکر این
کردہ۔ (اُردو) اُردو مین فتنہ انگیز کہا جاتا ہے
مگر یہ ترجمہ آتش انگیز کا ہے۔

آتش زار (اصطلاح) از عالم گلزار و سبزہ
زار است یعنی جاے کہ در آن آتش باشد (ارادت
خان فطرت ؎) شب بیادت اے بہارستان
شوخی تا سحر ؛ بوستانِ سینۂ ما طرفہ آتش زار بود ؛
صاحب فرہنگ انند بضمن آتشخانہ ذکر این
می کند و بہار نیز از مجرد اصطلاح خبر می دہد۔
(اُردو) صاحب جامع اللغات نے فرمایا ہے
کہ آتش زار سے آگ لگا ہوا مقام مراد ہے۔

آتش زبان (اصطلاح) بقول صاحب
بحر عجم (۱) تیز و تند زبان یعنی شخصے کہ تند و جلد حرف
زند (۲) شاعر فصیح الکلام و بقول بہار کنایہ از
تیز زبان و کسے کہ تقریر او درگیرد و بقول صاحب
انند کنایہ از ذکی و تیز طبع و گرم نفس و فصیح الکلام
مخفی مباد کہ گرم نفس بقولش آنکہ دم گیرا دارد خلاصہ
اینست کہ در ترادف آتش زبان با گرم نفس مؤلف
را اتفاق نیست و بہ تحقیق مؤلف (۳) آتش زبان
مطلق صفت ہم باشد از براے کسے و چیزے ہر دو
بمعنی تیز (نظیری نیشاپوری ؎) تیر مژگان و
کمان ابرو سمن بر سنگدل ؛ باز سیرت کبک رفتار
آب تن آتش زبان ؛ (سعدی ؎) سعدی
آتش زبانم در غمت سوزان چو شمع ؛ با ہمہ آتش
زبانی در تو گیرائیم نیست ؛ (صائب ؎) شکوہ
ام آتش زبان گردیدہ است از خوے دوست ؛
آہ اگر آبے برین آتش نریزد روے دوست ؛
(اُردو) آتش زبان اُردو مین مستعمل ہے بقول
امیر خوش بیان اور آتش زبان تشبیہ کے
اعتبار سے شمع اور شعلہ اور لالہ کی صفت مین

بھی آتا ہے (۱) تیز زبان (مذکّر) فرفر باتین کرنے والا۔ (۲) آتش زبان۔ خوش بیان۔ مذکّر۔ (۳) آتش زبان۔ مذکّر۔ لالہ یا شمع کی صفت (ناسخ ؔ) کوچہ و بازار مین کہتے ہین مجھ کو دیکھکر ؛ ہے یہی آتش زبان ناسخ اسی کا نام ہے ؛ (مومن ؔ) نکلے باتون مین اگر مُنہ سے دھوان ؛ شعلۂ رخسار ہو آتش زبان ؛ (آتش ؔ) روشنی ہووے جو آنکھون مین تو سیر باغ کر ؛ لالۂ آتش زبان ہے شمع ایوان بہار ؛۔

(۱۴۴) **آتش زبانہ برآوردن** (استعمال) بلند شدن آتش و شعلہ کشیدن آنست چنانکہ جامی گوید (ؔ) سوز زبان خامہ کز شرح اشتیاق ؛ گر آتش غم تو برآرد زبانہ ؛ (اُردو) بقول آصف آگ کے لوکے اٹھنا۔ آگ کے شعلے بلند ہونا (مشرف ؔ) دل سے نالے نہین نکلتے ہین ؛ اُٹھ رہے ہین یہ آگ کے لوکے ؛۔

(۱۴۵) **آتش زبانی** (اصطلاح) تیزی و تندی زبانی و فصاحت کلام (سلمان ساوجی ؔ) بس کن این آتش زبانی بس کہ در پایان چو شمع ؛ خواہدت بر باد سر دادن زبانت بے سخن ؛ (اُردو) آتش زبانی (مؤنث) (داغ ؔ) تری آتش زبانی داغ روشن ہے زمانہ پر ؛ پگھل جاتا ہے مثل شمع دل ہر یک سخندان کا ؛

آتش زدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب بحر عجم مرادف آتش دادن است۔ بہار (آتش زدن در چیزے) را ذکر می کند و گوید کہ بصلۂ را نیز آمدہ و کنایہ از سوختن چیزے راست و بس مؤلف گوید کہ (۱) آتش زدن بہ چیزے و بہ کسے (۲) آتش زدن بر چیزے و بر کسے (۳) آتش زدن چیزے و کسے (۴) آتش زدن چیزے را و کسے را (۵) آتش زدن در چیزے و در کسے مرادف یکدیگر است۔ مخفی مباد کہ بقول صاحب بحر عجم آتش زدن حقیقۃً و کنایۃً چار معنی دارد (الف) سوختن کہ معنی حقیقی است (ب) کنایہ از

ترک دادن و ترک کردن (ج) در برسر قہر آوردن
(د) و بے قرار کردن۔ الخ۔ تعمیم صاحب بحر عجم و
تخصیص بہار تقاضا میکند کہ ذکر ہر یک معنی باعتبار
جملہ کردہ شود پس۔

(۱) **آتش زدن بچیزے**۔ (الف) سوختن
آن چیز است چون آتش بخرمن زدن و آتش
بخانہ زدن (فغانی ع) آتش زنم بخرمنم از
دود آہ خویش ؛ (بیدل ے) بچارہ سازی
وہم تعلقیم مجرد ؛ مگر جنون زند آتش بخانہ کہ ندارم ؛
(د) بے قرار کردن آنست چون آتش بجان زدن
(محتشم کاشی ے) صد عشوہ کرد چشم تو ضائع براے
غیر ؛ کاتش بجان من زد و در روے اثر نکرد ؛

آتش زدن بکسے۔ (الف) بمعناے حقیقی
سوختنش (بیدل ے) ناخنے در پنجۂ طاقت نمی یابم
چو شمع ؛ سیر تم آتش بخود تا رفع خار پا کنم ؛ (ج)
برسر قہر آوردن کسے۔ (د) بے قرار کردن کسے۔

(۲) **آتش زدن بر چیزے**۔ (الف) سوختن
آن چیز۔ (بیدل ے) ہیچ کس آتش نزد بر صفحۂ
بے حاصلی ؛ ورنہ من ہم می کنم بیدل چراغان
زیر پوست ؛

آتش زدن بر کسے۔ (الف) سوختن آنکس
(فردوسی ع) زدہ شاہ آتش بجے برسرم ؛۔

(۳) **آتش زدنِ چیزے**۔ باضافت نون۔
(الف) سوختن آن۔ چنانکہ بیدل گوید (ے)
داغ بے طاقتی کاغذ آتش زدہ ایم ؛ رفتن از
خود چہ قدر سیر خیابان گلست ؛ (ب) ترک
دادن چیزے۔

آتش زدنِ کسے۔ باضافت نون۔ (الف)
سوختن کسے۔ (ب) ترک دادن کسے (ج) بخشم
آوردن کسے۔ (د) بے قرار کردن کسے۔
مخفی مباد کہ درین ہر دو مصدر کہ بر نمبر ۳ گذشت
چیزے و کسے مفعول و فاعل ہر دو می آید۔

(۴) **آتش زدن چیزے را**۔ (الف) سوختن
آن چیز۔ (ب) ترک دادن آن چیز۔ چنانکہ جامی

گوید (ص - الف) عشق یکرنگی تقاضا می کند این
روشن است ✤ ورنه شمع آتش چرا زد همچو خود پروانه را ✤
آتش زدن کسے را - این مرادف آتش زدن
کسے است که گذشت - (ملا قاسم مشهدی - الف ص)
همین عشق آخر برمے بغیش زدم خود را ✤ ازان جا
که در دل داشتم آتش زدم خود را ✤
(۵) **آتش زدن در چیزے** - مرادف مصدر
اول نمبر (۱) است که گذشت - (جامی ص - الف)
از دود دل ما جذراے شعلهٔ شوقت ✤ آتش زده
در خرمن خاشاک و خس ما ✤
آتش زدن در کسے - مرادف مصدر دوم
نمبر (۱) چنانکه ظهوری گوید (ص - الف) نکردم
هیچ تقصیرے چو عود آتش مزن در من ✤ که
مشک دعود آتش در جبین دارند مودائی ✤
بر ناظرین تحقیق پسند روشن باد که این تقسیم پنجگانه
که باعتبار صله هاے مختلفه گذشت می کشاید که
هر چهار معنی مصدر (آتش زدن) لزوماً با هر یک
صله مطابق می شود - پس تقسیم صاحب بحر عجم من
وجه چندان قابل گرفت نیست که از صله هاے
این مصدر بحثے نفرمود ولیکن تخصیص بهار با
صله (در) و (را) بسیار قابل غور است. مولف
حقیر با وجودے که این مصدر را باعتبار معانی
وصله هاے مختلفه وضاحته بیان کرد از اختصار
معانی اختلاف دارد - زیرا که فارسیان در
اکثر مصادر باختلاف فاعل یا مفعول معنی
تازه پیدا می کنند چنانکه در همین یک مصدر
استعمالے تازه بنظر مولف آمده یعنی بابا فغانی
شیرازی (آتش بآفتاب زدن) را که تابع
آتش بچیزے زدن - است بمعنی روشن کردن
و نور دادن آفتاب گرفته است و این معنی
تازه وراے هر چهار معانی (آتش زدن) است
که گذشت وممکن است که جویندگان استعمالے
تازه ترهم دریابند - (فغانی ص) سحر چنین نه
کجا میرسی شراب زده ✤ که تا بعارضت آتش بآفتاب

زدہ ۞ خلاصہ اینست کہ (آتش زدن) بمعنی روشن کردن ہم باشد چنانکہ از اصطلاح (آتش زن) کہ می آید روشن است۔ (اردو) (۱) آگ لگانا بقول امیر کسی چیز کو آگ دینا۔ جلانا۔ (۲) بقول صاحب آصفیہ چھوڑنا۔ چھوڑ دینا۔ ترک کرنا کسی چیز کو۔ (۳) آگ لگانا۔ برافروختہ کرنا کسی کو۔ (۴) بے قرار کرنا کسی کو۔ (۵) بقول صاحب آصفیہ کسی چیز کو چمکانا۔ آب دینا۔ رونق دینا۔

آتش زدہ (اصطلاح) بقول صاحب مؤید الفضلا واند مرادف آتش دیدہ۔ مؤلف گوید کہ مفعول آتش زدن است و صفت واقع میشود۔ (مرزا طاہر وحید ۵) داغ بر سینہ زسبے طاقتیم می گردد ۞ شام ہجران تو چون کاغذ آتش زدہ ۞

آتش زدہ آب پیکران را (مثل) صاحب شمس اللغات گوید کہ رونق سی و شش پیکر جنوبی و شمالی و شرقی و غربی را محو کردہ بتحقیق مؤلف فارسیان این مثل را بجاے می زنند کہ اظہار انتہاے خوبی حسن و آب و تاب ممدوح مقصود باشد۔ از آب پیکران سیارگان فلک مراد است یعنی ممدوح ما آن مایہ آب و تاب دارد کہ سیارگان فلک را آتش میزند یعنی میسوزد و بیتاب میگرداند (اردو) سیاروں کو ماند کر دیا۔

آتش زر (اصطلاح) باضافت رائج۔ بقول صاحب بحر عجم رواج و رونق زر۔ و صاحب رشیدی گوید کہ آتش زر رواج و رونق است کہ آتش بہار نیز گویند۔ فقائل۔ (آتش زر کشتن) بمعنی رونق و رواج زر کم کردن آمدہ (نظامی ۵) سیم کشان کاتش زر کشتہ اند ۞ دشمن خود را بشکر کشتہ اند ۞ (اردو) مال و دولت کی رونق۔ سکہ کا رواج۔

آتش زرکار (اصطلاح) باضافت رائج۔

بقول صاحب شمس اللغات مرادف آتش زر و آتش بہار است۔

آتش زمان فعل (استعمال) باضافت

آتشِ زمانہ سیرت رابع۔ آتش است وزمان فعل و زمانہ سیرت صفت آنست۔ یعنی فعل او ہمچو زمان و سیرت او مثل زمانہ باشد کہ زمانیان راہم آرام دہد وہم تکلیف رساند۔ (جمال الدین عبدالرزاق درصفت آتش گوید ؎) زمانہ سیرت و گردون نہیب و دریاجوش ٭ زمین گداز و زمان فعل و آسمان جولان ٭ بہار ذکر این بضمن لفظ آتش کردہ است (اُردو) زمانے کی تاثیر۔ زمانہ کی خو بو رکھنے والی آگ۔

آتشِ زمزم (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب ساطع برہان و بحرعجم کنایہ از آفتاب (اُردو) آفتاب۔ مذکر۔

آتشِ زمن (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب برہان کنایہ از آفتاب عالمتاب است۔ (اُردو) آفتاب و مہر عالم تاب و آفتاب جہان تاب۔ (غالب ؎) صبحدم دروازۂ خاور کھلا ٭ مہر عالم تاب کا منظر کھلا ٭ (میر ؎) اک روز بے نقاب ہوا تہا وہ صبح کو ٭ اب تک ہے آفتاب جہان تاب پر زوال ٭

آتشِ زمین گداز (استعمال) باضافت رابع۔ آتش است و زمین گداز صفت آن۔ یعنی زمین را گرم کند۔ سند این در آتش زمان فعل گذشت۔ (اُردو) زمین کو گلانے والی آگ۔ زمین کو گرمانے والی آگ۔

آتشِ زن (اصطلاح) بقول صاحب بحرعجم و رشیدی (۱) آہن چقماق (۲) روشن کنندۂ آتش عموماً (۳) و صاحب روشنی امراد سلاطین خصوصاً۔ (۴) جانوریست کہ ققنس نام دارد۔ مولف گوید اسم فاعل مصدر آتش زدن و حاوی برہمہ معانی آن باشد و بقول بہار عبارت از مجموع سنگ و چقماق و سوختہ (نظامی ؎) ضمیمہ

نہ زن بلکہ آتش زن است ؛ کہ مریم صفت بکر و آبستن است ؛ (مرزا جلال سیادت ۵۲) سرو قدش چون لعبتی گرم در گلشن شود ؛ طوق او چون شعلہ جوالہ آتش زن شود ؛ (طاہر وحید ۵۳) روشنی ما را چو آتش زن برای خویش نیست ؛ گرچہ ہر کس را چراغ از دولت ما روشن است ؛
(اُردو) (۱) چقماق کا لوہا ۔ مذکر ۔ (۲) آگ لگانے والا ۔ مذکر ۔ (۳) مشعلچی یا داروغہ مشعلخانہ (۴) قفس ۔ مذکر ؛ (صابر ۵۴) گر تو کرے نہ صید تو قفس کیطرح سے ؛ جلکر ہوا پنی خاک مین خود ہی شکار خاک ؛۔

آتش زن در آنخانہ کہ دودش کسی نہ بیند (مثل)

این مثل را فارسیان برای بخیل زنند یعنی خانۂ کہ از بخالت و خست صاحب خانہ دودش بلند نشود یعنی آثار پخت نہ دارد ۔ سوختنش بہتر است ۔ صاحب خزینۃ الامثال ذکر این میکند و از تعریف ساکت (اُردو) دکن مین کہتے ہین کہ بخیل کا گھر جلے تو آگ لینے نہ مے ۔ آگ لگے اس گھر کو جس سے دُھوان نہین نکلتا ۔ ڈوب جاے وہ جو پانی سے دریغ کرے ۔

آتش زنہ (اصطلاح) (۱) چقماق ۔ (۲) بقول صاحب بحر عجم چوبے و سیخے کہ بدان آتش را می شکنند ۔ بہار این را مرادف آتش زن گوید بہ تحقیقش ہر دو عبارت از مجموع سنگ و چقماق و سوختہ ۔ اسناد پیش کشیدہ مؤلف فیصلہ تحقیقش می کند ۔ (ملا کتبی ۵۵) آتش زنہ وار پیر دل تنگ ؛ می کوفت قد خمیدہ بر سنگ ؛ (فضل الدین کاشی رباعی) آتش زنہ و سوختہ و سنگ بہم ؛ کے در گیرد چو سوختہ دارد نم ؛ نزدیکی و دوریت بلائے است عظیم ؛ دوری ز تو کافری و نزدیکی ہم ؛ بسیار عجب است کہ محقق رشیدی آتش زنہ و آتش زن را سنگ چقماق گوید و از سند ساکت و صاحب سروری کاشانی راست گوید کہ آتش زنہ چقماق است و چقماق ۔ آہنے کہ آتش زنہ نام دارد

صاحب مویدالفضلا خوش صراحتے میکند کہ آتش زنہ آن آلت پولاد است کہ بر سنگش زنند و بترکیش چقماق گویند اما سندے کہ از کلام منوچہری بدست بہار آمدہ است طرفہ مذاقی پیدامی کند وہو ہذا (ف) اے خداوندے کہ روز خشم تو از بیم تو ؛ در جہد آتش بسنگ آتش و آتش زنہ ؛ (اُردو) چقماق کا لوہا۔ (۲) وہ لکڑی یا سیخ جس سے آگ کو توڑتے اور پہیلاتے ہین یا ہموار کرتے ہین جیسے سیخ پا دسینا۔

آتش زیر پا بودن (مصدر اصطلاحی) (۴۴۴)

مرادف آتش بزیر پا داشتن کہ گذشت (غنی ف) ما کردہ ایم در رہِ شوقت قدم ز سر ؛ آتش بود ز داغ جنون زیر پاے ما ؛ (صائب ف) خردہ جان را بود در جسم آتش زیر پا ؛ این سپند شوخ در مجمر نمی گیرد قرار ؛۔

آتش زیر پا داشتن (مصدر اصطلاحی)

بقول بہار کنایہ از بے قرار بودن۔ کہ مرادف ماضیہ باشد۔ (صائب ف) عیار شوق بلبل را نمی دانم ہمی دانم ؛ کہ آتش زیر پا دارد گل از شوق گریبانش ؛ (غنی ف) بسکہ در دشت جنون داریم آتش زیر پا ؛ حلقۂ زنجیر خواہد شعلۂ جوّالہ شد ؛ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات بے قرار و بے چین رہنا۔ غالب دہلوی نے آتش زیر پا کو اردو مین استعمال کیا ہے (ف) ہون اسیری مین بہی غالب بسکہ آتش زیر پا ؛ موے آتش دیدہ ہے حلقہ مری زنجیر کا ؛

(۴۴۵) آتش زیر پا سپردن (مصدر اصطلاحی)

باضافت راے مہملۂ اول۔ کنایہ از صعوبت کشیدن و پرواے جان خود نکردن چنانکہ جامی گوید (ف) گر آری رو۔ دران کعبہ چو ریگ گرم۔ زیر پا ؛ سپردن بایدت صد گونہ آتش در بیابانش ؛ (اُردو) سختی جہیلنا۔ جان کی پروا نکرنا۔ آگ مین کود پڑنا۔ (بحر ف) وہ بشر ادرمین جو کرتے ہین نافرمانی ؛ آگ مین کود پڑین ہم ترے ارشاد کے ساتہ ؛

آتش سان (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم رونق وبہار۔ (اردو) رونق وبہار۔ مونث

آتش سپید وزرد (استعمال) باضافت رابع۔ آتشے کہ رنگش سپید است وزرد۔ اہل زبان سپید وزرد راصفت آتش آوردہ اند۔ (جمال الدین عبد الرزاق درصفت آتش گوید ع) سپید وزرد بہم درچو نرگس سرمست ؛ سیاہ وسرخ بہم درچو لالہ نعمان ؛ (اردو) وہ آتش جو سپید وزرد ہے۔

آتشستان (استعمال) بقول صاحب انند از عالم گلستان یعنی جائے کہ ہرطرف آتش ہزفلہ آید۔ (۲) وکنایہ از لالہ زار۔ (اردو) (۱) جیسے آگ کا دریا بقول امیر مبالغۃً۔ جہان آگ کی کثرت ہو وہان کہا جاتا ہے۔ **مولف کی رائے** مین (۲) لالہ زار کو آگ کا چمن کہہ سکتے ہین۔ (ظفر ع) دل بیتاب مین جوش تپش عشق نہین ؛ (آتیا آگ کا دریا ہے یہ سیماب مین جوش ؛۔

آتش سخن (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم (۱) طعنہ زنندہ۔ (۲) عتاب کنندہ و بقول بہار (۳) کنایہ از تیز زبان وکسی کہ تقریر او درگیرد صاحب رشیدی را باصاحب بحر عجم۔ اتفاق است۔ (اردو) (۱) طعنہ زن۔ مذکر۔ (۲) غصیلا غصیل۔ مذکر۔ (آصفیہ) آتش طبع بقول امیر غصہ ور۔ (۳) آتش زبان اور آتش بیان اردو مین مستعمل ہے۔ (امیر اللغات)

آتش سراز دہان درآوردن (مصدر اصطلاحی) کنایہ از آہ گرم کردن است چنانکہ محتشم گوید (ع) بترس ازانکہ درآرد سراز دہان من آتش ؛ بجانب توکشد شعلہ اززبان من آتش ؛ (اردو) آہ آتشبار کھینچنا (ناسخ ع) ہجر ساقی مین بطے ہوگئی جلکر کباب ؛ جائے قلقل اے صراحی آہ آتشبار کھینچ ؛ اردو مین آہ گرم کا استعمال ہے۔ امیر نے بضمن لفظ آہ۔ آہ گرم کا ذکر کیا ہے پس آہ گرم کھینچنا بھی کہا

(۲۲۹)

جا سکتا ہے۔

آتش سرد (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب رشیدی (۱) شراب سرخ۔ (۲) لب معشوق و بقول صاحب بحر عجم (۳) زر طلا ہم (اُردو) (۱) شراب۔ مونث۔ (۲) لب معشوق۔ مذکر۔ (۳) سونا۔ مذکر۔

([illegible]) **آتش سرد ساختن** (استعمال) مرادف آتش سرد کردن (سند این از کلام سراج الدین راجی در آب بر آتش زدن) گذشت۔

آتش سرد کردن (استعمال) بقول بہار بیراندن آتش است (حافظ ؎) یارب این آتش کہ در جانِ من است ؛ سرد کن زانسان کہ کردی بر خلیل ؛ (اُردو) بقول امیر آگ ٹھنڈی کرنا۔ آگ بجھانا۔ آتش کو ٹھنڈا کرنا بھی مستعمل ہے۔ (کیف ؎) آتش عشق کو رُو رُو کے کیا ہے ٹھنڈا اب پری بھی جو جلاے تو بلا جلتی ہے ؛۔

([illegible]) **آتش سرزدن** (مصدر اصطلاحی) روشن شدن آتش است چنانکہ محتشم گوید (؎) آتشے سرزد و شد شمع طرب خانۂ دل ؛ مرغ جان آمد وگرد سراو پر زد و در رفت ؛ (اُردو) آگ روشن ہونا۔ (اسیر ؎) تیرے فروغ حسن نے کھویا غبار خط ؛ روشن ہوئی جو آگ تو غائب ہوا دھواں ؛

([illegible]) (۱) **آتش سرکش** (۲) (مصدر اصطلاحی)

([illegible]) (۲) **آتش سرکشیدن** نمبر (۱) اسم فاعل آت از مصدر نمبر (۲) مرادف آتش بلند و آتش سرکشیدن بلند شدن و شعلہ بر آوردن آن است؛ این مراد آتش بے فرمان است کہ گذشت (صائب ؎) صائب از آب شود آتش سرکش مغلوب ؛ جنگ با مردم ہموار نمی باید کرد ؛ (ظہوری ؎) این چہ آتش بود کز دل سرکشید ؛ سوخت در ہم جسم و جان داد از فراق ؛ (اُردو) (۱) بھڑکی ہوئی آگ۔ (دیکھو آتش بلند) (۲) آگ بھڑکنا۔ شعلے بلند ہونا۔

آتش سگ (اصطلاح) بدون اضافت

بقول صاحب برہانِ جامع گیاہ است دوائی کہ بتازی آنرا بنفسج الکلاب گوید صاحب فرہنگ انند ہم ذکر این میکند۔ (اردو) بقول صاحب محیط اعظم یہ ایک قسم کی گھانس ہے جسکو فارسی مین شاہسپرم بھی کہتے ہین اور عربی مین ریحان الملک اور بنفسج الکلب اور ہندی مین نازبو۔ نگند بابری تلسی

آتشِ سُم (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب فرہنگ اندراج آتشے کہ از صدمہ سُم اسپ از سنگ پیدا میشود۔ (اردو) وہ آتش جو گھوڑے کا سم پتھر پر پڑنے سے جھڑتی ہے۔

آتشِ سنگ (اصطلاح) باضافت رابع۔ (۱) بقول بہار آتشے کہ در دل سنگ پنہان است۔ (۲) وبتحقیق **مولف** کنایہ از لعل ویاقوت ہم۔ (مرزا رضی دانش ؎) می گداز دشمع خود را در میان انجمن ٭ زندگی چون آتشِ سنگ از نظر پنہان خوشتر است ٭ (اردو) (۱) وہ آگ جو پتھر مین مخفی ہے۔ مونث۔ (۲) لعل ویاقوت۔ (مذکر)۔

آتشِ سنگ پست (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب فرہنگ اندراج وبہار کہ بدین لفظ آتش مینویسند۔ آتشے کہ در سنگ پنہان است مرادف معنی اول آتش سنگ۔

آتش سوار (اصطلاح) کنایہ از شعلہ باشد کہ سوار بر آتش بود چنانکہ علی خراسانی گوید (؎) کمین گاہ سخن عاجز کند معنی نگاران را ٭ خس این بیشہ پہلو می درد آتش سواران را ٭ (بیدل ؎) باتن آسانی زما کم فرصتان نتوان گذشت ٭ برق ہم دارد حسابے با خس آتش سوار ٭ (اردو) شعلہ۔ (مذکر)۔

آتش سوختن (مصدر اصطلاحی) کسے از اہل لغت توجہ براین نمی کند وصاحب ارمغان آصفیہ بر الفاظ لازم ومتعدی قناعت میفرماید **مولف** گوید کہ (۱) (آتش سوختن) بمعنے حقیقی مستعمل است واستعمالش بصلہ (در) بمعنی لازم یافتہ شد چنانکہ حزین اصفہانی گوید (ع)

ہمان از شوق پا بوس تو آتش در سرم سوزد ؛ یعنی آتش در سرم روشن میشود و سر میکشد و بلند میگردد ۔ مخفی مباد کہ از آتش درین شعر آتش عشق مراد باشد وہم برین قیاس باشد صلہ (بہ)
(۲) اما سوختن آتش بدون صلہ در استعمال فارسیان بمعناے سعدی بنظر آمدہ یعنی سوزانیدن آتش چنانکہ خسرو غزنوی گوید (ع) بسوزد آتشِ لالہ بدوزد ناوکِ غنچہ ؛ ببرد خنجرِ سوسن بگیرد پنجہ عرعر ؛
(اُردو) (۱) آگ جلنا ۔ آگ روشن ہونا ۔ آگ بھڑکنا ۔ (۲) آگ کا جلانا ۔

آتشِ سودا (اصطلاح) باضافت رابع ۔ بقول صاحب بحر عجم (۱) گرمی عشق (۲) فکر و خیال ۔ صاحب رشیدی ہم ذکر این می کند ۔
(اُردو) (۱) سوز عشق (مذکر) سوزش عشق ۔ (مونث) (۲) فکر (مونث) خیال (مذکر) (ظفر ؏) سوزش عشق کی ہے یون دل بیتاب سے آگ ؛ جسطرح آتش سوزان کی ہو سیماب سے آگ ؛ (امیر ؏) فکر ہے انکو متاع حسن کے نیلام کی ؛ سیر ہو چھوٹے اگر بولی ہمارے نام کی ؛ (ناسخ ؏) بند ہارہے کمر یار کا خیال جدا ؛ نہ مثل موے کمر ہو یہ بال بال جدا ؛ ۔

آتشِ سوزان (استعمال) باضافت رابع ۔ آتش سوزندہ چنانکہ جامی گوید (ع) آن گرم رو بعشق سپرد کز کمال شوق ؛ پروانہ وش بآتش سوزان درون رود ؛ (اُردو) بقول امیر سوزان صفت کاشفہ ہے یعنی جلانے والی آگ ۔ دیکھو لفظ آتش کے صفات ۔ آتش سوزان اُردو مین مستعمل ہے (آتش ؏) نہانے کو نہ جا حمام مین ہمرہ رقیبون کے ؛ لٹا دے گا ہمین رشک آتش سوزان گلخن پہ ؛ ۔

آتشِ سوزِ دل (اصطلاح) باضافت شین و زاے معجمہ ۔ بقول صاحب بحر عجم مرادف آتشِ سودا ۔

آتشِ سوزندہ (استعمال) باضافت رابع ۔

(اردو)

مرادف آتش سوزان ۔ بہار بذیل لفظ آتش ذکر این میکند ۔ سند این دراصطلاح آیندہ می آید ۔

آتش سوزندہ را گلستان کردن (مصدر اصطلاحی) باضافت رابع ۔ کنایہ از سرد و بے اثر کردن آتش است چنانکہ صائب گوید (ع) ختم عالم سوز را کوتہ زبان کردن بحلم ؛ آتش سوزندہ را برخود گلستان کردن است ؛ (اردو) آتش کو گلشن بنانا ۔ اردو مین مستعمل ہے (ناسخ ع) آتش نمرود گلشن بنگئی تہی جسطرح ؛ یون مجہے آتشکدہ بے یار ہر گلزار ہے ؛ ۔

آتش سیال (اصطلاح) باضافت رابع ۔ بقول صاحب بحر عجم (۱) شراب سرخ (۲) خون ۔ (خواجہ جمال الدین سلمان ع) چون شراب لعل ساقی ریخت درجام بلور ؛ آتش سیال در آب زلال آمد پدید ؛ (اردو) (۱) شراب سرخ مونث ۔ (۲) خون ۔ مذکر ۔

آتش سیاہ و سرخ (استعمال) باضافت رابع ۔ آتشے کہ رنگ شعلہ اش سیاہ باشد و سرخ ہم ۔ جمال الدین عبدالرزاق سیاہ و سرخ را در صفت آتش آوردہ کہ در آتش سپید و زرد گذشت ۔ (اردو) وہ آتش جو سیاہ و سرخ ہے ۔ (مونث)

آتش سیر (اصطلاح) بفتح سین مہملہ بقول صاحب فرہنگ انندراج بحوالہ موید الفضلا ۔ اسپ تندگام و تیزرو ۔ (اردو) آتش قدم ۔ گرم رو ۔ تیز قدم ۔ (ناسخ ع) اس قدر آتش قدم دیکہا اسے اے شہسوار ؛ کیا عجب گر نعل ہو جائے سم توسن مین آگ ؛ ۔

آتش سیما (اصطلاح) بقول بہار و صاحب فرہنگ انندراج یکے از اسماے معشوق است کہ جبینش مثل آتش سرخ میباشد ۔ (اردو) آتش رخ ۔ (ذوق ع) باز آیا دیکہنے سے نہ آتش رخ کو ن کے دل ؛ سو بار آبلے اسے آنکہین دکہا چکے ؛ ۔

آتش سیماب (اصطلاح) باضافت رابع ۔ بقول صاحب فرہنگ انجمن آراے ناصری کہ بعضے

آبلۂ روز مینویسد کنایہ از آفتاب است (اُردو)
آفتاب۔ (مذکر)۔

آتشِ سیماب ساز (اصطلاح) باضافتِ رابع۔
بقول صاحب آنند کنایہ از آفتاب عالمتاب است
کہ مرادف ماضیہ باشد۔

آتشِ سیماب سان (اصطلاح) باضافتِ
رابع۔ بقول صاحب بحر عجم و رشیدی مرادف ماضیہ

آتشِ سینہ (اصطلاح) باضافتِ رابع (۴۴۴)
کنایہ از سوزِ عشق است۔ (اُردو) آتشِ سینہ
اُردو مین مستعمل ہے (مومن ۵) تپشِ ولولہ
جان تک پہونچی ٭ آتشِ سینہ زبان تک پہونچی

آتشِ شجر (اصطلاح) باضافتِ رابع بقول
صاحب بحر عجم (۱) شراب انگوریست۔ (۲) بقول
صاحب فرہنگ آنند آتشیکہ بموسیٰ علیہ السلام از
دور نمودہ بود۔ (۳) گل انار و ہر گلے کہ سرخ باشد
(اُردو) (۱) انگوری شراب (مؤنث) (۲) آتش
طور (مؤنث) (۳) انار کا پہول گلِ انار (آصفیہ) او
ہر ایک پہول جو سرخ ہو (مذکر) (ناسخ ۵۲) ہر خریدار
کو تہا مرتبۂ موسائی ٭ آتشِ طور سے گرمی ترے
بازار کی تہی ٭۔

آتش شدن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار
(۱) کنایہ از سرکش شدن (۲) غضب کردن مؤلف
گوید کہ مقصود بہار از غضب کردن غضبناک
شدن باشد چنانکہ ناصری گوید (ع) گاہ خوش
خوش شود گہ ہمہ آتش شود ٭ (ظہوری ۵) ہیم آتش است
کہ برباد رود خاک ظہوری ٭ ساقی بمن آتش چہ
شوی عالم آب است ٭ (اُردو) (۱) سرکش ہونا۔
نافرمان ہونا۔ (۲) غضبناک ہونا۔ آگ ہوجانا۔
برافروختہ ہونا۔ بقول صاحب جامع اللغات
غضب مین آنا۔ لال ہونا۔ (سحر ۵۲) نیل کب
بوسہ کا عارض پہ عیان ہوتا ہے ٭ آگ ہوجاتے
ہین وہ رنگ دہوان ہوتا ہے ٭

آتش شرارہ زدن (مصدر اصطلاحی) (۴۴۵)
برآمدن و پیدا شدن شرار از آتش است (ظہوری

سے) ماہی تفتیدہ جانے می فتد در تابہ ؛ آتش

بن در سمندر گر شرارے می زند ؛ (اُردو) چنگاریان

چھوٹنا - بقول صاحب آصفیہ آگ کے شرارے نکلنا

(۲۴۶) **آتش شریف** (استعمال) باضافت رابع - آتشے کہ بزرگ قدر است - فارسیان شریف را

درصفت آتش آوردہ اند چنانکہ جمال الدین عبدالرزاق

درصفت آتش گوید (سے) عزیز ہمچو حیات و مہیب

ہمچو اجل ؛ شریف ہمچو عقول ولطیف ہمچون جان ؛

(اُردو) فارسیون نے آتش کی صفت مین

لفظ شریف کا استعمال کیاہے -

(۲۴۷) (۱) **آتش شعلہ کشیدن** (استعمال) زبانہ

(۲۴۸) (۲) **آتش شعلہ ور شدن** برآوردن و بلند

(۲۴۹) (۳) **آتش شعلہ ور گردیدن** شدن آتش باشد

چنانکہ ظہوری گوید (سے) شعلہ کشد آتش ظلم

فراق ؛ سوختم اے وصل بدادم برس ؛ (صاحب

سے) نزد انسان شعلہ ور شد آتش بیتابیم از دل ؛

کہ لعل آبدار او تواند کرد خاموشم ؛ (ولہ سے)

زمے فروغ لب یار بیشتر گردد ؛ ز آب آتش

یاقوت شعلہ ور گردد ؛ (اُردو) آگ بھڑک

اٹھنا - آگ دہکنا -

(۲۵۰) **آتش شوخ** (اصطلاح) باضافت رابع - بواو مجہول آتشے کہ بے باک است جمال الدین

عبدالرزاق درصفت آتش آوردہ کہ در آتش

بے فرمان گذشت - (اُردو) آتش شوخ اردو

مین کہہ سکتے ہین -

آتش صبح (اصطلاح) باضافت رابع -

بقول صاحبان بحر عجم و رشیدی آفتاب -

(اُردو) سورج - آفتاب - (مذکر) -

آتش صلیب (اصطلاح) باضافت رابع -

بقول صاحب بحر عجم مرادف ماضیہ -

آتش طبع (اصطلاح) باضافت رابع -

بقول صاحب بحر عجم (۱) تیزی طبع (۲) فیاضی

طبع و بدون اضافت بقول صاحب فرہنگ

انندراج - (۳) تیز طبع - (اُردو) بقول امیر

اُردو مین آتش طبع - تندخو اور غصہ ور کے معنون مین مستعمل ہے اور آتش مزاج بمعنی تیز مزاج (۱) طبیعت کی تیزی - مونث - (۲) طبیعت کی فیاضی مونث - (۳) آتش مزاج - تیز طبیعت - ذہین -

آتش طبیعت (اصطلاح) بدون اضافت بقول بہار کنایہ از تند مزاج کہ باندک چیزے در جوش آید (محسن تاثیر ؎) کدام آتش طبیعت سیر گلشن در نظر دارد ؛ کہ از ہر لالہ بنشستہ درخون چشم براہے ؛ (ملک مشرقی ؎) نمی گویم کہ آتش رنگ یا گل بو بگرداند ؛ الہی آن بُت آتش طبیعت خو بگرداند ؛ (اُردو) آتش مزاج آتش طبع - بقول امیر- تندخو - غصہ ور - (صبا ؎) شب کو گرم رقص ہوتا ہے جو وہ آتش مزاج ؛ شمع سان جلتے ہین ساری انجمن کے ہاتہ پاون ؛

(۱) **آتش طلب کردن** (استعمال) خواستن

(۲) **آتش طلبیدن** آتش باشد

بہار نمبر (۲) را ذکر می کند (بیدل ؎) یک تحیر دو جہان در نظرت میسوزد ؛ آتش از خانہ آئینہ طلب باید کرد ؛ (صائب ؎) رونی ز سنگ وجائی از آہن بہر سان ؛ دیگر بیا و آتش ازین کاروان طلب ؛ (اُردو) آگ مانگنا - آگ طلب کرنا -

آتش طلعت (اصطلاح) بقول بہار از اسماے محبوب است (صائب ؎) ز آتش طلعتان باغ و بہارے داشتم صائب ؛ ندیدم روز خوش تا سر کردم گلخن خود را ؛ (اُردو) صاحب جامع اللغات نے اسکا ترجمہ خوبصورت آدمی لکھا ہے - بقول امیر آتش رخ - القاب معشوق سے ہے -

آتش طور (اصطلاح) باضافت رایج - بقول بہار آتشے کہ بر موسیٰ علیہ السلام روشن شدہ بود - (مسیح کاشی ؎) دل ہن آتش طور است افسردن نمی داند ؛ چراغے کز دلم روشن کنی مردن نمی داند ؛ (اُردو) آتش طور بقول

امیر وہ آگ جو کوہ طور پر حضرت موسی علیہ السلام
کو نظر آئی تھی اور در حقیقت تجلی تھی (ناسخ ؎)
ہر خریدار کو تھا مرتبۂ موسائی ٭ آتش طور سی گرمی
ترے بازار کی تھی ٭ ۔

آتش عتاب (اصطلاح) بقول صاحب
فرہنگ انندراج از اسمائے معشوق است۔
(اُردو) وہ معشوق جو بہت غصیلا ہو اس کو
فارسیون نے آتش عتاب کہا ہے اردو مین آتش
طبع اور آتش مزاج سے وہی مقصد ہے۔

آتش عذار (اصطلاح) بقول صاحب
جامع اللغات مرادف آتش رخسار و یکے از صفات
معشوق۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات
خوبصورت و بقول امیر آتش رخ۔

آتش علم بیرون زدن (مصدر اصطلاحی) (۱۵۹)
بلند شدن شعلہ ہاے آتش است چنانکہ جامی
گوید (؎) نے خطا گفتم ز زیر خاک بعد از مردنم ٭
آتش داغ شہید آتش علم بیرون زدست ٭

(اُردو) آگ بھڑک اٹھنا۔ شعلے بلند ہونا۔
(امیر اللغات)۔

(۱۵۸) **آتش علم زدن** (مصدر اصطلاحی) مرادف
ماضیہ (جامی ؎) شد سینہ ام شگاف شگاف از
خدنگ آہ ٭ از ہر شگاف آتش دل میزند علم ٭ ۔

آتش عنان (اصطلاح) بقول صاحب
تحقیق الاصطلاحات تیزرو و بہ تحقیق **مولف**
(۲) مطلقاً تند ہم۔ (صائب ؎) نالۂ آتش
عنانم رخنہ در گردون کند ٭ گریہ پا در رکابم
شہر را ہامون کند ٭ (ولہ ؎) حذر ز گریۂ
آتش عنان صائب کن ٭ کہ نیست گریۂ او در
شمار گریۂ شیخ ٭ (اُردو) (۱) اردو مین آتش قدم
انہین معنون مین مستعمل ہے (ذوق ؎) ترا
مجنون تفتہ دشت مین آتش قدم گر ہو ٭ جلا دے
زیر پا گر خار خرگان سمندر ہو ٭ گرم رو بھی اردو
مین کہا جاتا ہے (دیکھو امیر اللغات مین آتش
قدم) (۲) تند۔ تیز۔

(۳۵۴) **آتش عنانی** (اصطلاح) تیزروی چنانکہ صائب گوید (ص) نیست از آتش عنانی در بساطِ روزگار ﴿ آن قدر فرصت کہ دامن برمیان گل بشکند ﴿ (اُردو) تیزروی۔ تیزرفتاری۔

آتشِ فارسی (اصطلاح) باضافت رائج بقول صاحب افسرِ اللغات مرادف آتشکدہ باشد (۲) صاحب فرہنگ انندراج گوید کہ این مرادف نار فارسی است۔ در کتب طبیہ مذکور است کہ نار فارسی و جمرہ مرادف ہم اند یا دو مرض نزدیک بہم و آن بثورے چند است کہ بر بدن پدید آید و سوزآن با درد باشد و لون آن مائل بزردی۔ (۳) و بمعنی تبخالہ نیز گفتہ اند (۴) بعضے بر آنند کہ آتش فارسی۔ آتشے است کہ در وقت زردشت در فارس افروختہ بودند و آنرا پرستش میکردند و گفتہ اند کہ ہنگام ولادت باسعادت حضرت رسالت [illegible] صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم خاموش [illegible] ظاہر آنا ز فارسی و تبخالہ را [illegible] شدت سوزش تشبیہ بآن آتش دادہ اند۔ صاحب انند سند این از ہمان کلام خاقانی گرفتہ است کہ در آتش پارسی گذشت۔ (اُردو) (۱) آتشک۔ ایک خاص مرض کا نام دیکھو آتشک (امیر اللغات)۔ (۳) چھالے جو لب اور مُنہ مین پڑ جائین۔ (مذکر) (۴) زردشت کی سلگائی ہوئی آگ

آتش فام (اصطلاح) بقول صاحب بحرعجم رنگ نارنجی۔ مولف گوید کہ تخصیص رنگ نارنجی درست نباشد عموماً رنگ سرخ یا گلابی یا نارنجی وغیرہ را کہ مشابہ با آتش باشد آتش فام توان گفت (صائب ص) افسر سرگرمی مہر از فروغ جام اوست ﴿ خردہ انجم سپند روے آتش فام اوست ﴿ (اُردو) آتش رنگ انہین معنون مین اردو مین مستعمل ہے مگر بقول امیر آتش رنگ کی تخصیص سرخ اور بھبوکے سے ہے۔ دیکھو (آتش رنگ)۔

آتش فراز (اصطلاح) بقول صاحب بحرعجم تیر آتشبازی۔ مرادف آتش اوازہ و بقول صاحب برہانِ جامع آنرا تیر ہوائی نیز گویند۔

آتش فروختن (استعمال) مخفف و مرادف

ہمان آتش افروختن باشد کہ گذشت۔ (سعدی ؎)

اگر صد سال گبر آتش فروزد ٭ چو یک دم اندران

افتد بسوزد ٭۔

(۵۴) **آتش فروریختن از چیزے** (مصدر اصطلاحی)

بر آمدن آتش ازان چیز چنانکہ ارسلان گوید۔

(؎) مرا باآنکہ سیل اشک محرومی گذشت از

سر ٭ زچاک دل ہنوزم آتش حرمان فروریزد ٭

(اردو) آگ نکلنا۔ (ظفر ؎) دہوان آگ

سے آگ پتہر سے نکلی ٭ محبت کا سب مین اثر دیکہتے

ہین ٭۔

آتش فروز (اصطلاح) مخفف و مرادف

ہمان آتش افروز کہ گذشت۔ (بحر عجم) (جہانگیری)

(۵۵) **آتش فروزان شدن** (استعمال) مرادف

آتش روشن شدن است۔ چنانکہ صائب گوید۔

(؎) تا اثر خار انبود بے سخن پوچ حیات ٭ میشود

از خس و خاشاک فروزان آتش ٭۔

آتش فروزنہ (اصطلاح) بقول صاحبان

شمس و موید الفضلا کہ بذیل آتش افروزنہ ذکر

کنند مرادف و مخفف آتش افروزنہ باشد۔

آتش فرونشاندن (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب بحر عجم (۱) فتنہ فرونشاندن (۲)

غضب دور کردن۔ (۳) مولف گوید کہ بمعنی

حقیقی ہم کہ سرد کردن آتش باشد۔ (اردو) آگ

بجہانا۔ تینون معنون مین مستعمل ہے (امیر اللغات)

آگ دبانا اول الذکر دونون معنون کا ترجمہ ہے۔

(۵۶) (۱) **آتش فسردن** (نمبر ۱) مصدر اصطلاحی

(۲) **آتش فسرد** و نمبر (۲) مفعول آن۔

ہر دو مخفف و مترادف آتش افسردن و آتش افسردہ

(ظہوری ؎) حبیب زحبیب فتاد کار رفو گرماند ٭

دیگ جنون جوش زد آتش ناصح فسرد ٭ صاحب

فرہنگ انجمن آراے ناصری گوید کہ (۲) آتش

فسردہ۔ کنایہ از زر است چنانکہ حکیم خاقانی گوید

(؎) زرچیست جز آتش فسردہ ٭ خاکے بیمار

بلکہ مردہ ۔ صاحب رشیدی ہم ذکر این میکند (اردو) دیکھو آتش افسردہ ۔ (۲) زر ۔ سونا ۔ مذکر ۔ (آصفیہ) (ذوق ؎) دل فقر کی دولت سے مرا ایسا غنی ہے ۔ دنیا کے زر و مال پہ مین تف نہین کرتا ۔

آتش فشان (اصطلاح) بقول بہار کنایہ از چیزے گرم و گیرا کہ زود در دل گیرد چون داستان آتش فشان و دم آتش فشان چنانکہ صائب گوید کہ در (آب ساختن آینہ) گذشت (اردو) بقول امیر آتش فشان صفت مین آتا ہے (۱) شعلے اور چنگاریان دینے والا جیسے کوہ آتش فشان برق آتش فشان (رند ؎) آتش فشان ہے برق تجلی قدیم سے ۔ معلوم ہے جلا چکے ہین کوہ طور آپ (۲) دل مین تاثیر کرنے والی چیز مثلاً دم آتش فشان یا داستان آتش فشان ۔ (ناسخ ؎) چلتی ہے اُس بُت کی فرقت مین دلا باد بہار ۔ باغ مین تو بھی دم آتش فشان دو چار کھینچ ۔ (۳) روشن نورانی ۔ (مومن ؎) اے سوز گریہ آگے تری آب و تاب کے ۔ پانی بھرے ہے جلوۂ آتش فشان شمع ۔

آتش فشاندن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب انند کہ بدیل (آتش خاموش شدن) ذکر می کند ۔ متعدی آتش مردن ۔ صاحبان لغت فشاندن و افشاندن را بمعنی ریختن و پاشیدن ۔ و نثار کردن و افکندن و پراگندہ کردن نوشتہ اند پس **مولف** آتش فشاندن را متعدی (آتش خاموش شدن) بدون سند تسلیم نمیتواند کرد ۔ **مولف** گوید کہ آتش افشاندن بجاے خود گذشتہ است آن مرادف این و این مخفف آن است ۔ و سندے کہ در انجا مرقوم است فی الحقیقت سند ہمین است ۔

آتش فعل (اصطلاح) بقول صاحبان عجم و برہان ۔ اسپ جلد و تند و تیز ۔ صاحب رشیدی بضمن آب سیر ذکر این میکند و عجب است کہ این را با آن مرادف می گرداند ۔ **مولف** گوید کہ آب سیر چار پاے خوش رفتار است کہ گذشت و

آتش نعل اسپ تند وتیز رفتار خوش رفتاری را باتند وتیز رفتاری فرق آب وآتش است (ع) ببین تفاوت ره از کجاست تابکجا۔ (اُردو) نازک خرام۔ خوش خرام ۔ سبک رفتار۔ یہ تمام صفات گھوڑے کیلیے مستعمل ہین۔ اسپ۔ مذکر۔ اردو مین مستعمل ہے۔ پس اسپ خوش رفتار وخوش خرام کہہ سکتے ہین۔

آتش فکر (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم مراد آتش خاطر بدون اضافت۔ صاحب موید الفضلا ہم ذکراین میکند۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات خوش تقریر وشاعر فی البدیہہ۔

(١) آتش فکن (اصطلاح) (٧٥٤)

(٢) آتش فکندن بچیزے ویکسے (مصدر اصطلاحی)

ثانی مخفف (آتش افگندن) بچیزے ویکسے است واول مشتق ازہمین مصدر اصطلاحی۔ کہ امر واسم فاعل باشد (بیدل ؔ) بہر افسردگی بیدل مباش از نالہ ام غافل ؛ کہ من برقے بجان عالم ہمین آتش فگن دارم ؛ (حزین ع٢) آتش بدل سوختہ ام باز فگندی ؛۔

آتش قافلہ (اصطلاح) باضافت رایج۔ بقول صاحب انند وبہار مرادف آتش کاروان۔ (صائب ؔ) آتش قافلۂ مادل روشن باشد ؛ گرد پا سرمہ بہ بیداری رہزن باشد ؛۔

(٧٥٥) **آتش قدم پیش نہادن** (مصدر اصطلاحی) پہن شدن آتش است چنانکہ ظہوری گوید (ؔ) آتش اشکم از تبسم او ؛ قدمے پیش اگر نہاد چہ غم ؛ (اُردو) آگ پہیلنا۔ (صبا ؔ) خوف کی جاہے نہ چہیڑو دل سوزان کو مرے ؛ آگ پہیلی جو کسی نے کہین اخگر توڑا ؛۔

آتش قند (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم۔ (١) سرخی لب معشوق (٢) شراب۔ صاحب موید الفضلا ہم ذکراین میکند۔ (اُردو) لب معشوق کی سرخی لعل لب بہی اُردو مین مستعمل ہے۔ (ظفر ؔ) بوسہ جو لعل لب کا کل اُنسے طلب کا ؛ کیا کیا

ظفر وہ مجھ سے ہوے انجمن مین لال ؞ -

آتش قندیل (اصطلاح) باضافت رابع - بقول صاحب بحر عجم (۱) رونق و رواج قندیل - (۲) سوز دل و محبت - (اُردو) (۱) قندیل کی رونق - مونث - (۲) سوز دل (مذکر) محبت - مونث -

آتشک (اصطلاح) بفتح شین معجمہ - بقول بہار (۱) برق - (۲) کرم شب تاب (۳) مرضے معروف کہ آنرا باد فرنگ و آبلۂ فرنگ ہم گویند - واین لفظ مستحدث است زیراکہ مرض مذکور در زمان قدیم نبود و در کتب قدیمہ طب مذکور نیست (اشرف رباعی) از آخر کار عالم اندیشہ کنید ؞ اے سوزکنان زماتم اندیشہ کنید ؞ باتجربہ دنیا مکنید آمیزش ؞ از آتشک جہنم اندیشہ کنید ؞ (اُردو) (۱) بجلی - مونث - (۲) جگنو - مذکر - (۳) آتشک بقول امیر (مونث) ایک بیماری کا نام جو بدن مین آبلے یا چھپے ڈال دیتی ہے جسے باد فرنگ اور گرمی اور گرمی کی بیماری اور نار فارسی اور آتش فارسی بھی کہتے ہین (جانصاحب ؎) آتشک باد کے گھوڑے پہ ہے ان روزون سوار ؞ تو نہین چلتی ہے معلوم ہوا گرمی ہے ؞ -

آتش کار (اصطلاح) بقول بہار ہر کہ کار و پیشہ او باآتش باشد چون گلخنی - حمامی - مطبخی - آہنگر - کان گر - (شفیع اثر ؎) خدایگانا از حاصل سفر دارم ؞ دلے پر آبلہ ہمچو دست آتشکار ؞ (مرزا جلال اسیر ؎) آب و رنگ لالہ و گل می دہد ؞ بہایہ پرور است آتش کار سرو ؞ وبقول صاحب برہان (۲) کنایہ از خشمگین (۳) شتاب زدہ - (۴) بدکار - وبقول صاحب بحر عجم (۵) آتشباز ہم و وارستہ ہم ذکر این میکند (سلیم طہرانی ؎) زعشق لالہ رخان پردہ دلے دارم ؞ ہزار داغ بران چون لباس آتشکار ؞ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات (۱) آگ کا کام کرنے والا جیسے نان پز - لہار - سنار (۲) آتش مزاج و آتش طبع - غصہ ور - (امیر اللغات) (۳) جلدباز

تا ولا۔ (آصفیہ) (۴) بدکار۔ وبقول صاحب جامع اللغات آتش کار کا ترجمہ ظالم۔ ستمگار۔ (۵) آتشباز بقول امیر آتش بازی بنانے والا۔ (دیکھو آتش باز۔)

آتشِ کاروان (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول بہار مرادف آتش قافلہ۔ (حسین ثنائی ؎) بے رہبری تو مشعل مہر ؛ چون آتش کاروان جنبد ؛ صاحب رشیدی وناصری ہم ذکر این میکند۔

آتش کاری (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم (۱) آتش دادن (۲) گرم کردن (مرادف آتش گری)۔ مؤلف گوید کہ کارے کہ متعلق بآتش باشد اما بہار بذیل (آتش کار) میفرماید کہ آتش کاری نرم کردن کمان بآتش براے چاق کردن۔ ونرم کردن تیر براے راست کردن ہم وسند آن از محمد سعید اشرف می آورد۔ (؎) تیر خم گشتہ شود راست بآتش کاری ؛ پیر از خاصیتِ عشق جوان میگردد ؛ نازک خیالان فیصلہ این کنند کہ ازین سند بہار تعمیم مؤلف پیداست یا تخصیص بہار۔ (اُردو) آگ کا کام دیکھو آتش کار جسکے پہلے معنون مین صاحب جامع اللغات نے اسکا ذکر کیا ہے۔

(۳۵۹) **آتش کاری کردن** (مصدر اصطلاحی) کارے وپیشہ کردن کہ متعلق از آتش باشد۔ چون حدادی وطباخی وغیرہ ذلک چنانکہ درکی قمی گوید (؎) زلف چون بارخ نشیند فکر تسخیرم کند ؛ کردہ آتشکاری طوقے کہ زنجیرم کند ؛ (اُردو) آگ کا کام کرنا۔

(۳۶۰) **آتشِ کالا** (اصطلاح) باضافت رابع۔ (۱) رونق متاع۔ (۲) وآتشے کہ در متاع افتد وبسوزد (ظہوری ؎) چہ سرگرمی کہ اسباب دکانداری کشی درہم ؛ شرارے در جگر کش آتش کالاے دکان شو ؛ بخیال مؤلف این سند معنی دوم باشد ولیکن زباندانان تصدیق معنی اول ہم می کنند۔ (فی البدیہہ میرزا مہدی خان

کوکب۔ (ف) شد زمتاع دلم رونق بازار عشق ؛
دامن عالم گرفت آتش کالاے من ؛ (اردو)
مال ومتاع کی رونق۔ چمک دمک۔

آتش کاو (اصطلاح) بقول صاحب بحر
عجم چوبے کہ بدان آتش را برہم زنند۔ صاحب
شمس اللغات گوید کہ چوبے است کہ بدان آتش را
بگردانند در تنور تا افروختہ شود یعنی کاوندۂ آتش
(اردو) سیخچہ۔ دستپنا۔ دست پناہ کا مخفف۔
(مذکر) بقول صاحب آصفیہ آگ پکڑنے کا آلہ۔ یا
چمٹا۔ آتش کش کا ذکر بھی اسی لفظ کے ذیل
مین ہوا ہے۔ لیکن اس موقع کا اصلی لفظ سیخچہ ہے

آتش کبریت (اصطلاح) باضافت
رابع۔ بقول صاحب بحر عجم آتشے کہ در چشمۂ گوگرد
افروزد۔ (۲) فتیلۂ گوگرد کہ در ہندوستان
دیا سلائی گویند۔ (سلمان قطعہ) نمونہ ایست
زحراق وآتش کبریت ؛ چراغ لالہ کہ ہر شب
زباد درگیرد ؛ بدان چراغ شب تیرہ تا سحر بلبل ؛
ہمہ لطائف اوراق گل بزر گیرد ؛ (اردو)
(۱) وہ آگ جو گندک کی کان مین بھڑک اٹھی۔
(۲) دیا سلائی (مونث) بقول صاحب آصفیہ
چراغ جلانے کی تیلی جسمین گندک وغیرہ لگی
ہوتی ہے۔

آتشکد / **آتشکدہ** (اصطلاح) اوّل مخفف ثانی
وآنرا صرف صاحب جامع اللغات
ذکر کردہ است دوم بقول بہار بمعنی آتشدان و
صاحب جامع اللغات گوید کہ آتش کدہ خانۂ
آتش است صاحب شمس اللغات می فرماید کہ
جائے کہ آتش افروزند براے پرستش (صائب
ف) ز آتش کدۂ ہند شد آدم زگنہ پاک ؛ زین
بوتہ محال است کسے خام برآید ؛ (جامی ف)
ہست بر برگ گلے بے تو مرا داغ ملے ؛ وہ کہ
باغ وچمن آتشکدہ شد امسالم ؛ (اردو) آتشکدہ
مذکر۔ بقول امیر جس مکان مین آتش پرست
پوجنے کے واسطے آگ رکھتے ہین (آتش ف)

کوچۂ محبوب مین ہم خانۂ کعبہ مین شیخ ؛ بتکدے مین برہمن آتشکدے مین گبر ہین ؛ اُرد و مین مجازاً آتشکدہ اُس مکان کو بھی کہتے ہین جس مین بہت گرمی ہو۔ (امیر اللغات)

آتشکدۂ بہرام (اصطلاح) باضافت رابع وہائے اول بقول صاحبان ناصری و بحر عجم۔ برج حمل بواسطۂ آنکہ حمل خانۂ مریخ است و فارسیان مریخ را بہرام گفتہ اند۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات برج حمل۔ اس لحاظ سے کہ حمل مریخ کا گھر ہے اور بہرام مریخ کو کہتے ہین۔

آتشکدہ کاو (اصطلاح) بقول صاحبان افسر اللغات و انند مرادف آتش کاو۔ صاحب غیاث (آتشکدہ کاو) را ذکر میکند و تعریفش مو ید ادعاے انند۔ **مولف** گوید کہ در آتش کاو و آتشکدہ کاو۔ فرق عام و خاص است کہ آن عام است و این خاص (اُردو) آتشکدہ کا سیخچہ۔

آتش کردن (استعمال) بقول بہار (۱) آتش روشن کردن و بہ تحقیق **مولف** (۲) گرمی پیدا کردن (۳) سوختن ہم (سعدی ۵) آتش کہ تو میکنی محال است ؛ کین دیگ فرو نشیند از جوش ؛ (سلمان ۵۴) زاب بز در مجلس باغ آتشے کن کین زمان ؛ شاخ عریان است سرما بر نتابد بیش ازین (صاحب ۵۳) عشق است ترجمان نفس ہاے سوختہ ؛ آتش کند ترنم مرغ کباب را ؛ (اُردو) آگ روشن کرنا۔ آگ جلانا۔ (۲) گرمی پیدا کرنا۔ (۳) جلانا۔ (رند ۵) وہ آیا شب کو جو سرما مین یہ گھبرایا ؛ جلائی شمع تو مجھ مین اور لگن مین آگ ہو۔

آتش کسے تیز کردن (مصدر اصطلاحی) باضافت رابع۔ بے قرار کردن کسے را۔ و تیز کردن شوق کسے چنانکہ جامی گوید۔ (۵)

مطرب آہنگ ترنم ہاے شوق انگیز کرد ؛ وز دم نے آتش صاحب لان راتیز کرد ؛ (اردو) آگ بھڑکانا۔ (بحر ؎) دوپٹہ وہ گلنار دکھلا گئے ؛ نئے سرسے پھر آگ بھڑکا گئے ؛ ۔

آتش کش (اصطلاح) بفتح کاف تازی بقول بہار چیزے است سرپہن کہ ازان آتش منقل وبخاری می کشند و بعضے مرادف آتشگیر نوشتہ اند وقریب بہمین معنی باشد۔ صاحب بحر عجم می فرماید کہ آتش کش چیزے باشد کہ بدان آتش وخاکستر از تنور برآرند وآن وراے آتشگیر (۲) بقول **مولف** متاثر از آتش۔ (محسن تاثیر ؎) بے تو سوزان بگذرد دیگر اینچنین احوال من ؛ خامۂ مالی شود آتش کش از تمثال من ؛ بہ تحقیق **مولف** آتش کش مرادف آتش کاو باشد کہ گذشت وآتش گیر چیزیست کہ دو زبان دارد وآتش را بدان می گیرند ومیسر دارند (اردو) آگ لگا ہوا۔

آتش کشتن (مصدر اصطلاحی) بضم کاف عربی بہ تحقیق **مولف** (۱) سرد کردن آتش است و (۲) حدت عشق را فرونشاندن بہار این مصدر را ذکر کردہ است ولے از معنی ساکت۔ اگرچہ صاحب ارمغان می فرماید کہ آتش کشتن میراندن آتش است ولے سندش قابل غور است (نظامی گنجوی ؎) سیمبران کاتش زر کشتہ اند ؛ دشمن خود را بلشکر کشتہ اند ؛ **مولف** گوید کہ آتش زر کشتن در اصطلاح (آتش زر) گذشتہ است کہ دیدنی دارد۔ وسند این سعدی در گلستان میفرماید (نثر) آتش کشتن واخگر گذاشتن وافعی کشتن وبچہ اش نگاہ داشتن کار خردمندان نیست۔ (ابوطالب کلیم ؎) زبس کز خون دلہا گشتہ سیراب ؛ بآب تیغ آتش میتوان کشت ؛ (اردو) آگ بجھانا دونوں معنوں مین مستعمل ہے۔ دیکھو امیر اللغات۔

(۲۰۷)

آتش کشتہ گردیدن (مصدر اصطلاحی)
سرد شدن آتش عشق است چنانکہ ظہوری گوید
(ف) کے با آب پند ناصح کشتہ گردد آتشم ٭ شعلۂ
داغ ندامت تیغ صرصر برکشید ٭ (اُردو) آگ
سرد ہونا۔ بقول امیر شوق باقی نرہنا۔ آگ بجھنا۔

آتش کشودن از چیزے (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار بمعنی آتش بر آوردن (مرزا رضی
دانش ف) شب ہاے ہجر بے او داد از سحر گرفتم ٭
آتش ز دل کشودم آب از جگر گرفتم ٭ **مولف**
گوید کہ (آتش از دل کشودن) آہ کردن است
کہ گذشت وہمین سند درانجا مذکور است۔
(آتش کشودن از چیزے) راکہ دیگر کسے از اہل
لغت ذکرش نکردہ است واد عاے مجرد بہار
متقاضی سند دیگر است۔ مرزا رضی دانش شاہد
نباشد (اُردو) آگ نکالنا جیسے چقماق سے
آگ نکالنا۔ (امیر اللغات)

آتش کشیدن (مصدر اصطلاحی) بقول
بہار آتش روشن کردن (امیر خسرو ف) بتان
آذری از بتکدہ برون جستند ٭ کہ لالہ زار بدشت
آتش خلیل کشید ٭ (اُردو) بقول امیر آگ
روشن کرنا۔

آتش کشیدن از چیزے (مصدر
اصطلاحی) بقول بہار آتش بر آوردن است
وسندے راکہ او حوالہ دہد در (آتش از سنگ
کشیدن) گذشت دیگر کسے از اہل لغت ذکر
این نمی کند واد عاے بہار بر سندے بود کہ
درراے **مولف** متعلق از مصدر خاص است
(اُردو) آگ جھاڑنا۔ آگ نکالنا۔

آتشکی (اصطلاح) بقول صاحب چراغ
ہدایت کسے کہ مرض آتشک داشتہ باشد (اشرف
ف) ہر شب از شوق آن بت نمکی ٭ شمع سوزد
چو نفس آتشکی ٭ (اُردو) بقول صاحب
جامع اللغات وہ شخص جسکو آتشک کی بیماری ہو
بقول امیر آتشکیا۔ آتشکی دونون اُردو مین مستعمل ہین۔

آتشگار (اصطلاح) بکاف فارسی بقول صاحب انند مرادف آتش کار کہ گذشت صاحب انند درہمہ اسناد کہ بضمن آتشکار گذشت ہمین لفظ را باکاف فارسی استعمال می کند و برادعاے خود حوالہ بہار می دہد و بہار از کاف فارسی ساکت۔ اما لفظ گار بقول صاحب ہان لفظے است کہ افادہ فاعلیت کند وقتیکہ بلفظ دیگر داخل شود ہمچو آموزگار و سازگار و لفظ (گر) مرادف و مخفف این است پس آتشگار غلط نباشد۔

آتش گاو (اصطلاح) بقول صاحب موید الفضلا ہرانچہ (آتش کاو) است مشکل این است کہ صاحب موید بر حوالہ لغت دیگر یا سند اعتنائی فرماید پس تحقیق این مشکل است کہ کاف فارسی درین اصطلاح درادعاے صاحب موید داخل است یا غلطی چاپ است۔ بیچارہ درہمچو مواقع از تشریح الفاظ ہم کار می گیرد۔ صاحبان لغت (آتش کاو بکاف عربی) را کاوندۂ آتش گفتہ اند و مصدر کاویدن دراکثر لغات باکاف عربی یافتہ میشود اما گاویدن باکاف فارسی بہمین معنی بنظر نیامدہ۔ پس **مولف** خیال میکند کہ ذمہ دار (آتش گاو بکاف فارسی) صاحب موید و صاحب مطبع نولکشور ہردو باشند و بس۔

آتش گاہ (اصطلاح) بقول بہار مرادف آتشکدہ۔ **مولف** گوید کہ این ترادف صرف درمعنی عام باشد نہ خاص زیراچہ استعمال آتشگاہ بمعنی آتشکدۂ زردشتان بدون اضافت و اشارہ بسوے آنہا بنظر نیامدہ برخلاف آتشکدہ (باقر کاشی ؎) دہید مژدہ بزردشت کاتشین روئے٭ دلے نماند کہ آنرا نساخت آتشگاہ٭ (اُردو) دیکھو آتشکدہ۔

آتش گذشتن (مصدر اصطلاحی) صاحب ارمغان آصفی گوید کہ تمام شدن است و حوالہ بہار دہد و در بہار عجم ندارد و سندے کہ از کلام

نظامی گنجوی پیش میفرماید در (آتش بدرز) گذشت
مولف گوید کہ آتش روز گذشتن تمام شدن
روز باشد نہ آتش گذشتن بمعنی تمام شدن فتامل
آتش گر (اصطلاح) بفتح کاف فارسی
بقول بہار۔ آنکہ کار آتش کند از عالم زرگر و آہنگر
مولف گوید کہ مرادف آتش گار باشد۔ گر مخفف
گار است و گار لفظے است کہ چون بلفظ دیگر واصل
شود۔ افادہ معنی فاعلیت کند۔ سند بہار متعلق از
آتش گری است و ہمدرا انجا بیاید۔ (۲) اما صاحب
بحر عجم گوید کہ آتشگر بکسر کاف فارسی مخفف
آتش گرہ۔ چیزے کہ بدان آتش توان برداشت
(۳) انچہ بدان آتش افروزند (**اردو**) (۱)
دیکھو آتش کار (۲) دسپنا۔ چمٹا (مذکر) (۳)
ایندھن۔ مذکر۔
آتش گردون نہیب (استعمال) ہمان
آتش کہ خوف او ہمچو گردون است۔ گردون نہیب
را فارسیان صفت آتش آوردہ اند و سندش
بضمن (آتش زمانہ سیرت) گذشت۔ (**اردو**)
وہ آگ جسکا خوف مثل آسمان کے ہے بدینوجہ
کہ چرخ دوّار کو فارسیون نے اپنے استعمال مین
بہت خوفناک اور ظالم استعمال کیا ہے لہذا
آتش کو اس صفت سے موصوف کیا۔
آتش گرفتن (مصدر اصطلاحی) بقول
بہار سوختہ شدن و بہ تحقیق **مولف** (۱) اثر
کردن آتش است و (۲) سوز و گداز پیدا
شدن ہم۔ صاحب بہار عجم آتش گرفتن و
آتش گرفتن از چیزے را بیان کردہ است۔
پس۔ **مولف** گوید کہ

(۱) **آتش گرفتن از چیزے**	ہمہ مرادف
(۲) **آتش گرفتن اندر چیزے**	یکدیگر است
(۳) **آتش گرفتن بچیزے**	باعتبار معنی
(۴) **آتش گرفتن چیزے**	آتش گرفتن
(۵) **آتش گرفتن چیزے را**	چنانکہ طالب
(۶) **آتش گرفتن در چیزے**	کلیم گوید۔

(اوحدی ره) طبعم کدورت از مے بغش گرفته است ؛
پیراهنم ز بوے گل آتش گرفته است ؛ (حافظ
ره) لب چون آتشش آب حیات است ؛
ازان آب آتشے در ما گرفت است ؛ (محتشم کاشی
ره) ز خرمن سوز آہم می جهد اے نخل نو آتش ؛
ازان اندیشه کن کین آتش اندر خشک و تر گیرد ؛
مخفی مباد که (آتش بجان گرفتن) را فارسیان
کنایه از سوز و گداز پیدا شدن گرفته اند و
(آتش بدامن گرفتن) که گذشت متعلق از همین
(آتش گرفتن بچیزے) است. (ارسلان سنه ره)
آتش بجانم از رخ جانان من گرفت ؛ باز این
چه آتش است که در جان من گرفت ؛ سند نمبر ۴
از کلام طالب کلیم بدست می آید که بر نمبر (۱)
گذشت یعنی آتش گرفتن پیراهن (خسرو ع)
شیر بگریز دمے کاتش نیستان را گرفت ؛
سند نمبر (۲) در کلام ارسلان نمبر (۳) گذشت.
مخفی مباد که آتش گرفتن از کسے و اندر کسے و
بکسے و آتش گرفتن کسے و کسے را و در کسے هم
برین قیاس است. (اردو) آگ لگنا دونون
معنونمین مستعمل ہے (امیر اللغات) جیسے دیاسلائی
سے آگ لگنا۔ سینے کے اندر آگ لگنا۔ دل
مین آگ لگنا۔ گھر کو آگ لگنا۔ (داغ ره)
یہ کس کی لو ہے اے دل مضطر لگی ہوی ؛ اک
آگ سی ہے سینے کے اندر لگی ہوی ؛ (امیر ره)
بجا ہے آنکھون سے گرم آنسو جو شمع کی طرح
ڈہل رہے ہین ؛ لگی ہے اک آگ اپنے دل
مین بدن سے شعلے نکل رہے ہین ؛۔

آتش گرفته (اصطلاح) بہار ذکر این
می کند و از معنی ساکت وصاحب فرہنگ انند
راج بضمن (آتش دیده) این امرادف آتش
دیده و آتش زده گرداند. بالجمله این از همان
مصدر آتش گرفتن است که گذشت (ارادت
خان واضح ره) برنگ کاغذ آتش گرفته روز
ازل ؛ هواے او ز شرر بافت تار و پود مرا ؛

آتش گرہ (اصطلاح) بکسر کاف فارسی
بقول صاحب بحر عجم ہر چیزے کہ بدان آتش توان
برداشت۔ (۲) وانچہ بدان آتش افروزند۔
مخفف ومرادف آتش گیرہ کہ می آید (اردو)
(۱) دسپنا۔ چمٹا۔ (مذکر) (۲) خس وخاشاک
جس سے آگ سلگاتے ہین۔

آتش گری (اصطلاح) بفتح کاف فارسی
بقول بہار مرادف آتش کاری۔ سند این صاحب
اند پیش میکند (ملا طغرا ؎) چراغان زبہر گل
اخگری ؛ گرفتہ بکف برگ آتشگری ؛۔

آتشگری کردن تیغ (مصدر اصطلاحی)
آتشگری کردن تیغ را بفتح کاف فارسی (۴۲)
واضافت نون مرادف آبگری کردن است
کہ آتش تیغ مرادف آب تیغ گذشتہ است بسیار
عجب است کہ اہل لغت این را فروگذاشتہ اند
(سالک قزوینی ؎) بے ستونم تیشہ بر سر دیدہ ام
فرہادرا ؛ کوہکن کردہ بقصدم تیغ کین آتشگری ؛
(وجیہی بیستانی ؎) بسکہ شوقم می برد سرگرم
در میدان عشق ؛ میتوان کردن زخونم تیغ را
آتش گری ؛۔

آتش گل (اصطلاح) باضافت رائج
بقول صاحب بحر عجم گل کہ ہمچو آتش است ونیز
رونق وروشنائی گل (صائب ؎) حسن عالم
سوز را مشاطہ درکار نیست ؛ میزند ہر برگ گل
بر آتش گل دامنے ؛ (اردو) آتش گل اردو
مین کہہ سکتے ہین جس سے پہول کا رنگ سرخ
مراد ہے۔

آتش گون (اصطلاح) (۱) بقول صاحب
بحر عجم نام گلیست در غایت لطافت کہ چشم را
از دیدنش روشنائی افزاید۔ (۲) وبمعنائے
حقیقی بہ تحقیق **مولف** آتش رنگ۔ صاحب
موید الفضلا ہم ذکر معنی نمبر (۱) می کند (اردو)
بقول صاحب جامع اللغات (۱) نام ایک سرخ
پھول کا جو لالہ کی قسم سے ہے۔ (۲) سرخ رنگ۔

خوبصورت ۔

(۱) آتشگه **(۲) آتشگاه** (اصطلاح) بقول صاحب موید الفضلا مرادف آتشکده یعنی جاے که آتش افروزند (ظهوری ؒ) ندر آتشگه غمت دارم ؛ خشک ترازنی استخوانی چند ؛ (صائب ؒ) بال شاهین نظر طغراے شاهنشاه حسن : طاق آتش گاه عارض یا خم ابروست این ؛

آتش گیر **آتش گیره** (اصطلاح) بقول صاحب عجم مرادف آتش گر و آتش گره که گذشت و بقول بهار افزارے که بدان آتش بگیرند و در عرف آنرا دست پناه گویند و بدین معنی فارسی هند است (۲) وخروه که بدان آتش برافروزند و (۳) چقماق (محسن تاثیر ؒ) قامت خم کرده در پیری تراتسخیر من ؛ آتش خشم ترا بگرفته آتشگیر من ؛ (بیدل ؒ) حذر ز زمزمهٔ عندلیب ما بیدل ؛ که اخگرست بمنقار هیچو آتشگیر ؛ سند معنی دوم از لفظ آتشگیر در اصطلاح آینده می آید ۔ (ملا طغرا ؒ) شود زین مشت خس در شعله دودتیره دوزخ ؛ بغیر از من که خواهد بود آتش گیره دوزخ ؛ (جامی ؒ) شمع محفل خاست و ش آتش زدن پروانه را ؛ ساخت آتشگیرهٔ آن شعلهٔ مشکین بال و پر ؛ **مولف** گوید که بهار معنی سوم را بدون سند قائم فرموده است چون مولف را موقع تحقیق آن از زباندانان زمانهٔ حال بدست آمد معلوم شد که آتش گیره پنبهٔ چقماق را گویند و این بلحاظ معنی دوم بسیار قرین قیاس است ۔ (**اُردو**) (۱) دسپنا ۔ چمٹا (مذکر) (۲) ایندھن (مذکر) (۳) چقماق کی روئی ۔ (مونث) معنی اوّل مین آتشگیر بھی اُردو مین مستعمل ہے ۔ دیکھو (آتش موہی) جسمین اسکی سند موجود ہے ۔

آتشگیر تمباکو (اصطلاح) چیزیست که از سفوف زغال و نشاسته بشکل مدور کردی ساخته میشود ۔ وچون آنرا آتش دہند و سُرخ شود بالاے چلم قلیان می گذازند ۔ آتش این

دیرپا است و قلیان کشان را خیلے مرغوب (طغرا ۵) گر کند آن گل بآتشگیر تنباکو نظر ؛ بیضۂ فولاد دام رغبت مرغان شود ؛ اہل ہند ہمین گلولہ زغالی را گُل نامند و بدینوجہ کہ گُل بمعنی شرارۂ آتش ہم آمدہ و آتش رنگی این گلولہ باگُل مشابہت ہم دارد۔ بعض سخنوران ہند ہمین گل را در فارسی ہم بہمین معنی استعمال کردہ اند۔ (۵) حقّہ باغیست چرا دل نکند میل درو ؛ گل درو غنچہ درو آب درو سیل درو ؛ (اُردو) گُل بقول صاحب فرہنگ آصفیہ پسے ہوے کوئلون کے قرص یا گولے جنکو جلا کر حقہ بھرتے یا حقہ کی چلم پر رکھ دیتے ہین۔

آتش لاخ (اصطلاح) بقول بہار مرادف آتشکدہ۔ می فرماید کہ درکلام میرخسرو نشان مید ہند لیکن ذکرش نکرد۔ و مولف را بدست آمد (ع) قلعۂ چون تنور آتشلاخ ؛

آتش لباس (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم سرخ پوش و لباس سرخ۔ صاحب برہان گوید کہ کنایہ از سرخ پوش باشد۔ صاحب رشیدی ہم ہمزبان برہان۔ سند این در آب اندام گذشت۔ (اُردو) بھبوکا۔ بقول صاحب فرہنگ آصفیہ سرخ پوش (ناسخ ۵) دبی تھی آگ جو سینہ مین وہ بھڑک اُٹھی ؛ کل اُس بھبوکے نے دکھلائی جو بھڑک ہمکو ؛۔

آتش لطف (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم باضافت رابع مرادف آب لطف۔ صاحب موید الفضلا ہم ذکر این می کند۔

آتش لطیف (استعمال) باضافت رابع آتشے کہ لطیف است سند این در آتش شریف گذشت۔ (اُردو) وہ آگ جو شفاف و صاف ہو

آتش مار (اصطلاح) بقول صاحب موید الفضلا (۱) کنایہ از آہ گرم و (۲) زبانۂ آتش و (۳) تیر جنسے از ہوائی میشود مانند ستارہ ولیکن بجاے ستارہ ماندگان ماربچگان ازان می کشایند

(۳۷۸)

(اُردو) (۱) آہ گرم (مونث) امیر اللغات (۲) زبانۂ آتش (مذکر) یعنی آگ کا شعلہ (۳) تار امنڈل (مذکر) آصفیہ - ہوائی کی ایک قسم -

آتش مجسّم (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم تیغ وشمشیر آبدار و سائر اسلحۂ جنگ این کنایہ باشد - (اُردو) تلوار (مونث) اور بقول صاحب جامع اللغات جنگ کے ہتھیار -

آتش محلول (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب بحر عجم (۱) آب گرم (۲) روغن گرم (۳) شراب - بہار بمعنی سوم اکتفا کند - وصاحب انس اللغات معنی اوّل ودوم را می پسند **مولف** گوید کہ درمعنائے اوّل ودوم آب وروغن را چہ تخصیص باشد وچرا مائعات گرم را - آتشِ محلول گفتہ نشود فتامّل - (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات (۱) گرم پانی - (۲) گرم روغن - (مذکر) (۳) شراب - (مونث) -

(۱) آتش مردن (۱) مصدر اصطلاحی -

(۲) آتش مُردہ (۲) اصطلاح - آتش مردن - بدون اضافت رابع - بقول بہار کنایہ از آتش خاموش است - **مولف** گوید کہ چنین باشد بلکہ مرادف (آتش خاموش شدن) کہ گذشت وآتش مردہ کہ مشتق ازہمین مصدر اصطلاحی است یعنی مفعولش البتہ مرادف آتش خاموش ہتواند شد ولیکن بہار آتش خاموش را کنایہ از آتش بے شعلہ نوشتہ است کہ گذشت وسندش موید ہمین معنی است - اندرینصورت - خاموش شدن آتش نہ صرف مردن باشد بلکہ آتشے کہ شعلہ اش نشیند آنراہم - پس آتش مردن کنایہ از سرد شدن آتش است وآتش مردہ - مرادف آتش سرد شدہ - (طالب آملی ؎) گرمی عجب زخوے تو نبود کہ درجہان ؛ ہر آتشے کہ مرد بخوے تو جان سپرد ؛ (مرزا طاہر وحید ؎) گر بکشد حفظ تو ازرخ نقاب ؛ آتش سوزندہ بمیرد زآب ؛ (غنی ؎) مرد دربزم دشمن گرچہ جان بخش است

عالم را ؎ کہ میرد آتش اردر چشمۂ آب بقا افتد ؎
بسیار عجب است کہ صاحب ارمغان آصفی (آتش مردن و نشاندن) را مرادف آتش کشتن میفرماید و مردن را لازم آن فتاتل۔ (اُردو) (۱) آگ بجھنا۔ (ناسخ ؎) اُڑاے خاک کو کیونکر ہوا تیری حکومت میں ؎ نہیں بجھتی ہے اب اے عدل گستر آگ پانی میں ؎ (۲) آتش مردہ بمعنی بجھی ہوی آگ اُردو مین مستعمل ہے دیکھو امیر اللغات مین صفات آتش۔ (مومن ؎) اف کرگئی یاد گرم جوشی ؎ مین آتشِ مُردہ سے جلا ہون ؎۔

آتش مزاج (اصطلاح) بقول بہار کنایہ از تند مزاج کہ باندک چیزے در جوش آید (حاجی محمد جان قدسی ؎) آتش مزاج من بگذار این عتاب را ؎ چین برجبین ندید کسے آفتاب را ؎ (اُردو) آتش مزاج بقول امیر تیز مزاج تند خو غصہ ور۔ (فقرۂ امیر) وہ بڑے آتش مزاج ہین اُنسے کون بات کرسے"۔

آتش معدہ (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب فرہنگ انندراج بحوالۂ فرہنگ فرنگ گرسنگی وجوع۔ (اُردو) اُردو مین بھوک پیاس کی شدّت کو پیٹ کی آگ کہتے ہین بقول امیر۔ "ہے کوئی آن داتا جو پیٹ کی آگ بجھادے"۔ (دیکھو لفظ آگ کے معنی نمبر ۶۔ امیر اللغات)۔

آتش مندیل (اصطلاح) اگرچہ صاحب شمس اللغات ذکر این کردہ است ولیکن از معنی بیان کردہ اش می کشاید کہ این ہمان آتش قندیل است کہ گذشت۔ و آتش قندیل را مرادف آتش مندیل گرفتن خیلے مستبعد۔ پس **مولّف** خیال میکند کہ تصرف صاحبان مطبع بیش نیست۔

آتشِ منزل (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول بہار ہمان آتش کاروان است کہ گذشت (محمد اسحاق شوکت ؎) کے دلیل منزل جانان تواند شد تنت ؎ آتش منزل کجا از سنگ راہ آید برون ؎ (ابوطالب کلیم ؎) گمرہان را تا

فروغست آتش منزل شدہ ؎ گم نہ گردد در بیابان
نیز راہ کاروان ؎۔

(۱) آتشِ موسیٰ (اصطلاح) باضافت
(۲) آتشِ موسوی رابع اوّل بقول صاحب
بحر عجم (۱) مرادف آتشِ طور کہ گذشت۔ (۲)
مے سرخ۔ بہار صرف بر معنی اوّل قانع۔ و بقول
صاحب شمس اللغات اوّل و دوم ہر دو (۱) مراد
آتشِ طور (۲) کنایہ از مے سرخ و مے انگوری۔
(۳) کنایہ از لب معشوق۔ صاحب موید الفضلا
را با صاحب شمس اللغات در ہر سہ معنی اتفاق است
(**اُردو**) (۱) آتشِ موسیٰ (مونث) (خلیل ہ
تیرہ باطن سے نہیں ملتے ہیں روشن دل کبھی ؎
آتشِ موسیٰ کو آتشگیر کی حاجت نہیں ؎ (۲)
انگوری شراب۔ سرخ شراب (مونث) معشوق
کا لب۔ (مذکر)۔

آتشِ مویز (اصطلاح) بقول صاحب
بحر عجم باضافت رابع۔ شرابے کہ از مویز سازند
و مویز بقول صاحب غیاث قسمے است از انگور
کہ آنرا خشک کنند۔ مخفی مباد کہ آتش معنی شراب
ہم گذشتہ است (**اُردو**) منقّے کی شراب (مونث)

(۲۰۰) **آتشِ مہیب** (استعمال) باضافت رابع
ہمچو آتشِ شریف است و مہیب صفت آن
یعنی آتش ہیبت ناک۔ سند این در آتشِ شریف
گذشت (**اُردو**) ہیبت ناک ڈراونی آگ (مونث)

آتشِ ناب (اصطلاح) باضافت رابع۔
آتشِ خالص۔ صاحب فرہنگ انندراج
بضمن لفظ آتشِ ناب را در صفت آتش آوردہ۔
(**اُردو**) دیکھو آتش لطیف۔

(۲۰۵) **آتشِ ناصح** (اصطلاح) باضافت رابع
گرمجوشی ناصح باشد چنانکہ از کلام ظہوری پیداست
کہ در آتش فسردن گذشت (**اُردو**) گرمجوشی
(مونث) (مومن ہ) یاد آئی جو گرمجوشی یار ؎
دیدۂ تر نے شعلہ باری کی ؎۔

آتشِ ناک (اصطلاح) بقول بہار بمعنی

آتش آلود (صائب ؎) نہ شبنم است چمن را
بروے آتشناک ؂ عرق زروے تو کرد است گل
بدامن پاک ؂ (ولہ ؎) سویداے دل آتش
شد از حیرت سپند اینجا ؂ کسے چون چشم از خسار
آتشناک بردارد ؂ (عرفی ؎) گرچنین سوزم
بگوشت میرسد صبحے کہ دوش ؂ آہ آتشناک
عرفی منظر افلاک سوخت ؂ **مولف** گوید کہ
آتشناک لفظے است کہ صفت واقع می شود۔
روے ورخسار وآہ وغیرذلک راچنانکہ در اسناد
بالا گذشت۔ (اُردو) آتشناک بقول امیر آگ
سے بھرا ہوا۔ آگ کیطرح سرخ۔ رخسار معشوق کی
صفت مین بیشتر آتا ہے۔ (ناسخ ؎) ہے عنبر
زلف اُسکے رُوے آتشناک پر ؂ بوسے خوش
دیتا ہے دود اس شمع مین کافور ہے ؂۔

آتش نثار (اصطلاح) بقول صاحب
بحرعجم مردم گریان وغمزدہ کہ خون می گرید صاحب
برہان ہمفرماید کہ کنایہ از مردم گریان وغم زدہ۔
(اُردو) گریان۔ غمزدہ۔ (آصفیہ)۔

آتش نسب (اصطلاح) بقول بہار کنایہ
از تندمزاج دیگر کسے از اہل لغت ومصطلحات
ذکر این نہ کردہ است وبہار ہم سند این پیش نکرد
زبانداناں حال از تصدیق این سکوت می ورزند
(اُردو) دیکھو آتش خو وآتش طبع۔

آتش نشاندن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب بحرعجم (۱) آتش فرونشاندن کہ نشاندن
نشستہ باشد (۲) وفرونشاندن قہر وغضب وخشم
وبقول بہار (۳) میراندن آتش وبقول برہان
صرف معنی دوم۔ صاحب ناصری را با بحرعجم اتفاق
وبقولش (۴) شہوت فرونشاندن ہم وبقول
صاحب شمس اللغات معنی اوّل الذکر وبہ تحقیق
مولف (۵) بے رونق کردن و (۶) سوز
عشق رامفقود کردن۔ مخفی مباد کہ درراے
مولف نشاندن آتش ضد مشتعل کردن آن
باشد نہ میراندن چنانکہ بہار گوید وشستن آتش

لازم این وسند ادعاے **مولف** در مصدر آتش نشستن موجود است۔ (کلیم ؎) بروبخشم چرا آتشے برافروزی ؛ کہ بایدش بعرق ہاے انفعال نشاند ؛ (سلمان ساوجی ؎) آتش روے بتان آب جمالت نشاند ؛ گردن اعداے دین دولت سلطان شکست ؛ (محتشم کاشی ؎) گفتی کہ آتشت بنشانم بآب تیغ ؛ تا تیغ میکشی دل من آب میشود ؛ (اردو) (۱) آگ بجھانا۔ بقول امیر (۱) حقیقی معنوں مین۔ (۲) بقول امیر آگ بجھانا۔ غصہ فرو کرنا۔ (۳) شہوت کو روکنا۔ کم کرنا۔ (۴) بقول امیر آگ بجھانا۔ جھگڑا مٹانا۔ (۵) بے رونق کرنا۔ (۶) سوز عشق کو مٹانا۔

آتش نشاندن و اخگر گذاشتن
افعی کشتن و بچہ اش نگاہداشتن
کار خردمندان نیست

(مثل) این مثلے است کہ ذکرش صاحب خزینۃ الامثال کردہ ولے از تعریفش ساکت است **مولف** گوید کہ چون متحقق شد کہ چیزے مضرت رسان است باید استیصالش کرد اگر اثرش باقی ماند باز ترقی کند و نقصان رساند۔ (اردو) اس فارسی مثل کا یہ ترجمہ ہے کہ "آگ بجھا کر چنگاری رکھ چھوڑنا یا سانپ مار کر اسکے بچہ کو پالنا حماقت ہے۔ دکن مین کہتے ہین کہ سانپ کچل کر انڈے نہ چھوڑو۔

آتش نشستن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار مردن آتش است (بابا فغانی ؎) نشست آتش دل چہرہ برفروز اے ماہ ؛ بود کہ شعلہ کشد آتش نشستۂ ما ؛ **مولف** گوید کہ ازین سند می کشاید کہ مقصود شاعر از سوز دل آتش معہذا نشستن آن مردن آتش نباشد۔ بلکہ ضد بلند شدن یعنی مشتعل نبودن آن آتش نشستہ را باز شعلہ کشیدن ممکن است و آتش مردہ را شعلہ کشیدن محال۔ مختصر اینست کہ آتش نشستن لازم آتش نشاندن و برہمہ معانی آن شامل باشد کہ گذشت۔ (اردو) آگ دبنا۔ (ناسخ ؎)

دبی تھی آگ جو سینہ مین کچھ بھڑک اٹھی ٭ کل
اُس بھبوکے نے دکھلائی جو بھڑک ہمکو ٭۔

آتش نشستہ (اصطلاح) باضافت الف آتش
اسم مفعول مصدر ماضیہ۔ صاحب انند بذیل لفظ آتش
درصفاتش آتش نشستہ و آتش مُردہ را ذکر کردہ
است از آتش نشستہ۔ آتش غیر مشتعل مراد است
نہ مردہ۔ ازین ہم تصدیق ادعاے مولف میشود
کہ در مصدر ماضیہ گذشت۔ (اُردو) دکن مین بیٹھی
ہوی آگ کہتے ہین اور بقول امیر آتش افسردہ
و آتش خاموش انہین معنون مین مستعمل ہے۔
دیکھو آتش خاموش و افسردہ۔

آتش نشین (اصطلاح) بقول بہار از
عالم خاک نشین است۔ (میرزا بیدل سه) چہ
امکان است دل از حلقۂ داغت برآوردن ٭
سپند بزم ما را نالۂ آتش نشین باشد ٭ (اُردو)
آگ پر بیٹھنے والا جیسے خاک پر بیٹھنے والا۔

آتش نعل (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم
٭ فتح نون مرادف آتش نعل صاحب موید الفضلا
گوید کہ آتش نعل اسپ تندرو وجہندہ باشد۔

آتش نفس (اصطلاح) بفتح نون و فا ر
تفتہ دل و سوختہ جگر۔ صاحب سوز و گداز بہار
ذکر این میکند و از معنی ساکت۔ (صائب سه)
صائب بجگر شعلہ زند نالۂ گرمت ٭ آتش نفسے
مثل تو گلزار ندارد ٭ (ولہ سه) از سینۂ آتش
نفسان دود برآید ٭ چون خامۂ صائب کند
انشاے قیامت ٭ (اُردو) آتش نفس انہین
معنون مین مستعمل ہے۔ (ذوق سه) کون آتش
نفس اے ذوق چمن سے گزرا ٭ آج جو سرد نسیم
چمنی خوب نہین ٭ (آتش سه) داخل فردوس
ہو آتش نفس مجھسا اگر ٭ گلشن جنت خزان ہو
حوض کوثر خشک ہو ٭ (غالب سه) ڈھونڈے
ہے اس مغنیِ آتش نفس کو جی ٭ جسکی صدا ہو
جلوہ برق فنا مجھے ٭ بقول امیر اُردو مین
آتش نفس نہایت گرم کے معنون مین بھی مستعمل ہے

(آتش ے) آتش نفس ہوا ہے گلزار کی ہماری۔ بجلی گری ہے غنچے جب مسکرا دئے ہیں۔

(۲۲۶) **آتش نگاہ داشتن** (استعمال) محفوظ کردن آتش است۔ چنانکہ ظہوری گوید (ے) ہنوز آتش رایم نگاہ می دارند۔ جنون خام بلا شد تف دماغ کجاست۔ (اردو) آگ محفوظ رکھنا۔

(۱) **آتش نمرود** (اصطلاح) باضافت

(۲) **آتش نمرودی** رابع بقول بہار آتش نمرود آتشے کہ نمرود خلیل علیہ السلام را دران نشاندہ بود و بامر الٰہی برایشان گلزار شد۔ صاحب بحر عجم آتش نمرودی را ذکر می کند کہ مراد نمبر (۱) است۔ نعمت خان عالی گوید (ے) ترا اگر باغبان می دید کے میداشت این نخوت۔ گلستان بے تو برمن آتش نمرودی گردد۔ (حافظ شیراز ے) بباغ تازہ کن آئین دین زرتشتی۔ کنون کہ لالہ برافروخت آتش نمرود۔ (صائب ے) نیست دلگیری ز دنیا بندۂ تسلیم را۔ آتش نمرود گلزار است ابراہیم را۔ (اردو) آتش نمرود بقول امیر وہ آگ جسمیں نمرود بادشاہ کفار نے حضرت ابراہیم علیہ السلام کو ڈالکر جلانا چاہا تھا مگر اللہ کی قدرت سے وہ آگ آپ پر گلزار ہوگئی۔ (آتش ے) مہربان ہو دوست کچھ دشمن کا چل سکتا نہیں۔ آتش نمرود ہے گلزار ابراہیم کو۔

آتش نمودن (استعمال) بقول صاحب ارمغان معروف **مولف** گوید کہ نمودن بہ فتح اول بمعنی معروف و ظاہر کردن و شدن و بظہور آوردن و در نظر آشکار کردن و بمعنی کردن آمدہ و بقول بہار بضمتین دیدن و دیدہ شدن پس استعمال این با آتش بہمہ معنی درست باشد (حزین اصفہانی ے) زرخ چون آتش موسی نمودی سینہ سینا کن۔ لبت را چون دم عیسی است این دل مردہ احیا کن۔ (اردو) آگ دکھانا۔ آگ ظاہر کرنا۔ اگرچہ امیر نے آگ کھلانے

کے صرف دو معنی لکھے ہین - (۱) آگ کے قریب
لیجاکے گرم کرنا - (۲) جلانا - فلیتے وغیرہ سے
آگ لگانا - اور یہ دونون معنی محاورہ کے ہین
لیکن کوئی وجہ نہین ہے کہ حقیقی معنون مین آگ
دکھانا نہ کہا جاے - صاحبان زبان اسکو تسلیم
کرتے ہین (فی البدیہہ نظم طباطبائی سه) معجزہ
عکس رخ یار کا ہے ؛ آگ پانی مین دکھائی اسنے ؛

(۱) آتش نوا (اصطلاح) بہار ذکر آتش نوا
(۲) آتش نوائی می کند و براے فہم معنی سند
را پیش می کند - (صائب سه) بہر دامے که
افتد بلبل آتش نواے من ؛ ز شادی چون
سپند از دانه اش فریاد برخیزد ؛ (بیدل سه)
اثر کم کردہ آہنگم مپرس از عندلیب من ؛ درین
گلشن نفس می سوزم از آتش نوائی ها ؛ **مولف**
گوید که فارسیان صداے خوش نیز سوز و گداز
دارنده را آتش نوا گویند - بہار بضمن لفظ نوا
گوید که فارسیان بلبل نوا - بلند نوا - رنگین نوا -
آتش نوا گفته اند - پس آتش نوا بودن مصدر
اصطلاحی است و آتش نوائی حاصل بالمصدر -
(اردو) صاحب جامع اللغات نے درست
فرمایا ہے کہ جسکی آواز خوش اور پرسوز ہو وہی
آتش نوا ہے -

آتش نوشیدن (مصدر اصطلاحی) بقول
بہار آتش خوردن که گذشت - (خان آرزو
سه) بادہ بوسه بے حوصله سوز افتاد است ؛
آرزو دیدہ و دانسته بنوش آتش را ؛

(۱) آتش نہاد (اصطلاح) بقول بہار
(۲) آتش نہادن نمبر (۱) کنایه از تند مزاج
و (۲) ماضی نمبر (۲) - (سلمان ساوجی سه) اگرچه
دشمن آتش نہاد سوخته دل ؛ ز تاب تیغ تو در
سنگ خاره ساخته جاست ؛ کنون ببین که
ز تاثیر نعل شب رنگت ؛ بسان لمعۀ آتش جسته
از خاراست ؛ و (۲) مرادف آتش داشتن -
(ظہوری سه) اگر نے بہند آتش اندر نہاد ؛ دہم

(۲۹۱)

آتش شعلہ را رقص یاد ہ؛ صاحب ارمغان آصفی ذکر این میکند (اُرد و) (۱) دیکھو آتش مزاج۔

آتش نہفتہ (اصطلاح) باضافت الخ۔ مراد ف آتش پنہان (حافظ ؎) زین آتش نہفتہ کہ در سینۂ من است ؛ خورشید شعلۂ ایست کہ در آسمان گرفت ؛۔

آتش نیستان (اصطلاح) باضافت رابع۔ (۱) بقول صاحبان انند و شمس و موید الفضلا رونق گلہا و شگوفہ ہاے وقت بہار صاحب بحر عجم ہمین معنی را در آتش نیسان ذکر می کند بخیال مولف غلطی طبع باشد کہ نیستان انیسان نوشت۔ (۲) آتشے کہ در نیستان افتد واین ہمان آتش است کہ بدیل (آتش ریختن در حصیر) در کلام بیدل مذکور شد۔ (اُرد و) (۱) وہ شگوفے جو موسم بہار مین نکل آوین۔ چمن کی رونق۔ (۲) وہ آگ جو بنوں مین لگ جاے۔

آتش و آب (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم (۱) تیغ و شمشیر و امثال آن (۲) پیالۂ بلوری پر از شراب سُرخ و بقول صاحب ناصری و فرہنگ انندراج (۳) حالت زفاف ہم چنانکہ نظامی گفتہ (؎) ز رنگ آمیزی آن آتش و آب ؛ شبستان گشتہ پر شنگرف وسیماب ؛ وبقول صاحب جامع اللغات (۴) حلم و غضب **مولف** گوید کہ چرا نباشد کہ آب و آتش ہمین معنی گذشتہ است واز کلام قاآنی می کشاید (۵) استعمال آتش و آب براے گرم وسرد زمانہ ہم باشد۔ (؎) چہ لعبت است کہ چون کود کانش ما در دہر ؛ نمودہ تربیت اندر کنار آتش و آب ؛ وبقول صاحب موید الفضلا (۶) کنایہ از شراب و می انگوری ہم (اُرد و) (۱) تیغ شمشیر (مونث) (۲) بلوری جام جس مین انگوری شراب ہو۔ (۳) زفاف کا نتیجہ۔ اسی کو دکن مین سرخرو ئی کہتے ہین (۴) بقول صاحب جامع اللغات حلم و غضب (مذکر) نیکی۔

بدی۔ (مونث) (۵) گرم سرد (مذکر) بقول صاحب آصفیہ حوادث زمانہ (۶) انگوری شراب (مونث)

(۱۷۰) **آتش و آب بہم آمیختن** (مصدر اصطلاحی)

کنایہ از جمع اضداد است۔ چنانکہ محتشم کاشی گوید (ے) صحبتے داشت کہ آمیخت بہم آتش و آب ☆ دے کہ در بزم میان من و اغیار نشست ☆ (اُردو) آگ پانی کا سنجوگ ہونا۔ بقول امیر دو مخالف چیزوں کا میل ملاپ۔ اجتماع ضدین۔

(۱) **آتش وادی** (اصطلاح)

(۲) **آتش وادی ایمن** باضافت رابع۔

نمبر (۱) بقول بہار مرادف آتش کاروان (سلیم ے) در چشم من چو آتش وادی شب وصال ☆ نزدیک می نمائی و دوری چہ فائدہ ☆ و ثانی بقول صاحب بحر عجم نمبر (۲) مرادف آتش موسیٰ کہ گذشت۔ **مولف** گوید کہ بہار بر غلط است و سندش بر خلاف دعوے آتش وادی و آتش وادی ایمن ہر دو مرادف آتش موسیٰ است

آتش واہندی (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب شمس اللغات شمشیر ہندی دیگر کسے از اہل لغت ذکر این نکرده۔ (اُردو) ہندی تلوار۔ (مونث)۔

(۱۷۱) **آتش ہاے زنگارنگ** (اصطلاح) کنایہ از سوز و گداز است کہ کیفیت رنگارنگ دارد۔ چنانکہ صائب گوید (ے) ازان عاشق بآتشہاے رنگارنگ میسوزد ☆ کہ آز روے لطیف از ہر نگہ رنگ دگر گیرد ☆ (اُردو) سوز عشق۔ سوز و گداز۔

آتش ہفت اژدہا (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب شمس اللغات کواکب سبعہ صاحب رشیدی ہم ذکر این می کند۔ (اُردو) سات ستارے (۱) شمس (۲) قمر (۳) عطارد (۴) زحل۔ (۵) مشتری (۶) مریخ (۷) زہرہ۔

آتش ہفت خانہ (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب فرہنگ انجمن آراے ناصری (۱) کنایہ از ہفت کوکب (۲) و ہفت فلک است

(اُردو) (۱) سات ستارے (۲) سات آسمان۔

آتش ہفت مجمرہ (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب بحر عجم و برہان کنایہ از سبعہ سیارہ است۔ صاحب موید الفضلا ہم ذکر این کردہ است (مرادف آتش ہفت اژدرہا)۔

آتش ہموار (اصطلاح) باضافت رابع آتشے کہ ہموار باشد یعنی در سکون بود و شعلہ ندارد چنانکہ بیدل گوید (ﮨ) نالۂ ما بے خبر از شعلہا پرواز ساخت ؛ بیدل اینجا داشت از رنگ آتش ہموار گل ؛ (اُردو) آتش خاموش۔ دیکھو امیر اللغات۔

آتش ہموارہ آرمیدہ (اصطلاح) مرادف ماضیہ۔ صاحب فرہنگ انندراج بضمن لفظ آتش درصفات آتش (ہموارہ آرمیدہ) را ذکر کردہ است۔

آتش ہندی (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب برہان کنایہ از تیغ ہندیست صاحبان رشیدی و بحر عجم و موید الفضلا و شمس اللغات و ناصری و برہان جامع ہم ذکر این کردہ اند۔ (اُردو) شمشیر ہندی وہ تلوار جو ہند مین بنائی گئی ہو اور بقول صاحب آصفیہ صرف (ہندی) بھی انہین معنون مین مستعمل ہے۔

آتش ہولناک (استعمال) آتشے کہ ہیبتش در دل پیدا شود۔ فارسیان ہولناک را در صفت آتش آوردہ اند۔ صاحب انندراج بضمن لفظ آتش در صفات آتش ذکر این می کند۔ (اُردو) آتش ہولناک۔ امیر نے بذیل صفات آتش اسکا ذکر کیا ہے۔ اور فرمایا ہے کہ جب کثرت سے آگ بھڑکی ہوئی ہوتی ہے تو اسکو دیکھکر ڈر معلوم ہوتا ہے اسلئے اسکی یہ صفت ہے۔ (ناصر ﮨ) جلاکر پہاڑون کو کردے جو خاک ؛ بلند اور تیز آتش ہولناک ؛

آتشی چیزے کہ منسوب باتش است چون آبی کہ گذشت۔ سمندر کہ در آتش معیشتش

کند آتشی است و آیینہ کہ ازو آتش پیدا شود آتشی باشد وقس علے ہذا۔ (ظہوری ؎) ببرد باد مرا باد۔ گشتہ خاکم خاک ؛ دگر مگوے کدام آتشی کدام آبیست ؛ صاحب فرہنگ انندراج گوید کہ (۲) آتشی۔ کنایہ از غضبناک ہم ہست (اُردو) آتشی بقول امیر وہ جسکی خلقت مین جزو نار غالب ہو جیسے خاکی۔ لفظ آتشی پری و جن کی صفت مین آتا ہے مثلاً کہین کہ انسان خاکی ہے اور پری آتشی ہے۔ (گلزار نسیم ؎) بولی وہ بشر ہو تم دلاور ؛ سرسبز ہو قوم آتشی پر ؛ امیر نے آتشی شیشہ کا بھی ذکر کیا ہے۔ (صبا ؎) عکس رخ سے جل اُٹھے ہے دہوپ مین اکثر نقاب ؛ آتشی شیشہ مگر رخسار آتشناک ہے ؛ آتشی آیینہ بھی اُردو مین مستعمل ہے۔ (ناسخ ؎) فکر مین سُوجھے یہ مضمون روے آتشناک کے ؛ آتشی آئینہ زانو نظر آیا مجھے ؛ آتشی شیشی بھی مستعمل ہے۔ دیکھو (امیر اللغات) (۲) غضبناک بقول آصفیہ غصہ مین بھرا ہوا۔ افروختہ۔ لال۔

(۲۶۴) **آتش یاقوت** (اصطلاح) باضافت الع ہمان آب یاقوت است کہ سرخیش آتش نام کرد صائب گوید (؎) زمے فروغ لب یار بیشتر گردد ؛ ز آب آتش یاقوت شعلہ ور گردد ؛ (اُردو) آب یاقوت۔ یاقوت کی سرخی۔ یاقوت کی چمک دمک۔ (مونث)۔

آتشیان (اصطلاح) بقول صاحب شمس اللغات آنکہ آتشین زبان و تیز زبان است۔ صاحب مؤید الفضلا گوید کہ (۲) دیوان و کافران۔ مؤلف گوید کہ این جمع آتشی است بمعنی اول صاحب مؤید درست است و بمعنی دوم ہم من وجہ درست باشد کہ دوزخیان را آتشیان توان گفت مگر نمیدانم کہ صاحب شمس اللغات درہیچو لفظے کہ اصلش اظہر من الشمس است معنی واحد بلالحاظ مادہ آن چہ طور پیدا کرد و بدینوجہ کہ ادعاے بے سنداست تسلیمش نمیتوانم کرد۔ (اُردو) آتشیان

آتشی کی جمع اُردو مین کہہ سکتے ہین اسلیئے کہ لفظ
آتشی اُردو مین مستعمل ہے جو گزر چکا ہے۔

(۱) آتشیزہ (اصطلاح) اوّل بفتح زاے
(۲) آتشیژہ عربی۔ بقول صاحب برہان
کرم شب تاب را گویند و آن جانوریست پرندہ
و روشن۔ امّا صاحب شمس اللغات گوید کہ آتشیزہ
مرادف آتشک است و صاحب موید الفضلا را
با برہان اتفاق است۔ صاحب رشیدی میفرماید
کہ لفظ صحیح آتشیژہ بزاے فارسی است کہ مرکّب
از آتش و ژہ مرادف چہ کہ افادہ تصغیر کند۔
چنانچہ مشکیچہ را مشکیزہ گویند و معنی ترکیبی آن
آتشک باشد یعنی کرمک شب تاب۔ و در حاشیہ
رشیدی مذکور است کہ از پاکیزہ و دوشیزہ می کشاید
کہ (یزہ) براے نسبت است چنانکہ صاحب سراج
گوید پس آتشیزہ ہم درست باشد۔ و صاحب
برہان جامع را ہم با برہان اتفاق است حاصل
اینست کہ تعمیم صاحب شمس در معنی ناقابل تسلیم باشد
(اُردو) جگنو۔ (مذکر)۔

آتشی شدن (مصدر اصطلاحی) بقول
بہار کنایہ از (۱) سرکش شدن۔ (۲) غضب
کردن۔ (اُردو) (۱) سرکش ہونا (۲) آگ ہوجانا
(عاشق ع) بھڑکانے سے رقیب کے تم آگ ہوگئے؛

آتشین مرادف آتشی باشد۔ سند این (۲۴۲)
در اکثر اصطلاحات آیندہ می آید۔ (اُردو) بقول
امیر۔ یا و نون نسبت کے ساتہ آگ سا روشن۔
آگ کیطرح گرم۔ آگ کی صورت سُرخ۔ (آتش
ہ) آتشین نالون کی اللہ رے گرمی شب
ہجر؛ نرم تر موم سے فولاد کیا کرتے ہین پردے
آتشین اور لعل آتشین کی سند بھی امیر نے
دی ہے بضمن لفظ (آتشین) دیکھو امیر اللغات
مین لفظ آتشین۔

آتشین آب (اصطلاح) بقول صاحب
فرہنگ انجمن آراے ناصری کنایہ از دو چیز است
(۱) کنایہ از مے انگوری۔ (۲) اشک خونین و

اشک غمزدگان دفرزانہ مؤلف موید الفضلا را ہم با صاحب ناصری اتفاق است۔ **مؤلف** گوید کہ آتشین آب قلب اضافت (آب آتشین) باشد وبس۔ (**اردو**) دیکھو آب آتشین۔

آتشین آہ (اصطلاح) کنایہ از آہ گرم باشد چنانچہ در آہ آتشین بیاید۔

آتشین اژدرہا (اصطلاح) بقول صاحب برہان کنایہ از سبعہ سیارہ است ومجموع را آتشین ہفت اژدرہای گویند۔ صاحب ناصری گوید کہ کنایہ از کواکب بود کہ وجود آنہا سبب عدم موجودات شود وچنان است آن اژدہا خلق را فرو برد۔ صاحبان برہان جامع وبحرعجم را با برہان اتفاق است۔ (**اردو**) صاحب جامع اللغات فرماتے ہین کہ آسمانی سات ستارون مین سے کوئی ستارہ یا دمدار ستارہ۔ **مؤلف** کو آخری حصہ سے اتفاق نہین ہے اسلئے کہ فارسیون کے استعمال سے بڑھا ہوا ترجمہ ہے۔

آتشین اشک (اصطلاح) بقول بہار کنایہ از اشک گرم است۔ (**اردو**) اشک آتشین۔ (آتش ۵) جوش اشک آتشین کا باعث آہ سرد ہے ؎ گرم کرتی ہے ہوا جاڑے کی پانی چاہ کا ؎۔

آتشین بچہ (اصطلاح) بقول صاحب برہان جامع۔ کارگر واستاد جلد وچابک۔ (**اردو**) چابکدست اور چالاک کاریگر۔

(۵۷۲)

آتشین بستر (اصطلاح) (۱) بستر سرخ۔ (۲) وبسترے کہ گرم باشد۔ (۳) وکسے کہ بیقرار باشد واز گرمی بستر خوابش نبرد۔ صائب گوید (۵) از عرق تا چہرۂ گلرنگ جانان تر شدست ؎ دامن گلہا بشبنم آتشین بستر شداست ؎ (**اردو**) (۱) لال بستر۔ (۲) گرم بچھونا۔ (۳) بے قرار شخص جسکو بچھونے کی گرمی کیوجہ سے نیند نہ آئے

آتشین پا (اصطلاح) بقول بہار کنایہ از جلد وتیزرو (صائب ۵) مگر شد کاروان

سالار شوق آتشین پایم ؂ کہ برق و باد در دنبال
عذر لنگ می گردد ؂ - (اُردو) تیز رفتار - بقول
صاحب آصفیہ جلد چلنے والا - شتاب رَو - بقول
امیر آتش قدم بمعنی گرم رو - تیز قدم - دیکھو آتش
قدم -

آتشین پل (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ
انجمن آرائے ناصری - کنایہ از دوزخ و کرہ نار است -
کہ آنرا فلک اثیر گویند - چنانکہ خاقانی گفتہ (ع)
جانہا کہ جواہر قدیمند ؂ در عرضگہ اُمید و بیمند ؂
زانسو بر پل شدن توانند ؂ یا بر پل آتشین بمانند ؂
(اُردو) دوزخ (مونث) کرہ نار یا کرہ آتش (مذکر)
(ناظم ع) گھر ہے مجھ سوختہ جان کا کرہ نار کے
پاس ؂ طائر اُڑتا نہیں ہو کر مری دیوار کے پاس ؂

آتشین پنجہ (اصطلاح) بقول صاحب
برہان ہمان است کہ بر آتش پنجہ گذشت یعنی
مرادفش - و صاحب انند بضمن آتش دست
ذکر این می کند -

آتشین پیکر (اصطلاح) بقول صاحب
بحر عجم (۱) آفتاب - (۲) جسد جنیان - (۳)
شیاطین - صاحب ناصری میفرماید کہ (۴) آہ
گرم باشد (۵) کنایہ از زبانہ آتش - (۶) کنایہ
از جنسے است از آتشبازی کہ بر ہوا رود و منشق
شود و ازان شررہا ظاہر شوند بر شکل مار - صاحب
رشیدی را با صاحب بحر عجم اتفاق است بہ تفاوت
جزئی کہ این بر معنی دوم صرف جنیان گوید نہ
جسد جنیان و صاحب شمس ہمزبان رشیدی -
(اُردو) دیکھو آتش پیکر - (۴) آہ گرم (مونث)
(۵) زبانہ شعلہ (مذکر) آصفیہ - (۶) تارا منڈل
(مذکر) بقول صاحب آصفیہ ایک قسم کی
آتشبازی - (رشک ع) پگھلا دل آلفنگ
مری آہ گرم سے ؂ بیجا نہیں ہے اسکا پیالہ
جو بہ گیا ؂ -

آتشین پیل (اصطلاح) بقول صاحب
شمس اللغات (۱) فلک (۲) بحر - (اُردو) (۱)

آسمان۔ فلک (مذکر) (۲) دریا۔ بحر۔ (مذکر)۔

آتشین تاب (اصطلاح) معلوم میشود که مرادف ہمان (آتش تاب) است که گذشت۔ (فیضی ؎) چون عشق رسد به آتشین تاب ؛ صد زہرۂ آہنین کند آب ؛ ۔ (۷۷۶)

آتشین جان (اصطلاح) بقول بہار کسی که از آتش متنفر نشود بلکه ہمین آتش سرمایۂ حیات او باشد۔ (صائب ؎) آتشین جان چون سمندر شو که دیوان مرا ؛ سطرہا دود دل و سرخی بآب آتش است ؛ ۔

آتشین جبین (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ انند مرادف آتش جبین که گذشت۔

آتشین جلوه (اصطلاح) بقول بہار از اسمای محبوب۔ مرادف (آتش جلوه) (شیخ حزین ؎) ز آتشین جلوۂ من شہر کباب ست حزین ؛ آه ازین برق که در خرمن دلہا میسوخت ؛

آتشین جولان (اصطلاح) بقول بہار کنایه از جلد و تیز رو۔ (صائب ؎) نماند حسن بی عاشق که شمع آتشین جولان ؛ چوب پروانه شد فانوس را پروانه می سازد ؛ (اُردو) آگ کی پہرتی رکھنے والا۔ مجازاً تیز رو بہی کہہ سکتے ہین۔ انہین معنون مین آتش قدم اُردو مین مستعمل ہے۔ (دیکھو آتش قدم)۔

آتشین جنگ (اصطلاح) کنایه از تیز چنگ باشد که بلا تاخیر رمقے شکار کند۔ (صائب ؎) آتشین چنگ است در صید دل پروانہا ؛ گرچه ہست از موم کافوری ید بیضای شمع ؛ (اُردو) پھرتی سے شکار کرنے والا۔ تیز چنگل بہی کہہ سکتے ہین۔ اور آتشین چنگ بھی۔ (فی البدیہہ نظم طباطبائی ؎) بادل مین پر تدرو کا رنگ ؛ بجلی ہے عقاب آتشین چنگ ؛ ۔ (۷۷۷)

آتشین خو (اصطلاح) مرادف آتش خوست از زباندانان عجم تصدیق این میشود۔ (اُردو) آتشین خو۔ مرادف آتش خو یعنی تندمزاج۔ (۷۷۸)

غصہ ور۔ (مومن ؎) آتشین خو سے آرزوے وصال ٭ پک گیا اب خیال خام مرا ٭۔

آتشین داغ (استعمال) مرادف آتش داغ باشد کہ گذشت۔ صاحب موید الفضلا گوید کہ آتشین داغ۔ داغ آتشین است۔

آتشین دست (اصطلاح) بقول بہار کنایہ از کاریگر و استاد ماہر در صنعتے و تیز در کارے مولف گوید کہ مرادف آتش دست۔ صاحب فرہنگ اندراج ہم ذکر این میکند۔

آتشین دم (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ انند بحوالۂ مظہر العجائب بمعنی عاشق (اردو) دیکھو آتش نفس۔

آتشین دَواج (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم بفتح دال مہملہ (۱) آفتاب (۲) شفق (۳) شراب سرخ۔ دَواج بفتح دال مہملہ و عربی بمعنی لحاف و بالاپوش باشد۔ صاحبان برہان جامع و شمس اللغات و رشیدی ہم ذکر این میکنند۔ (اردو) (۱) آفتاب (مذکر) (۲) شفق۔ (مونث) (۳) شراب سرخ۔ (مونث)۔

آتشین رُخ (اصطلاح) مرادف آتشین رخسار باشد کہ گذشت۔ (اردو) آتشین رخ بقول امیر مرادف آتشین رخسار۔ (دیکھو آتشین رخسار امیر اللغات) (غالب ؎) صبح آیا جانب مشرق نظر ٭ اک نگار آتشین رخ سر کھلا ٭۔

(۱) آتشین رخسار (اصطلاح) بقول
(۲) آتشین رخسارہ بہار از اسماے محبوب است (از جامع اللغات ؎) کن نثار از دو دیدہ آب سرشک ٭ درغم یار آتشین رخسار ٭ (صائب ؎) چون چراغ کشتہ گیرم زندگانی راز مہر ٭ آتشین رخسارہ گر برمزارم بگذرد ٭ (اردو) بقول امیر آتشین رخسار اردو مین مستعمل ہے بمعنی آتش رخ۔ (ناسخ ؎) کیون سراپا ہے سپید اے آتشین رخسار شمع ٭ کیا ہے تیرے عشق مین میری طرح بیمار شمع ٭۔

آتشین رفتار (اصطلاح) بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات تیز رفتار۔ (صائب ؎) وحشت ارباب بینش را فزاید رنگ و بو ؛ شبنم از نزدیکی گل آتشین رفتار شد ؛ (اردو) تیز رو۔ تیز رفتار۔ تیز قدم۔ آتش قدم۔ (دیکھو آتش قدم)۔

آتشین رو / **آتشین روے** (اصطلاح) بقول بہار کہ بدیل آتشین رخسار می نویسد مرادف آنست۔ (صائب ؎) پیش ما کز آتشین رویان جدا افتادہ ایم ؛ لذت آواز پاے آشنا دارد سپند ؛ (ولہ ؎) گر نصیب آتشین روے کباب من شود ؛ گریہ خونین زخوشحالی شراب من شود ؛۔

آتشین زا (اصطلاح) بقول صاحبان شمس اللغات و موید الفضلا۔ (۱) شیطان۔ (۲) وجنیان۔ (اردو) (۱) شیطان (۲) جنّات (مذکر)۔

آتشین زبان (اصطلاح) بقول صاحب برہان بفتح زاے نقطہ دار۔ مرادف آتش زبان۔ صاحبان بحر عجم و بہار عجم و رشیدی و شمس تصدیق این میکنند۔

آتشین زمزم (اصطلاح) بقول صاحب شمس اللغات آفتاب۔ صاحب بحر عجم بضمن آتش زمزم تصدیق این میکند (خاقانی ؎) اے کعبہ رہرو آسمان را ؛ وے زمزم آتشین جہان را ؛ مخفی مباد کہ آتشین زمزم قلب اضافت زمزم آتشین است۔ صاحب رشیدی ہم ذکر این کردہ است۔ (اردو) آفتاب (مذکر)۔

آتشین سال (اصطلاح) بقول صاحب شمس اللغات۔ شراب سرخ۔ مولف گوید کہ ہمان آتش سیال باشد۔ (اردو) سرخ شراب (مونث)۔

آتشین سخن (اصطلاح) بقول بہار مرادف آتشین زبان و بقول صاحب بحر عجم

تیز زبان (مرادف معنی سوم آتش سخن)۔

آتشین سرشک (اصطلاح) بقول بہار اشک آتشین۔ سند این بترکیب اضافی بدست می آید۔ (صائب ؎) بسکہ صائب ریزد از چشم سرشک آتشین ٭ رشتۂ شمع است گوئی رشتۂ نظارہ ام ٭ (اردو) دیکھو آتشین اشک۔

آتشین سیّال (اصطلاح) بقول صاحب موید الفضلاے سُرخ فام یعنی مرادف معنی اوّل آتش سیّال است **مولّف** گوید کہ وجہے نباشد کہ مرادف دیگر معانی ہم نگیریم۔

آتشین سیما (اصطلاح) بقول بہار از اسماے محبوب (مرادف آتش سیما باشد) (صائب ؎) میروم از خویش بیرون پاے کوبان چون سپند ٭ تا کجا آن آتشین سیما بفریادم رسد ٭ (اردو) بقول صاحب جامع اللغات خوبصورت آدمی۔

آتشین شست (اصطلاح) بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات تیر انداز تیز دست (صائب ؎) مرا نگاہ نشاندست آتشین شستے ٭ کہ ماہ نو کند از شرم او کمان درخاک ٭ (اردو) تیر لگانے مین مشّاق۔

آتشین صدف (اصطلاح) بقول صاحب برہان بفتح صاد و دال بے نقطہ کنایہ از خورشید عالم آراست صاحبان بحرعجم و رشیدی و موید ذکر این می کنند و صاحب شمس اللغات بذیل آبگون صدف اشارہ این میکند (اردو) آفتاب (مذکر)۔

آتشین صَلب (اصطلاح) بقول صاحب برہان بفتح صاد بے نقطہ و کسر لام مرادف مایۂ ضیعہ **مولّف** خیال می کند کہ این مخفف آتشین صلیب باشد کہ می آید و عجب نیست کہ غلطی کتابت وچاپ بود کہ صلیب را صلب نوشتہ۔

آتشین صلیب (اصطلاح) بقول صاحبان بحرعجم و موید الفضلا و رشیدی و برہان جامع۔

مرادف ماضیہ ۔

آتشین طلعت (اصطلاح) بقول بہار
از اسماے محبوب است (تاثیر ؎) کدامی آتشین
طلعت چراغ محفل است امشب ٭ کہ گل افتادہ است
از مہر و مہ در چشم روزن ہا ٭ (اُردو) بقول صاحب
جامع اللغات (ذیل آتش طلعت) خوبصورت
آدمی ۔ دیکھو آتش رُخ ۔

آتشین عذار (اصطلاح) بقول بہار
مرادف ماضیہ ۔ (صائب ؎) سپند خال
لبت آتشین عذار انند ٭ بخون طپیدہ لعل
تو تاجدار انند ٭ ۔

آتشین فسون (اصطلاح) بقول صاحب
فرہنگ انند بحوالہ مظہر العجائب از اسماے معشوق
کہ مرادف ماضیہ باشد ۔ (اُردو) بقول آصفیہ
جادو کا پُتلا یعنی معشوق جو دل عاشق کو نگاہ
پر اثر سے تسخیر کر لیتا ہے ۔

آتشین کاسہ (اصطلاح) بقول صاحبان
بحر عجم و شمس اللغات مرادف آتشین صدف ۔ صاحب
موید الفضلا ہم ذکر این کردہ است ۔

(۲۶۹) **آتشین گردیدن گریہ** (اصطلاح) کنایہ
از خون بر آمدن از چشم یا اشک گرم بر آمدن
باشد چنانکہ ظہوری گوید (؎) گردیدہ از ہواے
حرم گریہ آتشین ٭ وز اشک داغ سینۂ زمزم
نہادہ ایم ٭ (اُردو) خون رونا ۔ آنکھوں سے
اشک گرم نکلنا ۔

(۲۷۰) **آتشین گُل** (اصطلاح) ہمان گُل آتشی
باشد کہ صاحبان لغت ذکر آن کردہ اند کہ آنرا
گل سوری نیز نامند گویند کہ گُل آتشی سرخ نیم رنگ
است کہ ہمیشہ شگفد و بصورت گُل گلاب باشد
(ظہوری ؎) طالع ابر کرم جز گلبن خرم نداشت ٭
بود در گلزار ما گل آتشین شبنم نداشت ٭ (اُردو)
سدا گلاب ۔ (مذکر) آصفیہ ۔

آتشین لب (اصطلاح) بقول بہار از
اسماے معشوق کہ مرادف آتش عذار است ۔

(اُردو) یاقوت لب (مذکر) بقول صاحب آصفیہ جو بذیل لعل لب فرمایا ہے۔ لال ہونٹھوں والا معشوق۔

آتشین لباس (اصطلاح) بقول صاحبان بحر عجم و برہان کنایہ از لباس سُرخ۔ (۲) وکسیکہ لباس سرخ پوشیدہ۔ صاحب رشیدی بر معنی دوم اکتفا کند۔ (اُردو) سرخ لباس۔ (۲) بھبوکا۔ (دیکھو آتش لباس)۔

(۴۷۱) **آتشین لعل** (اصطلاح) بہ تحقیق مولف مرادف آتشین لب است۔ (ظہوری ؎) گشتہ داغم خونچکان داغست لعل آتشین ؛ در زمین سینہ شد پیدا بدخشان نوی ؛۔

(۴۷۲) **آتشین لقا** (اصطلاح) مرادف آتشین روے و آتشین سیما باشد چنانکہ صائب گوید۔ (؎) سپند خال ازان دائم است در یکجا ؛ کہ چشم زخم بآن آتشین لقا نرسد ؛۔

آتشین مار (اصطلاح) بقول صاحبان برہان و بحر عجم (۱) کنایہ از آہ گرم باشد۔ (۲) زبانۂ آتش را نیز گویند (۳) بمعنی تیر آتش بازی نیز آمدہ است صاحب رشیدی بہ نسبت معنی سوم گوید کہ جنسے است از آتش بازی کہ بر ہوا رود و منشق گردد وازان شرارہ ہا ظاہر شود بر شکل مار۔ (اُردو) (۱) آہ گرم۔ (مونث) (۲) زبانہ۔ (مذکر) آصفیہ۔ (۳) ہوائی (مونث) یا تارا منڈل (مذکر) ایک قسم کی آتشبازی۔ (آصفیہ)۔

آتشین مغز (اصطلاح) بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات گرم مزاج (صائب ؎) کسے کز سایہ اش اینجا نیاسود آتشین مغزے ؛ کجا در سایۂ طوبی تواند واکشید آنجا ؛ (اُردو) دیکھو آتش مزاج

آتشین ہفت اژدرہا (اصطلاح) بقول صاحب برہان کہ بذیل آتشین اژدرہا می فرماید مجموع سبعہ سیارہ باشد و صاحب رشیدی ہم ذکر این می کند۔ (اُردو) سبعہ سیارہ کا مجموعہ۔

آتشین یافتن (مصدر اصطلاحی) بقول

صاحب بحر عجم رونق ورواج بہم رسانیدن (اُردو) رونق پانا۔ رونق حاصل کرنا۔ رواج پانا۔ رواج پذیر ہونا۔ مروّج ہونا۔

آترمہ بالفتح تاے عربی وسکون راے مہملہ وفتح میم بقول صاحب رشیدی کہ بضمن آدرم میفرماید مراد آدرم یعنی نمدزینے کہ دو نیم باشد و در فرہنگ بمعنی نمدزین مطلق گفتہ۔ (اُردو) نمدزین (مذکر) وبقول صاحب آصفیہ وہ نمدا جو زین کے نیچے گھوڑے کی پشت پر ڈالتے ہین۔

آتل بکسر ثالث بروزن ساحل بقول صاحب برہان رودخانہ ایست بسیار بزرگ کہ ابتداے آن از بلاد روس وبلغار است انتہاے آن بحر خزر کہ دریاے گیلان باشد گویند قریب ہشتاد نہر ازان جدا میشود کہ از ہیچکدام آن اسپ بآسانی نتوان گذشت۔ صاحب فرہنگ جہانگیری گوید کہ رودیست بس بزرگ کہ از کوہ ہاے آس وآرس وبلغار خیزد گویند ازان رودے بزرگتر در جہان نیست آوردہ اند کہ ہفتاد وچند نہر ازان آب برمی دارد کہ از ہیچکدام اسپ بآسانی گذر نیابد۔ (حکیم خاقانی فرماید ؎) گریہ گر سوے مژہ راہ نیابد مژہ را ٭ رہ سوے گریہ گزو نیست گزر بکشائید ٭ گر سوے قندز مژگان نرسد آتل اشک ٭ راہ قندز سوے آتل بخزر بکشائید ٭ صاحب ناصری فرماید کہ رودے است عظیم کہ پہنایش یک فرسخست گویند از کوہ ہاے روس وبلغار خیزد وبدریاے خزر کہ دریاے ماژندرانست ریزد وو زمستان چنان یخ بندد کہ اہل والوس وبلغار وروس برروے آن قشلاق کنند وبعد از چہار ماہ ایلات حرکت نمایند وگویند کہ ہفتاد نہر ازان رود جدا شود کہ اسپ از آنہا بدشواری گذرد۔ (اُردو) ایک بڑے دریا کا نام جس سے ستر نہرین نکلتی ہین جو بلاد روس اور بلغار سے نکلتا ہے اور دریاے خزر مین جا ملتا ہے۔ جسکا پھیلاو دو میل کا ہے۔

ؔ۔ اسکا اصلی مقام لفظ (آتبین) کے بعد تہا۔ طبع ثانی مین تلافی مافات ہونا چاہئے۔

آتوربان | بقول صاحب فرہنگ اندراج بحوالۂ فرہنگ فرنگ۔ بضم تاے مثناۃ راہب وصاحب الدیر وقلندر وزاہد واین لفظ زبان فارسی است۔ (اُردو) بقول صاحب آصفیہ راہب اُردو مین کہا جاتا ہے۔ زاہد گوشہ نشین۔ ترسایون کا پادری۔ تارک الدنیا۔ رومن کیتھولک کلیسا کا درویش۔ قلندر۔ جوگی۔

آتون | بقول صاحب برہان بروزن خاتون (۱) زنے باشد کہ دختران را تعلیم ہنر خوانندن وتعلیم نوشتن ونقش دوختن دہد۔ (۲) بچہ دان وزہدان۔ (از فرہنگ جہانگیری ملا۔)
طغان شاہ من مادر آتون او ٭ من برضاے تمام سنقر کنون او ٭ (اُردو) (۱) آتو۔ آتون۔ بقول امیر اُستانی یعنی جو عورت لڑکیون کو لکھنا پڑہنا سکہاے۔ (جانصاحب ؎) آتو نے مار مار کے کین چور ہڈیان ٭ مطلب جو مین نے پوچھا عظام رمیم کا ٭ (منیر ؎) آتو صاحب اسے بلاتی ہین ٭ منتظر ہین محل مین جاتی ہین ٭ (رنگین ؎) دعا ہے یہ بندی کی دنرات جی سے ٭ الٰہی جہان سے گزر جاے آتون ٭ کہا تھا مجھے کل تجھے دون گی چھٹی ٭ کرون کیا جواب یون مکر جاے آتون ٭ (۲) رحم۔ بچہ دان۔ (مذکر)۔

آتین | بقول صاحب برہان بروزن لاچین بلغت ژند وپاژند بمعنی موجود شدہ وپیدا گردیدہ وبہم رسیدہ۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات ژندی زبان مین حاضر وموجود۔

الف ممدودہ با ثاے مثلثہ

آثار | بقول بہار جمع اثر بالتحریک کہ بمعنی نشان است۔ فارسیان بمعنی (۱) بنیاد ودر ہندوستان بمعنی (۲) پہناے دیوار استعمال کنند۔ صاحب ارمغان آصفی بحوالۂ بہار عجم و

چراغ ہدایت میفرماید کہ فارسیان این را بمعنی بنیاد و بنائے دیوار استعمال کنند۔ فتامل۔
مولف را در چراغ ہدایت لفظ آثر یا آثار بنظر نیامد اما از استعمال فارسیان این قدر معلوم
شد کہ استعمال این در فارسی بمعنی (۳) نشان ہا و علامات ہم آمدہ۔ عرفی گوید (ص) از نقش
و نگار در و دیوار شکستہ ÷ آثار پدیداست صنادید عجم را ÷ (سعدی در گلستان گوید) سرہنگ
زادہ را دیدم بر در سرائے اغلمش کہ عقل و کیاستے و فہم و فراستے زاید الوصف داشت ہم از
عہد خردی آثار بزرگی در ناصیہ او پیدا۔" و فارسیان استعمال این با مصادر مختلفہ کردہ اند۔
یعنی ازین لفظ عربی مصادر اصطلاحی فارسی قرار دادہ اند کہ می آید صاحب غیاث گوید کہ
آثار نشانہائے قدیم و سنت ہائے رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم باشد از (منتخب) و بمعنی
افعال و اثر ہائے طبیعت چنانکہ اثر آتش سوختن است و اثر آب۔ ترکردن و علیٰ ہذا القیاس
وارستہ ہم ذکر این میکند و می فرماید کہ فارسیان بمعنی بنا و عرض دیوار استعمال کنند مولف
سند این را در مصادر اصطلاحی ذیل بیان کردہ است۔ (**اردو**) آثار بقول امیر (مذکر) جمع
اثر۔ منتہی الارب مین ہے۔ آثار جز و سنت و بقیہ چیزے و نشان و نشان قدم۔ اور صراح مین
نشان ہائے زخم اور غیاث مین اسقدر زیادہ ہے۔" افعال و اثر ہائے طبیعت مثلاً اثر آتش۔
سوختن و اثر آب۔ ترکردن۔ استعمالات جو دیکھے گئے تو مقامات مختلف مین مختلف تعبیرین
مناسب نظر آئین جنکا محصل اسی معنی نشان و علامت کیطرف رجوع کرتا ہے اسقدر فرق
ہے کہ کہین علامت ظاہری مراد ہوتی ہے جسکی تعبیر صورت و وضع و شکل سے مناسب نظر
آتی ہے اور کہین علامت معنوی مراد ہوتی ہے جسکی تعبیر تاثیر و خواص و نتائج و اطوار و فعال

سے مناسب معلوم ہوتی ہے۔ الخ) حاصل یہ ہے کہ اُردو مین آثار کا لفظ (۱) بمعنی بنیاد (۲) بمعنی دیوار کی چوڑائی (۳) نشانات اور علامات مستعمل ہے۔ یون تو جناب امیر نے اسکے متعلق اور بھی معنون اور اُنکے نازک فرق سے بحث فرمائی ہے لیکن ہمارے مقصد کیلیے اسیقدر کافی ہے۔ (فقرہ امیر ۱) دن اچھا ہے آج آثار ڈالدو کل سے دیوار اُٹھانا۔ (فقرہ امیر ۲) جس دیوار کا گزبھر آثار ہو اسکی مضبوطی کی کیا بات ہے۔ (فقرہ امیر ۳) ان شہسوارون کے گھوڑون کی ٹاپون کے آثار ابتک اس سرزمین پر پائے جاتے ہین۔ (بحر ۵۴) آشفتہ طبیعت کے آثار نہین چھپتے ؛ آزار محبت کے بیمار نہین چھپتے ؛ (وزیر ۵۳) چھپ چلے ہین خط شبرنگ سے رخسار صبیح ؛ دن ہے کم شام کے آثار عیان سارے ہین ؛۔

آثار بودن

(استعمال) وجود علامات۔

صاحب ارمغان آصفی ذکر این میفرماید ولیکن خلاف ادعایش کہ از استعمال فارسیان ذکر کردہ سند ذیل از کلام ظہیر فاریابی بہم ساندۂ خود او ست (۵) بدان قدیم کہ در عہد اولیت او ؛ جہان نبود و نبود از جہانیان آثار ؛ (اُردو) آثار پائے جانا۔ بقول امیر علامتین نظر آنا۔ (قلق ۵) غش کی صورت تو یہ نہین زنہار ؛ پائے جاتے ہین سکتے کے آثار ؛

آثار دادن

(مصدر اصطلاحی) ظاہر کردن

آثار یعنی علامات و نشان ہا است. صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است و معنیش ہمان کہ در لفظ آثار بیان شد و سند پیش فرمودہ او مصدق معنی **مولف** این کتاب است۔ (خسرو ۵) ہرچہ نہ آثار خدائی دہد ؛ کے بہمہ وقت روائی دہد ؛ (اُردو) آثار دکھلانا بقول امیر آثار (دکھائی دینا) کا متعدی (ناسخ ۵) وصل کی شب ہوچکی اندہیرے ؛ شام سے دکھلاتی ہے

آثار صبح ؂۔

آثار دیدن (استعمال) دیدن علامات باشد۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرمودہ اما معنی بیان فرمودہ او کہ استعمال فارسیان است برخلاف سند قاسمی است (قاسمی ؎) کر تا بنگریم اندرین دیر پست ؂ نہ بینیم آثار ہشیار و مست ؂ (اُردو) محاورہ آثار دیکھنا نہین پایا گیا ایسے موقع پر (آثار دکھائی دینا یا نظر آنا) سے مطلب حاصل کیا جا سکتا ہے (رشک ؎) دبایا مجھکو آخر گر کے دیوار محبت نے ؂ دکھائی دیتے تھے اسکے بُرے آثار پہلے سے ؂ (آتش ؎) آنکھ پھیری تو نے جس سے دم فنا اس کا ہوا ؂ مُردے کے آثار زندون مین نظر آنے لگے ؂۔

آثار رفتن (استعمال) باقی نہ ماندن ومحو شدن علامات ونشان ہا (خان آرزو ؎) رفت آرزو ز عالم آثار آدمیت ؂ یابی نگر ز عنقا دیگر سراغ مردم ؂ صاحب ارمغان آصفی بسند معنی بیان فرمودہ خود کہ بر لفظ آثار مذکور شد ذکر این ہم می کند فتامل۔ (اُردو) آثار باقی نہ رہنا۔ آثار مٹ جانا۔

آثار رمیدن (مصدر اصطلاحی) زائل شدن و باقی نماندن علامات ونشان ہا است۔ یعنی مرادف ماضیہ (خسرو نثر) آثار فتن و آفات از اوانی و اقاصی چون غلبۂ خواب از بانگ رعد برمید" صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرمودہ است اما معنی بیان فرمودہ اش کہ بر لفظ آثار گذشت پیش نظر باید داشت۔

آثار شکستن (مصدر اصطلاحی) زائل شدن بنیاد عمارت۔ (سنائی غزنوی ؎) گرز غبار دست ثبات بنا نہند ؂ شاید کہ تا قیامتش آثار نشکند ؂ صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است و این سند موافق ادعاے اوست۔ (اُردو) عمارت گرنا۔ عمارت منہدم ہونا۔

آثار کندن (استعمال) بر کندن بنیاد

عمارت ومنہدم کردن عمارت باشد چنانکہ تاثیر اصفہانی گوید (ف) ترسم اگر بیدل شوی گویند بیجا غم مخور ٭ تاثیر این غم خانہ را یک بار آثارے بکن ٭ صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است۔ (اُردو) عمارت ڈہانا۔

آثار نگذاشتن (استعمال) محو کردن و نگذاشتن نشان و علامات۔ چنانکہ خان آرزو گوید۔ (ف) نگذاشتی زرستی آثار در جہان ٭ دیگر بگو ارادہ است اے کجکلاہ چیست ٭ صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است۔ (اُردو) نشان باقی نہ رکہنا۔

الف ممدودہ با جیم عربی

آج بروزن تاج بقول صاحب فرہنگ انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ در فارسی زبان خواہش و تمنا و طمع۔ (اُردو) خواہش۔ تمنا۔ طمع۔ (مونث)۔

آجاک بقول صاحب رشیدی وجہانگیری خاک باشد۔ صاحب رشیدی گوید کہ بخاطر میرسد کہ بجاے معجمہ (آخاک) باشد چہ در اوّل لغات فرس گاہے الف ممدودہ زائد کنند۔ چون آرنگ و رنگ و مانند آن۔ (اُردو) خاک۔ مٹی۔ (مونث)۔

آجال بقول صاحب جہانگیری کہ پابند لغت فرس است مرادف ماضیہ۔

آجدن بسکون جیم عربی و بفتح دال مہملہ بقول صاحب نوادر المصادر مبدّل آژدن و مرادف آجیدن است کہ می آید۔ و آژدن را بروزن با ذرن می گیرد۔

آجدہ بفتح جیم عربی بروزن آمدہ بقول صاحب برہان (۱) بمعنی رنگ کردہ باشد و (۲) بمعنی خلانیدہ شدہ از سوزن وغیر آن و بقول صاحب بحر عجم کہ بذیل مصدر آجیدن می نویسد۔ (۳) بمعنی بخیہ و (۴) درشتی روے سوہان کہ آنرا موج سوہان نیز گویند۔ بہار گوید کہ آجدہ بخیہ

باشد (شانی تکلو ھ) گر رشته شود پنبهٔ خورشید
توان کرد ؛ بر آجدهٔ جامهٔ جاه تو رسائی ؛ صاحب
دری وبہلوی بذیل لفظ آزده ذکر این می کند و
بر معنی نمبر (۲) اکتفا می فرماید۔ وارسته آجده را
مرادف آجیده و بمعنی ۳ و ۴ می فرماید۔ (اُردو)
(۱) رنگین۔ (۲) سوئی یا کسی اور نوکدار چیز کا چبھویا
ہوا نقام یا شے (۳) بقول صاحب جامع اللغات
بخیہ جو سوئی سے کیا جاے۔ (اسم مذکر۔ آصفیہ)
(ذوق ھ) ناخن نہ دے خدا تجھے اے پنجۂ
جنون ؛ دے گا تمام عقل کا بخیہ اُدھیڑ تو ؛۔
(۴) سوہان کے خار (مذکر) صاحب آصفیہ نے سوہان کے
نسبت لکھا ہے کہ ریتی۔ لکڑی یا لوہا صاف کرنیکا خاردار آلہ

آجُر بضم جیم عربی و سکون راے مہملہ بقول صاحب چراغ ہدایت (۱) خشت پز۔ و خشت عام است خواه پخته باشد خواه خام۔ وحید در تعریف خشت پز گوید (ھ) بما آجُر از کوره چون رُخ نمود ؛ چو حسن برشته دل از ما ربود ؛ صاحب شمس اللغات ہم بضمن (اجر۔ بلامد) ذکر آجُر می کند (۲) بہار این را با خشت پخته مخصوص کند و صاحب اند می فرماید که خشتے که بآتش پخته باشد۔ (تاثیر ھ) بحیرت از مه و مہر فلک فتادم و گفتم ؛ فداے قصر نگاہے که خشت و آجر ہست این ؛ صاحب بحر عجم بضمن آجر تراش که می آید در پختگی موید بہار است و صاحب غیاث بحواله کشف و منتخب ہم بر پختگی بہار شاہد۔ (۳) بقول صاحب اند بفتح جیم نام مادر اسمعیل علیه السلام مرادف ہاجر۔ مؤلف گوید که اگرچه این لفظ زبان عربی است ولیکن فارسیان این را بترکیب فارسی استعمال کرده اند۔ یعنی آجُر تراش که می آید۔ ازینجاست که مؤلف ذکر این در کتاب پسند کرد۔ اختلافے که در ہر دو معانی واقع است فیصلهٔ آن بر غلبهٔ محققین میشود چه خوش بودے که خان آرزو تحقیق خود را بسند واضح می نوشت صاحب محیط اعظم گوید که این اسم یونانی است و استعمال آن در عربی بسیار و آن

خشت است۔ (اُردو) (۱) اینٹ بنانے والا خشت گر اُردو مین کہتے ہین (فی البدیہہ نظم طباطبائی ؎) کوئی خبر نہین دیتا ہے خاک جم کی مجھے ؛ مین خشت گر سے کبھی کوزہ گر سے پوچھتا ہون ؛ (۲) اینٹ۔ خشت (مونث) بقول صاحب آصفیہ مٹی کی ایک مستطیل یا مکعبی چیز جسے سانچے مین بنا کر پزاوہ مین پکا لیتے ہین۔ **مولف** کہتا ہے کہ خشت ناپختہ کو اُردو مین کچی اینٹ کہتے ہین اور صرف اینٹ سے پختہ ہی مراد ہے جیسا کہ صاحب آصفیہ نے فرمایا ہے۔ (۳) آجر اسمٰعیل علیہ السلام کی مان کا نام۔ (ناسخ ؎) مواہے حسرت زر مین جو ہوس کیا مناسب ہو ؛ اگر لگوائین اینٹین قبر مین دو چار سونے کی ؛۔

آجُر تراش (استعمال) بقول صاحب بحر عجم آنکہ خشت ہاے پختہ را تراشیدہ در بنا ہا بکار برد۔ بہار گوید کہ آنکہ خشت ہا را تراشیدہ در بنا ہا بکار برد و این مستحدث است زیرا کہ مرکب است از لفظ عربی و فارسی۔ **مولف** گوید کہ آجر تراش آنکہ خشت تراشد از قبیل سنگ تراش۔ خشت صاف و ہموار را بکار تعمیر آوردن عموماً کار معماران است نہ آجر تراش۔ (اُردو) اینٹ تراشنے والا خشت تراش۔

آجُل بالضم ثالث و سکون لام بقول صاحب برہان (۱) آروغ را گویند و آن بادے باشد کہ با صدا از گلو بر می آید و بفتح ثالث ہم گفتہ اند و بکسر ثالث در عربی (۲) برانگیزندہ و آخرت باشد کہ قیامت است۔ صاحبان جہانگیری و سروری و رشیدی و ناصری ہم ذکر این میفرمایند (شیخ روزبہان شیرازی ؎) ناخوشی ہاے دہر را بالکل ؛ بایدت خورد و نازدن آجل ؛ (اُردو) (۱) ڈکار (مونث) بقول صاحب آصفیہ معدہ کی وہ ہوا جو مُنہ کی راہ نکلے۔ (۲) قیامت (مونث) آصفیہ۔

(۲۴۳) **آجل برآمدن** (استعمال) برآمدن آروغ باشد یعنی برآمدن باد از گلو- چنانکہ صاحب سروری گوید (ب) بستہ دائم دہان خویش ازجل کز گلو بر نیا یدش آجل :: (اُردو) ڈکار آنا-

آجل زدن (استعمال) متعدی ماضیہ- (۲۴۴) یعنی برآوردن باد از گلو- چنانکہ شیخ روزبہان گفتہ کہ در لفظ آجل گذشت- (اُردو) ڈکارنا- ڈکار لینا- (آصفیہ)-

آجگان باکاف فارسی بر وزن آدم خان بقول برہان نام قریہ ایست از قرای سرخس کہ قلعہ از خراسان باشد و معرب آن اجقانست وصاحبان رشیدی و جہانگیری ہم ذکر این می کنند- (اُردو) صاحب جامع اللغات نے اسکو آجگان لکہا ہے اور غالباً کتابت کی غلطی سے نون حذف ہوگیا- آپ فرماتے ہین کہ سرخس کے علاقہ مین ایک گانون کا نام-

آجیدن بکسر جیم عربی بقول صاحب بحر عجم (۱) دوختن خرقہ وغیرہ- (سالم التصریف) و صاحب نوادر المصادر این را مرادف آجدن ومبدل آژیدن گوید و آژیدن بقولش (۲) سوزن زدن- (۳) استرہ زدن- (۴) آژیرہ زدن بنوعی کہ نشان آن ریزہ و نزدیک ہم واقع شود- بہار گوید کہ آجیدن- آجیدہ دوختن و آجیدہ بخیہ باشد (سالک یزدی ب) گریبان می توانم پارہ کردن گاہے از دستت چو سالوسان پر فن خرقہ آجیدن نمی دانم :: (اُردو) (۱) سینا- بخیہ کرنا- (۲) گودنا- (۳) پچھنے لگانا- (۴) رہانا یعنی چکی کو کھُردرا کرنا- (آصفیہ)

آجیدہ بکسر جیم عربی و فتح دال مہملہ بقول صاحب بحر عجم کہ بذیل مصدر آجیدن می فرماید مرادف آجدہ و بقول بہار کہ بمعنی مصدر آجیدن می نویسد (۱) بخیہ- (۲) درشتی ہاے روے سوہان و این را موج سوہان نیز گویند (میرزا معز فطرت ب) خوابیدہ بخونم الف زخم خدنگی :: این جامہ

پر خون من آجیده ششسیی است (وحشی در مدح ممدوح گوید (۲ ص) صبا اگر بیاموزند محکم کاری حفظش ٭ بدارد موج را بر آب چون آجیده بر سوہان ٭ و بقول صاحب انند (۳) نوعے از پا افزار کہ چرم تہ آن بار لیسمان تافتہ بد وزند کذا فی الناصری (اُردو) دیکھو آجدہ (۳) وہ جوتا جسکے تلے کو بٹے ہوئے ڈورسے سیوین۔

الف ممدوده با جیم فارسی

آچار بر وزن قاچار بقول صاحب برہان انواع ترشی را گویند و بمعنی ضم کردہ وہم آمیختہ و (۲) بمعنی زمین پست و بلند و بزبان علمی اہل ہند عمل نمودن و پیروی کردن باحکام شریعت باشد عجب است کہ بہار بر معنی دوم اکتفا کند باضافۂ درشت و ناہموار بہندش مصدق ہر دو معنی (ملا منیر در ہجو اکول گوید (۱ و ۲ ص) پے آچار گرم رفتار است ٭ گام سنج زمین آچار است ٭ (امیر خسرو ع ۱) لقمہ نرود زیر گر آچار نیابی ٭ وارستہ ہم رنگ بہار بصاحب ناصری گوید کہ آچار بمعنی آمیزش و آمیختہ و ترشیہا را چون آمیختہ اند آچار گویند و زمین پست و بلند و (۳) نمک زار (فخر گرگانی ۳ ص) چگونہ جاے باشد صعب و دشوار ٭ یکے دریا دگر آچار و کہسار ٭ صاحب سروری این شعر را بسند زمین پست و بلند آوردہ است ۔ صاحب رشیدی ورا ے دیگر معنی ہا می فرماید کہ آچار بمعنی ترشی کہ با دویۂ گرم و سرکہ بپرورند و لطعام خورند در اصل فرس نیامدہ ظاہرا ہندی است چنانکہ در کلام امیر خسرو مذکور شد تحقیق آنست کہ آچار ہر چیزے کہ در سرکہ دانگبین و شکر و امثال آن ترتیب دہند و این فعل را آچار بادلن خوانند و خصوصیت تربیت چیزے در سرکہ ندارد کذا فی السامانی ۔ امّا صاحب محیط اعظم گفتہ کہ

اَچار و اُچار انواع ترشیہا یعنی مخللات را گویند (نظامی ؎) ز آچارہا ہرچہ باشد عزیز ٭ تُرنج و بہ و نار و نارنج نیز ٭ (۴) مختصر این است کہ آچار حاصل بالمصدر و امر مصدر آچاریدن است کہ می آید (اُردو) اچار (مذکر) بقول امیر کھانے کی ایک چیز ہے۔ سرکے میں مقطر یا تیل ہیں آم ادرک بعض پھل۔ نمک مرچ وغیرہ کے ساتھ ڈالکر مختلف ترکیبون سے بناتے ہین اور ذائقہ زبان کیلئے کھانے کے ساتھ کھاتے ہین۔ شلجم۔ گاجر اور مولی کا اچار پانی مین ڈالکر بنایا جاتا ہے (رشک ؎) اپنی شیرین دہنی بھی وہ ترش رو پاتا ٭ چاشنی دار اچار اسکو کہلانا چوکا ٭ (۲) ناہموار زمین۔ (۳) شور زمین۔ کلر (دیکھو آصفیہ) (۴) آچاریدن کے مصدر کا امر۔ حاصل بالمصدر۔ (دیکھو آچاریدن)

آچاریدن بکسر رائے مہملہ۔ بقول صاحب نوادر المصادر آمیختن چیزے بچیزے (ناصر خسرو گوید ؎) دیو لیست جہان کہ زہر قاتل را ٭ در نوش بمکر خویش آچارد ٭ (ولہ ؎) راست نگردد دروغ دمکر بچارہ ٭ معصیت ابدین دروغ میاچار (اُردو) ملانا۔ مخلوط کرنا۔ مرکب کرنا (آصفیہ) بقول امیر اچار ڈالنا۔ اچار بنانا (رشک ؎) اے گل تازہ اگر ڈالے تو کانٹوں کا اچار ٭ شیشہ گل سی سوا لائے اچاری نگت ٭

آچاک بروزن ناپاک بقول صاحب برہان بمعنی خاک باشد مرادف آجاک کہ گذشت۔

الف ممدودہ با خائے معجمہ

آخ بروزن شاخ بقول صاحب برہان (۱) کلمہ تحسین است بمعنی بارک اللہ و آفرین باشد صاحبان ناصری و سروری و رشیدی و جہانگیری را با برہان اتفاق است صاحب سروری گوید کہ بقصر ہم آمدہ (۲) و بقول بہار نالہ و فریاد کردن **مولف** گوید کہ بہار این معنی تازہ از کلام ملا نوعی یزدی پیدا کردہ است کہ بر (آخ زدن) می آید۔ اما معنیش نہ چنین باشد بلکہ از

ہمان شعر پیداست کہ معنی تازہ لفظ آخ۔ آوازیست کہ چون تفو را خواہند کہ بتکلف برآورند۔ از دہن برمی آید وسند این ہمان سند بہار است کہ در آخ زدن می آید (اُردو) (۱) بقول صاحب آصفیہ واہ (کلمۂ تحسین و آفرین) کیا بات ہے۔ واہ کیا کہنا ہے۔ سبحان اللہ۔ واہ وا (ناسخ ؎) واہ کیا ناسخ یہی ہے شیرین بیان ؛ شعر جو ہے لکھنؤ کا قند ہے ؛ (نظیر ؎) تازگی جی کی اور ترے تن کی ؛ واہ کیا بات کورے برتن کی ؛ (نسیم دہلوی ؎) کیا جلوۂ حُسن خودنما ہے ؛ سبحان اللہ واہ وا ہے ؛ (۲) آخ اور اَخ بقول امیر کھنکارنے کی آواز۔ آخ تھو۔ ظاہر آخ و تفو سے ماخوذ ہے جو فارسی مین اسی معنی مین مستعمل ہے۔ جناب امیر فرماتے ہین کہ بعض کتابون مین الف ممدودہ کے ساتھ لکھا ہے۔ لیکن انشا نے الف مقصورہ ہی سے کہا ہے۔ (؎) گول پگڑی نیلی لنگی مونچھ منڈی تکہ ریش ؛ پھر وہ رومال اور وہ آخ تھو۔ ناسدائی آپکی ؛۔

آخ آخ افسوس و افسوس۔ چنانکہ جامی فرماید (؎) ہر دم از عمر گرامی ہست گنجی بے بدل ؛ میرود گنجے چنین برباد ہر دم آخ آخ ؛ (اُردو) افسوس افسوس۔ ہائے ہائے۔ آہ آہ۔ (کیف ؎) عشق مژہ مین کرتے ہو کیون کیف آہ آہ ؛ بر مار ہا ہے دل کوئی نوک سنان سے کیا ؛۔

آخ زدن (استعمال) بہار بضمن لفظ آخ گوید کہ بمعنی نالہ و فریاد است و با لفظ زدن مستعمل۔ برین ادّعا از کلام مُلّا فوقی یزدی سند گیرد (؎) توان تا کرد مفتولی بسوراخ ؛ چرا باید زدن ہر لحظہ صد آخ ؛ ظاہر است کہ درین شعر از آخ زدن نالہ و فریاد مراد نباشد۔ بلکہ آخ زدن بمعنی ہمان آواز زدن است کہ در وقت تفو کردن بہ تکلف برمی آید۔ شاعر رندانہ مضمونے آوردہ است و طرز عمل لوطیان را

واموده - اگر معنی مجازی باعتبار اتفاق صاحبان لغت کہ بر لفظ (آخ) گذشت گرفتہ شود یعنی تحسین و آفرین کردن - ہم معنی شعر را درست کند یعنی شاعر گوید کہ تا توان مفتولی باسوراخ پیدا کن کہ کار نو صورت بندد - ہر لحظہ صد ستایش چرا میکنی وستایش را وسیلۂ کامیابی چرا میگردانی بعض صاحبان رندانہ خیال نوشتہ اند کہ ستایش مطلوب و مذاکرہ محاسن آن - رغبت افزاید - (اُردو) (۱) کھنکارنا - تھوکنا - (تھوک لگانا - بقول صاحب آصفیہ ایک قسم کی گالی) (۲) واہ وا کرنا - بقول صاحب آصفیہ سراہنا - تعریف کرنا - شاباشی دینا - آفرین وتحسین کرنا -

آخال بروزن پامال بقول صاحب برہان (۱) چیزہاے کہ افگندنی وسقط وبیکار باشد مانند پوست میوہ ہا وتراشۂ چوب وخس وخاشاک وخاک روبہ وامثال آن - وآنرا بعربی حشو گویند وباینمعنی بجاے حرف ثالث قاف ہم آمدہ - (۲) نام شہرے ومدینۂ (حکیم فرخی ؎) از بس گل مجہول کہ درباغ بخندید ؛ نزدیک ہمہ کس گل معروف شد آخال ؛ (سنائی ؎) دامن تردامنان عقل پر آخال کن ؛ ساعد ہودج کشان عشق در خلخال کش ؛ (ولہ ؎) دُر دریاے معانی درتہ خر جاے ساخت ؛ از پے دعوے بروے آبہا آخال ماند ؛ صاحب سروری گوید کہ فارسیان لاے تہ آبہا را خر گویند - (حکیم قطران تبریزی ؎) اے مشک فشان زلفین اے غالیہ گون خال ؛ باہر دو بود غالیہ ومشک چو آخال ؛ (ناصر خسرو علوی ؎) آن جاہ وجلالے کہ بحالت بود امروز ؛ آن سوے خردمند نہ جاہست ونہ اجلال ؛ جاہے وجلالے کہ بصندوق درون است ؛ جاہے وجلالے است کزان سنگ وپر آخال ؛ (اُردو) (۱) خس وخاشاک کوڑا - گہاس پھوس - خاروخس - کوڑا کرکٹ (مذکر) (۲) ایک شہر کا نام -

آختن بسکون خاے معجمہ وفتح تاے عربی بقول صاحب بحرعجم (۱) کشیدن و برآوردن تیغ از غلاف وبقول صاحب برہان (۲) بمعنی برکشیدن ہم ۔ (سعدی ؎) اگر بر فریدون بدے تاختن ؛ امانش ندادے بہ تیغ آختن ؛ (حکیم سوزنی ؎) بوستان شرف خرمی و پیروزیست ؛ کہ سرو آختہ قدی ببوستان شرف ؛ بقول صاحب بحرعجم مضارع این آزد است ۔ (اُردو) تلوار سوتنا ۔ تلوار کھینچنا ۔ (۲) نکالنا ۔ نمبر ۲ کی سند آختہ قدمین بیان ہوگی ۔

آختہ بروزن ساختہ بقول صاحب برہان ۔ بیرون کشیدہ خواہ تیغ وخواہ غیر تیغ و بامعنی باہم مفتوحہ نیز آمدہ ۔ **مولف** گوید کہ برکشیدہ چرا نباشد از برکشیدن کہ معنی دوم آختن است ۔ اگرچہ این مشتق از مصدر ماضیہ باشد ولیکن **صاحبان** لغت ورای مصدر خصوصاً ذکر این کردہ اند ۔ صاحب لغت دری وپہلوی فرماید کہ آختہ بیرون کشیدہ وعلم زدہ ۔ و صاحب سروری ہم ذکر این می کند ۔ (انوری ؎) تا بتاج ہدہد وطاؤس درکین عدو ؛ تیرہاے پرزدہ است وتیغ ہاے آختہ ؛ یعنی تیغ ہاے علم شدہ وبرکشیدہ وبیرون ازنیام شدہ (اُردو) کہنچا ہوا ۔ نکالا ہوا ۔ کھڑا ہوا ۔ یہ صفت ہے موصوف ۔ تیغ ہو یا خنجر یا چھرا یا بھالا ۔ یا اور کوئی چیز ۔

آختہ دندان (اصطلاح) بقول صاحب نوادر المصادر کنایہ از تیز دندان ۔ **مولف** گوید کہ دندان تیز کردن طمع کردن و توقع داشتن ہم آمدہ کذافی بحرالعجم پس تیز دندان متوقع وطامع باشد ۔ (میرخسرو ؎) قصۂ خور تا بسرخوان بود ؛ خلق برو آختہ دندان بود ؛ (اُردو) دانت لگایا ہوا ۔ بقول صاحب آصفیہ دانت لگانا ۔ میلان کرنا ۔ رغبت کرنا ۔ خواہش کرنا ۔

آختہ قد (اصطلاح) بقول صاحب بحرعجم ۔ (۱) بلند قامت (۲) نام آور ۔ صاحب موید الفضلا

برمعنی دوم اکتفا کند۔ **مولف** گوید کہ بمعناے حقیقی مصدر آختن۔ آختہ قد۔ (۳) قد برکشیدہ ہر دو معناے اول الذکر معنی مجازی باشد۔ (**اُردو**) (۱) بلند قامت۔ بلند بالا۔ اُردو مین مستعمل ہے (۲) نامور (نام آور۔ بقول آصفیہ مشہور و معروف نامور آخیکا	مخفف ہے۔ (۳) قد نکالا ہوا۔ جس سے وہی بلند و بالا مراد ہے۔ بقول صاحب آصفیہ۔ قد نکالنا اُردو مین کہا جاتا ہے بمعنی درازی اختیار کرنا۔ (رند ۵) نکالا ہے قد ہیرے رشکِ چمن نے ؛ یہ بوٹا ہے طوبٰی ہوا چاہتا ہے ؛۔

آخُر بضم ثالث و سکون راے بے نقطہ بقول صاحب برہان (۱) جاے علف خوردن اسپان را گویند۔ (۲) و استخوان را نیز گفتہ اند کہ در زیر گردن و بالاے سینہ میباشد و آنرا بعربی ترقوہ خوانند و بہر دو معنی با واو معدولہ ہم بنویسند۔ باینصورت (آخور) بسبب آنکہ رسم الخط این زمانست چنانچہ خواہد آمد و بفتح ثالث (۳) در عربی بمعنی دیگر باشد چنانکہ گویند وجہ آخر یعنی وجہ دیگر۔ صاحب شمس اللغات معنی دوم بیان کردۂ برہان را اینقدر اضافہ کند کہ جاے علف خوردن اسپان و جاے بستن و آب خوردن ایشان را ہم آخُر و آخور گوید۔ (خاقانی ۵) نے کاہ در و نہ جو نہ سبزہ ؛ این آخر او چہ جاے کاہست ؛ (جامی ۵) گرش بایست آخر بہر خوردن ؛ گرفتے خدمتش گردون بگردن ؛ (امیر خسرو در صفت شمشیر ممدوح گوید ۵) بہر آن خنگ سوسنی دشمن ؛ جاے سازد بآخر گردن ؛ (حکیم نزاری کوہستانی ۵) بزد بر آخر گردن چنانش ؛ کہ بگذشت از بغل آب روانش ؛ صاحب ناصری طرفہ تفریقے پیدا کردہ می فرماید کہ آخور با واو معدولہ بمعنی اول الذکر است و آخر بدون واو بمعنی دوم۔ صاحب رشیدی گوید کہ آخور بواو معدولہ و آخور بواو ملفوظ معلف چارپایان۔ و مخفف آبخور۔ اگرچہ معنی ترکیبی این

مشرب است لیکن بہ مجاز بر معلف اطلاق کنند چنانچہ سامانی گفتہ (مخفی مباد کہ صاحب رشیدی معنی اوّل را عام کند براے چار پایان) ومیفرماید کہ بحذف واو (آخر) نیز آمدہ وبمعنی (۲) استخوان گردن وچنبر گردن۔ گوید کہ این لفظ مرادف آخورک وآخرک باشد کہ بتازی ترقوہ خوانند واین نیز بطریق مجاز است نہ حقیقت۔ صاحب سروری آخر وآخور ہر دو را معلف دواب گوید کہ موید تعمیم صاحب رشیدی است ومعنی دوم را ہم ذکر کند۔ وصاحبان انند و جہانگیری در ہر دو معنی اوّل الذکر متفق با صاحب برہان وصاحب موید الفضلا صرف بر معنی دوم اکتفا کند ولیکن با صاحب شمس در تعمیم متفق است۔ صاحب افسر غلط کردہ کہ بدون سند این را علف اسپان نوشتہ۔ بہار از آخر ساکت ومی فرماید کہ آخور لواو معدولہ وملفوظہ مخفف آبخور است کہ بیان کاملش بجاے خود بیاید۔ بہ تحقیق **مولف** استعمال لفظ آخر بکسر ثالث در فارسی (۴) بمعنی آخر کار و انجام ہم آمدہ چنانکہ تصدیق این از بعض امثال واصطلاحات آیندہ میشود

(**اردو**) (۱) بقول صاحب جامع اللغات چار پایون کے گھانس کھانے کی جگہ جسکو کھرلی بولتے ہین۔ (۲) نیز وہ ہڈی جو گردن کے نیچے اور سینہ کے اوپر ہوتی ہے یہ لفظ واو معدولہ کے ساتھ بھی لکھا جاتا ہے یعنی آخور۔ **مولف** کہتا ہے کہ بلحاظ اختلافات اہل لغت کسی قدر صراحت کی ضرورت ہے۔ بقول صاحب آصفیہ (تھان) اور (اصطبل) مذکر۔ گھوڑے باندھنے کی جگہ ہے جسمین وہ دانہ۔ چارا کھاتا ہے اور پانی بھی وہین پلایا جاتا ہے۔ اور مویشی خانہ۔ باڑا کھڑک۔ احاطہ (مذکر) بقول صاحب آصفیہ۔ چوپایون کے لئے عام ہے لیکن صاحب برہان کا مقصد اُس خاص جگہ سے ہے جو کہ مہذب مالکین طویلہ۔ طویلہ کے ایک گوشے مین مثلث قطع پر

رسی کا جال یا تختون کے ذریعہ سے کسی قدر بلندی پر بناتے ہین جسمین گہانس ڈالدیجاتی ہے اور گھوڑا اُسکو بآسانی کھالیتا ہے۔ اس مقام خاص سے گھانس۔ چارے کی حفاظت بھی ہوتی ہے یعنی وہ گھوڑے کی لکد کوب مین خراب اور ضائع ہونے نہین پاتا۔ (۳) اس کا ترجمہ اُردو مین دوسرا ہے جسکو آخر نہین کہا جاتا۔ جناب امیر نے امیر اللغات مین لفظ آخر کا اُردو استعمال نہایت صراحت کے ساتھ بیان فرمایا ہے۔ (۴) آخر بکسر ثالث انہین معنون مین اُردو مین مستعمل ہے بقول امیر بمعنی انجام کار۔ (آتش ۵) کھالیا داغ فراقِ یار نے آخر مجھے ٭ ہو نہ غافل ملک پہ حال کو سلطان چھوڑ کر ٭ ۔

آخر آبے بجوے ماخواہد رفت (مثل) صاحب خزینۃ الامثال ذکر این کردہ وبے از تعریف ساکت **مولف** گوید کہ فارسیان این مثل را بجاے زنند کہ مقصود از اظہار اطمینان حق خود باشد یعنی اگر گویند کہ آب بسیار باریدہ است و خلق از و بسیار متمتع میشو و مخاطب جواب دہد کہ چہ عیبے آخر آبے بجوے ماخواہد رفت یعنی ماہم از حصہ خواہیم یافت۔ چون اسباب وسامان بہبودی مہیا باشد یا دولت علم حاصل باشد وغیر ذلک۔ برانتظار اسباب و ذرائع گویند کہ ماہم آخر یک روز کامیاب شویم واین مقولہ برانتظار آثار واسباب و ادوات است۔ یعنی چون ماجوے مہیا داریم آخر وقتے بیاید کہ آب ہم درو بیاید۔ (اُردو) (۱) آخر ہم بھی کچھ نہ کچھ سلے مرین گے۔ آخر ہم بھی کچھ نہ کچھ پاوین گے۔ کبھی نہ کبھی ہماری ناو بھی گھاٹ لگے گی۔ یہ امثال دکن مین مستعمل ہین ۔

آخر بخیال میروعمر (مثل) صاحب خزینۃ الامثال این را آوردہ واز معنی ذکرے نفرمودہ۔ **مولف** گوید کہ این مثل را براے اظہار بے ثباتی دنیا و ندمت ہوس می زنند مقصود ابنست

کہ انسان درخیال چیزے عمر خود را ختم می کند۔ (اُردو) اہل دکن ایسے مواقع پر کہتے ہین۔ اُمید ہی امید مین کام تمام ہوا۔ خیال ہی خیال مین خاتمہ۔ عمر گئی ہوس نہ گئی۔

آخرِ پیری وداع عمر است

(مثل) صاحب خزینۃ الامثال ذکر این میکند و محل استعمالش از معنیش ظاہر کہ در مراتب عمر چون طفلی آخر شد جوانی خیر مقدم کند و چون جوانی آخر شد پیری در برگیرد چون پیری ختم شد عمر را الوداع گفتن است۔ (اُردو) بڑہاپے کا انجام ساتہیون کو سلام۔ بڑہاپا گزرا خدا حافظ۔ (دکن)

آخرِ چرب

(اصطلاح) باضافت راے و فتح جیم فارسی و سکون مابعد بقول صاحب برہان دبحر عجم (۱) عیش وعشرت۔ (۲) فراخی زرق و بسیاری اطعمہ۔ صاحب فرہنگ انجمن آراے ناصری گوید کہ این مرادف چرب آخوری است و معنًا با برہان اتفاق دارد۔ وانچہ اعتراض بر برہان کند کہ بفتح خار غلط ضبط کرد سو از نگاہ است صاحب برہان بفتح جیم فارسی نوشتہ و اعراب خار را ذکرے نکردہ۔ (اُردو) عیش وعشرت (مذکر) بقول صاحب آصفیہ بمعنی عیش و نشاط۔ خوشی خرمی۔ چین چان۔ (۲) فراخی کے معنی خوشحالی۔ فراغبالی۔ آسودگی لکہے ہین۔ اور خوشحال کے معنی پیٹ بہرا۔ مرفہ الحال اور آسودہ کے معنی بہی بقول امیر مرفہ الحال۔ پس خوشحالی۔ آسودگی مرفہ الحالی۔ فراخی رزق کے معنون مین مستعمل ہے۔ (مونث)۔

آخرِ دست

(اصطلاح) بفتح ثالث و دال ابجد و سکون سین بے نقطہ و تاے قرشت بقول صاحب برہان۔ صفِ نعال و کفش کن و (۲) داو آخر قمار و (۳) عاقبت کار۔ مخفی مباد کہ صفِ نعال بکسر نون بقول صاحب غیاث صف آخرین کہ بجانب بیرون باشد کہ اہل مجلس متصل آن کفش از پا گذارند۔ **مولف** گوید کہ

کفش کن مرادف صفت نعال است۔ صاحبان مویدالفضلا و فرہنگ انند و بحرعجم و رشیدی ذکر ہر سہ معنی کنند و بقول صاحبان جہانگیری و سروری و (دری پہلوی) صرف معنی اول و دوم۔ ہمہ صاحبان لغات کہ اسامی شان بالا مذکور شد بر اعراب لفظ آخر غور نفرمودہ اند بجز صاحبان سروری و رشیدی کہ سکوت از اعراب آولین فرمودہ اند دیگران فتح خاے معجمہ را بصراحت نوشتہ اند و آخَر بفتح خار بقول بہار بمعنی دیگر است۔ و درین اصطلاح لفظ آخِر بکسر ثالث است نہ فتح۔ و این ہمان آخِر است کہ مولف ذکر آن در لفظ (آخُر) بر آخر ہمہ کردہ است۔ (اردو) (۱) صف آخر بن۔ جسکے قریب جوتی اُتارتے ہین۔ یعنی نیب فرش۔ (۲) قمار یعنی جُوے کا آخری داؤ یعنی آخری ہاتہ جس پر بازی کا خاتمہ ہو جاتا ہے (۳) انجام کار بقول امیر آخر کار۔ (بیخود ؎) سبھون نے یہ کی طاعت بیشمار؛ بنے زاہد خشک انجام کار؛ آخر کار بھی کہتے ہین۔ (آتش ؎) آخر کار تہ خاک ہے مسکن سب کا؛ اہل دولت کو بلند آج مکان کرنے دو؛۔

آخُراہوار (اصطلاح) بضم خاے معجمہ بقول صاحب فرہنگ انندراج جاے بستن اسپان وجاے آب و کاہ خوردن ایشان بود۔ اعراب اصطبل گویند۔ صاحب شمس اللغات ہم ذکر این می کند۔ (اردو) اِصطَبل بقول امیر (مذکر) گھوڑون کے باندہنے کا مکان۔ طویلہ۔ یہ لفظ نہ بفتح الف صحیح ہے نہ بفتح باے موحدہ۔

آخُرسالار (اصطلاح) بضم ثالث بقول صاحب برہان میر آخور و ریش سفید طویلہ را گویند مخفی مباد کہ فارسیان مہتر را ریش سپید گویند۔ صاحبان بہار عجم و بحر عجم و جہانگیری و فرہنگ انندراج را با صاحب برہان اتفاق است۔ (خاقانی ع) آخرسالار جبرئیل است؛ (اردو) میر آخور (مذکر) بقول صاحب فرہنگ آصفیہ۔

دار وغۂ اصطبل۔

آخر سایسی کاہ فروشی است (مثل)

بضم ثالث باشد۔ صاحب خزینۃ الامثال ذکر این کردہ است و از معنی و محل استعمال ساکت۔ مولف گوید کہ سائس بکسر ہمزہ سیاست کنندہ و بمعنی مطلق نگہبان و خصوصاً نگہبان اسپان و سئیس بروزن رئیس بمعنی تیماردار اسپان۔ کذا فی الغیاث صاحب غیاث گوید کہ سائیس کہ شہرت دارد غلط است۔ بہار گوید کہ فارسیان سائس را بمعنی بخشی استعمال کردہ اند چنانکہ بدر چاچی گوید (ـــه) سایۂ چتر سیاست نبود جز خورشید ؛ سائس لشکر جاہت نہ سزد جز بہرام ؛ پس آخر سایسی ہمان آخر سالاریست کہ گذشت۔ آخر سالاران در پردہ تجارت کاہ کنند۔ اگر ناخداترس اند کاہ طویلہ را بہ بازار بفروشند و اگر راستی را بکار برند کاہ از دوکان خود ہم می رسانند۔ اہل زبان نظر بحالت شان این مثل میزنند و بس۔ (اردو) اس مثل کا ترجمہ یہ ہے کہ "میر آخور گھانس بیچتا ہے"۔ اردو مین اسکے ہم معنی کوئی ضرب المثل نہین پائی گئی۔

آخرِ سنگین (اصطلاح) باضافت رابع۔

بقول صاحب برہان (۱) کنایہ از آخریست کہ دران کاہ و علف نباشد و (۲) کنایہ از جاے و مقامے کہ دران حاصلے و نفعے نبودہ باشد۔ صاحب ناصری گوید کہ این ضد آخر چرپ است کنایہ از جائے بود کہ آب و علف و راحت و نعمت نبود و (۳) کنایہ از فقر و فاقہ و بے سیم و زری ہم توہوتی (خاقانی ـــه) حق تو خاقانیا کعبہ تواند شناخت ؛ زآخرِ سنگین طلب توشۂ یوم الحساب ؛ (اردو) (۱) وہ طویلہ جسمین دانہ۔ چارا نہو۔ (۲) وہ جگہ جسمین کوئی راحت اور نعمت نہو۔ (۳) فقر و فاقہ (مذکر) بقول صاحب آصفیہ تنگدستی غریبی مفلسی۔

آخرش بکسر ثالث و فتح راے مہملہ بقول صاحب فرہنگ انندراج بحوالہ فرہنگ فرنگ

آخر کار و آخر الامر و آخراً و عاقبت الامر والحاصل و حاصل کلام و القصہ و الغرض وقصہ کوتاہ وغیرذلک
مولف گوید کہ چار معنی اوّل الذکر مرادف معنی چہارم لفظ آخر باشد (**اُردو**) دیکھو لفظ آخر الغرض اور القصہ اور الحاصل اُردو مین مستعمل ہے (نواب مرزا شوق ؎) الغرض مجکو کچہ نہ بن آئی ؛ ہوکے مضطر سواری منگوائی ؛ (مومن ؎) القصہ تنگ آگیا دل ؛ ہرگز نہ کسی طرح لگا دل ؛ (الحاصل کی نسبت دیکھو امیر اللغات) بقول امیر آخرش بہی اُردو مین بمعنی انجام کار مستعمل ہے - آپ فرماتے ہین کہ چونکہ شین اس لفظ مین زاید ہے اسلئے محققین لکھنؤ کو اسکی صحت مین کلام ہے اور مستند شعراے لکھنؤ کے کلام مین نہین ملا مگر اسوجہ سے کہ قدما و متاخرین شعراے دہلی کے کلام مین بکثرت پایا گیا ہے اُردو مین اسکے غلط ہونیکی راے نہین دیجا سکتی - (ذوق ؎) ہوتی ہے جمع زر سے پریشانی آخرش ؛ دِرہم کی شکل صورت دِرہم سے کم نہین ؛ (ظفر ؎) کہدو غنچے سے نہ پہُولے مشت زر پر باغ مین ؛ آخرش جانا ہے یان سے ہاتہ بالکل جہاڑکے ؛ (سودا ؎) بڑہ بڑہ کے آخرش وہ لگے توپین داغنے ؛ اس پلّے پر جہان سے جزائر کی ہووے مار ؛ —

آخرِ صُحبت (اصطلاح) بکسر خاے معجمہ و ضمّ صاد مہملہ و اضافت رابع. بقول بہار تمام شدن صحبت و در محاورہ بمقام آخر سخن مستعمل **مولف** گوید کہ نتیجہ صحبت است. (یحیٰی شیرازی ؎) غمزہ ہت بدنبال نگاہ ؛ آخرِ صحبت مستان جنگست ؛ (**اُردو**) حاصل صحبت. نتیجہ صحبت. (مذکر)

آخُرک بروزن ناخُنک. بقول صاحب برہان استخوان را گویند کہ در زیر گردن و بالاے سینہ میباشد. و آنرا بعربی ترقوہ خوانند **مولف** گوید کہ این مرادف معنی دوم (آخر) باشد صاحب رشیدی ہم ذکر این میکند. (خسرو ؎) تیغ تو تیزہیے است کہ شد خنگ سونی ؛ در خوردا و بگردن

خصم آخرک بود ؎ ۔

آخرِ کار (استعمال) بقول صاحب فرہنگ انند مرادف آخرش۔ (اُردو) آخر کار اُردو مین مستعمل ہے۔ (مومن ؎) وے پاس طلب سی آخر کار ؎ ہوے ستفسر مطلب وہ ناچار ؎۔

آخُرگاہ (استعمال) بقول بہار جاے کہ اسپان را دران بستہ دانہ و کاہ دہند (میر خسرو ؎) ابلق ایام در آخرگہش ؎ زاویۂ نقرنفاخر گہش ؎ (اُردو) طویلہ۔ اصطبل۔ مذکر۔ امیر اللغات۔

آخرِ گذر پوست بدباغان است (مثل) صاحب خزینۃ الامثال ذکر این می فرماید۔ و از معنی و محل ساکت۔ **مولف** گوید کہ چون کسے بگریزد و مقابل را نخواہد کہ چار چشم شود۔ فارسیان این مثل زنند مقصود آنست کہ از دست ما تواند رست و آخر روزے بدست ما گیر بیاید (اُردو) دکن مین کہتے ہین کہ جاتے کہان ہو ایک دن تو ضرور گھٹوگے ۔

آخِر ندارد (مقولہ) بکسر خاے معجمہ بقول بہار مآل بدی دارد و چنین کس را بے عاقبت گویند۔ صاحب بحر عجم در دارستہ ہم ذکر این میکند (مخلص کاشی ؎) چو شمع از شب بے نہایے ہجر روشن شد ؎ کہ بر عاشق کند ہر کس ستم آخر نمیدارد ؎ (اُردو) انجام بُرا ہے۔ بد انجام۔

آخُرہ بضم ثالث بقول صاحب سروری طویلہ باشد (عز الدین شروانی ؎) تیغ زنان میرسد خسرو انجم ز شرق ؎ کا دہم شب در رسید ز آخرہ کہکشان ؎ (اُردو) طویلہ۔ (مذکر)۔

آخریان بسکون ثالث و تحتانی بالف کشیدہ بروزن شاہ نشان بقول صاحب ہان (۱) اسباب و متاع۔ (۲) کاہ را گویند و بعربی سفکہ خوانند۔ و بقول صاحب ناصری باخاے موقوف و کسر راے مہملہ متاع و کالا و قماش خوب گزیدہ عسجدی گوید (؎) آخریان خرد سفتہ فرستم بددست ؎ ہیچ مدارم دگر چون دل و جان

نزد او دست بہ۔ و بقول صاحب شمس متاع و رخت و کالا۔ صاحبان رشیدی و سروری و جہانگیری و پہلوی و موید ہم ذکر این می کنند۔ (اُردو) (۱) مال (مذکر) متاع۔ (مونث) (۲) گھانس (مونث)۔

آخرین بکسر ثالث و فتح آن منسوب آخر و مزید علیہ آخر باشد۔ صاحب غیاث بدیل لفظ اولین می فرماید کہ در استعمال فارسی بزیادت یا و نون مزید علیہ اول است مثل نخست و نخستین و مہ و مہین و کمتر و کمترین (از شرح نورالله) سند این در استعمالات آخرین بدیل می آید۔ (اُردو) بقول امیر آخرین یا۔ و نون نسبت کے ساتھ آخر کی طرف منسوب۔ (ناسخ ؎) اول خیل ائمہ ثانی آل عبا بہ مقتدائے اولین و آخرین پیدا ہوا بہ۔

آخرین آیت (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم اشارہ بجناب سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم صاحب موید الفضلا ہم ذکر این کردہ است۔ (نظامی ؎) بآغاز ملک اولین آیتے بہ بپایان در آخرین آیتے بہ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات ذات بابرکات خاتم النبیین صلی اللہ علیہ وسلم۔

آخرین تحویل (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم قیامت۔ (اُردو) قیامت (مونث) (امانت ؎) خدا کے واسطے جلدی دکھا دے حسن کا جلوہ بہ قیامت کو ترے دیدار کا وعدہ قیامت ہے بہ۔

آخرین حرف (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم (۱) تقدیر۔ (۲) انتہائے کار صاحب موید الفضلا ہم ذکر این کردہ است (اُردو) (۱) تقدیر۔ (مونث) (۲) ہر کام کی انتہا۔ آخر کار اُردو میں مستعمل ہے۔ (مومن ؎) و لے پاس طلب سے آخر کار بہ ہو کے مستفسر مطلب ۔ وہ ناچار بہ۔

آخرین راعی (اصطلاح) بقول صاحب

آخرین آیت (۲)	بحر عجم اشارہ بآنحضرت	صلی اللہ علیہ وسلم مرادف آخرین آیت ۔

آخ زدن (استعمال) نظر بہ تعلق لفظ آخ ذکر این بذیل (آخ) گذشت ۔

آخُسمہ بقول صاحب ناصری بضم سین بے نقطہ و فتح میم بوزن صاف شدہ ۔ بوزہ راگویند وآن شرابے است کہ از جو وارزن و برنج وامثال آن سازند و بعضے بتقدیم میم بر سین دانستہ اند و برخے بشین معجمہ گفتہ اند ۔ صاحب سروری گوید کہ اوّل اصح است کہ معرب آن آقسما باشد ۔ صاحبان شمس و رشیدی و جہانگیری ہم ذکر این سکنند ۔ (اُردو) ایک قسم کی شراب جو ۔ جوار چاول وغیرہ سے بنائی جاتی ہے ۔ بقول صاحب جامع اللغات جو لفظ آخسمہ پر فرمایا ہے ہند مین اسکو بوزہ کہتے ہین ۔

آخسی (۱) بقول صاحب ناصری اوّل بسکون ثالث وکسر رابع وثانی بفتح کاف

آخسیکت (۲) عربی نام شہریست از فرغانۂ ترکستان کہ مولد اثیر الدین شاعر است و آنرا بے مد ہم صحیح دانند ۔ (اُردو) ترکستان کے ایک شہر کا نام جو اثیر الدین شاعر کا مولد ہے

آخش بقول صاحب برہان ۔ بفتح ثالث بروزن آتش (۱) قیمت وبہاے چیزہا راگویند و (۲) بسکون ثالث نام موبدیست فارسی نژاد کہ او مایۂ عناصر را پروردگار شناسد ۔ صاحب رشیدی ذکر معنی اوّل کند وبس ۔ (شمس فخری ؎) درسلک مدحت تو بنگر چہ درکشیدم ٭ درّے کہ ہست آنرا صد ملک نیم آخش ٭ بقول صاحب رشیدی بدون مد بفتح اوّل وسکون خا نیز آمدہ ۔ صاحبان جہانگیری وشمس ہم ذکر معنی اوّل می کنند (اُردو) (۱) بقول صاحب جامع اللغات قیمت (مونث) نرخ (مذکر) (۲) نام ایک حکیم

فارسی کا جسنے چار عنصر کو ایک ذات قرار دیکر معبود مقرر کیا اور نیا مذہب ایجاد کیا۔

آخشمہ | بقول صاحب برہان بروزن ومعنی آخسمہ است کہ بوزہ باشد چہ در فارسی لے لفظ ولفظ دارہم تبدیل می یابند۔

آخشن | بقول صاحب انند کہ بضمن آخش گوید با نون آخر۔ مرادف آخش باشد میفرماید کہ بسکون خا ہم آمدہ۔

(۱) آخشیج **(۲) آخشیجان** | بقول صاحب برہان اول بکسر رابع وسکون تحتانی وجیم (۱) بمعنی نقیض وضد ومخالف باشد (۲) وہریک از عناصر اربعہ رانیز گویند باعتبار ضدیت وبعضے گویند کہ آخشیج معرب آخشیگ باکاف فارسی ودوم۔ جمع آخشیج است بہردو معنی یعنی (۱) نقیضان (۲) عناصر اربعہ کہ خاک وآب وہوا وآتش است۔ صاحب ناصری گوید کہ بدون مدہم صحیح باشد۔ (اثیر الدین ۵۱) زعزم وحزم تو یا بدد وآخشیج اثر ؛ ہوا شتاب وعجول وزمین درنگ وصبور ؛ (ناصری ۵۲) بخواہد کجا ساز لشکر بسیج ؛ بہم موبہ آرند چار آخشیج ؛ (حکیم سنائی ۵) آخشیجان وگنبد دوار ؛ مرد کاسند زندگانی خوار ؛ صاحب دری ذکر این می کند وسروری گوید کہ بدون مد وبدون یا اخشج واخشجان ہم آمدہ۔ صاحبان جہانگیری ورشیدی وموید ہم ذکر این می کنند اما صاحب شمس آخشج را بمعنی (۳) ناہمتا نیز گفتہ ودر بیان حلیۂ لفظ این قدر می فزاید کہ یا را یاے فارسی گوید۔ **مولف** گوید کہ تعریف یاے فارسی وعربی بنظرم نیامدہ وتعریفے کہ ہمین صاحب شمس یاے مجہول ومعروف را بضمن حرف (ی) می کند۔ بیان حلیہ را کافی بود۔ بخیال مولف مقصود صاحب شمس از

یاے فارسی۔ یاے معروف باشد چراکه در کلام فارسیان یاے مجهول یافته نشد اگرچه از قاعدهٔ فارسی وجودش پیداست۔ زبان‌دانان حال هم در تکلم۔ یاے مجهول را معروف میخوانند و در کلام متقدمین هم اکثر الفاظ که بتحقیق لغت با یاے مجهول مخصوص است با یاے معروف مستعمل۔ چنانکه لفظ شیر که ترجمهٔ اسد باشد با یاے مجهول متحقق است اما در کلام صائب قافیه شیر با عنانگیر واقع شده است (ﮯ) شوقت از صبر مجالست عنانگیر شود ٭ که شنیده است نیستان قفس شیر شود ٭ و همچنان لفظ سیر که بقول صاحب برهان بکسر اول و سکون ثانی مجهول۔ ضد گرسنه باشد در کلام صائب معروف واقع شده۔ در همان غزل که مطلعش مذکور شد می فرماید که (ﮯ) دیدهٔ آینه از عکس ندارد سیری ٭ چشم عاشق ز تماشاے تو چون سیر شود ٭ حاصل این است که مؤلف این کتاب را در کلام هیچ یکے از متقدمین و نیز در زبان معاصرین عجم استعمال یاے مجهول بنظر نیامد و بگوش نخورد و همین سبب که یاے فارسی را که صاحب شمس اللغات نوشته است مؤلف این کتاب یاے معروف گیرد ولیکن کسانے که از وجود یاے مجهول در قانون فارسی استناد کنند می گویند که از یاے فارسی یاے مجهول مراد است که این مخصوص براے فارسی است و در عربی اصلا نیست و این مذهب فارسی دانان هند است که یاے مجهول را برخلاف محاورهٔ عجم در تلفظ نگاه دارند و قافیه شیر و سیر را با نخچیر غلط می شمارند و درین بحث خاص از کلام نظامی سند می آرند (ﮯ) تولی گوهر آماے چار آخشیج ٭ مسلسل کن گوهران ومزیج ٭ ظاهر است که درین شعر آخشیج قافیه مزیج واقع شده است و مزیج اماله مزاج است و اماله میل دادن چیزے راست از جاے او بسوے دیگر۔ و باصطلاح عربی میل دادن فتح را بسوے کسره بطرزے که الف صورت یاے مجهول پیدا کند۔

کذا فی الغیاث۔ پس ہرگاہ در لفظ مزیج یاے مجہول قائم است در آخشیج ہم یاے مجہول قائم داشتن ضرور افتد ورنہ قافیہ درست نشود اما یکے از معاصرین عجم درہمین شعر نظامی مزیج را ہم بیاے معروف خواند و گفت کہ قانون تابع زبان است نہ زبان تابع قانون۔ حالا آمدم بر مطلب کہ لفظ آخشیج بسند بیان اہل لغت سہ معنی دارد کہ بالا مذکور شد اما بتحقیق **مولف** (آخشیج) (۴) بمعنی مخالفت و ضدیت ہم بنظر آمدہ چنانکہ شمس فخری گوید (ے) عالمے از عدل او بے آخشیج گشت است آنچنان ✿ کز جہان برداشت رسم و گفتگوے آخشیج ✿ (**اردو**) (۱) ضد۔ مونث۔ نقیض۔ مخالف (آصفیہ) (۲) چار عنصر (مذکر) آصفیہ۔ (۳) بے نظیر بمعنی بے بدل۔ لاثانی۔ بے مانند۔ آصفیہ۔ (۴) مخالفت۔ دشمنی۔ (مونث)۔

آخشیجی سرا (اصطلاح) بقول صاحب فرہنگ انجمن آراے ناصری جہان عناصر و دنیا را گویند۔ (**اردو**) دنیا۔ مونث۔

آخشی سرا (اصطلاح) بقول صاحب ناصری کنایہ از عالم طبیعت و عنصر است یعنی مرادف ماضیہ۔ صاحب فرہنگ انند ہم ذکر این می کند۔

(۱) **آخشیگ** (۲) **آخشیگان** بقول صاحب برہان باکاف فارسی اول بروزن و معنی آخشیج است و ثانی مرادف آخشیجان کہ جمع آخشیگ باشد۔ صاحب رشیدی ہم ذکر این میکند (انوری ے) تا سہ فرزند آخشیگان را ✿ چار مادر چنانکہ نہ پدر است ✿ (**اردو**) دیکھو آخشیجان۔

آخلکند بفتح ہر دو کاف تازی و سکون نون و دال موقوف۔ مرادف اخلکندہ بلا مد بالام بقول صاحب ناصری کہ بحوالہ شمس و فرہنگ فرنگ می نویسد بازیچہ الیست مدور یا دستہ کہ از مس یا چوب سازند و سنگریزہ ہا دران کنند و بجنبانند تا طفلان دران مشغول شوند۔ صاحب شمس اللغات

ازین لفظ ساکت و بر لفظ اخلکند ہم نشانے ازین بدست نمیرسد۔ (اُردو) جھنجھنا۔ بقول صاحب آصفیہ (مذکر) بچون کے ایک کھلونے کا نام جو اکثر مدوّر۔ مجوّف ہوتا ہے اور اسکے اندر کنکر وغیرہ بجنے کے واسطے پڑے ہوتے ہین۔

آخمسہ بقول صاحبان موید الفضلا و ناصری مرادف وہم وزن آخسمہ باشد۔

آخور بقول صاحب برہان بضم ثالث وسکون واو معدولہ و رائے قرشت مرادف معنی اوّل (آخُر) کہ گذشت۔ بہار گوید کہ مخفف آبخور است کہ جاے خوردن آب است و بمجاز بر معلف اطلاق کنند یعنی جاے کہ اسپان را دران بستہ دانہ و کاہ دہند و بقول صاحب سروری (۲) بمعنی استخوان زیر گردن ہم۔ صاحب غیاث بحوالۂ رشیدی و بہار عجم و برہان گوید کہ آخور نشیمن ہم ہست اگرچہ براے انسان باشد عجب است کہ در ہیچ یک لغت این معنی یافتہ نشد۔ (اُردو) دیکھو آخُر۔

آخورِ بے آب (اصطلاح) باضافت خامس بقول صاحب شمس کہ بدیل آخور خشک می نویسد۔ مرادف آخور خشک است۔

آخورِ چرب (اصطلاح) باضافت خامس بقول صاحب رشیدی ہمان آخُرچرب است کہ بدون واو معدولہ گذشت۔ امّا بہار گوید کہ کنایہ از مکان بسیاری عیش و فراخی نعمت است۔ مقابل آخور خشک و آخور سنگین کہ می آید۔ و بقول صاحب شمس آنجا کہ فراخی عیش و علف باشد۔ مولف را با بہار و صاحب شمس اتفاق است۔ (خاقانی ؎) توسن اسپ مرغزاری کز ریاضت باز ماند ٭ آخور چرب مہنّا برنتابد بیش ازین ٭ (اُردو) وہ جگہ جہان بہت راحت و آرام اور نعمت ہو۔

آخورِ خشک (اصطلاح) باضافت خامس بقول بہار مقابل آخور چرب کہ گذشت و مرادف

آخور سنگین کہ می آید - وبقول صاحب بحرعجم آخور بے آب و علف صاحب شمس گوید کہ جائے کہ علف وآب وراحت ونعمت نباشد وصاحب رشیدی را باصاحب شمس اتفاق است (اُردو) وہ جگہ جہان دانہ چارہ اور راحت اورنعمت نہو-

آخور سالار (اصطلاح) بدون اضافت بقول صاحب انند ورشیدی ہمان (آخُرسالار) است کہ گذشت -

آخورِ سنگین (اصطلاح) باضافت خاص بقول بہار وانند ضد آخور چرب است و **مولف** گوید کہ مرادف (آخُر سنگین) باشد کہ گذشت - (خاقانی ؎) رخش ترا برآخور سنگین روزگار ؛ برگ گیاہ وخر توعنبرین چرا ؛ وبقول صاحب رشیدی مرادف (آخور خشک) -

آخورک بواو معدولہ بروزن ناخنک بقول صاحبان برہان وشمس وانند ہمان (آخُرک) باشد کہ بلا واو معدولہ گذشت

(۱) **آخون** (۱) بضم خاے معجمہ بقول صاحب انند بحوالہ صاحب شمس لفظ فارسی است -
(۲) **آخوند** بمعنی معلّم واُستاد - عجب است کہ در شمس اللغات یافتہ نمیشود - صاحب افسر ذکراین می کند و (۲) بقول صاحبان انند وغیاث بفتح خاے معجمہ کہ بوے ضمّہ دارد و واو معدولہ وسکون نون مرادف (آخون) **مولف** گوید کہ اوّل مخفف ثانی باشد - صاحبان غیاث وانند می فرمایند کہ کسانیکہ بالف غیر ممدودہ وسکون خا وفتح واو خوانند غلط است - صاحبان جامع اللغات وافسر اللغات ذکراین می کنند - (اُردو) آخون - مذکر - بقول امیر معلّم - میان جی - آپ فرماتے ہین کہ صحیح لفظ فارسی مین آخوند ہے اس سے اُردو مین آخون ہوگیا - (جانصاحب ؎) یہ نہیں پڑہنے کی اس آنوسے فتنہ انگیز ؛ اسپہ آخون معیّن کوئی جلاد کرو ؛ -

آخیسہ بکسر خاے معجمہ و فتح سین مہملہ و سکون یا ۔ بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ (۱) بزبان فارسی گوسپندے راگویند کہ پیش ہمہ گلۂ گوسپندان رود ۔ (۲) سنگ میل ۔ (اُردو)[۴]

الف ممدودہ با دال مہملہ

آداب جمع ادب ۔ لفظ عربی است ولیکن فارسیان این را با ہا والف جمع کنند سنداین بذیل (آداب ہا گرفتن) می آید صاحب انند ذکر این می کند ۔ (اُردو) آداب ۔ بقول امیر ادب کی جمع اُردو مین حفظ مراتب ۔ دستور قاعدے ۔ سلیقہ ۔ تمیز ۔ تہذیب ۔ اخلاق تعظیم سے سلام ۔ ان سب معنون مین مستعمل ہے ۔ دیکھو امیر اللغات (رشک ؎) بیٹھنے لٹھنے نہین دیتا ہمین آداب یار ؛ سجدے رکھتی ہے محبت کی شریعت کی نماز ؛ ۔

آدابِ دانستن (استعمال) از حفظ مراتب آگاہ بودن است ۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این می کند ۔ (طالب آملی ؎) بآواز بلند اظہار درد ے می کنم طالب ؛ چو ابروے بتان آداب سرگوشی نمی دانم ؛ (اُردو) آداب سے واقف ہونا ۔

آدابِ فاضلہ (اصطلاح) باضافت خامس بقول صاحب بحر عجم (۱) خصائل پسندیدہ[۱] کنایہ از (۲) حکمت (۳) شجاعت (۴) عفت (۵) عدالت ۔ اگرچہ ہر دو لفظ عربی است ولیکن بترکیب فارسی استعمال خاص دارد ۔ صاحبان غیاث و انند ہم ذکر این می کنند ۔ (اُردو) (۱) پسندیدہ خصلتین ۔ مونث ۔ (۲) حکمت ۔ مونث ۔ (۳) شجاعت ۔ مونث ۔ (۴) عفت ۔ مونث ۔ (۵) عدالت ۔ مونث ۔

آداب ہا گرفتن (استعمال) آداب آموختن است ۔ صاحب ارمغان آصفی بذیل لفظ آداب سنداین پیش می کند ۔ وبہار بر لفظ

۴ - (۱) وہ بکرا جو ریوڑ سے آگے چلتا ہے ۔ (۲) میل کا پتھر ۔ (مذکر) ۔

(آداب) ہمین سند آوردہ است (تاثیر اصفہانی ع) تاثیر شد دل شرگین از دیدۂ گستاخ بین ٭ صاحب نظر گیر د چنین از بے ادب آداب یا ٭	(اُردو) ادب پکڑنا۔ بقول امیر ادب سیکہنا۔ (فقرہ) اس کی ہوا لگ جانے سے ادب پکڑے (مراۃ العروس)۔

آداش بقول صاحب برہان بروزن پاداش۔ دو شخص کہ یک نام داشتہ باشند و ہر یک مر دیگرے را آداش باشد و گویند کہ این لفظ ترکی است و در فارسی گرفتہ شد۔ صاحبان ہفت و سراج و انند ہم ذکر این می کنند۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات وہ دو شخص جو آپس مین ہمنام ہون مثلاً دو شخص جنکا نام زید ہو آپس مین ہمنام ہین۔

آداک بقول صاحب برہان بروزن خاشاک خشکی و جزیرہ میان دریا را گویند۔ صاحب رشیدی گوید کہ بغیر مد ہم آمدہ و این لغت را صاحب صراح در ترجمۂ جزیرہ آوردہ۔ صاحبان سراج و سروری و ناصری و شمس ہم ذکر این می کنند۔ صاحب جہانگیری میفرماید کہ این مراد آبخوست است۔

آدخ بقول صاحب برہان بفتح ثالث و سکون خاے نقطہ دار (۱) خوب و نیکو و نغز را گویند و (۲) بمعنی بلندی ہم آمدہ۔ صاحب ناصری گوید کہ سامانی بمعنی (۳) خجستہ و مبارک ہم گفتہ (ناصر خسرو ع) گر بشارستان علم اندر بگیری خانۂ ٭ روز خویش امروز و فردا آدخ و میمون کنی ٭ صاحب رشیدی فرماید کہ در فرہنگ بمعنی بلندی کہ بر ہامون واقع باشد مانند تل۔ صاحب سروری گوید کہ بحذف الف نیز آمدہ۔ صاحبان انند و سراج و جہانگیری ذکر این کردہ اند۔ (اُردو) (۱) خوب۔ اچھا۔ نادر۔ (۲) بلندی (مونث) (۳) خجستہ۔ مبارک۔ صاحب

جامع اللغات نے بھی اسکا ذکر کیا ہے۔

آدر بقول صاحب برہان بفتح ثالث یعنی دال مہملہ (۱) بمعنی آذر است کہ آتش باشد۔ و بکسر ثالث (۲) نشتر فصاد و رگ زن را گویند۔ صاحبان ناصری و رشیدی و جہانگیری وانند ہمزبان برہان۔ (**اُردو**) (۱) دیکھو آتش۔ (۲) جراح اور فصاد کا نشتر۔ (مذکر)۔

آدرچہ بفتح دال مہملہ وجیم فارسی۔ بقول صاحب موید الفضلا نمدزین را گویند۔ (**اُردو**) نمدہ (مذکر) بقول صاحب آصفیہ وہ اونی کپڑا جو گھوڑوں پر ڈالتے ہین جس کو نمدزین بھی کہتے ہین۔

آدرخش بقول صاحبان برہان وسروری بروزن تاج بخش (۱) سرما۔ (۲) صاعقہ۔ (۳) رعد۔ (۴) برق۔ صاحبان ناصری و جہانگیری گویند کہ بمعنی درخش است کہ برق باشد۔ صاحب رشیدی فرماید کہ بقول اکثر (در درخش) لغتے است و بقول سامانی درخش مخفف آنست پس معنی آدرخش برق و صاعقہ و رعد باشد (حکیم اسدی طوسی ۵ عصمت بود بجنگ خفتہ وبیت آدرخش ؛ تو ہمچو کوہ و تیر بداندیش تو صدا ؛ (**اُردو**) (۱) سرما۔ مذکر۔ بقول صاحب آصفیہ سردی کا موسم۔ (۲) صاعقہ بقول صاحب آصفیہ اسم مونث برق۔ بجلی۔ لیکن **مولف** خیال کرتا ہے کہ صاعقہ سے وہ بجلی مراد ہے جو زمین پر گرے کسی اُستاد نے کہا ہے۔ ع۔ صاعقہ کے طور سے گرتی ہے مجھپر چاندنی ؛ (۳) رعد۔ آپ ہی کے قول سے اسم مذکر۔ گرج۔ گڑگڑاہٹ۔ (۴) برق۔ بجلی۔ (مونث) (آصفیہ) عجب ہے کہ صاحب جامع اللغات نے اسی لفظ کے معنون مین برف وژالہ لکھا ہے۔

آذَرفش بسکون دال و فتح راے مہملہ۔ بقول صاحبان غیاث و انند آلتے کہ بدان در چرم سوراخ کنند و بہندی آنرا ستالی گویند۔ (اُردو) ستاری یا سُتالی بقول صاحب آصفیہ چمارون کے ایک اوزار کا نام جس سے چمڑے مین چھید کرتے ہین۔

(۱) **آدَرم** (۲) **آدرمہ** اوّل بقول صاحب برہان بروزن چارخم (۱) نمدزین اسپ را گویند عموماً و نمد زینے را گویند کہ چاک داشتہ باشد خصوصاً و (۲) بمعنی اسلحہ ہمچو کارد و شمشیر و خنجر و نیزہ و تیر و کمان و مانند آن و (۳) افزارے را نیز گفتہ اند کہ نمدزین را بآن دوزند و آن چیزیست مانند درفش۔ صاحب ناصری گوید کہ مبدّل این آترمہ و آدرمہ نیز آمدہ و بقول صاحب رشیدی بدون مدہم باشد۔ (شرف الدین شفروہ ۵۰) دو پہلوے من از خشکی بسودہ ٭ چو آن آسپے کہ اورا آدرم نیست ٭ (مختاری غزنوی ۵۰) مردرا آگندہ از گرد سواران چشم و گوش ٭ اسپ را آغشتہ از خون دلیران آدرم ٭ (صاحب فرہنگ منظومہ ۵۲) چیست انجام آخر کار است ٭ آدرم اسلحہ کہ خونخوار است ٭ (اُردو) (۱) نمدزین بقول صاحب آصفیہ وہ نمدہ جو زین کے نیچے گھوڑے کی پیٹھ پر ڈالتے ہین **مولّف** کہتا ہے کہ اسکی ساخت دو حصّون پر مبنی ہوتی ہے جب دونون کو ملا کر وصل قائم کرتے ہین تو درمیان مین ایک چاک باقی رہتا ہے جسکی وجہ سے نمدہ۔ پشت اسپ پر جم جاتا ہے۔ (۲) آلات حرب۔ جیسے چھُری۔ تلوار۔ خنجر۔ نیزہ۔ تیر کمان وغیرہ۔ بقول امیر اسلحہ بھی اُردو مین مستعمل ہے۔ (مصحفی ۵۰) کاندھے پہ ڈھال ہاتھ مین خنجر کمر مین تیغ ٭ وہ کون اسلحہ تھے جو زیب کمر نتھے ٭ (۳) دیکھو آدرفش۔

آدرنگ بقول صاحب برہان بفتح رابع وسکون ثالث ونون وکاف فارسی۔ غم و رنج ومحنت وہلاکت راگویند وبعربی دمار خوانند۔صاحب رشیدی فرماید کہ بغیر مد نیز آمدہ (سنائی ع) جاہ تو بے عیب با داعمر تو بے آدرنگ ۔ صاحب پہلوی گوید کہ بذال معجمہ ہم آمدہ وبمعنی (۲) آتش نیز کہ در کلام اکابر یافتہ میشود۔ (مسعود سلمان ۵۲) چو گوگرد زدغنتم آدرنگ ۔ کہ در خاکم افگند چون بادرنگ ۔ صاحب جہانگیری میفرماید کہ بحذف الف ممدودہ ہم خوانند۔
(اُردو) (۱) رنج وغم (مذکر) محنت و ہلاکت (مونث) (۲) آتش ۔ (مونث)۔

آدغر بفتح غین معجمہ بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ۔ فارسیان مکان تابستانی راگویند۔ (اُردو) دکن مین خسخانہ۔ سردمحل۔ گرمیون مین رہنے کا مکان۔ بقول صاحب آصفیہ (تہ خانہ) مذکر۔ یعنی سردابہ۔ سردخانہ وہ مکان جو زمین کے نیچے بنایا جاسے۔

آدک بفتح دال مہملہ بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ فارسیان جزیرہ راگویند۔ (اُردو) جزیرہ۔ ٹاپو۔ بقول صاحب آصفیہ وہ زمین جو سمندر یا دریا کے بیچ مین اس طرح واقع ہو کہ پانی اسکے چارون طرف محیط ہو۔

آدم بفتح دال مہملہ بقول بہار پدر آدمیان وابوالبشر کنیت اوست وآدم خاکی عبارت ازین است۔ وبعضے از اہل تحقیق آوردہ اند کہ صاحب بیضاوی در تفسیر سورۂ فجر نوشتہ کہ باولاد عاد بن عوص بن ارم بن سام بن نوح علیہ السلام۔ عاد گفتہ میشود چنانکہ مر بنی ہاشم را ہاشم۔ پس اطلاق آدم بر اولاد آدم کہ عبارت از انسان است نیز درست باشد۔ واین مجاز است چون آرام بمعنی آرام گاہ۔ ودر اصل بنی آدم بودہ کہ بجہت تخفیف۔ لفظ بنی احذف

کردہ اند مثل لفظ ابن داب کہ در فارسی محذوف میشود چنانچہ منصور وادہم وسبکتگین کہ دراصل حسین بن منصور وابراہیم بن ادہم ومحمود بن سبکتگین است وازہمین عالم است. طالب کلیم مخفف ابو طالب کلیم۔ وبقول صاحب تحقیق ہر فردے از افراد بنی آدم۔ آدم است صاحب ناصری میفرماید کہ ہمہ اصحاب لغت گفتہ اند کہ لفظ آدم۔ پارسی است یا سریانی وتقدم سریانی وپارسی بر عربی ثابت است۔ سید علیخان شوستری۔ صاحب طراز اللغتہ نوشتہ کہ آدم دراصل سریانی۔ آد مانوس نام داشتہ ودر کتب قدیم اہالی پارس آدم وحوا را میشی ومیشانہ نامیدہ اند وعلے ای حال او برہمہ زبانہا دانا بود وبہفتاد لغت بر اولاد واحفاد خود معلم گردید وعالم بہمہ صنائع وحروف بود وازو وحوا۔ اولاد بسیار بہم رسید۔ سیاست ملک را بہ (کیومرث) وترویج شرائع را بہ (شیس) محول فرمود وملوک از اولاد او وانبیا از نسل شیس علیہ السلام بوجود آمدند چنانکہ حجتہ الاسلام محمد غزالی در سیر الملوک شرح دادہ است۔ صاحبان لغت درین لفظ بحث ہا کردہ اند کہ بعض آن خالی از دلچسپی نباشد مثلاً صاحب غیاث فرماید کہ آدم از ادیم الارض یعنی از روے زمین اے از خاک روے زمین مخلوق شدہ وبعضے گویند کہ گندم گون بود درینصورت از اُدمت ماخوذ است واُدمت بالضم بمعنی گندم گونی است وآدم بمعنی شتر سپید وآہوے سپید کہ بر پشتش خطہاے سیاہ باشد نیز آمدہ۔ وبعض محققین نوشتہ اند کہ لفظ آدم را کہ اسم ابو البشر است از ادیم یا اُدمت مشتق گفتن صحیح نباشد چرا کہ آدم لفظ عجمی است وہر دو لفظ مذکور عربی است۔ صاحب انند نوشتہ کہ آئینۂ خاکیان۔ طفل چہل روزہ۔ پیر سراندیب۔ گنج خاکی۔ صفی اللہ۔ ابا محمد۔ معلم اسما۔

برج چهل ساله - ازمرادفات آدم است و باصطلاح سالکان - آدم خلیفهٔ خداست و روح عالم - آدم است - و بقول شمس اللغات آدم بمد معروف - در دستور بمعنی سیاه رنگ و در تاج وصراح بمعنی گندم گون و در حل اللغات شتر سپید که خطها دارد برنگ خاک مختصر اینست که آدم در فارسی (۱) ابو البشر است علیه السلام و (۲) نام فلاحے که بقول صاحب فلاحۃ النبطیه موجد و بانی فلاحت وفن فلاحت بود عجب نیست که مقصودش از همان ابو البشر باشد چنانکه از اکثر صفات مبینه اش ظاهر میشود - و (۳) هر بنی نوع انسان (سالک یزدی گوید ؎) خوش بے تکلفانه گذشت است از بهشت ؛ آدم به بے نیازی آدم نبوده است ؛ (صائب ؎) اگر از سختی ایام شود آدم نرم ؛ روے من تربیت سیلی استاد کند ؛ (اُردو) صاحب امیر اللغات نے انهین تمام اختلافات کا ذکر کیا ہے جو اس لفظ کے اشتقاق کی نسبت اوپر بیان ہوے ہین - لیکن آپ کا خیال ہے کہ اسکی اصل آدمن ہو - آد کے معنی پهلا اور من منش کا مخفف - جسکے معنی آدمی ہین چونکہ حضرت آدم ابو البشر اور فرد اول من افراد الناس ہین اسلئے انکو آدمن کهنا بیجا نهین اور آدمن سے متغیر ہوکر آدم ہو گیا - مگر مولف کے نزدیک لفظ آدم کو عربی اور عجمی مادّے سے چهوڑکر سنسکرت سے ماخوذ کرنا ٹهیک نهین نهایت کار یہ کہ عربی اور عجمی اور سنسکرت تینون زبانون کا توافق اتفاقی ہے - (۱) وہ نبی جس سے انسان کی نسل شروع ہوی - (غالب ؎) نکلنا خلد سے آدم کا سنتے آئے ہین لیکن ؛ بهت بے آبرو ہوکر ترے کوچے سے ہم نکلے ؛ (۲) ایک کسان کا نام جو فن فلاحت کا موجد تها - (۳) بنی آدم - انسان (ذوق ؎) پرے جا کر نئی دنیا سے بهی گر ڈهونڈو دنیا مین ؛ تو خالی

خاک آدم سے نہ چھپا بھر زمین نکلے ؎ (میر ؎) در پے خون میر کے نہ رہو ؎ ہو ہی جاتا ہے جرم آدم سے ؎۔

آدمِ آبی (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب بحر عجم نوعے از حیوانات کہ بصورت آدمی میباشد۔ بہار و صاحب انند ہم ذکر این می کنند۔ (ملا قاسم مشہدی ؎) گریزم در پناہ گریہ ہرگہ خشمگین گردد ؎ جہان گر شعلہ گیرد آدم آبی نمی سوزد ؎ (اردو) مردم آبی کے ذیل مین صاحب آصفیہ نے۔ آدم آبی۔ جل مانس۔ دریائی آدمی کا ذکر کیا ہے۔ فرمایا ہے کہ ایک قسم کے آدمی کی صورت کے حیوانات سمندر مین ہوتے ہین۔ (عاشق ؎) ڈوبتے دیکھو مردم آبی ؎ میری ان اشکبار آنکھون مین ؎ آپ ہی کا قول ہے کہ عجائب المخلوقات مین لکھا ہے کہ اکثر اوقات ساحل دریاے شام پر مردم آبی پانی سے باہر نکلتے ہین اور آدمیون پر دفعتہً حملہ کرتے ہین۔ انکی شکل بعینہ انسان سے مشابہ ہے مگر دُم کی علامت سے حیوانیت ثابت ہوتی ہے۔ ہماری راے مین جسطرح دریائی گھوڑے ہین اسی طرح یہ بھی ہونگے۔ آدمی کی شکل کی مچھلی تو مولف نے بھی دیکھی ہے۔ (عرش ؎) شور دریا کا نہین فرقت مین تیری بحر حُسن ؎ مردم آبی کیا کرتے ہین شیون آب مین ؎۔

آدم بآدم میرسد (مثل) بقول وارستہ و صاحب بحر عجم۔ چون کسے از غنا بہ عنا افتاد و از بے نوائی در پیش شخصے رجوع آورد گوید کہ ہان دستم بگیر "آدم بآدم میرسد" یعنی کار عالم است نباید فردا بمن احتیاج آری۔ بہار و صاحب انند می فرمایند کہ چون منعمے مفلس شدہ باشد و پیش منعمے دیگر برود۔ و او بحال او نپردازد درآن وقت این مفلس گوید کہ

آدم با آدم میرسد" یعنی ممکن است کہ فردا من
ہمچنان منعم شوم و تو بمن حاجت آری۔ صاحب
خزینۃ الامثال ذکر این مثل باضافۂ الفاظ کند
واز تعریف ومحل ساکت (وہو ہذا) آدم با آدم
میرسد کوہ بکوہ نمیرسد"۔
وارستہ وبہار از یک کلام شفیع اثر سند گیرند (س)
شعر رنگین رابہر نا قابلے دیگر مخوان ؛ ثبت کن
در دل اثر۔ آدم با آدم میرسد ؛ **مولف** گوید کہ
محققان نازک خیال دریابند کہ اینہا در تعریف
این مثل با وجود سند چہ تصرف ہا کردہ اند یعنی
مثل ہمین قدر است کہ ہر کہ آدمیت جوید پیش
کسے میرسد کہ انسانیت وآدمیت دارد۔ حالا
بقول وارستہ محل استعمال درست مے تواند بود
کہ چون کسے از غنا بہ عنا افتاد۔ واز بینوائی
در پیش شخصے رجوع آورد گوید کہ ہان دستم بگیر
(اردو) آدم با آدم میرسد"۔ ختم شد۔ تعریف ومحل استعمال
ہر دو۔ پس عبارتے کہ وارستہ بذیل (یعنی)
افزودہ است وامکانے کہ بہار ہم بذیل لفظ
(یعنی) پیدا کردہ است نمیدانم کہ اینہا این صراحت
را از کجا پیدا کردہ اند وعجب آنست کہ سند مردود
مخالف این اضافۂ تعریفی است۔ شفیع اثر
راست گوید کہ شعر رنگین رابہر نا قابل مخوان زیرا کہ
آدم با آدم میرسد وشعر رنگین رابمردم نا قابل
نباید رساند۔ پس اگر (ایجاد بندہ) اعنی تشریحات
محققان فوق الذکر را حذف نہ کنیم سند پیش
کردہ خود شان مطابق ومؤید دعوے نمیشود۔
وبراضافۂ نامرغوب سند خود شان بکار نمی خورد۔
(اُردو) بقول امیر اسی مثل کا استعمال اُردو
مین بھی خال خال ہے۔ وہان جہان یہ کہنا
مقصود ہوتا ہے کہ آدمی آدمی ہی سے رجوع
کرتا ہے (آدمی کا کام آدمی ہی سے نکلتا ہے)
خود یہ بھی مثل ہے۔ امیر نے بھی بہار کے طرز تعریف
کو اعتراضی نگاہ سے دیکھا ہے۔ اور سند کو مخالف
دعوے پایا ہے۔

(۴۴۲)

آدم بے سایہ (اصطلاح) کنایہ از ذات پاک سرور عالم صلی اللہ علیہ وسلم است در کلام متقدمین استعمال این یافتہ نمیشود و صاحبان لغت ہم ذکر این نفرمودہ اند۔ امّا معاصرین عجم استعمال این می کنند۔ جامی علیہ الرحمۃ از بے سایگی آنحضرت ذکر کردہ است (ص) جسمت نداشت سایہ الحق چنین سزد ؛ زیراکہ بود گوہر پاکت ز نور حق ؛ (فی البدیہہ وردی اصفہانی ص) بود در شن ذات پاکش ہمچو خور از شش جہت ؛ نے عجب گر گویم اورا آدم بے سایہ ؛ (اردو)۔ آدم بے سایہ۔ اردو مین مستعمل ہے بقول امیر کنایہ ہے ذات پاک سرور عالم جناب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سے آپ فرماتے ہین کہ علامہ سخاوی نے مقاصد حسنہ مین لکھا ہے کہ یہ حدیث مشہور ہے مگر تحقیق کو نہین پہونچی شعرا کے کلام مین جو اسکا استعمال ہے تو اس اعتبار سے کہ حضرت کی ذات پاک بے مثال تھی اور سایہ شخص کا مماثل ہوتا ہے ۔ ہذا مشرب شاعری مین شہرت پر مدار ہے۔

آدم پیرا (اصطلاح) با بائے فارسی و فتح یائے حطی و رائے بے نقطہ بقول صاحب ناصری پیرایندہ آدم و پیرایندہ۔ پاک کنندہ و زینت دہندہ را گویند (۱) از اسمائے پارسی الٰہی است و بحوالہ برہان گوید کہ بکنایہ کامل مکمّل را توان گفت۔ کہ تربیت آدمی کند و اورا از صفات ذمیمہ پیرایدؔ مخفی مباد کہ بقول صاحب برہان مرشد کامل و ذات الٰہی و بقول صاحب (مع) (۲) استاد کامل ہم۔ (اردو) بقول صاحب جامع اللغات۔ (۱) ذات حق جلّ جلالہ۔ (۲) مرشد و استاد۔

آدمِ ثانی (اصطلاح) باضافت رابع۔ بقول صاحب بحر عجم کنایہ از حضرت نوح علیہ السلام (اردو) آدم ثانی۔ اردو مین بھی مستعمل ہے بقول امیر حضرت نوح علیہ السلام۔

آدمِ خاکی (اصطلاح) باضافت رابع۔

بقول بہار کہ بضمن لفظ آدم ذکر کند کنایہ از ابوالبشر **مولف** گوید کہ (۲) بمعنائے حقیقی انسان ہم۔ **(اردو)** بقول امیر یہی لفظ اردو مین بہی مستعمل ہے (آتش ۵۱) ظہور آدم خاکی سے یہ ہم کو یقین آیا ؎ تماشا انجمن کا دیکھنے خلوت نشین آیا ؎ (۲) آدم خاکی بمعنی انسان (بحر ۵۲) بام فلک پہ آدم خاکی کو لے اڑا ؎ آیا کبہی جو ران تلے باد پائے عیش ؎۔

آدم خوار | **آدم خور** (۴۴۲)

(استعمال) صفت حیوانے کہ انسان را می خورد صاحبان لغت ذکر این نکردہ اند ولیکن معاصرین عجم استعمال این می کنند چون شیر آدم خوار (دری اصفہانی فی البدیہہ گوید ۵) صحبت جاہل بود زہر ہلاہل جان من ؎ ازچہ در پہلو نشانی شیر آدم خوار را ؎ **(اردو)** بقول امیر اردو مین آدم خوار اُس جنگلی یا وحشی آدمی کی صفت ہے جو انسان کو کہا جاتا ہے **مولف** خیال کرتا ہے کہ اس قوم کے سوا جو آدم خوار ہے جنگلی بعض درندے جانورون کو بھی آدم خوار کہتے ہین۔ جیسے شیر آدم خوار۔ امیر نے اسکا ذکر نہین فرمایا۔

آدم خوش سودا شریک مال مردست (مثل)

صاحب خزینۃ الامثال ذکر این میکند واز تعریف ومحل ساکت ومصنف امثال فارسی ہم ہم قدمش۔ فارسیان این مثل را بجائے زنند کہ مقصود اظہار خوش معاملگی کسے باشد گویند مرد خوش معاملہ سہیم اغیار است یعنی بوجہ آنکہ خوش معاملگی مرغوب عام است۔ مردمان با او معاملت بسیار کنند و امانت با بدو گذارند و او متمتع شود۔ **(اردو)** اسکا لفظی ترجمہ یون ہوسکتا ہے کہ خوش معاملہ غیرون کا حصہ دار ہے یعنی نیک معاملگی کیوجہ سے اسکو فائدہ پہنچتا ہے لوگ ایسے شخص سے زیادہ معاملت کرتے ہین۔ اُسکو اپنے سرمایہ کا امانت دار گردانتے ہین۔

حاصل یہ ہے کہ اس صفت کی وجہ سے اسکو بہت کچھ نفع حاصل ہوتا ہے۔

آدم را گندم بہشت نسازد (مثل) باضافت میم گندم مثل است۔ صاحبان خزینۃ الامثال و مصنف امثال فارسی ذکر این می کنند و لیکن از تعریف و محل ساکت۔ مولف گوید کہ کسے کہ قدر نعمت نکند و نعمت از دستش رود فارسیان این مثل را زنند۔ (اُردو) بقول امیر یہی مثل اُردو مین بھی ہے۔ دکن مین کہتے ہین کہ کتے کو کہیر نہین پچتی۔ اور مصنف امثال ہندی نے خفیف اختلاف کے ساتہ ذکر کیا ہے۔ کہ کتے کو گھی نہین پچتا۔ صاحب آصفیہ نے اسکا ذکر کیا ہے۔

آدم زاد (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم انسان را گویند۔ (اُردو) بقول امیر آدم زاد اُردو مین مستعمل ہے۔ یعنی آدم کی اولاد۔ یعنی انسان (ناسخ ؎) شرم سے رہتے ہین پوشیدہ پریزاد آپ کو ؛ جیسے آشوب جہان ہے حسن آدم زاد کا ؛ (آتش ع) پری کو بند شیشے مین یہ آدم زاد کرتے ہین ؛۔

(۷۰۷) **آدم شدن** (مصدر اصطلاحی) آدمیت و انسانیت پیدا کردن۔ عجب است کہ صاحبان لغت این را فرو گذاشتہ اند۔ عبد اللطیف خان تنہا در کلام خود آوردہ (؎) ناقابلان زتربیت آدم نمی شوند ؛ حرفے بگوش سیلی استاد می کشم ؛ (اُردو) انسان بنا بقول امیر انسان بنانا کا لازم جسکے معنی آدمیت سکہانے کے ہین۔ (ظفر ؎) تم زعم مین گر اپنے فرشتہ بنے تو کیا ؛ اے زاہدو ذرا ابہی انسان تو بنو ؛ (جان صاحب ؎) تم ہوئین گھر بار کی بنو بنو انسان اب ؛ جن چکین بچے کئی کیارہ گئین حیوان اب ؛۔

(۷۰۸) **آدم شناختن** (استعمال) آدم شناس

آدم شناس کسے کہ قدر و کمال انسان

را بشناسد از مصدر آدم شناختن۔ معاصرین عجم در روزمرہ خود استعمال این می کنند و این صفت انسان است (دردی اصفہانی فی البدیہہ گوید (س) ازین آدمی صورتان خرد در ؛ یکے را نہ بنیم کہ آدم شناسد ؛ (اُردو) بقول امیر۔ آدم شناس۔ اچھے برُے آدمی کا پہچاننے والا۔ (فقرہ) مین آدمی نہین ہون آدم شناس ہون۔ اسکا مصدر آدمی کو پہچاننا۔

آدستان (استعمال) بفتح دال مہملہ وکسر میم۔ بقول بہار از عالم گلستان چنانکہ والہ ہروی گوید (س) خاک از پس مدت فراوان ؛ آدم ز تو گشت و آدمستان ؛ **مولف** گوید کہ آدمستان جائے کہ دران آدمیان معیشت کنند (اُردو) آدمیون کے رہنے کی جگہ۔

(۱) **آدم صحرائی** (استعمالات) (۱) کسے
(۲) **آدم کوہی** کہ در صحرا و دشت بود و باش کنند و (۲) آنکہ در کوہ و بیابانہا بسر برد۔ معاصرین عجم استعمال این می کنند (فی البدیہہ دردی اصفہانی س) لب فرو بند ز گفتار چنین کس دردی ؛ چہ توان گفت خود این آدم صحرائی را ؛ (ولہ س) از چہ با این آدم حیوان صفت گوئی سخن ؛ ہوش دار ایجان من کین آدم کوہی بود ؛ (اُردو) بقول امیر یہ دونون الفاظ اُردو مین مستعمل ہین۔ جنگلی یا پہاڑی اور وحشی آدمی کے لئے (میر س) نسبت کیا لوگون سے ہمکو شہری ہین دیوانے ہم ؛ ہے فرہاد اک آدمی کوہی مجنون اک صحرائی ؛۔

آدم گری (اصطلاح) بفتح کاف فارسی بقول بہار ایجاد کردن آدم و برین قیاس آدمی گری۔ صاحب انند ہم ذکر این می کند (ملا فوقی س) باوجود ہرزہ کاریہا کہ کردم حیف نیست ؛ بر سر بازار دوران دکہ آدم گری ؛ **مولف** گوید کہ معنی این ایجاد کردن آدم نباشد بلکہ بمعنی آدمیت و اخلاق و مروت۔

(اُردو) بقول امیر یہی لفظ انہین معنون مین اُردو مین مستعمل ہے۔ (بحر سہ) جوبن نکالکر وہ پری بنگیا تو کیا ؎ پیدا مزاج مین تو نہ آدم گری ہوی ؎۔

آدمی بفتح دال مہملہ۔ کسے کہ منسوب بہ ابو البشر است یعنی انسان و بقول صاحب انند[۱] جنس آدم و انسان و نسل آدم و (۲) بمعنی گندم گون و خاکی رنگ (مولوی معنوی سلہ) زآدمی ابلیس صورت دید و بس ؎ غافل از معنی شد آن مردود خس ؎ (اُردو) بقول امیر آدمی اُردو مین انسان کے معنون مین مستعمل ہے۔ (ذوق سہ) کہتے ہین ذوق آج جہان سے گزر گیا ؎ کیا خوب آدمی تھا خدا مغفرت کرے ؎ (۲) گندم گون۔

آدمی آخر شیر خام خوردہ است (مثل) صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این می کنند ولیکن از تعریف و محل سکوت ورزیدہ اند۔ **مولف** گوید کہ این مثل بجائے زنند کہ مقصود از اظہار معذوری کسے در سرانجام کارے باشد یا بحالت سرزدن خطائے از کسے۔ معاصرین عجم ہم این را بزبان دارند (اُردو) بقول امیر۔ آدمی نے کچّا دُودہ پیا ہے۔ مثل ہے یعنی انسان سے خطا ہوہی جاتی ہے۔ جب کسی سے اُسکی شان کے خلاف کوئی بات ہو تو اُسوقت اسکے عذر کے لئے یہ مثل بولی جاتی ہے اور یون بھی بولتے ہین کہ آخر آدمی نے کچّا دُودہ پیا ہے۔

آدمیان گم شدند ملک خدا خر گرفت (مثل) این مثلے است کہ در اظہار قحط الرجالی می زنند مقصود آنست کہ در دنیا جہلا بسیار اند و آدم خوب و باکمال الشاذ کالمعدوم۔ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال عجم ذکر این می کنند۔ و از تعریف و محل ساکت۔ (اُردو) بقول امیر یہی مثل اُردو مین مستعمل ہے۔ یہ اُس محل

پر بولتے ہین جب کوئی نالائق ذی اقتدار و صاحب اختیار ہو جاتا ہے۔

آدمی جائز الخطاست (مثل) چون از کسے خطا سرزد شود این مثل را در عذر آن میزنند چنانکہ در عرب الانسان مرکب من الخطاء والنسیان صاحبان خزینۃ الامثال و امثال عجم بدون التعریف و اظہار محل ذکر این می کنند۔ (اردو) دکن مین کہتے ہین کہ بھول چوک انسان ہی کیلئے ہے۔ انسان کی فطرت مین بھول چوک ہی بھول چوک نہو تو انسان کیسا۔ بھول چوک انسان کا خمیر ہے۔

آدمی را آدمیت لازم است (مثل) صاحبان خزینۃ الامثال و امثال عجم این نوشتہ اند و از محل و معنی کنارہ کردہ اند۔ **مولف** گوید کہ این مثل مرادف و مماثل (عود را گر بو نباشد ہیزم است) باشد مقصود اینست کہ صفات حسنہ لوازمہ انسانی است اگر صفات حسنہ نباشد انسان بدتر از حیوان است (اردو) امیر فرماتے ہین کہ یہ مصرع شیخ سعدی علیہ الرحمہ کا ہے۔ کثرت استعمال سے اردو مین بھی مثل ہو گیا ہے۔ یعنی آدمی کو انسانیت ضرور ہے۔ **مولف** کہتا ہے کہ آدمی کو آدمیت چاہیے دکن مین مستعمل ہے

آدمی زاد | **آدمی زادہ** (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم انسان۔ مرادف آدم زاد۔ (اردو) امیر نے آدم زاد کے ساتہ آدمی زاد بھی لکھا ہے (رند ؎) آدمی زاد تو کیا چیز ہے اے غیرت حور ؛ دل لگائین تر سے ہوتے نہ پری زاد سے ہم ؛ اسی کے ضمن مین آپ نے آدمی زادہ کا بھی ذکر کیا ہے۔ فرماتے ہین کہ شعرا نے کہا ہے مگر بول چال مین نہین ہے۔ (ناسخ ؎) جیتے جی کیون نہوئی دید میسر مجہ کو ؛ آدمی زادہ وہ محبوب ہے کچہ حور نہین ؛ (قلق ؎) جب سے لائی ہے آدمی زادہ ؛ ایسی کچہ ہو گئی ہے دلدادہ ؛۔

آدمی کہ شکم دیگران نکند حیوانی باشد سگ شکم

(مثل) این مثلے است کہ ازان مذمت تن پروری وتن آسانی پیدا میشود۔ صاحبان خزینۃ الامثال وامثال فارسی ذکراین می کنند۔ (اُردو) پیٹ کا کُتا۔ بقول صاحب آصفیہ عبدالبطن۔ شکم بندہ۔ **مولف** کہتا ہے کہ یہ وہی شخص ہے جو سوا اپنے پیٹ بھرنے کے دوسرے کی فکر نہین رکھتا۔

آدمی گری

(اصطلاح) بفتح کاف فارسی بقول بہار ہمان آدم گری کہ گذشت۔ یعنی بقول لش ایجاد کردن آدم نیز فرماید کہ نہما فرقے است باریک۔ **مولف** گوید کہ این فرق باریک کہ ہدیۂ ناظرین نشد جز این نباشد کہ معنی سندش را بہار حل نفرمودہ ہو ہذا (فوقی یزدی ؎) کفتی زرہ لطف کہ فوقی سگ ماست ٭ شرمندۂ آدمی گری ہاے توام ٭ سند بہار خود متقاضی آنست کہ آدمی گری را مرادف آدم گری کبیریم کہ بمعنی آدمیّت و اخلاق ومروّت است کہ گذشت۔ (اُردو) جس طرح اُردو مین آدم گری بمعنی اخلاق ومروت مستعمل ہے۔ اُسی طرح آدمی گری بھی۔ دیکھو امیر اللغات۔ (میر ؎) شب رفتہ مین اُسکے درپر گیا ٭ سگ یار آدم گری کر گیا ٭ (واسوخت ؎) شب سُنکے شور میرا کہہ کی نہ بد دماغی ٭ اُسکی گلی کے سگ نے کیا آدمی گری کی ٭۔

آدمین

بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات منسوب بآدم علیہ السّلام چہ در فارسی یا و نون براے نسبت می آید۔ **مولف** گوید کہ مرادف آدمی باشد کہ گذشت (اُردو) دیکھو آدمی۔

آدہ

بروزن مادہ بقول صاحب برہان چوب بلندیست کہ برزمین فرو برند وچوب دیگر بعرض و بر بالاے آن۔ دو چوب بندند تا کبوتران وجانوران دیگر برآن نشانند وصاح

ناصری گوید کہ دو چوب بلند است کہ در زمین فرو برند و چوب دیگر بعرض بر بالاے آن دو چوب بندند (سنجری ؎) فلک چو برج کبوتر کبوتر انش نجوم ٭ میان برج۔ خط استوا ست چون آدہ ٭ صاحبان سروری ورشیدی وجہانگیری و موید و سراج ہم ذکر این کنند۔ **مولف** گوید کہ طرز بیان برہان بہتر از ناصری نیست غلطی کتابت سبب آن باشد (اردو) صاحب جامع اللغات فرماتے ہین کہ وہ لمبی لکڑی جو زمین مین گاڑ کر اسپر چھتری باندھتے ہین تاکہ اسپر کبوتر بیٹھین۔ **مولف** کہتا ہے کہ اسکی تخصیص کبوترون کے لئے نہ ہونا چاہیئے۔ فارسیون نے اسکو کبوترون یا اور پرندون کے لئے کہا ہے پس آدہ کا صحیح ترجمہ اڈہ ہے۔ بقول امیر (مذکر) لکڑی کی وہ بیٹھک جو پالو چڑیون کے بیٹھنے کے لئے بنائی جاتی ہے۔ (مسرور ؎) جب رقم وصفِ گُلِ رخسار زیبا ہوگیا ٭ خامہ میرا بلبلِ معنی کا اڈّا ہوگیا ٭ مین کہتا ہون کہ اگرچہ ولایتی بعض جانور خصوصًا کاکا توآ۔ کے لئے جو اڈہ بنایا جاتا ہے وہ بہ نسبت بلبل کے اڈّہ سے بلند ہوتا ہے لیکن محاورہ اُردو مین جسکو اڈّہ کہتے ہین وہ بلند لکڑی پر نہین ہوتا۔ اور کبوترون کی چھتری کو اڈّہ نہین کہتے۔ معلوم ایسا ہوتا ہے کہ اگرچہ اڈّہ زبان اُردو مین اسی لفظ (آدہ) سے لیا گیا ہے لیکن چڑیون کے لئے وہ مخصوص ہے کبوترون کے لئے دوسرا نام ہوا۔ (لفظ چھتری پر صاحب آصفیہ فرماتے ہین کہ یہ کبوترون کے بیٹھنے کا ایک ٹھٹر ہے جو بلّی پر باندہ کر گاڑ دیتے ہین) اگرچہ چھتری اور اڈّہ کا مقصد ایک سے ہے لیکن ہند کے رسم ورواج کی وجہ سے ہر ایک کا نام جدا ہوا۔

آدھیجارہ بقول صاحب موید الفضلا خار واژگونہ کہ بہندی چرچرہ گویند کذا فی بعض

لغات الطب - اگرچہ مولف فاضل این لفظ را بذیل الفاظ فارسی نوشتہ است لیکن صاحبان
لغات فارسی ازین ساکت - صاحب محیط اعظم بر لفظ چرچٹہ می فرماید کہ اسم ہندیست کہ این را
در ہندی چرچرہ و آدہاجہاڑا نیز گویند پس معلوم میشود کہ فارسیان ہمین آدہاجہاڑا را آدمیجارہ
کردند و بدینوجہ کہ در اصل لفظ ہندی الف در آخر است رائے مہملہ را مفتوح باید خواند و این نہالے
است - (اردو) چرچٹہ - بقول صاحب آصفیہ ایک خاردار پودہ کا نام جسکی بالین اکثر چمٹ
جاتی ہین - اسکا نمک ریشہ دار چیزون کو گلا دیتا ہے - اور بچھو کے کاٹے کو بہت فائدہ بخشتا
ہے - اسکی جڑ درد زہ کے وقت کمر مین باندہنے سے بچہ آسانی کے ساتہ ہوجاتا ہے - اس کے
چاول بہوک کو بند کردیتے ہین یہان تک کہ بیس بیس روز تک آدمی بن خوراک رہ سکتا ہے -

آدِیش بقول صاحب برہان بکسر ثالث وسکون تحتانی وشین نقطہ دار آتش را گویند
بباید دانست کہ چون اکثر حروف فارسی بیکدیگر تبدیل میابند - بنابران تائے آتش را بدال
ابجد بدل کردہ آدش گفتہ اند وآنکہ بفتح تائے قرشت اشتہار دارد غلط مشہور است - چہ این
لغت در ہمہ فرہنگہا بکسر تائے قرشت آمدہ است و با دانش قافیہ شدہ است وچون بکسر تا
موضوع است بنابرین بعد از دال یائے حطی در آوردہ اند تا دلالت بر کسرہ ماقبل کند و
آدیش خواندہ شود و بعضے بکسر ذال نقطہ دار آوردہ اند واین نیز غلط است چہ اگر دال اصلی
می بود بنابر قاعدہ کلیہ ایشان کہ ہر دال کہ ماقبل آن الف یا واو ساکن باشد ذال معجم
است درست بود وچون این دال اصلی نیست بلکہ بدل از تائے قرشت است پس ذال
نقطہ دار نباشد - صاحب ناصری باتفاق برہان میفرماید کہ تبدیل تا و دال در لغت عجم جائز است

و آتش بفتح تا چنانکہ مشہور است غلط۔ (انوری ۵) گر کند چوب آستان تو حکم ؛ شحنہ
چو بہا شود آدیش ؛ نیز می فرماید کہ صاحب فرہنگ مہا مانی آدیش را بمعنی چوب آستانہ
دانستہ و خطا ست۔ صاحب رشیدی گوید کہ انچہ صاحب فرہنگ ہا این لغت را بذال منقوطہ
تصحیح نمودہ اند وجہ آن آنست کہ در زمان قدیم زیر دال۔ نقطہ می نہادند متاخرین آن را
خیال ذال منقوطہ کردہ اند۔ نیز فرماید کہ سامانی آذیش بکسر ذال معجمہ بمعنی چوب آستانہ گفتہ
وہمین شعر انوری را کہ بالا مذکور شد شاہد آوردہ ولیکن شعر بران تقدیر معنی محصل ندارد۔ صاحب
جہانگیری ہم با تحقیق بالا اتفاق دارد وصاحبان سراج و انند ہم ذکر این می کنند۔ غالب
دہلوی در قاطع برہان ورائے آنہمہ اختلافاتے کہ **مولف** را با آن اتفاق نیست میفرماید
کہ (۲) آدیش در زبان پہلوی قدیم لفظیست بمعنی تعظیم و تکریم۔ (**اُردو**) (۱) دیکھو لفظ
آتش (۲) تعظیم و تکریم۔ مونث۔ اُردو مین مستعمل ہے۔

(۱) آدیند	بسکون ثالث و فتح تحتانی و سکون نون و فتح دال مہملہ صاحب
(۲) آدینده	جہانگیری مقابل ہر دو می نویسد کہ قوس قزح باشد (استاد رودکی

۵) علم ابر و تندر بود کوس او ؛ کمان آدینده شود ژالہ تیر ؛ صاحب جہانگیری گوید
کہ این بہمین معنی مرادف آژفنداک است وصاحب رشیدی باتفاق معنی نسبت شاہد
می فرماید کہ درین مثال تامل است چنانکہ در لغت آژفنداک بیاید و بر لغت آژفنداک
حرفے از وجہ تامل بیان نشد صاحبان ناصری و موید و برہان ہم ذکر این میکنند (اُردو)
قوس قزح (مونث) بقول صاحب آصفیہ وہ کمان جو ابر مین رنگ برنگ کے رنگون سے

بنی ہوی دکھائی دیتی ہے آفتاب کی رنگ برنگ کی شعاعون کے بخاراتِ آبی مین رکنے سے جو قوسی صورت پیدا ہوتی ہے اُسے قوس قزح کہتے ہین۔ اسی کا نام کمان شیطان کمان رستم۔ دَہنک ۔

آدِینہ بروزن پارینہ بقول صاحب جہانگیری روز جمعہ باشد۔ صاحب انندمی فرماید کہ در فارسی و ترکی نام روز جمعہ است و سروری کہ شرح گلستان بعربی نمودہ است۔ آذینہ بذال معجمہ تحقیق کردہ چہ آذین بمعنی زینت و آرایش است و ہا برائے نسبت جمعہ کہ روز آرایش مسلمانان است (ہکذا فی الغیاث) صاحب مؤید گوید کہ آدینہ معروف و بفارسی روز جمعہ۔ (کمال اسمعیل ؎) چو کودکان ہمہ آدینہ خواہد از یزدان ؛ زشوق نام تو منبر ہمیشہ در محراب ؛۔ (اُردو) بقول امیر روز جمعہ کے لئے اُردو مین آدینہ کہا جاتا ہے (ناسخ ؎) کرتے ہین ہر روز جمعہ وحشی کو لڑکے سنگسار ؛ کونسا دن ہے جو آدینہ دبستان مین نہین ؛ (مومن ؎) بناؤن مین بازیچہ اس حال کو ؛ ہو شنبہ بھی آدینہ اطفال کو ؛ ۔

آدینہ بازار (اصطلاح) بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات بازارے کہ روز آدینہ شود (صائب ؎) ندانم سنگ از دست کدامین طفل بستانم ؛ کہ دارد درجہان آدینہ بازارے کہ من دارم ؛ (اُردو) وہ بازار جو جمعہ کے دن کھلتا ہو۔ دکن مین ایسے بازار کو جو مخصوص دنون مین قائم ہوتا ہے ہاٹ اور ہاٹ بھرنا کہتے ہین صاحب آصفیہ نے ہاٹ کو سودا بیچنے کی جگہ کہا ہے۔ اُردو مین ہاٹ کھولنا اور ہاٹ کرنا کہتے ہین ۔

الف ممدودہ با ذال معجمہ

آذار بقول صاحب برہان با ذال نقطه دار بر وزن بازار نام ماه اوّل بہار است از سال رومیان و بودن آفتاب در برج حوت۔ صاحبان سروری و موید ہم ذکر این می کنند۔ صاحب غیاث گوید که نام ماه رومی است که مطابق آن بہندی چیت است از منتخب و کشف و برہان و سروری و مدار عجب است که در مطابقت ہندی اختلاف یافته میشود۔ چنانکه صاحب جامع اللغات گوید که در ترجمه اُردو بیاید۔ صاحب قلزم می فرماید که بعضے برانند که آذار۔ نیمه بودن آفتاب در برج حوت و نیمه در برج حمل است و بقول بعضے بودن آفتاب در برج حوت که بہندش چیت نامند و این ماه اوّل بہار است از سال رومیان و بقول صاحب انند ماه ششم است از سال رومی۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات۔ موسم بہار کے پہلے مہینے کا نام ہے رومیون کے سال سے جس مہینے مین آفتاب برج حوت مین ہوتا ہے۔ ہند مین اسکو پھاگن کہتے ہین۔

آذارافیون (اصطلاح) بقول صاحب برہان بفتح ہمزه و ضمّ تحتانی و سکون فا و نون نوعے از زبد البحر است و آنرا کف دریا نیز گویند۔ صاحب انند نیز ذکر این کرده است بحوالۂ ہفت قلزم۔ (اُردو) سمندر جھاگ۔ سمندپھین (مذکر) بقول آصفیه وه کف جو دریاے اعظم کے کنارون پر جم کر خشک ہو جاتے ہین۔ کف دریا تیسرے درجه مین گرم و خشک ہی دواؤن مین کام آتا ہے

آذارطوس (اصطلاح) بقول صاحب برہان بضم طاے حطی و سکون واو و سین بے نقطه نام حکیمیست که مادر عذرا را باو بزنی داده بودند صاحب انند ہم ذکر این کرده است (عنصری ؎) پدر داده بودش که کودکی ؛ با آذارطوس آن حکیم ذکی ؛ (اُردو) ایک حکیم کا نام جسکی عورت عذرا کی مان تھی۔

آذر بقول صاحب برہان۔ اگرچہ این لغت بطریق مفرد و مرکب بنا بر مشہور بفتح ذال نقطہ دار است لیکن صاحب فرہنگ جہانگیری بضم ذال نقطہ دار تصحیح کردہ و شرحے بسیار طولانی بران نوشتہ است مجملاً (۱) بمعنی آتش است کہ بعربی نار خوانند و (۲) نام فرشتۂ نیز ہست کہ موکل آفتاب است و امور و مصالحے کہ در روزانۂ ماہ واقع شود با و تعلق دارد و (۳) نام ماہ نہم بود از سالہاے شمسی و آن مدت بودن آفتاب است در برج قوس (**مولف** گوید کہ ماہ اوّل از سال فصلی کہ در دکن رائج است، وبست و نہ یوم دارد) و (۴) نام روز نہم باشد از ہر ماہ شمسی و بموجب رسمے کہ میان فارسیان مقرر است کہ چون نام روز با نام ماہ موافق آید آن روز عید گیرند وجشن سازند، درین روز ازین ماہ عید کنند و آتش خانہا را بروبند و مزین گردانند و درین روز نیک است ناخن چیدن و موستردن و بہ آتش خانہ رفتن و (۵) کنایہ از عشق ہم است۔ صاحب جہانگیری فرماید کہ آذر میان عوام بفتح ذال منقوطہ اشتہار دارد و آنچہ ارباب رصد و تنجیم مرقوم کلک تحقیق گردانیدہ اند بضم ذال منقوطہ است۔ چنانچہ در مجالس العشاق از احوال شیخ آذری نوشتہ کہ شیخ آذری بزرگ بود و اشعار خوب دارد و باتفاق شیخ صدر الدین رواس در مشہد مقدسۂ رضویہ علی ساکنہا الصلوٰۃ والتحیہ بدیدن مرزا الغ بیگ رفتہ۔ و مرزا اوّل از شیخ صدر الدین پرسید کہ شما رواس بسین یا رواث بثا باشید شیخ عرض نمودہ کہ ما رواس بصاد ایم میرزا گفتہ کہ شما آنہم نبودہ اید چہ رواص بصاد در کلام عرب نیامدہ بعد ازان از شیخ آذری سوال کرد کہ آذری چہ نوع تخلص است شیخ در جواب گفت کہ بندہ در آذر ماہ متولد شدہ آذری بجہت آن تخلص کردہ ام مرزا فرمود شما شاعر بیش

بنوده اید چه آذر بضم ذال است و بفتح نیامده ـ آذری در بدیهه گفته که ذال آذر باه سالها در مقام
ذل وخواری گذرانیده چنانچه پشتش دوتا گردیده و نزدیک بدان شده که لیت وکسرش واقع
شود وبمقام شعور و ادراک رسیده قائم گشته و پشت راست کرده ـ مرزا از بدیهها وخوش آمده
و با لیتان صحبت داشته ـ وفقیر حقیر که راقم این حروفم بیرے از پارسیان راکه در دین زردشت
بود دیدم که جزوسے چند از کتاب ژند و وستا داشت چون مرا رغبت وشفقت تمام بجمیع لغات
فرس بود و در فرس از ژند و وستا تقریر کتابے معتبر نیست بجهت تحقیق لغات با او صحبت میداشتم
والثرلغات که درخاتمۂ این کتاب از ژند و پاژند و وستا نقل شده از تقریر آن زردشت است
واو هرگاه قرات ژندمی نمود و باین لغت که میرسید آذر بضم دال غیر منقوطه میخواند ومی گفت
که درکتاب ژند و پاژند و وستا این لغت بذال منقوطه نیامده وهر لغتے که دران لفظ آذر بود چون
آذرآباد وآذرآبادگان وآذرافروز وآذربرزین وآذرخش وآذرگون وامثالها همه را بضم
دال مهمله می خوانند پس معلوم که این لغت بضم دال یا ذال منقوطه آمده و یا میتواند بود که هردو
صحیح باشد و بفتح ذال منقوطه خود بهیچ وجه درست نیست لیکن اکثر شعرا مثل حکیم انوری وحکیم خاقانی
وکمال اسمعیل وغیرهم آذر بفتح ذال منقوطه را قافیه ساخته اند بهرحال این لغت چار معنی دارد
(همان که بقول برهان گذشت ـ مولف) صاحب ناصری هم ذکر این می کند وصاحب رشیدی
برضمّہ ذال منقوطه اصرار دارد و فتح را غلط شمارد ـ صاحب سروری اگرچه صراحت اعراب نکرده
ولیکن طرز بیانش فتح ذال را ظاهر کند وبذیل معنی سوم گوید که بضم ذال نیز بنظر رسیده وتحقیق
صاحب جهانگیری راهم ذکر کند که بضم است ـ بهار گوید که آذر بفتح ذال ـ آتش و بالفظ برکردن

بمعنی روشن کردن مستعمل و بقول صاحب مؤید الفضلا بحوالۂ شرف نامہ (۶) آتشکدہ۔ (۷) نام عم ابراہیم علیہ السلام۔ (۸) گشز طبع۔ **مولف** گوید کہ معنی ہشتم قابل غور است۔ وجزین نباشد کہ مقصود از شگفتگی طبع باشد گشز طبع چہ چیز است متحقق نشد اگر گشز را بہ شین مثلثہ کشز خواندہ شود۔ آن نرم خندیدن وتبسم کردن مرد و دندان آشکار کردن است وبس۔ (الوری ۵۱) ساغرش پر بادۂ رنگین چنان آید بچشم ؛ کز میان آب روشن بر فروزی آذرے ؛ (مسعود سعد سلمان ۵۳) اے ماہ رسید ماہ آذر ؛ برخیز و بدہ مے چو آذر ؛ (ولہ ۵۴) اے خردمند سرو تابان ماہ ؛ روز آذر مے چو آذر خواہ ؛ (**اردو**) (۱) آگ۔ آتش (مونث) بقول امیر اُردو مین آذر بھی مستعمل ہے بمعنی آتش (غالب ۵) ہے ننگ سینہ دل اگر آتش کدہ نہو ؛ ہے عار دل نفس اگر آذر فشان نہین ؛ (۲) ایک فرشتہ کا نام جو آفتاب کا موکل ہے۔ (۳) سال شمسی سے نوین مہینہ کا نام۔ (۴) ہر ماہ شمسی سے نوین دن کا نام۔ (۵) عشق (مذکر) (۶) آتشکدہ مذکر (۷) ابراہیم علیہ السلام کے چچا کا نام۔ (۸) طبیعت کی شگفتگی۔ (مونث)۔

آذر آباد (اصطلاح) بقول صاحب برہان آتشکدۂ تبریز است و معنی ترکیبی آن معمورۂ آتش باشد چہ آذر۔ آتش است وآباد معمورہ را گویند و (۲) نام معمورۂ شہر تبریز است وبقول صاحب بحر عجم این را آذر بایگان نیز گویند۔ صاحب جہانگیری ہم ذکر این می کند۔ (**اردو**) آتشکدۂ تبریز (۲) شہر تبریز (مذکر)۔

آذر آبادگان (اصطلاح) بقول صاحب برہان با کاف فارسی بالف کشیدہ و بہ نون زدہ (۱) نام شہر تبریز و (۲) نام آتشکدۂ تبریز است۔ گویند چون در تبریز آتشکدہ بسیار بودہ است بنابران بدین نام موسوم شدہ است۔ صاحبان

بحر وناصری وجہانگیری ورشیدی ذکر این کردہ اند صاحب سروری فرماید کہ آذر آتش باشد و بادگان وبایگان خازن وحافظ پس معنی آن بیت النار باشد چون در آذربایجان آتش کدہ بسیار بودہ آنرا نیز آذربادگان گویند۔ (نظامی ؎) وزانجا بتدبیر آزادگان ؛ بیامد سوے آذربادگان ؛ صاحب جہانگیری راست کہ آذرآباد وآذرآبادگان وآذربادگان وآذربایگان۔ این ہر چہار لغت مترادف اند (فردوسی ؎) بیک ماہ در آذرآبادگان ؛ ببودند شاہان آزادگان ؛۔

آذرآبادگون

(اصطلاح) بقول صاحب برہان بسکون واو ونون (۱) آتشگاہ (۲) گلخن حمام وبہ قولش گلخن آتشگاہ حمام است۔ (۳) کورہ آہنگری وامثال آن را گویند۔ اصحاب بحر ومؤید ذکر این می کنند (اردو) (۱) آتشکدہ (مذکر) دیکھو آتشکدہ وآتشگاہ (۲) حمام کا چولھا۔ مذکر۔ (۳) بقول صاحب (مع) لہارون کی بھٹی اور تنور۔

آذرِ آبتین

(اصطلاح) باضافت راابع۔ صاحب رشیدی بضمن لفظ آذر گوید کہ فارسیان راہفت آتشکدہ بود کہ ہر کدام بیکے از کواکب سبعہ منسوب میداشتند وبخورے کہ متعلق بدان کواکب بود دران می سوختند۔ (۱) آذرمہر۔ (۲) آذر نوش کہ نوش آذر نیز گویند (۳) آذر بہرام (۴) آذرآبتین (۵) آذر خرزین کہ آذر خورداد وآذر خراد نیز گویند (۶) آذر زردہشت (۷) آذر برزین۔ پس ازین ہفت آذر این چارمی آذر است مؤلف گوید کہ آبتین پدر فریدون است کہ گذشت ومعلوم میشود کہ این آتشکدہ بنام او موسوم۔ شارح رشیدی گوید کہ آذرآبتین در جہانگیری وبرہان قاطع وبرہان جامع (آذرآیین بدو تحتانی ونون) است وصاحب سراج گوید کہ درینصورت انچہ

نوشتہ کہ منسوب بہ آبتین پدر فریدون است تصحیف باشد بای حال در بعض اسمار این ہفت آتشکدہ اختلاف صاحبان لغت کہ پیدا است تفصیلش بجاے خود بیاید۔ (اُردو) وہ آتشکدہ جو فریدون کے باپ (آبتین) کے نام سے منسوب تھا۔ جسکا درجہ چوتہا ہے۔

آذرِ آخرین (اصطلاح) باضافت رابع بقول صاحب شمس اللغات کہ بذیل آذرخورداد ذکر کند مرادف آذرخورداد است۔ مخفی مباد کہ ہفت آتشکدہ را ذکرے کہ در (آذر آبتین) بقول صاحب رشیدی گذشتہ است در سلسلہ آن آذرخورداد بضمن آذرخرزین بر نمبر (۵) است و سلسلہ کہ صاحب جہانگیری بذیل لفظ (آذر) بیان فرمودہ است حسب ذیل است۔ (۱) آذرمہر۔ (۲) آذرنوش۔ (۳) آذربہرام (۴) آذرآیین۔ (۵) آذرخرزین۔ (۶) آذر برزین (۷) آذرزردشت واو بر (آذرخورداد) گوید کہ آتشکدۂ پنجم باشد و آذرآخرین نیز نامند پس متحقق شد کہ آذرخورداد باختلاف نام دیگرش آتشکدۂ پنجم است و وجہے نیست کہ این را (آذرآخرین) گفتہ شود زیراکہ (آذر آخرین) بحسب سلسلۂ بیان رشیدی (آذربرزین) باشد و بر وفق بیان جہانگیری (آذرزردشت) اما ہیچیک از صاحبان لغت آذربرزین و آذر زردشت را مرادف (آذرآخرین) نہ نوشت و بجز شمس اللغات ذکر این در لغات دیگر ہم یافتہ نشد۔ بخیال **مولف** میرسد کہ ہمان آذرخزین یا خرزین باشد کہ از غلطی کتابت شمس اللغات (آذرآخرین) شد واللہ اعلم۔ (اُردو) ایک آتشکدہ کا نام جسکو فارسیون نے آذرخورداد بھی کہا ہے۔ پانچوان آتشکدہ۔

آذرِ آفزا (اصطلاح) باضافت رابع والف ثانی ہم ممدودہ۔ بقول صاحب جہانگیری کہ بضمن آذرافروزمی نولیسد مرادف آذرافروز

و آذر افزاست که می آید۔

آذر آیین (اصطلاح) صاحب برہان گوید که بکسر یاے حطی وسکون تحتانی و نون۔ نام آتشکدۂ چہارم است گویند که عجمیان را ہفت آتشکده بود بعدد ہفت کوکب (۱) آذر مہر۔ (۲) آذر بہرام۔ (۳) آذر نوش۔ (۴) آذر آیین۔ (۵) آذر خزین۔ (۶) آذر برزین (۷) آذر زردشت۔ مولف این ہفت آتشکده رابحوالۂ بیان صاحبان لغت ہر سہ مقام ذکر کرده است یعنی بر لفظ (آذر آبتین) سلسلۂ بیان شده است که صاحب رشیدیش ذکر کرد و بر لفظ (آذر آخرین) سلسلۂ بیان صاحب جہانگیری رقم پذیرفتہ وحالا درین مقام سلسلۂ بیان فرموده صاحب برہان مذکور شد وظاہر است که نه صرف در مراتب اختلاف است بلکه در الفاظ ہم۔ که از تحقیق آن بر مقام ہر یکے بحثے میشود۔ پس آذر آیین را صاحب جہانگیری ہم آتشکدۂ چہارم گوید که بذیل لفظ (آذر) نوشته است۔ وصاحب ناصری باتفاق ہر دو می فرماید که بعضے ہمین را آذر آبتین نوشته اند وصاحبان بحر و موید و شمس متفق از برہان۔ حاصل اینست که این و آذر آبتین یکے است و در رتبۂ چارمی ہمه را اتفاق است۔ (اردو) دیکھو آذر آبتین۔

(۲۰۵)

آذر افروختن (استعمال) مرادف معنی حقیقی آتش افروختن است که بجاے خود بر نمبر (۱) گذشت۔ اگرچه این را مرادف دیگر معانی آتش افروختن توان گرفت ولیکن سند استعمال بنظر **مولف** نیامد۔ (خاقانی ۵) منم آن مرغ کا ذر افروزد ؛ خویشتن را در آذر اندازد ؛ (اردو) دیکھو آتش افروختن۔

آذر افروز (اصطلاح) بقول صاحب برہان مرادف معنی اول وچہارم آتش افروز است که گذشت یعنی ظرف خاص ونام مرغے وبقول صاحب بحر عجم مرادف ہر چہار معنی۔ آتش افروز۔

صاحب جهانگیری گوید که مرادف معنی اوّل و
سوم و چهارم - آتش افروز است و او بر لفظ
آتش افروز هم همین سه معنی را بیان کرده بود-
صاحب ناصری بر لفظ (آذر فروز) ذکر این هم
کرده و معنًا با برهان متفق و از کلام خاقانی سند
گیرد (س) منم آن مرغ کا ذرافروزد ٭ خویشتن
را در آذر اندازد ٭ صاحب رشیدی هم زبان
برهان و صاحب شمس متفق با جهانگیری - **مولّف**
گوید که سند ناصری (مرغ آذر افروز) راست نه
(آذرافروز) را که کنایه از مرغ مذکور باشد و **مولّف**
همین سند را بر مصدر (آذر افروختن) نشان داده
است - و بلحاظ مصدر مذکور آذرافروز هم صیغه امر
است و هم اسم فاعل آن - (**اُردو**) دیکهو آتش
افروز اور آتش افروختن -

آذر افزا (اصطلاح) بقول صاحب برهان
با زای نقطه دار با لف کشیده یعنی آذرافروز است
که آتش افروز باشد و آن از مخترعات جالینوس است

مولّف گوید که طرز بیان صاحب برهان از برای
این لفظ - انحصار معنی اوّل آتش افروز می کند-
و صاحب بحر عجم این را مرادف (آذرافروز) می
فرماید که بقولش مرادف هر چهار معنی آتش افروز
باشد - صاحب رشیدی آذرافزا و آذرفزا را
بمعنی اوّل و چهارم مرادف آتش افروز گیرد
صاحبان جهانگیری و شمس این را مرادف
آذرافروز دانند - **مولّف** گوید که هندیان
فرهنگ نگار کارے کرده اند که بدون سند استعمال
اهل زبان منزلتے پیدا نمی کند - مولّف را درین
خصوص با صاحب برهان اتفاق است و بس -

آذر باد (اصطلاح) بقول صاحب برهان
با بای ابجد با لف کشیده و بدال زده نام یکے
از موبدان و دانشمندان بوده است - صاحب
رشیدی این را مرادف آذرآبادگان و آذر
بادگان و آذر بایگان نویسد و صاحبان انند و
بحر عجم را با صاحب برهان اتفاق است (**اُردو**)

ایک دانشمند کا نام ہے۔

(الف) **آذربادگان** (اصطلاح) (الف)
(ب) **آذربایجان** بقول صاحب برہان
(ج) **آذربایگان** با کاف فارسی بالف

کشیدہ و بنون زدہ۔ (۱) نام آتشکدہ بود کہ بہ تبریز بنا کردہ بودند و معنی ترکیبی آن نگاہ دارندہ و محافظ و خازن آتش بود چہ آذر بمعنی آتش و بادگان بمعنی نگہ دارندہ و خزانہ دار و حفظ کنندہ باشد و معنی مجازی آن آتشخانہ است و بعربی بیت النار خوانند۔ و (۲) نام شہر تبریز نیز ہست۔ صاحب رشیدی آذرابادگان و آذراباد و آذربادگان و آذربایگان را مرادف یکدیگر داند۔ و می فرماید کہ ولایت مشہور کہ پاے تخت آن تبریز است و آذربیجان بروزن عندلیبان معرب آن و معنی ترکیبی آن آتش آباد و چون دران آتشکدہا بسیار بود بدین نام موسوم شد۔ و نام آتشکدہ الیست کہ در شہر تبریز بنا کردہ بودند بنابرین شہر تبریز را نیز گویند و در خاتمہ کتاب از جامع رشیدی نقل کردہ کہ چون اغور از حدود شروان حرکت کرد و بہ آران و موغان در آمد فصل تابستان بود و ہوا در غایت گرمی۔ بودن آنجا متعذر بودہ بکوہہاے ییلاق انجا رفتند بعزیمت آنکہ چون زمستان آید بازگردند و آن ولایت بگیرند و در مدت ییلاق تمام ولایت آذربایجان گرفتند و اسپان در مرغزار آدجان لبستند۔ اغور فرمود کہ ہمہ جمع شوند و ہریک دامنے خاک بیارد و آنجا پشتہ سازند و خود یک دامن خاک بیاورد و بریخت و چون خود خاک آورد از لشکریان کہ ہریک دامنے خاک بیاورد و بریخت پشتہ بزرگ شد نام آن آذربایگان کرد چہ آذر بترکی بلند و بایگان جاے تونگران و محتشمان۔ صاحب برہان بر لفظ (ج) ہمین تفصیل را بیان میکند و (الف و ج) را مرادف یکدیگر داند و ذکر (ب) نکردہ است۔ صاحب جہانگیری ہم آذراباد۔ و

آذر آبادگان و آذر بادگان و آذر بایگان را مترادف می گوید۔ (اثیرالدین اخسیکتی ؎) ارمغان فتح آذر بایگان شعر من است ۞ گرچہ شعری راجای ارمغان نتوان گرفت ۞ (اُردو) (۱) ایک آتشکدہ کا نام جو تبریز مین بنایا گیا تھا۔ (۲) شہر تبریز کا بھی یہی نام ہے۔

آذر باس (اصطلاح) بقول صاحب محیط اعظم لفظ عبرانی است نام دوائے۔ شیخ گفتہ کہ این صمغ سداب بری است و گویند جبلی و گویند غیر آنست۔ صاحب محیط ہمین لفظ را بذیل تافسیا ہم ذکر کردہ گوید کہ بیر بری است (الخ) اطبار فارس استعمال این لفظ می کنند یعنی در فارسی گرفتہ شدہ۔ (اُردو) پہاڑی سُداب کا گوند سُداب فارسی زبان کا لفظ ہے دکن مین اسی نام سے بولا جاتا ہے۔

آذرِ برزین (اصطلاح) باضافت راجع بقول صاحب برہان نام آتشکدۂ ششم است۔ کہ در فارس برزین نام شخصے از خلفاے ابراہیم زردشت ساختہ بود و بعضے گویند روزے کیخسرو سوار بود و میرفت ناگاہ صداے رعد بہم رسید چنان مہیب کہ کیخسرو خود را از اسپ انداخت۔ و دران اثنا صاعقہ افتاد و بر زین اسپ او خورد و زین افروختہ گردید دیگر نگذاشتند کہ آن آتش فرونشیند و ہمانجا آتشکدہ ساختند و آذر برزین نام کردند۔ صاحب رشیدی ذکر این بعض لفظ آذر می کند و فرماید کہ برین تقدیر بفتح با بود و مشہور بضم باست (شرف شفروہ گوید ؎) ستمگارا بیا سوز دل من ۞ ببین گر آذر برزین ندیدی ۞ اما از بعضے اشعار ظاہر میشود کہ بحذف لفظ آذر (برزین) نیز آمدہ و شاید بکثرت استعمال جزو اسم انداختہ باشند و در حاشیۂ رشیدی مرقوم است کہ سروری و بہار نیز آذر برزین بضم با گفتہ اند و فتح را بہ حسین وفائی نسبت کردہ با توجیہ ثانی و در برہان جامع بفتح

نوشتہ ظاہرا وجہ ضم آنکہ برزین ماخوذ از بُرز
بالضم بمعنی شکوہ و بلندی و بلند باشد باضافۂ یا
و نون و یحتمل کہ از بَرز بالفتح باشد کہ بمعنی زیبائی
و بلند است پس مفتوح بود بہر تقدیر در مشہور گفتن
ضمّ با ۔ نظر است ۔ کما قال صاحب السراج چہ
برزین را رشیدی خودش و دیگران بفتح با آوردہ
اند و اشعار نیز مثبت فتح اند ۔ یوسفی عروضی گوید
(ص) بگہ رفتن آن ترک من اندر زین شد ؎
دل من زان زین آتشکدۂ برزین شد ؎ **مولّف**
گوید کہ صاحب شرح رشیدی خیال نفرمودہ است
کہ درین شعر بُرزین بضم با خواندن ہم قافیہ
را نقصانی نمی بخشد پس این شعر سند ضمۂ با چگونہ
شد ۔ فتامّل ۔ صاحب جہانگیری ذکر این کردہ
است (مسعود سعد سلمان ص) در دل در دیدۂ
من روز و شب ؎ آذر برزین بود و رود و گنگ ؎
صاحب سروری گوید کہ یکے از ائمہ دین ابراہیم
زردشت بُرزین بضم با نام داشت ۔ و این آتشگاہ

را ساخت ۔ سروری بحوالہ حسین وفائی اشارہ
بہمان واقعۂ صاعقہ ہم می کند کہ گذشت ولیکن
آن را معتبر نہ پندارد ۔ و از کلام فردوسی سند
گیرد کہ موید قول اوّل اوست ۔ (ص) یکے
آذرے ساخت برزین بنام ؎ کہ با فرّہی بود
و با رائے و کام ؎ **مولّف** گوید کہ در وجہ تسمیہ
(آذر برزین) دو قول است کہ مذکور شد و در
حرکت با ہم دو قول است ۔ صاحب برہان کہ
فتح گفتہ در لفظ (برزین) ہم بر فتح قائم است ۔
و گوید کہ نام یکے از ائمہ دین ابراہیم زردشت
است کہ آتشکدہ ساخت و صاحب سروری بر لفظ
(برزین) بہمین معنی ضمۂ با راہیش کند صاحب
ناصری در حرکت اوّل لفظ (برزین) با برہان
اتفاق دارد ۔ و صاحب دری و پہلوی ذکر آذر
برزین کند و از حلیۂ لفظ ساکت ۔ امّا صاحب
برہان جامع کہ ہم صاحب زبان است در فتح
اوّل لفظ برزین ہم صفیر صاحب برہان است ۔

پس فیصلۂ این بر غلبہ شد و فتح برہان قائم ماند۔
بہار بضم با ذکر این کردہ و بنیادش معلوم۔ صاحب
شمس از حلیہ ساکت و لے معنی تازہ را بدون سند
ذکر کردہ است یعنی گوید کہ (۲) نام مردے پہلوان
بمعنی ہمچو آتش برزین یعنی در سواری گرم۔ بالجملہ
ترابین از ہفت آتشکدہ ہا۔ باتفاق برہان و
جہانگیری ششم است و بقول صاحب رشیدی ہفتم۔
(اردو) ایک آتشکدہ کا نام یہ سات آتشکدون
سے چھٹا ہے۔ (۲) ایک پہلوان کا نام جو سواری
مین بہت تیز اور چالاک اور مشاق تہا۔

آذر برفروختن (استعمال) مرادف
آتش برفروختن باشد۔ صاحب ارمغان آصفی
بذیل لفظ آذر و مصدر برافروختن سندے از
کلام انوری آوردہ است۔ (ص) ساغرش
پر بادۂ رنگین چنان آید بچشم ؎ کز میان آب
روشن برفروزی آذرے ؎

آذر برکردن (استعمال) بمعنی آتش
روشن کردن است چنانکہ جمال الدین سلمان
گوید (ص) تا سپند شب بسوزاند بدفع چشم بد ؎
صبحدم زین مجمر فیروزہ بر کرد آذرے ؎ بہار
بذیل لفظ آذر فرماید کہ با لفظ برکردن مستعمل۔
و صاحب ارمغان آصفی ہم ذکر این کردہ است۔
(اردو) آگ روشن کرنا۔ (امیر اللغات)

(۱) آذر بو
(۲) آذربویہ (اصطلاح) بقول صاحب
برہان نمبر (۱) بروزن
نازک خو۔ گل اشنانست و زرد رنگ می باشد
و بوتہ آن پر خار است و بیخ آنرا کلیم شوے
گویند و بعربی فلار خوانند و بعضے گویند کہ آذربو
بیخ خاریست و گل زردے دارد و شیرازیان
چوبک اشنانش گویند۔ صاحب سروری ذکر
این کردہ است و گوید کہ این مرادف آذربویہ
باشد۔ صاحب رشیدی فرماید کہ آذربو و آذر
بویہ را بعربی قلام خوانند و مرادف یکدیگر است
و صاحب جہانگیری را در ترادف باہر دو اتفاق

داوی فرماید کہ بتازیش قلار نامند آما صاحب
برہان بر نمبر (۲) می نویسد کہ بفتح یاے حطی
گل اشنانست وبعضے گویند بیخ زعفرانست و
بعضے دیگر گفتہ اند کہ بیخ خاریست کہ بشیرازیان
چوبک اشنان خوانند وبخور مریم نوعے ازانست
گویند اگر زنے آبستن نہ شود قدرے ازان
بخور برگیرد آبستن گردد صاحب محیط اعظم برلفظ
آذربو ذکر فلار و قلار ہم می کند و بیانش بسیار
مفصّل۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات
ایک پھول ہے جسکو اشنان کہتے ہین اور نام
زعفران کی جڑ کا اور نام ایک خاردار گھاس
کی جڑ کا جو سرخ ہوتی ہے اور اہل فارس اسکو
چوبک اشنان بھی کہتے ہین۔ صاحب محیط اعظم
نے لفظ (ہاتھا جوڑی) پر ذکر کیا ہے کہ یہ لفظ
زبان ہندی کا ہے۔ بخور مریم کا ترجمہ اور صاحب
آصفیہ (ہاتھا جوڑی) کی نسبت فرماتے ہین
کہ ایک مشہور پودے کا نام ہے۔

آذر بہرام (اصطلاح) باضافت رابع۔
بقول صاحب برہان نام آتشکدہ سوم است از
جملۂ ہفت آتشکدۂ فارسیان۔ و مجموع در آذر
آیین گفتہ شد وعجب است کہ خود صاحب برہان
برلفظ آذر آیین این را بمرتبۂ دوم نوشتہ۔
صاحبان جہانگیری و شمس و رشیدی و ناصری و
انند باالاتفاق ذکر این می کنند و بصراحت مینویسند
کہ این آتشکدۂ سوم است۔ مؤلف خیال میکند
کہ از شاہ بہرام یا بہرام فلک منسوبش کردہ اند۔
چنانکہ صاحب رشیدی بذیل آذر آیین اشارہ
بدان کردہ است۔ (اُردو) فارسیون کے سات
آتشکدون سے تیسرے آتشکدہ کا نام ہے۔

آذر پرست (اصطلاح) با بائے فارسی
مفتوح۔ بقول صاحب بحر عجم مرادف آتش پرست
باشد بمعنی اوّل آن۔ صاحب مؤید الفضلا گوید
کہ این مرادف آتش پرست است کذا فی الادات
و آتش پرستان قوم موسی پیغمبر اند علیہ السلام واللہ اعلم

و این مغلطۂ ایشان ازالست کہ موسی علیہ السلام انّی انا اللہ از آتش شنید ایشان پنداشتند کہ ہمین آتش خداست و وجہے معقول نیز یافتند ایشان بزعم خویش وآن آنست کہ از طبائع اربع است واعلے عناصر ہمین آتش است۔ پس آتش خداے باشد و ہرگاہ کہ از موسے علیہ السلام آنچنان شنید۔ ندآن گمان ایشان رالیقین شد۔ یفصل بہ کثیراً ویہدی بہ کثیرا۔ صاحب شمس ہم این رامرادف آتش پرست گوید۔

آذر پژوہ (اصطلاح) بقول صاحب ناصری نام حکیمے فرزانہ بودہ درعہد انوشیروان از شاگردان بے واسطۂ بزرگ جہر کہ بوزرجمہر معرب آنست و او بخواہش انوشیروان بررسالۂ زورۂ ابراہیم زردشت کہ بزبان پہلوی بود شرحے نوشتہ۔ صاحب ناصری گوید کہ آن رسالہ اینک درکتب من حاضر است۔ صاحب انند ہم ذکراین کردہ است (اردو) ایک حکیم کا نام جس نے نوشیروان کی فرمایش سے ابراہیم زردشت کی کتاب پر شرح لکھی تھی۔

آذر پیرا (اصطلاح) بقول صاحب برہان بکسر باے فارسی وسکون تحتانی وراے بے نقطہ بالف کشیدہ (۱) خادم وخدمتگار آتشکدہ راگویند۔ صاحبان انند وبحر ہم ذکراین میکنند بقول صاحب ناصری (۲) محافظ آتشکدہ ہم۔ (اردو) (۱) آتشکدہ کا نوکر۔ خدمتی۔ (۲) آتش کدہ کا محافظ۔

آذر خرّاد (اصطلاح) باضافت رالج۔ بقول صاحب رشیدی کہ بضمن لفظ آذر گوید مرادف ومخفف آذر خرداد است کہ می آید۔

آذر خُرداد (اصطلاح) باضافت رالج بقول صاحب برہان بضم خاے نقطہ دار نام آتشکدۂ شیراز وبعضے آتشکدۂ پنجم می دانند۔ و بواو معدولہ ہم نوشتہ۔ و (۲) نام یکے ازموبدان و دانشمندان ہم ہست کہ این آتشکدہ او ساختہ

بود و (۳) نام ملکے است باعتقاد فارسیان کہ بمحافظت ہمہ آتشکدہ ہا ماموراست۔ صاحب برہان ہمین آتشکدۂ پنجم رابضمن لفظ آذر آیین بنام آذرخزین ذکر کردہ است وصاحب جہانگیری ہم بضمن لفظ (آذر) وصاحب ناصری ہم ذکر این کردہ است۔ و بر دو معنی اوّل الاکثر متفق۔ (فرخی ؎) پدر و مادر سخاوت وجود ٭ ہر دو دانند شاہ را داماد ٭ پیش دو دست او سجود کنند ٭ چون مغان پیش آذر خرداد ٭ صاحبان انند و بحر عجم ہم ذکر این کردہ اند۔ صاحب شمس باتفاق ہر سہ معانی گوید کہ این را آذر آخرین نیز نامند۔ (فرخی ؎) ہمہ بیابان ازان روشنائی آگہ شد ٭ چو جان آذرخورداد و آذر خرداد ٭ مرتبۂ پنجم این بالاتفاق متحقق است۔
(اردو) (۱) زردشتیون کے سات آتشکدون سے پانچوین آتشکدہ کا نام۔ (۲) ایک زاہد اور دانشمند کا نام۔ (۳) ایک فرشتہ کا نام جو فارسیون کے عقیدہ مین آتشکدونکا محافظ ہے

آذرِ خرزین (اصطلاح) باضافت ابع
صاحب رشیدی بذیل لفظ آذر می فرماید کہ ہمان آتش خرداد است کہ گذشت دیگر کسے از اہل لغت ذکر این نہ کردہ است۔ **مولّف** گوید کہ خرزین را اگر از قبیل برزین خیال کنند امر آخر است بخیالم می رسد کہ غلطی کتابت۔ خزین را خرزین کردہ باشد واللہ اعلم۔

آذرِ خُزین (اصطلاح) باضافت ابع۔
بضم خائے شخذ۔ بقول صاحب برہان نام آتشکدۂ پنجم است از جملہ ہفت آتشکدۂ فارسیان و آن مفصّل در تحت لغت (آذر آیین) نوشتہ شدہ و باتفاق اکثر مرادف آذرخرداد کہ گذشت۔ صاحب ناصری فرماید کہ این آتشکدۂ ششم است۔ وصاحب انند با ناصری متفق۔ صاحب جہانگیری ہم آتشکدۂ ششم گوید ولیکن خورداد بذیل لفظ آذر این را بر نمبر (۵) بیان کردہ و بر (آذرخورداد)

نویسد که این آتشکدهٔ پنجم است و آنرا (آذر خزین) نیز نامند مختصر اینست که اکثر اہل لغت بالاتفاق (آذرخورداد) را آتشکدهٔ پنجمین گفته اند و ہمه را باین اتفاق است که (آذرخزین) مرادف (آذرخورداد) است پس رتبهٔ این پنجم است نه ششم -

(۱) **آذرخش** (اصطلاح) اوّل را صاحب

(۲) **آذرخش** برہان فرماید که بضم خاے معجمه وسکون شین قرشت (۱) نام روز نہم است از ماه آذر و فارسیان این روز را مانند نوروز مہرگان مبارک دانند و درین روز جشن کنند و عید سازند و جمیع آتشکده ہارا صفا دہند و زینت کنند و درین روز موے و ناخن گرفتن را نیک میدانند - صاحب ناصری بحوالهٔ شرف نامه آذرخش را آذرخش نویسد و میفرماید که بضم ذال و خا و سکون را و شین است - صاحب انند نقل آن میکند ولیکن حلیهٔ بیان کردهٔ ناصری متقاضی آنست که اوّل صحیح باشد و در آخر بغلطی کتابت راے مہملہ زائد شده باشد باقی حال بقولش (۲) آتش آسمانی نیز که بعربی صاعقه خوانند و بترکی یلدرم گویند - صاحبان رشیدی و جہانگیری با برہان اتفاق دارند صاحب سروری آذرخش را بدو جا ذکر کرده است (الف) بمعنی صاعقه و رعد و برق و سرما گویا مرادف آدرخش بدال مہملہ که گذشت و ہمبرین مقام گوید که در فرہنگ بدال مہملہ آمده (ب) بمعنی روز نہم از ماه آذر و طرز بیانش واضح است غلطی کتابت را دخلے نیست - (اردو) (۱) ماه آذر کا نوان روز جسکو فارسیان مبارک خیال کرتے ہین اور اس دن عید مناتے ہین (۲) بجلی - (مونث)

آذرخورداد (اصطلاح) ہمان آذرخرداد است که گذشت - صاحب جہانگیری ذکر این کرده است -

جام کیخسرو کتابے است در نظم و نثر دادو سلوک و سیر خود را درو بیان کردہ برائے پسر خود کیخسرو نام نگاشتہ۔ (اردو) ایک حکیم فاضل کا نام ہے جو اہل پارس سے تہا۔

آذرگان (اصطلاح) بقول صاحب موید الفضلا نام شہریست۔ (اردو) ایک شہر کا نام۔

آذرگرشسپ (اصطلاح) صاحب رشیدی بضمن آذرگشسپ فرماید مرادف آذرگشسب است گوید کہ آذرگشسب مخفف آذرگرشسب است

(الف) **آذرگشاسپ** (اصطلاح)
(ب) **آذرگشپ** صاحب برہان
(ج) **آذرگشسب** بر (ب) فرماید
(د) **آذرگشیب** کہ بفتح کاف

فارسی و سکون شین نقطہ دار و بائے فارسی نام فرشتہ ایست موکل بر آتش و پیوستہ در آتش میباشد و مخفف (ج) د ج۔ بقولش۔ (۱) نام آتشکدہ گشتاسب کہ در بلخ ساختہ بود و تمام گنج ہائے خود را درانجا گذاشتہ ذوالقرنین اوراخراب کرد و گنج ہا را برداشت و مطلق آتشکدہ رانیز گویند و (۲) بمعنی برق ہم آمدہ و (۳) آتش و (۴) آتش پرست رانیز گفتہ اند۔ و (۵) نام فرشتہ ایست موکل بر آتش و پیوستہ در آتش مقام دارد و معنی ترکیبی آن آتش جہندہ چہ آذر بمعنی آتش است و گشسپ بمعنی جہندہ و خیز کنندہ آمدہ است و ابمعنی مناسبت تمامی برق دارد و صاحب شمس بذیل (ب) ذکر معنی نمبر (۱) و (۴) کند و فرماید کہ (۶) نام واضع رسم آتش پرستی ہم و بحوالہ حل اللغات گوید کہ (الف) و (ج) با معنی (۴) مخصوص و (د) را مرادف (ب) قرار دہد و صاحب رشیدی با (آذرشسپ) ذکر (آذرگشسپ) کردہ ہر دو را مرادف یکدیگر گوید و مخصوص با معانی نمبر ۱ و ۲ و ۵ کردہ

فرماید کہ در فرہنگ بدین سہ معنی (آذرگشپ)
و (آذرشپ) نیز آوردہ و بقول صاحب جہانگیری
(آذرشپ) و (آذرشسپ) و (آذرگشپ)
و (آذرگشسپ) ہر چہار بمعنی (۱) و (۲) و (۵)
باہم مرادف - **مولف** گوید کہ طرز بیان اہل
لغت پریشان است وحقیقت آنست کہ
الف تا (د) بہر پنج معنی مرادف یکدیگر است -
(نظامی ۵۱) زدہ موبدش نعل زرین برآب ؛
شدہ نام آن خانہ آذرگشسپ ؛ (فردوسی
۵۲) سوارے بکردار آذرگشسپ ؛ زکابل
سوئے سام شد بر سہ اسپ ؛ (ولہ ۵) ہمان اسپ
تو شاہ اسپ من است ؛ کلاہ تو آذرگشسپ من
است ؛ (اُردو) (۱) ایک آتشکدہ کا نام
جو گشتاسپ نے بلخ مین بنایا تہا - (۲) بجلی -
(مونث) (۳) آتش - آگ - مونث - (۴) آتش پرست -
(دیکہو آتش پرست) (۵) ایک فرشتہ کا نام جو آگ پر موکل
کہا جاتا ہے - (۶) آتش پرستی کے بانی کا نام -

آذرگون (اصطلاح) بقول صاحب
برہان بضم کاف فارسی وسکون واو ونون
(۱) نوعے از شقائق است کہ کنارہائے آن
سرخ و میانش سیاہ می باشد وبعضے گویند
(۱) گیاہے است سرخ رنگ کہ در میان آب
می روید وبعضے دیگر گفتہ اند (۳) کہ نوعے از
بابونہ است و (۴) گل ہمیشہ بہار را نیز گفتہ
اند ومعنی ترکیبی آن آتش مانند است چہ آذر
بمعنی آتش وگون بمعنی مانند باشد - و (۵)
نام اسپے ہم ہست و (۶) سمندر را ہم گویند -
صاحب شمس صرف معنی اول وچہارم را ذکر کند
وبقول صاحب ناصری مرادف آذریون بمعنی
اول (قطران تبریزی گفتہ ۵۱) زخون وتف
ہمہ روزہ دو دیدہ و دل من ؛ یکے بہ آذر ماند
یکے بہ آذرگون ؛ صاحب سروری بذیل آذریون
ذکر این کردہ و گوید کہ مرادف یکدیگر است -
بمعنی گل زرد رنگ کہ در خراسان ہمیشہ بہارش

خوانند و شیرازیان خیری و گاوچشم - صاحب جہانگیری ہم بمعنی اوّل اکتفا کند و حلیۂ لفظ را با واو مجہول گوید - (حکیم سنائی ؎) کہ پنہان کرد جز ایزد بسنگ خارہ آذر را ٭ کہ رویاند ہمے جز وے زخاک تیرہ آذرگون ٭ (حکیم ازرقی ؎) ببوے خلقش ار خواہی کنی آذر چو آذرگون ٭ ثبات خشمش ار خواہی ز آذرگون کنی آذر ٭ صاحبان رشیدی و پہلوی و سوید و بحر ہم ذکر این می کنند بمعنی اوّل - (اُردو) (۱) لالہ کی ایک قسم - (۲) ایک قسم کی سرخ گہانس جو پانی مین اُگتی ہے - (۳) بقول صاحب محیط اعظم سونہل و سونا موتی - مرہی - صاحب آصفیہ فرماتے ہین کہ بابونہ اسم مذکر ایک قسم کی بوٹی نباتات مین سے ہے جسکے پہولون کا پروردہ روغن اکثر درد وغیرہ کے کام مین آتا ہے (۴) سدابہار بقول صاحب آصفیہ ایک نبات کا نام جو ہمیشہ سرسبز اور تازہ رہتی ہے جسے گل ہمیشہ بہار بھی کہتے ہین - (۵) گھوڑے کی ایک قسم جسکا رنگ سُرخ ہوتا ہے اقسام کمیت سے - (۶) سمندر جو آگ مین پیدا ہوتا ہے -

آذرم | بقول صاحب برہان بفتح رابع و سکون میم زین اسپے را گویند کہ نمد آن دونیم باشد و بمعنی نمدزین ہم آمدہ (مرادف معنی اوّل آذرمہ) کہ گذشت - صاحب سروری ہم ذکر این فرمودہ است - (شمس فخری ؎) زین اسپ کنکچی شہ را ٭ آزمہ و مہر بستہ آذرم ست ٭ (اُردو) خوگیر - نمدزین -

آذرماہ | **آذرمہ** | (اصطلاح) بقول صاحب برہان نام ماہ نہم است از سالہائے شمسی و آن بودن آفتاب بود در برج قوس - **مولف** گوید کہ در حیدرآباد دکن اوّلین ماہ است از آغاز سال فصلی کہ بر بست و نہ یوم ختم شود - صاحبان شمس و ناصری و جہانگیری و موید ذکر این می کنند - (حکیم ازرقی ہروی ؎)

دست آذرمہ از کمان ہوا ٭ تیر بارد چو ناوک
دلدوز ٭ (اردو) سال شمسی کے نوین
مہینہ کا نام۔ دکن مین سال فصلی کا پہلا مہینہ
ہے ۳۰ دن کا۔

آذرمہر (اصطلاح) بفتح میم وسکون مابعد
بقول صاحب رشیدی کہ بضمن لفظ آذر نوشتہ
اوّلین آتشکدہ باشد از ہفت آتشکدۂ فارسیان
صاحب برہان بضمن (آذر آیین) وصاحب
جہانگیری بذیل لفظ آذر ذکر این کردہ است۔
(اردو) فارسیون کے سات آتشکدون مین سے
پہلے آتشکدہ کا نام۔

آذر رنگ بقول صاحب برہان بفتح ثالث
بروزن لالہ رنگ بمعنی روشن ونورانی باشد
وبمعنی رنج ومحنت صعب وغم سخت وہلاکت
نیز گفتہ اند۔ صاحب ناصری گوید کہ در اصل آذر
رنگ بود یعنی برنگ آتش بقانونے کہ در فرس
ستداولست یک را را حذف کردہ اند۔ ناصری از
معنی دوم ساکت۔ صاحب شمس فرماید کہ آذرنگ
بالفتح وبالمد (۱) درخشیت وبضم وکاف فارسی
(۲) دمار وہلاک ورنج ودر شرفنامۂ ابراہیمی
(۳) بمعنی روشن وبروزن بادرنگ بمعنی نمبر (۱)
(۴) نیز بمعنی آتش آمدہ۔ صاحب رشیدی
فرماید کہ بذال موقوف وراے مفتوح روشن و
نورانی وبمعنی آتش ہم ورنج وہلاک نیز۔ صاحب
سروری فتح ذال معجمہ را تسلیم کند وفرماید کہ در فرہنگ
با دال مہملہ نوشتہ بمعنی رنج ومحنت امّا در نسخۂ
میرزا بدال مہملہ بمعنی دمار وہلاک آمدہ وبذال معجمہ
بمعنی روشن ودر کلام اکابر بمعنی آتش ہم یافت
می شود (امیر معزی سہ) مہرگان بر تو مبارکباد
ذرگشت سپہر ٭ جاہ تو بے عیب باد وعمر تو بے
آذرنگ ٭ (شمس فخری سہ) ز ترکیب تیغ شہ
ودست او ٭ فلک کرد دفع غم وآذرنگ ٭ (فردوسی
سہ) فروغے پدید است از ہر دو سنگ ٭ دل
سنگ گشت از فروغ آذرنگ ٭ مخفی مباد کہ در

مصرع ثانی صاحب شمس آذرنگ را بذال معجمہ نوشتہ وصاحب سروری بدال مہملہ۔ (حکیم قطران ۵۳) غایبی از دوستان وحاضری از دشمنان ٭ دشمنان را آذری و دوستان را آذرنگ ٭ (مسعود سعد ۵۴) چو گوگرد زرد محتشم آذرنگ ٭ کہ در خاکم افگند چون باذرنگ ٭ صاحب دری دپہلوی ہم ذکراین کردہ است۔ (اُردو) (۱) ایک درخت کا نام (۲) ہلاکت (مونث) رنج (مذکر) محنت (مونث) (۳) روشن (۴) آتش ۔آگ (مونث)۔

آذرنوش

(اصطلاح) بقول صاحب برہان بضم نون وسکون واو وشین۔ (۱) بمعنی نوش آذر است وآن آتشکدہ دوم باشد از جملۂ آتشکدہ فارسیان۔ صاحب رشیدی وجہانگیری بضمن لفظ آذر وصاحب ناصری ہم ذکراین کردہ است۔ صاحب شمس اللغات باتفاق برہان نیز فرماید کہ (۲) ماہ نہم بود از سال شمسی وآن مدت ماندن نیر اعظم است در برج کمان و (۳) نام روز نہم از ہر ماہ شمسی۔ (اُردو) (۱) فارسیون کے سات آتشکدون سے دوسرے آتشکدہ کا نام۔ (۲) سال شمسی کا نوان مہینہ۔ (۳) ہر ماہ شمسی سے نوین دن کا نام۔

آذرہمایون

(اصطلاح) بقول صاحب برہان نام ساحرۂ بود از نسل سام وخدمت آتشکدہ صفاہان می کرد وذوالقرنین اورا بہ بلیناس حکیم داد و بدین سبب بلیناس را جادوگر می گفتند وصاحب سروری نوشتہ کہ ازین سبب بلیناسِ جادو لقب او شد (نظامی فرماید ۵) درو دختر جادو از نسل سام ٭ پدر کردہ آذرہمایونش نام ٭ صاحب رشیدی فرماید کہ دخترے از نسل سام کہ در آتشکدہ صفاہان می بود چون سکندر مخواست خراب کند خود را از سحر بصورت مار مہیب نمودار کرد بلیناس سحر او باطل ساخت سکندر بدو بخشید وبلیناس بسا جادوئیہا از و آموخت وبعد ازان اورا بلیناس جادو گفتند

صاحبان جہانگیری وشمس وبحر وموید ذکر این کردہ اند۔ (اُردو) ایک ساحرہ لڑکی کا نام جو نسل سام سے تھی۔

آذر ہوشنگ (اصطلاح) بقول صاحب برہان نام اولین پیغمبریست کہ بعجم مبعوث شد دادر ا مہ آباد نیز گویند داستان اورا آذر ہوشنگیان خوانند۔ صاحب ناصری فرماید کہ او پیش از ہوشنگ شاہ بن تہمورس دیوبند بود واین طائفہ را آذریان نیز گویند۔ صاحبان بحر عجم واند ہم ذکر این کردہ اند۔ (اُردو) ایک پیغمبر کا نام جو پہلے پہل عجم مین مبعوث ہوا۔

آذری بقول صاحب شمس (۱) آنکہ منسوب باشد از آذربایجان و نام شہریست مشہور۔ صاحب اند در عبارت بالا واو عاطفہ را با کاف بیانیہ مبدل کردہ است فی الحقیقت آذری نام شہرے نیست بلکہ نام کسے باشد کہ منسوب بشہر بایجان است (۲) منسوب بہ آذر بجمیع معانی آن (خسرو

ﷺ) اے چہرۂ زیباے تو رشک بتان آذری ؎ ہرچند وصفت میکنم لیکن ازان بالاتری ؎ (اُردو) (۱) وہ جو منسوب ہو شہر بایجان کیجانب۔ (۲) اور وہ جو منسوب ہو لفظ آذر کے تمام معنون کیجانب۔ اُردو مین لفظ آذری مستعمل ہے۔ بقول امیر آذری آذر کیطرف نسبت ہے۔ (مومن ﷺ) نالے سے میرے گرم وخشک زہرہ و ماہ کا مزاج ؎ گرمی سے میری سرد تر طبع بروج آذری ؎ (ولہ ﷺ) خندۂ برق تیغ مین گرمی مہر تیرماہ ؎ گریۂ زخم تیر مین جوش سحاب آذری ؎۔

آذر پاس (اصطلاح) بقول صاحب برہان بایاے تحتانی بالف کشیدہ وبہ سین بے نقطہ زدہ صمغ درخت سداب کوہی است ودر استسقا بکار برند وبفتح ہمزہ ہم آمدہ۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات نباتات سداب جو استسقائی بیماری کو دفع کرتی ہے۔

مولف کہتا ہے کہ بقول صاحب برہان درخت سداب کوہی کا گوند ہے۔

آذریان بقول صاحب برہان بکسر رائے بروزن آدمیان امتان آذر ہوشنگ را گویند۔ (اردو) آذر ہوشنگ کے امتیوں کو فارسی مین آذریان کہتے ہین۔

آذری دخت (اصطلاح) بقول صاحب شمس نام دختر پرویز شاہ کہ لشکر بدو تبعیت کردہ شششماہ ملک راند۔ صاحب موید ہم بحوالہ ادات ذکر این فرمودہ است۔ (اردو) پرویز کی لڑکی کا نام۔

آذریون (اصطلاح) بقول صاحب برہان (۱) بروزن و معنی آذرگون است کہ گذشت۔ (۲) و بقول صاحبان شمس و رشیدی دختر شاہ مغرب کہ بہرام نام داشت و بعضے ارزبون بفتح الف و سکون رائے مہملہ و فتح زائے معجمہ و سکون نون و ضم با گفتہ اند۔ صاحبان سروری و موید صرف معنی اول را ذکر کنندہ۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات فرماید کہ ارباب لغت در تفسیر این اختلاف بسیار دارند و موافق تفسیر صاحب قاموس و تحقیق صاحب تحفۃ المومنین گل آفتاب پرست است چنانکہ آزاد بلگرامی گوید (ص) رخ ہم چشم لیلے دیدن از مجنون نمی آید: تماشاے مہ تابان ز آذریون نمی آید: محقق بلگرامی یعنی صاحب تحقیق میفرماید کہ بعد گذرانیدن سند از کتاب معتبرے یا بیت استادے یا بزبان ثقۂ اگر مصنف بیت خود یا بیت بعضے از موزونان ہند آرد مضایقہ ندارد و گاہے در لفظے کہ مسلم است و حاجت سند ندارد بیت خود یا بیت بعضے از شعراے ہند آوردہ می شود۔ براے زیادت توضیح صاحب دری و پہلوی در معنی اول ہمزبان صاحب برہان است۔ (اردو) (۱) دیکھو آذرگون (۲) شاہ مغرب یعنی بہرام کی دختر کا نام۔

صاحب جامع اللغات فرماتے ہین کہ یہہ ایک
عجیب و غریب بوٹی نہایت سُرخ ہوتی ہے۔
اسکا شگوفہ اگر بیمار کی پشت اور کمر پر باندہین
تو درد پشت و کمر جاتا رہتا ہے۔

آذریونہ (اصطلاح) صاحب محیط اعظم
فرماید کہ این دوا در قانون مسطور است شارح
کازرونی نوشتہ کہ این غیر از آذریون است
کہ آنرا بفارسی آذرگون ہم گویند و او آنست کہ
رنگ شبیہ برنگ آتش است و صاحب صیدنہ
گفتہ کہ آذریونہ طالون است کہ بفارسی گلیم شو
گویند و گلیم شو بقول صاحب برہان بیخ خارے
کہ گل آنرا آذرگون خوانند و آن را بیخ چوبک
اشنان گویند و بعضے گویند کہ بیخ زعفران است
و شیخ الرئیس در آذریونہ نوشتہ کہ طبع آن گرم
و خشک در سوم است و ضماد آن بسرکہ سودہ
نافع داء الثعلب (اردو) دیکھو آذرگون۔

آذون بقول صاحب برہان بر وزن
ہامون (۱) بمعنی آنچنان باشد چنانکہ ایدون
بمعنی این چنین است۔ صاحب ناصری گوید کہ در
آذون تصحیف می نماید۔ برہان آندون را
کہ آنچنان معنی کردہ غلط خواندہ فرخی گوید (س)
بخشش او را وفا اندر کردن ؛ ماندہ اسکندرو
نہادہ قارون ؛ خواستہ چون نان دہد گوئی
با شرم ؛ روے کہ ایدون کند ز شرم و گہ آندون ؛
صاحب رشیدی فرماید کہ آذون بضم ذال
بمعنی چنان۔ صاحب سروری ہم این را بمعنی
چنان نوشتہ۔ (سنائی س) تفکر کن یکے در
خلقت شاہین و مرغابی ؛ کہ دانی کز چہ معنی
راست این ایدون و آن آندون ؛ مولف
گوید کہ از کلام فرخی واضح میشود کہ آندون بمعنی
(۲) آنجا ہم آمدہ یعنی شاعر گوید کہ چون ممدوح
من بخواہد کہ نان دہد روے خود را از شرم این
طرف و آن طرف کند و نمی خواہد کہ روی معطی را
بہ بیند و این عادت کریم النفس است کہ در

وقت بخشش از شرم برروے معطی لہ نمی بینند و
این اشاره بدانست کہ ہرچہ بخشش میکنم ہیچ است
واز کمی آن شرمسارم۔ عجب است کہ صاحب
ناصری برین معنی خیال خود رجوع کرد۔ ولیکن
غلط کرد کہ بربرہان اعتراض وارد فرمود نتیجہ بحث
خود پیدا نکرد برہان کہ آندون را بمعنی آنچنان
نوشت غلط نکرد سند این از کلام سنائی بہم رسید
کہ بالا مذکور شد و شک نیست کہ صاحب برہان
معنی دوم را بیان نکرد وصاحب ناصری ہم
با وجودے کہ سند فرخی بدست آمد از معنی دوم
سکوت فرمود۔ بتحقیق پیوندان دریابند کہ ایدون
بدال مہملہ وایذون بذال معجمہ ہر دو یکے است
وصاحب برہان برلفظ ایذون نوشتہ است
کہ بمعنی این چنین داینجا آمده پس وجہے نیست کہ
آندون بمعنی آنچنان وآنجا نیاید حالا تحقق
شد کہ در کلام فرخی استعمال این بمعنی دوم است
نہ اوّل وآنانکہ معنی دوم را گذاشتہ اند۔ تسامح
فرموده اند۔ (اُردو) (۱) وہیسا۔ (۲) اُدہر۔

آذیش بقول صاحب برہان بکسر ثالث
وسکون تحتانی وشین قرشت (۱) چوبے را
گویند کہ برآستانۂ درخانہ استوار کنند۔ و (۲)
بمعنی ریزۂ چوب وخس وخاشاک۔ صاحب
ناصری فرماید کہ دربرہان بمعنی چوب آستانہ
نوشتہ وسہو کرده سامانی نیز چنین نوشتہ واین
بیت الوری را شاہد آورده (ع) گر کند
چوب آستان تو حکم ؛ شحنۂ چوبہا شود آذیش
مؤلف ناصری گوید کہ رشیدی برخطاے
آنان واقف وآذیش را بدین معنی می آورد
کہ آتش در اصل آدیش بوده بقاعدۂ کہ در
مقدمہ اظہار شده یاے اشباع فزوده تا دلالت
برکسر ماقبل کند وآتش بفتح تا غلط مشہور است
وآدیش صحیح ودر قدیم برروے دال نقطہ
می نہادند متاخرین خیال ذال منقوطہ کرده اند۔
حاصل معنی آنکہ آتش کہ سوزاننده چوبہاست

بحکم چوب آستانه نوشحنه و حافظ چو بها خواهد شد
صاحب سروری همزبان برهان و از همان شعر
انوری که گذشت سند گرفته است و می فرماید که
در سویدو شرفنامه آذیش (۳) بمعنی آتش نیز
آمده - **مولف** گوید که سند انوری بر معنی دوم
صادق می آید - صاحب دری و پہلوی فرماید
که آذیش بهر سه معنی متذکره بنظر رسیده حالا **مولف**
حقیر عرض میکند که صاحب برهان در معنی اول غلط
نه کرد و کلام انوری را شاید معنی اول نساخت
البته معنی سوم را گذاشت و بتحقیق خودش نهاشد
صاحبان دری و پہلوی و سروری و ناصری را
بر معنی سوم اتفاق است و بر معنی اول - صاحب
پہلوی و برهان که هر دو صاحب زبانند متفق
پس ناصری که منکر است بمقابله اش بهار را
شهادت صاحب دری و پہلوی کافی است
صاحب رشیدی بضمن (آدیش - بدال مهمله)
ذکر این هم کرده است و باذال معجمه این
لفظ را بجای خود ذکر نکرد - (اردو) بقول صاحب
جامع اللغات (۱) وه لکڑی جو دروازے کے
ساتھ لگی ہو - (۲) خس و خاشاک و ریزهٔ چوب
(مذکر) و بقول **مولف** (۳) آگ - آتش - (مونث)

آذین | بقول صاحب برہان بروزن و
معنی آیین است که (۱) زیب و زینت آرایش -
و (۲) رسم و قاعده و قانون باشد - و (۳)
بمعنی آلتی که روغن را از دوغ جدا می کنیم -
صاحب ناصری صرف معنی اول را ذکر کرده فرماید
که آذین آرایش شهر و بازار در اعیاد و ایام
سور و عیش و زیب و زینت خانه باشد صاحبان
رشیدی و سروری گویند که آذین مرادف آیین
بندی است یعنی آرایش که در شهرها بهنگام قدوم
سلاطین کنند و در فرهنگ مطلق آرایش و
زینت آورده - صاحب جهانگیری با معنی اول
برهان متفق و بر معنی دوم مطمئن نیست گوید که
در بعض فرهنگها بمعنی رسم و عادت هم مرقوم است

و معنی سوم را ذکرے نکرد بہار لفظ آذین را نوشت
و بر معنی آیین اکتفا فرمود۔ **مولف** را با تحقیق
بہار اتفاق است برعمومیت معنے سند موجود
است (حکیم خاقانی ۵) بہر آذین عروس
خاطرش ؛ چرخ اطلس را دیبائی فرست ؛ و در
معنی دوم سندے گیر نیامد و معنی سوم قابل غور
است۔ صاحب رشیدی بذیل (شیرزنہ) کہ
مرادف معنی سوم است می فرماید کہ آنرا آئین
بدو نون و نیز (بستو) گویند و صاحب سروری
بضمن لفظ (آیین) معنی سوم را ذکر کردہ گوید
کہ بعض این را بنون سوم آئین گفتہ اند و صاحب
برہان شیرزنہ و بستو را بجائے خود ہمین معنی
نوشتہ است و از لفظ آذین در انجا ذکرے
نکردہ و نیز لفظ چخ و چق در فارسی ہمین معنی
آمدہ و صاحبان لغت ذکر آن کردہ اند۔ و
بر ہیچ یک لفظ اشارہ بسوے آذین نفرمودہ
اند۔ **مولف** خیال می کند کہ در معنی سوم تسامح
صاحب برہان باشد۔ واللہ اعلم بالصواب۔
(اردو) (۱) زیب و زینت۔ آرایش۔
(مونث) (۲) رسم۔ (مونث) قاعدہ۔ قانون۔
(مذکر) (۳) بقول صاحب آصفیہ۔ رئی۔ متھنی۔
مدہانی (مونث) دودہ بلونے کا اوزار۔

آذین بستن (استعمال) بمعنی زیب (۴۹۰)
و زینت دادن است و بلحاظ بحثے کہ در لفظ
آذین گذشت این را تخصیص از ظرف مکانی
نباشد۔ (حکیم سنائی ۵) از پے قدر خویش
صدرش را ؛ بستہ روح القدس ز خلد آذین ؛
(سوزنی ۵) بر گل و نسرین ز عنبر بندد
آذین اے عجب ؛ وانگہے نظارہ گردانند
بران آذین مرا ؛ (اردو) آراستہ کرنا۔
(نسیم ۵) آرزوے گوہر مضمون کی لڑیان
گوندہکر ؛ کیجئے آراستہ بازار معنی مین دکان ؛
آراستہ کرنا۔ بقول امیر بنانا۔ سنوارنا۔
سجنا سجانا۔

الف ممدوده باراے مہملہ

آرا بقول صاحب برہان بروزن خارا (۱) آرایش و (۲) آرایش کننده و آراینده را گویند ہمچو سخن آرا و بزم آرا و (۳) امر بدین معنی ہم ہست یعنی آرایش کن و بیارا۔ غالب دہلوی در قاطع برہان گوید کہ لفظ آرا معنی آرایش ندارد و بدون افزایش اسم دراول او افادہ معنی فاعلیت نمی کند و صاحب قاطع القاطع می فرماید کہ ہرگاہ امر با اسم ترکیب بیابد گاہے افادہ مصدریت می کند و زمانے فاعلیت را باشد و وقتے معنی مفعول می دہد پس بموجب این قاعده (آرا) بمعنی آرایش ہم خواہد بود گو بعد ترکیب باشد و الف بمعنی فاعل می آید چنانکہ الف در (دانا و بینا)۔ **مولف** گوید کہ فارسیان لفظ (آرا) را بمعنی آرایش استعمال کرده اند و صاحب سروری کہ کاشانی است ذکر این فرموده است و درکلام شیخ آذری ہم یافتہ میشود۔ (سلہ) گر بود خوب روے و خوش معنی ؛ خوب رُو را چہ حاجتِ آرا ؛ پس از براے این معنی ضرورت ترکیب با اسم ہم باقی نماند و نسبت بمعنی دوم **مولف** را با صاحب قاطع القاطع اتفاق است۔ (عز الدین شروانی سنہ ۳۹۲) روے بنماد بزم را آرا ؛ چون توئی آفتاب بزم آرا ؛ صاحب رشیدی را ہم باہر سہ معنی اتفاق است اگرچہ شاہد او غیر مطابق۔ صاحب دری پہلوی گوید کہ امر از آرایش و آراینده و بمعنی دوم با فاعل مستعمل شود و صاحب ناصری فرماید کہ امر است از آرایش دہنده و بمعنی مرکب استعمال نمایند مانند بزم آرا۔ تحقیق پسندان دریابند کہ ہر دو زباندانان آخر الذکر در تعریف و معنی لفظ چہ قدر بے التفاتی ہا کرده اند رحمت بر اوّل است و بقول صاحب انند بمعنی آراینده[۱] و امر از آرائیدن[۲] یعنی آرایش کن و بیارا و استعمالش

مرکب می آید (فائل) **مولف** گوید که امر از مصدر آراستن هم و ترکیب در استعمال از براے امر ضرورتے ندارد البته براے افاده معنی فاعلیت اسم در اوّل صیغۂ امر می آرند و بدون آن هم معنی اسم فاعل کند چنانکه گذشت۔ (**اُردو**) (۱) آرایش بقول امیر (آراستن سے حاصل مصدر) بناو سنگار۔ سجاوٹ۔ (کیف سلہ) آرایشون سے یار کو فرصت کہان ملی ٭ رکھا جو آینہ کبھی شانہ اُٹھا لیا ٭ (بحر سلہ) مزارون مین نہین ہے خانۂ دنیا کی آرایش ٭ مرے پر فیصلا ہے جیتے جی سارا بکھیڑا ہے ٭ (۲) آرایش کرنے والا۔ آرایش دینے والا۔ امیر نے (آرایش دینا۔ آرایش کرنا) کا ذکر فرمایا ہے اور انہین معنون مین لفظ آرا کا استعمال اسم کے ساتھ اُردو مین پایا جاتا ہے (ناسخ سہ) باغبان اپنے گل و میوہ سے رکھ خاطر جمع ٭ مین تو مشتاق چمن مین ہون چمن آرا کا ٭ (۳) آرایش کر۔ آرایش دے۔ آراستہ کر۔ سنوار۔

آراج | بقول صاحب جامع اللغات مرادف آرج (۱) نام جانوریست (۲) وحصۂ دست از پنجه تا به آرج۔ دیگرکسے از اهل لغت ذکر این نکرده است۔ (**اُردو**) آپ ہی کے قول سے (۱) ایک جانور کا نام (۲) اور ہاتھ پنجہ سے کُہنی تک۔

آراد | بقول صاحب برہان بروزن آباد (۱) نام روز بست و پنجم است از ماه شمسی (۲) و نام فرشته باشد که موکّل است بر روز آراد و امور و مصالح این روز تعلق با و دارد گویند درین روز جامه پوشیدن بسیار خوب است و سفر کردن بسیار بد۔ صاحب ناصری گوید که نام بست و پنجم است از هر ماه شمسی و در معنی دوم همزبان برهان و صاحب رشیدی باتفاق برهان گوید که بدون الف دوم (آرد) هم آمده۔ صاحب جهانگیری هم صفیر ناصری۔ (**اُردو**) (۱) ہر ماہ

شمسی کی پچیسوین تاریخ کا نام۔ (۲) ایک فرشتہ کا نام جو اس مہینہ کے ایام کا موکل ہے۔

آرازش بقول صاحب برہان بکسر زاے ہوز بروزن آسایش بمعنی خیر و خیرات و در راہ خدا چیزے بکسے دادن باشد۔ صاحب ناصری فرماید کہ ظن غالب اینست کہ درین لغت ارزانش بودہ باشد۔ (اردو) خیر خیرات انھین معنون مین کہتے ہین یعنی وہ بخشش جو راہ خدا مین دیجاے صاحب جامع اللغات نے اسکا ترجمہ (خیرات کرنا اور سخاوت) فرمایا ہے۔

آراستک بفتح تاے مثناۃ و سکون کاف تازی بقول صاحب انند بحوالہ فرہنگ فرنگ نام طائریست کہ فارسیان آنرا پرستو و پرستک ہم خوانند۔ صاحب برہان برلفظ پرستک گوید کہ نام پرندہ ایست کہ پشت و دم او سیاہ و سینہ اش سفید و منقارش سرخ میباشد و در سقف خانہا آشیان می کند۔ اورا بعربی خطاف می گویند و برلفظ پرستو فرماید کہ مرادف پرستک است و بعضے گویند پرستو خطاف کوہی است و صاحب غیاث این را ابابیل گوید۔ (اردو) امیر نے لفظ ابابیل پر فرمایا ہے کہ پرستوک اور خطاف کو کہتے ہین ایک چھوٹا سا پرند سیاہ رنگ جسکے سینے کے پر سفید ہوتے ہین۔ (نصیر سے) ہین باہر ہوے بینی شیخ کے بون منخرین سے ؛ کہ جیسے آشیان سے سر نکالے ہین ابابیلین ؛ آپ فرماتے ہین کہ عربی مین ابابیل کے معنی گروہ گروہ ہین جسکا ذکر قرآن مین ہے لیکن چونکہ وہ جانور ان غلبی خطاف سے مشابہ تھے اس لئے عرف مین خطاف کو ابابیل کہنے لگے۔ (تفسیر فتح العزیز)۔

آراستن بقول صاحب بحر عجم باسین موقوف زیب و زینت دادن مطلقاً و تزئین چیزے بافزایش زیور وغیرہ نقیض پیراستن کہ آن تزئین بکم کردن باشد از چیزے۔ چنانکہ

(ع) آراستن سرو ز پیراستن است ٭ ومضارع این (آراید) (سالم التصریف) میفرماید
کہ فارسیان کلمۂ بر را کہ زاید است براین مصدر برائے حسن کلام ورعایت وزن شعری آرند
وصاحب نوادر المصادر گوید کہ بالمد والقصر زیب گرفتن وزینت دادن۔ صاحب ناصری
فرماید کہ آراستن وآرستن بمعنی توانستن آمدہ وآرست ونیارست یعنی توانست ونتوانست
وہم چنین است یارد ونیارد چہ الف بیا بدل شود چون حرفے براہ درآید۔ صاحب انند
ہمزبان ناصری وبقول صاحب غیاث خوشنما گردانیدن چیزے را بزیادت کردن چیزے
بران چنانچہ آرایش دامن بسنجاف وآرایش دست بزیور صاحب سروری راست گوید
کہ آرستن بمعنی توانستن باشد ومخفف آراستن نیز۔ صاحب ناصری غلط کردہ است کہ
آراستن وآرستن رایکجا نوشتہ بمقابلہ آن معنی اصلی آرستن را ذکر کرد چون ارستن بمعنائے
توانستن مصدرے مستقل است ومخفف آراستن ہم۔ پس صاحب ناصری را صراحت آن
ضرور بود بالجملہ باتفاق اہل لغت قول صاحب بحر عجم قابل وثوق است۔ مخفی مباد کہ استعمال
این مصدر عام است وفارسیان آراستن بساط وآراستن خوان وآراستن عشرتگہ گفتہ
اند۔ (بیدل ؎) عشرت از رنگست ہر جا گل بساط آرا شود ٭ مفت جام ما کہ می گردد
بدوران شما ٭ (ظہوری ؎) آراستہ خوان عیش بصد رنگ ٭ صد مہر بگرد یک شکر نیست ٭
(جامی ؎) قدسیان بہر تو آراستہ عشرتگہ انس ٭ تو درین غمکدہ چون غمزدگان ماندہ
اسیر ٭ (اردو) آراستہ کرنا بقول امیر بنانا سنوارنا۔ سجنا سجانا۔ (آتش ؎) اب
زمین پر پاؤن ہی رکھکر نہین چلتا ہے یار ٭ کرچکا آراستہ اسکو مقرر آینہ ٭ آپ ہی سلنے

لفظ آراستہ پیراستہ پر فرمایا ہے کہ نظر دقیق حکم کرتی ہے کہ آرایش کی چیزین بڑہانے سے جو تزیین ہو اسکو آراستگی کہتے ہین جیسے زیور اور لباس مسی۔ سُرمے وغیرہ سے معشوق کی سجاوٹ اور ناخوش آیند چیزین دُور کرنے سے جو زینت ہو اُسکو پیراستگی کہتے ہین۔ جیسے خط بنوانا بڑہے ہوے ناخن ترشوانا۔ درخت سے کاواک شاخون کا چھٹوانا۔

آراستہ بقول صاحب بحر عجم کہ بذیل مصدر آراستن ذکر کند (۱) بمعنی بتخانہ نیز و **مولف** گوید کہ (۲) مفعول از مصدر آراستن و بقاعدہ فارسیان ماضی مطلق بزیادت ہاے زائدہ صاحب نوادر ہم ذکر این ہر دو معنی کند صاحب موید فرماید کہ معروف و بمعنی (۳) رود خانہ ہم آمدہ۔ صاحب شمس ہم ذکر معنی اوّل و دوم کند شاہد در مصدر ماضیہ۔ (**اُردو**) (۱) بتخانہ (مذکر) (۲) آراستہ بقول امیر سنوارا ہوا۔ سجا سجایا ہوا۔ (**منتظر** ؎) ہر سطر مین حسن سورہ نور ؛ آراستہ مثل گیسوے حور ؛ (**ناسخ** ؎) کل تلک آراستہ دیکھی ہے جس جا بزم رقص ؛ آج ویران کر دی بگولون کے سوا رقصان نہین ؛ (۳) ندی۔ (مونث)۔

(۱۶۷)

آراستہ ساختن (استعمال) متعدی و مرادف آراستن است۔ (**صائب** ؎) بہر بانے کز جان سیر کند مہمان را ؛ چہ ضرور است کہ آراستہ سازد خوان را ؛

آراستہ لعبت (اصطلاح) صاحب فرہنگ اندراج بحوالہ فرہنگ مظہر العجائب فرماید کہ از اسماے معشوق است۔ (**اُردو**) فارسی مین آراستہ لعبت معشوق کو کہتے ہین۔

آرام بقول صاحب برہان بروزن بادام (۱) بمعنی سکوت و قرار و طاقت و اطاعت و (۲) امر بساکن شدن و قرار گرفتن ہم ۔(از مصدر آرامیدن۔ **مولف**) و (۳) بمعنی جاے

ومقام ہم آمدہ است و (۴) باغے را نیز گویند کہ درمیان شہر و دہ و قصبہ باشد۔ صاحب ناصری فرماید کہ معنی چہارم مرادف آرام بن است (۵) صاحب رشیدی فرماید کہ بمعنی آرامندہ ہم۔ و (**مولف** گوید کہ بقاعدہ فارسیان بجائیکہ اسم در اولش آید چنانکہ خلد آرام) و نسبت معنی سوم فرماید کہ اصلش آرامگاہ بود بکثرت استعمال آرام شد۔ صاحبان سروری و سراج ہم ذکر این کردہ اند اما صاحب شمس اللغات نوشتہ کہ آرام بالفتح جمع ریمہ یعنی بزکوہی و بفتح و بمد الف آہوان سپید و خالص و در حل اللغات جمع ریم بمعنی آہوے سفید چنانکہ سلمان گوید (ـہ) ویداز گک در ایام تو شاہین شاہین ؛ کرد باشیر بدوران تو آرام آرام ؛ و در فارسی بفتح والمد قرار و تسکین و امر بآرام و آرامندہ و جاے و مکان و باغے کہ درمیان شہر و قصبہ و دہ سازند غالب کہ این لفظ ہندی بودہ باشد۔ صاحب سخندان پارس گوید کہ۔ آرام در سنسکرت عیش باغ را گویند و از ہمین است باغ ارم۔ **مولف** گوید کہ عجبے نیست کہ فارسیان معنی چہارم را از سنسکرت گرفتہ باشند (سیف الدین زبیری ۱۰ ـہ) اے بردہ زمن قرار و آرام ؛ نزد من بیقرار و آرام ؛ (فردوسی ـہ) بمردی نشیند بآرام تو ؛ ز تاج و کمر بستر د نام تو ؛ بہار و صاحب انند نسبت معنی چہارم می فرمایند کہ ائمہ لغت بدین معنی آرام بن آوردہ اند تا سندے بہم نرسد۔ جزم کلی بر صحت آن نمیتوان کرد بہر تقدیر بمعنی اول بالفظ رفتن۔ بردن۔ گرفتن۔ کردن۔ دادن۔ و داشتن مستعمل۔ **مولف** حقیر گوید کہ انحصار استعمال این با مصادر خاص نقص تلاش است۔ اگرچہ استعمال این با مصادر تازہ ہم بنظر آمدہ چنانکہ می آید ولیکن منحصر برین نیست ہرچہ بنظر آمد ہمین قدر است (ظہوری ـہ) این چنین گر میشود آرام صرف ؛ وام باید کرد آرامے دگر ؛

(گشاہین بمعنی آرامگاہ۔ برہان)

(صائب ؔ) طاقت کجاست رُوے عرقناک دیدہ را ؛ آرام نیست کشتی طوفان رسیدہ را ؛

(بیدل ؔ) موج دریا را بساحل ہمنشینی مشکل است ؛ بے قراران نذر منزل کردہ اند آرام را ؛

(اُردو) آرام بقول امیر اسکا مادہ رم معلوم ہوتا ہے۔سنسکرت مین جسکے معنی دم لینا ہین۔

(مذکر) (۱) قرار۔سکون۔چین۔راحت۔ (ناسخ ؔ) روح کو آرام دم بھر باغ رضوان مین

نہین ؛ خاک اپنی بعد مُردن کوے جانان مین نہین ؛ (۲) آرام پا۔ اسکا مصدر آرام پانا۔

(۳) جاے۔ جگہ۔ (مونث) مقام۔ (مذکر)۔ (۴) وہ باغ جو آبادی مین واقع ہو۔ (۵) آرام

پانے والا۔

(۴۹) **آرام از دل برداشتن** (استعمال) بیقرار کردن است چنانکہ ظہوری گوید (ؔ) ورعشق دلارامان نتواند کہ فت بیتابے ؛ کہ ہم آرام از دل ہم دل از آرام بردارد ؛ (اُردو) بے آرام کرنا۔ بے قرار کرنا۔ بقول امیر آرام لیجانا یعنی بے چین و بے قرار کردینا۔ (اسیر ؔ) گل چہرہ بُتان نازک آرام ؛ لے جاتے ہین دل سے کیسا آرام ؛۔

(۵۰) **آرام از دل شستن** (اصطلاح) مرادف ماضیہ چنانکہ ظہوری گوید (ؔ) نفسہا دستہ می بندم شکیب از سینہ می روبم ؛ ز غم خون آب می سازم ز دل آرام می شویم ؛۔

آرام بخشیدن (اصطلاح) مرادف آرام دادن است۔صاحب ارمغان ذکر این می کند و از کلام آرزوے اکبرآبادی سند آرد۔ و این را مخصوص کند بہ صلہ (بہ) مولف گوید کہ سندے کہ بدستش آمد اگرچہ شاہد صلہ (بہ) باشد ولیکن انحصار را نشاید۔ آرام بخشیدن دل را وکسے را ہم درست باشد اگرچہ سند این الآن بدست نیست معاصرین عجم با مولف اتفاق دارند

(آرزو سہ) بہارم بے خزان زرد شد رخ زرد عجب دارم ؛ بدل آرام می بخشد ہمہ دردے عجب دارم ؛ ظہوری می فرماید بدون صلہ ہم (سہ) برآساید فلک از بے قراری ؛ اگر بے طاقتان آرام بخشند ؛ (اردو) آرام بخشنا۔

آرام بردن

(استعمال) مرادف آرام ازدل برداشتن است و مخصوص بصلۂ از ورائے اضافی چنانکہ آرام ازدل بردن و آرام بردن دل را۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این بہ تخصیص صلۂ از می فرماید ازینکہ شاہدش بدست دارد۔ (صدفی استرآبادی سہ) صرصر قہر تو آرام برد ازدل کوہ ؛ گرچہ داد است خدا حلم ثقلی بجبال ؛ بیدل آرام را بردن نظم فرمودہ است (سہ) چون غبار شیشۂ ساعت تسلی و شنمم ؛ از مزاج خاک ماہم بردہ اند آرام را ؛ (جامی سہ) یکے پوست درخلط و در خون کشیدہ ؛ بر د صبرت از جان و آرامت ازدل ؛ (صائب سہ) طفل بازی گوش آرام از معلم می برد ؛ تلخ دارد زندگی بر ما دل خودکام ما ؛ (ولہ سہ) برد از سرمہ چنان گوشۂ چشمت آرام ؛ کہ نفس سوختہ از خاک سفاہان برخاست ؛ وسندے از کلام سیف الدین زبیری در لفظ آرام گذشتہ است مختصر اینست کہ از شواہد متذکرہ آرام بردن از چیزے و از کسے پیداست۔ (اردو) آرام لے جانا بقول امیر بے چین اور بے قرار کردینا۔ (امیر سہ) گل چہرہ بتان نازک اندام ؛ لیجاتے ہین دل سے کیسا آرام ؛ ۔

آرام بن

(اصطلاح) بقول صاحب برہان بفتح باے ابجد و سکون نون آخر آرام است کہ باغ میان شہر و قصبہ و دہ باشد۔ (مرادف معنی چہارم لفظ آرام ۔ مولف) صاحب شمس گوید کہ اغلب کہ این لفظ ہندی باشد صاحب رشیدی بذیل لفظ آرام ذکر این فرمودہ است و صاحب جہانگیری و بحر را ہم با برہان

اتفاق۔ صاحب سخندان پارس بر لفظ بن فرماید کہ بزبان سنسکرت بن صحراے پُر از درخت را گویند درختانش خودرو باشد و فارسیان بن را بمعنی باغ استعمال کردہ اند و صاحب برہان لفظ بن را خرمن و باغ و زراعت گفتہ است و نگاہبان زراعت را و باغبان و محافظ خرمن را بنوان۔

آرام بودن (استعمال) حاصل بودن سکون و راحت است صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است و باصلہ (در) باعتبار سند مخصوص کردہ۔ (نظامی ؎) بجز نے مستعمل کنم نام وے ؛ کہ باشد درین جنبش آرام وے ؛ **مولف** گوید کہ **آرام بودن بکسے و کسے را و آرام بودن از چیزے و از کسے** ہم درست باشد۔ توان گفت کہ مرا بر بالاخانہ آرام می باشد۔ (بیدل ؎) درین وادی چسان آرام باشد کار واہنارا ؛ کہ ہمدوشی است باریک روان سنگ نشانہارا ؛ (**اُردو**) آرام ہونا بقول امیر آسایش ہونا۔ چین آجانا۔ (مومن ؎) خو ہو گئی ہجران مین تڑپنے کی شب وصل ؛ گو چین ہو دلکو مجھے آرام نہو گا ؛

(۲۸۴) **آرام پذیر شدن** (استعمال) مرادف آرام یافتن و آرام پذیرفتن است چنانکہ نظیری نیشاپوری میفرماید (؎) مجنون نشد آرام پذیر از رخ لیلے ؛ در دست جدائی کہ بدرمان نرسیدہ ؛۔

آرام پذیرفتن (استعمال) مرادف ماضیہ صاحب ارمغان آصفی ذکر این می کند و سندے از کلام نظیری نیشاپوری آوردہ متعلق از مصدر ماضیہ و ہمدرا انجا مذکور شد اما سند این **مولف** را بدست آمدہ۔ (صائب ؎) بجز از پنجہ مرجان نہ پذیرد آرام ؛ چند بر سینہ نہی دست پے تسکینم ؛ (بیدل ؎) تا محو فنا نیست نفس نالہ فشان باش ؛ تا قافلہ آرام پذیرد جرسے کن ؛۔

(۲۸۵) **آرام پیدا کردن** (استعمال) حاصل کردن آرام است۔ چنانکہ بیدل گوید (؎)

یکدم آسایش بصد ابرام پیدا کردہ ایم ؛ سیمہا شد خاک تا آرام پیدا کردہ ایم ؛ (اُردو) آرام پانا یا آرام حاصل کرنا۔ آرام لینا۔ (ذوق سہ) لحد مین بھی ترے مضطر نے آرام ؛ خدا جانے کہ پایا یا نہ پایا ؛ ۔ (مومن سہ) سحر تک شام سے تجھ بن یہی حالت رکھی دل نے ؛ نہ مجکو چین دیتا تھا نہ آپ آرام لیتا تھا ؛ ۔

آرامِ خاک (اصطلاح) باضافت خاص بقول صاحب بحر عجم (۱) سکون زمین (۲) حلم آدمی۔ صاحب شمس فرماید کہ حلم بشر و قرار و ثبات و (۳) ثبات زمین است۔ صاحب موید الفضلا گوید کہ ثبات زمین و سکونت او و حلم و تحرک بشر باشد۔ مولف خیال می کند کہ در معنی سوم از صاحب شمس تسامح واقع شدہ اگرچہ صاحب انند ہمزبان شمس است۔ (اُردو) (۱) زمین کا سکون۔ (۲) انسان کا حلم۔

آرام خواستن (استعمال) خواہش آرام کردن و آرام جستن چنانکہ وجدان سرہندی گوید (سہ) نہ من شہرت تمنا دارم و نے نام میخواہم ؛ فلک گر واگذارد یک نفس آرام میخواہم ؛ (اُردو) آرام چاہنا۔

آرام دادن (استعمال) عطا کردن آرام و آرام رساندن باشد۔ صاحبِ مغان آصفی ذکر این فرمودہ است و باصلہٗ (بہ) خاص کردہ۔ (حافظ شیراز سہ) آنکہ رخسار ترا رنگ گل و نسرین داد ؛ صبر و آرام تواند بمن مسکین داد ؛ **مولف** گوید کہ **آرام دادن کسے را** ہم درست باشد و **آرام چیزے بکسے دادن** ہم بمعنی آرام دادن بچیزے و بکسے آمدہ چنانکہ انوری گوید (سہ) ناموس جور و فتنہ بخنجر قوی شکست ؛ آرام ملک و دین بسیاست تمام داد ؛ (اُردو) آرام دینا۔ (سوز سہ) کیون ساکنان دنیا آرام دو گے اک شب ؛ بچھڑا ہون دوستون

سے گم کردہ کاروان ہوں ؛ -

آرام داشتن (استعمال) بمعنی تسکین داشتن و در آرام بودن است ۔ صاحب ارمغان آصفی این را بصلہ (با) و (از) و (بہ) و (در) مخصوص فرماید (قدسی مشہدی ع) شب کہ داغ شکرین آرام با خنجر نداشت ؛ (ثنائی ع) سنبل زسر زلف تو آرام ندارد ؛ (سلیم طہرانی ع) بے زلف تو آرام بغربت وطنم ؛ (سالک یزدی ؎) منم آن مرغ کہ در بیضہ ندارم آرام ؛ بے قراری کشدم در قفس سیمابی ؛ **مولف** گوید کہ بدون صلہ ہم آید (بیدل ؎) سادگی دل را اسیر فکرہائے خام داشت ؛ تا تحیر بود در آئینہ فکر آرام داشت ؛ (ظہوری ؎) ہمہ بسیار ہا از ہر کہ خواہد ؛ من آرام کمی در یوزہ دارم ؛ -

آرامِ دل (اصطلاح) باضافت خاص بقول صاحب انند بحوالہ فرہنگ مظہر العجائب از اسمائے معشوق است ۔ (اُردو) بقول امیر یہی لفظ اُردو مین بمعنی معشوق مستعمل ہے ۔ (مومن ؎) نہین ڈر جذبۂ طاقت گسل کا ؛ دل آسودہ ہے اس آرام دل کا ؛ -

آرامدن بقول صاحب انند بحوالہ فرہنگ فرنگ مرادف و مخفف آرامیدن ۔

آرام دوست (اصطلاح) بقول صاحب انند بحوالہ فرہنگ فرنگ ۔ کاہل و سست ۔ (اُردو) آرام پسند ۔ آرام طلب بقول امیر سُست و کاہل ۔ (کیف ؎) دل مرا ضبط فغان تک بھی نہین کرسکتا ؛ کوئی اتنا بھی نہو عشق مین آرام پسند ؛ (ولہ ؎) اوصاف سراپا مین وہ آرام طلب تھے ؛ تعریف دہن چھوڑ دی دقت کے سبب سے ؛ -

آرام دیدن (مصدر اصطلاحی) بمعنی مرادف آرام یافتن است چنانکہ فغانی شیرازی گوید (؎) شبہا گذشت و چشم من یک لحظہ آرامے

ندید ؛ بے گریہ صبح دم نزد بے خون دل شامے
ندید ؛ صاحب ارمغان آصفی ذکر این میکند
در کلام بیدل ہم استعمال این یافتہ شد (ص)
انچہ از نقش قدم آرام امکان دیدہ ؛ خاک
کلفت بردہ ما خون حسرت بسملست ؛ صاحب
ارمغان این استعمال را بصلہ (بر) ہم ذکر کردہ
وسند از کلام شیخ شیراز گرفتہ (ع) بعہد تو
می بینم آرام خلق ؛ **مولف** گوید کہ از کلام
بیدل کہ گذشت بصلہ (از) ہم آمدہ۔

آرام ربودن (استعمال) مرادف آرام
بردن است چنانکہ صاحب ارمغان آصفی ذکر
این کردہ بمعنی بے آرام کردن استعمال بصلہ (از)
(سنجابی شوستری ص) یک جلوہ نمود دلبر جانی
ما ؛ آرام ربود از دل جانی ما ؛ **مولف** گوید
کہ بدون صلہ (از) ہم آمدہ۔ چنانکہ یکے از
معاصرین عجم سنجر تخلص گوید (ع) آرام
دلم ربود آرام دلم ؛

آرام رفتن (استعمال) لازم مصدر ماضیہ
و بے آرام شدن و نماندن آرام است۔ صاحب
ارمغان آصفی شاہد این از کلام کلیم ہمدانی
آوردہ (ص) رود آرام ز عمر یکہ بہجران گذرد ؛
کاروان از رہ ناامن شتابان گذرد ؛ استعمال
این بقولش بصلہ (از) مخصوص است شیخ علی
حزین ہم گفتہ۔ (ع) ز خال کنج لبے رفت
صبر و آرام ؛ مخفی مبادکہ **آرام از چیزے
و از کسے رفتن** و **آرام کسے و چیزے
رفتن** درست باشد۔ (**اردو**) آرام جانا
بقول امیر چین جاتا رہنا۔ (میر ص) کس کس
اپنی کل کو رووے ہجراں میں بے کل اسکا ؛ خواب
گئی ہے تاب گئی ہے چین گیا آرام گیا ؛

آرام رمیدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب
بحر عجم رمیدن بمعنی گریختن ہم آمدہ۔ پس
آرام رمیدن بمعنی نماندن آرام مرادف آرام رفتن
باشد چنانکہ صاحب ارمغان گوید (حزین ص)

مانند گرد کز رم آہو شود بلند ؛ آرام می رمد ز دل بے قرار ما ؛ استعمال این بصلۂ (از) مخصوص است۔

آرام ساختن (مصدر اصطلاحی) ساختن بقول صاحب بحر عجم بمعنی کارے را تمام کردن و راست کردن کارے را و موافق شدن و موافقت کردن باکسے و آمادہ و مہیا نمودن کارے را و نوشتن و نقش کردن آمدہ این اصطلاح بمعنی آرام دادن است چنانکہ حزین اصفہانی گوید (ﺳﻪ) سوزد بدیدہ خواب و بدل آہ حسرتم ؛ آرام ساز جان شکیبائے کیستی ؛ صاحب ارمغان ہم ذکر این کردہ است۔ (اردو) دیکھو آرام دادن۔

آرام سختن (مصدر اصطلاحی) مرادف آرام بردن باشد چنانکہ صاحب ارمغان آصفی آوردہ (حزین ﺳﻪ) آرام سوز حوصلہ کن نصیب ما ؛ یا ہجر بے قراری ما را کنار بخش ؛۔

آرامش بقول صاحب برہان بروزن و معنی آسایش است کہ فراغت و راحت باشد صاحبان ناصری و سراج ہم ذکر این می کنند۔ (صائب ﺳﻪ) حاشا کہ رزق دیدۂ قربانیان بود ؛ آرامشے کہ در دل بے مدعاے ماست ؛ (اردو) آسایش بقول امیر (مونث) چین آرام۔ (ناسخ ﺳﻪ) تم جو یان شب باش ہو پھرتا ہے کیا نالان رقیب ؛ خواب آسایش مین ہم تم پاسبان گردش مین ہے ؛۔

آرامش داد (اصطلاح) بکسر میم و شین بقول صاحب ناصری بمعنی اعتدال در مہام است کہ بتازی آنرا انتظام کل خوانند و این لغت از فرہنگ دساتیر نقل شد و در فرہنگہا نیست۔ (اردو) اعتدال انتظام (مذکر) خوش انتظامی (مونث)۔

آرام شدن (استعمال) تسکین حاصل شدن است چنانکہ ملا جامی فرماید (ﺳﻪ) دل بسپردم بہ بتے تا شود آرام دلم ؛ نہ کہ تسکین

وقرار از دل مسکین ببرد ؛ صاحب ارمغان آصفی
ذکر این کرده است ۔ (اُردو) آرام ملنا (ذیر
ﮦ) قسمت مین ہے جلنا نہ وہان بھی ملے آرام ؛
پیدا ہو ترے سایۂ دیوار مین گرمی ؛ ۔

آرام طلب (اصطلاح) بقول انند بحوالۂ
فرہنگ فرنگ مرادف آرام دوست باشد ۔

آرام فزودن (استعمال) تسکین و قرار
افزودن است چنانکہ فیضی گوید (ﮦ) آرام
فزاست لبکہ جہدش ؛ آہستہ وزد صبا بمہدش ؛
صاحب ارمغان آصفی ہم ذکر این کرده (اُردو)
آرام بڑہانا ۔

آرام نکار (اصطلاح) بقول صاحب
انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ آدم ناپروا و کاہل
و آنکہ تا نگویند کار نکند ۔ مولف گوید کہ مراد
آرام طلب باشد ۔

آرام کردن (اصطلاح) (۱) بخواب
رفتن و خسپیدن ۔ بقول صاحب ارمغان آصفی
استعمال این بصلہ (با) و (در) آمده (سلمان
ساوجی ﮦ) دیده از کبک در ایام تو شاہین ۔
شاہین ؛ کرده با غیر بدوران تو آرام ۔ آرام ؛
(طالب آملی ع) گہے آرام در آتش گہے
در آب می کردم ؛ مولف گوید کہ صلہ (بر) ہم
درست باشد چون آرام بر بالین کردن و
علی ہذا بصلہ (بہ) آرام ببالین کردن ۔ و
بہ تحقیق مولف آرام کردن بمعنی (۲) تسکین
یافتن و ساکن شدن ہم آمده چنانکہ بیدل
فرماید (ﮦ) در جنون زاریکہ از حسرت
کمین راحتیم ؛ آسمان ہم یک نفس آرام نتوانست
کرد ؛ (اُردو) (۱) آرام کرنا ۔ بقول امیر
سونا ۔ استراحت کرنا ۔ (رند ﮦ) نہایت
نیند مین ہین قصد ہے آرام کرنیکا ؛ بڑہاتے
ہین چھڑون کو بجلیان بالے اترتے ہین ؛ ۔
(۲) آرام پانا ۔

آرام گاه (اصطلاح) بقول بہار و صاحب

انند از عالم خوابگاہ - (کلیم ے) اُنس میگیرم
بمردم بر بیابانی نیم ٭ ہم وثاق شعلہ ام آرامگاہم
گلخن است ٭ مولف گوید کہ آرامگہ بدون
الف ثالث مخفف آرامگاہ است چنانکہ جامی
فرماید (ے) من و دیوانہ محنت کہ بشبہاے
جدائی ٭ دل خو کردہ بغم را شدہ آرامگہ اینست ٭

آرام گرفتن (استعمال) بقول صاحب
انند کہ بحوالہ بہار نویسد - (۱) آسایش کردن
و آرمیدن و آسودگی یافتن و آسودن (۲)
استراحت نمودن و (۳) خوش کردن دل و
(۴) آب خوش خوردن و دل خوش کردن
و دل شاد کردن و نزہت خاطر کردن و فرح
نمودن و (۵) کمر سیخ کردن و کمر راست کردن
و (۶) نفس راست کردن و نفس درست کردن -
و دم گرفتن از مترادفات آنست - و بہار
(آرام گرفتن) را بیان نکردہ و صرف بر لفظ
(آرام) نوشتہ کہ با لفظ (گرفتن) ہم آمدہ صاحب
ارمغان آصفی بدون بیان معنی ذکر این فرمودہ
است وحی فرماید کہ بصلۂ (بر) و (از) و (در)
و (بہ) آید - **مولف** گوید کہ بدون صلہ ہم آید
چنانکہ امیرخسرو گوید (ے) تا دل نشود داغ نگیرد
آرام ٭ این سوختہ را سوختہ می باید ٭ (اسیر
ے) نیست رحمے گر ترا در کشتنم تاخیر چیست ٭
صید وحشی کے گرفت آرام تا بسمل نشد ٭
(ظہوری ع) نگیرد طائرش بر صفحہ آرام ٭ (صائب
ع) سر دہد تو زآغوش من آرام گرفت ٭ (صائب
ے) چو بپا بست در گرداندن جا خاتم دولت ٭
بروے دست اخگر بیش ازین آرام می گیرد ٭
(ظہوری ے) با وجود آنکہ دل بر مسند تمکین
نشست ٭ یک نفس آرام نہ گرفتست آرام
ہنوز ٭ (صائب ع) جز بہ ہنگامۂ طفلانہ نگیرد
آرام ٭ **مولف** گوید کہ از امثال متعددہ
کہ مذکور شد معنی آرام گرفتن سکون و قرار یافتن
پیدا است - دیگر معانی متعددہ را کہ صاحب انند

بضمن بیان ترادف بے شاہد ذکر کردہ است خود ذمہ دار است۔ بہار۔ آرام گرفتہ را ذکر کند کہ اسم مفعول ازہمین مصدر است (اُردو) (۱) آرام پانا۔ اگر بقول صاحب انند آرام گرفتن کے چھوئ ن معنی تسلیم کیے جائین تو (۲) آرام کرنا۔ (۳) دل خوش کرنا۔ (۴) پانی پینا۔ (۵) کمر سیدہی کرنا۔ (۶) دم لینا یستانا۔ آرام لینا۔

آرام ہرمز (اصطلاح) بقول صاحب ناصری کہ بضمن لفظ آرام ذکر کند نام شہریست از بناہاے ہرمز بادشاہ۔ اکنون رام ہرمز گویند (اُردو) ایک شہر کا نام جسکو ہرمز بادشاہ نے آباد کیا تہا۔ جسکو آج کل رام ہرمز کہتے ہین۔

آرام یافتن (استعمال) سکون و قرار یافتن و آرامیدن است بقول صاحب ارمغان آصفی بصلہ (از) و (بہ) مستعمل (نظامی ع) فلک جنبش زمین آرام ازو یافت ؛ (رضی ارتیمانی ع) نایافتہ جز بیک وجود آرامے ؛

مولّف گوید کہ بدون صلہ ہم آمدہ۔ (ظہوری مشہدی ؎) طفل یک ماہہ ز ریک نفس آرام نیافت ؛ تا نگردید بگہوارۂ مینا در خواب ؛ (اُردو) آرام پانا۔ (ناسخ ؎) آرام خوش قدون سے کوئی پاے۔ ہے محال ؛ جز سرو بیٹھتے ہین سب اشجار کے تلے ؛۔

آرامیدن بقول صاحب بحر عجم آرام گرفتن و ساکن شدن و قرار گرفتن و نجنبیدن (کامل التصریف) مضارع این آرامد۔ بقول صاحب نوادر المصادر آرامیدن و مخفف آن آرمیدن قرار گرفتن۔ حاصل مصدر این آرام و آرامش کہ گذشت۔ صاحب موید الفضلا گوید کہ بارا، موقوف آرام گرفتن و آرام دادن و ساکن و ناجنبان شدن و گردانیدن۔ لازم و متعدی ہردو علی الرغم صاحبان بحر و نواد۔ کہ صرف لازم دانند و صاحبان کشف و انند را باموید اتفاق است۔ (سیف الدین بخاری ع)

نزد من بے قرار آرام ٭ (اُردو) آرام پانا۔

آرامیدہ از مصدر ماضیہ (۱) اسم مفعول بقول صاحب انند (۲) ساکن و ہموار مانند دریاے آرمیدہ و آتش آرمیدہ و (۳) کنایہ از متحمل۔ عجب است کہ صاحب شمس بذیل آرامیدہ نویسد کہ آمیختہ و مختصر آموختہ باشد فتامل۔ مخفی مباد کہ آرمیدہ مخفف این است و بہار ذکر این کردہ کہ بجاے خود بیاید (اُردو) (۱) آرام پایا ہوا۔ (۲) ساکن ہموار جیسے ہموار سڑک جسمین نشیب و فراز نہو۔ اور دریا جسمین تلاطم نہو۔ (۳) متحمل شخص۔

آرامیدہ داشتن (استعمال) قائم و محفوظ و برقرار داشتن۔ چنانکہ بیدل گوید (ص) زین محیط آخر بجرم عافیت خواہیم رفت ٭ موج آرامیدہ دارد چین دامان گہر ٭ (اُردو) قائم رکھنا۔ محفوظ رکھنا۔ برقرار رکھنا۔

آران بروزن باران بقول صاحب برہان (۱) نام ولایتے است۔ صاحب انند گوید کہ مُلکے است از ولایت آذربایجان و (۲) آریج را نیز گفتہ اند کہ مرفق باشد صاحب سراج ہم ذکر این کردہ۔ (اُردو) (۱) ایک ولایت کا نام۔ (۲) کہنی۔ (مونث)۔

آراہ بقول صاحب موید الفضلا مصطکی است فارسیان این را از لغت رومی گرفتہ اند۔ (اُردو) بقول صاحب آصفیہ مصطکی۔ کاف عربی کے ساتہ ایک قسم کا زرد گوند۔ علک الروم مزاجًا۔ دوسرے درجہ مین حار و یابس۔ مفید ہاضمہ و جاذب رطوبات دماغیہ بعض نے گرم بہی لکہا ہے مشہور کاف فارسی کے ساتہ ہے۔

آراے بروزن یاراے بقول صاحب برہان (۱) آرایش (۲) آرایش کنندہ و آرایندہ را گویند و (۳) امر بآراستن ہم ہست یعنی بیاراے و آرایش کن۔ مولف گوید

کہ مرادف آرار۔ بلکہ ہمان (آرا) راکہ گذشت با یاے زائد (آراے) کردند۔

آرایش بقول صاحب برہان بروزن آسایش (۱) بمعنی زیب و زینت باشد و (۲) رسم و عادت و آیین را نیز گویند و (۳) نام نواے است از موسیقی کہ بقول صاحب ناصری آنرا (آرایش خورشید) ہم گویند۔ صاحبان شمس و رشیدی و جہانگیری و موید ذکر این می کنند (ظہوری ۵) بردیدۂ خونچکان زردیت ؛ آرایش نخل ارغوان فرض ؛ (فردوسی ۵۲) سوے او یکے نامۂ نوشتۂ ؛ زآرایش بندگی گشتۂ ؛ بہار صرف معنی اول را نویسد و فرماید کہ با لفظ کردن و دادن مستعمل۔ **مولف** گوید کہ انحصار برین دو مصادر نقص تلاش است۔ و استعمال این با مصادر متعددہ وراے این ہر دو مصدر بنظر آمدہ کہ بذیل مذکوراست ممکن است کہ استعمالے تازہ ہم بنظر آید۔ (**اُردو**) آرایش بقول امیر مصدر آراستن سے حاصل مصدر بنا و سنگار۔ سجاوٹ (بحر ۵) ہزارون مین نہین ہے خانۂ دنیا کی آرایش ؛ مرے پر فیصلہ ہے جیتے جی سارا بکھیڑا ہے ؛ (قلق ۵) بیلچے گھرپیان مرصع کار ؛ شغل آرایش چمن ہر بار ؛ (۲) رسم (مونث) رواج (مذکر) آیین (مذکر) رسم و رواج کے اسناد لفظ (آب) کے چوتھے معنی پر گذر چکے ہین۔ آیین کی سند کے لئے دیکھو لفظ آیین۔ (۳) علم موسیقی سے ایک راگ کا نام۔

آرایش بردن (استعمال) بے رونق کردن و زیب و زینت را دور کردن است۔ صاحب ارمغان آصفی گوید کہ استعمال این بصلۂ (از) و (را) آمدہ۔ (عرفی شیرازی ۵) ندکنید اسباب ہرم بخت تو ترسم ؛ کز زلف بت من برد آرایش خم را ؛ (**اُردو**) رونق مٹانا۔

بے رونق کرنا۔

آرایش خواستن (استعمال) فکر آرایش کردن واراده آرایش کردن چنانکه ظہوری گوید (سہ) شاہد آراے شہ آرایش خود گر خواہد ؎ ہر طرف چون سحر آئینہ گرے برخیزد ؎ (اُردو) آرایش کا ارادہ کرنا۔ آرایش چاہنا۔

آرایش خورشید (اصطلاح) بقول صاحب برہان (۱) نام لحن اوّل از سی لحن باربد و (۲) خطے کہ بر عارض خوبان برآید۔ **مولف** گوید کہ (۳) بمعناے حقیقی آب وتاب خورشید باشد (نظامی سہ) چو زد آرایش خورشید راہے ؎ در آرایش بدے خورشید ماہے ؎ سند نمبر (۳) بر لغت آرایش ریختن می آید۔ صاحبان سروری و رشیدی ذکر معنی اوّل کنند و صاحب جہانگیری گوید کہ نام قولے است از تصنیفات باربد مطرب صاحب دری وپہلوی گوید کہ مرادف آیین جمشید است بمعنی اوّل امّا صاحبان شمس وبحر وموید تصدیق معنی دوم ہم می کنند۔ (اُردو) (۱) علم موسیقی کے ۳۰ راگون سے جسکا موجد باربد ہے پہلے راگ کا نام۔ (۲) عارض خوبان کا خط۔ (۳) آفتاب کی چمک دمک۔

آرایش دادن (استعمال) بمعنی آراستہ کردن باشد چنانکہ صائب گوید (سہ) زہشیاری دماغے دادم آرایش کردمستی ؎ دہان تلخست از خمیازۂ آن نشہ افیون را ؎ صاحب مغان آصفی فرماید کہ این بصلۂ (از) و (بہ) مستعمل سند ماضیہ صلۂ آن۔ راست وباصلۂ (بہ)۔ ملّا کاتبی گوید (ع) دہد بطاس زر آرایش دکان نرگس ؎ نظیری نیشاپوری گوید (ع) تو ہم فتراک را آرایشے دہ از شکار خود ؎ **مولف** گوید کہ ازین ہر دو مصرع **آرایش دادن** چیزے را پیداست و آرایش چیزے دادن ہم۔ (اُردو) بقول امیر آرایش کرنا۔ (ظفر سہ) ہمیشہ کرتا ہون داغون سے

دل کی آرایش ؎ مراتو ہیسہ ظفر اس مکان نے لکھایا ؎۔

آرایش و دیدن (استعمال) تماشا وسیر کردن۔ صاحب ارمغان ذکر این می کند اگرچہ از معنی ساکت و فرماید کہ بصلۂ (بہ) متصل۔ (نظامی ؎) بہر کشورے دیدن آرایشے ؎ بہر منزلے کردن آسایشے ؎ (اُردو) تماشا دیکھنا۔ سیر کرنا۔

آرایش ریختن (استعمال) صاحب ارمغان آصفی بحوالۂ بہار فرماید کہ پرشان کردن است و از کلام علی خراسانی سند آرد (؎) عکس گل رویش کہ بر دآب رخ حور ؎ آرایش خورشید بآن جیب قبا ریخت ؎ مولّف را این لغت در بہار عجم بجاے خودش بدست نیامد عجب نیست کہ صاحب ارمغان آصفی بہ ضمن لفظے دیگر در بہار عجم یافتہ باشد۔ مولّف گوید کہ ازہمین سند کہ پیش شدہ است پیدا است کہ آرایش ریختن بمعنی رونق بردن و بے آب و تاب کردن باشد نہ پریشان کردن فتأمل۔ (اُردو) رونق مٹانا۔ اور بقول امیر آب و تاب مٹا دینا۔ (ناصر ؎) ہنس کے جب اُسنے دیا منہ سے جواب ؎ لعل و گوہر کی مٹادی آب و تاب ؎۔

آرایش زبان (اصطلاح) بمعنی خوش سخنی است کہ خوش تقریری باشد۔ چنانکہ بیدل گوید (؎) آرایش زبان اگر این خجلت آورد ؎ خاکے توان شدن کہ بروید گیاہ ازو ؎ (اُردو) خوش زبانی۔ بقول صاحب آصفیہ خوش تقریری۔ خوش بیانی۔ خوش کلامی۔ (۲۷۰)

آرایش ساختن (استعمال) مرادف آرایش کردن است چنانکہ عرفی شیرازی گوید (؎) اے داشتہ در سایۂ ہم تیغ و قلم را ؎ وے ساختہ آرایش ہم فضل و کرم را ؎ صاحب

ارمغان آصفی ذکر این فرمودہ است۔

آرایش شدن (استعمال) باعث زیب و زینت شدن صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است۔ **مولف** گوید کہ **آرایش چیزے شدن و آرایش شدن چیزے را۔** بمعنی زیب و زینت دادن آن چیز باشد چنانکہ جبلی غرجستانی گوید (ص) آرایش آفاق شد رخسار بزم آراے او ؛ آسایش عشاق شد دیدار روح افزاے او ؛ (**اُردو**) آرایش ہونا (دیکھو امیر اللغات)۔

آرایش کردن (استعمال) آراستن و زیب و زینت دادن است۔ ظہوری (ص) سخن گنج ظہوری زدہ تا بر گوشم ؛ صد خرابی دم آرایش ویرانہ کنم ؛ بقول صاحب ارمغان آصفی بصلہ (از) و (بہ) مستعمل۔ (ملا طغراے مشہدی ص) زمرد ارید شبنم تا کہاے سبز پیراہن ؛ کنند آرایش دختر چہاے خود چو مادر ہا ؛ (عرفی ع) بدرد و حسرت آرایش کنند آرامگاہ من ؛ (**اُردو**) آرایش کرنا۔ آرایش دینا۔ دونون مترادف ہین۔ (بحر ص) بے فائدہ آرایش تن کرتے ہین انسان ؛ اس خاک کے انبار سے ہاتھ آئیگا کیا خاک ؛۔

آرایش ماندن (استعمال) حاصل شدن آرایش است چنانکہ ذرہ صفہانی گوید (ص) آرایشے بہر خس و خار از بہار ماند ؛ نخل حیات ماست کہ بے برگ و بار ماند ؛ صاحب ارمغان آصفی فرماید کہ استعمال این بصلہ (بہ) و (از) یافتہ شد۔ (**اُردو**) آرایش ہونا۔ (ظفر ص) ہوگئی کچھ صفحۂ گردون پہ آرایش ہی اور ؛ جدولین جو میری آہ آتشین کی کھچ گئین ؛ آرایش حاصل ہونا بھی کہہ سکتے ہین۔

آرائی (۱) فارسیان بمعنی آرایش استعمال این کردہ اند۔ چنانکہ ظہوری گوید (ص) آرزو خوش گرم آئین بندی دل گشتہ است ؛

(۶۰۸)

جز بداغ حسرتم در سینه آرائی مباد ۞ (حکیم نزاری قہستانی ؎) نبباید بر افزودن اگر مشاطهٔ فطرت۞ جمالے را بزیبائی نگارے کرد آرائی ۞ (۲) صیغه واحد حاضر از مصدر آراستن و آراییدن (ابو اسحق اطعمه ؎) چه آرایی بمشک و زعفران رخسار فالوده ۞ بآب و رنگ و خال و خط چه حاجت روے زیبا را ۞ (اُردو) (۱) دیکھو آرایش (۲) آراستہ کرنے اور سنوارنے کے مصدر سے صیغہ واحد حاضر

آراییدن بقول صاحب بحر عجم آرایش دادن و زینت کردن (کامل التعریف) مضارع این آراید۔ صاحب فرہنگ انند بذیل آرایش کردن این را مرادف آراستن نوشته۔ **مولف** گوید که بینهما فرقے است یعنی آراستن را صاحبان لغت بمعنی زیب و زینت دادن مطلقاً و تزیین چیزے بافزایش زیور آورده اند۔ پس این مرادف معنی اوّل باشد چراکه در تعریف این معنی عام بیان شده نه خاص۔ صاحب نوادر المصادر ہم ذکر این فرموده است و مرادف آراستن گوید۔ (میر معزی ؎) تن از شکر تو آراید چنان چون دیده از لعبت ۞ دل از مہر تو افروزد چنان چون جامه از صابون ۞ (اُردو) دیکھو آراستن۔

آراینده گوہر (اصطلاح) صاحب انند بحوالهٔ مظہر العجائب گوید که از صفات حق تعالیٰ است دیگرکسے از اہل لغت ذکر این نکرده است۔ (اُردو) حق تعالیٰ کے صفات سے ایک صفت ہے جس کا ترجمہ (ذات عالم کو آراستہ کرنے والا) ہوسکتا ہے۔

آرت بقول صاحب برہان بفتح ثالث و سکون فوقانی آرنج را گویند که بندگاه ساعد و بازو ست و بعربی مرفق خوانند و بقول صاحب ناصری مرادف آرج بہمین معنی صاحبان جہانگیری و انند و سراج ہم ذکر این می کنند۔ (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات کہنی (مونث)

آرج بقول صاحب برہان بفتح ثالث وسکون جیم۔ (۱) مخفف آریج۔ (۲) نام پرندہ ایست صاحب ناصری بمعنی اوّل قناعت کند وگوید کہ مرادف ماضیہ۔ صاحب جہانگیری متفق با برہان وصاحب رشیدی گوید کہ (۳) نیز معرب ایرج پسر فریدون باشد۔ صاحب سروری بذیل لفظ آریج ذکر این کردہ ودر سراج اللغات ومؤید الفضلا ہم بنظر آمدہ۔ (**اُردو**) (۱) کہنی (مؤنث) (۲) ایک پرندہ کا نام۔ (۳) ایرج پسر فریدون کا معرّب۔

آرحیقنہ بقول صاحب مؤید الفضلا اسپرک است و اسپرک بقول صاحب برہان بالکاف فارسی بر وزن بہترک گیاہے است زرد کہ بدان چیزہا رنگ کنند وبعضے گویند اسپرک برگ زرد چوبہ ودرخت خربزہ را گویند۔ (**اُردو**) ہلدی کا پتّا۔ خربوزہ کا درخت وبقول صاحب محیط پرنگ۔

آرد بقول صاحب برہان بفتح ثالث وسکون دال ابجد (۱) مخفف آرا داست کہ نام روز بست وپنجم از ہر ماہ شمسی باشد وبسکون ثالث (۲) معروفست کہ غلّہ آسیا کردہ باشد و (۳) بمعنی تقصیر ہم آمدہ است۔ صاحب رشیدی را بامعنی دوم وسوم اتفاق است۔ صاحب سروری صرف معنی دوم را ذکر کند یعنی غلّہ آس کردہ شدہ وبجاے دیگر آرد را بفتح رار مہملہ (۴) بمعنی تواند و (۵) مختصر آورد۔ نوشتہ۔ صاحب جہانگیری را با برہان اتفاق است۔ صاحب مؤید فرماید کہ غلّہ آس کردہ کہ آنرا آرد مقشّر نیز گویند کذا فی شرفنامہ ودر قنیہ۔ بمعنی اوّل بارائے موقوف مسطور است وبفتح رار بمعنی تواند است واین مضارع یاریدن بمعنی توانستن ودر فارسی ابدال ہمزہ بیا وبعکس بسیار آمدہ چنانچہ آید۔ بیاید۔ نیاید ونیز آرد۔ ضد بر دارد۔ (**مولّف** گوید کہ مقابل بَرَد باشد) و (۶) کنجد خیکالی است کہ بار طب و

دو شاب خورند۔ (جمال سپاہانی ؎) وادم از نعمت تو ہر چیز ؛ اکنون ہستم بآرد محتاج ؛ (فیضی فیاضی ؎) چون دید کہ آرد گشت اجساد ؛ آن آرد دہد چو خاک برباد ؛ مخفی مباد کہ از مصدر یاریدن صاحبان لغت ساکت اند و مولف تحقیق آن بجاے خود خواہد کرد انشاء اللہ۔ انچہ صاحب سروری بر معنی چہارم ذکر کند تائید آن بقول صاحب موید می شود و بس۔ (اُردو) (۱) ہر ماہ شمسی کے چھبیسوین دن کا نام۔ (۲) بقول امیر آٹا۔ پسا ہوا غلہ۔ آرد (مذکر) (۳) تقصیر بقول صاحب آصفیہ اسم مونث۔ کوتاہی۔ کمی۔ سہو۔ چوک۔ خطا۔ قصور۔ گناہ۔ جرم۔ (۴) سکتا ہے اسکا مصدر (سکنا) بقول صاحب آصفیہ توانستن کا ترجمہ۔ لائق ہونا۔ قابل ہونا۔ ممکن ہونا۔ (۵) لاوے۔ آوُرد کا ترجمہ۔ (۶) تل (مذکر)

آردا درا بقول صاحب جامع اللغات (۱) نام لحنے از علم موسیقی (۲) نام دہے از نواح اسفرائن۔ (اُردو) آپ ہی کے قول سے (۱) موسیقی مین ایک راگ کا نام۔ (۲) نیز ایک گانون کا نام اسفرائن مین۔

آرد بیز (استعمال) بقول صاحبان موید وانند بکسر باے موحدہ و زاے ہوز در آخر۔ غربال کہ بدان آرد بیزند۔ (اُردو) بقول صاحب آصفیہ چھلنی اسم مونث۔ چھاننے کا آلہ۔

آرد تولہ (اصطلاح) بقول صاحب بہار بضم فوقانی و سکون واو و فتح لام آشئے باشد مانند کاچی کہ از آرد بپزند و بیشتر مردم فقیر و درویش خورند و آنرا بعربی سخینہ گویند (بسحاق اطعمہ گوید ؎) آن آرد تولہ خور کہ مین لوت خوار گفت ؛ چون ماست باب خورد زمن عذرہا بخواست ؛ صاحبان بحر و ناصری ہم ذکر این می کنند۔ (اُردو) آش بقول امیر سنسکرت کی زبان کا لفظ معلوم ہوتا ہے۔

اسلئے کہ سنسکرت مین کھانے کو آش کہتے ہین رقیق غذا۔ (دکیھو ص ۵) غم ملے جاے روز کھانے کو ۔ نہ بھی گر میسر آش بہو ۔ دکن مین اسی کو کنجی کہتے ہین۔

آرد جونہ (اصطلاح) بضم جیم عربی بقول صاحب موید الفضلا مرادف ماضیہ۔

آرد دولہ (اصطلاح) بقول صاحب برہان مرادف آرد تولہ۔ صاحبان بحر و ناصری و رشیدی و سراج و موید ہم ذکر این کردہ اند۔

آرد روغن (اصطلاح) بقول صاحب بحر حلواے تر۔ صاحبان موید و رشیدی و سراج ہم ذکر این فرمودہ اند۔ (اُردو) تر حلوا۔ مذکر

آرد ستان (اصطلاح) بقول صاحبان شمس و انند نام ولایتے است کہ انار آنجا خوب می شود۔ صاحب موید بفتح اول گوید (اردو) ایک ولایت کا نام۔

آرد سبوس دار (اصطلاح) بقول صاحب محیط اعظم خشکار است و خشکار بقول صاحب برہان (۱) آردے باشد کہ نخالہ آنرا جدا نکردہ باشند۔ (۲) خاگینہ را نیز گویند۔ **مولف** خیال می کند کہ آش سبوس دار مرادف معنی اول خشکار باشد (اُردو) بھوسی دار آٹا۔ بے چھنا آٹا (۲) خاگینہ۔ مذکر۔

آرد شیر (استعمال) بقول صاحب انند بحوالہ فرہنگ فرنگ نوعے از آشے است کہ از آرد و شیر بسازند۔ (اُردو) فرنی (مونث) بقول صاحب آصفیہ ایک قسم کی کھیر۔

آرد کنار (اصطلاح) باضافت الیہ۔ صاحب محیط گوید کہ سویق النبق است و بضمن لفظ کنار فرماید کہ کنار رسیدہ را خشک نمودہ خستہ آن دور کردہ سائیدہ وقت حاجت بقدر مطلوب با آب آمیختہ باندکے شیرینی از شیرینی ہاے مناسبہ می نوشند۔ سویق آن جہت اسہال صفراوی مزمن نیکوست۔ (اُردو) بیر کا ستو۔ مذکر

آرد گنجد (استعمال) بقول صاحب موید

از کنجد درست می کنند و با رطب و دوشاب می خورند۔ کذا فی القنیہ۔ (اُردو) تلون کا ستو۔

آردم بقول صاحب برہان بفتح دال مہملہ وسکون میم نام گل آذریون است۔ صاحبان رشیدی وجہانگیری و ناصری و سراج ذکر این می کنند۔ (اُردو) دیکھو آذریون۔

آردمیدہ (استعمال) بقول صاحب محیط اعظم سمید است و در مؤ معرب درمک۔ (اُردو) میدہ بقول صاحب آصفیہ دوبارہ چھنا ہوا آٹا۔ نہایت باریک آٹا۔

آردن صاحب برہان گوید کہ بفتح رائے وسکون نون ترشی بالا را گویند و آن ظرفے است کہ مانند کف گیر سوراخہا دارد۔ وبدان چیزہا صاف کنند و (۲) کف گیر را نیز گویند و (۳) نام ولایتے نیز۔ صاحب ناصری ہمزبان برہان وصاحب رشیدی فرماید کہ بسکون را و فتح دال کف گیرے کہ بدان شکر صاف کنند و بغیر مد نیز آمدہ و بقول صاحب جہانگیری ظرفے باشد مانند طبقے کہ دران سوراخ بسیار باشد مثل کفگیر کہ طباخان و حلوائیان آن را برسر دیگ نہند و روغن و شیرہ و ترشی بدان صاف کنند و آن را ترشی بالا نیز گویند (اُردو) بقول صاحب آصفیہ (۱) جھرنا۔ (اسم مذکر)۔ ایک قسم کی بڑی چھنی جسے جھارا بھی کہتے ہیں۔ حلوائیون کا سوراخ دار کف گیر (۲) کف گیر۔ (مذکر) بقول آصفیہ تانبے یا پیتل کا ہتھیلی کے موافق ڈنڈی دار چمچہ سوراخدار کفچہ۔ ایک آلہ کا نام جسکے وسیلے سے ہانڈی کے اندر سے کف نکال لیتے ہین۔ (۳) ایک ولایت کا نام۔

آردوج بقول صاحب محیط اعظم اسم درخت ابہل است و بقولش کہ بر لفظ ابہل نوشتہ ترکی باشد و فارسیان این را درس و ابرس

دبرغنچہ نیز گویند۔ (اُردو) ہوبیر۔ اوبیر۔ (محیط اعظم بضمن لفظ ابہل)۔

آرد و روغن (اصطلاح) بقول صاحب بحرعجم مرادف آردروغن کہ گذشت۔

آردہ بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بسکون راو فتح دال آسیا راگویند۔ (اُردو) بقول صاحب آصفیہ چکّی (مونث) آٹا پیسنے کا آلہ۔

آردہالہ (اصطلاح) بقول صاحبان برہان وبحرورشیدی وجہانگیری مرادف (آردتولہ) کہ گذشت۔

آردہ تحرک (اصطلاح) بقول صاحب مویدالفضلا۔ ممدودہ وقیل مقصورہ بالفتح وضم تا یعنی چنگال تحرک نام میوہ ایست و بمعنی بالیدہ کہ اورا بادام کوہی نیز گویند۔

(اُردو) پہاڑی بادام۔

آردی بقول صاحب انند بدال مہملہ مکسور۔ قسمے از شفتالو است۔ صاحب غیاث ہم ذکراین می کند۔ (اُردو) شفتالو کی ایک قسم۔

آردی روغن (اصطلاح) بقول صاحب بحرعجم مرادف آردروغن باشد صاحب رشیدی وسروری ہم ذکراین فرمودہ (بسحاق) آردی روغن برم لال آمدست ؛ نام من از غیب چنگال آمداست ؛۔

آردیزوغان (اصطلاح) بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر دال وضم زائے ہوز معلوم وشیرینی ہا (مرادف آردروغن)۔

آردین بقول صاحب سراج ہمان آردی است کہ گذشت۔

آرزم بقول صاحب انند بتقدیم رائے مہملہ مفتوح برزائے معجمہ ساکن بمعنی جنگ و کارزار است۔ صاحب غیاث ہم ذکراین کردہ است۔ (اُردو) لڑائی۔ (مونث)۔

آرزو بقول صاحب ناصری معروف وہمی فرماید کہ آرزو بیندہ بمعنی آرزو کنندہ آمدہ و آرزومند نیز گزشتہ **مولف** گوید کہ اندرین صورت آرزو بیدن بمعنی آرزو کردن باشد و بحث آن بجاے خود خواہد آمد۔ خان آرزو در چراغ ہدایت فرماید کہ این لفظ با کردن مستعمل و آرزو کشیدن نیز در کلام سالک قزوینی دیدہ شد۔ بہار گوید کہ (۱) بمعنی تمنا و خواہش و از صفات او تشنہ۔ لاغر۔ فربہ۔ مردہ۔ جوان۔ کشتہ۔ خام و لیوہ آمدہ۔ صاحب موید فرماید کہ ممدود بارائے موقوف۔ (۲) کشش خاطر کہ عرب شہوت نامند کذا فی الادات (جامی سلہ) مرہم راحت و جراحت دگران را ✽ جان من و داغ آرزوے محمد ✽ (ظہوری سلہ) شعلہ پرور گشتہ آہم بے تف تاثیر باد ✽ آرزوہا را گداز کورۂ تاخیر باد ✽ (**اردو**) آرزو بقول امیر لفظ (آر) اور (زو) سے مشتق معلوم ہوتا ہے۔ زو مخفف ہے زود کا۔ چونکہ خواہش اور تمنا کا جلد برآنا مقصود ہوتا ہے اسلئے اسکو آرزو کہتے ہین۔ مونث۔ (۱) بمعنی حسرت۔ تمنا۔ (آتش سہ) خوشا وہ دل کہ ہو جس دل مین آرزو تیری ✽ خوشا دماغ جسے تازہ رکھے بو تیری ✽ (۲) شہوت۔ مونث۔

آرزو آب شدن (مصادر اصطلاحی)

آرزو آب گردیدن باقی نماندن و زائل شدن آرزوست۔ مخفی مباد کہ در سلسلۂ الف ممدودہ با باے عربی۔ **آب شدن آرزو** گذشتہ است و **مولف** معنی آن را بر شہادت کلام بیدل کہ بذیل می آید حاصل شدن و برآمدن آرزو نوشتہ کہ گذشت (بیدل سہ) تا چہرۂ تو در عرق شرم غوطہ زد ✽ ہر آرزو کہ در دل من بود آب شد ✽ حالا برین مقام ہم از ہمین شعر بیدل سند گرفتہ میشود و ظاہر است

کہ باقی نماندن و زائل شدن آرزو عکس و ضد حاصل شدن آن است ولیکن معنی شعر کہ دو پہلو دار د برائے ہر دو۔ سند واقع میشود (۱) شاعر گوید کہ چون از چہرۂ معشوق آثار شرم نمایان شد آرزوے من برآمد و دانستم کہ او بر مقصد من ناراض نیست زیرا کہ علامت ناراضی۔ انکار و چشم نمائیست و علامت رضامندی سکوت و شرم است۔ (۲) یا معنی شعر این است کہ ہرگاہ معشوق پیش من شرمگین شد آرزو ہم آب شد یعنی زائل شد زیرا کہ شرم از برائے بیگانگان است او مرا بیگانہ تصور نمود و چون آرزو کم گرد عرض میشود کہ ہمین مطالب ضرور بود کہ در مصدر (آب شدن آرزو) بیان کنم۔ امّا چون موقع آن از دست رفت ناگزیر بہمین موقع تلافی مافات شد۔ و حالا سندے کہ برائے (آرزو آب گردیدن) بدست آمدہ است۔ دو پہلو ندارد۔ رائے مولف این است کہ (آب شدن آرزو) ہم مرادف (آرزو آب گردیدن) باشد بمعنی زائل شدن و باقی نماندن آرزو (بیدل ؎)

زسیل کاری اشک ندامتم دریاب ÷ کہ آرزو چقدر بے تو آب می گردد ÷ (اُردو) آرزو مٹجانا۔ آرزو خاک مین ملجانا۔ (مومن ؎) ہے یقین یہ کہ خاک ہی مین ملے ÷ آرزوئے وصال سیمین بر ÷ (ناصر ؎) دل اُڑا لے گئی جو تیر ستم ÷ آرزو مٹ گئی ہماری آج ÷

آرزو آخر شدن

(مصدر اصطلاحی) مرادف آرزو برآمدن است چنانکہ ظہوری گوید (؎) دید بر دشت شقائق مغز بر باغ سمن ÷ شد خزان و آرزوے رنگ و بو آخر نشد ÷ (اُردو) آرزو پوری ہونا۔ بقول امیر آرزو بر آنا۔ (مسرور ؎) سنگھا کر مجھے کاکل مشک بو ÷ کہا اب تو پوری ہوی آرزو ÷۔

(۵۰۰)

آرزو آمدن

(مصدر اصطلاحی) پیدا شدن آرزو است چنانکہ معزی نیشاپوری گوید (؎)

آرزو نماید ہمی بغدادیان را با تو شاہ ⁂ روزگار
معتصم یا روزگار مستعین ⁂ صاحب ارمغان آصفی
بدون صراحت معنی ذکر این فرمودہ است (اردو)
آرزو کرنے کا لازم ہے۔ لیکن اردو مین آرزو
ہونا نہین سنا گیا۔ بلکہ یون کہتے ہین کہ تیرے
عہد معدلت مین ہمکو عہد نوشیروان کی آرزو
نہین ہے یا ہم عہد نوشیروان کی آرزو نہین
کرتے۔

آرزو آوردن (مصدر اصطلاحی) مرادف
آرزو داشتن است چنانکہ صاحب ارمغان آصفی
ذکر این فرمودہ است بصلۂ (از) (خسرو دہلوی
سے) مرا گفتی کہ اے خسرو چہ آری آرزو از من ⁂
میسر نیست ورنہ از تو بسیار آرزو دارم ⁂ (اردو)
آرزو رکھنا۔ بقول امیر آرزو مند ہونا۔ (سالک
سے) گر حصول لذت الفت کی رکھے آرزو ⁂
پھول تربت پر مری آکر چڑھائے عندلیب ⁂

(۱) **آرزو از دل بدر کردن** (مصادر اصطلاحی)

(۱۱۰۵) (۲) **آرزو از دل بیرون کردن** دل را
از آرزو خالی کردن و نداشتن آرزو در دل
باشد۔ (ظہوری سلہ) از سر ہوس از دل
آرزویت ⁂ کردیم بدر ندارد اعراض ⁂ (جامی
سلہ) آرزوے جنت المأوے برون کردم ز
دل ⁂ جنتم این بس کہ بر خاک درت ماواکنم ⁂
(اردو) آرزو دل سے نکال دینا۔ آرزو نہ کرنا۔
(نسیم سے) آرزو جنت کی مین کرتا نہین اس
واسطے ⁂ نام سنکر حور کا وہ بدگمان ہوجائیگا ⁂

(۸۰۵) **آرزو از سینہ رفتن** (مصدر اصطلاحی)
لازم مصدر ماضیہ یعنی زائل شدن آرزو ست
(ظہوری سے) آرزو رفتہ ام از سینہ بحسرت
سوگند ⁂ دل فراغت زدہ گردید بمحنت سوگند ⁂
(اردو) آرزو مٹ جانا۔ دیکھو آرزو آب
شدن جسمین اسکی سند گزری ہے۔

آرزو افتادن در دل (مصدر اصطلاحی)
پیدا شدن آرزو در دل باشد۔ صاحب ارمغان

آصفی (آرزو افتادن) را ذکر کردہ است۔ وفرماید کہ بصلہ (در) مستعمل و **مولف** گوید کہ بصلۂ (بہ) ہم چرا نباشد۔ (حزین ﷺ) ازان سرم بہواے تو مائل افتادہ است ؛ کہ آرزوے تو چون شعلہ در دل افتادہ است ؛ (اُردو) دل مین آرزو پیدا ہونا۔

آرزوانہ بقول صاحب شمس اللغات آنچہ آرزو کنند۔ صاحب سروری بحوالہ تحفۃ السعادت موید شمس است۔ (اُردو) وہ چیز جس کی آرزو کیجاے۔

آرزوبالیدن (مصدر اصطلاحی) ترقی پذیر شدن آرزو ست چنانکہ بیدل گوید (ﷺ) یاس مطلب نیست اینجا مانع ابرام خلق ؛ آرزو درسایۂ بال مگس بالیدہ است ؛ (اُردو) آرزو بڑہنا۔ اسکے متعدی (آرزو بڑہانا) کا تذکرہ امیر نے فرمایا ہے۔ (۵۰۲)

آرزو بخاطر رسیدن (مصدر اصطلاحی) (۵۰۳) پیدا شدن آرزو در دل است (ظہوری ﷺ) خورشید را کہ در بغل ذرہ دیدہ است ؛ این آرزو بخاطر من از کجا رسید ؛ (اُردو) دل مین آرزو پیدا ہونا۔

آرزو بخاک بردن (مصدر اصطلاحی) بہار و صاحب انند ہر دو ذکر این می کنند۔ و از معنی ساکت۔ **مولف** گوید کہ بے حصول تمنّا مُردن است چنانکہ شفیع فرماید (ﷺ) زبس نداشت بدنیا لباس بر گردن ؛ بخاک بر دسود تو آرزوی کفن ؛ (جامی ﷺ) عطر کفن ز خاک درت کردم آرزو ؛ آخر ببین کہ می برم این آرزو بخاک ؛ (اُردو) بقول امیر آرزو گور مین لیجانا۔ اور آرزو ساتہ لیجانا۔ آرزو لے جانا۔ مرتے دم تک حسرت نہ نکلنا۔ (فقرہ) ایسا جانتا کہ آرزو گور مین لیجاؤنگا تو آرزو نکرتا۔ (عود ہندی) (امیر ﷺ) اور کیا دنیا سے ہم بیگانہ خو لیجاوین گے ؛ ایک ترک آرزو کی آرزو لیجاوینگے ؛۔

آرزو بخشیدن (مصدر اصطلاحی)

عطا کردن آرزو و آرزو دادن است صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرمودہ است (شائی شہدی ؎) چنان باخندہ عادت کرد لعل آرزو بخشت ؛ کہ گر دشنام از بیرون تراود خندہ آمیز است ؛ مولف راسندے از کلام ظہوری ہم بدست آمدہ (؎) شور بختان را بجام زہر حسرت کام داد ؛ آرزو بخشے کہ شکر در نمکدان تو ریخت ؛ (اُردو) امیر نے آرزو بڑھانا کہا ہے لیکن اسکے معنی خواہش اور تمنا کو ترقی دینے کے ہین۔ آرزو بخشنا۔ یا آرزو دل مین پیدا کر دینا کہہ سکتے ہین۔

آرزو بخواب افتادن (مصدر اصطلاحی) (۵۰۵)

برآمدن آرزو در خواب است چنانکہ ظہوری گوید (؎) آرزوے عیش تا افتد بخواب ؛ در شب غم گوش برآواز باش ؛ (اُردو) خواب مین آرزو بر آنا۔

آرزو بدر نہادن (مصدر اصطلاحی) (۵۰۶)

تمنا از دل دور کردن است۔ ظہوری گوید (؎) در دل مبادا تنگ شود جاے حسرتش ؛ ہر آرزو کہ داشت ظہوری بدر نہاد ؛ (اُردو) آرزو مٹا دینا۔ آرزو دل سے نکال دینا کہہ سکتے ہین۔ امیر نے اسکے لازم (آرزو مٹنا) کا ذکر فرمایا ہے۔

آرزو برآوردن (مصدر اصطلاحی)

بہ تمناے دل کامیاب کردن باشد۔ صاحب ارمغان آصفی بصلۂ (بہ) ذکر این کردہ است (وارثی اردبیلی ؎) بزندگیم کدام آرزو برآوردی ؛ کہ روز باز پسین نخل ماتمم باشی ؛ مولف گوید کہ بدون صلہ ہم آمدہ (ظہوری ؎) خون صبوری بجام ریخت ظہوری ؛ آرزوے چشم پر خمار برآورد ؛ لازم این آرزو برآمدن درست باشد و متاخرین زبان دان تصدیق این می کنند۔ (اُردو) آرزو بر لانا۔ بقول

امیر مراد پوری کرنا۔ (بحر سہ) مشتاق دید سیکڑون آئے چلے گئے ؛ بر لاے تم نہ ایک بہی سائل کی آرزو ؛ اسی کا لازم آرزو برآنا اُردو مین مستعمل ہے۔

آرزو بربستن (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب انند آرزو حاصل کردن است وبہار ہمزبانش وہردو از کلام خسرو شاہد آرند (سہ) کسے کہ دست بفتراک دولت توزند ؛ ہزار آرزو از روزگار بربندد ؛ (اُردو) آرزو نکالنا۔ (مومن سہ) ڈہب پر اپنی اسے لگا لونگا ؛ حسرت وآرزو نکالونگا

آرزو بردن (مصدر اصطلاحی)

بقول صاحب انند (۱) بمعنی آرزو کردن باشد (تاثیر سہ) یک صبحدم نرفت کہ آئی بخانہ ام ؛ تا چند عذر آری ومن آرزو برم ؛ (کمال خجند سہ) آرزو بردہ ام کہ چشم تو باز ؛ کشدم گہ بعشوہ گاہ بناز ؛ بہار ہم ذکر این می کند وبرلفظ (معروف) قانع مولف گوید کہ (۲) آرزو بردن بمعنی آرزو بگور بردن ہم باشد چنانکہ شانی تکلو گوید (سہ) من از کجا وتمنائے دل ہمینم بس ؛ کہ میبرم بخیال تو آرزوے چند ؛ (اُردو) (۱) آرزو کرنا۔ (۲) آرزو لیجانا۔ امیر نے نمبر۲ کا ذکر بضمن (آرزو ساتہ لیجانا) کیا ہے جسکی سند (آرزو بخاک بردن) کے لفظ پر پیش ہوچکی ہے۔

آرزو برون آمدن (مصدر اصطلاحی)

(۵۰۵)

مرادف آرزو برآمدن است چنانکہ ظہوری گوید۔ (سہ) برون می آید آخر آرزوے تلخ کامیہا ؛ ازین چشمے کہ حسرت دوخت برلعل شکر خایش ؛۔

آرزو بستن (مصدر اصطلاحی)

مرادف آرزو بربستن است۔ صاحب انند بضمن آرزو بربستن ذکر این فرمودہ است و از سند ساکت۔

آرزو بودن (استعمال)

لازم آرزو

داشتن است۔ صاحب ارمغان آصفی بصلۂ
(از) ذکر این کردہ است (صائب ؎) سر فرد
چو خورشید از دو عالم آرزو دارم ؛ نہ از بالین
پرستانم کہ جفتم آرزو باشد ؛ (اُردو) آرزو
ہونا۔ آرزو رہنا۔

آرزو پختن (مصدر اصطلاحی) از قبیل
خیال پختن است یعنی تخیلات آرزو را در دل
جا دادن و پختہ کردن۔ صاحب ارمغان آصفی
ذکر این کردہ است بصلۂ (در) **مؤلف** گوید کہ
بدون صلہ ہم آید۔ صاحب انند گوید کہ حسرت
بردن و تمنا کردن باشد۔ (صائب ؎ آرزوہاے
کہ دل در دیگ فکرت می پزد ؛ چون نباشد
خام شیر خام مادر خوردہ است ؛ (ظہوری ؎)
بایدم پخت اگر آرزوے ؛ دیگ بر شعلہ خاشاک
نہیم ؛ (اُردو) آرزو کو پختہ کرنا بقول امیر
آرزوے خام۔ خیال خام کا مرادف ہے۔
(آتش ؎) وہی تحصیل محبت کا ہے عالم
تا حال ؛ پختہ کرتے ہین ہنوز آرزوے خام کو ہم ؛

آرزو پیچیدن (مصدر اصطلاحی) مراد
آرزو داشتن است و بصلۂ (در) بنظر آمدہ۔
(ظہوری ؎) عبث در پردۂ دل آرزوے
نامہ می پیچم ؛ زبان خامۂ خوبان نمی گردد
بنام کس ؛ بیدل آرزو بربال ہما پیچیدن ہم
آوردہ است کہ مقصود از اظہار بلند پروازی
آرزو ست (؎) استخوان بندی اوہام
ز بس بے مغزیست ؛ آرزو ہا ہمہ بربال ہما
می پیچد ؛

آرزو تاختن (مصدر اصطلاحی) ظاہر
شدن آرزوست چنانکہ ظہوری گوید (؎)
چشم فتان تو پرداختہ دستانے چند ؛ آرزو
از نگہش تاختہ میدانے چند ؛ (اُردو) آرزو
ٹپکنا۔ (دیکھو امیر اللغات) آرزو ٹپکے پڑنا۔
(داغ ؎) ہر سخن مین گرچہ سو پہلو بچاتا ہون
مگر ؛ آرزوئین ٹپکی پڑتی ہین مری تقریر سے ؛

(۵۰۹)

آرزو تراویدن (مصدر اصطلاحی) مرادف
ماضیہ - صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرمودہ آ
بصلۂ (بہ) و (از) (ظہوری ؎) باشک حسرتم
از دیدہ آرزو بتراود ٭ زبیم رفتنت از بس باضطراب
بگریم ٭ صاحبان ارمغان و انند این شعر را مال
قاسم مشہدی گفتہ اند و **مولف** را در دیوان
ظہوری بنظر آمدہ -

آرزو جستن (مصدر اصطلاحی) در فکر
آن بودن کہ آرزو برآید - صاحب ارمغان آصفی
ذکر این فرمودہ است (ابن یمین فریومدی ؎)
آزادہ باش و فارغ و قانع ز بہر آنکہ ٭ دل را در جہد آے
بند مجو آرزو بسے ٭ (اردو) آرزو برآنیکی فکر کرنا

(۵۱۰) **آرزو جوشیدن** (مصدر اصطلاحی) جوش
زدن و ظاہر شدن آرزو باشد - ظہوری بصلۂ
(از) آوردہ (؎) آرزوے داغہاے تازہ
جوشد از جگر ٭ تا ظہوری راست بر دل ظہوری
حیرتے ٭ (اردو) آرزو جوش مارنا - آرزو
ٹپک پڑنا - (دیکھو آرزو تاختن میں داغ کا کلام -

آرزو چکیدن (مصدر اصطلاحی) مرادف (۵۱۱)
آرزو تراویدن است ظہوری بصلۂ (از) آوردہ
(؎) گریۂ حسرت اسے ظہوری چند ٭ آرزو ہا
ز دیدہ چکید ٭ -

آرزو حاصل شدن (استعمال) بقول
صاحب انند مرادف آرزو برآمدن است کہ گذشت -

آرزو حاصل کردن (استعمال) متعدی (۵۱۳)
ماضیہ یعنی بہ تمناے دل کامیاب شدن چنانکہ
ظہوری گوید (؎) آرزوے خویش حاصل
کردہ از زہرم شکر ٭ نسخۂ از در دمن می بایدش
درمان کجاست ٭ (ولہ ؎) آرزوے گرم
خوئی زود حاصل میکنم ٭ حسرتے بر شعلۂ داغ
جگر تا ہیم ہست ٭ (اردو) آرزو نکالنا -
ارمان پورا کرنا - (مومن ؎) ڈھب پر اپنی
آسے لگا لونگا ٭ حسرت و آرزو نکالونگا ٭ -

آرزو خواستن (مصدر اصطلاحی) بقول

صاحب انند معروف صاحب ارمغان آصفی ہم بصلۂ (از) ذکر این کردہ۔ مولف گوید کہ خواہش برآمدن آرزو کردن است چنانکہ خاقانی شروانی گوید (ف) آرزوئیکہ از جہان خواہم ؛ بد بد زانکہ مست و بے خبر است ؛ (نظامی ف) غر دے چہ باید برآراستن ؛ نہ بر جائے خود آرزو خواستن ؛ و آرزو خواہ ازہمین مصدر است۔ اسم فاعل۔ بہار ذکر آرزو خواہ فرمودہ است و بر (معروف) قانع (نظامی ف) دل شہ چو زان نکتہ آگاہ شد ؛ ازان آرزو آرزو خواہ شد ؛ (اُردو) آرزو برآنے کی خواہش کرنا۔ صاحب جامع اللغات نے آرزو خواہ کا ترجمہ امید وار تمنائی کیا ہے۔

آرزو خون گشتن (مصدر اصطلاحی) مایوس (۵۱۶)
شدن است چنانکہ بیدل گوید (ف) آرزو خون گشتۂ نیرنگ وضع نازکیست ؛ غمزہ گوید دور باش و جلوہ می گوید بیا ؛ (ولہ ف) پاسے تا سر نشۂ ام از فیض ناکامی مپرس ؛ آرزوہا ہر قدر خون گشت می در ساغر زدم ؛ (اُردو) آرزو کا خون ہونا بقول امیر مایوس ہونا ذکھی (ف) دل غم ہجر سے لہو ہوگا ؛ صفت مین خون آرزو ہوگا ؛۔

آرزو دادن (مصدر اصطلاحی) مرادف آرزو بخشیدن باشد یعنی آرزو در دل پیدا کردن و (۲) برآوردن آرزو ہم۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این مصدر فرمودہ دلبر آخت معنی بکلام قاسمی گونا بادی پیش کردہ (ف) بدہ آرزوے دے ساغرم ؛ ببر مستی این و آن از سرم ؛ ازین سند ہر دو معنی پیداست مگر در رائے مولف معنی نمبر ۲ چسپان تر است (اُردو) آرزو برلانا بقول امیر مراد پوری کرنا۔ (بحر ف) مشتاق دید سیکڑون آئے چلے گئے ؛ برلائے تم نہ ایک بھی مائل کی آرزو ؛ آرزو پوری کرنا بھی کہتے ہین۔

آرزو داشتن (استعمال) صاحبان

انند وارمغان آصفی وبہار ذکر این می کنند۔ معنی این آرزومند بودن است وبقول صاحب ارمغان آصفی بصلۂ (در) و (از) مستعمل (مظہر کاشی ؎) آنکہ در پیرانہ سر دارد جوانی آرزو ۔ بادۂ پیرش زساقی جوان باید کشید ۔ (حزین اصفہانی ع) از رحمت بسمل من زخم دیگر آرزو دارد ۔ (ظہوری ؎) آرزو از یار دارم پارۂ کاش می آمد زمن اغیار پہ ۔ **مولف** گوید کہ بدون صلہ ہم آمدہ (ظہوری ؎) پئے پروانگی پروانگی می خواہم از شمعے ۔ برشوت می دہم جان آرزوے سفیحے دارم ۔ (**اُردو**) آرزو رکھنا۔ بقول امیر آرزومند ہونا ۔ (صبا ؎) سفر کے جانے کی کیونکر تمہیں اجازت دین ۔ کہو یہہ اُس سے جو رکھتا ہو آرزوے فراق ۔

آرزو درآمدن (مصدر اصطلاحی) مراد آرزو آمدن است کہ گذشت چنانکہ ظہوری گوید (؎) تا یکے ہر دم درآییم آرزوے ۔ درنمی گیرد بدرمان اختلاط ۔

آرزو درجگر شکستن (مصدر اصطلاحی) (۱) بقول صاحب انند وبہار کنایہ از حاصل نہ شدن آرزوست (صائب گوید ؎) ہر آرزوے بشکنی امروز در جگر ۔ فردا کہ این قفس شکند بال وپرشود ۔ وبقول شان (۲) بمعنی حاصل شدن آرزو نیز آمدہ (ملا مفید ؎) بنرگسش نظرے کردم وخموش نشستم ۔ بسنگ سرمۂ او آرزوے خویش شکستم ۔ (کمال خجندی ؎) بر آتش ستم جگرم زان کباب کرد ۔ تا آرزوے نرگس بیمار بشکند ۔ **مولف** گوید کہ عجب است از ہر دو محققین کہ ہر دو اسناد مابعد الذکر را متعلق از مصدر (آرزو درجگر شکستن) کردہ اند کہ شواہد (آرزو شکستن) است وتحقیق معنایش بجاے خود درآید ودر معنی اول الذکر ہم کلام است ۔ مخفی مباد کہ مصدر شکستن ہم لازم است وہم متعدی پس اگر درین مصدر اصطلاحی لازم گیریم معنی اول حاصل

میشود واگر متعدی گیریم معنیش (۲) ضبط آرزو وترک آرزو باشد وسند صائب کہ گذشت شاہد ہمین معنی آخراست۔ (اُردو) (۱) آرزو نہ برآنا۔ (۲) ضبط آرزو یا ترک آرزو کرنا۔

(۵۱۵) **آرزو درخواب رفتن** (مصدر اصطلاحی)

باقی نماندن آرزو۔ یعنی آرزوئے کہ بود حالا آنرا خواب وخیال دانستن کہ وجود ان باقی نماند چنانکہ ظہوری گوید (سہ) رفتہ درخواب آرزوے سرفرازی فارغم ؛ گوش ما افسانۂ فر فریدون برنتافت ؛ (اُردو) آرزو مٹ جانا خواب وخیال ہو جانا۔

(۱) آرزو دردل شکستن (مصادر
(۲) آرزو دردل فروشکستن اصطلاحی)

بقول صاحب آنند وبہار (۱) کنایہ از حاصل نہ شدن آرزوست **مؤلف** گوید کہ مقصودش از ناکامی باشد۔ (ظہوری سلہ) دردل ساغر من آرزو بادہ شکست ؛ سپر سنگ بلا پنبۂ مینائے من است ؛ (خواجہ آصفی سلہ) دردل از زلف پرشکن یار آصفی ؛ بسیار آرزو کہ زبخت زبون شکست ؛ (حسن غزنوی سہ) آخر اے آرزوے دل تا کے ؛ دردل این آرزو فروشکنم ؛ **مؤلف** گوید کہ درین مصدر ہم ہمان بحث لازم ومتعدی مصدر شکستن پیش می آید کہ ہردو محققین بران توجہ نفرمودہ اند۔ یعنی آرزو دردل فروشکستن را حسن غزنوی بمعنی متعدی آوردہ است اندرین صورت معنیش (۲) ضبط آرزو کردن باشد می گوید کہ تا کے آرزو را دردل شکنم یعنی ضبط کنم وناکام بمانم۔ (اُردو) (۱) دل کی آرزو دل مین رہنا۔ (بحر سہ) دم نہ نکلا کسی کے زانو پر ؛ رہ گئی دل کی آرزو دل مین ؛ (۲) آرزو ضبط کرنا ناکام رہنا۔

(۵۱۶) **آرزو درسینہ شکستن** (مصدر اصطلاحی)

مایوس شدن باشد وحاصل نشدن آرزو

مرادف (آرزو در دل شکستن) (ظہوری ۵) در سینہ شکست آرزو صفحۂ گلزار ٭ پرست طپیدم شکستم قفسے چند ٭۔

آرزو در کنار کشیدن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب انند و بہار کنایہ از حاصل کردن آرزوست و بمقصود رسیدن و کامیاب شدن (غنی ۵) ہرکس کشید آرزو خویش در کنار ٭ من دست خویش در بغل خود کشیدہ ام ٭ (اُردو) آرزو حاصل کرنا۔ آرزو پوری ہونا۔

آرزو در کنار گذاشتن (مصدر اصطلاحی) صاحبان انند و ارمغان آصفی بحوالہ بہار این را مرادف ماضیہ گویند ٭ **مولف** گوید کہ چنین باشد بلکہ آرزوئے کہ برآمدہ و حاصل شدہ است آنرا بحال خود گذاشتن است۔ سند ہر سہ محققین بالا سند مولف حقیر باشد (صائب ۵) توقعے کہ مراہست از فلک این است ٭ کہ آرزوے مرا در کنار نگذارد ٭ (اُردو) برآئی ہوئی آرزو کو قائم رکھنا۔ کامیابی مین خلل نہ ڈالنا۔

(۵۱۶) **آرزو در گداختن** (مصدر اصطلاحی) آب شدن و گداختہ شدن و تبدیل ہیئت کردن آن چنانکہ ظہوری گوید (۵) بامیدے کہ شاید آرزوش بغش برون آید ٭ ظہوری در گدازد آرزو گردید خون پالی ٭ (اُردو) آرزو پگھل جانا۔ گلجاجا۔ (آزاد ۵) کیا گداز غم سے گلکر آرزو پانی ہوی ٭ آنکھ سے آنسو نکلتے ہی تمنا مٹ گئی ٭۔

(۵۱۵) **آرزو دستگاہ** (استعمال) متاع و سرمایہ کہ در قبض و تصرف کسے باشد۔ دستگاہ ست پس آرزو دستگاہ کسے باشد کہ متاع آرزو بقبض و تصرف او باشد۔ (ظہوری ۵) آرزو دستگاہ بنشینم ٭ چند حسرت پناہ برخیزم ٭ (اُردو) آرزو مند یعنی وہ شخص جسکے قبضہ مین متاع آرزو ہو۔

آرزو در بودن از سر (مصدر اصطلاحی) محو کردن و باقی نداشتن و نگذاشتن آرزو

ومایوس کردن است. صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است بصلۂ (از) (قاسمی گونابادی ؎) خیال جہان گیرم در دماغ ؛ ربود از سرم آرزوئے فراغ ؛ (اُردو) آرزو مٹانا۔ آرزو خاک میں ملانا

(۵۱۹) **آرزو رخت بیرون کشیدن** (مصدر اصطلاحی) آرزو از دل رفتن ومعدوم شدن آرزوست۔ (ظہوری ؎) حسرتے در دل ظہوری وادہ جا ؛ آرزو با رخت بیرون می کشد ؛ (اُردو) آرزو مٹ جانا۔ آرزو خاک میں ملجانا۔

(۵۲۰) **آرزو رساندن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آرزو برآوردن باشد چنانکہ ظہوری گوید (؎) آرزوئے مشام بیہوشان ؛ بہوا دارئے صبا برسان ؛ ـــ

آرزو رفتن از دل (مصدر اصطلاحی) محو شدن آرزوست صاحب ارمغان آصفی بصلۂ (از) ذکر این کردہ۔ (وحشی یافقی ؎) گرچہ از خاطر وحشی ہوس روئے تو رفت ؛ وز دلش آرزوئے قامت دل جوئے تو رفت ؛ (اُردو) آرزو باقی نہ رہنا۔ آرزو مٹجانا۔

آرزو سرشتن (مصدر اصطلاحی) آرزو را تہ و بالا کردن و کیفیت آرزو دریافتن (ظہوری ؎) حسرت نہ تراود از ظہوری ؛ ہر چند کہ آرزو سرشتم ؛ (اُردو) آرزو کو تہ و بالا کرنا۔ اُلٹ پلٹ کر اسکی کیفیت دریافت کرنا۔ (۵۲۱)

(۱) **آرزو سنج** (مصدر اصطلاحی نمبر (۱))
(۲) **آرزو سنجیدن** اسم فاعل نمبر (۲)
باشد کہ مرادف آرزو مند است یعنی آرزو دارندہ پس آرزو سنجیدن مرادف آرزو داشتن باشد در کلام فارسیان۔ صرف آرزو سنج بنظر آمدہ۔ صاحب انند و بہار آرزو سنج را ذکر کند و صاحب ارمغان آصفی آرزو سنجیدن را۔ (میر خسرو ؎) بخاک پائے او چرخ آرزو سنج ؛ چو درویش حریص از فکرت گنج ؛ (اُردو) (۱) آرزو مند (۲) آرزو رکھنا۔ بقول امیر آرزو مند ہونا۔

(آتش ۵) آرزومند شہادت مرگئے حسرت
سے یار ؛ بیگنہ جب تیغ سے تیری ہمارا خون
ہوا ؛ بقول صاحب جامع اللغات آرزوسنج
کا ترجمہ۔ امیدوار التجائی۔ صاحب تمنا۔

آرزو سوختن در دل (مصدر اصطلاحی)
مرادف آرزو در دل شکستن است (صائب ۵)
آرزو چون سوخت در دل حرص را عاجز کند ؛
مور سیال است نتواند ز خاکستر گذشت ؛ صاحبان
انند و بہار عجم و ارمغان آصفی ذکر این می کنند۔

آرزو شدن (استعمال) در دل پیدا
شدن آرزو است چنانکہ ملک قمی گوید (۵)
آرزوے گفتن حرفے شد و رخصت نداد ؛ یار
می پنداشت مارا طاقت گفتار نیست ؛ صاحب
ارمغان آصفی ذکر این کردہ است۔ (اُردو)
تمنا ہونا۔

آرزو شستن (مصدر اصطلاحی) آرزو
از دل برون کردن است و دل را از آرزو
صاف و پاک کردن (صائب ۵) بخون دل
بیشتر نیست از دل آرزو شستن ؛ بآب تیغ
نتوان محو کرد از تیغ جوہر را ؛ (اُردو) آرزو
سے ہاتھ دھونا۔

آرزو شکستن (مصدر اصطلاحی) بقول
صاحب بحر عجم (۱) حاصل شدن و (۲) حاصل
نشدن آن (کمال اسمٰعیل ۵) بر آتش ستم
جگرم زان کباب کرد ؛ تا آرزوے نرگس
بیمار شکند ؛ (آصفی ۵) در دل ز زلف پر
شکن یار آصفی ؛ بسیار آرزو کہ ز بخت زبون
شکست ؛ عجب است کہ صاحب بحر عجم کلام
آصفی را بسند آوردہ است کہ متعلق از (آرزو
در دل شکستن) است۔ صاحب انند را از ہر دو
معنی اتفاق است و بر معنی اول ہمان سند
کمال اسمٰعیل پیش کردہ است کہ گذشت و معنی
دوم را سندے تازہ پیش می کند و ہو ہذا (ظہوری
۵) در دل ساغر من آرزو بادہ شکست ؛ سپر

سنگ بلا پنبۂ مینائے منست ۔ **مؤلف** گوید کہ
این شعر ہم شاہد (آرزو در دل شکستن) است
نہ (آرزو شکستن) حالا عرض میکنم کہ مثال معنی
دوم ہمان کلام کمال اسمٰعیل است کہ محققین
اولی از برائے معنی اوّل آوردہ اند۔ یعنی
شاعر گوید کہ معشوق من جگر عاشق را بر آتش ستم
از برائے این کباب کردہ است کہ آرزوے
عاشق کہ برائے نرگس بیمار معشوق بود با جگر
بسوزد۔ مخفی مباد کہ برائے این معنی نرگس را
مفعول باید گرفت نہ فاعل۔ حالا ضرورت
سند معنی اوّل باقی میماند و آنرا صاحب ارمغان
آصفی آوردہ است۔ (مفید بلخی ؎) بنرگس
تو نظر کردم و خموش نشستم ۔ بسنگ سرمۂ او
آرزوے خویش شکستم ۔ یعنی حاصل کردم۔
امّا بسیار عجب است کہ صاحب ارمغان بر
(آرزو شکستن) صرف معنی حاصل شدن
آرزو بحوالۂ بہار نوشتہ و بہار ازین مصدر ساکت
و او سندے کہ از کلام مفید بلخی آوردہ است۔
چنانکہ مذکور شد (آرزو حاصل کردن) را است نہ
حاصل شدن را۔ پس نتیجۂ تحقیق این باشد
کہ آرزو شکستن بمعنی (۱) حاصل کردن آرزو
است و (۲) حاصل نشدن آرزو و این انحصار
بلحاظ شواہد است و اگر بر معنی حقیقی مصدر
شکستن غور کردہ شود لازم و متعدی ہر دو
آمدہ۔ یعنی بقول صاحب بحر عجم شکستن شیشہ
و ہر چیز نازک و دل بصدمہ و آسیب است۔
بمعنی لازم و فرماید کہ متعدی ہم آمدہ۔ مخفی
مباد کہ شکستن بمعنی خوردن ہم آمدہ۔ و
خوردن بمعنی ملاقی شدن کذا فی بحر العجم۔
پس معنی اوّل کہ در بادی النظر غیر متناسب
معلوم می نمود ازین معنی متناسب شد یعنی
ملاقات آرزو۔ حصول آن باشد۔ (اردو)
(۱) آرزو پوری کرنا۔ (۲) آرزو نہ بر آنا۔

آرزو شگافتن (مصدر اصطلاحی) آرزو (۵۲۲)

از دل دور کردن است۔ (ظہوری ؎) غیرت زخم گداخت کہ بر حیرت تو بود ﴿ ہر چند آرزوے تمنا شگافتم ﴿ (اردو) آرزو خاک مین ملا دینا بقول امیر مایوس کرنا۔

آرزو شگفتن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب انند بر آمدن آرزوست۔ سندے پیش نشد و بر حوالۂ بہار اکتفا شد اما بہار ازین مصدر ساکت ہے (اردو) آرزو بر آنا۔

آرزو عیب نمی باشد (مثل) صاحب امثال فارسی و خزینۃ الامثال ذکر این کردہ و از معنی و محل استعمال ساکت۔ این مثلے است کہ فارسیان بجاے زنند کہ کسے بیرون از حوصلۂ خود آرزو کند مثلاً اگر گداے سوال تخت شاہی کند بر حماقت او خندہ می زنند و گویند کہ عقل بر جا ندارد و لیکن تمناے او براے تخت شاہی عیبے ندارد۔ گویند کہ متمنی را جائز است کہ ہر چہ خواہد آرزو کند۔ (اردو) اردو مین بالکل اسکا ترجمہ مثل ہوگیا ہے۔ امیر فرماتے ہین کہ (آرزو عیب نہین) ایک مثل ہے۔ حاصل یہ ہے کہ اپنی حیثیت سے بڑھ چلنا تو عیب ہے مگر اس چیز کی آرزو کرنا جو اپنے رتبے سے زیادہ ہو عیب نہین مثلاً گدا بادشاہ کی لڑکی کے ساتھ نسبت کا پیام دے تو یہ اپنی حد سے باہر قدم رکھنا اور معیوب ہے مگر شاہزادی کے ساتھ شادی کی آرزو کرنا کچھ عیب نہین ہے۔

(۵۲۲) **آرزو کاشتن** (مصدر اصطلاحی) مرادف آرزو کردن است (ظہوری ؎) آرزو میکارم و انبار حسرت می نہم ﴿ منتش بر من اگر بر قم بخرمن دشمنست ﴿۔

آرزو کدہ (اصطلاح) بقول صاحب انند و بہار مرادف آرزو گاہ **مولف** گوید کہ دل باشد یا جگر یا سینہ (ظہوری ؎) سوراخ گشتہ سینہ ام از داغ حسرتے ﴿ منخواست آرزو کدہ ام روزنے چنین ﴿ (اردو) آرزو

کا گھر۔ آرزو کی جگہ جس سے دل یا جگر یا سینہ مراد ہے۔

آرزو کردن (استعمال) بقول صاحب انند و بہار تمنا کردن است (صائب ؎) دست اگر کوتاہ باشد آرزو پیے می کنم ؛ زلف مشکین ترا از دور بو پیے می کنم ؛ (اسیر ؎) گر نمیرم از خجالت تا خجالت چون کنم ؛ یار در دل بودہ و من آرزو ہا کردہ ام ؛ (ظہوری ؎) تمنائے ندارد غیر غیر از راحت اندوزی ؛ چہ داغے میشدم گر درد و داغے آرزو کردے ؛ صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرمودہ و استعمالش بہ صلۂ (بہ) و (از) آوردہ۔ (فغانی شیرازی ؎) قسمت اگر کہ کشتۂ شمشیر عشق یافت ؛ ہرگے کہ زندگان بدعاش آرزو کنند ؛ (قاسمی گونابادی ع) ز دریا مکن آرزو لعل ناب ؛ (اردو) آرزو کرنا۔ (آتش ؎) دیدار عام کیجئے پردہ اٹھائیے ؛ تا چند بندہ ہائے خدا آرزو کرین ؛ ۔

آرزو کشتن (مصدر اصطلاحی) تمنا را از دل دور کردن است. صاحب ارمغان آصفی بصلۂ (در) ذکر این کردہ است. (ظہوری ؎) آرزو ہائے خصم کشتہ ببین ؛ ہیچ کس تیغ کین نراندہ چنین ؛ (اردو) آرزو خاک مین ملا دینا۔ (صبا ؎) اے فلک پتھر پڑین تجھہ پر غضب تو نے کیا ؛ خاک مین کیسی ملا دی کوہکن کی آرزو ؛ ۔

آرزو کشیدن (مصدر اصطلاحی) مرادف آرزو کردن است۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرمودہ است (سالک قزوینی ؎) اے مردۂ فریب لبت آب زندگی ؛ خضر آرزوے موج شراب تو می کشد ؛ (خان آرزو) در چراغ ہدایت بضمن لفظ آرزو بذیل ہمین سند فرماید کہ چون غرابت دارد ظاہرا سہو القلم است کہ بجاے انتظار آرزو گفتہ مؤلف گوید

کہ چنین باشد آرزو کشیدن ہم انتظار لطیف
است کہ اشد من الموت نباشد از لفظ آرزو درین
شعر نقصانے در معنی پیدا نمی شود بل لطافتے
خاص دارد۔ بخیالش استعمال لفظ آرزو صرف
بامصدر کردن است و بس چنانکہ ذکرش کردہ
ازینجاست کہ آرزو کشیدن بنظرش غریب بینمایدہ
جستجو پسندان سیر نشوند کہ مولف ذکر ہر قدر
مصادر کہ کردہ است انحصار را نشاید۔

آرزو کہنہ شدن (مصدر اصطلاحی) (۵۲۸)
آرزوے کہ تا دیر بر نیاید کہنہ باشد چنانکہ ظہوری
گوید (ے) آرزوے آستان بوسیم در لب
کہنہ شد ٭ میکند خون در بیم ہر روز درمان
نوی ٭ (اردو) آرزو کہنہ ہونا۔

آرزو گاہ (اصطلاح) بقول صاحب
انند مرادف آرزو کدہ باشد کہ گذشت بہار
ہم ذکر این می کند و این ہر دو محققین از
معنی ہر دو ساکت اند۔ مولف گوید کہ (۱)
مقام آرزو باشد و (۲) کنایہ از دل و جگر
و سینہ ہم۔ (نظامی ے) دران آرزو گاہ فرخار
ویس ٭ نکرد آرزو با مقابل بکیس ٭ (اردو)
بقول صاحب جامع اللغات (۱) امید کا مقام
و بقول مولف (۲) دل۔ جگر۔ سینہ۔

آرزو گذاشتن (مصدر اصطلاحی) آرزو
از دل دور کردن باشد صاحب ارمغان صفی
ہم ذکر این کردہ۔ سندے کہ از کلام صائب
پیش میکند بر (آرزو در کنار گذاشتن) گذشت
و بخیال مولف ازین مصدر تعلق ندارد امّا
شاہدے از کلام ظہوری بنظر آمدہ (ے) بہ بخت
دیگ تمنا بشعلہ طالع ٭ بحسرت از تو دل آرزو
گذار گذشت ٭ (اردو) آرزو دل سے
نکال دینا۔

آرزو گرفتن (مصدر اصطلاحی) مرادف
آرزو کردن است چنانکہ کمال خجند گوید
(ے) از بوسہ ہاے سر و لبم پوست باز کرد ٭

ہرگہ کہ پاے بوس تو ام آرزو گرفت ؛ صاحب
ارمغان آصفی بحوالۂ چراغ ہدایت پیدا شدن
خواہش نوشتہ و مولف رانبظر نیامد۔

(۵۲۵) **آرزو گل کردن** (مصدر اصطلاحی) پیدا
شدن آرزو است چنانکہ ظہوری گوید (؎)
گل کرد آرزوے حرم راہ نازک است ؛ پا
از سمن کشم بمغیلان فرو برم ؛ (اُردو) آرزو
پیدا ہونا۔

آرزوم بقول صاحب شمس نام شہریست۔
(اُردو) ایک شہر کا نام۔

آرزو ماندن (استعمال) آرزو باقی
ماندن است صاحب ارمغان آصفی ہم ذکر
کردہ است۔ (ظہوری ؎) فرو نشستہ تف
داغ شعلہ انگیز است ؛ نماندہ آرزوے آہ
حسرت آلود است ؛ (ولہ ؎) صبر و آرام
و دل و دین ہمہ یکیک رفتند ؛ آرزو بیکس و
بے کو بشنہاے تو ماند ؛ (حافظ ؎) نفسم
با خو آمد نظرم ندید سیرش ؛ بجز این نماند مارا
ہوسے و آرزو ویے ؛ (اُردو) آرزو رہنا۔

(۵۲۶) **آرزو مردن** (مصدر اصطلاحی) زائل
شدن و باقی نماندن آرزو ست چنانکہ ظہوری
گوید (؎) آرزو مرد و گرفتم با ظہوری ماتمش ؛
عشوۂ پنہان دگر جانش چہ در تن می کند ؛
(اُردو) بقول امیر آرزو مٹ جانا۔ آرزو
خاک میں ملجانا۔ مایوس ہو جانا۔ (ناصر
؎) دل اڑا لیگئے جو تیر ستم ؛ آرزو مٹ گئی
ہماری آج ؛ (مومن ؎) ہے یقین یہ کہ
خاک ہی مین سلے ؛ آرزوے وصال سیمین بر ؛

آرزومند (اصطلاح) بقول صاحب
انند مرادف آرزو خواہ۔ **مولف** گوید کہ
کسے کہ آرزو دارد و بقول بہار مرادف آرزو
ناک (جامی ؎) برلب افتادہ زبان گرگین
سگے ام تشنہ جان ؛ آرزومندے از بحر احسان
تو ام ؛ (اُردو) آرزومند بقول امیر تمنا

کرنے والا۔ حسرتی۔ (آتش سه) آرزو مند
شہادت مرگئے حسرت سے یار ٭ بگنہ جب تیغ
سے تیری ہمارا خون ہوا ٭ ۔

آرزومندی (استعمال) بقول صاحب
انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ خواہش و رغبت مؤلف
گوید کہ این حاصل بالمصدر آرزومند بودن باشد
(اُردو) آرزومندی ۔

آرزوناک (استعمال) بقول صاحب
انند مرادف آرزوخواہ و آرزومند و بقول
بہار مرادف آرزومند (حکیم زلالی سه) پے
اظہار عشق آرزوناک ٭ چو لعل از کان تہمت
دامنش پاک ٭ ۔

آرزونمودن (استعمال) مرادف
آرزوکردن باشد۔ صاحب ارمغان آصفی
ہم ذکر این بصلۂ (از) فرمودہ است (عرشی
اصفہانی سه) نتوان نمودن آرزو یک تیر
بیش از غمزہ اش ٭ رحم است بر جانم اگر بر سینہ
پیکان بشکنند ٭ ۔

آرزو نہادن بطبع (مصدر اصطلاحی)
آفریدن آرزوست۔ صاحب ارمغان
آرزو نہادن را بصلۂ (بہ) ذکر کردہ (وحشی
وافقی سه) بہر طبعے نہادہ آرزو دیے ٭ تگ و
پو دادہ ہر یک را بسو یے ٭ (اُردو) طبیعت
مین آرزو پیدا کرنا ۔

آرزو وانہ (اصطلاح) بقول بہار اینچہ
بدان آرزو کنند مؤلف گوید کہ ہمان (آرزوانہ)
کہ گذشت بہار ذکر این بحوالۂ صاحب سروری
می کند و در سروری بحوالۂ تحفۃ السعادت
(آرزوانہ) نوشتہ نہ (آرزو وانہ) ۔

(۲۸۶)

آرزوے جوان (استعمال) فارسیان
لفظ (جوان) بہ صفت آرزو استعمال کردہ
اند پس از آرزوے جوان۔ آرزوے قوی مراد
است چنانکہ ظہوری گوید (سه) کردہ از
حسرتے چہ خوش پیرم ٭ آرزو ہاے بس

جوان دارم ٭ (اردو) آرزوے جوان اردو
مین کہہ سکتے ہین -

آرزوے خام (استعمال) آرزوے (۵۲۸)
کہ پختہ نباشد از قبیل خیال خام چنانکہ ظہوری
گوید (ع) زبرق حسرتم دودے نزد بر خرمنم
ہرگز ٭ شدا نبار آرزوے خام تاکے از اثر
جوشم ٭ (اردو) بقول امیر آرزوے خام
اردو مین مستعمل ہے بمعنی خیال خام. (آتش
ع) وہی تحصیل محبت کا ہے عالم تا حال ٭
پختہ کرتے ہین ہنوز آرزوے خام کو ہم ٭ -

آرزوے خام جوشیدن (استعمال) جوش (۵۲۹)
زدن آرزوست وجوش آرزو غلبۂ آرزوست
(ظہوری گوید ع) زتاب چہرۂ ساقی بمستی
جام می جوشد ٭ زگرمیہاش بر دل آرزوے
خام می جوشد ٭ (اردو) آرزوے خام
کا جوش مارنا -

آرزوے مردہ (استعمال) تمنایے کہ (۵۳۰)
سرد شدہ باشد از مایوسی چنانکہ ظہوری گوید
(ع) داشتم صد آرزوے مردہ پیش ٭ از
نگاہے جملہ را جان در تن است ٭ (اردو)
مٹی ہوی آرزو. آرزوے مردہ بھی کہہ سکتے ہین

آرزوے مشکل (استعمال) آرزویے
کہ برآمدن آن دشوار باشد (بیدل ع)
حیرت دل را علاج از تشنۂ دیدار پرس ٭ خانۂ
آیینہ را قفل آرزوے مشکل است ٭ (اردو)
وہ آرزو جسکا بر آنا مشکل اور دشوار ہو -

آرزوییدن مصدر لیست کہ اہل لغت
ازین ساکت اند. **مولف** گوید کہ مرادف
آرزو کردن باشد. صاحب ناصری بذیل لفظ
آرزو می فرماید کہ آرزوینده بمعنی آرزو کنندہ
آمدہ. محقق زباندان ذمہ دار تحقیق خود است
حیف است کہ شاہدے پیش نکرد تا **مولف**
را مقولۂ او سند باشد کہ خود او زبان مادری
دارد. ہرگاہ بعض از متقدمین مدنیدن بمعنی

سفر مدینه کردن و مکیدن بمعنی بمکه رفتن و طوفیدن
بمعنی طواف کردن و عمریدن و ابابکریدن بمعنی
زیارت مقابر عمر و ابابکر رضی اللہ تعالے عنہما
کردن و سیریدن بمعنی سیر کردن و مکریدن بمعنی
مکر کردن گرفته اند آرزویدن غلط نباشد (ملا
طرزی ؎) مدینیدیم پس از مکیدن، نه بکس حیله
ولے مکریدن: بمرقد پاک نبیؐ طوفیدیم: عمریدیم
وابابکریدیم: (عرفی ؎) بگیر تحفهٔ نظمے که زاده
از طبعم: دروبیر و بیندایش کین لطیفه نهاده:
نه گوهر است ولے هست زاده دریا: نه جوهر است
ولے هست قابل ایجاد: صاحب ناصری هم بر
لفظ آرزو - آرزوینده را بمعنی آرزو کننده
نوشته -

آرزه | بقول صاحب برهان بفتح زاے هوز کاه گل را گویند و آن خاکیست که با کاه
آمیزند و گل بسازند و بر دیوار و بام خانه مالند. صاحبان جهانگیری و رشیدی هم ذکر
این می کنند. (اردو) بقول صاحب آصفیه کہگل (مونث) گھانس اور مٹی کی لپائی -

(۱) آرزه کن
(۲) آرزه گر | (استعمال) (۱) بقول صاحب جہانگیری کسے را
گویند که کاه گل کند. صاحب برهان بر نمبر (۲) فرماید که بفتح کاف فارسی و سکون رائے قرشت
شخصیکه کاه گل بسازد. صاحبان بحر و رشیدی هم ذکر
این میکنند. (اردو) کہگل کرنے والا -

(الف) آرست
(ب) آرستن
(ج) آرسته | صاحب برهان نسبت (الف) فرماید که بر وزن وارست بمعنی
(۱) توانست باشد که ماضی توانستن است و (۲) مخفف آراست
هم هست که از آراستن باشد. صاحبان سروری و جہانگیری و شمس
همزبان برهان. مولف گوید که معلوم نمی شود که بعض اهل لغت چرا اصل را می گذارند و ذکر

فرع می کنند آرست ماضی مطلق است از مصدر (ب) و بقول صاحب بحر عجم آرستن بفتح رائے قرشت مخفف آراستن بمعنی آرایش کردن و (۲) بمعنی توانستن نیز آمده و آرد بمعنی تواند. لاغیر۔ یعنی دیگر صیغہ ہائے غیر سالم نیامده۔ صاحب انند ذکر ہر دو معنی بالا کرده و از انحصار اشتقاق ساکت. صاحب رشیدی گوید کہ آرست و آرستہ مشتق از ہمین مصدر است و این لغتے است در (یارستن) ماخوذ از یاریدن صاحب شمس ہم صرف از دو معنی مذکور المصدر ذکر کند و آرست و آرستہ را ہم لغتے خاص قرار می دہد۔ و (ج) آرستہ بقول صاحب برہان بمعنی وارستہ مخفف آراستہ باشد۔ **مولف** گوید کہ تسامح باشد کہ آرستہ بمعنی وارستہ ہرگز نیامده بلکہ مفعول از ہمان مصدر آرستن است کہ بر (ب) گذشت بہر دو معنی متذکره (سراج راجی سلہ) کسے آرستہ زنیسان حرب کردن ؛ مگر آن کش بود از حفظ جوشن ؛ (فرخی سٹ) ایا بہ بزمگہ آرستہ تر ز صد حاتم ؛ و یا بمعرکہ مردانہ تر ز صد سہراب ؛ خلاصہ اینست کہ آرستن مصدر است و آرست ماضی مطلق و آرستہ مفعول مشتق از ہمین مصدر آنچہ صاحب بحر عجم انحصار کند قابل غور است و بس. (**اُردو**) (۱) دیکھو آراستن (۲) بقول صاحب آصفیہ سکنا۔ فعل لازم توانستن کا ترجمہ۔ لائق ہونا۔ قابل ہونا۔ ممکن ہونا۔

آرسن بقول صاحب موید الفضلا بمعنی مجمع و مجلس و انجمن و محفل باشد۔ دیگر کسے از اہل لغت ذکر این نہ فرموده۔ بتحقیق حلیہ لفظ **مولف** معذور ماند (**اُردو**) مجمع۔ (مذکر) مجلس۔ انجمن۔ محفل۔ (مونث) صاحب آصفیہ نے لفظ محفل پر مجمع۔ مجلس۔ انجمن کا

ذکر فرمایا ہے یہ چارون لفظ ایک دوسرے کے مرادف ہین (ناسخ ؎) جتنا ہے عیش اسقدر اسکو نہین ثبات ؛ برہم شتاب کیون نہو محفل شراب کی ؛ (نسیم ؎) شعلے سے زیادہ پاکدامان آکر ہوئی انجمن مین رقصان ؛ ۔

آرش | بقول صاحب برہان بفتح ثالث وسکون شین نقطہ دار (۱) نام پہلوانے بود ایرانی از لشکر منوچہر در صفت تیر اندازی عدیل ونظیر نداشتہ چنانچہ تیرے از آمل بمر وانداختہ کہ قریب بچہل روزہ راہ است گویند آن تیر مجوف بودہ است وآنرا از شبنم پر کردہ بود وبوقت طلوع آفتاب بجانب مشرق انداختہ و (۲) نام پسر دوم کیقباد ہم ہست کہ اورا کی آرش گفتندے وبکسر ثالث (۳) بمعنی معنی باشد کہ مقابل لفظ است (ہروی ؎) سلطان سلاطین فش جمشید کمان آرش ؛ بہرام زحل ترکش لشکر کش ایرانرا ؛ صاحب ناصری گوید کہ بفتح وکسر ثالث ہردو آمدہ۔ (فخر الدین گرگانی ؎) ازان خوانند آرش را کمانگیر ؛ کہ از آمل بمرو انداختہ تیر ؛ صاحب سروری ہمین شعر را بال نظامی گوید۔ صاحبان دری دہپلوی؟ ورشیدی وجہانگیری ہم ذکر این فرمودہ اند۔ (**اُردو**) (۱) ایک ایرانی پہلوان کا نام جو لشکر منوچہر مین تیر اندازی مین طاق تہا۔ (۲) شاہ کیقباد کے دوسرے فرزند کا نام۔ (۳) معنی (مونث)

آرشی | بقول صاحب برہان بکسر ثالث ورابع وسکون تحتانی بمعنی معنوی باشد کہ در مقابل لفظے است از آرش کہ بمعنی معنی است۔ صاحب ناصری ہم بضمن آرش ذکر این فرمودہ۔ (**اُردو**) بقول صاحب جامع اللغات اندرونی۔ باطنی۔ معنوی۔ بقول صاحب آصفیہ منسوب بمعنی ۔

آرغ بقول صاحب برہان بضم ثالث وسکون غین نقطہ دار مخفف آروغ است و آن بادے باشد کہ باصدا از گلو بیرون آید۔ صاحب دری فرماید کہ بادے است بدبو کہ در وقت اد خال از دہن آید آنرا آجل درجک ہم گویند وصاحبان سروری وموید و سراج وانند ہم ذکراین می فرمایند۔ (کمال سپاہانی ؎) گیرد چو صبح آرغ از صبح آفتاب ٭ آنرا کہ تو بخوان کرم میہمان کنی ٭ (**اُردو**) ڈکار۔ بقول صاحب آصفیہ اسم مونث۔ آروغ معدے کی وہ ہوا جو مُنہ کی راہ نکلے۔

آرغادہ بقول صاحب برہان بروزن ناسادہ نام رودخانہ ایست۔ صاحبان موید وانند ہم ذکراین فرمودہ (**اُردو**) ایک ندی کا نام۔

آرغدہ بقول صاحب برہان بضم ثالث بروزن آزردہ بمعنی (۱) غضبناک وخشمگین وقہرآلود وجنگ آور باشد و (۲) بفتح ثالث حریص درچیزہا را گویند۔ صاحب ناصری ہم ذکر کند۔ وصاحب رشیدی فرماید کہ بہمین معنی ارغدہ نیز آمدہ وصاحب سروری صرف ذکر معنی دوم فرمودہ (منوچہری ؎) آرغدہ بر ثناے تو جان منست ازانکہ ٭ پروردۂ مکارم اخلاق تو منم ٭ صاحبان موید وپہلوی وجہانگیری وسراج ہمزبان برہان۔ (**اُردو**) (۱) غصیلا۔ جنگجو۔ (۲) حریص۔

آرغیش بقول صاحب ناصری پوست بیخ درخت زرشک است کہ براے دواے چشم بکار آید۔ صاحب برہان ہم ذکراین فرمودہ است امّا در حلیۂ لفظ تسامح واقع۔ می فرماید کہ بفتح اوّل وثانی است بروزن صنم کیش۔ پس اندرین صورت اَرغیش باشد

نہ آرغیش ولیکن شک نیست کہ بالمد است۔ فارسیان از یونانی و بربری گرفتہ اند و اصلش آرعیس بود۔ صاحب محیط اعظم ذکر آرعیس فرمودہ است۔ صاحب برہان ہم بذیل باب الف ممدودہ این را نگاشتہ است و در الف مقصورہ ازین بحثے نکردہ۔ (اُردو) درخت زرشک کی جڑ کی چھال۔

آرم بقول صاحب ناصری بروزن وارم نام جائے بود در مازندران بر بالاے دربند کوہ طاقے بزرگ موسوم بکر کیلی ذر داشتہ و دران طاق از یک پارہ سنگ بودہ کہ آنرا پانصد کس بر نہادندے و باز پانصد کس بر گرفتندے و چون در بستہ بود بر بیگانہ راہ آن طاق و در معلوم نمی گشت چون اسپہبد خورشید حاکم مازندران از ابو منصور خلیفہ عبّاسی قطع خدمت کرد عیال خود را بدانجا فرستاد و بعد از و مسکن دزدان شد۔ (اُردو) مازندران مین ایک خاص جگہ کا نام۔

آرمان بروزن آسمان بقول صاحب برہان بمعنی (۱) حسرت و آرزو۔ و (۲) رنج بردن باشد و (۳) پشیمانی و افسوس را نیز گویند۔ صاحب ناصری صرف معنی اوّل را ذکر می کند و فرماید کہ بے الف ممدودہ نیز آمدہ۔ **مؤلف** گوید کہ مقصودش از الف مقصورہ بیش نیست نہ حذف الف۔ صاحبان رشیدی و جہانگیری ہم بر معنی اوّل قانع (مولوی معنوی سہ) ہر حوائج را کہ بود دیش آرمان ؛ راست کردے بیر شہری رائگان ؛ (خواجوے کرمانی سہ) از فراقت روز و شب عشاق را ہست الامان ؛ ہر کہ دیدار تو بیند نیستش ہیچ آرمان ؛ صاحب نوادر این را بذیل مصدر آرمانیدن آوردہ کہ بمعنی حسرت بردن و اندوہ خوردن است و پشیمانی کشیدن۔ و مرادف این آرمانیدن

بالف ممدوده بنا مده پس ارمان بدون مد حاصل بالمصدر ارمانیدن تواند شد ولیکن آرمان را از ارمانیدن تعلقے نباشد۔ صاحب دری وسہلوی ہم این را لفظ مستقل دانسته است۔ ومتعلق بمصدرے نکرده۔ (اُردو) (۱) حسرت وآرزو۔ مونث۔ (۲) رنج (مذکر)۔ (۳) پشیمانی۔ مونث۔ افسوس۔ (مذکر)۔

(الف) آرمدن	(الف) بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مخفف آرمیدن است
(ب) آرمده	و (ب) مرادف ومخفف آرمیده که مفعول از آرمدن باشد صاحب

برہان نسبت (ب) فرماید که (۱) انچه مخفف آرمیده است بکسر میم باشد یعنی قرار گرفته و ساکن شده وبسکون میم بروزن دارنده (۲) بمعنی افسوس وپشیمانی ہم۔ صاحب رشیدی صرف (ب) را ذکر کند بمعنی اوّل واز حکیم اسدی سند آرد (ع) گران ساخت سنگ و سبک باد پاک ٭ روان کرد گردون وآرمده خاک ٭ اما صاحب سروری ہمین آرمده را بروزن ناکرده گوید وبر معنی اوّل قانع وسندے از کلام عنصری پیش می کند (ع) بود مرد آرمده در بند سخت ٭ چو جنبنده گردد شود نیکبخت ٭ وصاحب دری در حلیۂ لفظ ومعنی ہمزبانش۔ خلاصه این است که چون آرمدن یا آرمده را مخفف آرمیدن گیریم وجہے نباشد که رائے مہملہ را مکسور نخوانیم انچه صاحب برہان معنی اوّل را بکسر میم فرماید از کلام قدما که گذشت خلاف آن ثابت میشود وہر گاه آرمدن مصدر قرار یافت ہیچ وجه نیست که معنی دوم بیان کرده۔ صاحب برہان ہم متعلق بدو نباشد یعنی افسوس کردن وپشیمانی کشیدن۔ (اُردو) (الف) (۱) آرام پانا (۲) افسوس کرنا۔ پشیمان ہونا۔ (ب) اسی کا مفعول۔

آرمش | بقول صاحب برہان مخفف آرامش است کہ گذشت (حکیم آذری سے)
تا ز خورشید پرورش یابد ؛ در دل خلق آرمش یابد ؛ صاحب نوادر بذیل مصدر آرمیدن ذکر
این کردہ و درست است کہ آرامش حاصل بالمصدر آرامیدن باشد و آرمش حاصل مصدر
آرمیدن۔ صاحبان سروری و جہانگیری و انند و شمس ہم ذکر این فرمودہ اند۔

آرمگاہ | بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مخفف و مرادف آرامگاہ کہ گذشت۔

آرمون | بقول صاحب برہان بروزن داژگون زرے راگویند۔ صاحب سروری
بالف مقصورہ فرماید کہ زرے باشد کہ قبل از کار بمزدوران دہند و آنرا بعربی عربون و اربون
نیز گویند۔ صاحب سراج ہم ذکر این فرمودہ است۔ (**اُردو**) بقول صاحب جامع اللغات
پیشگی مزدوری جو مزدور کو دیجائے۔

آرمیدگی | بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ طمانیت و آرام۔ (صائب سے)
ز بستہ لب زسخن آرمیدگی مطلب ؛ نکردہ رخنۂ دیوار استوار مخسپ ؛ (بیدل سے) بآرمیدگی
شمع رفتہ ایم زخویش ؛ دلیل مقصد از سرگذشتگان پانیست ؛ (**اُردو**) آرام۔ (مذکر)۔

آرمیدن | بقول صاحب بحر عجم مخفف آرامیدن و آرمد مضارع آن صیغہ امر و نہی
ازین مصدر نیامدہ (کامل التصریف) صاحبان نوادر و رشیدی ہم این را مرادف آرامیدن
گویند۔ صاحب انند صراحت کند کہ قرار گرفتن و ساکن شدن است۔ (صائب سے) مرگ
سبک روان طلب آرمیدن است ؛ چون نبض زندگانی ما در طپیدن است ؛ (ظہوری سے)
بر تابہ دلا طپیدی آخر ؛ در بیخودی آرمیدی آخر ؛ **مولف** گوید کہ فارسیان جمع این

(آرمیدنہا) آوردہ اند (بیدل ؎) چو اشک آنکس کہ می چیند گل از عیش طپیدنہا ؛ نشود دل تنگ اگر گوید بود از آرمیدنہا ؛ مخفی مباد کہ آرامیدن را اکثر صاحبان لغت لازم گفتہ اند و بعض شان متعدی ہم چنانکہ گذشت۔ و آرمیدن را ہم بران قیاس باید کرد و صاحب موید الفضلا این را بصراحت ذکر کردہ است کہ آرامیدن و آرمیدن ہر دو متعدی ہم آمدہ **مولف** را سندے از کلام جامی بدست آمد (؎) رسیدہ بود دل از ہوش و صبر شکر خدا ؛ کہ آن رسیدہ بدیدارت آرمید مرا ؛ ظہوری آرمیدن را بمعنی آرام استعمال کردہ است (؎) بر دست آرمیدنم از دست غمزہ ؛ کارم تمام شد ز طپیدن بر آمدم ؛

آرمیدن آتش

(استعمال) باضافت نون زبانہ نہ کشیدن آن باشد۔ چنانکہ در آتش آرمیدہ گذشت۔

آرمیدن بزم

(استعمال) سکوت اہل بزم باشد۔ چنانکہ صائب گوید (؎) آمد شد نگاہ بود ترجمان ما ؛ در بزم آرمیدۂ ما قیل و قال نیست ؛ (**اردو**) محفل کی خاموشی۔

آرمیدن تیر

(استعمال) باضافت نون۔ قائم بودن تیر در خانۂ کمان است چنانکہ بیدل گوید (؎) درین چمن نفسے میکشیم و می گذریم ؛ سر گمان بکمانخانہ آرمیدن تیر ؛ (**اردو**) تیر کا چلّہ مین قائم رہنا۔

(۵۲۴) ## آرمیدن دریا

(استعمال) نبودن تموج و تلاطم در دریا باشد (صائب ؎) دیوانۂ خموش بغافل برابر است ؛ دریاے آرمیدہ بساحل برابر است ؛ (**اردو**) دریا مین تلاطم نہ ہونا۔ جوش نہ ہونا۔ دریا کا سکون۔

(۵۲۵) ## آرمیدن دل

(استعمال) باضافت نون۔ سکون و قرار دل است چنانکہ بیدل

گوید (ے) بطمع قطرہ دلش آرمید گوہر شد *
چہ فیض ہا کہ ندارد طریقۂ آداب * (اُردو) دل
کا آرام پانا۔

(۵۴۵) **آرمیدن شدن** (استعمال) بمعنی سکون
اختیار کردن (ظہوری ے) آرمیدن میشود
آخر رسیدہاے دل * طرح الفت اول انگندست
وحشت گونۂ * (اُردو) تسکین پانا۔
آرام حاصل کرنا۔

(۵۴۶) **آرمیدن شور** (استعمال) باضافت
نون باقی نماندن شور و غوغا و فرونشستن
آنست چنانکہ بیدل گوید (ے) دل شکستم
شور طوفان ہوسہا آرمید * شیشۂ ناخوردہ
بر سنگ انجمن را ننگ داشت * (اُردو)
شور دبنا۔ شور فرو ہونا۔ شور باقی نہ رہنا۔

(۵۴۷) **آرمیدن موج** (استعمال) باضافت
نون۔ بلند نہ شدن آنست (بیدل ے)
فسادہا بہ تحمل صلاح می گردد * سرے زتیغ
کشیدن شد آرمیدن موج * (اُردو) موج
بلند نہ ہونا۔ تلاطم نہ رہنا۔

آرمیدن ہوس (استعمال) باضافت (۵۴۸)
نون۔ کم شدن آن باشد۔ چنانکہ ظہوری گوید
(ے) تمکین عشوہ بہ شور آورد * ہوس
آرمیدہ مارا * (اُردو) ہوس کم ہونا۔ ہوس
دبنا۔

آرمیدہ اسم مفعول باشد از مصدر آرمیدن
اما بہار گوید کہ کنایہ از متحمل و مزاج گرفتہ باشد
واز کلام صائب سند آرد۔ (ے) صائب
ہمین بود دل بے آرزوے ما * امروز زیر
چرخ اگر آرمیدہ است * وراے این سندہاے
دیگر ہم مذکور است۔ ہمان کہ در آرمیدن
آتش و بزم و دریا۔ گذشت ولیکن ہیچ یک
ازان بکار بہار نمی خورد و دیگر کسے از اہل
لغت ذکر این معنی خاص نکردہ۔ (اُردو)
متحمل۔

(۵۴) **آرمیده شدن** (استعمال) آرام یافتن چنانکہ ظہوری گوید (ست) خاطر عاشق آرمیده شود ۰ اگر آسودگی رمیده شود ۰ (اُردو) آرام پانا۔ فیضیاب ہونا۔ کامیاب ہونا۔ شفایاب ہونا۔ کہتے ہین لیکن آرام یاب یا راحت یاب یا تسکین یاب ہونا نہین سُنا گیا۔

آرمین بقول صاحب شمس نام پسر چارمین کیقباد شاه است برادر خورد کیکاؤس شاه (اُردو) کیقباد کے چوتھے لڑکے کا نام جو کیکاؤس سے چھوٹا تھا۔

(۱) **آرن** (۲) **آرنج** بقول صاحب برہان (۱) بروزن قارن مخفف (۲) آرنج است کہ بندگاه ساعد و بازو باشد و بعربی مرفق خوانند و نسبت (۲) فرماید کہ بمعنی بازو ہم بنظر رسیده از مرفق تا دوش۔ (آغاچی گوید سلہ) زمانے دست کردے جفت رخسار ۰ زمانے جفت را نوکردے آرن ۰ (امیر خسرو سلہ) زبہر سنگ طمع ہر کہ آیدت در دست ۰ بسا کسان کہ شکستی بسنگشان آرنج ۰ (اُردو) (۱) کہنی (مونث) (۲) بازو۔ کہنے سے کندھے تک۔

آرند بقول صاحب شمس بمد و فتح (۱) معین و (۲) مرادف پیکار و پرخاش نیز (اُردو) (۱) معین۔ مدد گار۔ (۲) لڑائی۔ (مونث)۔

آرندوه بقول صاحب شمس بمعنی رود و دجلہ (اُردو) ندی (مونث)۔

آرِنده بقول صاحب ناصری بحوالۂ فرہنگ فرنگ مزدور و باربردار و بارگیر و حمال مولف گوید کہ این معنی مجازی از معنی حقیقی اش پیدا شده باشد کہ اسم فاعل مصدر آوردن است۔ (اُردو) حمال۔ بقول صاحب آصفیہ اُردو مین مستعمل ہے۔ بوجھ اُٹھانے والا۔ باربردار۔ مزدور۔

آرنگ بقول صاحب برہان باکاف فارسی (۱) بروزن و معنی آرنج است کہ مرفق باشد و تا دوش و (۲) رنگ و لون را نیز گفتہ اند و (۳) بمعنی ہمانا و پنداری و گمان بری ہم آمدہ و (۴) رنج و محنت ہم و (۵) مکر و حیلہ و فریب نیز و (۶) بمعنی گونہ و روش چنانکہ گویند بدین آرنگ یعنی باین طرز و باین روش و (۷) نام میوۂ و (۸) حاکم ملک را نیز گویند۔ صاحب ناصری بر معنی اوّل قانع وصاحب مجمع الفرس سروری باستثناء معنی (۷) موید برہان۔ صاحب جہانگیری بجز معانی ۶ و ۷ باقی شش معانی را ذکر فرمودہ است۔ صاحب رشیدی گوید کہ آرنگ مغیّر آرنج است و لغتے علٰحدہ نیست چنانکہ مشہور شد و بہ تسلیم معانی (۱ و ۲ و ۳ و ۵ و ۸) فرماید کہ معنی رنج و محنت غلط باشد و (۹) بمعنی ہرگز نیز آمدہ و صاحب شمس متفق با صاحب جہانگیری۔ غالب دہلوی در (قاطع برہان) اعتراضہا بر صاحب برہان وارد فرمودہ و براے بعض معانی طالب سند است اگرچہ صاحب قاطع القاطع بحدے جواب ترکی بترکی دادہ است ولیکن در اسناد ہمہ معانی کامیاب نشد **مولف** گوید کہ حق بجانب برہان است و استعمال آرنگ در پارسی زبان بمعانی متذکرہ بالا یافتہ می شود (منصور شیرازی ؎) گر بعہد تو ظلم باز دچنگ ❊ باد دستش بریدہ از آرنگ ❊ (سروری ؎) ازمن خوے خوش گیر ازانکہ گیرد ❊ انگور ز انگور رنگ و آرنگ ❊ (ظہیر فاریابی ؎) آرنگ زرد باد چو نارنگ روے خصم ❊ پاداش سر بریدہ چو سر کفتہ باد رنگ ❊ (استاد رودکی ؎) ہرگز نہ کند سوے من خستہ نگاہے ❊ آرنگ نخواہد کہ شود شاد دل من ❊ (خلاق المعانی کمال اسمٰعیل ؎) نہ ہرگز از تو رسیدہ بموے آرنگے ❊ نہ ہرگز از تو

رسیدہ بمورے آزارے ﴿ (عضایری رازی ۵۴) گشتہ ترا مسلم شون ونشاط واقبال ﴿
بودہ نصیب دشمن آژنگ وزنگ ادبار ﴿ (شرف شفروہ ۵۵) برطبل قرہمے زند رایت ﴿
کاے شاہد پیشہ اینچہ آرنگ است ﴿ اگرچہ شواہد معانی ۶ و ۷ و ۸ و ۹ گیر نیامدہ ولیکن این
نقص تلاش ماست۔ متاخرین معاصرین تصدیق تحقیق زباندانان میکنند وبس۔ صاحب
رشیدی قول سامانی را ذکر کردہ است فرماید کہ آرنگ لغتے است در رنگ بمعنی لون یا آنکہ
رنگ مخفف اوست ولغتے است در رنگ مراد فش رنج یا آنکہ رنج متغیر اوست تعقیب برنگ در بیت
عضایری از باب تفنن است کہ در کلام قدما شائع است ودر بیت ظہیر بمعنی لون و
بمعنی ہرگز نیز آوردہ وبیت رودکی شاہد این معنی می تواند شد۔ اگرچہ در فرہنگ بمعنی ہمانا
آوردہ است۔ (اُردو) (۱) دیکھو آرنج۔ (۲) رنگ (مذکر) (۳) بے شک۔ بہ تحقیق۔
(۴) رنج (مذکر) محنت۔ مونث۔ (۵) مکر۔ حیلہ۔ فریب (مذکر) (۶) روش (مونث) طرز
(مذکر) (۷) ایک میوہ کا نام۔ (۸) حاکم۔ پادشاہ۔ (مذکر)۔ (۹) ہرگز۔

آرُو | بضم را۔ بقول صاحب رشیدی بمعنی امروز وظاہرا این لغت صفاہانست (اُردو)
آج۔

آروانہ | بقول صاحب مؤید گلے است صحرائی۔ صاحب سروری فرماید کہ اروانہ بلا مد آ
وگل خیری صحرائی را گویند چون آنرا بخور کنند بوے گندہ کہ باشد زائل گرداند۔ (اُردو)
گل خیرو بقول صاحب آصفیہ خطمی کا پھول جو نیلے رنگ کا ہوتا ہے اور مزاجًا اول درجہ میں
گرم وخشک۔

آروت وس (اصطلاح) بقول صاحب رشیدی بلغت صفاہان بمعنی امروزت بس است چنانچہ مرویست کہ حضرت امیر علیہ السلام بصفاہان کہ استفادۂ حدیث از آنحضرت کرد بعد از حدیث (ما احبّنی الصفاهانی قط) گفت آروت وس یعنی امروزت بس است۔ (اُردو) آج کا دن تجھ کو کافی ہے۔

آروغ بقول صاحب برہان باغین نقطہ دار بروزن فاروق بادے را گویند کہ از گلو باصدا برآید وبجائے غین۔ قاف نیز گفتہ اند وباعیوق قافیہ کردہ اند۔ صاحبان سروری و شمس و رشیدی و سراج ذکر این فرمودہ اند۔ (نظامی سہ) ہمیشہ لب مردہ بسیار خوار ؛ در آروغ بد باشد از ناگوار ؛ (اُردو) ڈکار (مونث)۔

آروغ زدن (استعمال) مصدر متعدی است بمعنی گرفتن آروغ است۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این کند بصلۂ (از) چنانکہ باقر کاشی گوید (سہ) تا چند زنی از دہن کون آروغ ؛ اے مشک تو چون ہمت مردان پر دروغ ؛ (حکیم انوری در ہجو بدون صلہ گوید (سہ) زامتلاہضم نیابد بدو صد کوزہ فقاع ؛ گر کسے نان خورد و بر درش آروغ زند ؛ (اُردو) بقول صاحب آصفیہ ڈکارنا۔ ڈکار لینا۔

آروغ گرفتن (استعمال) مرادف ماضیہ وبقول صاحب ارمغان آصفی بصلۂ (از) (کمال اصفہانی سہ) گیرد چو صبح آروغ از قرص آفتاب ؛ آنرا کہ تو بخوان کرم میہمان کنی ؛

آروغیدن بقول صاحب صفوۃ المصادر مرادف ماضیہ۔ سندے پیش نشد و زباندانان معاصر تصدیق این نمی کنند۔

آروق بہار گوید کہ مثل آروغ است چون قاف در فارسی نیاید پس بقاف ترکی باشد

ویا از تغیر لہجہ بود چنانچہ عراقیان حال غین را قاف می خوانند۔ صاحب جام جم گوید (س۵) با چنین خوردن وچنان آروق ﴿ کے بری زحمت خویش بر عیوق ﴿ صاحبان رشیدی وسروری ہم ذکر این می کنند کہ مرادف آروغ است۔

آرون بقول صاحب برہان بروزن قارون صفت ہائے خوب ونیک را گویند وصاحبان ناصری ورشیدی وجہانگیری وشمس وسراج ومویدہم ذکر این فرمودہ اند (عنصری س۵) باآرون او نیست در بوم ورست ﴿ جہان را باآرون وآذین بجست ﴿ (اردو) نیک صفت۔ عمدہ صفت۔

آروند بقول صاحب برہان بفتح رابع وسکون نون ودال ابجد شان وشوکت وشکوہ را گویند۔ غالب دہلوی در قاطع برہان اعتراض میفرماید وسند می طلبد کہ سرگاہ (اروند) بالف مقصورہ معانی متعددہ دارد۔ صاحب برہان آروند راچرا بریک معنی قناعت کرد وقاطع القاطع جواب شافی دادہ است۔ **مولف** گوید کہ معترض بحث بے کارے بمیان آوردہ۔ اعتبار زبان برہان راہمین قدر کافی است کہ معاصرین عجم ہم باو ہمزبانند و**مولف** با اکثرے ازانہا گفتگو کرد وتصدیق قول برہان شد صاحبان ناصری وہفت قلزم ہم ہمزبان برہان اند۔ (اردو) شان (مونث) شوکت (مونث) شکوہ۔ (مذکر)۔

آروین بقول صاحب برہان بروزن پاکدین تجربہ وامتحان وآزمایش را گویند۔ صاحبان رشیدی وجہانگیری وناصری وانند ہمزبان برہان۔ سند این در

استعمال ذیل می آید۔ (اُردو) تجربہ۔ امتحان (مذکر) آزمایش (مونث) (وزیر ؎)
ہر رگ و پے مین سمائے ہو تمہین کھینچو نہ تیغ ؏ امتحان میرا تمہارا امتحان ہو جائے گا ؏
(غالب ؎) حضور شاہ مین اہل سخن کی آزمایش ہے ؏ چمن مین خوش نوایانِ چمن کی
آزمایش ہے ؏

آروین کردن (استعمال) بمعنی تجربہ و امتحان کردن باشد چنانکہ صاحب ناصری درکلام خود آوردہ و بر لفظ (آروین) ذکرش فرمودہ (؎) ہرگز نکند ز رمش آرمان ؏ ہرکو کندش یکرہ آروین ؏ (اُردو) امتحان کرنا۔ آزمایش کرنا۔ جانچنا۔ آزمانا۔ (داغ ؎) امتحان کرکے ترا صاف پشیمان ہوے ؏ ہمنے جانا تھا کہ غیرون سے بھی کینا ہوگا ؏ (رشک ؎) کس کس طرح فلک نے نہ کین آزمایشین ؏ سب امتحان کے ہین دل ممتحن مین داغ ؏۔

آرہ بقول صاحب برہان بروزن چارہ بیخ و بن دندانہا را گویند۔ صاحبان موید و انند ہم ذکر این می کنند۔ (اُردو) دانتون کی جڑ۔ (مونث)۔

آرے بقول خان آرزو کہ در چراغ ہدایت نوشتہ۔ اسم فعل است بمعنی قبول و ارم۔ کمال اسمٰعیل این را آوردہ (؎) از پئے وصل چنان ہجر چنین ؏ آرے بیچارہ نباشد دردے ؏
فارسیان برائے تاکید استعمال این بتکرار می کنند۔ (ظہوری ؎) رفتہ در طوفان غم برباد
اسباب نفس ؏ آرے آرے ظاہر است از آہ بے پایان ما ؏ صاحب شمس آرے را مرادف
بلے گوید (اُردو) ہان۔ بقول صاحب آصفیہ کلمۂ ایجاب۔ ایسے موقع پر بلے شک بھی
کہتے ہین۔

آرے۔ بلے (استعمال) فارسیان آرے را مرادف بلے گرفتہ اند و آرے بلے ہر دو را با لفظ کردن استعمال می کنند معاصرین باذان حالا بزبان دارند می گویند کہ چرا آرے بلے می کنی یعنی بدل نمی خواہی کہ این کار کنی یعنی دفع الوقتی ولیت ولعل می کنی پس آرے بلے مرادف دفع الوقتی باشد. بسیار عجب است.

کہ صاحبان لغت این را فرو گذاشتہ اند ظہوری درکلام خود آرے و بلے را با مصدر راندن استعمال کردہ است (ع) غیر آرے و بلے راندہ ظہوری از لب ؛ نیست درکام و زبان جاے چرا و چون را ؛ (اُردو) بقول امیر آرے بلے کرنا۔ ٹالنا حیلہ حوالہ کرنا۔ (نکہت ع) واے قسمت جن یہ ہم مرتے رہے ؛ آج کل۔ آرے بلے کرتے رہے ؛

آرید برید بقول صاحب برہان بکسر ثالث وسکون تحتانی و دال ابجد این لغت از اتباعست یعنی دواے باشد مانند پیاز شگافتہ و آنرا از سیستان آورند و بر بواسیر طلا کنند نافع باشد و خوردن آن زنان را خون حیض آورد و بکسر ہمزہ نیز گفتہ اند کہ ارید برید باشد. صاحب رشیدی بحوالہ قانون فرماید کہ دواے است مانند بصل مشقوق (اُردو) بقول صاحب جامع اللغات ایک دوا کا نام جو سیستان مین پھٹی ہوی پیاز کی طرح پیدا ہوتی ہے. اسکے طلا سے بواسیر جاتی رہتی ہے. اور کھانے سے عورت کا بند حیض کھل جاتا ہے. اور بقول صاحب محیط سوسن بری سرخ یا بیخ سوسن سفید جسکو فارسی مین سوسن آزاد بھی کہتے ہین۔

آریدن بقول صاحب موید الفضلا با راے مہملہ ہمان آرستن یعنی توانستن کذا فی زفانگویا و صاحب بحر عجم بمعنی آرایش کردن نوشتہ سالم التصریف کہ غیر ماضی و مستقبل و اسم مفعول

نیاید۔ وصاحب نوادر المصادر را درمعنی با صاحب بحر اتفاق است۔ (اُردو) دیکھو آراستن۔

آرے طریق دولت چالاکی است وچستی (مثل) صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ اند واز تعریف ساکت **مولف** گوید کہ این مثلے است کہ فارسیان بطریق پند ونصیحت می زنند یا ازبراے کسے کہ از چالاکی وچستی خود دولتمند شدہ باشد۔ (اُردو) بقول امیر یہی مصرع اُردو مین بہی مستعمل ہے سستی چہوڑنے اور چالاکی اختیار کرنے کے لئے نصیحتاً کہا جاتا ہے۔

آریغ بقول صاحب برہان بکسر ثالث وسکون تحتانی وغین نقطہ دار کینہ وعداوت باشد وسردی ونفرت را نیز گویند کہ از شخصے در دل کسے جاکند وباین معنی بازاے نقطہ دار ہم آمدہ۔ صاحب ناصری این را ذکر کند وفرماید کہ بزاے معجمہ اصح است۔ وصاحب رشیدی بمعنی اول قانع وسردری را باصاحب برہان اتفاق است۔ (خسروانی سہ) آہ ازخم آن نگار بدمہر ÷ کاریغ زمن بدل گرفتہ ÷ (شمس فخری سہ) ازجفاے زمانہ چند رسد ÷ بدل خستہ محنت وآریغ ÷ (اُردو) کینہ۔ (مذکر) عداوت۔ (مونث) نفرت (مونث) (غالب سہ) ذکر میرا بجہ سے بہتر ہے کہ اُس محفل مین ہے ÷ رتبہ کینے کا مرے دیکھو کہ اُن کے دل مین ہے ÷۔

الف ممدودہ با زاے معجمہ

آز بقول صاحب برہان بسکون زاے نقطہ دار بمعنی (۱) آرزو وخواہش (۲) و ابرام وحرص باشد درجمیع امور و(۳) نام جاے ومقامے ونام شہرے ومدینہ ہم ہست

صاحب ناصری بر معنی دوم قانع و بقول سروری حرص و خواہش و نام شہرے. صاحبان دری و پہلوی و رشیدی و جہانگیری ہم ذکر معنی دوم کنند. صاحب انند و بہار گویند کہ خواہش با برام است کہ ترجمہ حرص باشد و بالفظ نشاندن مستعمل مولف گوید کہ ہیچ تخصیص از مصدر نشاندن ندارد تا بحدے کہ استعمال این با مصادر مختلفہ یافتہ شد انحصار را نشاید (ادیب صابر سہ) سبز گشت از سحابش کشت امید ٭ سیر گشت از عطاش معدۂ آز ٭ (حکیم خاقانی سہ) افسر عقل باید ت بر سر ٭ از سر آز خون دل چہ خوری ٭ (اردو) (۱) دیکھو آرزو (۲) بقول امیر آز اردو مین مستعمل ہے بمعنی اعتدال سے زیادہ ہوس۔ حرص و آز۔ دونون مستعمل ہین (مومن سہ) خاکستر انکے نسخۂ اکسیر اثر کی ہے ٭ کحل الجواہر رمد چشم حرص و آز ٭ (کیف سہ) جان دیتے ہین حرص نعمت مین ٭ مگس شہد آز ہین ہم لوگ ٭ (۳) ایک جگہہ اور مقام اور شہر کا نام۔

آز شکستن (استعمال) زائل شدن و زائل کردن و کم کردن حرص باشد. صاحب ارمغان آصفی ہم ذکر این فرمودہ (ظہیر فاریابی سہ) حاضر بخوان مکرمتت کے شود طمع ٭ کانجاش آز معدۂ ناہار بشکند ٭ (اردو) حرص مٹنا. حرص مٹانا۔ ہوس بجھانا۔

آز گذاشتن (استعمال) حرص را دل کردن در راہ ندادن۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است. (سعدی سہ) آز بگذار و بادشاہی کن ٭ گردن بے طمع بلند شود ٭ (اردو) حرص چھوٹنا۔

آز نشاندن (استعمال) مرادف معنی متعدی (آز شکستن) صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ. (اوحدی مراغی سہ) از سر عربدہ برخیز و بر من بنشین ٭ تا زمانے بنشانم

بہ آز دل خویش ؛ (اُردو) ہوس بجھانا۔	حرص مٹانا۔

آزاد بقول صاحب برہان بروزن آباد (۱) نام شہریست در توابع نخچوان۔ مردم آنجا سفید پوست می باشند۔ وشراب آن ملک شہرتے عظیم دارد۔ صاحبان ناصری وسروری ورشیدی ہم ذکر کنند۔ (اُردو) توابع نخچوان مین ایک شہر کا نام جہان کے باشندے گورے ہوتے ہین اور وہان کی شراب مشہور ہے۔

(۲) مطلق بے عیب انیز گویند یعنی ہر چیز کہ آن عیب نداشتہ باشد وبقول فرہنگ دساتیر نجات یافتہ وبسیط ضد مرکب وصاحب سروری ہم ذکر این می کند (سعدی ؎) بخصمان بندی فرستاد کس ؛ کہ اے نیک مردان آزاد کس ؛ (اُردو) بے عیب۔

(۳) بے قید ومجرّد وخلاص شدہ ونجات یافتہ را نیز گویند چنانکہ کسے گوید کہ فلان را آزاد کردم یعنی از قید بندگی فارغش ساختم وخلاصش کردم۔ صاحبان سروری ورشیدی ہم ذکر کنند۔ (سعدی ؎) رسمے است کہ مالکان تحریر ؛ آزاد کنند بندۂ پیر ؛ صاحب شمس گوید کہ بمعنی علیحدہ وجدا ہم باشد مقصودش ہمین بے قید ومجرد باشد کہ اکثر اہل لغت برین متفق اند۔ امّا صاحب موید الفضلا لفظاً باصاحب شمس اتفاق دارد **مولف گوید** کہ سندے کہ از کلام سعدی پیش شدہ است (آزاد کردن) راست البتہ در کلام جامی سند این یافتہ شد (؎) عید شد یکدل نمی بینم کہ اکنون شادیست ؛ جز دل من کین زمان ہم از غمت آزاد نیست ؛ (اُردو) بقول امیر لفظ آزاد اُردو مین انہین معنون مین مستعمل ہے (ناسخ ؎) آزاد ہین قیود سے افتادگان خاک ؛ اُڑتا پھرا شجر سے جو برگ خزان گرا ؛۔

(۴) سوسن سفید را نیز آزاد گویند چہ او از علت کجی و تکیہ بشاخ دیگر کردن فارغست۔ صاحب ناصری گوید کہ بوجہ آنکہ میوہ ندہد آزاد است۔ صاحبان سروری و رشیدی ہم ذکر کردہ اند۔ (ابو عاصم ؎) زبس جود او خلق را بندہ کرد ٭ بجز سرو و سوسن کس آزاد نیست ٭ مولف گوید کہ این سند معنی نمبر ۳ باشد۔ استعمال سوسن آزاد و سرو آزاد بنظر آمدہ و مجرد لفظ آزاد بمعنی سوسن بنظرم نیامد۔ صاحب برہان ذمہ دار تحقیق خود است۔ (اُردو) سوسن۔ اسم مونث۔ بقول صاحب آصفیہ ایک قسم کے آسمانی رنگ کے پہول کا نام جسکی چہہ قسمین ہین (سوسن سفید بہی ایک قسم ہے۔ مولف)۔

(۵) درختے ہم ہست کہ آنرا در ہندوستان بکاین می گویند و نیز درخت آزدن باشد و درخت گادرس را نیز گویند۔ صاحب ناصری گوید کہ درختے است در دار المرز مازندران راست و صاف بلندیش بہفتاد درع میرسد و شاخہایش ہمہ بربالا است و تنہ اش اصلا شاخ ندارد۔ (شرف الدین شفروہ اصفہانی گوید ؎) من بندۂ آن قد چو آزاد درختم ٭ من ہندوِ آن صورت چون لعبت چینم ٭ صاحب سروری و رشیدی ہم ذکر این کردہ فرماید کہ چوب این جوہر دار باشد و صاحب جہانگیری گوید کہ این درختے است کہ اگر جانوران برگہایش خورند بمیرند۔ صاحب سروری این را آزرن گوید کہ بادام کوہی است۔ صاحب رشیدی گوید کہ این را آزاد درخت گویند نہ صرف آزاد۔ و صاحب موید فرماید کہ درخت نیم باشد و در بعض لغات طب درخت بکاین۔ (اُردو) ایک درخت کا نام جسکی بلندی ستر گز کی کہی گئی ہے اور اسکی شاخین بہی اوپر کیجانب رخ کرتی ہین بعضون

نے درخت (بکاین) کہا ہے۔ اور بعض نے (درخت باجرہ) اور بقول بعض جنگلی بادام اور نیم کا درخت۔ اُردو مین بقول امیر لفظ آزاد راست اور مستقیم کے معنون مین مستعمل ہے۔

(۶) ہر درخت کہ میوہ ندہد۔ ہماناکہ سوسن و سرو را باین اعتبار آزاد خواہند۔ (اُردو) جو درخت کہ بارور نہو۔ اُردو مین مجرّد آدمی کو آزاد کہتے ہین۔ دیکھو امیر اللغات۔

(۷) نام درخت سرو ہم ہست گویند از حکیمے پرسیدند کہ چندین درخت نامور و برومند آست چرا ہیچیک را آزاد نمی گویند مگر سرو را کہ ہیچ ثمرہ و میوہ ندارد۔ گفت کہ ہر یک را فصلے و وقتے معلوم است کہ گاہے تازہ باشد و گاہے پژمردہ و سرو ازینہا فارغ است و پیوستہ تازہ و نیکو باشد پس صفت آزادگان این است۔ صاحب ناصری آوردہ (سہ) گرت ز دست برآید چو نخل باش کریم ٭ ورت ز دست نیاید چو سرو باش آزاد ٭ صاحبان سروری و رشیدی ہم ذکر کنند۔ **مولّف** گوید کہ سند ناصری ہم متعلق بمعنی سوم است نہ سند آزاد بمعنی سرو۔ (اُردو) اُردو مین سرو آزاد تو کہتے ہین لیکن مجرّد لفظ آزاد سرو کے معنون مین مستعمل نہین ہے۔ امیر فرماتے ہین کہ سرو و شمشاد و سوسن و قد کی صفت مین جو آزاد آتا ہے اسکے وجوہ مختلف ہین بعض کی رائے ہے کہ سرو آزاد سرو راست کے معنی ہین بعض کہتے ہین کہ یہ قید خزان سے آزاد ہے۔

(۸) نزد محققین کسے است کہ از تعلقات ظاہری و باطنی خلاص یابد۔ و بقول صاحب ناصری کاملے کہ قطع تعلق از ماسوا کردہ۔ (اُردو) اُردو مین لفظ آزاد بے غم بے پروا دنیا کے بکھیڑون سے الگ (غالب سہ) غم نہین ہوتا ہے آزادون کو بیش از یک نفس ٭

برق سے کرتے ہین روشن شمع ماتم خانہ ہم ؛ اُردو مین آزاد اُن فقیرون کو بہی کہتے ہین جو ملت اور مقام وغیرہ کے مقید نہین ہوتے۔ (صباؔ) قید مذہب واقعی اک روگ ہے ؛ آدمی کو چاہئے آزاد ہو ؛ (امیر اللغات)۔

(۹) بقول صاحب ناصری نام ماہیے است کہ گوشت آن بغایت لذیذ و آنرا آزاد ماہی گویند صاحب سروری ہم ذکر این می کند و گوید کہ این را از گیلان آرند۔ صاحب رشیدی گوید کہ این را آزاد ماہی گویند نہ صرف آزاد۔ (اُردو) ایک مچہلی کا نام۔

(۱۰) بقول صاحب سروری نام قسمے از خرما ہم۔ (لامی جرجانی ؎) گاہ از عنب ازقی اندر کف ماے ؛ گاہ از رطب معقلی و برنی و آزاد ؛ (اُردو) کہجور کی ایک قسم کا نام جسکے متعلق خود مولّف نے اپنی تالیف فلاحتہ النخل مین لکہا ہے کہ عربی زبان مین ازاد بفتح اوّل خرما کی ایک قسم کا نام ہے مصنف صراح نے اسکی تصدیق کی ہے بعضون نے لکہا ہے کہ اسکا اصلی لفظ آزاد ہے تو ابع فارس کے ایک قسم خرما کے لئے یہ نام تجویز ہوا جسکی شادابی تنہائی سے مخصوص تہی۔

(۱۱) بقول صاحب شمس بمعنی سخی ہم۔ (اُردو) سخی۔

(۱۲) بقول بہار و صاحب انند بمعنی کامل و تمام ہم مستعمل چنانکہ والہ ہروی در احوال اسلاف گفتہ (؎) بودند ہزار سال آزاد ؛ از دولت خانہ زادیت شاد ؛ (اُردو) کامل۔ بالآخر صاحب انند فرماید کہ با لفظ کردن و شدن مستعمل است خصوصاً با لفظ بندہ و امثال آن۔ مولّف گوید کہ استعمالش تا بحدے کہ بنظر گذشت بذیل می آید و محققین استعمال را انحصار نشاید۔

آزاد آمدن (استعمال) بمعنی آزاد شدن وبے فکر بودن است۔ صاحب ارمغان بصلۂ (از) ذکر این فرمودہ است۔ (حافظ شیرازی ؒ) زیر بارند درختان وتعلق دارند ؛ اے خوش آن سرو کہ از بار غم آزاد آمد ؛ (اُردو) آزاد رہنا۔ بے فکر رہنا۔ (داغ ؒ) پابندیون نے عشق کی بیکس رکہا مجھے ؛ مین سوا اسیر یون مین بھی آزاد رہگیا ؛۔

آزاد برآمدن (استعمال) پابند بہا نداشتن وبے فکر زیستن وبے قید بودن۔ (ظہوری ؒ) ویران توگردیدم وآباد برایم ؛ دربند تو افتادم وآزاد برایم ؛ (اُردو) بے فکر بسر کرنا۔ مطلق العنان رہنا۔

آزاد بودن (استعمال) مطلق العنان وبے فکر بودن است بقول صاحب ارمغان آصفی بصلۂ (از) مستعمل۔ (حالتی طہرانی ؒ) دل کہ عاشق شد اگر شاد نباشد بہتر ؛ مرغ بے بال و پر آزاد نباشد بہتر ؛ (خسرو ع) آزاد بود تیغ چو سوسن ز بند بال ؛ (اُردو) آزاد رہنا۔

آزاد بہمن (اصطلاح) بقول صاحب ناصری بمعنی عقل اوّل است چنانکہ در فرہنگ دساتیر است۔ صاحب آنند ہم ذکر این میکند۔ (اُردو) عقل اوّل بقول صاحب آصفیہ وہ پہلا فرشتہ جو باقی نو فرشتون سے اوّل پیدا ہوا۔ جوہر اوّل جبرئیل۔ نورِ محمدؐ۔ (مذکر)۔

آزاد دار (اصطلاح) بقول صاحب رشیدی مرادف آزاد درخت کہ می آید۔

آزاد دارو (اصطلاح) بقول صاحبان برہان وبحر ومؤید نوعے از چقندر صحرائیست وبیخ اورا جلیمو گویند۔ ضماد آن نقرس ومفاصل را نافع است۔ (اُردو) صحرائی چقندر کی ایک قسم کا نام۔ چقندر بقول صاحب آصفیہ اسم مذکر۔ ایک جڑ کا نام جو نہایت سرخ اور شلغم کی قسم مین سے ہے۔

آزاد داشتن (استعمال) رہا داشتن باشد چنانکہ نظیری نیشاپوری گوید (ص) مرغ دل دار از قفس آزاد ٭ بر در خانہ آب و دانہ منہ ٭ صاحب ارمغان آصفی بصلۂ (از) ذکر این فرمودہ۔ **مولف** گوید کہ بر دیگر معانی لفظ آزاد ہم۔ چنانکہ بیدل گوید (ص) پاس سطلب نالہ را نفس فرسائی نکرد ٭ بے بری این سرو را بے ریشہ ہم آزاد داشت ٭ یعنی بیفکر داشت۔ (اُردو) آزاد رکھنا یعنی بے قیدی کیحالت مین رکھنا۔ (داغ ص) اُسکے پھندے مین پھنسے دیکھیے کیونکر نکلین ٭ جو نہ آزاد رکھے اور نہ آزاد رہے ٭۔

آزاد درخت (اصطلاح) بقول صاحب برہان درختے است کہ آنرا در ارکان زہر زمین و در فارس درخت طاق و طغک می گویند و بعربی علقم و شجرہ جرہ خوانند و حنظل میوہ آن درخت است اگر برگ آنرا بہائم بخورند بمیرند و اگر سر بدان شویند موے سر را دراز کند و بعضے گویند آزاد درخت۔ درخت طاق است و ہیزم آن بہترین ہمہ ہیزم ہاست چنانکہ آتش آن مدتے بماند و ارستہ ہم ذکر این فرماید و گوید کہ در جرجان روید (والہروی ص) آزاد درخت چمن عشقم و دہقان ٭ پیراہن بلبل کند از برگ خزانم ٭ صاحب شمس اللغات فرماید کہ در (سامی) مذکور است کہ این را در ہند بکاین خوانند و (۲) صمغیست کہ بدان زر حل کنند بقول رشیدی بحوالۂ شیخ الرئیس شجرہ الیست بری شبیہ بکنار بطبرستان تاخک گویند برگ آن سم بہائم است۔ مرادف (آزاد دار) صاحبان سراج و بہار و انند و سروری و موید ذکر این کردہ اند۔ **مولف** گوید کہ بر لفظ (آزاد) ہم ذکر این شدہ است و در راے **مولف** درخت آزاد و آزاد درخت (۳) سرو را ہم گویند چنانکہ شہرت شفروہ گفتہ (ع)

من بندۂ آن قد چو آزاد درختم ؛ درین مصرع
کہ شاعر آزاد درخت را با قد معشوق تشبیہ دادہ
است مقصودش غیر از سرو نباشد چرا کہ از
راستی درخت طاق و طلغک فارسیان ذکرے
نکردہ اند بلکہ سرو وشمشاد را ہمیشہ بہ تشبیہ قد
معشوق می گیرند۔ صاحب بحر عجم فرمودہ کہ درخت
آزاد سرو یک شاخہ راست رستہ باشد۔ و نیز
نام درختے۔ ہرگاہ درخت آزاد سرو را گویند
آزاد درخت ہم کہ مقلوب آن است سرو
باشد (اُردو) (۱) بکاین یا بکان بقول
صاحب فرہنگ آصفیہ اسم مذکر۔ ایک درخت
کا نام جسکے پتے نیم کے مشابہ ہوتے ہین۔ اور
انہین بکوئون کے گچھے کے گچھے لگتے ہین (۲)
ایک قسم کا گوند جس سے سونا حل ہوتا ہے (۳)
درخت سرو۔

(۱) آزادرفتن
(۲) آزادرو

(مصدر اصطلاحی) بہیچ چیز مقید نبودن۔ و
بہ آزادی بسر کردن و آزادرو از ہمین مصدر
است کسے کہ مقید بہیچ چیز نباشد بہار (آزاد
رو) را مرادف آزاد طبع و آزاد مرد گوید (جامی
سلمہ) خاک بادا سر من در رہ آن سرو روان ؛
کہ گرفتاری من بیند و آزاد رود ؛ صاحب
ارمغان آصفی نمبر (۱) را ذکر کند و سندے کہ
پیش می کند نمبر (۲) راست۔ (صائب سہ)
نیست آزاد روان را غم اسباب سفر ؛ توشہ و
راحلۂ ما کمر بستہ بود ؛ (اُردو) (۱) آزادانہ
بسر کرنا۔ (دیکھو امیر اللغات بضمن معنی (۸) لفظ
آزادانہ) آزاد جینا۔ (۲) آزاد طبع۔ آزاد منش۔

آزاد زبان

(استعمال) زبان دراز باشد
(ملا منیر سہ) دلم را کن ز معنی نزہت آباد ؛
زبانم را چو سوسن ساز آزاد ؛ (اُردو) زبان
دراز۔ منہ پھٹ۔ (اسیر سہ) گلشن مین کیا
کرون مین زبان فغان دراز ؛ غنچہ دہن دریدہ
ہے سوسن زبان دراز ؛ ۔

(۵۴۲)

آزاد زیستن (استعمال) مرادف آزاد رفتن باشد۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرمودہ است۔ (خسرو دہلوی ؒ) دررہ عشق از بلا آزاد نتوان زیستن ؎ تا غمش در سینہ نبود شاد نتوان زیستن ؎۔

آزاد ساختن (استعمال) از قید چیزے آزاد کردن باشد۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر کردہ است (زلالی خوانساری ؒ) خریداران کہ دربازار نازند ؎ غلام ناقبول آزاد سازند ؎ (حزین اصفہانی ع) نمی سازی چرا آزاد از قید خودی مارا ؎ (صائب ؒ) چون لشکرانہ فنازم دوجہان را آزاد ؎ چشم دام شدہ روشن بشکار یکہ میرس ؎ (اُردو) آزاد کرنا۔ بقول امیر قید غلامی سے نجات دینا۔ کسی کو قید سے رہا کرنا۔ خلاصی دینا۔ (قلق ؒ) مثل سرو وصنوبر وشمشاد ؎ سیکڑون کردے غلام آزاد ؎ (آتش ؒ) عاشق کیطرح مین جو لگا کرنے بندگی ؎ آزاد داغ دیکے خریدار نے کیا ؎ (ناسخ ؒ) غم سے کردے مثل سرو آزاد خط ؎ جلد بھیج او غیرت شمشاد خط ؎۔

آزاد شدن (استعمال) لازم مصدر ماضیہ صاحب ارمغان آصفی ہم نوشتہ (صائب ؒ) شد مسیحا بتجرد ز علائق آزاد ؎ چہ کند رشتہ بآن تیغ کہ سوزن برداشت ؎ (ظہوری ؒ) ز قید ما شدم آزاد و مبتلا کہ منم ؎ نماند غیر تو بیگانہ آشنا کہ منم ؎ (اُردو) آزاد ہونا۔ آزادی ملنا۔ نجات ملنا۔ چھٹکارا ہونا۔ (ناسخ ؒ) کیا فقط مجھکو غم دنیا سے آزادی ملی ؎ چھٹ گیا تکلیف دینے سے بھی جو دیوانہ ہے ؎۔

آزاد طبع (استعمال) بقول بہار مراد آزادرو و آزاد مرد کہ بہیچ چیز مقید نہ باشد۔ (صائب ؒ) بر سر آزاد طبعان سایۂ بال ہما ؎ در گرانی ہیچ کم از تیشۂ فرہاد نیست ؎ (اُردو) بقول امیر آزاد طبع وہ جسکی طبیعت

اور فطرت میں آزادی ہو اور تکلفات سے بری۔ (ناصر ؎) آزاد طبع لوگ ہین اللہ کے فقیر ؂ منصب سے کچھ غرض ہے نہ مطلب ہے مال سے ؂۔

آزاد کردن (استعمال) (۱) از قید رہا کردن و (۲) عموماً بے قید کردن باشد صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است (سلمان ساوجی ؎) بسان سوسن اگر بندہ راکنی آزاد ؂ بصد زبان کنم از بندگیت آزادی ؂ (شرف ماژندرانی ع) مفلسی کرد ز زندان وطن آزادم ؂ (سعدی ؎) رسم است کہ مالکان تحریر ؂ آزاد کنند بندہ پیر ؂ (صائب ؎) تا مبادا آگاہ از ذوق گرفتاری شوند ؂ میکنم آزاد طفلان اگر مکتب خانہا ؂ (ظہوری ؎) اے زر ویت بہشت منزل ما ؂ عیش آزاد کردہ دل ما ؂ (اردو) آزاد کرنا۔ دیکھو آزاد ساختن۔

آزادگان (اصطلاح) بقول صاحب شمس جمع آزاد است یعنی احرار و جوانمردان و اولیا و حلال زادگان (صائب ؎) از گرفتاران این گلشن چہ می پرسی کہ من ؂ ہمچو سرو آزادگان را پاے در گل یافتم ؂ (سعدی ؎) بسرو گفت یکے میوہ چرا ناری ؂ جواب داد کہ آزادگان تہی دستند ؂ (اردو) بقول امیر آزاد لوگ بے پروا. بے تعلق لوگ آزاد فقیرون کا گروہ۔ (انشا ؎) ہوئی ہین جوگن ایسی بنی وہ کہ جسکو دیکھ ؂ آزاد لوگ بھول گئے اپنی چال ڈہال ؂ (فقرہ امیر) ہم آزاد لوگ ہین جہان شام ہوئی وہین ڈیرا ہو گیا۔

آزادگان تہی دستند (مثل) صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ اند و از تعریف ساکت مقصود ہمین است کہ آزاد مردان از علائق دنیوی رستہ اند و از لوازم

دنیا چیزے در دست ندارند سند این اصطلاح ماضیہ گذشت (اُردو) دکن مین کہتے ہین کہ آزاد لوگ لنگوٹ کے بہی پابند نہین۔ آزاد لوگ دنیا ہی سے آزاد ہین۔ یعنی قیدخانہ دنیا سے باہر ہین۔

آزادگاہِ جامہ (اصطلاح) باضافت ہاے اوّل بقول صاحب بحر عجم جائیکہ استادان جولاہہ پارچہ بافتہ شدہ را از کارگاہ می برند۔ (اُردو) بنے ہوے کپڑونکے رکہنے کی جگہہ۔ (۵۲۲)

آزادگردیدن (استعمال) مرادف آزاد شدن باشد۔ چنانکہ صائب گوید (ے) مرا بیزار کرد از اہل دولت دیدن دربان ٭ بیک دیدن ز صد نادیدنی آزاد گردیدم ٭۔

آزادگشتن (استعمال) مرادف ماضیہ صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است (نظیری نیشاپوری ے) خندہ زد بر طرز مجلس دل ز غم آزاد گشت ٭ نکتہ راندازد ز درج لب

عقل از پریشانی نشست ٭۔

آزادگفتن (استعمال) آزاد نام نہادن است. صاحب ارمغان آصفی از عبارت صاحب جہانگیری چہ خوش سندے آوردہ کہ "درخت آزرن را آزاد گویند" (اُردو) آزاد کہنا۔

آزادگی (استعمال) مرادف آزادی باشد جامی فرماید (ے) چو حکم عقل نافذ نیست لئے آزادگی باشد ٭ کہ داری چون غلامان غل گردن طوق فرمانش ٭ (اُردو) اُردو مین بہی آزادگی مستعمل ہے۔ امیر نے آزادی کے ذیل مین اسکا ذکر کیا ہے (داغ ے) یہ قید محبت اک آزادگی ہے ٭ مگر کوئی جانے بہی محبوس رہنا ٭ (رشک ے) کیفتین ہین وصل کی آزادگی کے ساتہ ٭ قید حیات سے جو چہٹا یار سے ملا ٭۔ (۵۲۴)

آزاد ماہی (اصطلاح) بقول صاحب

رشیدی کہ بذیل لفظ آزاد ذکر کند ماہیے است کہ ذکر آن بذیل آزاد گذشت کسانیکہ یک قسم ماہی را (آزاد) نام نہادہ اند غلط کردہ اند۔ ہمین ماہی را آزاد ماہی گویند نہ (آزاد)۔

آزاد مرد (استعمال) بقول صاحب انند وبہار مرادف آزاد طبع و آزادرو۔ باشد (صائب)

(س) مغز چون کامل شود از پوست گردد بے نیاز ؛ از دو عالم خاطر آزاد مردان فارغ است ؛

(نظامی س) بخندید صراف آزاد مرد ؛ زر آمیزش زر بد و قصہ کرد ؛ خان آرزو بشرح این بیت فرماید کہ صفت صراف بہ آزادمردی بجہت آنست کہ این قوم از بس گرفتار تحصیل فوائد خویش اند و بنا بر غرض خود یک حرف ہم کہ دران غرض ایشا نرا دخلے نباشد نمی گویند و آن صراف کہ این ہمہ گفتگو بان درویش کرد۔ خالی از زندہ دلی نبود۔ (اردو) آزاد مرد بقول امیر بے قید۔ یکرنگ۔ لوث سے پاک۔ (غالب

س) بہ نقش بے کفن اسد خستہ جان کی ہے ؛ حق مغفرت کرے عجب آزاد مرد تھا ؛ ۔

آزاد مرد خداست (مثل) باضافت دال دوم۔ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این می کنند و از تعریف ساکت مقصود این است کہ کسے کہ از بند دنیا آزاد است از خاصان خداست۔ (اردو) آزادگان خاصان خدا سے ہین۔

آزاد مُردن (استعمال) مردن در عالم آزادی باشد چنانکہ یحیی لاہجی گوید (س) عاشق آنست کہ غمگین زید و شاد بمیرد ؛ ہمہ عمر بود بندہ و آزاد بمیرد ؛ (از خان آرزو) (اردو) آزادی کے عالم مین مرنا۔ آزاد مرنا۔

آزاد مردی کردن (مصدر اصطلاحی) خان آرزو فرماید کہ باید دانست کہ ہرچند کسے مردانہ باشد تاہمان وقت جنگ کردن را راضی خواہد بود کہ احتمال فتح یافتن ہم داشتہ

(۵۶۵)

باشد اما شخصے کہ در جنگ است باکسے کہ بہ یقین
می داند کہ از عہدہ وے نمی تواں برآمد و بجان
دادن خود کمر بندد۔ این مردی نیست بلکہ زیادہ
ازان است و آزاد مردی عبارت از ہمین
باشد چنانکہ نظامی گفتہ (ﮯ) اگر بامن او ہم
نبردی کند ؛ نہ مردی کہ آزاد مردی کند ؛ پس
مولف گوید کہ آزاد مردی کردن۔ انتہاے
مردانگی را بکار بردن باشد وبس۔ (**اُردو**)
بڑی مردانگی کرنا۔ بے حد دلیری کرنا۔

آزاد میوہ (اصطلاح) بقول صاحب برہان
بکسر میم حلوائیست کہ از قند و مغز بادام و پستہ و
نخود مقشر سازند و بعضے نخود قندی و بادام قندی
و پستہ قندی را گویند کہ برنگہاے مختلف ساختہ باشند
صاحب سروری ہم ذکر کند۔ (بسحق اطعمہ ﮯ)
کعب الغزال دارد از بوے مشک بہرے ؛ آزاد
میوہ دارد از قند سودہ گردے ؛ صاحبان
رشیدی و جہانگیری و موید و شمس و بحر عجم ہمزبان
برہانند۔ (**اُردو**) ایک قسم کے حلوے کا نام
جو قند اور مغز بادام اور پستہ اور نخود وغیرہ سے
بناتے ہین۔

آزاد نامہ (اصطلاح) بقول صاحب
بحر عجم دستاویز آزادی باشد و ارستہ نظم ؛ کر
این می کند۔ (میر الہی ہمدانی ﮯ) من بادہ کشی
و طرفہ کہ از قید د ؛ ورخم ؛ آزاد نامہ جز خط ساغر
نمی شود ؛ (**اُردو**) آزادی کا خط۔ بقول امیر
آزاد نامہ۔ رہائی کی سند۔ (مومن ﮯ)
کیون لگے دینے خط آزادی ؛ کچھ گنہ بھی
غلام کا صاحب ؛ (غافل ﮯ) نشتہ مے
نے کیا بند دو عالم سے رہا ؛ خط آزادی ہمین
تو خط پیمانہ ہوا ؛ امیر فرماتے ہین کہ آزادی
کا نوشتہ اور سند بھی کہتے ہین اور ذوق نے
آزادی کا کاغذ بھی کہا ہے۔ (ﮯ) مژدہ
قتل سے اس عہد شکن کا کاغذ ؛ ہے مری
روح کو آزادی تن کا کاغذ ؛

آزاد نشستن (استعمال) بے فکر نشستن واز ہیچ سرو کار نداشتن (رسمی یزدی ؎) مصیبت دیدۂ ہجر تو از دل شاد بنشیند ٭ بہ بند وصل ہم از بند غم آزاد بنشیند ٭ صاحب ارمغان آصفی ہم ذکر این فرمودہ است۔ (اُردو) آزاد رہنا۔ آزاد بیٹھنا۔

آزاد نمودن (استعمال) مرادف آزاد کردن است۔ صاحب ارمغان آصفی سندے از عالی شیرازی آوردہ (نثر) ابوالحسن ہر دو را بمقتضاے (خلو سبیلہم) آزاد نمودہ۔

آزاد وار (اصطلاح) بقول صاحب برہان با واو بالف کشیدہ و بہ راے قرشت (۱) نام صوتے است از موسیقی و (۲) نام موضعیست از قراے اسفراین۔ گویند در انجا انگور بسیار خوب می شود۔ (منوچہری ؎) صلصل باغی بباغ اندر ہمی نالد بدرو ٭ بلبل راغی براغ اندر ہمی نالد بزار ٭ این زند بر چنگہاے سغدیان پالیزبان ٭ وان زند بر نایہاے لوریان آزاد وار ٭ صاحبان انند و سراج و رشیدی و سروری و جہانگیری و شمس و بحر و ناصری بالاتفاق موید صاحب برہان اند۔ (اُردو) (۱) ایک راگ کا نام۔ (۲) ایک موضع کا نام جس مین عمدہ قسم کے انگور پیدا ہوتے ہین۔

آزادہ (اصطلاح) بقول صاحب برہان، بروزن آمادہ۔ (۱) سوسن و سرو را گویند و (۲) مردمان ولی شعار و مردمان پیر و صلحا و حلال زادہ و اصیل را ہم گفتہ اند و باصطلاح محققین نفسے باشد کہ از تعلقات بشری رستہ و قیدش بمرتبہ اطلاق پیوستہ و قطرۂ وجودش عین محیط ہستی گشتہ۔ (سروری ؎) مرد آزادہ بگیتی نکند میل دو کار ٭ تا وجودش ہمہ سالہ بسلامت باشد ٭ زن نخواہد اگرش دختر قیصر بدہند ٭ وام نستاند اگر وعدہ قیامت باشد ٭

صاحب سروری گوید کہ بمعنی (۳) حُر نیز آمدہ کہ ضد عبد است چنانکہ حافظؒ گوید (سـ۵) بشنو
این نکتہ کہ خود را زغم آزادہ کنی ؛ خون خوری گر طلب روزی ننہادہ کنی ؛ **مولف** گوید کہ
ازین سند معنی حریت خصوصًا پیدا نیست بلکہ معنی عام است۔ صاحب سروری درست
می فرماید کہ صفتے است سرو و سوسن را۔ وبقول صاحب انند (۴) نام درختے کہ چلغوزہ
میوہ اوست۔ صاحبان شمس و موید ہم ذکر این فرمودہ اند بہار گوید کہ جناب خیر المدققین
میفرماید کہ لفظ آزاد اکثر استعمال می یابد در حق کسے کہ رق ظاہری وقید عیان نداشتہ
باشد۔ مثلاً شخصے در زنجیر و زندان اسیر بود و ازان خلاص شود و آزاد گردد و ازین قبیل
می توان گفت قید غلامی چہ آنہم گویا زنجیریست بر پاے بندہ و آزادہ مستعمل میشود۔
در حق کسے کہ دلش از قید رستہ باشد پس مرتبہ آزادہ از آزاد فائق باشد و تفرقہ
دیگر آنکہ آزاد کسے را گویند کہ اختیار دادن خلاص و نا دادن آن بدست دیگرے باشد
اما چیزے کہ اختیار خلاص شدن ازان بدست انکس باشد پس رہائی یافتہ از چنین
بند را آزادہ گویند و صحیح است کہ ہر کہ آزاد نبود ملامت را مستحق نبود اما ہر کہ آزادہ نبود
مستوجب ملامت باشد و ہا در آزادہ بجہت بیان حرکت چنانچہ در جام و جامہ کہ بجہت
تفرقہ معنی این قدر فرق پسند کردہ اند انتہی۔ (صائب سـ۵) دل شود شاد از شکست
آرزو آزادہ را ؛ این سبو از خود بر آرد در شکستن بادہ را ؛ سرو از فکر لباس عاریت
آسودہ است ؛ جامہ از پیکر برویدھر دم آزادہ را ؛ (جامی سـ۵) حجۃ الاسرار گرہم
ضم کنم با آن رواست ؛ زانکہ بر مطلوب ہر آزادہ حجت گر است ؛ (اردو) (۱) سوسن

سرو۔ (۲) بقول امیر آزادہ قید سے فارغ۔ بے پروا۔ بے تعلق۔ ہاے مختفی اظہار حرکت ماقبل کے لئے ہے اصل آزاد ہے۔ (۳) آزاد۔ دیکھو لفظ آزاد۔ امیر فرماتے ہین کہ بعض اہل تدقیق آزاد اور آزادہ مین یہ فرق تجویز کرتے ہین کہ آزاد وہ ہے جسکی رہائی دوسرے کے اختیار مین ہو جیسے لونڈی غلام۔ اور آزادہ اُسے کہتے ہین جسکی رہائی خود اُسی کے ہاتھ ہے جیسے خواہش نفس سے آزادہ۔ (غالب ؎ بندگی مین بھی وہ آزادہ و خودبین ہین کہ ہم ؛ اُلٹے پھر آئے در کعبہ اگر وا نہوا ؛ (۴) چلغوزہ کا درخت۔

آزادہ افتادن (استعمال) آزادہ واقع شدن۔ چنانکہ سعدی گوید (؎) سعدی افتادہ است آزادہ ؛ کس نیاید بجنگ افتادہ ؛ صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرمودہ است۔ (اُردو) آزاد واقع ہونا۔ آزاد منش ہونا۔

آزادہ بودن (استعمال) مرادف آزاد بودن است کہ گذشت (ابن یمین فریومدی ؎) آزادہ باش و فارغ و قانع زبہر آنکہ ؛ دل درخداے بند و مجو آرزو دلبسے ؛

آزادہ خرام (اصطلاح) بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ خوش خرام۔ (اُردو) خوش خرام اردو مین مستعمل ہے۔ صاحب آصفیہ نے لفظ خوش رفتار پر اسکا ذکر کیا ہے بمعنی سبک رفتار۔ نازک خرام۔

آزادہ خو (اصطلاح) بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ نام زن تور۔ (اُردو) تور ایک بادشاہ گزرا ہے اسکی عورت کا نام آزادہ خو تھا۔

آزادہ دار (اصطلاح) بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بدال ابجد۔ لاف زن۔ خودفروش۔ خودستا۔ (اُردو) بقول

(۵۶۴)

بصاحب آصفیہ لاف زن اردو مین مستعمل ہے۔ بمعنی شیخی باز۔ اسی کے ذیل مین خودستا بمعنی خودسرا بھی لکھا ہے۔

آزاده دل (اصطلاح) بقول صاحبان بحر و برہان بکسر دال ابجد تفسیر فارغ البال است و (۲) مردم صالح و حلال زاده را نیز گویند۔ (اردو) (۱) فارغ البال۔ اردو مین مستعمل ہے۔ بقول صاحب آصفیہ۔ آسوده دل۔ آسوده حال۔ مطمئن بے فکر۔ آزاد۔ (۲) نیک بخت حلال زاده۔

آزاده رفتن (استعمال) مرادف آزاد رفتن باشد کہ گذشت۔ (صائب ؎) فرض عین است بر آزاده روان عزت خار ٭ قطره با چشم درین مرحلہ می باید زد ٭۔

آزادی بقول صاحب برہان بروزن آبادی معروفست کہ (۱) نقیض بندگی باشد و (۲) شکر و شکرگزاری را نیز گویند۔ صاحبان رشیدی و ناصری و شمس متفق با برہان۔ مولف گوید کہ از معنی اول مقصود صاحب برہان حریت است ولیکن حریت معنی خاص است و استعمال این در فارسی بمعنی عام ہم آمده یعنی آزادی از قیود۔ (ظہوری ؎) در گردم کمند نگہ خورده پیچہا ٭ آزادی از اسیری من آرزو کنند ٭ (خاقانی ؎) نعمتے بہتر از آزادی نیست ٭ بر چنین مائده کفران چہ کنم ٭ (فردوسی ؎) ہم آزادی تو بہ یزدان کنم ٭ دگر پیش آزاد مردان کنم ٭ (اردو) آزادی بقول امیر (۱) غلامی سے نجات۔ رہائی۔ رستگاری۔ (۲) شکر اور شکرگزاری اردو مین مستعمل ہے۔ لیکن ان معنون مین آزادی نہین کہا جاتا۔ (آتش ؎) استاده دیکھتا ہون گلستان مین سرو کو ٭ آزادی پہ بھی بو نہین جاتی غلام کی ٭ (ناسخ ؎) مرگ عیسی ہے تری چشم کے بیمارون کو ٭ گور آزادی

ہے زلفون کے گرفتارون کو۔

آزادی کردن (مصدر اصطلاحی) (۱) شکر کردن۔ (۲) بے قیدی اختیار کردن سند نمبر (۱) بر لفظ آزادی در کلام فردوسی گذشت و سند نمبر (۲) از کلام ظہوری بدست آمدہ۔ (ﻊﮧ) کرد آزادی ظہوری بر اسیر ؛ بے گرفتاری کسے ہرگز نزیست ؛ مخفی مباد کہ لفظ اسیر درین شعر بمعنی مصدری یعنی اسیری است و فارسیان استعمال این کردہ اند (اُردو) (۱) شکر کرنا۔ (۲) آزادی اختیار کرنا۔

آزادی گفتن (مصدر اصطلاحی) بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ توصیف کردن و مدح نمودن شکر و سپاس نمودن (اُردو) تعریف کرنا۔ سراہنا۔ شکر کرنا۔

آزار بقول صاحب ناصری (۱) نام ماہ ششم از ماہ ہائے رومی۔ (۲) رنج و محن صاحب رشیدی بر لفظ معروف قانع و بقول صاحب لوازم (۳) امر از مصدر آزردن صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ فرماید کہ آزار رنج و بیماری است بالفظ کردن و گرفتن و دادن و دیدن و برداشتن و کشیدن و یافتن و رسیدن مستعمل۔ فرماید کہ این لفظ مرکب است از لفظ (آز) بمعنی حرص و شرہ و (آر) کہ کلمۂ نسبت است و چون شرہ از بیماریہائے جسمانی است پس استعمال این مرکب بمعنی بیماری بر سبیل تجوز بود و بمعنی (۴) آزار دادن نیز آمدہ۔ (ظہوری ﻊﮧ) گراز دشمن رسد صد گونہ آزار ؛ ہمہ بردار و بے آزار بنشین ؛ مؤلف گوید کہ آزاریدن و آزارانیدن مرادف یکدیگر بمعنی دیگرے را آزار دادن و رنجیدہ ساختن است و آزاردن لازم و متعدی ہر دو و آزردن صرف لازم بمعنی خود آزردہ شدن آمدہ۔ و بحث این مصادر بجائے خود می آید ولیکن ہم برین مقام این امر قابل غور است

کہ آزار حاصل بالمصدر آزاردن وآزاریدن وآزارانیدن باشد بمعنی رنج رسانی وہمین است حقیقت معنی چہارم کہ صاحب انند فرمودہ (چنانکہ اسیر لاہجی گوید ؎) کاشکے رحمے بدے آن فتنہ گر عیار را ٭ تا نکردے پیشہ خود آنہمہ آزار را ٭ (جامی ؎) شرع را آزار اہل دل تصور کردہ است ٭ زان گرفتہ پیشہ خود شیوہ آزار را ٭ ہم برین قیاس معلوم میشود کہ حاصل بالمصدر آزاردن کہ بمعنی لازم ہم آمدہ (آزار) بمعنی آزردگی ورنج است چنانکہ برہان برمعنی (۲) ذکر کند ظہوری گوید (؎) چو شکرش بر زبان خواہم کہ بیدادش فزون باشد ٭ خوشا راحت کہ آزار کسے اورا سکون باشد ٭ آنچہ صاحب نوادر بمعنی سوم۔ آزار را امر از مصدر آزردن گفتہ۔ درین تامل است زیراکہ امر از مصدر آزردن (آزر) آمدہ۔ چنانکہ حکیم سوزنی گوید (؎) نگار آزر و مانی غلام صورت اوست ٭ من بدین کہ بگفتم گز آزری آزر ٭ پس متحقق شد کہ آزار صیغہ امر از مصدر آزردن نباشد چنانکہ صاحب نوادر گفتہ بلکہ امر از مصادر آزاردن وآزاریدن وآزارانیدن بمعنی متعدی است ونہی آن میازار چنانکہ سعدی فرماید (؎) میازار مورے کہ دانہ کش است ٭ کہ جان دارد وجان شیرین خوش است ٭ اختلاف معانی این ہرسہ مصادر برین مقام ضرورتاً بحدسے بیان شد و تفصیلش بجاے خود بیاید انشاء اللہ۔ (اُردو) (۱) رومی چھٹے مہینہ کا نام (۲) رنج۔ غم۔ (مذکر) (۳) ستا۔ ایذا دے۔ صیغہ امر ستانے کے مصدر سے۔ (۴) ایذا رسانی۔ تکلیف دہی۔ آزاری کا لفظ مرکب ہوکر انہیں معنون میں مستعمل ہے جیسے دل آزاری۔ مردم آزاری۔ امیر فرماتے ہین کہ آزار۔ آزاریدن سے حاصل بصدر ایذا اور رنج کے

معنون مین اُردو مین بھی مستعمل ہے (ناسخ ؎) وصل مین حاضر تو غائب ہجر مین ؛ دیتی ہے ہر شب نیا آزار صبح ؛ پھر آپ ہی فرماتے ہین کہ کبھی ایذا دینے ستانے کے معنی پر بھی آتا ہے۔ (غالب ؎) مہربانی ہائے دشمن کی شکایت کیجئے ؛ یا بیان کیجے سپاس لذت آزار دوست ؛ (بحر ؎) ہمارے درپے آزار ذرہ ذرہ ہے ؛ زمین کا بھی طبق ہمکو آسمان ہوا ؛ آپ ہی کا قول ہے کہ آزاریدن مصدر سے صیغہ امر حاضر (آزار) اسم کے ساتھ ملکر اسم فاعل کے معنی دیتا ہے (آتش ؎) طرہ اسے جو حسن دل آزار نے کیا ؛ اندھیر گیسوِ سیہ یار نے کیا ؛ **مولف** کہتا ہے کہ امیر نے (آزار) کو (آزاریدن) کا حاصل بالمصدر فرمایا ہے۔ اور آزاریدن صرف متعدی ہے۔ پس اسکے حاصل مصدر کے معنی رنج رسانی۔ ایذارسانی تو ہو سکتے ہین۔ لیکن بقول امیر آزار کے معنی ایذا اور رنج کے درست نہین ہو سکتے۔ میری راے اور تحقیق مین جسکا ذکر مین نے فارسی مین کیا ہے (آزار) کو آزاردن کا حاصل مصدر بھی ماننا چاہیے۔ اسلئے کہ آزاردن لازم اور متعدی دونون ہے جسکے بعد لفظ آزار کے دونون معنی متذکرۂ بالا درست ہونگے۔

(۵۶۹) **آزار آیین کردن** (مصدر اصطلاحی) بمعنی اہتمام آزار کردن باشد چنانکہ جامی فرماید (؎) آہنگ ناز و کین مکن تاراج عقل و دین مکن ؛ بہر خدا آیین مکن آزار یاران بیش ازین ؛ (اُردو) ستانے کا سامان کرنا۔ ایذارسانی کی فکر کرنا۔

آزار افزودن (استعمال) زیادہ شدن و زیادہ کردن آزار باشد۔ صاحب ارمغان آصفی معنی لازمی راسندے از کلام وحشی یافتی آورد (؎) جان سوخت زداغ دوری یار مرا ؛

افزود صد آزار بر آزار مرا ٭ (اُردو) تکلیف و رنج بڑھنا۔ زیادہ ہونا۔ بڑھانا۔

آزارانیدن | بقول صاحب بحر عجم آزار دادن۔ رنجیدہ ساختن متعدی آزردن مضارع این آزاراند۔ بقول کامل التصریف می فرماید کہ حذف یاے حطی از مصادر یکہ بعد از الف تعدیہ نون و یاے حطی و دال و نون باشد۔ چہ در نظم و چہ در نثر صحیح الاستعمال است۔ و ہمین قاعدہ در تمامہ این قسم مصادر جاریست چنانکہ از آزارانیدن آزاراندن۔ گفتہ شود۔ (اُردو) اذیت پہونچانا۔ ایذا دینا۔ رنجیدہ کرنا۔ (بحر ؎) کس کس طرح کے داغ یہ آنکھین دکھائینگی ٭ کیا کیا اذیتین مجھے پہونچائیگا یہ دل ٭ (فقرہ امیر) غریب کو ایذا پہونچانا اچھا نہین ہے۔

آزار برافتادن | (مصدر اصطلاحی) دور شدن و باقی نماندن و نابود شدن آزار است چنانکہ سلیم طہرانی گوید (؎) برافتاد از جہان در عہدش آزار ٭ چو سبحہ پاے شاہ مہرہ شد مار ٭ (اُردو) رنج و تکلیف دور ہونا۔ دفع ہونا۔ باقی نہ رہنا۔

آزار برداشتن | (استعمال) برداشت رنج و مصیبت کردن باشد صاحب ارمغان آصفی از کلام ظہوری سند آرد۔ (؎) گر از دشمن رسد ہر دم صد آزار ٭ ہمہ بردار و بے آزار بنشین ٭ (اُردو) اذیت سہنا بقول امیر تکلیف برداشت کرنا۔ ایذا جھیلنا یعنی تکلیف اُٹھانا۔ ایذا سہنا۔ (سحر ؎) زنجیر بہی پاؤن مین کیا کیا کڑی سہی ٭ ابکے اذیت شب فرقت بڑی سہی ٭ (کیف ؎) آرام کی طلب ہے تو ایذا کو جھیل لے ٭ راحت بہی ساتھ ساتھ ہے نادان قفاے رنج ٭ (سالک ؎) سہکے ایذا سب آن پہونچے وہ ٭ بر سر مطلب آن پہونچے وہ ہا۔

آزار پسندیدن (استعمال) پسند کردن رنج رسانی و آزار۔ (صائب ؎) گرچہ آزار بموے نپسندم صائب ٭ ہر گرامی نگرم در پے آزار من است ٭ (اُردو) آزار پسند کرنا۔ اذیت رسانی۔ ایذا رسانی۔ رنج رسانی کو پسند کرنا اُردو مین اذیت دینا۔ ایذا دینا مستعمل ہے۔ اذیت رسانی۔ ایذا رسانی اسی کا حاصل بالمصدر ہوسکتا ہے۔ اگرچہ مولّف کو اسکی سند نہین ملی۔ تکلیف دہی بھی کہتے ہین۔

آزار تلخہ (اصطلاح) بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مرض یرقان باشد۔ (اُردو) یرقان اسم مذکر ایک بیماری کا نام جسمین خون مین صفرا شامل ہوکر تمام جسم کی رنگت زرد کر دیتا ہے۔ خصوصاً آنکھون کی زردی سے اس مرض کی کیفیت اوّل معلوم ہو جاتی ہے۔ اسی کو پنڈروگ بھی کہتے ہین۔ (آتش ؎) خاک پا تونے نہ اُس عیسیٰ نفس کی چھڑکی ٭ باغبان نرگس بیمار کا یرقان نہ گیا ٭

آزار جستن (استعمال) ارادۂ رنج رسانی کردن۔ صاحب ارمغان آصفی از کلام حمیدی ناگوری سند آوردہ (؎) با آنکہ نہ جستہ ام گہے آزارت ٭ وز تیغ جفا نہ کردہ ام افگارت ٭ (۲) آنوری آزار جستن را بمعنی خواہش آزار آوردہ۔ (ع) آزار جفاے تو بجان جوید دل ٭ (اُردو) (۱) ایذا رسانی۔ رنج رسانی کا ارادہ کرنا۔ (۲) ایذا رسانی۔ رنج و غم کی خواہش کرنا۔

آزار چیدن (مصدر اصطلاحی) از مصدر **آزار چین** آزار چیدن آزار چین را استعمال کردہ اند بمعنی برداشت کنندہ رنج و تکلیف۔ (ظہوری ؎) صلاے صحبت آزادگان را ٭ کہ مارا خاطر آزار چین است ٭ (اُردو) ایذا سہنا۔ اذیت سہنا۔ جسکی

سند آزار برداشتن پر گزری ہے۔ آزار چین کا
ترجمہ تکلیف سہنے والا اور کسی کی ایذا رسانی
کی برداشت کرنیوالا۔ غم پینے والا۔

آزار خواستن (استعمال) ارادۂ رنج
و ایذا رسانی کردن باشد۔ صاحب ارمغان آصفی
از کلام حامدی شوستری سند آرد (ف) فلک
بر جان من میخواست آزار جہانے را ٭ در آخر
مبتلاے عشق آن نامہربانم کرد ٭ (اردو)
ایذا اور رنج رسانی کا ارادہ کرنا۔

آزار دادن (استعمال) مرادف
آزار رسانیدن است۔ صاحب ارمغان آصفی
از کلام عرفی شیرازی سند آوردہ۔ (ف)
حسن ناز و عشوہ خواہد مردمی شرم و ادب ٭
حسن و الہیت دہد آزار محبوب مرا ٭

آزار داشتن (استعمال) (۱) بمعنی
بیماری و مرض داشتن آمدہ (نجات اصفہانی
ف) مدعی گرچہ خود آزار مراقی دارد ٭ باب
قصاب شکن گردن جانی دارد ٭ (۲) بمعنی تکلیف
و رنج و غم داشتن ہم آمدہ (مسعود سعد ع)
دارد از روزگار آزارے ٭ (بابا فغانی ع)
چون لالہ بلبل در قفس دارد بدل آزارہا ٭
(جامی ف) داشتم بسیار درد و حسرت و آزار
از و ٭ با من آزارش نمیدانم چرا بسیار داشت ٭
(اُردو) (۱) مرض میں مبتلا ہونا۔ بیمار
ہونا۔ مرض رکھنا۔ (۲) اذیت پانا۔ ایذا سہنا

آزاردن بقول صاحب نوادر مرادف
آزردن بالمد و فتح دوم بمعنی (۱) آزار
دادن و (۲) آزار یافتن باشد (سعدی
ف) ہماے بر ہمہ مرغان ازان شرف دارد ٭
کہ استخوان خورد و طائرے نیازارد ٭ (نظامی
ف) زخلق ارچہ آزار بینم بسے ٭ نخواہم
کہ آزار دارم من کسے ٭ **مولف** گوید کہ لفظ
آزار حاصل بالمصدر این باشد کہ استعمالش
ہم بہر دو معنی منظر آمدہ چنانکہ بجاے اوگذشت

صاحب بحرعجم کہ خصوصاً لمحقق مصادر است
این را فروگذاشتہ و صاحب انند فرماید کہ
بمعنی آزار دادن و آزردہ ساختن وزیان
نمودن است سندے بر معنی آخرین پیش نشد
و بر حوالۂ فرہنگ فرنگ اکتفا فرمود (اُردو)
(۱) ایذا دینا۔ (۲) ایذا پانا۔ (رند ؎
دشمن جانی کو اپنے دی نہ ایذا رند نے ٭ دانت
ہی توڑا نہ چھالا اسنے پھوڑا سانپ کا ٭ (قلق
؎) جتنے گذرے ہین ابنیا اگلے ٭ پائی ایذا
ہر اک نے امت سے ٭۔

آزاردہ (استعمال) بقول صاحب
انند براے موقوف وکسر دال مہملہ و سکون ہا
آزار دہندہ و آزار رسان است چنانکہ صاحب
فرہنگ فرنگ آوردہ۔ **مولف** گوید کہ از
مصدر آزار دادن کہ گذشت اسم فاعل
است و بس۔

آزار دیدن (استعمال) مرادف آزار

آزار دیدہ کشیدن است۔ صاحب
ارمغان آصفی از کلام قیدی شیرازی سند
آوردہ۔ (؎) گویند کہ بخت عاشقان در
خوابست ٭ از خفتہ کس این قدر نہ بیند
آزار ٭ سندے از کلام نظامی بر آزاردن
گذشت۔ صاحب انند آزار دیدہ را ذکر کند
کہ مفعول ہمین مصدر است۔ (اُردو) ایذا
پانا۔ دیکھو آزاردن۔

آزار رسانیدن (استعمال) مرادف
آزار دادن است کہ گذشت (فغانی شیرازی
؎) چون دست بران تازہ چمن یافت
فغانی ٭ آزار بہ گلبرگ ترا و نرسانید ٭۔
صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ (اُردو)
ایذا پہونچانا۔ بقول امیر تکلیف دینا۔ صدمہ
پہونچانا۔ (فقرہ) غریب کو صدمہ پہونچانا
اچھا نہین ہے۔ آزار پہونچانا بھی کہتے ہین
(دیکھو امیر اللغات)۔

آزار رسیدن (استعمال) لازم ماضیہ
بمعنی عائد شدن تکلیف و رنج باشد. صاحب
ارمغان آصفی از کلام نظیری سند آرد (ع)
نظیری بس کن این آہ و فغان دلخراش آخر ؛
بہر دم تا بکے آزار دل خواہد رسید از من ؛ (ظہوری
ع) گر از دشمن رسد ہر دم صد آزار ؛ ہمہ بر دار
بے آزار منشین ؛ (اُردو) ایذا پہونچنا۔
(ظفر ع) اے دل آزار اے ستمگر جس نے
تجھکو دل دیا ؛ تجھسے ایذا اُسکو بے تقصیر
پھر پہنچی تو ہے ؛ (عرش ع) دستِ قاتل
کو نہ ایذا پہونچے ؛ آپ سر تن سے جدا کرتے
ہین ؛ آزار پہنچنا بھی کہتے ہین (دیکھو امیر اللغات)

آزار رفتن (استعمال) بمعنی واقع شدن
صدمہ و رنج و تکلیف باشد. صاحب ارمغان آصفی
ذکر این کردہ است (ابوالحسن فراوانی ع)
افسوس کہ از کنار من یار سے رفت ؛ بر چشم
من از چشم وے آزارے رفت ؛ (اُردو)
ایذا گزرنا۔ بقول امیر تکلیف ہونا۔ (رند ع)
صدمے گزرے ایذا گزری ؛ ہجر مین تیرے
کیا کیا گزری ؛۔

آزارِش بقول صاحب انند بحوالہ
فرہنگ فرنگ رنج و محنت و ایذاست و بقول
صاحبان رشیدی و سروری و شمس مرادف
آزار۔ (حکیم خاقانی ع) چون بلبل اگرچہ
نغز گویم ؛ آزارش کر کی بخویم ؛

(۵۵۲) **آزارش آمدن** (استعمال) رنج و غم
و ایذا رسیدن چنانکہ نظامی گوید (ع)
چنان دانم ملک اینش و پس ؛ کہ آزار شے
ناید از کس بہ کس ؛ (اُردو) دیکھو آزار
رسیدن ۔

(۵۵۳) **آزارش جستن** (استعمال) مرادف
آزار رسانیدن باشد. سندش بر لفظ آزارش
گذشت ۔

(۵۵۴) **آزارش داشتن** (استعمال) رنج داشتن

چنانکه جامی فرماید کلہ در آزار داشتن گذشت
(اردو) رنج رکھنا۔

آزار فرمودن (استعمال) مرادف آزار کردن باشد که می آید صاحب ارمغان آصفی ذکر این از کلام حافظ شیراز آورده (ع)
رقیب آزارہا فرمود جاے آشتی نگذاشت ٭
مگر آه سحرخیزان سوے گردون نخواهد شد ٭

آزار کردن (استعمال) تکلیف دادن و ایذا رسانی کردن باشد مرادف آزار رسانیدن که گذشت۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرموده است۔ (نظیری نیشاپوری ع)
بے سبب گر کردی آزارم تحمل از من مباش ٭
کرده ام خاطر نشان خویش صد تقصیر را ٭
(سنجر کاشی ع) از جفاے خود مرنجوا هم خبر دار آزارت کنم ٭ خاطر آسوده داری چه آزارت کنم ٭

آزار کشیدن (استعمال) مرادف آزار برداشتن است که مبتلاے آزار بودن باشد چنانکه صائب گوید (ع) ز شرم تست که آزار می کشی صائب ٭ تو نیز بر در عرفان زدن مکرم باش ٭ (شوکت بخاری ع) آئینه ام از نور نظر میکشد آزار ٭ صاحب ارمغان آصفی هم ذکر این فرموده۔ (ظهوری ع) ز اختران همه آزادگان کشند آزار ٭ فلک به رحمت تحصیل حاصل افتاده است ٭۔

آزار گرفتن (استعمال) حاصل کردن رنج و تکلیف است۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این مصدر فرموده است (سنائی غزنوی ع) تا کیست دل ما که از و گردی راضی ٭
تا کیست تن ما که از و گیری آزار ٭ (جامی ع)
مزن چوگان مبادا فگار گردد آن کف نازک ٭
مران توسن مبادا آزار گیرد آن تن سیمین ٭
(اردو) ایذا پانا بقول امیر۔ دکھ پانا۔ مصیبت جھیلنا۔ آزار پانا بھی مستعمل ہے۔
(بحر ع) عاشق خشک استخوان ہوں یہ وندتا

ہے کیون مجھے ؛ پائیگا ایذا ستمگر پاؤن
رکھکر خار پر ؛ ۔

آزار گنجیدن (استعمال) بمعنی در آوردن (۵۵۵)
آزار است ۔ صاحب بحر عجم فرماید کہ گنجیدن
در آوردن و راست آمدن چیزے در چیزے
و درآمدن در جاے تنگ است ۔ (ظہوری ؎)
بہ زخمے کہ تیغ رشکش بر جان ظہوری زد ؛ اگر
گویم کجی گنجد ہزار آزار می گنجد ؛ (اُردو)
رنج و غم سمانا ۔ مثلاً کہہ سکتے کہ رنج اسقدر زیادہ
ہے کہ دل مین نہین سما سکتا ۔

آزار مند (استعمال) بقول صاحب آنند
بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بیمار و سقیم (اُردو)
بیمار ۔ (سقیم بقول صاحب آصفیہ علیل ۔ مریض ۔
بیمار) ۔

آزار نمودن (استعمال) مرادف آزار (۵۵۶)
رسانیدن است ۔ چنانکہ ظہوری گوید (؎)
بظہوری عجب آزار نماید ایام ؛ خواندہ آرام
دل خویش دلارام مرا ؛ (اُردو) رنج و غم کھلانا

آزار نہادن (مصدر اصطلاحی) بر ذات
آوردن آزار است ۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر
این فرمودہ است ۔ (وحشی بافقی ؎) اگر
باشند زخنجر خار آن راہ ؛ نہم بر خویشتن آزار
آن راہ ؛ (اُردو) ایذا سہنا (دیکھو ایذا اللغات)

آزارود (اصطلاح) بسکون راے مہملہ
و فتح واو ۔ بقول صاحب رشیدی ما وراء النہر
(رودکی ؎) اگر پہلوانی ندانی زبان ؛ از
آزارود ما وراء النہر دان ؛ (اُردو) ملک توران
کو ایرانیان ما وراء النہر کہتے ہین ۔ اور اسی کا
مخفف ما وراء النہر ہے اور ان دونون ملکون
کے درمیان ایک نہر واقع ہے ۔

آزاریدن بقول صاحب آنند بحوالۂ
فرہنگ فرنگ مرادف آزاردن صاحب بحر
فرماید کہ آزاریدن بمعنی آزاراشیدن است کہ
دیگرے را آزار دادن باشد بر خلاف آزاردن

کہ لازم و متعدی ہر دو آمدہ۔ (اُردو) ایذا دینا۔ آزار دینا۔ (رشک ؎) وصل بھی اے	رشک تجویز طبیبِ خلق ہے ٭ آپ دے آزار عشق آپ ہی دوا پیدا کرے ٭

آزاغ | بقول صاحب انند بحوالہ فرہنگ فرنگ ہر چیز کہ اندرون آن سیاہ و تاریک باشد۔ (اُردو) وہ چیز جسکے اندر سیاہی ہو۔

آزاک | بقول صاحب موید الفضلا بر وزن ناپاک خشکی میان دریا باشد کہ بتازیش جزیرہ خوانند۔ (اُردو) ٹاپو۔ جزیرہ۔ (مذکر)۔

آزاے | بقول صاحب موید الفضلا برابر چنانچہ گویند آزاے فلان اے برابر فلان۔ (اُردو) مقابل۔

آزخ | بقول صاحب برہان بفتح ثالث و سکون خاے نقطہ دار۔ دانہاے سختے را گویند بقدر نخود کہ از اندام آدمی بر می آید و درد نمی کند و بعربی ثؤلول خوانند۔ و بقول صاحب سروری جوشیدگی کہ بر روے و اندام مردم پدید آید و آن را زخ نیز گویند بحذف الف (شمس فخری ؎) ہر آن بصر کہ بخاک درت نشد روشن ٭ بجاے مقلہ نہد اندران فلک آزخ ٭ صاحب رشیدی این را گوشت پارہ گوید کہ بر رُو و اعضا پدید آید صاحبان موید و بہلوی وانند ہم۔ (اُردو) مسا و مستا۔ (ذوق ؎) اس نزاکت پر نظر کرنا کہ وہ رشکِ پری ٭ بال بھی باندھے جو مستے پر تو زلف حور کا ٭۔

(الف) **آزدن** | بفتح زاے ہوز (الف) بقول صاحب بحر عجم (۱) خلانیدن سوزن و
(ب) **آزدہ** | امثال آن و (۲) بمعنی زنگ کردن ہم (سالم التصریف) و بقول صاحب

نوادر صرف معنی دوم صاحبان سراج و شمس و موید وانند هم ذکر فرموده اند و نسبت (ب) صاحب شمس گوید که (۱) خلانیده شده و رنگ کرده۔ و بقول صاحب ناصری صرف معنی دوم صاحبان برهان و سروری و موید و سراج و دری همزبان شمس۔ صاحب رشیدی گوید که بفتح زائے منقوطه بمعنی زده باشد از زدن و این زدن بمعنی ضرب نیست بلکه از باب اینست که گویند جامه به نیل زد کذا فی السامانی۔ و در جهانگیری بمعنی رنگ کرده آورده و این معنی بقرینه از خود بربسته و اصل معنی ندانسته۔ (فردوسی ۵) بلاغی جگر شان کنی آزده ❊ که بخشایش آرد پریشان زده ❊ (وله ۵) سوے خانه شد دختر دل زده ❊ رخان معصفر بخون آزده ❊

(اُردو) (الف) (۱) چبھونا۔ دیکھو آجیدن۔ (۲) رنگنا۔ (ب) (۱) چبھویا ہوا۔ (۲) رنگا ہوا۔

آزده پشت (اصطلاح) بقول بهار (۱) کوز پشت (۲) چارواے که پشت او ریش شده باشد از بس بارگران۔

آزده کردن (استعمال) مرادف آزدن باشد۔ سند این از کلام فردوسی بر مصدر آزدن گذشت۔

آزر بقول صاحب برهان بروزن مادر (۱) مخفف آزار است و (۲) امر بآزردن و آزار دادن هم و (۳) بمعنی کج طبع نیز آمده و (۴) در عربی نام پدر ابراهیم علیه السلام بعضے گویند که عم ابراهیمؑ است چه پدر آن تارخ نام داشت لیکن بعد از فوت تارخ آزر او را پرورده است صاحب انند همزبان برهان و صاحب ناصری بر معنی چهارم قانع و صاحب سروری گوید که آزر نام پدر ابراهیم و امر بآزرده شدن۔ (سوزنی ۵) نگار آزر و مانی غلام صورت اوست ❊ زمن بدین که بگفتم گر آزری۔ آزر ❊ (سوزنی ۵)

نگار و صورت آن بُت بہند و چین ندہم ٭ شکست خامۂ مانی ورندۂ آزر ٭ **مولف گوید** کہ صاحب برہان در معنی دوم تسامح فرمودہ آزر را امر آزار دادن گرفتہ ہمچنین صاحب سروری کہ امر بآزردہ شدن گیرد۔ مخفی مباد کہ امر آزار دادن و آزردہ شدن۔ آزاردہ۔ و آزردہ شو۔ باشد و بس۔ (**اُردو**) (۱) آزار کا مخفف دیکھو لفظ آزار۔ (۲) ستانے ایذا دینے کا امر (ستا۔ ایذا دے) (۳) کج طبع بقول صاحب آصفیہ بمعنی بدخو۔ بداخلاق۔ بدطینت۔ کج سرشت۔ اُردو میں مستعمل ہے۔ (۴) آزر بقول امیر ایک بت تراش کا نام۔ (غالب ۵) نقش پا کی صورتیں وہ دلفریب ٭ تو کہے بتخانۂ آزر کھلا ٭۔

آزرباد (اصطلاح) بقول صاحب برہان بروزن مادرزاد نام پسر مار اسپند است وا و موبدے بود از اولاد زردشت معاصر اردشیر بابکان و درآنزمان حکیمے لاثانی بود۔ (**اُردو**) بقول صاحب جامع اللغات اسفندار کے بیٹے کا نام۔

آزرخش بقول صاحب برہان بروزن تاج بخش۔ شورش و صاعقہ را گویند یعنی سرما و رعد و برستے کہ مردم را بیم ہلاک باشد۔ صاحب پہلوی ہم ذکر این فرمودہ۔ (**اُردو**) بجلی کی کڑک جس سے ہلاکت کا اندیشہ ہو۔ یا شدت کی سردی جس سے جان کا اندیشہ ہو

آزرد بقول صاحب برہان۔ بفتح ثالث و سکون رابع و دال ابجد بمعنی (۱) رنگ و لون باشد۔ صاحب ناصری گوید کہ بقول جہانگیری رنگ را گویند و بمعنی (۲) زرد ہم نوشتہ اند (حکیم قطران ۵) ابر پر در دین بباران در چمن پر درد ورد ٭ گشت خیری با فراق نرگسش آزرد زرد ٭ چنانکہ رنگ را آرنگ گویند اما در بیت ثانی (۵) بوستان

از بانگ مرغان پرخروش زیر گشت ؛ گلستان آزر د گوہر چون سریر میر گشت ؛ بعض صاحبان لغت (از زر و گوہر) را (آزر و گوہر) دانستہ اند۔ شاعر سریر میر را طلا قیاس کردہ۔ اصل آنست کہ گلستان از زر و گوہر چون سریر میر گشت یعنی مرصع و مطلا شد از گلہاے زرد و سپید و سرخ و بمنزلہ تخت میر گردید کہ مرصع بجواہر گوناگون است۔ صاحب رشیدی فرماید کہ سامانی بمعنی لون معروف گفتہ کہ زرد مخفف آزرد باشد و بقول جہانگیری مطلق رنگ۔ می فرماید کہ بسند کلام حکیم قطران کہ گذشت معنی بیان کردۂ سامانی مناسب تر و چسپان تر است۔ صاحب شمس متفق با رشیدی۔ مولف گوید کہ در شعر اول الذکر (آزر و زردم) بمعنی زرد رنگ آمدست و اتفاق زباندانان ہم بر معنی اول است و سند ہم ہمین معنی متقاضی۔ عجب است کہ صاحبان رشیدی و شمس با سامانی چگونہ اتفاق کردند و طرفہ ماجراست کہ اینہا معنی شعر را بحسب دعاے سامانی درست خیال می کنند حالانکہ آزرد را درین شعر بمعنی زرد گرفتن درست نباشد کہ متصل آن لفظ زر و موجود است معہذا ہرگاہ آزردن در فارسی بمعنی رنگ کردن ہم آمدہ چنانکہ بخشش بجاے خود می آید پس وجہے نباشد کہ آزرد را حاصل بالمصدر آن نگیریم۔ (اُردو) رنگ۔ مذکر۔ (ناسخ ؎) جو سرخی آتی ہے عکس شفق سے بھی مرے منہ پر ؛ حسد سے رنگ ہوتا ہے مبدل چرخ گردون کا ؛۔

(۵۵۶) **آزردگان** | جمع آزردہ باشد کہ مفعول مصدر آزردن است۔ (جامی ؎) از نوازشہاے شیرین وز نصیحت ہاے نرم ؛ خستگان را مرہم و آزردگان را مومیا ؛ (اُردو) آزردگان اُردو میں کہہ سکتے ہین اسلئے کہ آزردہ اور آزردگی اُردو مین مستعمل ہے۔

آزردگی بقول صاحب رشیدی مرادف آزارش و آزار است۔ **مولف** گوید کہ آزردگی حاصل بالمصدر آزردن است کہ می آید۔ صاحب شمس ہم ذکر این کردہ است۔ (صائب ؎) راست آزردگی از زخم زبان می گردد ؛ تیر کج باعث آرام نشان می گردد ؛ (اُردو) آزردگی بقول صاحب آصفیہ خفگی۔ ناخوشی۔ ناراضگی۔ رنجیدگی۔ ملال۔ افسردگی۔

آزردن بفتح زاے معجمہ بقول صاحب بحر عجم۔ (۱) مخفف آزاریدن و آزارانیدن و (۲) بمعنی خود آزردہ شدن و (۳) ماندہ گردیدن (۴) مجروح شدن۔ مضارع این آزرد۔ (کامل التصریف) و بقول صاحب شمس اللغات (۵) رنگ کردن ہم۔ صاحب ازالۃ الاغلاط فرماید کہ این مخفف آزاردن است پس بضم زاے معجمہ خواندن خطاست۔ صاحب موید ہم ہمزبانش۔ (نظامی ؎) ودان یک سال کو خرما ندہی کرد ؛ نہ مرغے بانگ موے را نیازرد ؛ (ظہوری ؎) زبان شکرگو آزردہ ام را زقص می داند ؛ کہ بیدانم مبغرم راحت آزار بیجاندہ ؛ (اُردو) (۱) ایذا دینا۔ ستانا۔ آزردہ کرنا۔ (۲) ایذا پانا۔ ستایا جانا۔ آزردہ ہونا (۳) تھکنا۔ عاجز ہونا۔ (۴) زخمی ہونا۔ گھائل ہونا۔ (داغ ؎) کریں گے خوب ہی آزردہ خاطر احباب ؛ پڑے گا صبر کسیکا تو جان مضطر پر ؛ (آتش ؎) باغبان اُسنے دے صیاد کو آزردہ نہ ہو ؛ نظر آ دیگی نہ پھر بلبل گلزار کی شکل ؛

آزردن دل دوستان جہل است

(مثل) صاحبان امثال فارسی و خزینۃ الامثال ذکر این می کنند۔ این مثلے است کہ فارسیان می زنند و تعریفش از معنی حقیقی پیدا (اُردو) (سالک و کہنی ؎) دل احباب کو آزردہ نکر اے ظالم ؛ کبھی اچھا نہ ہوا زخم زبان مرہم سے ؛

آزردہ بقول صاحب شمس (۱) گل و (۲) نام درختے کہ چلغوزہ میوۂ اوست صاحب مویدالفضلا فرماید کہ بضم ثالث (۳) تنگ آمدہ و ماندہ شدہ و رنجیدہ (مفعول مصدر آزردن) (جامی ؎) آزار جسے راکمن آسودہ زامینی ‌؞ کازردہ مردنش بہ از آسودہ زیستن ‌؞ صاحب آنند آزردہ خاطر را ذکر کند بمعنی دل تنگ و دلگیر۔ (**اُردو**) (۱) گلاب کا پھول (۲) درخت چلغوزہ (۳) بقول امیر آزردہ۔ خفا۔ ناخوش۔ افسردہ (آتش ؎) یار آزردہ ہے آتش آسمان ہے برخلاف ‌؞ کون سنتا ہے ہماری آہ وزاری ان دنون ‌؞ آزردہ خاطر اور آزردہ دل اُردو مین مستعمل ہے (ناسخ ؎) ہوا آزردہ خاطر اسقدر جو اسکے سنتے ہی ‌؞ ہمارا شعر بھی کیا اے لئیم آوازِ سائل ہے ‌؞ (میر ع) آزردہ دل کو حرف پہ لانیکا لطف کیا ‌؞

آزردہ پشت (اصطلاح) بقول صاحب بحر عجم (۱) کوز پشت و (۲) مرکبے کہ پشت او مجروح باشد۔ بقول صاحبان برہان و شمس و ناصری کنایہ از پیر کوز پشت و چار واے کہ پشتش ریش و افگار باشد۔ (**اُردو**) (۱) وہ بڈھا جو کبڑا ہو۔ (۲) وہ چار پایہ جسکی پیٹھ چھلی ہو۔ یا پیٹھ پر زخم ہو۔ جیسے پیٹھ لگا ہوا یا بو۔

آزردہ دل آزردہ کند انجمنے را۔ (مثل) صاحبان امثال فارسی و خزینۃ الامثال ذکر این کردہ اند و تعریفش از معنی حقیقی روشن۔ (**اُردو**) (درد ؎) نکہین عیش یا تمہارا بھی منغص ہووے ‌؞ دوستو درد کو محفل مین نہ تم یاد کرو ‌؞ ۔

آزرم بقول صاحب برہان بفتح ثالث و سکون رابع و میم۔ چند معنی دارد۔ (۱) حیا و شرم۔ صاحبان ناصری و جہانگیری و سروری و رشیدی و شمس و پہلوی این معنی با برہان اتفاق۔ (امیر خسرو ؎) دلم زاندیشہ بے آزرم ترگشت ‌؞ چو بازار تمنا گرم ترگشت ‌؞

مولف گوید کہ ہمین شعر راسند معنی سوم ہم میتوان گرفت۔ (**اُردو**) شرم۔ حیا۔ (مونث) (مومن **ص**) کیونکہ حیرت سے فلک کو دیکہون ؛ شرم آتی ہے حیا سے تیری ؛۔

(۲) بزرگی وعزت وحرمت۔ صاحبان ناصری وجہانگیری وسروری ورشیدی وپہلوی درین معنی ہمزبان صاحب برہان۔ (انوری **ص**) اے بزرگے کہ از بلندی وقدر ؛ آسمانرا نداشتے آزرم ؛ (محمد ہمکر **ص**) آزرم دارش ارچہ بچشمش بود حقیر ؛ ازران شمارش ارچہ بنزدش بود گران ؛ (**اُردو**) بزرگی۔ عزت۔ حرمت (مونث)۔

(۳) تاب وطاقت۔ صاحبان جہانگیری ورشیدی درین معنی باصاحب برہان اتفاق دارند۔ (فردوسی **ص**) سرپہلوانان بدو گرم گشت ؛ دل طوس ونورانی آزرم گشت ؛ **مولف** گوید کہ درین شعر کہ صاحب جہانگیری بسند معنی تاب وطاقت آوردہ است معنی بے طاقت پیداست کہ نتیجہ آن خوف زدہ وخوفناک است ہرگاہ معنی تاب وطاقت باتفاق سہ تا لغت محقق است بنابران چارہ جزین نیست کہ این سند راکشان کشان بسوے معنی نمبر۳ بریم کہ مطیع باشد۔ امّا مشکل اینست کہ لفظ (نورانی) کہ درشعر مستعمل است بپایہ تحقیق نمیرسد کہ چہ چیز است وصاحبان لغت ازو ساکت **مولف** راین شعر درشاہنامہ فردوسی گیرنیامد کہ نقص تلاش باشد امّا بخیالم میرسد کہ نوذر نام پسر منوچہر بود کہ بدست افراسیاب گرفتار وکشتہ شد (کذافی الرشیدی) وطوس بقول صاحب غیاث نام مردے۔ پس اگر مصرع ثانی راچنان بگیریم (دل طوس ونوذر بے آزرم گشت) معنی شعر درست میشود وہمین شعر بسند معنی تاب وطاقت میتوان گرفت۔ (**اُردو**) تاب وطاقت۔ (مونث)۔

(۴) رحم وشفقت ومہر ومحبت ونرمی وآدمیت ومردمی۔ صاحبان ناصری وسروری ورشیدی وشمس وپہلوی ہمزبان برہان وبہار صرف بریک معنی رفق ومدارا قناعت نمودہ شاہدے برائے این معنی بدست نیامدہ۔ امّا اتفاق اکثر اہل لغت وخصوصاً صاحبان پہلوی وسروری وبرہان اعتبار را شاید۔ (**اُردو**) رحم۔ (مذکر) شفقت۔ مہر۔ محبت۔ نرمی۔ آدمیت (مونث) یہ سب الفاظ اُردو مین مستعمل ہین۔ (دیکھو فرہنگ آصفیہ)۔

(۵) غم واندوہ وتنگی وسختی والم۔ صاحب جہانگیری باصاحب برہان اتفاق دارد۔ (فردوسی ؎) کہ اندر زمانہ مرا کو دکیست ؛ کز آزرم او بر دلم خواب نیست ؛ (**اُردو**) غم۔ اندوہ۔ الم۔ (مذکر) تنگی۔ سختی۔ (مونث) (آتش ؎) طفلی سے سامنا غم واندوہ کا رہا ؛ کیا کیا نہ حادثے ہوئے ہم پر قدیم سے ؛ (برق ؎) جاتے رہے ملال والم کام ہوگیا ؛ مرکر فراق یار مین آرام ہوگیا ؛۔

(۶) عدل وانصاف ویکدلی۔ صاحبان ناصری وجہانگیری وسروری ورشیدی وشمس را درین معنی باصاحب برہان اتفاق است۔ درعدل وانصاف۔ نمیدانم کہ صاحب برہان یکدلی را درین مقام بچہ معنی ومناسبت وترادف آوردہ است۔ (نظامی ؎) اسے ملک آزرم توکم دیدہ ام ؛ وز تو ہمہ سالہ ستم دیدہ ام ؛ (**اُردو**) عدل۔ انصاف۔ (مذکر) (رند ؎) روندا قتیل جرم محبت کی لاش کو ؛ انصاف ترک شوخ کے رہوار نے کیا ؛۔

(۷) ظاہر وآشکار۔ اگرچہ کسے از اہل لغت درین معنی باصاحب برہان اتفاق ندارد۔ امّا **مولف** راسندے از کلام امیر خسرو بدست آمد۔ (؎) باز دو گنجینہ گرہ گرہ باز بگہ سخن

آزرم شد و گاہ زار؛ عجب است کہ بعض اہل لغت ہمین شعر را بسند معنی اوّل آوردہ اند۔ فتامل۔ (اُردو) ظاہر۔ آشکارا۔ اور آشکار۔ تینون لفظ اُردو مین مستعمل ہین۔ (مومن ؎) غم چین جبین سے آشکارا؛ اک دم بھی فراق ناگوارا؛۔

(۸) سلامتی و راحت۔ صاحبان ناصری و جہانگیری و سروری و رشیدی درین معنی متفق با صاحب برہان۔ (نظامی ؎) دو کس را روزگار آزرم داد است؛ یکے کو مرد و دیگر کو نزاد است؛ (اُردو) سلامتی۔ راحت۔ دونون اُردو مین مستعمل ہین۔ (آصفیہ)۔

(۹) نگاہداشت و پاس خاطر و تحمّل۔ صاحبان جہانگیری و سروری و رشیدی و شمس ہمزبان صاحب برہان۔ (نظامی ؎) صواب آنچنان شد کہ آرم شتاب؛ کہ آزرم دشمن بود ناصواب؛ (اُردو) پاس خاطر۔ لحاظ۔ تحمّل اُردو مین مستعمل ہے۔

(۱۰) غضب و قہر و خشم۔ صاحبان ناصری و جہانگیری و رشیدی درین معنی با صاحب برہان اتفاق دارند۔ (نظامی ؎) دباغت چنان دادم این چرم را؛ کہ برتابد آسیب آزرم را؛ صاحب رشیدی فرماید کہ درین شعر آسیب آزرم یعنی آفت آزرم بمعنی خشم است نکہ آزرم مطلق بمعنی خشم۔ **مولّف** را بارشیدی اتفاق نیست کہ معنی شعر درست و شاہد مطابق ادعاست۔ و معنی این شعر حل میشود بملاحظۂ معنی مصدر برتافتن و لفظ آسیب۔ (اُردو) غضب۔ قہر۔ خشم۔ (مذکر) اُردو مین مستعمل ہے۔

(۱۱) بخواری و زاری گذاشتن۔ صاحب جہانگیری با برہان متفق است امّا **مولّف** گوید کہ معنی مصدری درین لفظ قابل غور است و عجب است صاحب جہانگیری سند این پیش نکرد۔

(اُردو) ذلّت وخواری سے بسر کرنا۔ روتے دہوتے گزارنا۔

(۱۲) تقصیر وگناہ۔ صاحبان جہانگیری وشمس را با صاحب برہان اتفاق است (اُردو) تقصیر (مونث) گناہ (مذکر)۔

(۱۳) مسلمان شدن۔ صاحب جہانگیری ہم ذکر کند۔ مولف گوید کہ از مسلمان شدن اطاعت گردن با طاعت نہادن مرادباشد چنانکہ نظامی گوید (ﷺ) بیکایک ہمہ لشکر از شرم شاہ؛ بگشتند یک ذرہ ز آزرم شاہ؛ (اُردو) اطاعت۔ (کیفی ﷺ) طاعت سے عجب کیا ہے جو خوشنود خدا ہو؛ ہوتے ہیں یہ بت رام اطاعت کے سبب سے؛۔

(۱۴) نام دختر پرویز کہ چار ماہ بادشاہی کرد۔ صاحبان جہانگیری وسروری ہم ذکر این می کنند۔ (فردوسی ﷺ) یکے دخترے بود آزرم نام؛ ز تاج بزرگان شدا و شاد کام؛ (اُردو) پرویز کی لڑکی کا نام جس نے چار مہینے تک بادشاہی کی۔

آزرم دادن
(مصدر اصطلاحی) راحت وآرام رسانیدن باشد۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این فرمودہ است سند این بر معنی نمبر (۸) لفظ آزرم گذشت۔ (اُردو) راحت پہنچانا۔ آرام دینا۔

آزرم داشتن
(مصدر اصطلاحی) حرمت وعزت کردن است۔ صاحب ارمغان آصفی ہم ذکر این کردہ است وسند این بر نمبر (۲) لفظ آزرم گذشت۔ (اُردو) عزت کرنا۔ ادب کرنا۔ تعظیم وتکریم سے پیش آنا۔ (آصفیہ)

آزرم دیدن
(مصدر اصطلاحی) دیدن ویافتن عدل وانصاف است۔ سند این بر معنی نمبر (۶) لفظ آزرم گذشت۔ صاحب ارمغان آصفی ہم ذکر این کردہ است (اُردو)

انصاف دیکھنا۔ عدل و داد کا مشاہدہ کرنا۔

آزرم ساختن (مصدر اصطلاحی) آشتی و صلح کردن باشد (خسرو دہلوی سے) آمدو آورد پذیراے راز ؛ قصۂ آزرم بہ آزرم ساز ؛ بہار و صاحب ارمغان آصفی آزرم ساز را صاحب رفق و مدارا نوشتہ و ازہمین شعر سند آوردہ۔ (اُردو) صلح کرنا۔ بقول صاحب آصفیہ آشتی کرنا۔ ملاپ کرنا (داغ سے) صلح دشمن سے بھی کر لین گے تری خاطر سے ؛ جسطرح سے ہو غرض رفع ملال اچھا ہے ؛

آزرم شدن (مصدر اصطلاحی) بمعنی آشکارا و افشا شدن است چنانکہ خسرو گوید (سے) باز دو گنجینہ گرہ کرد باز ؛ کہ سخن آزرم شد و گاہ راز ؛ ارمغان آصفی (اُردو) آشکار ہونا۔ افشا ہونا۔ (ناسخ سے) یاد آگئی شباب کی رنگین مزاجیان ؛ جب شام کو شفق کا ہوا آشکار رنگ ؛ (برق سے) خواب مین شکوۂ دل لب پہ نہ آیا ہرگز ؛ بعد مرنے کے بھی افشا نہ مرا راز ہوا ؛۔

آزرم گشتن (مصدر اصطلاحی) بمعنی (۱) طاقت حاصل کردن کہ نفی آن بے طاقت شدن باشد (۲) شرمناک شدن کہ نفی آن بے شرم شدن است۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر نمبر (۲) کند۔ (فردوسی سے) سرپہلوانان بدو گرم گشت ؛ دل طوس و نوذر بے آزرم گشت ؛ (امیر خسرو سے) دلم ز اندیشہ بے آزرم ترگشت ؛ چو بازار تمنا گرم ترگشت ؛ (اُردو) (۱) طاقت در ہونا۔ (۲) بے شرم ہونا۔

آزرماہ (اصطلاح) بقول صاحب موید مدت ماندن آفتاب در برج حوت است۔ (کذا فی الادات) و ہم او در آذرماہ بذال معجمہ نوشتہ کہ ماہ نہم از سال شمسی است۔ دیگر کسے این را بزاے ہوز نہ نوشت (اُردو) وہ زمانہ جسمین آفتاب برج حوت مین رہتا ہے۔

(الف) **آزرمیدخت** (اصطلاح)

(ب) **آزرمین دخت** (الف) بقول

صاحب برہان بکسر میم وضم دال (۱) نام دختر
خسرو پرویز است و او چار ماہ و بعضے گویند
شش ماہ پادشاہی کرد و (۲) نام شہرے ہم
ہست کہ بنا کردۂ اوست۔ صاحب ناصری
فرماید کہ معنی ترکیبی این دختر باحیا و شرم است
و اصل آن آزرمین دخت بودہ و از عقلاے
نسوان و جمیلہاے جہان محسوب می شد۔ و
مستند براے خود و مستعد بعقل و تدبیر بودہ۔ و
در زمان خود وزارت و دخالت احدے را
در کار ملک خویش قبول نہ نمودہ و باوجود حسن و
جمال بکمال عفت و جلال داشتہ چنانکہ فرخ زاد
شہریار خراسان کہ از عہد خسرو پرویز تا اینوقت
در خراسان استقلال داشت پسر خود رستم
نام را نائب خود کردہ بدرگاہ آمد و بر چہرۂ ملکہ
عاشق گردید و بواسطہ معرے استدعاے خواستگاری
و دو سال ملکہ کردہ۔ ملکہ جواب داد کہ پادشاہان
را شوہر داشتن ننگے بزرگ است اگر سپہبد
در دوستی ما صادقست باید بہ تنہائی فلان
شب بقصر ما در آید تا کام دل حاصل کند۔
سپہبد امیدوار گردیدہ بگرمابہ رفتہ تن و لباس
را پاک و مصفا کردہ مقدارے مفرح یاقوتی کہ
مقوی قوت باہ بودہ تناول فرمودہ شب موعود
بقصر ملکہ در آمد چون عرض کردند کہ او حاضر است
حکم کرد کہ تا سر او را از تن جدا کردند و تنش را
بر در قصر افکندند علی الصباح خلق متحیر شدند و
آخر دریافتند چون این خبر برستم پسر فرخ سیر
رسید لشکر خراسان را ہمراہ این کشیدہ و بر آزرمی دخت
ظفر یافتہ وے را ہلاک کرد چنانکہ فردوسی گفتہ
(ے) ہمی بود بر تخت بر چار ماہ ؛ بہ پنجم شکست
اندر آمد بگاہ ؛ شدا و نیز و آن تخت بے شاہ
ماند ؛ بکام دل مرد بدخواہ ماند ؛ صاحب
شمس ہم ذکر این کند و صاحب رشیدی گوید

کہ بمد الف و بغیر مد ہر دو آمده و صاحب سروری را با صاحب رشیدی اتفاق است۔ ذکر این بر لفظ آزرم ہم گذشت (اُردو) (۱) خسرو پرویز کی لڑکی کا نام جس نے چار مہینہ تک اور بقول بعض چھہ مہینہ تک بادشاہت کی۔ (۲) ایک شہر کا نام جو اسی کا آباد کیا ہوا تھا۔

آزرمیدن بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بزرگ داشتن و تعظیم کردن و مہربان نمودن دیگر کسے از اہل لغت ذکر این نکرده و شگفتے نیست کہ از ہمان آزرم مصدر باشد کہ گذشت۔ (اُردو) تعظیم کرنا۔ دیکھو آزرم داشتن۔

آزرنگ بفتح رابع بر وزن بادرنگ بقول صاحب برہان (۱) غم سخت و محنت صعب و رنج و ہلاکت و (۲) بمعنی خیار سبز ہم۔ صاحبان سروری و پہلوی صرف معنی دوم را ذکر کنند۔ کذا فی المؤید۔ و صاحب شمس بر معنی اوّل قانع و صاحب جہانگیری را با برہان اتفاق (حکیم سوزنی ؎) انصاف و عدل شاه بتدبیر راے تو ؛ برداشت از جہان ستم و جور و آزرنگ ؛ صاحب مؤید بحوالۂ ادات ذکر معنی دوم کند۔ **مؤلف** گوید کہ بتخفیف معنی اوّل مرادف (آذرنگ بذال معجمہ) باشد کہ گذشت۔ (اُردو) (۱) سخت غم۔ شدید رنج (مذکر) ہلاکت (مونث)۔

آزروان بقول صاحب ناصری بفتح ثالث نام فرشتہ ایست کہ بعقیدۂ پارسیان ربّ النوع درخت سرو است و از لغات دساتیر است کذا فی المؤید۔ (اُردو) ایک فرشتہ کا نام ہے جو پارسیون کے عقیده مین درخت سرو کی پرورش اور حفاظت پر متعین ہے۔

آزشکستن (مصدر اصطلاحی) بذیل استعمالات لفظ (آز) ذکر این شده است۔

آزغ بقول صاحب برہان بضم ثالث و سکون غین نقطہ دار۔ انچہ از شاخہاے درخت خرما

و تاک انگور و درختان دیگر ببرند و آنرا بعربی جلمہ خوانند۔ صاحب سراج ہم ذکر این کردہ۔
(اُردو) درختون کو چھانٹے سے کٹی ہوی ڈالیان اور پتّے۔

آزغنداک بقول صاحب جامع اللغات آسمانی کمان۔ یعنی قوس قزح۔ صاحب برہان ہمین لفظ را آزفنداک بفا نویسد و صاحب سروری و رشیدی را با صاحب برہان اتفاق است معلوم میشود کہ صاحب جامع اللغات تسامح فرمودہ است یا غلطی کتابت و طبع فا را غین کرد او سندے پیش نمی کند۔ (اُردو) دیکھو آزفنداک۔

آزفت بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بضم زائے معجمہ و سکون فا و تائے فوقانی نوعے از سنگ است کہ آب را منجذب بیسازد۔ (اُردو) ایک قسم کا پتھر جو پانی کو جذب کرلیتا ہے۔

آزفنداک بقول صاحبان برہان و سروری و رشیدی بفتح فا و سکون نون و دال بالف کشیدہ و بکاف زدہ قوس قزح (حکیم اسدی ؎) کمان آزفنداک شد ژالہ تیر ؛ گل غنچہ پیکان زرہ آبگیر ؛ (اُردو) قوس قزح۔ (مونث) جسکو کمان شیطان۔ کمان رستم۔ دہنک بھی کہتے ہین۔

آزگذشتن (استعمال) بذیل استعمالات لفظ (آز) گذشت۔

آزما صاحب سروری ذکر این کردہ است بمعنی آزمایندہ و امتحان کنندہ و
آزمائے امر باین معنی نیز۔ **مولف** گوید کہ اصل این مصدر آزمودن است کہ می آید (بیدل ؎) ہر کجا ذوق تماشایت بر اندازد نقاب ؛ کیست گردد یک عشرہ برہمزن

صبر آزما ٭ (سعدی ـ ہ) من این گفتم اکنون ملک راست راے ٭ منش آزمودم تو نیز آزماے ٭ اکثر از صاحبان لغت مصدر را می گذارند و از مشتق آن ذکر کنند۔ صاحب شمس فرماید کہ آزما امتحان کنندہ و امر با آزمودن طرز بیانش بنماید کہ فارسیان آزما را بمعنی اول لفظ مستقل دانند و اصلش ہمان کہ مذکور شد۔ (اردو) آزما۔ آزمانے کا امر۔

آزمایش بقول بہار تجربہ و امتحان فرماید کہ با لفظ افگندن مستعمل۔ **مولف** گوید کہ حاصل بالمصدر آزمودن و آزمایش کردن ہم برزبانست۔ (اردو) آزمایش بقول امیر تجربہ و امتحان آزمودن سے حاصل بالمصدر (رشک ـ ہ) کس کس طرح فلک نے زکین آزمایشین ٭ سب امتحان کے ہین دل ممتحن مین داغ ٭۔

آزمایش افگندن (مصدر اصطلاحی) بمعنی آزمایش کردن باشد۔ صاحب ارمغان آصفی ذکر این کردہ است (نظامی ـ ہ) فگند آزمایش بدان چار چیز ٭ چنان بود کو گفت بل بیش نیز ٭ (اردو) آزمایش کرنا۔ اسکی سند لفظ آزمایش پر گزر چکی ہے۔

آزمائی ہا آزمائی مرادف آزمایش است و فارسیان با لفظ ہا ہم استعمال کردہ اند۔ چنانکہ بیدل گوید (ـ ہ) کسے یارب مبا و افسردہ نیرنگ خود رائی ٭ شرارم سنگ شد از کلفت صبر آزمائی ہا ٭ (اردو) اردو مین بھی آزمائی بمعنی آزمایش مستعمل ہے۔ جیسا کہ کہا جاتا ہے کہ آپ ناحق زور آزمائی کرتے ہین۔ یا قسمت آزمائی کا موقع۔ امیر نے اس لفظ کو ترک فرمایا ہے صاحب فرہنگ آصفیہ نے قسمت آزمائی کے ذیل مین تقدیر آزمائی کا بھی ذکر کیا ہے بمعنی طالع کی آزمایش۔ نیز قسمت آزمائی کرنا بھی لکھا ہی اسطرح طبع آزمائی بھی

کہتے ہین یعنی جودت طبیعت اور رسائی کا امتحان ۔

آزمُردہ (اصطلاح) بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ حریص و کاہل (اُردو) حریص ۔ کاہل ۔

آزمند بقول صاحب سروری بروزن بازبند بمعنی حریص و صاحب آنند باشد مرادف آزور (سوزنی ع) حاسد و بدخواہ جاہ او ہمہ گشت آزمند ؛ گردین حسرت بمیرد باک نبود گو بمیر ؛

آزمودن بقول صاحب بحر عجم بازاے موقوف آزمایش نمودن ۔ کالتصریف مضارع این آزماید و بقول صاحب نوادر ۔ امتحان و تجربہ کردن ۔ (ارسلان ع) مجوے لطف سخن ارسلان ز ہر شاعر ؛ کہ آزمودہ ام و دیدہ ام ہزاران را ؛ (اُردو) بقول امیر ۔ آزمانا ۔ تجربہ کرنا ۔ امتحان کرنا ۔ (اسیر ع) غنی ہین ہم فقیری سے ہمین کیا کام تھا لیکن ؛ فقط اچھے برون کو آزماتے ہین گدائی مین ؛ ۔

(الف) **آزمودہ را آزمودن جہل است**

(ب) **آزمودہ را چہ آزمائی**

(ج) **آزمودہ را نباید آزمود**

این ہر سہ مثل بالمقصد مرادف یکدیگر است ۔ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی بالاتفاق اوّل و دوم را ذکر کردہ اند و سوم صرف در دوم محل استعمالش از معنی حقیقی پیدا است (اُردو) بقول امیر (الف) اردو مین بھی مستعمل ہے جسکو ایک مرتبہ آزما چکے پھر اسکو بار بار آزمانا جہالت ہے ۔

آزمودہ کار (اصطلاح) بقول صاحب انند تجربہ کار ۔ جہاندیدہ ۔ گرم و سرد زمانہ چشیدہ ۔ (اُردو) آزمودہ کار بقول امیر تجربہ کار ۔ ہوشیار ۔ جہاندیدہ ۔ (قلق ع) ساتھ

کچھ آزمودہ کار کرین ؁ تا وہ آگاہ کارزار کرین ؁۔

آزمون بقول صاحب برہان بروزن واژگون۔ آزمایش و امتحان را گویند کہ مرادف آزمایش باشد۔ صاحبان ناصری و رشیدی و سروری و شمس و پہلوی ذکر این کردہ اند (حکیم ازرقی در تعریف اسپ گوید۔ ؎) از کمین بیرون جہد چون باد روز مہرگان ؁ گر کسے گوید زبہر آزمون او را کہ ہان ؁ ہما گوید کہ با لفظ کردن مستعمل و **مولف** گوید کہ آزمون نمودن ہم بنظر آمدہ (**اُردو**) دیکھو آزمایش۔

آزمون کردن (استعمال) مرادف یکدیگر است بمعنی تجربہ

آزمون نمودن و امتحان کردن۔ (جامی ؎) دل مرا بملات میازما کہ کسے ؁ بہ سنگ خارہ نکرد است آزمون شیشہ ؁ (زلالی خوانساری ؎) طراز آستین را آزمون کرد ؁ نمود ارید بیضا برون کرد ؁ (خسرو ؎) چون نمود آزمون بکردہ خویش ؁ خواست بیرون فتد ز پردۂ خویش ؁ (**اُردو**) دیکھو آزمایش افگندن۔

آزنشاندن (استعمال) ذکر این بذیل استعمالات (آز) گذشت۔

آزندن بفتح زا بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بروزن آگندن بمعنی آجیدہ کردن۔ می فرماید کہ صاحب برہان این را بزاے فارسی ذکر کردہ (مرادف آژندن کہ می آید)۔

آزود بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بضم زا و سکون واو و دال تیز نظر۔ چالاک و تیز فہم۔ (**اُردو**) تیز نظر۔ تیز فہم۔ چالاک اُردو مین مستعمل ہے۔

آزوج بقول صاحب برہان بروزن ساطور صاحب حرص و آز کہ حریص باشد این

لفظ مرکب ست ہمچو گنجور و رنجور و بمعنی ہوسناک ہم گفتہ اند و برتون وا دگر ہم آمدہ کہ صاحب خداوند حرص باشد چہ آز بمعنی حرص ست و ور بمعنی صاحب۔ صاحبان سروری و جہانگیری و مؤید و دری و شمس ذکر این فرمودہ اند۔ (خلّاق المعانی کمال اسمٰعیل ؎) دہان تیر چنان باز ماندہ از پے چیست ؛ اگر نشد بجگر گوشۂ عدوت آزور ؛ (حکیم اسدی ؎) بچیزے فریبندہ دل آزور ؛ کہ باشد نیازش بدان بیشتر ؛ بہار شعرا و الذکر اما انوری گوید (اردو) حریص۔ لالچی

آزوری بمعنی ہوسناکی آمدہ چنانکہ عمید لویکی گوید (؎) چو مرغ در قفس محنتم فرو ماندہ ؛ کہ طوطیانہ نوائے نزدم ز آزوری ؛ (اردو) ہوسناکی۔ مؤنث۔

آزوغ بقول صاحب برہان آزوغ بمعنی پیراستن باشد یعنی بریدن شاخہاے زیادتی و بعضے شاخہار اگویند کہ از درخت خرما و تاک وغیرہ بریدہ باشند۔ (اردو) شاخون کی کاٹ چھانٹ یا وہ شاخیں جو درخت سے چھانٹی گئی ہون۔

آزیانہ بقول صاحب جامع اللغات فرش سطح زمین کہ از خشت و سنگ سازند (اردو) سطح زمین کا فرش جو اینٹ یا پتھر سے بنایا جاوے۔

آزیدن بقول صاحب بحر عجم خلانیدن سوزن و امثال آن (۲) رنگ کردن و (۳) آزار دادن (سالم التصریف) صاحب انند ہم ذکر این فرمودہ است و صاحب نوادر گوید کہ مرادف آزریدن ست کذا فی البرہان۔ امّا ظاہر آن ست کہ آزیدن لغتی ست از آختن بر قیاس بازیدن و باختن و سازیدن و ساختن و برین تقدیر صحیح بمعنی اول باشد نہ بمعنی دوم۔ صاحب برہان نسبت معنی سوم لازم و متعدی ہر دو گفتہ مؤلف گوید کہ

معنی اول مرادف آجیدن ہست کہ گذشت (اردو) (۱) دیکھو آجیدن (۲) رنگ کرنا
(۳) ایذا دینا اذیت پانا۔

آزیرہ بقول صاحب برہان بروزن جاگیر بمعنی آزار و رنج و محنت باشد صاحب انند گوید کہ اما لۂ آزار ہست باشیر و زیر قافیہ کردہ اند (انوری ؎) در جہان چندانکہ خواہی بیشمار ؛ نیستی و محنت و آزیر ہست ؛ **مؤلف** گوید کہ حاصل بالمصدر آزیریدن باشد (اردو) دیکھو آزار

آزیراک بقول صاحب راج مرادف آژیراک بزائے فارسی کہ می آید۔

آزیریدن بقول صاحب بحر عجم بروزن بازی چیدن۔ آزار دادن و مرادف آزردن و برکشیدن کامل التصریف مضارع این آزیرد و بقولش برکشیدن و سنجیدن و وزن کردن و برآوردن چیزے از چیزے چون تیغ از غلاف و دست از بغل و جیب و دراز کردن۔ و کسی را ترقی دادن و قدرا و افزودن۔ صاحب نوادر بدل مصدر آز یدن فرماید کہ آزیریدن تحریف آزیردن ست بزیادت تحتانی و دوم امالۂ آزاردن بود **مؤلف** گوید کہ آزیر کہ گذشت حاصل بالمصدر ہمین ست و بس۔ اما صاحب مؤید نوشتہ کہ آزیریدن ہمان آزردن است۔

آزیغ بقول صاحب برہان بکسر زائے ہوز و سکون یائے حطی و غین نقطہ دار تنفر و نفرت را گویند کہ از اقوال و افعال کسے در ظاہر و باطن بہم رسد۔ صاحبان ناصری و جہانگیری و شمس و رشیدی ہم کرابین فرمودہ اند (خسروانی ع) کازیغ زمن بدل گرفتند ؛ (شمس فخری ؎) از جفاے زمانہ چند رسد ؛ بر دل خستہ نفرت و آزیغ ؛ (اردو) تنفر (مذکر) نفرت مونث

آزین بقول صاحبان شمس انند بمعنی چنین (سلمان ؎) گر در حیبر بند و بازو

حیدکشاد :: بسکہ آزین قلعہا ز سایۂ حق درکشاد :: (اردو) ایسا بقول میرایدرش سمرنگر کر بتا ہے جو سنسکرت مین نہین معنون مین ہی اس قسم کا۔ اس شکل کا۔ اس قدر۔ اتنا۔ مثل۔ مانند۔ اسطرح [illegible]

الف ممدودہ بازاے فارسی

آژ بقول صاحب برہان بسکون زاے فارسی بمعنی آسودن باشد وامر آسودن ہم ہست یعنی بیاسا و آسودہ شو (ناصرخسرو ؎) از گرد سفاہت بلب جوے سخندان :: جان را بکف عقل ہمی شوی و ہمی آژ :: صاحبان ناصری و رشیدی ہم ذکر این فرمودہ اند (اردو) ارام پانا۔ آسودہ ہونا۔ اسی کا امر آرام پا۔ آسودہ ہو۔

آژخ بقول صاحبان برہان و رشیدی بفتح ثالث و سکون خاے نقطہ دار مرادف آزخ کہ بزاے عربی گذشت (حکیم سوزنی ؎) بگرد عارض آن ماہ روے چاہ زنخ :: سیاہ رنگ برآمد بسان مور و ملخ :: گلے ز خالش مشک سیاہ خالے داشت :: چہ جرم کرد کہ گل خار گشت و خال آژخ :: (از جہانگیری)

آژدن بقول صاحب بحر عجم بفتح زاے فارسی (۱) خلانیدن سوزن و امثال آن و (۲) اُسترہ زدن (۳) آژیدہ برسنگ آسیا زدن (سالم التصریف) و بسکون زاے فارسی (۴) آسودن مضارع این آژد۔ سند معنی دوم بر آژ گذشت۔ صاحب رشیدی گوید کہ مرادف آجیدن (اردو) (۱) گودنا (۲) پچھنے لگانا (۳) رہانا (۴) آسودہ ہونا۔

آژدہ بقول صاحب جہانگیری بازاے عجمی مفتوح و دال و اخفاہا (۱) سوزن زدن (۲) اُسترہ زدن (۳) آژیدہ برسنگ آسیا زدن باشد نزدیک یکدیگر بنوعی کہ نشانہ آن ریزہ [illegible]

ونزدیک ہم واقع شود ومصرعۂ مثل اینہا باشد آنرا آژدہ خوانند (ظہیر فاریابی ۵) زخ عدوت چونارنگ زرد آژدہ باد :: بسوزنیکہ نہ آتش گدازد ونہ رنگ :: صاحب جہانگیری سندے دیگر از حکیم اسدی آوردہ کہ بر لفظ (آزدہ بزاے عربی) گذشتہ است وہمین شعر بفردوسی منسوب باختلاف لفظی (۵) بداغ جگرشان کنی آژدہ :: کہ بخشایش آنکہ برایشان زدہ :: صاحب لغت پہلوی کہ از اہل زبان ست بضمن تعریف لفظ آزدہ ذکر لفظ آژدہ ہم فرمودہ وصاحب برہان این را مرادف آزدہ گوید بمعنی خلانیدہ شدہ وآجیدہ کردہ شدہ اعم ازینکہ باسوزن یا چیز دیگر کنند مؤلف را با صاحب برہان اتفاق ست ونسبت معنی بیان کردہ صاحب جہانگیری میتوان گفت کہ یا تسامح مصنفست آن یا اہل مطبع بغلطی کتابت آژدن را آژدہ نوشتہ اند والا وجہے نیست کہ بر صیغۂ اسم مفعول معنی مصدری بیان کردہ شود (اردو) انہین معانی مصدری کا مفعول جو لفظ آژدن پر بیان ہوی۔

آژدہا بقول صاحب ناصری (۱) مار بزرگ (۲) لقب ضحاک۔ گویند کہ ضحاک ببابل پرورش یافتہ وجادوئی آموختہ روے خود را بر صورت اژدہائے بر پدر مینمود۔ پدرا ورا از علم جادوئی ممانعت کردہ۔ دیوے کہ معلم او بود گفت اگر خواہی ترا جادوئی بیاموزم پدر را بکش وے پدر خود را کشتہ وبسیار خونہا بناحق ریختہ واو را اژدہا میخوانند۔ اژدہا از ترکیب لغت دہان کشادہ۔ بخاطر صاحبان ذوق میرسد کہ شاید مخفف اژدہان بودہ ودر اصل مار اژدہان یعنی مار دہان کشادہ۔ در فرہنگ گفتہ بجہت عظم جثہ آنرا بصیغۂ جمع آوردہ اصح آن ست کہ اژدہاک لغتی ست واژدہا مخفف آن ست (اردو) بقول امیر (۱) اژدہا بہت بڑا اور موٹا سانپ اکثر پہاڑون اور بڑے بڑے غارون مین رہتا ہے۔ کہتے ہین کہ اپنی سانس کی کشش سے

ہرن وغیرہ کو کھینچکر نگلجاتا ہے (ناسخ ؎) زلف کا سودا جو ہے جنگل کی یون کرتا ہون سیر :
اژدہے کی ہے سواری اور کوڑا سانپ کا :: (۲) اردو مین ضحاک کو اژدہا نہین کہتے ۔

آژرد | بقول صاحب جامع اللغات ۔ پرخوری ۔ اندرین صورت آژردن بمعنی پرخوردن باشد
مگر دیگر کسے از اہل لغت ذکر این نکردہ (اردو) پرخوری پیٹ بھر کے کھانا (جامع اللغات)

آژغ | بقول صاحب برہان مرادف آزغ کہ (۱) شاخہاے درخت بریدہ باشند ۔
(۲) لیف خرما را نیز گویند ۔ صاحب ناصری معنی اول را با درخت تاک مخصوص کند
و صاحب رشیدی و جہانگیری را با ناصری اتفاق (اردو) (۱) درخت انگور کی کاٹی
ہوئی شاخین (مؤنث) (۲) درخت خرما کی چھال (مؤنث)

آژفنداک | بفتح فا و سکون نون و دال ابجد با الف کشیدہ بکاف زدہ ۔ بقول صاحب برہان
مرادف آزفنداک باشد ۔ صاحب وری و پہلوی ہم ذکر این کردہ و سند از ہمان شعر استاد
اسدی طوسی آوردہ کہ بر آزفنداک گذشت ۔

آژکہان و آژکہن | بقول صاحب اننددو ناصری کابل (منوچہری در صفت اسپ گوید
(ع) وردبا اوا زجل و چمیوم بادے آژکہن :: صاحب ناصری ہم ہمین لغت را بالف ممدودہ
و ہمین مصرع را بسند آوردہ ۔ اگر در لفظ کہن ہا را ساکن گیریم سند ممدودہ باشد ۔ و اگر ہا را متحرک
گیریم سند مقصورہ ۔ حالا ضرورت تحقیق لفظ کہن افتاد کہ ہاے مضموم ست یا ساکن عجب است
کہ صاحبان لغت لفظ کہنہ و کہن ہر دو را گذاشتہ اند اما از کلام حکیم زلالی یافتہ میشود کہ فارسیان
ہاے ہوز را مضموم گرفتہ اند نہ ساکن (؎) از غیرت نافہ دو اتم :: خون و شکم ختن کہن شد

اندر بدن چشم زخم دہرم از نظارہ سرد وزن کہن شد ؛ اگرچہ کہن مخفف کہنہ معلوم میشود و در لفظ کہنہ ہائے ہوز ساکن ست - و بدین قیاس در لفظ کہن ہم ہا را ساکن گرفتن ممکن ست ولیکن قطع نظر از سکوت اہل لغت در استعمال خاص و عام متقدمین لفظ کہن بضم ہا ست - پس بخیال مؤلف تسامح صاحب ناصری دانند باشد کہ آژکہان و آژکہن را بالف ممدودہ نوشتہ اند و در سند منوچہری در لفظ کہن ہائے ہوز را ساکن خواندہ - صاحب سروری بر ہمین دو لفظ صراحت میکند کہ آژکہن بر وزن آہرمن ست - و اژکہان بر وزن زعفران - و سندش ہم الف مقصورہ را ثابت میکند (شاکر بخاری سہ) بدل ربودن سردی و شاطری از مہ ؛ ہمو سہ دادن جان پدر پس اژکہنی (بہرام سہ) اشو گفت آنکہ می بینی روانش ؛ بدے اندر جہان کار اژکہانش ؛ مختصر این است کہ دعوائے صاحب انند بے دلیل ہست (اردو) (۱) کاہل - سست - مجہول (ظفر سہ) اوٹھا سکتے ہیں وہ رنج و مصیبت کب محبت میں ؛ جو کاہل ہیں وہ اپنا راحت و آرام پر دیتے (۲) بقول صاحب فرہنگ آصفیہ بر لفظ کاہل - الکسیا - آلسی - امیر نے لفظ الکسی کو الف مقصورہ کے ساتھ بمعنی کاہل و سستی لکھا ہے -

اژگن | بقول صاحب برہان بازائے فارسی ساکن و کسرہ کاف فارسی بنون زدہ درے باشد کہ آنرا مانند پنجرہ ساختہ باشند و از عقب آن بتوان نگاہ کرد - و بقول صاحب سروری درے مشبک (اردو) جالدار دروازہ - تیلی دار دروازہ - دکن میں جھلدار دروازہ -

اژن | بقول صاحب سروری بزائے فارسی بر وزن دادن (۱) خلانندہ تیر و سوزن و غیرہما مطلقاً چنانکہ سید ذوالفقار شیروانی گوید (ع) (۱) بسان خار شپش کرد شست چرخ تیر آژش

(۲) بمعنی امر نیز آمدہ۔ صاحب نوادر گوید کہ امر از مصدر آجیدن ست (استاد فرخی ۵۲ چشم مخالفان بیاژن بہ تیر ؛ ہمچون کف ولی بزرآذری ؛ (اردو) دیکھو آژندن و اژدن۔

آژند بقول صاحب برہان بازائے فارسی بروزن پابند۔ گلے باشد کہ بر روے خشت پہن کنند و خشت دیگر بالاے آن گذارند و (۲) گل ولا بہ تہہ حوض و (۳) جوی را نیز گویند و (۴) گلا بہ را ہم گفتہ اند۔ صاحب جہانگیری صرف معنی اول و چہارم را ذکر کند۔ صاحب سروری بہ بیان معنی اول و دوم میفرماید کہ بالف مقصورہ ہم آمدہ۔ صاحبان سراج و مؤید ہم ذکر این کردہ اند۔ و صاحب نوادر بہ معنی اول قانع (اردو) (۱) گارا۔ مذکر (۲) تہہ حوض کی مٹی (۳) ندی۔ مؤنث (۴) گلا بہ بذیل لفظ گارا۔ مذکر۔ فرہنگ آصفیہ۔

آژندن بفتح زائے فارسی بقول صاحب بحر عجم (۱) آجیدہ کردن (۲) سوزن زدن (سالم التصریف) و بقول صاحب نوادر سوزن زدن آژینہ کردن (فرخی ۵) (۱) چشم مخالفان بیاژن ؛ ہمچون کف ولی بزرآذری ؛ صاحب شمس گوید کہ مرادف آژدن باشد۔ (اردو) (۱) سینا۔ بخیہ کرنا۔ (۲) گودنا۔ (آصفیہ)

آژندہ بقول صاحبان ناصری سروری مرادف معنی اول لفظ آژند و صاحب شمس مرادف آژند گوید

آژندیدن بروزن واخندیدن۔ بقول صاحب بحر عجم (۱) گل آگندن درمیان دو خشت۔ (سالم التصریف) پس آژند کہ گذشت حاصل ہمین مصدر باشد۔ و بقول صاحب شمس (۲) بازائے فارسی بمعنی ہوشیار و بانگ زدن۔ صاحب رشیدی را با معنی اول اتفاق ست و گوید کہ بالف مقصورہ ہم آمدہ (اردو) (۱) دو اینٹ کے درمیان گارا رکھنا۔ ڈالنا۔

آژنگ بقول صاحب برہان بفتح ثالث وسکون رابع وکاف فارسی (۱) چین وشکنج را گویند کہ بر روی واندام مردم افتد خواہ از پیری خواہ از قہر وغضب ۔ صاحب رشیدی گوید کہ بے مد نیز آمدہ ۔ صاحبان جہانگیری وناصری با برہان متفق (حکیم ازرقی ؎) اکنون کہ شدم پیر وبرخ صد آژنگ ؛؛ از من زن وفرزند ہمی دارد ننگ ؛؛ صاحب شمس گوید کہ بازائے عجمی وکاف عجمی (۲) بمعنی میوہ ہم ۔ وبحوالۂ مؤید فرماید کہ (۳) آبے ست (سیف اسفرنگ ؎) راست شد از اثر عدل تو ایام چنانکہ ؛؛ در جبین ثمر از باد نیفتد آژنگ ؛؛ بخیال مؤلف این شعر ہم سند معنی اول است صاحب مؤید گوید کہ شکنج روے واندام است ودر ادوات ہست (۴) جبین وکوہہ و (۵) پیمانہ و (۶) پا باشد وبغیر مد ہم آمدہ ۔ عجب ست کہ انچہ صاحب شمس اللغات بحوالۂ مؤید نوشتہ بدست نیامد ۔ صاحبان سروری ودری وپہلوی را با برہان اتفاق است (فرخی ؎) بزرگواری وکردار او وبخشش او ؛؛ زروے پیران بیرون ہمی برد آژنگ ؛؛ (اردو) (۱) چین ۔ مؤنث ۔ شکن ۔ بل مذکر ۔ جُھرّی ۔ مؤنث ۔ (۲) میوہ ۔ مذکر ۔ (۳) پانی ۔ مذکر ۔ (۴) شکن دار پیشانی (۵) پیمانہ مذکر ۔ فرہنگ آصفیہ (۶) پاؤں ۔ مذکر ۔

آژوغ بقول صاحب برہان بروزن ومعنی آزوغ است کہ شاخہاے بریدۂ درخت خرما وتاک وغیرہ باشد ولیف خرما را نیز گویند (مرادف آزوغ)

آژہ بقول صاحبان سروری ورشیدی بمعنی آنک ۔ ہر دو بحوالۂ فرہنگ می نویسند وصاحب شمس بحوالۂ فرہنگ بمعنی آہنگ نوشتہ ۔ وبرحاشیۂ رشیدی نوشتہ کہ در جہانگیری وسراج وغیرہ بقصر بوزن مزہ باشد ۔ صاحبان شمس وجہانگیری در بیان معنی غلطی کردہ اند ۔

ہم۔ امّا ارصراحت بیانش مے کشاید کہ ترجمہ تازی آن نُورہ و کلس است پس معنی آژہ یا اژہ آہک است نہ آہنگ (اردو) چونا۔ مذکر۔

آژیانہ بقول صاحب برہان بروزن تازیانہ فرشے را گویند کہ از خشت پختہ و سنگ کردہ باشند و صاحبان جہانگیری و سراج و رشیدی و شمس ہم ذکر این کردہ (عمید لویکی ے) براے زینت درگاہ عالیت ⁂ زمہر و ماہ گردید آژیانہ ⁂ صاحب رشیدی گوید کہ آژیانہ بسکون ژا و یاے حطی پیش از الف و نون باشد (اردو) پختہ فرش۔ مذکر۔ جو اینٹ اور پتھر سے بنایا گیا ہو۔

آژیخ بقول صاحب برہان با زاے فارسی و یاے حطّی بروزن تاریخ (۱) مطلق چرک را گویند عموماً و (۲) چرک گوشۂ چشم را خصوصاً۔ و بعربی رمص۔ صاحب جہانگیری این را آژیخ نوشتہ۔ بخیالم میرسد کہ غلطی کتابت ست۔ صاحب سروری فرماید کہ آژیخ آبے کہ در کنج چشم جمع شود و خشک گردد چنانکہ (طیّان گوید ے) شدہ کہ دماغ از بخار دلان ⁂ رخش پر آژیخ چشمش نہان ⁂ و صاحب رشیدی بصراحت گوید کہ آژیخ بجاے معجمہ در آخرہ ماقبل از و یاے حطی و آژخ بحذف یا ہم آمدہ چنانکہ کسائی گوید (ع) بربام دو چشم سخت باشد آژخ ⁂ (اردو) (۱) چرک۔ مذکر۔ (۲) چیپڑ۔ مذکر۔ بقول صاحب آصفیہ چرک چشم۔ آنکھ کا میل۔

آژیدن بقول صاحب بحر عجم خلانیدن سوزن و امثال آن۔ و آجیدہ کردن (سالم الفصیح) و بقول صاحب نوادر سوزن زدن و استرہ زدن و آژینہ کردن و ہر چہ مثل این (مرادف آجیدن کہ گذشت۔ صاحبان جہانگیری و رشیدی ہم ذکر این کردہ اند۔

آژیدہ | بقول صاحب نوادر المصادر از مصدر آژیدن مفعول است۔ صاحب رشیدی بمعنی
آژیدہ (در لغت آجیدن گذشت) یعنی سوزن و اُسترہ زدن و آژینہ بر آسیا زدن نزدیک
یکدیگر بنوعے کہ نشانہ ریزہ ہا نزدیک ہم واقع شود۔ بخیال مؤلف میرسد کہ مقصود صاحب
رشیدی ہم غیر از صاحب نوادر نباشد اگرچہ از الفاظ ایں معنی نمی خیزد۔ صاحب دری و پہلوی
بضمن لفظ آژدہ ذکر این میکند (انوری ۵) از ملاقات صبا روے غدیر ؛ راست چون
آژدہ سوہان است ؛ (اردو) مصدر آژیدن کا مفعول یعنی ٹانکا ہوا۔ گودا ہوا۔ پچھنے
لگا یا ہوا۔ دیکھو آجدہ و آجیدہ و آژدہ۔

آژیر | بقول صاحب برہان بازائے فارسی بر وزن جاگیر (۱) بمعنی آمادہ و مہیا
کردن باشد مطلقاً (۲) تالاب و آبگیر را استخر را نیز گویند (۳) بمعنی نعرہ و زنہار (۴)
بانگ و فریاد (۵) زیرک و ہشیار و ہوشمند (۶) پرہیزگار۔ مؤلف گوید کہ مقصود صاحب
برہان از معنی اول جز این نباشد کہ آژیر از مصدر آژیریدن کہ می آید بمعنی [illegible]
صاحبان ناصری و رشیدی و شمس و جہانگیری ہم مؤید مؤلف۔ و سند فردوسی [illegible]
زبان در سخن گفتن آژیر کن ؛ خرد را کمان و سخن تیر کن ؛ و در معنی دوم ناصری و سروری و شمس و
جہانگیری با برہان متفق (منوچہری در صفت بہار و درختان گوید ۵) شیر دہ شدن [illegible]
تا در آژیر ؛ کودک دیدی کجا بپاے خورد شیر ؛ اما صاحبان ناصری و رشیدی درین شعر
تا در را مادر خواندہ اند و این شعر را سند معنی نہر [illegible] نہ میدانند۔ و در [illegible] شعر بجاے لفظ
شیر لفظ آب نوشتہ اند۔ مؤلف گوید کہ مادر آژیر را بمعنی مادر ہوشیار یا آمادہ گرفتن [illegible]

درست نمی کند۔ مقصود شاعر این است کہ موسم بہار درختانرا دبا آژیر یعنی در معاکیکہ آب جمع میشود۔ آبیاری بپاے شان می کند۔ صاحب جہانگیری ہم این شعر را سند معنی دوم گیرد۔ صاحبان سروری و شمس و رشیدی ذکر معنی سوم کردہ اند۔ و نسبت معنی چہارم ہم صاحبان سروری و رشیدی و شمس و جہانگیری را اتفاق است و علی ہذا در معنی پنجم ناصری ہم ہمزبان ایشان۔ (فردوسی ۹۵) سپہ را نگہدار و آژیر باش ؛؛ شب و روز با ترکش و تیو باش

بعض اہل لغت گویند کہ این شعر را بسند معنی اول ہم میتوان گرفت۔ در معنی ششم صاحبان ناصری و سروری و شمس را با برہان اتفاق است ولیکن صاحبان جہانگیری و رشیدی آژیر بمعنی پرہیزگاری گویند نہ پرہیزگار۔ اسدی در صفت برہمنان کہ در کوہے دور از آبادی بعبادت مشغول بودند گوید (۵) ہمہ ساله دشت نخچیر بود ؛؛ گیا خوردن و پوشش آژیر بود ؛؛ مخفی مباد کہ صاحب ... و پہلوی بر لفظ آزیر (بزاے عربی) معنی پنجم را ذکر کردہ۔ و در کلام فردوسی کہ بر نمبر (۵) گذشت آژیر را بزاے عربی نویسد (اردو) (۱) آمادہ (۲) ... (۳) غلبہ (۴) بانگ و فریاد (۵) زیرک۔ ہوشیار (۶) پرہیزگاری ... (ناسخ ۵) دوست جب سے اک برہمن زادہ ہے ؛؛ دل ہمارا کفر پر آمادہ ہے ؛؛ (ذوق ۵) نام منظور ہے توفیق کے اسباب بنا ؛؛ پل بنا چاہ بنا مسجد و تالاب بنا ؛؛

آژیراک بقول صاحب برہان بارائے بے نقطہ بالف کشیدہ و بکاف زدہ بمعنی (۱) زیرک و ہوشیار و ہوشمند (۲) پرہیزگار۔ صاحب جہانگیری گوید (۳) بازائے عجمی مکسورہ یائے معروف بانگ و فریاد کردن۔ و بقول صاحب سروری بانگ ستوران۔ کذا فی المؤید۔ و بمعنی عشق بآواز

زدن۔ و فریاد نیز (اردو) دیکھو آژیر۔

(۱) **آژیر بودن** (استعمال) اول بمعنی ہوشیار و آمادہ بودن۔ و دوم بمعنی آمادہ کردن۔

(۲) **آژیر کردن** سند این ہردو بر لفظ آژیر گذشت (اردو) آمادہ بیٹھنا۔ آمادہ کرنا۔ (دیکھو امیر اللغات)

آژیریدن بروزن بازی چیدن بقول صاحب بحر (۱) بانگ زدن۔ ہوشیار نمودن آمادہ ساختن (سالم التصریف) و بقول صاحب نوادر (۲) ہوشیار شدن۔ ہوشیار کردن صاحب ناصری با بحر متفق است (اردو) خبردار کرنا۔ ہوشیار کرنا۔ آمادہ کرنا۔

آژیغ بقول صاحب مؤید۔ ممدودہ بازا و یاے فارسی۔ سرد ہی کہ از کسی در دل افتد مؤلف گوید کہ مرادف آزیغ است کہ گذشت۔

آژینہ بقول صاحب برہان بازاے فارسی بروزن آیینہ آلتے باشد از فولاد کہ سنگ آسیا را بدان تیز کنند۔ صاحب جہانگیری گوید کہ این را آسیازنہ نیز گویند و سنگ آسیا بدان درست شود تا دانہ بزودی آرد شود۔ صاحب رشیدی فرماید کہ آلتے استکہ بدان چیزہا بیاژنند۔ وتخصیص صاحب جہانگیری باسنگ آسیا ناموجّہ است۔ صاحب مؤیّد گوید کہ منقار آسیا کہ بدان دندانہ آسیا تیز کنند۔ صاحب نوادر را بارشیدی اتفاق ست (اردو) بقول صاحب فرہنگ آصفیہ۔ ٹانکی۔ مؤنث۔ سنگ تراشون کے ایک اوزار کا نام۔ خانی۔ چھینی۔ و بقول جامع اللغات۔ چکّی راہا۔ مذکر۔ صاحب فرہنگ آصفیہ چکّی راہنے والے یعنی آسیابان کو چکّی راہا کہا ہے۔

جز ا

آخری درج شدہ تاریخ پر یہ کتاب مستعار
لی گئی تھی مقررہ مدت سے زیادہ رکھنے کی
صورت میں ایک آنہ یومیہ دیرانہ لیا جائے گا

کتب خانہ

جامعہ [illegible]

۱- [illegible]

۲- [illegible]

۳- [illegible] کتابیں [illegible] لازم ہے [illegible]

۴- کتابوں پر کسی قسم کا نشان بنانا [illegible] منع ہے

۵- [illegible]

۶- قلمی نسخے اور حوالے کی کتابیں جاری نہیں کی جاتیں فقط